

Zbirke sadrenih odljeva antičkih i srednjovjekovnih spomenika Gliptoteke HAZU u europskom kontekstu

Getaldić, Magdalena

Doctoral thesis / Disertacija

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:202368>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-03-12**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

SVEUČILIŠTE U ZADRU

POSLIJEDIPLOMSKI SVEUČILIŠNI STUDIJ
HUMANISTIČKE ZNANOSTI

Magdalena Getaldić

ZBIRKE SADRENIH ODLJEVA ANTIČKIH I SREDNOVJEKOVNIH SPOMENIKA
GLIPTOTEKE HAZU U EUROPSKOM KONTEKSTU

Doktorski rad

Zadar, 2021.

SVEUČILIŠTE U ZADRU
POSLIJEDIPLOMSKI SVEUČILIŠNI STUDIJ
HUMANISTIČKE ZNANOSTI

Magdalena Getaldić

ZBIRKE SADRENIH ODLJEVA ANTIČKIH I SREDNJOVJEKOVNIH SPOMENIKA
GLIPTOTEKE HAZU U EUROPSKOM KONTEKSTU

Doktorski rad

Mentorica

Prof. dr. sc. Jasna Jeličić Radonić

Komentorica

Dr. sc. Marija Kolega, izv. prof. u miru

Zadar, 2021.

SVEUČILIŠTE U ZADRU

TEMELJNA DOKUMENTACIJSKA KARTICA

I. Autor i studij

Ime i prezime: Magdalena Getaldić

Naziv studijskog programa: Poslijediplomski doktorski studij Humanističke znanosti

Mentorica: Prof. dr. sc. Jasna Jeličić Radonić

Komentorica: dr. sc. Marija Kolega, izv. prof. u miru

Datum obrane: 21. lipnja 2021.

Znanstveno područje i polje u kojem je postignut doktorat znanosti: humanističke znanosti, povijest umjetnosti

II. Doktorski rad

Naslov: Zbirke sadrenih odljeva antičkih i srednjovjekovnih spomenika Gliptoteke HAZU u europskom kontekstu

UDK oznaka: 73:069(497.5Zagreb)

Broj stranica: 579

Broj slika/grafičkih prikaza/tablica: 566

Broj bilježaka: 219

Broj korištenih bibliografskih jedinica i izvora: 368

Broj priloga:

Jezik rada: hrvatski

III. Stručna povjerenstva

Stručno povjerenstvo za ocjenu dokorskog rada:

1. Prof. dr. sc. Dino Milinović, predsjednik
2. Dr. sc. Marija Kolega, izv. prof. u miru, članica
3. Doc. dr. sc. Ana Torlak, članica

Stručno povjerenstvo za obranu dokorskog rada:

1. Prof. dr. sc. Dino Milinović, predsjednik
2. Dr. sc. Marija Kolega, izv. prof. u miru, članica
3. Doc. dr. sc. Ana Torlak, članica

UNIVERSITY OF ZADAR

BASIC DOCUMENTATION CARD

I. Author and study

Name and surname: Magdalena Getaldić

Name of the study programme: Postgraduate doctoral study in Humanities

Mentor: Professor Jasna Jeličić Radonić, PhD

Co-mentor: Associate Professor (retired) Marija Kolega, PhD

Date of the defence: June 21st 2021

Scientific area and field in which the PhD is obtained: Humanities, History of Art

II. Doctoral dissertation

Title: The Collections of Plaster Casts of Monuments of Classical Antiquity and the Middle Ages in the Glyptothèque of the Croatian Academy of Sciences and Arts in the European Context

UDC mark: 73:069(497.5Zagreb)

Number of pages: 579

Number of pictures/graphical representations/tables: 566

Number of notes: 219

Number of used bibliographic units and sources: 368

Number of appendices:

Language of the doctoral dissertation: Croatian

III. Expert committees

Expert committee for the evaluation of the doctoral dissertation:

1. Professor Dino Milinović, PhD, chair
2. Associate Professor (retired) Marija Kolega, PhD, member
3. Assistant Professor Ana Torlak, PhD, member

Expert committee for the defence of the doctoral dissertation:

1. Professor Dino Milinović, PhD, chair
2. Associate Professor (retired) Marija Kolega, PhD, member
3. Assistant Professor Ana Torlak, PhD, member

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Magdalena Getaldić**, ovime izjavljujem da je moj **doktorski** rad pod naslovom Zbirke sadrenih odljeva antičkih i srednjovjekovnih spomenika Gliptoteke HAZU u europskom kontekstu rezultat mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mojega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mojega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 5. srpnja 2021.

Zahvale

Zahvaljujem mojoj mentorici prof. dr. sc. Jasni Jeličić Radonić na dragocjenoj mogućnosti razgovora i stjecanju novih spoznaja, koja me svojim znanjem i savjetima vodila, podržavala i poticala u istraživanju. Zahvalnost dugujem i komentorici izv. prof. dr.sc. Mariji Kolegi na brojnim savjetima koja su usmjeravala ovaj rad te na poticaju i razumijevanju. Hvala i prof. dr. sc. Dinu Milinoviću na savjetima i strpljivim komentarima koji su oblikovali moja promišljanja teme. Zahvaljujem voditelju Gliptoteke HAZU akademiku Đuri Sederu na podršci i dozvoli da se dio bogatog fundusa muzeja obradi u okviru ove disertacije. Zahvalna sam svima koji su pomogli u nastanku ovog rada, i na različite načine omogućili moja istraživanja. Svi su me na svoj način i vjerom u moja nastojanja zadužili u budućim životnim i profesionalnim putevima. Veliko hvala na podršci ide mojoj obitelji, mome Ilku i Marinu.

Sadržaj:

UVOD.....	1
1. POVIJEST I KONTEKST NASTANKA EUROPSKIH ZBIRKI SADRENIH ODLJEVA	5
1.1. Europska mreža diseminacije sadrenih odljeva.....	11
1.2. Radionice sadrenih odljeva.....	12
1.3. Zbirke antičkih odljeva u sklopu muzeja	14
1.4. Zbirke odljeva nacionalne skulpture u sklopu muzeja.....	18
1.5. Sveučilišne zbirke odljeva.....	22
1.6. Privatne zbirke odljeva.....	27
2. DISEMINACIJA SADRENIH ODLJEVA.....	31
2.1. <i>Grand Tour</i>	31
2.2. Svjetski sajmovi – poticaji za širenje kalupa i sadrenih odljeva.....	33
2.3. Prekooceansko širenje sadrenih odljeva.....	34
3. EUROPSKI UTJECAJI SAKUPLJANJA ANTIČKIH SADRENIH ODLJEVA U HRVATSKOJ.....	39
3.1. Utjecaji Bečke škole povijesti umjetnosti na stvaranje zbirke odljeva u Hrvatskoj....	40
3.2. Zagrebački <i>Gyps Museum</i> - ideja nastanka.....	45
4. OSNIVAČI PRVIH MUZEJA SADRENIH ODLJEVA.....	47
4.1. Izidor Kršnjavi i počeci sakupljanja zbirke sadrenih odljeva antičke skulpture.....	47
4.2. Darovnica Antuna Bauera	56
5. ANTIČKE ZBIRKE SADRENIH ODLJEVA	61
5.1. U kompleksu zgrada Tvornice kože.....	61
5.2. Na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu.....	69
6. RADIONICE I LJEVAČI ANTIČKIH SADRENIH ODLJEVA ZAGREBAČKIH ZBIRKI	71
6.1. Velika Britanija – radionica <i>Domenica Brucciana & Co.</i>	72
6.2. <i>Gipsformerei</i> , Berlin.....	75

6.3. Muzej skulptura Augusta Gerbera u Kölnu.....	77
6.4. Akademie der Bildenden Künste München.....	79
6.5. Leopoldo Malpieri Formatore Roma.....	80
6.6. Musée nationaux moulage, Pariz.....	82
7. ZBIRKA ODLJEVA NACIONALNIH SPOMENIKA OD PREDROMANIKE DO RENEZANSE.....	84
8. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA.....	101
9. KATALOG.....	105
9.1. Katalog antičke zbirke sadrenih odljeva.....	106
9.2. Katalog predromaničke i ranoromaničke skulpture iz Zbirke sadrenih odljeva fragmenata hrvatskih povijesnih spomenika od 9. do 15. stoljeća u Gliptoteci HAZU	241
10. POPIS LITERATURE.....	543
11. SAŽETAK.....	567
12. SUMMARY.....	568
13. POPIS SLIKA.....	569
ŽIVOTOPIS.....	579

UVOD

Sadreni odljevi skulpture i njihova izrada poznati su još iz ranih povijesnih razdoblja,¹ što potvrđuju sporadični izvori i arheološki nalazi. U antičkom razdoblju kopiranje umjetničkih djela ulazi u širu upotrebu i rezultat je fascinacije Rimljana grčkom kulturom. Zahvaljujući rimskim kopijama u mramoru danas znamo više o izgledu brojnih brončanih grčkih skulptura. Upravo su sadreni odljevi i njihovi kalupi ključni za razumijevanje procesa izrade tih kopija i prijenosa vizualnih predložaka kao trodimenzionalnih slika pojedinih skulptura u udaljene dijelove i lokalne radionice Rimskog Carstva.² Ta je praksa dobro poznata u rimskom razdoblju, kada je potražnja za grčkim skulpturama bila toliko velika da su u Italiji osnovane radionice za izradu kalupa i odljeva, a arheološki ostaci jednog značajnog i jedinstvenog nalazišta otkrivenog 1954. godine u Bajama kraj Napulja to i potvrđuju.³ Gips se upotrebljavao zbog njegovih tehničkih svojstava koji ga čine pogodnim za kopiranje trodimenzionalnih umjetničkih djela s velikom preciznošću i točnošću, u odnosu na mramorne kopije. Bio je lako dostupan i stoga jeftin za upotrebu, te mnogo lakši za transport od mramornih skulptura.⁴ Postupak izrade kalupa i lijevanja ključan je za razumijevanje odnosa grčkih originala i rimskih kopija, iako još nije dovoljno razjašnjen radi relativno malo sačuvanih arheoloških materijalnih ostataka te sporadičnih spominjanja u izvorima (Teofrast, Plinije Stariji).⁵

Nakon antike zamire upotreba izrade kalupa i lijevanja, sve do razdoblja humanizma i renesanse kada dolazi do ponovnog otkrića i zanimanja za kulturu klasične antičke civilizacije koja postaje uzor i ideal na svim područjima života. Upravo je u renesansi započela praksa prikupljanja antičkih sadrenih odljeva.

Zahvaljujući odljevima antičkih skulptura kroz povijest pa sve do danas, njihovo prikupljanje bilo je značajno iz više razloga. Neke je privlačio njihov izgled, vidjeli su ih kao ostatke velikog

¹ Odljevi se koriste i arheološki su potvrđeni u razdoblju neolita, zatim u Egiptu gdje se upotrebljavaju za posmrtnu maske ili u različitim fazama izrade skulptura u drugim, trajnijim materijalima. U Tell al-Amarni u radionici kipara Tutmozisa pronađeno je dvadeset i sedam gipsanih glava i lica, koje se datiraju u 18. dinastiju.

² D. Kurtz, „The Reception of Classical Art in Britain: An Oxford story of plaster casts from the Antique“, u: *Archaeopress. (Studies in the History of Collections)*, Oxford, 2000., 2.

³ Taj se nalaz sastojao od više od 400 odljeva dijelova najmanje trideset različitih skulptura, uključujući neka poznata grčka klasična i helenistička djela. Usp. C. Landwehr, „Die Antiken Gipsabgüsse aus Baiae: griechische Bronzestatuen in Abgüssen römischer Zeit“, u: *Archäologische Forschungen*; Bd. 14, Berlin, 1985.

⁴ R. Frederiksen, „Plaster Casts in Antiquity“, u: *Plaster Casts: Making, Collecting and Displaying from Classical Antiquity to the Present*, u: *Transformationen der Antike*, (ur.) Rune Frederiksen, Eckart Marchand, De Gruyter, vol. 18, 2010., 13.-34., 13, 14.

⁵ Teofrast iz Ezeza, (Erez, otok Lezb, oko 372. g. pr. Kr. – Atena, oko 287. g. pr. Kr.), grčki filozof, bio je Aristotelov učenik. Njegov traktat *O kamenju* ima odjeljak *o gipsu* iz kojeg saznajemo da se gips koristio u velikoj količini na Cipru, u Fenikiji te Siriji. Teofrast opisuje tehnološki postupak nastanka gipsa. Plinije Stariji (Nat. hist. XXXV, 44), spominje da je gipsane kalupe prvi upotrebljavao Lizistrat, brat slavnog kipara Lizipa, koji je usavršio metodu uzimanja kalupa i izrade odljeva.

doba, drugi su voljeli biti okruženi njima radi iskaza prestiža i bogatstva. Odljevi se koriste i u didaktičke svrhe za obrazovanje umjetnika, koji kopirajući i crtajući antička djela uče ideal ljepote na kojem počiva temelj humanističkog obrazovanja. Služili su i za enciklopedijski prikaz svjetske umjetnosti koji je bio opsesija 19. stoljeća.

Izrada odljeva i reprodukcija umjetničkih djela u antici bili su preduvjet modernog lijevanja i sakupljanja antičke umjetnosti. Na antičkom obrazovanju počivaju temelji humanističkih disciplina, ono je duboko ukorijenjeno u metodološke pristupe i postulate povijesti umjetnosti, arheologije, povijesti, filozofije. Permanentna težnja za klasičnom edukacijom, antičkom estetikom, te interes za nacionalnu umjetnost i baštinu odražava se u Hrvatskoj u europskom kontekstu 19. stoljeća, kada se najintenzivnije sakupljaju sadreni odljevi skulpture. Iz tog razloga dostupnost antičkih sadrenih odljeva bila je od izuzetne važnosti. Njihova funkcija tada je prvenstveno edukativna, stoga su utjecale na akademsko obrazovanje u širem smislu i formiranje tadašnjeg ukusa i sveopćeg smisla za estetiku. Oni su po svojim specifičnostima nosioci općih mjesta u povijesti umjetnosti i važan dio europskog kulturnog nasljeđa.

Nastanak brojnih radionica koje se kroz 19. stoljeće institucionaliziraju u sklopu velikih muzeja, značajan je za međunarodnu i globalnu razmjenu sadrenih odljeva. Ključnu ulogu u tome imao je prvi međunarodni ugovor sklopljen 1867. godine, koji promiče uzajamnu korist dijeljenja reprodukcija umjetničkih djela, koja se odnose na povijesne spomenike u obrazovne svrhe. Upravo je on bio važan za globalno širenje sadrenih odljeva u preookeanske zemlje, osobito Sjedinjene Američke Države koje nisu imale doticaje s antičkom baštinom. Osim zbirki antičkih odljeva u 19. stoljeću, kao odjek pokreta romantizma, nastaju brojne zbirke nacionalnih odljeva.

U ovom kulturno-povijesnom ozračju javlja se ideja stvaranja *Gips Museuma* u Zagrebu. Njegov inicijator bio je dr. Izidor Kršnjavi koji je kroz studij povijesti, povijesti umjetnosti i filozofije u Beču 1866. – 1870. godine, te slikarstva na akademijama u Beču i Münchenu prepoznao važnost zbirki odljeva. Studij se temeljio na učenjima i osnovama Bečke škole povijesti umjetnosti i njezina utemeljitelja Rudolfa Eitelbergera, Kršnjavijeva učitelja i mentora. Kršnjavi u svoj sveobuhvatni plan kulturne reforme Zagreba uključuje osnivanje *Gips Museuma* i nabavlja najznačajnije antičke sadrene odljeve. Njegovu ideju kasnije nastavlja dr. Antun Bauer osnutkom Gipsoteke 1937. godine, na istim zasadama.

Jedinstvenosti građe antičkih sadrenih odljeva u Hrvatskoj, koja je sustavno sakupljena u sklopu današnje Gliptoteke Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti,⁶ znatno doprinose zbirke

⁶ Dalje HAZU

proširene na antičko provincijalno kiparstvo i hrvatsko srednjovjekovlje. U skladu s europskim trendom znanstvenog povratka i obnove interesa te isticanja vrijednosti koje posjeduju sadreni odljevi, u ovom radu se po prvi put revalorizira jedan dio bogatog fundusa Gliptoteke HAZU, odnosno antička i srednjovjekovna skulptura. Prikazom mreže diseminacije antičkih odljeva i brojnih radionica, kako institucionalnih tako i privatnih, koje su bile razgranate u Europi prikazat će se kontekst i komparativni primjeri za istraživanje podrijetla i provenijencije zagrebačkih antičkih odljeva.

Kroz katalog arheološke i umjetničke građe odljevi se po prvi puta sistematiziraju, identificiraju se europske radionice, a nalazi odljeva s pojedinih arheoloških lokaliteta u Hrvatskoj objedinjuju se u okviru novih saznanja o lokalnim radionicama antičkog i srednjovjekovnog korpusa. Ovo je prvo historiografsko sustavno istraživanje teme u kojemu se analizom podataka različitih izvora dobiva cjelovita slika sakupljanja sadrenih odljeva u Hrvatskoj. Objedinjuju se izvori, arhivska građa i literatura te se donose dostupni podaci relevantni za proučavanje ove teme u Hrvatskoj.⁷ U radu su zbirke Gliptoteke HAZU po prvi put sagledane u odnosu na fenomen nastanka i recepcije zbirke sadrenih odljeva u europskoj praksi.

Zbirke sadrenih odljeva iznova zaokupljaju znanstvenu pozornost posljednjih desetljeća 20. i početka 21. stoljeća. Povratku interesa i revalorizaciji svjedoče mnogobrojne izložbe, znanstvena istraživanja, studije i stručni članci, koji stavljaju naglasak na njihov povijesni i kulturološki značaj. Interdisciplinarnim pristupom i metodama novih tehnologija zbirke sadrenih odljeva ponovno se obrađuju i izlažu, kao dijelovi stalnih postava ili povremenih

⁷ Odljevima su se sporadično bavili: I. Kršnjavi, Kako da nam se domovina obogati, u: *Vienac: list zabavi i pouci*, 21(1874)., I. Kršnjavi, *Zapisci: iza kulisa hrvatske politike*, (prir.) Ivan Krtalić, Zagreb, Mladost, 1986., A. Bauer: *Gipsoteka 1937.-1947.*, izdano kao rukopis, Zagreb, arhiv Gliptoteke HAZU, 1948., T. Bilić, Zagrebačka zbirka sadrenih odljeva antičke skulpture, u: *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, Vol. 41, 1, 2008., 439-456., M. Getaldić, *Izidor Kršnjavi - inicijator zbirke sadrenih odljeva antičke skulpture i Gyps-Museuma*, u: *Iso Kršnjavi – veliki utemeljitelj: zbornik radova znanstvenog skupa*, (ur.) Ivana Mance, Zlatko Matijević, Zagreb, Institut za povijest umjetnosti - Hrvatski institut za povijest, 2015., 182-198., I. Kraševac, Legalne kopije: zbirke odljeva antičke skulpture, u: *Anali galerije Antuna Augustinčića: Simpozij Original u skulpturi: zbornik radova*, (ur. Božidar Pejković), god. XXVIII-XXXIX, 28-29(2008-2009), Klanjec, GAA, 2010., 195-208., O. Maruševski, Školski forum Ise Kršnjavoga, u: *Studije muzeja Mimara*, 8, 1992.; M. Matijaško, Gipsani odljevi antičkih umjetničkih djela smješteni u prostorijama Filozofskog fakulteta u Zagrebu, u: *Muzeologija*, 46, 2009., 37-135., D. Milinović: Zašto antika? Povjesničar umjetnosti i antička umjetnost danas, u: *Latina et Graeca*, Vol. 2 No. 36, 2019.; Ž. Vujić, Izidor Kršnjavi – pionir muzealne znanosti u Hrvatskoj, *Muzeologija*, No. 46, 2009., 9 -35.

izložbi. Upravo taj obnovljeni interes za odljeve stavljen je u fokus ovog rada, a današnji muzej Gliptoteka HAZU jedini muzej te vrste spomenika u Hrvatskoj, dragocjeni je segment istog europskog nasljeđa i umjetničkog obrazovanja.

1. POVIJEST I KONTEKST NASTANKA EUROPSKIH ZBIRKI SADRENIH ODLJEVA

Diljem svijeta do danas očuvane su brojne zbirke sadrenih odljeva skulpture. Njihova izrada i prikupljanje imaju dugu tradiciju, a prije svega su europska pojava u svom nastanku, kako ističe Charlotte Schreiter.⁸ Oni su kulturni fenomen kopiranja, koji se ovisno o povijesnim epohama i područjima različito razumijevao i interpretirao. Danas su zbirke odljeva važan dio gotovo svih arheoloških instituta i sveučilišta, a također su brojni muzeji koji sadrže samo sadrene odljeve. Recepcija odljeva mijenjala se kroz pojedina razdoblja. Kulturološka tradicija lijevanja sadre iznova je pobudila zanimanje stručnjaka krajem 20. stoljeća, čemu svjedoči i ovaj rad na primjeru hrvatskih zbirki sadrenih odljeva. Tada se zbirke revaloriziraju, počinje se istraživati njihova povijest, izvlače se iz tame depoa, popisuju, katalogiziraju, restauriraju, digitaliziraju i ponovno izlažu sukladno suvremenim tehnologijama. Među novopostavljenim su zbirke u Cambridgeu, Zürichu, Bernu, *Skulpturhalle* u Baselu 2006. godine,⁹ koji je zahvaljujući svojoj specijaliziranoj zbirci odljeva postao središte istraživanja Partenona.

Sl. 1. Izložba sadrenih odljeva skulptura s Partenona u Skulpturhalle Basel, nakon obnove 2006. godine

⁸ C. Schreiter, „Europa und der Gips. Formereien, Museen und Abgüsse“, u: *Casting. Ein analoger Weg ins Zeitalter der Digitalisierung? Ein Symposium zur Gipsformerei der Staatlichen Museen zu Berlin*, Christina Haak, Miguel Helfrich (ur.), Berlin, 2016., 23-36., 23.

⁹ A. H. Borbein, „Zur Geschichte der Wertschätzung und Verwendung von Gipsabgüssen antiker Skulpturen (insbesondere in Deutschland und in Berlin)“, u: *Les moulages de sculptures antiques et l'histoire de l'archéologie. Actes du colloque international Paris, 1997*, (ur.) Henri Lavagne, François Queyrel, Ženeva, 2000., 29–43., 36.

Godine 2010. obnovljen je postav galerije odljeva *Ashmolean Museum* u Oxfordu. Odljevi srednjovjekovne skulpture izloženi su u *Musée des Monuments français* u Parizu i *Victoria and Albert Museum* u Londonu, čija je Dvorska zbirka odljeva 2018. godine ponovno otvorena u odvojenom krilu zgrade. Romanička dvorana u sklopu Muzeja primijenjenih umjetnosti u Budimpešti iznova je postavljena i otvorena 2018. godine. Nedavno objavljeni katalogi zbirki odljeva u Bonnu, Bernu i Göttingenu prvi su primjeri takvih kataloga od devetnaestog stoljeća.¹⁰

Sl. 2. Odljevi antičke skulpture u Akademisches Kunstmuseum Bonn, 2000. godine, nakon obnove (preuzeto iz: Godin, 2009., 446., sl. 8.27)

Brojne izložbe koje koriste suvremenu tehnologiju u fokus stavljaju sadrene odljeve i njihovu povijest, kao što su: izložba *D'après l'antique* u Louvreu u Parizu, 2000. godine¹¹, izložba *Nah am Leben*, povodom 200. godišnjice osnutka berlinskog *Gipsformerei*, 2019. godine,¹² izložba *Lebendiger Gips*, povodom 150. godišnjice osnutka *Museum für Abgüsse Klassischer Bildwerke* u Münchenu, 2019. godine¹³ i dr. Time se potvrđuje povećan znanstveni interes za odljeve. Došlo je i do promjene njihove temeljne funkcije, sada više nisu u isključivoj ulozi edukativnih, didaktičkih, nastavnih pomagala, već predstavljaju autonomnu vrijednost koja ima svoje mjesto unutar stalnih muzejskih postava. Ove mijene prošle su gotovo sve europske

¹⁰ Ibid.

¹¹ *D'après l'antique*, Jean Pierre Cuzin, Jean-René Gaborit, (ur.), Réunion des musées nationaux, Pariz, 2000.

¹² V. Tocha, *Near Life, The Gipsformerei: 200 Years od Casting plaster*, Berlin, 2019.

¹³ *Lebendiger Gips – 150 Jahre Museum für Abgüsse Klassischer Bildwerke*, Museum für Abgüsse Klassischer Bildwerke München, Andrea Schmölder Veit, Nele Schröder Griebel (ur.), München, 2019.

zbirke, bez obzira na to u kojoj su se instituciji nalazile, uključujući i hrvatsku zbirku. Stoga je kroz povijest zbirke sadrenih odljeva u Zagrebu zanimljivo pratiti promjenu funkcije s obzirom na njezinu namjenu i brojne institucije u kojima je bila smještena – od srednjoškolske, visokoškolske i muzejske, kao i mijene odnosa prema odljevima klasičnih djela grčke umjetnosti općenito.¹⁴

Ovakav obnovljen interes i pozornost za odljeve potaknut je njihovim zanemarivanjem tijekom 20. stoljeća, kada zanimanje za lijevanje nije samo manje, već su pojmovi sadra i odljev imali negativne konotacije. Antički odljevi postali su sinonim za tada omraženi akademizam.

Sl. 3. Sadreni odljevi u spremištu, College of Arts and Sciences, Cornell, SAD, prva polovica 20. st.

U kontekstu dominantnih modernističkih vrijednosti, fokus je bio na originalnim predmetima, a sadreni odljevi smatrali su se blijedim kopijama originala te su nerijetko uništavani i prepušteni propadanju.¹⁵ To je vrijeme odbijanja i negiranja sadrenih odljeva, tijekom kojeg su pojedini odljevi ili čak čitave zbirke u tišini premješteni u muzejske depoe, u početku privremeno, a zatim stalno. Promjenom načina umjetničkog školovanja, odljevi gube temeljni smisao postojanja predstavljajući zastarjeli način edukacije, što dovodi do uništavanja tih zbirki. Godin¹⁶ ističe da je krajem 19. stoljeća kopiranje postalo mehanički zadatak, jer odljeve koje su do tada izrađivali umjetnici, sada zamjenjuje strojna proizvodnja. Stoga se odljevi nisu

¹⁴ Više u poglavlju 5.

¹⁵ *Plaster Casts: Making, Collecting and Displaying from Classical Antiquity to the Present, Transformationen der Antike*, R. Frederiksen, E. Marchand, (ur.), De Gruyter, vol. 18, 2010., 1-11.

¹⁶ F. T. J. Godin, *Antiquity in plaster: production, reception and destruction of plaster copies from the Athenian Agora to Felix Meritis in Amsterdam*, doktorska disertacija, Amsterdam, Faculty of Humanities, Universiteit van Amsterdam, 2009., 179.

više smatrali utjelovljenjem čistog estetskog oblika, već postaju „mrtvi oblik“ zastarjelog umjetničkog i kulturnog ideala. Likovni kritičari u bijelim gipsanim odljevima vidjeli su samo „dosadne“ mehaničke proizvode reprodukcije. To je bilo usko povezano s konceptom originalnosti koji je u središtu interesa umjetnosti 20. stoljeća. Na ovom mjestu treba se podsjetiti na riječi Waltera Benjamina (1892. – 1940.) koji smatra da se u doba mehaničke reprodukcije i odsutnosti tradicionalne vrijednosti proizvodnje umjetnosti, umjetničkom predmetu oduzima aura. Ta kulturna kritika sugerira i objašnjava kako mehanička reprodukcija obezvrjeđuje auru i jedinstvenost predmeta umjetnosti.¹⁷ Pad zanimanja, odbijanje te uništavanje odljeva i njihova recepcija istražena je na dvije konferencije pod nazivom *Destroy the Copy* održane 2010. u New Yorku i 2015. godine u Berlinu.¹⁸ Na nizu primjera zbirki sadrenih odljeva istaknute su dvije pojave: odljevi koji su sustavno uništavani ili zapostavljeni. Primjerice, u Njemačkoj je Drugi svjetski rat bio konačna presuda mnogim velikim zbirkama odljeva, jer su posljednje deponirane i stavljene na sigurno. Zbog toga su uništene velike zbirke u Würzburgu i Leipzigu. Uništena je i građa u *Museum für Abgüsse Klassischer Bildwerke u Münchenu*, ali je muzej obnovljen i zbirke su sustavno nadopunjene i izložene.¹⁹ Dio zbirke odljeva iz bečke *Akademie der Bildenden Künste* uključujući Laokoonta i Eginete uništeni su 1935. godine. Odljevi s *Maryland Institute College of Art* u SAD-u uništeni su sredinom 20. stoljeća.

Do promjene stava prema zbirkama odljeva dolazi kada se one iznova valoriziraju. Jedno od značajnih djela koje prikazuje ovaj novi trend je katalog skulptura *Taste and the Antique. The Lure of Classical Sculpture 1500-1900*.²⁰ U knjizi se odljevi prikazuju kao važne spone u oblikovanju suvremenih stavova prema klasičnoj skulpturi.

Novi koncept autentičnosti spominje Mark Jones,²¹ koji smatra da odljevi imaju trajnu povijest, da njihova oštećenja i popravci, kao i naknadne restauracije bilježe ne samo trenutak nastanka već i čitav slijed kasnijih događaja. Odljevi imaju vlastitu povijest, a na njihovu teorijsku

¹⁷ W. Benjamin, „Umjetničko djelo u razdoblju tehničke reprodukcije“, u: *Život umjetnosti*, 78/79, Zagreb, 2006., 22–32.

¹⁸ Konferencija je održana 2010. godine na *Cornell University*, Ithaca u New Yorku i 2015. godine na *Freie Universität* u Berlinu.

¹⁹ Više u: *Dionysos. Die Locken lang, ein halbes Weib?*, (ur.) Hans-Ulrich Cain, Ingeborg Kader, katalog izložbe, *Museum für Abgüsse klassischer Bildwerke*, München, 1997.

²⁰ Vidi u: F. Haskell, N. Penny, *Taste and the Antique. The Lure of Classical Sculpture 1500-1900*. New Haven and London, Yale University Press, 1981.

²¹ M. Jones, *Fake? The Art of Deception*, katalog izložbe, British Museum, London, 1990., 14.

interpretaciju utječu ne samo izvorni autori i naručitelji, već i svi oni s kojima su kasnije došli u kontakt.²²

U novom valoriziranju sadrenih odljeva ističe se njihov značaj u restauraciji, konzervaciji, znanstvenim istraživanjima, te u disciplini arheologije i povijesti umjetnosti. Oni su prilikom restauracije važan povijesni dokaz, jer su na originalnim skulpturama ponekad uklanjani restaurirani dijelovi, stoga odljevi svjedoče o izgledu skulpture u određenom razdoblju. To je važno prilikom znanstvene interpretacije i treba uzeti u obzir vrijeme nastanka pojedinih kalupa i odljeva. Odljevi mogu otkriti mnoštvo informacija zbog detalja koji su se sačuvali za razliku od stanja originala. Važni su i prilikom rekonstrukcije umjetničkih djela u slučajevima kada se fragmenti jedne skulpture nalaze na različitim lokacijama, tada je vraćanje integralnosti djelu moguće pomoću odljeva.

Primjerice odljev Laokoontove skupine u *Ashmolean Museum* u Oxfordu, *Museum of Classical Archaeology* u Cambridgeu, kao i našeg zagrebačkog primjera (kat. br. 9.1.a, 54.) prikazuju Laokoonta s ispruženom desnom rukom. Oni potječu od restauracija Giovannija Angela Montorsolija iz 16. stoljeća, Agostina Cornacchinija iz 18. stoljeća i Antonia Canove iz 19. stoljeća, koji su uklonjeni 1957. godine i zamijenjeni originalnim naknadno otkrivenim savijenim laktom Laokoona. Navedeni primjeri bilježe stanje prije zadnje restauracije.²³

Istraživanje koje je provela Emma Payne, suradnica na *King's Collegeu* u Londonu na zbirci sadrenih odljeva skulptura s Partenona tzv. *Elgin Marbles*²⁴ iz *British Museuma*, pokazuje zanimljive rezultate.²⁵ Napravljeno je 3D skeniranje sadrenih odljeva i originala s Partenona. Elginovi odljevi napravljeni su u Ateni 1802. godine, a uključivali su i dio skulptura koje su ostale *in situ*. Originali koji su ostali na otvorenom, pretrpjeli su određena oštećenja, bili su podvrgnuti vandalizaciji turista iz viktorijanskog doba, izloženi atmosferilijama te zagađenju zraka. Računalnom usporedbom i analizom, istraživanje je pokazalo kako odljevi iz 19. stoljeća imaju bolje sačuvane detalje koji su na originalima u posljednja dva stoljeća izgubljeni. Ovo je dokaz koliko su odljevi važni kao dokumentarni zapisi, za arheološka istraživanja, očuvanje

²² E. Payne, „Casting a new Canon: Collecting and treating casts of Greek and Roman sculpture, 1850-1939.“, *Cambridge Classical Journal*, 2019., 113-149., 31.

²³ Više o povijesti skulpture i pregledu restauracija u: B. Frischer, *Digital Sculpture Project: Laocoön. An annotated chronology of the 'Laocoön' statue group*, 2009. <http://www.digitalsculpture.org/laocoon/chronology>, (pristupano 15. 10. 2020.)

²⁴ *Elgin Marbles* naziv je za skulpture s Partenona koje je Thomas Bruce, 7. grof od Elgina (1766. - 1841.), uklonio i prenio u London.

²⁵ E. Payne, „Comparative 3D scanning of historical Casts. The Parthenon Casts at the British Museum“, u: *Casting. Ein analoger Weg ins Zeitalter der Digitalisierung?*, Universitätsbibliothek Heidelberg, Staatliche Museen zu Berlin – Preußischer, Berlin, 2016., 213-220.

umjetnina ali i kao ilustracija zanatske prakse 19. stoljeća. Danas su odljevi povijesno značajni jer predstavljaju segment društvenog konteksta vremena kojem su izvorno pripadali, neprocjenjivi su za naše razumijevanje recepcije antičke skulpture, načine širenja grčkih i rimskih skulptura putem odljeva, te tehnika koje su koristili umjetnici i zanatlije uključeni u njihovo stvaranje. Često su odljevi i jedini trag skulptura koje su izgubljene ili uništene. Stoga se važnost odljeva očituje u promjeni paradigme, oni su postali umjetnički predmet sami po sebi i svjedočanstvo su jedne epohe.

Sl. 4. Museum für Abgüsse Klassischer Bildwerke, München

1.1. Europska mreža diseminacije sadrenih odljeva

Humanistički obrazovni i odgojni ideal utemeljen na oživljavanju duha antike i humanizma kao europskog naslijeđa, temelj je prosvjete i kulture 19. stoljeća. Antika se u humanističkoj naobrazbi doživljava kao umjetnički i etički vrhunac u povijesti čovječanstva. Učenje klasičnih jezika, grčkog i latinskog, temelj je obrazovanja, a antički povijesni i literarni izvori prevode se na europske jezike i studiraju u originalu.²⁶ Odljevi su tada bili vrlo cijenjeni, pojava i raširenost radionica i ljevaonica koje se tada osnivaju u velikom broju, pokazuju povećanu potražnju za odljevima. Kroz institucionaliziranje tih radionica u sklopu akademija likovnih umjetnosti, arheoloških instituta i muzeja, razvija se razgranata međunarodna mreža razmjene sadrenih odljeva. Nabava sadrenih odljeva prikazat će se u povijesnom kontekstu 19. stoljeća, kroz razvijenu mrežu europskih dobavljača i institucija. Tada zbirke odljeva postaju međunarodni fenomen. Iako se nalaze u svim većim europskim gradovima, one nisu rezultat organiziranog procesa prikupljanja, već jasni pokazatelj potrebe za klasičnim obrazovanjem, antičkom estetikom, te interesom za likovnu i primijenjenu umjetnost, arheologiju, baštinu, etnografiju. Stvara se ideal i romantičarska vizija prosvijećene, intelektualne i kulturne Europe utemeljene na zasadama klasične antičke grčke i helenističko- rimske civilizacije.

Svaka je zemlja definirala prioritete u skladu sa svojim političkim i socijalnim planom. Od velike važnosti bili su kulturni odnosi sa stranim državama i prekomorskim kolonijama, na taj način se zbirke sadrenih odljeva šire po svim kontinentima i postaju dijelom svjetske baštine.²⁷ Prikazom najznačajnijih institucija i radionica, zbirki u sklopu muzeja, umjetničkih akademija, sveučilišta, obrazovnih institucija te privatnih zbirki, naglasit će se one koje su važne za kontekst zagrebačke zbirke odljeva.²⁸

²⁶ I. Kraševac, „Antički žanr u umjetnosti 19. stoljeća“, u: *Alegorija i arkadija: antički motivi u umjetnosti hrvatske moderne*, (ur.) Petra Vugrinec, katalog izložbe, Galerija Klovićevi dvori, Zagreb, 2013., 9-15.

²⁷ R. Mendonça, „Plaster Cast Workshops. Their Importance for the Emergence of an International Network for the Exchange of Reproductions of art“, u: *Casting. Ein analoger Weg ins Zeitalter der Digitalisierung?*, Universitätsbibliothek Heidelberg, Staatliche Museen zu Berlin – Preußischer, Berlin, 2016., 96-106., 100.

²⁸ Najbolji pregled raširenosti radionica objedinjen je na mrežnoj stranici Međunarodne udruge za konzervaciju i promociju odljeva (Association Internationale pour la Conservation et la Promotion du moulages, A.I.C.P.M.), <https://www.aicpm-new-iacpc.org/repertoire-geographique/> (pristupano 28. 7. 2020.)

1.2. Radionice sadrenih odljeva

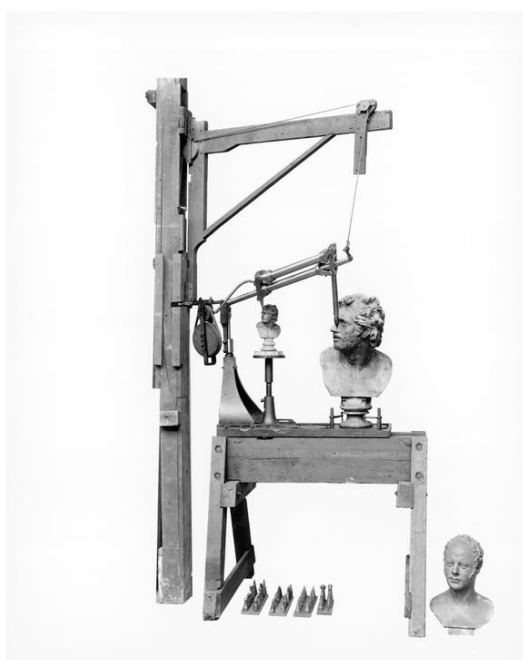

Sl. 5. Demonstracija izrade odljeva i potreban alat, Francesco Carradori, *Istruzione Elementare per gli Studiosi della Scultura*, Firenca, 1802., pl. VI.

Velika potražnja za odljevima kulminirala je u razdoblju 19. stoljeća kada se otvaraju specijalizirane ljevaonice. Djelatnost brojnih ljevača i radionica antičkih sadrenih odljeva bila je sve više razgranata. Radionice su podizale kvalitetu na tržištu označavanjem odljeva s pečatima, kojima su se potvrđivali podrijetlo i kvaliteta određenog odljeva. Zahvaljujući tim markacijama moguće je istražiti provenijenciju zagrebačkih antičkih odljeva koji se nalaze u Glijptoteci HAZU i na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Krajem 19. stoljeća brojni su privatni ljevači i radionice „*formatori ili formerei*“ često bili izravno povezani s muzejima. Ponekad su odljevi rađeni uzimanjem kalupa izravno s originala, a često i iz kalupa uzetog sa sadrenog odljeva. Kao rezultat ovakvog nekontroliranog procesa lijevanja, autori i radionice odljeva započeli su obilježavati svoje skulpture kako bi naglasili njihovu kvalitetu.²⁹ Ljevači i radionice često su svoje radove potpisivali ručno ili su ih označavali metalnim pločicama koje bi fiksirali u odljev. Izbor ponuđenih odljeva, rijetkost kalupa i kvaliteta reprodukcije sve su to bili

²⁹ T. M. Kreem, „Suhtekolmnurk: originaalid – koopiad – valandid 19. sajandi skulptuurikogus“, u: *Meistriteoste lummus: Koopia Eestis 19. sajandil = The Magic of Masterpieces: Coping in Estonia in the 19th Century*, (ur.) Tiina-Mall Kreem; Mai Levin; Anne Lõugas, Tallinn, Kadrioru Kunstimuuseum, 2005., 32–47., 44–46.

elementi koji su određivali status proizvođača i njegovih odljeva.³⁰ Odljevi se klasificiraju po kvaliteti i cijenjeni su prema određenim kategorijama: veličini, broju spojnih linija na odljevu, rijetkošću kalupa i reputaciji proizvođača kao umjetnika. Nisu svi imali pristup originalima već su trebali ishoditi i dozvole za lijevanje, a upravo su ograničena prava pristupa i dozvole dale pojedini kalupima i odljevima još veći značaj i ekskluzivnost. Imati „originalan“ sadreni odljev bilo je ključno za dokazivanje visoke kvalitete odljeva, a samim time i umjetničke cjelovitosti, te preciznosti u usporedbi s originalom. Također, neprekidnom upotrebom pojedini kalupi tijekom vremena se troše što rezultira smanjenjem preciznosti i točnosti u detaljima odljeva. Velika potražnja za odljevima stvorila je industriju reprodukcije. Komercijalna proizvodnja i distribucija odljeva koncentrirana je u Njemačkoj, ali važne radionice bile su smještene i u drugim zemljama. Za masovnu produkciju i širenje sadrenih odljeva u 19. stoljeću vrlo je značajan izum patenta Benjamina Chevertona 1844. godine, kojim se omogućilo da se sadreni odljevi mogu lijevati i proizvesti u smanjenim omjerima.³¹ To je bilo značajno za mnoge zbirke koje zbog prostornih ograničenja nisu mogle smjestiti skulpture velikih dimenzija, a značajan faktor bio je i trošak prijevoza.

Sl. 6. Benjamin Cheverton, stroj za reprodukciju i umanjenje skulptura, Science Museum, London, 19. st.

³⁰ W. Schwan, „Oft übersehene Kleinigkeiten. Was verbirgt sich hinter Abgussmarken?“, u: *...von gestern bis morgen... ; zur Geschichte der Berliner Gipsabguss-Sammlung*, Nele Schröder, Lorenz Winkler-Horacek (ur.), Rahden, Westf., Leidorf, Berlin, 2012., 113-116.

³¹ Benjamin Cheverton (1794. – 1876.) bio je umjetnik koji je dizajnirao stroj za smanjenje uz pomoć inženjera Johna Isaaca Hawkinsa (1772. – 1855.). Stroj, prvi put izrađen oko 1828., a patentiran 1844. godine, je omogućio izradu skulptura malih dimenzija. Cheverton je demonstrirao svoj stroj za smanjenje na Velikoj izložbi 1851. i osvojio zlatnu medalju za svoj primjerak Tezeja iz zbirke lorda Elgina u British Museumu u Londonu. <http://sculpture.gla.ac.uk> (pristupano 15. 7. 2019.)

1.3. Zbirke antičkih odljeva u sklopu muzeja

Osnivanje velikih radionica koje su radile odljeve s jasnom strukturom i podjelom rada bio je osnovni preduvjet procvata proizvodnje sadrenih odljeva u 19. stoljeću. Radionice za izradu odljeva formiraju se u sklopu muzejskih institucija koje su imale najpoznatije zbirke antičke skulpture kao što su *Victoria and Albert Museum* i *British Museum* u Londonu, *Louvre* u Parizu, *Gipsformerei* u Berlinu, *Musei Vaticani*, firentinska galerija *Uffizi*, te *Museo Archeologico Nazionale di Napoli* i dr.

Tijekom stoljeća Italija je imala prevlast u izradi sadrenih odljeva i bila je ekskluzivni dobavljač odljeva, osobito antičke skulpture, prvenstveno zbog njihove dostupnosti što su omogućile brojne arheološke kampanje iskopavanja, koje su usmjerile interes prema grčkoj umjetnosti. Promjena se dogodila 1798. godine kada su francuske snage opljačkale Papinsku državu i odnijele originalne antičke umjetnine u *Musée Napoléon* u Parizu, (tako je Louvre preimenovan 1803. godine). Tada su napravljeni kalupi skulptura koji su osigurali zamjenske kopije, a njihovi odljevi nudili su se kao kompenzacija za gubitak umjetničkih djela originala odnesenih u Pariz.³² Izlaganjem u Parizu antičkim se umjetninama povećao prestiž i izazivale su divljenje, a njihovi sadreni odljevi imali su vitalnu ulogu u procesu širenja njihove popularnosti.

Sl. 7. Napoleon kod Laokonta u Musée Napoléon, Pariz, kraj 18. stoljeća

³² F. Haskell, N. Penny, *Taste and the Antique: The Lure of Classical Sculpture 1500-1900*, New Haven – London, Yale University Press, 1981., 109.

Osnivanje radionice za izradu odljeva *Atelier de Moulage* u Louvreu 1794. godine označio je prekretnicu, postignuta je centralizacija što je utjecalo na njihovo širenje i komercijalizaciju. Radionica je jamčila vjernost izvorniku održavanjem i kontrolom kalupa. Francuzi su prvi uspostavili visoke standarde kvalitete u proizvodnji odljeva koje su označavali pečatima, čime se izbjegla osrednjost tehničke izvedbe, jer kvaliteta odljeva lokalnih ljevača u Italiji nije uvijek bila dobra. Cilj radionice u Louvreu je edukacija, stoga se u te svrhe odljevima opskrbljuju brojne škole, fakulteti, instituti, muzeji i privatne zbirke.

Napoleon je obustavio zakone koji su prethodno vlasnicima pružali mogućnost da odbiju izradu odljeva skulpture u njihovom vlasništvu, što je utjecalo na daljnje širenje, raznolikost i kvalitetu odljeva na tržištu.³³ Kao rezultat toga, Louvre je vrlo brzo povećao svoju zbirku kalupa i istodobno se etablirao kao važan dobavljač sadrenih odljeva skulpture širom svijeta. Muzej je uspostavio i novi koncept u lancu opskrbe odljevima koji se oslanjao na odljeve iz Francuske i inozemstva.

Sl. 8. *Atelier de Moulage*, Pariz, 2020.

³³ D. Kurtz, *The Reception of Classical Art in Britain: An Oxford story of plaster casts from the Antique*. Oxford, 2000., 126.

Potaknuti primjerom radionice u Louvreu brojne su institucije i privatni kolekcionari nabavljali sadrene odljeve iz najvažnijih zbirki, ne samo iz Italije (Vatika, Sicilije), već i iz Španjolske, Pruske, Austrije, Poljske.³⁴

Uloga koju je Louvre uspio zadržati kao dobavljač odljeva nakon napoleonskih ratova može se dijelom objasniti činjenicom da dio oduzetih skulptura tijekom napoleonske pljačke nije vraćen na kraju sukoba, poput Venere Milonske prenesene u Pariz 1820. godine. Slučajevi otimanja originalnih antičkih skulptura nisu rijetki; slično se dogodilo i sa skulpturama s Partenona koje su odnesene u Englesku 1812. godine. Time su potaknuti uspjeh i slava pojedinih muzeja koji su ih izlagali. Odljevi ovih umjetnina postali su najtraženiji i sinonim su za snažnu poziciju koju su održavali *British Museum*, *Louvre* i druge međunarodne institucije koje su prodavale njihove replike i odljeve ili su imale monopol nad kalupima vrijednih antičkih umjetnina. Dostupnost kalupa bio je temeljni zahtjev za velike projekte lijevanja od sredine 19. stoljeća. *Atelier de Moulage* u Louvreu nacionalna je institucija koja je opskrblila cijelu Europu odljevima. Zbog svoje uspješnosti postala je model za berlinsko tržište odljevima. Uslijedile su uske veze i suradnja institucija, a kada bi samo jedna institucija imala pristup kalupima koristila ih je kao predmete razmjene. Tako je bilo, na primjer, sa skulpturama iz Olimpije, za koje su berlinski muzeji imali ekskluzivno pravo na distribuciju. Berlinsku *Gipsformerei* radionicu odljeva kao *Königlich Preußische Gipsgussanstalt*, osnovao je 1819. godine kralj Friedrich Wilhelm III., nakon pobjede nad Napoleonom, kada je pokrenuo kulturnu reformu.³⁵ Danas je *Gipsformerei* dio *Staatlichen Museen zu Berlin* – pruske zaklade za kulturnu baštinu i njihov je najstariji objekt. Nalazi se u zgradi u Charlottenburgu od 1891. godine, gdje su smješteni odljevi, kalupi umjetnina iz cijelog svijeta, radionica za oblikovanje i slikarski atelijeri. Prvi ravnatelj bio je Christian Daniel Rauch, najvažniji klasicistički kipar u Pruskoj. Svoju dostupnost odljeva *Gipsformerei* objavljivao je u prodajnim katalogima s listama cijena, a najstariji potječe iz 1843. godine.³⁶ *Gipsformerei* tijekom dvije stotine godina svog postojanja i danas opskrbljuje odljevima brojne muzeje, zbirke i privatne kolekcije.³⁷

³⁴ R. Mendonça, „Plaster Cast Workshops. Their Importance for the Emergence of an International Network for the Exchange of Reproductions of art“, u: *Casting. Ein analoger Weg ins Zeitalter der Digitalisierung?*, Berlin, 2016., 97.

³⁵ Kraljevska pruska institucija za sadrene odljeve

³⁶ V. Tocha, *Near Life, The Gipsformerei: 200 Years of Casting plaster*, Berlin, 2019., 217-219.

³⁷ Izložbom *Nah am Leben* obilježena je 200. godišnjica, dostupna u i 3D izdanju na:

<https://www.smb.museum/museen-einrichtungen/gipsformerei/ueber-uns/virtuelle-rundgaenge/nah-am-leben/> (pristupano 10. 11. 2020.)

Sl. 9. Čuvaonica kalupa, Gipsforemerei u Charlottenburgu, Berlin, 2015., foto: M. Getaldić

U Velikoj Britaniji više je značajnih povijesnih muzejskih zbirki odljeva sačuvano do danas: zbirka Sir Johna Soanea u *Soane's Museum*, zbirka u *Ashmolean Museumu* u Oxfordu, koja je jedna od najstarijih, najvećih i najbolje očuvanih zbirki odljeva grčke i rimske skulpture, osnovana 1884. godine u sklopu sveučilišta za podučavanje klasične arheologije. *South Kensington Museum* u Londonu (današnji *Victoria and Albert Museum*) bio je vodeći u Velikoj Britaniji u sakupljanju i nabavi sadrenih odljeva, jer je prvi ravnatelj muzeja Henry Cole (1808. – 1882.), spoznao potencijale i prednosti u obrazovanju kroz prikupljanje sveobuhvatnih zbirki odljeva. Godine 1867. Cole je potaknuo jedanaest europskih zemalja da potpišu sporazum kojim se uspostavio formalni postupak za razmjenu odljeva između europskih muzeja.³⁸ Upotreba sadrenih odljeva time se širi, tako da ih nalazimo i izvan velikih muzeja i istraživačkih odjela sve do malih arheoloških zbirki. Nabavljani su čak i za male lokalne muzeje i zbirke sveučilišta s arheološkim odjelima na kojima su odljevi imali isključivo didaktičku funkciju. Sve su takve zbirke odljeva danas svojevrsan podsjetnik na klasičnu humanističku naobrazbu, i fenomen koji je kulminirao u 19. stoljeću, kada se osnivaju brojne specijalizirane radionice za antičke odljeve. U sklopu *Victoria and Albert Museuma* djeluje radionica renomiranog

³⁸ Convention for Promoting Universally Reproductions of Works of Art for the Benefits of Museums of All Countries. Vidi u: T. Lochman, „Der Internationale Verband zur Bewahrung und Förderung von Abgüssen (IVFBA/AICPM): Von einem alten Wunsch zu neuen Zielen,“ u: *Archäologische Universitätsmuseen und -sammlungen im Spannungsfeld vor Forschung, Lehre und Öffentlichkeit*, 2013., 612-613. Konvencija je bila jedna od prvih međunarodnih ugovora koji su promicali uzajamnu korist dijeljenja reprodukcija umjetničkih djela, koja se odnose na povijesne spomenike u obrazovne svrhe.

ljevača Domenica Brucciana, jednog od najznačajnijih proizvođača odljeva u Britaniji 19. stoljeća. Njegova je radionica imala ugovore za opskrbu Ministarstva znanosti i umjetnosti, uključujući *South Kensington Museum*, *British Museum*, *Royal Academy of Arts*, među mnogim drugim regionalnim i međunarodnim institucijama.

Sl. 10. Kraljevska zbirka *South Kensington Museum*a, London, kraj 19. st.

Muzejske zbirke odljeva izraz su promjene paradigme. Služe kao instrument za najcjelovitiji, enciklopedijski prikaz svjetske umjetnosti, a u početku su shvaćene kao dio obrazovne politike. U 19. stoljeću odljevi su se smatrali utjelovljenjem originala od kojeg su se razlikovali samo u materijalu, stoga su bili ravnopravni s originalnim umjetničkim djelima i imali su svoje mjesto u muzeju.³⁹

1.4. Zbirke nacionalnih odljeva u sklopu muzeja

Intelektualni pokret koji je nastao iz romantizma početkom 19. stoljeća potaknuo je prihvaćanje ne samo klasične antike, nego i drugih nacionalnih umjetničkih stilova, koji su ranije smatrani barbarskim. Ovaj novi odnos prema kulturi podjednako je pogodovao prihvaćanju nepoznatih djela umjetnosti, omogućujući tako razvijanje međunarodnog tržišta za odljeve pojedinih nacionalnih vrijednosti. Svaka je zemlja imala svoj jedinstveni fond odljeva skulptura i ornamenata za koje se smatralo da su od nacionalnog značaja. Oni su potjecali od nacionalnih

³⁹ F. T. J. Godin, *Antiquity in plaster: production, reception and destruction of plaster copies from the Athenian Agora to Felix Meritis in Amsterdam*, 2009., 186.

spomenika, ali i s kampanja iskopavanja na arheološkim nalazištima u Europi i šire, na primjer u Egiptu, Indiji, Meksiku i Kambodži.⁴⁰

Sl. 11. Agostino Aglio: Izložba meksičke umjetnosti u egipatskoj dvorani Piccadilly, London, 1824. godine, (preuzeto iz: Mendonça, R., 2016., 98.)

Sve su brojniji javni muzeji umjetnosti koji su postali standard svih većih gradova diljem Europe i Sjedinjenih Američkih Država. Najčešće su to nacionalni muzeji nastali s ciljem izgradnje nacionalnog identiteta i kulture. Ti su se državni muzeji razlikovali od privatnih zbirki po tome što im je glavna svrha bila sustavno proučavanje, sistematizacija, a sve s ciljem ispunjenja ideologije sna o „savršenoj zbirci“ koja će svojom cjelovitošću prezentacije materijala u potpunosti potvrditi kulturni legitimitet određene nacije. U tom su kontekstu značajni sadreni odljevi, kao jedini mogući način da se njima ostvari ideja o idealnom muzeju i zbirci. To je ujedno i vrijeme osnivanja brojnih muzeja sadrenih odljeva. Začetak muzeja gipsanih odljeva može se smjestiti u 18. stoljeće kada Alexandre Lenoir kao upravitelj *Musée des Monuments français*⁴¹ stvara tip povijesnog muzeja s kopijama skulpture i rekonstrukcijom izvornog ambijenta iz prošlosti. U Francuskoj 1879. godine nastaje i *Musée de sculpture comparée*, čiji je upravitelj Viollet-le-Duc, a služio je za usporedna proučavanja gotičkog i

⁴⁰ R. Mendonça, „Plaster Cast Workshops. Their Importance for the Emergence of an International Network for the Exchange of Reproductions of art“, u: *Casting. Ein analoger Weg ins Zeitalter der Digitalisierung?*, Berlin, 2016., 100.

⁴¹ F. Haskell, *History and its Images: Art and the Interpretation of the Past*, New Haven – London Yale University Press, 1993., 236-252.

antičkog kiparstva, s velikom zbirkom sadrenih odljeva, a imao je i osobinu nacionalnog muzeja.

U drugoj polovici 19. stoljeća jedna od najaktivnijih ličnosti u organiziranju muzeja i zbirki bio je Wilhelm von Bode (1845. – 1929.), njemački povjesničar umjetnosti i prvi kustos *Kaiser Friedrich Museum* u Berlinu (današnji *Bode Museum*).⁴² Malo poznati detalj njegovog životnog rada je da je od 1870-ih godina imao važnu ulogu u širenju kanona zbirki odljeva sakupljenih na profesionalnoj osnovi. Zahvaljujući Bodeovom doprinosu, do 1880-ih srednjovjekovne i renesansne zbirke sadrenih odljeva postale su najveće kolekcije odljeva. Bode je uspio uvjeriti talijansku vladu da ukine zabranu izrade replika, prvobitno uvedenu radi zaštite nacionalnih spomenika. Kao rezultat toga, radionice odljeva u Milanu, Rimu i Firenci prešle su na masovnu proizvodnju (sličnu industrijskoj), a odljevi renesansnih umjetničkih djela brzo su se proširili po europskim muzejima. Ti su odljevi izrađeni u radionicama Carlo Campi u Milanu, Gherardi u Rimu i Parizu ili Giuseppe Lellia u Firenci, a mogle su se naručiti iz kataloga.⁴³

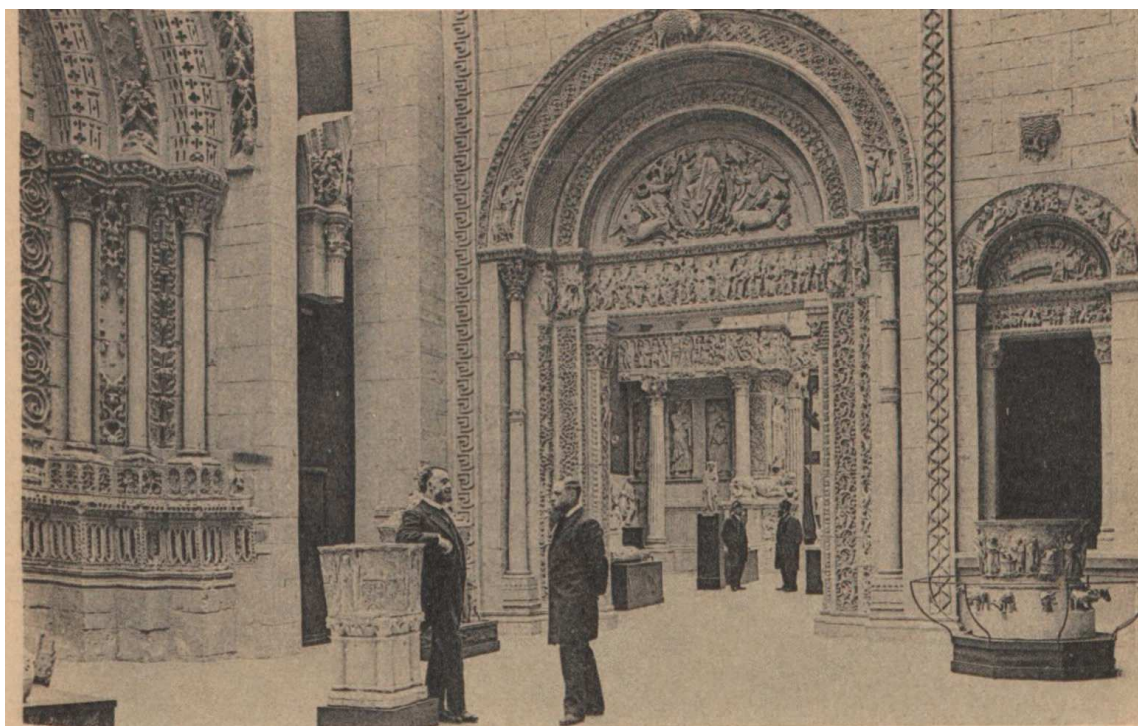

Sl. 12. Stranica prodajnog kataloga sadrenih odljeva antičkih i renesansnih odljeva radionice ljevača Gherardia u Parizu, 19. stoljeće

⁴² *Kaiser Friedrich Museum* u čast Wilhelma von Bodea preimenovan je 1904. godine.

⁴³ Z. Bognár, A. Rózsavölgyi, „The Collection of Medieval and Renaissance Plaster Casts of the Budapest Museum of Fine Arts“, u: *Hungarian Review*, Budimpešta, 2016., vol. VII., br. 2., 93-107., 94.

Gipsformerei u Berlinu također je izrađivao nacionalne odljeve koji se nalaze u brojnim zbirka diljem Europe. Osim Berlina, uzor za zbirke srednjovjekovnih i renesansnih odljeva bio je *South Kensington Museum* u Londonu. Stvaranje njegove srednjovjekovne i renesansne zbirke duguje se radu i naporima Johna Charlesa Robinsona, zagovornika tada popularnog gotičkog preporoda, i Henryja Colea, ljubitelja renesansne umjetnosti.⁴⁴ Zbirka je i danas izložena u zasebnom krilu zgrade *Victoria and Albert Museum*a. Među zbirka sadrenih odljeva srednjovjekovnih i renesansnih umjetnina posebno mjesto zauzeo je *Musée de sculpture comparée*, koji je svoje prostore otvorio 1882. godine u zapadnom krilu Palais du Trocadéro u Parizu. Muzej je nastao samo s jednom svrhom: potvrditi legitimitet nacionalne umjetnosti između antike i renesanse. Koncept je osmislio Eugène Viollet-le-Duc (1814. – 1879.),⁴⁵ koji je 1855. godine dao prijedlog za stvaranje muzeja koji bi okupljao sadrene odljeve najvažnijih srednjovjekovnih spomenika francuske skulpture i arhitekture.

Sl. 13. Musée de sculpture comparée, Trocadéro, Aile de Pussy, sala 12. i 13. stoljeća (preuzeto iz: Roussel, J., Enlart, C., 1910., 9.)

⁴⁴ J. Anderson, *Reception of Ancient Art: the Cast Collections of the University of Tartu Art Museum in the Historical, Ideological and Academic Context of Europe (1803–1918)*, Tartu, 2015., 50.

⁴⁵ Eugène Emmanuel Viollet-le-Duc (1814. – 1879.), jedan je od najpoznatijih francuskih arhitekta i restauratora 19. stoljeća, poznat po rekonstrukcijama srednjovjekovnih spomenika. Najpoznatiji restauratorski pothvat mu je obnova pariške katedrale Notre-Dame.

Radionica odljeva gipsa, osnovana u podrumima Trocadéra, uvelike je pridonijela proširenju zbirke. Najvažnije povećanje zbirke bilo je pod vodstvom Camille Enlart (1903. – 1927.), kada muzej broji gotovo 7000 odljeva uzetih s francuskih spomenika.⁴⁶ U *Musée de sculpture comparée* kroz prikaz nacionalne baštine dao se legitimitet razvoju povijesti skulpture. Viollet-le-Ducov koncept doprinio je jačanju javnog uvažavanja srednjovjekovne arhitekture i skulpture. Njegove teze o evoluciji skulpture ilustrirane su u prezentaciji sadrenih odljeva. Najraniji odljevi, napravljeni u početku projekta, bili su reljefi s portala bazilike Sainte-Marie-Madeleine u Vézelayu i Notre-Dame-du-Port u Clermont-Ferrandu, zajedno s nekoliko skulptura iz katedrala u Chartresu, Reimsu i Parizu. Upravo je ovaj muzej bio uzor osnivaču zagrebačke Gipsoteke 1937. godine dr. Antunu Baueru u koncipiranju muzejskog postava i sabiranja nacionalnih odljeva kiparske baštine.⁴⁷

1.5. Sveučilišne zbirke odljeva

Klasična antička umjetnost postala je temelj formalnog obrazovanja na umjetničkim akademijama. Kopiranje i crtanje djela antičke umjetnosti bilo je dio procesa učenja koje od 18. stoljeća postaje obavezno u svim europskim umjetničkim akademijama, a sadreni odljevi služili su kao didaktička pomagala.⁴⁸ Temeljno akademsko umjetničko obrazovanje započinjalo je u *Antikenklassi* crtanjem prema antičkim odljevima i bilo je važno za stjecanje osnovnih vještina, koje je uključivalo crtanje pojedinih dijelova tijela, cijele figure te draperije i ornamenta. *Antikenklassa* bila je početni dio obrazovnog programa primjerice na Münchenskoj i bečkoj Akademiji likovnih umjetnosti.⁴⁹ Na akademijama, fakultetima i u prostorima gimnazija sadreni odljevi često su bili izloženi, u velikim dvoranama ili aulama, tzv. antičkim salama ili *Gypsmuseumima*, koji su funkcionirali kao muzeji.⁵⁰ Sadreni odljevi najznačajnijih skulptura antičkog kiparstva bili su obavezni na svakoj umjetničkoj akademiji, jer nije svaki umjetnik imao priliku posjetiti velike i poznate zbirke u Europi. Osnivanje

⁴⁶ Z. Bognár, A. Rózsavölgyi, „The Collection of Medieval and Renaissance Plaster Casts of the Budapest Museum of Fine Arts“, u: *Hungarian Review*, Budimpešta, 2016., 95.

⁴⁷ A. Bauer, *Gipsoteka 1937.-1947.*, izdano kao rukopis, Zagreb, arhiv Gliptoteke HAZU, 1948., 2.

⁴⁸ F. Haskell, N. Penny, *Taste and the Antique: The Lure of Classical Sculpture 1500-1900*, New Haven – London, 2006., 37-38.

⁴⁹ Više u: I. Kraševac, „Legalne kopije: zbirke odljeva antičke skulpture“, u: *Anali galerije Antuna Augustinčića: Simpozij Original u skulpturi: zbornik radova*, (ur.) Božidar Pejković, god. XXVIII-XXXIX, 28-29 (2008-2009), Klanjec, Galerija Antuna Augustinčića, 2010., 195-208., 197. i B. Jooss, „Zwischen Antikenstudium und Meisterklasse: der Unterrichtsalltag an der Münchner Kunstakademie im 19. Jahrhundert“, u: *Ateny nad Izarą: malarstwo monachijskie ; studia i szkice*, (ur.) Eliza Ptaszynska, Suwałki 2012., 23-45., 24.

⁵⁰ F. T. J. Godin, *Antiquity in plaster: production, reception and destruction of plaster copies from the Athenian Agora to Felix Meritis in Amsterdam*, 2009., 185.

Francuske akademije u Rimu 1666. godine, dekretom francuskog kralja Luja XIV. (1638. – 1715.), imala je za svrhu osim iskaza sjaja i veličine kraljevske moći, pružiti francuskim umjetnicima okruženje u kojem su Rimljani stoljećima uživali. Važnost učenja putem sadrenih odljeva ocrtava i mišljenje talijanskog kipara i arhitekta Gian Lorenza Berninija (1598. – 1680.), koji je prilikom posjeta Pariškoj akademiji 1665. godine, izjavio da je proučavanje antičkih skulptura neophodno za obuku mladih umjetnika. Smatrao je da studenti ne bi trebali učiti od početka na prirodnom modelu, jer priroda ne može ponuditi ideal ljepote. Preporuča da se nabave sadreni odljevi antičke umjetnosti kako bi se preko njih prvo usvojila ideja ljepote.⁵¹ Ta je ideja kasnije bila čvrsto usidrena u nastavnom programu svih ostalih akademija. Odljevi antičke skulpture bili su okosnice brojnih zbirki i muzeja na sjeveru Europe, osobito sjeverno od Alpa, u područjima koja povijesno nisu imala izravan doticaj s kulturom i umjetnošću antike. Uz svoje likovno značenje, takve zbirke bile su sastavni dio humanističke naobrazbe i postale su važna mjesta susreta intelektualaca svoga vremena. Sadreni odljevi su svojom besprijekornom bjelinom utjelovili čistu plastičku formu prema estetskom mjerilu koje je utemeljio Johann Joachim Winckelmann (1717. – 1768.)⁵² kao izraz “plemenite jednostavnosti i smirene uzvišenosti“. On je značaj i važnost sadrenih odljeva spoznao radeći kao knjižničar u Dresdenu, gdje je njegov prijatelj, Anton Raphael Mengs (1728. – 1779.), njemački slikar, imao značajnu zbirku antičkih odljeva. Winckelmann osim prvog koherentnog prikaza razvoja grčke umjetnosti, prvi piše o povijesti umjetnosti (ne o pojedinim umjetnicima). Na taj je način utemeljio znanstvenu metodologiju koja je imala dalekosežan utjecaj na umjetničku i književnu kulturu prosvjetiteljstva. Njegova inovacija u metodologiji prikaz je razvoja kulturne povijesti – upotreba svih relevantnih izvora i informacija da bi se umjetnost postavila u kontekst kultura koje su ih proizvele.⁵³ Znatno je utjecao na razvoj znanosti o umjetnosti. Winckelmann je utemeljitelj klasične arheologije, a njegova djela: *Geschichte der Kunst des Altertums* iz 1764. godine te programatski članak *Gedanken uber die Nachahmung der griechischer Werke in der Malerey und Bildhauerkunst* iz 1755. godine,⁵⁴ znatno su utjecala na daljnja povijesnoumjetnička i arheološka istraživanja grčke i rimske umjetnosti, te njihovu recepciju u drugoj polovici 18. stoljeća.

⁵¹ A. Domanig, F. Rainald, Gipsmodell und Fotografie im Dienste der Kunstgeschichte 1850-1900., Wissenschaftliches Kabinett, Beč, 2011., 45.

⁵² Johann Joachim Winkelmann, njemački povjesničar umjetnosti i arheolog.

⁵³ E. Fernie, *Art History and its Methods: A Critical Anthology*, London – New York, Phaidon Press, 2003., 12.

⁵⁴ *Povijest umjetnosti staroga vijeka i programatski članak Razmišljanja o nasljedovanju grčkih djela u slikarstvu i kiparstvu*. Usp. Ideal, forma, simbol. Povijesnoumjetničke teorije Winckelmana, Wölfflina i Warburga, Milan Pelc (prir.), Institut za povijest umjetnosti, Zagreb, 1995.

Sl. 14. Charles Joseph Natoire: Sat crtanja prema antičkim odljevima na Kraljevskoj akademiji u Parizu, 1746.

Na sveučilištima zbirke odljeva služile su i postale standard za nastavu arheologije ili povijesti umjetnosti, a zahvaljujući svojoj cjelovitosti omogućavale su proučavanje povijesti skulpture, kao u Göttingenu i Bonnu. Na mnogim njemačkim sveučilištima postojale su zbirke antičkih odljeva i prije nego što su osnovane katedre za klasičnu arheologiju ili povijest umjetnosti, primjerice u Marburgu, Tübingenu, Jeni i Kielu.⁵⁵ Istovremeno nastaju zbirke rimskog sveučilišta *La Sapienza*, te manje zbirke sveučilišta u Ateni i Solunu. Novoosnovane su zbirke u Cambridgeu, Zürichu, Bernu i u Baselu.⁵⁶ Sveučilište u Oxfordu nije imalo katedru klasične arheologije do 1885. godine sve dok nije nabavljena zbirka sadrenih odljeva.⁵⁷

⁵⁵ A. H. Borbein, "Zur Geschichte der Wertschätzung und Verwendung von Gipsabgüssen antiker Skulpturen (insbesondere in Deutschland und in Berlin)", u: *Les moulages de sculptures antiques et l'histoire de l'archéologie. Actes du colloque international Paris, 1997*, 2000., 29-43.

⁵⁶ Ibid.

⁵⁷ E. Payne, *Casting a new Canon: Collecting and treating casts of Greek and Roman sculpture, 1850-1939.*, 2019., 113-149.

Städelsches Kunstinstitut u Frankfurtu bio je jedna od institucija koja je najranije nabavila odljeve partenonskog friza i friza iz Bassae, koje je britanska vlada stavila na raspolaganje 1819. godine,⁵⁸ čime je Frankfurt bio prvi u transnacionalnoj cirkulaciji odljeva.

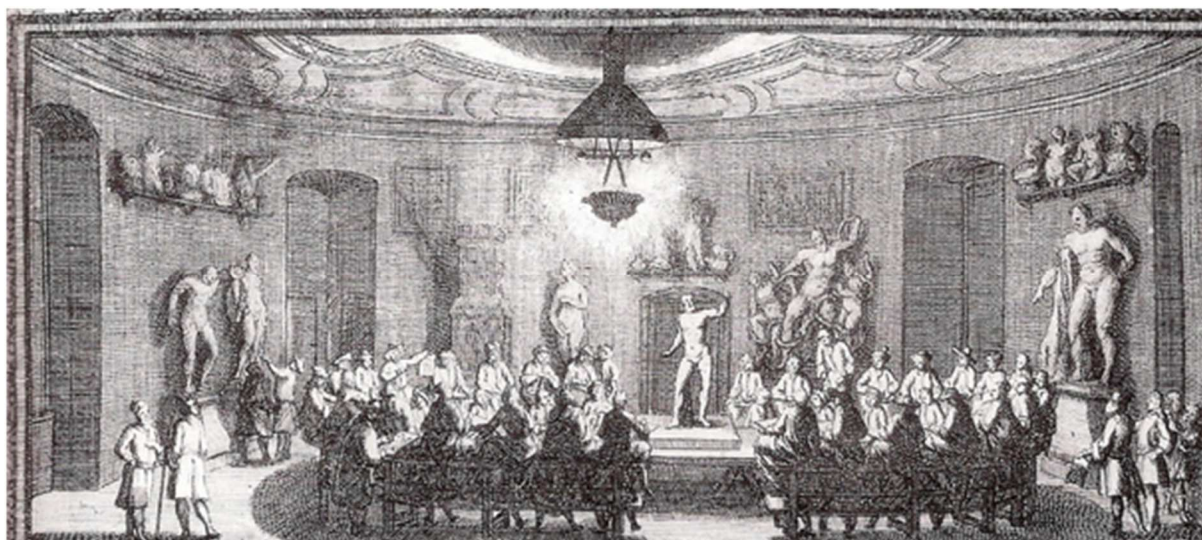

Sl. 15. Friz iz Bassae, sjeverni zid, *Städelsches Kunstinstitut* u Frankfurtu, 19. stoljeće

U Njemačkoj najbolji odljevi skulptura nabavljeni su za institucije poput *Akademie der Künste* u Berlinu 1806. godine. Kroz 19. stoljeće sve je veća potražnja i porast proizvodnje gipsanih odljeva. U nekim sveučilištima, poput *Accademia di Belle Arti di Brera* u Milanu 1806. godine i *Koninklijke akademie van Beeldende Kunsten* u Haagu, nabavljeno je više gipsanih odljeva u ovom razdoblju nego ikada prije.⁵⁹

⁵⁸ Mrežni izvor: <https://zeitreise.staedelmuseum.de/en/kunstwerk/stp47/> (pristupano 20. 7. 2020.)

⁵⁹ R. Mendonça, „Plaster Cast Workshops. Their Importance for the Emergence of an International Network for the Exchange of Reproductions of art“, u: *Casting. Ein analoger Weg ins Zeitalter der Digitalisierung?*, Berlin, 2016., 98.

Sl.16. Augustin Terwesten: Kraljevska akademija likovnih umjetnosti u Berlinu, crtanje akta prema antičkim odljevima, 1696., (preuzeto iz: C. Sedlarz, 2007., 198., sl. 10.1)

Važnost koju je Pariz stekao kao međunarodno središte za proizvodnju sadrenih odljeva tijekom 19. stoljeća ogleda se u otpremi značajne zbirke 1806. godine na philadelphijsku Akademiju likovnih umjetnosti u Sjedinjenim Američkim Državama, koja je time postala prva transkontinentalna destinacija zbirke odljeva proizvedene u Francuskoj usred nemira rata.⁶⁰ Crtanje prema antičkim odljevima, jedan je od prvih tečajeva utemeljen na toj novoj američkoj Akademiji likovnih umjetnosti, a i danas je temeljni tečaj dodiplomskog obrazovanja.

Sl. 17. Charles Truscott, Dvorana za crtanje Akademije likovnih umjetnosti u Philadelphiji sa sadrenim odljevima, fotografija, oko 1890. godine

⁶⁰ Brojni odljevi naručeni iz radionice u Louvreu, nažalost su većinom uništeni u požaru 1845. godine, ali su na kraju devetnaestog i početkom dvadesetog stoljeća ponovno nabavljeni

1.6. Privatne zbirke odljeva

Prve značajne privatne umjetničke zbirke, koje su se temeljile na odljevima, sakupljaju najbogatiji slojevi, vladari ili aristokrati od druge polovice 16. stoljeća. Posjedovanje zbirki odljeva bio je iskaz prestiža i luksuza, koje su mogli priuštiti samo pojedinci, jer su lijevanje i transport velikih skulptura bili skupocjeni.⁶¹ Vlasništvo nad antičkim djelima tada je osiguravalo osobit status, prestiž, bogatstvo i erudiciju.⁶² Sakupljanje odljeva i ishođenje odobrenja za proizvodnju kalupa bilo je složeno, ponekad i predmetom diplomatskih pregovora, čime se naglašava važnost i ekskluzivnost odljeva kao prestižnih akvizicija. Kolekcionarstvo je postalo sastavni dio europske civilizacije. Neprestani interes za klasične antičke skulpture iskazivali su vladari i aristokrati s jedne strane i umjetnici i trgovci s druge strane. Umjetnici su kao kolekcionari imali poseban značaj jer su djelovali kao restauratori i trgovci antičkim skulpturama. Veliki interes za nabavom kalupa i odljeva pokazatelj je popularnosti koju je imala klasična skulptura. Sadreni odljevi ušli su u zbirke privatnih sakupljača, plemstva, bogataša i umjetnika.

Jedan od ranih primjera privatne zbirke odljeva, bila je kolekcija renesansnog slikara Francesca Squarcionea (1397. – 1468.), koju je sakupio u Grčkoj da mu služi u svrhu poučavanja.⁶³ U renesansi su umjetnici, poput Michelangela Buonarrotia (1475. – 1564.), prvi restaurirali pomoću odljeva, izrađivali kalupe i skupljali sadrene odljeve. Posjedovanje odljeva i pristup antičkim skulpturama osiguravao je društveni status i bio je motiv za nastanak brojnih zbirki odljeva u 16. stoljeću. Uzimanje gipsanih odljeva s originala bio je ključni korak u širenju najcjenjenijih antičkih skulptura, ta je praksa kasnije postala uobičajena, a zahtijevala je iznimnu vještinu. Upravo su ovakve umjetničke zbirke postale uzor za kvalitetu.⁶⁴ Sama tehnika bila je poznata još u antici, a ponovno je zaživjela u renesansi.⁶⁵ Primjer jedne kraljevske zbirke bili su odljevi za palaču Fontainebleau, koja je nastala kada se francuski kralj Franjo I. (1494. – 1547.) zainteresirao za klasičnu skulpturu i poslao svog dvorskog umjetnika

⁶¹ F. Haskell, N. Penny, *Taste and the Antique: The Lure of Classical Sculpture 1500-1900*, New Haven – London, 1981., 16.

⁶² R. Weiss, *The Renaissance Discovery of Classical Antiquity*, Oxford, Basil Blackwell, 1969., 180.

⁶³ D. Kurtz, *The Reception of Classical Art in Britain: An Oxford story of plaster casts from the Antique*. Oxford, 2000., 2.

⁶⁴ F. Haskell, N. Penny, *Taste and the Antique: The Lure of Classical Sculpture 1500-1900*, New Haven – London, 2006., 16.

⁶⁵ R. Frederiksen, „Plaster Casts in Antiquity“, u: *Plaster Casts: Making, Collecting and Displaying from Classical Antiquity to the Present*, u: *Transformationen der Antike*, (ur.) Rune Frederiksen, Eckart Marchand, De Gruyter, vol. 18, 2010., 13.-31.

Francesca Primaticcia (1504. – 1570.) u Rim da crta poznata umjetnička djela i da ih kupuje.⁶⁶ Primaticcio je u Rimu nadzirao uzimanje kalupa izravno s originala najpoznatijih antičkih skulptura, a odljevi za palaču bili su izuzetno skupocjeni jer su napravljeni u bronci, čime se htjelo naglasiti bogatstvo, ugled i prosperitet dvora.

Sl. 18. Dijana Versajska, brončani odljev antičke skulpture na fontani kraljevske palače u Fontainebleau, Pariz

U sljedećem su stoljeću za svoje dvorove engleski kralj Charles I. (1600. – 1649.) i španjolski kralj Filip IV. (1605. – 1665.) nabavili zbirke antičkih brončanih i sadrenih odljeva.⁶⁷

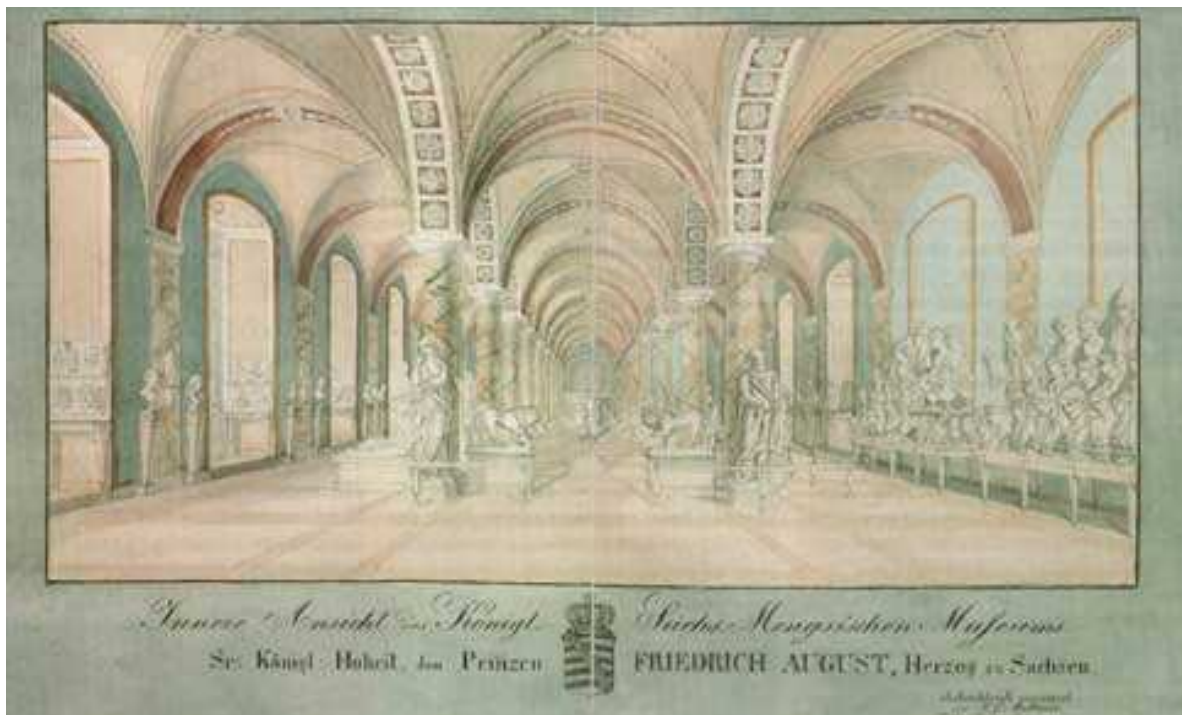
Zbirka odljeva düsseldorfskog vojvode Johanna Wilhelma stvarana od 1707. godine bila je utemeljena na odljevima iz Firenze i Rima, koji su uzimani neposredno s originala. On je imao pristup zbirkama Medici, Borghese, Ludovisi, Odescalchi i Farnese, a također je uz dozvolu pape i rimskog Senata uzimao odljeve sa skulptura Kapitolijske zbirke, što govori o njenom značaju i kvaliteti odljeva.⁶⁸ Zbirka je kasnije preseljena u Mannheimsku palaču da bi 1767. godine bila izložena u *Antikensaali* na Mannheimskoj akademiji. Dio ove zbirke 1807. godine

⁶⁶ F. Haskell, N. Penny, *Taste and the Antique: The Lure of Classical Sculpture 1500-1900*, New Haven – London, 2006., 5.

⁶⁷ Ibid. 31-35.

⁶⁸ C. Schreiter, „Moulded from the best originals of Rome“, u: *Transformationen der Antike: Plaster Casts: Making, Collecting and Displaying from Classical Antiquity to the Present*, (ur.) Frederiksen, Rune; Marchand, Eckart, De Gruyter, vol. 18, 2010., 125.

premješten je u današnju *Akademie der Bildenden Künste u Münchenu*. U Rimu su umjetnici i prije nego što je stvoren *Musei Vaticani* uzimali kalupe i radili sadrene odljeve izravno s antičkih skulptura, kako bi ih koristili za obuku svojih pripravnika.⁶⁹ U Njemačkoj u 18. stoljeću poznata je i cijenjena privatna zbirka odljeva saksonskog slikara Antona Rafaela Mengsa (1728. – 1779.) iz Dresdenu. Sakupio ju je tijekom svojeg boravka u Rimu, a sadrži poznate antičke odljeve iz Rima i Firence, te djela renesansnih i baroknih umjetnika Donatella, Michelangela i Berninija.⁷⁰ Njegovu zbirku koja je sadržavala više od 800 komada, kralj Saksonije je kupio i napravio muzej u Dresdenu. Zbirka je postavljena 1786. godine u *Johanneumu*, a danas je dio *Staatliche Kunstsammlungen* u Dresdenu.

Sl. 19. Zbirka odljeva Antona Raphaela Mengsa, 18. stoljeće, Dresden

Zbirka odljeva Johanna Wolfganga von Goethea (1749. – 1832.) primjer je kako jedna privatna kolekcija može utjecati na širenje reputacije jedne radionice. Nakon što je na njega velik utisak ostavio posjet *Antikensaali* u Mannheimu 1769. godine, gdje se po prvi put susreo s ovom vrstom skulpture, naručuje antičke odljeve iz berlinskog *Gipsformereia* za svoj dom u Weimaru.⁷¹

⁶⁹ D. Kurtz, *The Reception of Classical Art in Britain: An Oxford story of plaster casts from the Antique*. Oxford, 2000., 123.

⁷⁰ C. Schreiter, „Moulded from the best originals of Rome“, u: *Transformationen der Antike: Plaster Casts: Making, Collecting and Displaying from Classical Antiquity to the Present*, 2010., 139.

⁷¹ V. Tocha, *Near Life, The Gipsformerei: 200 Years of Casting plaster*, Berlin, 2019.

Sl. 20. Goetheova kuća u Weimaru, Žuti salon s antičkim odljevima, razglednica oko 1900.

Značaj zbirke sadrenih odljeva vidljiv je i na primjeru Kraljevske zbirke u Kopenhagenu, čiji osnivač i prvi direktor Julius Lange (1838. – 1896.), u predavanju na Kraljevskoj danskoj likovnoj akademiji 1873. godine iznosi svoje viđenje odnosa originala i kopija. Smatra da gips reproducira plastični oblik i utjelovljuje duhovno značenje umjetničkog djela s neumanjenom originalnošću u svojoj cjelokupnosti, kao i u detaljima. Lange je također tvrdio da su zbirke sadrenih odljeva još bogatije od postojećih zbirki izvornika, jer je njima moguće izložiti sve najbolje primjere iz najznačajnijih antičkih zbirki.⁷²

Sl. 21. Christen Købke: Pogled na zbirku sadrenih odljeva u Charlottenborg palači, Kopenhagen, ulje na platnu, 1813. godina

⁷² M. Moltesen, J. Zahle, „Carl Jacobsen’s Ideas for Exhibiting Sculpture in Public: in Parks, in the First and Second Glyptotek and in the Royal Cast Collection in Copenhagen“, u: *Gipsabgüsse und antike Skulpturen: Präsentation und Kontext*, (ur.) Charlotte Schreiter, Berlin, Reimer, 2012., 201-248., 227.

2. DISEMINACIJA SADRENIH ODLJEVA

2.1. *Grand Tour*

Intenzivnija diseminacija sadrenih odljeva događa se u 18. stoljeću, jer tada dolazi do značajnih arheoloških otkrića osobito nakon arheoloških istraživanja Pompeja i Herkulanuma, koji mijenjaju i proširuju spoznaje o antičkoj skulpturi. Posljedica je sve veće zanimanje za grčko-rimsku civilizaciju i klasičnu kulturu. Osnivaju se arheološka društva u Italiji i Engleskoj, a popularizaciji arheoloških interesa doprinosi i fenomen *Grand Toura*, koji najbolje dočarava duh vremena i ozračje nastanka i potrebe za sadrenim odljevima antičke skulpture.

Sl. 22. Giovanni Paolo Panini (Piacenza, 1691. – 1765. Rim), *Antički Rim*, 1757., ulje na platnu

Pod tim se pojmom podrazumijevaju edukativna putovanja imućnih mladića iz dobrostojećih britanskih obitelji u zemlje zapadne i južne Europe između 1660. i 1840. godine.⁷³ Oni su provodili jednu do tri godine u inozemstvu gdje su trebali steći iskustva, dobar ukus, ispravne manire i naučiti strane jezike. *Grand Tour* nije pružio samo obrazovanje, već je omogućio priliku za razne akvizicije umjetničkih predmeta. Tako su nastajale brojne privatne zbirke koje

⁷³ J. Anderson, *Reception of Ancient Art: the Cast Collections of the University of Tartu Art Museum in the Historical, Ideological and Academic Context of Europe (1803–1918)*, Tartu, 2015., 44.

su imale ključnu ulogu u razvoju međunarodnog ukusa za antičku skulpturu.⁷⁴ Kasnije su te velike privatne umjetničke zbirke rane moderne Europe definirale i utjecale na oblikovanje prvih javnih umjetničkih muzeja 18. i početka 19. stoljeća. U njemačkim zemljama, na području koje nije bilo dominantno zahvaćeno antičkom civilizacijom, jer je bilo odsječeno od izravnog dodira i prijema antičke umjetnosti, aristokrati i prinčevi su od 1760-ih nadalje, u potrazi za antičkom umjetnošću započeli trend prikupljanja i osnivanja umjetničkih zbirki te zbirki sadrenih odljeva. U Njemačkoj se u drugoj polovici 18. stoljeća pojavljuju talijanski putujući ljevači antičke skulpture u gipsu te se osnivaju kneževske kolekcije, galerije i muzeji. Sve to uvjetovalo je i porast konkurencije na tržištu među lokalnim trgovcima i proizvođačima odljeva.⁷⁵ Sakupljački zanos povezan s *Grand Tourom* pomogao je uspostaviti međunarodno tržište antikviteta i postaviti temelje za osnivanje mnogih velikih zbirki sjeverno od Alpa, što se odnosi i na zbirke sadrenih odljeva.

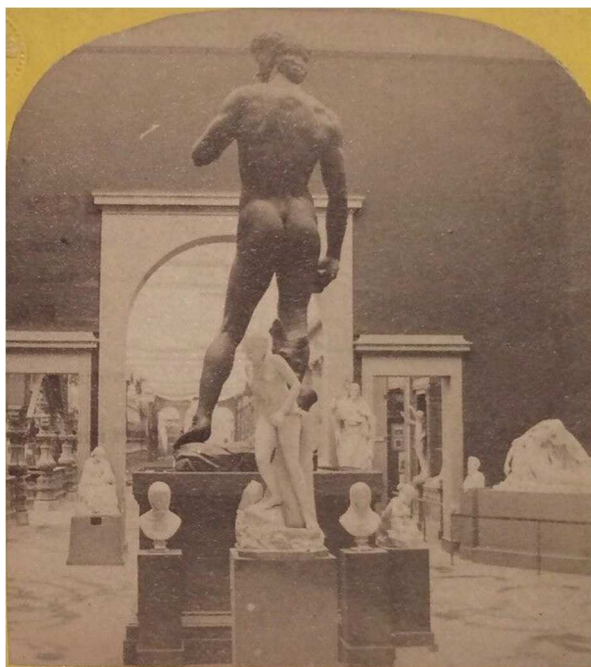
Sl. 23. Berlin, Dvorac Tegel, antička sala (razglednica: Horst Urbschat, Deutscher Kunstverlag)

⁷⁴ C. Paul, „The Grand Tour and Princely Collections in Rome“, u: *The First Modern Museum: The Birth of an Institution in 18th and Early 19th Century Europe*, (ur.) Carole Paul, Los Angeles, The J. Paul Getty Museum, 2012., 1-17.

⁷⁵ C. Schreiter, „Moulded from the best originals of Rome“, u: *Transformationen der Antike: Plaster Casts: Making, Collecting and Displaying from Classical Antiquity to the Present*, 2010., 123-124.

2.2. Svjetski sajmovi - poticaji za širenje kalupa i sadrenih odljeva

Ključni događaj koji je potaknuo međunarodni sustav suradnje bio je Svjetski pariški sajam 1867. godine, kada je Henry Cole, direktor *South Kensington Museum* u Londonu (današnji *Victoria and Albert Museum*), uspostavio Konvenciju o razmjeni odljeva između europskih zemalja.⁷⁶ Ovaj sporazum omogućio je drugim manjim zemljama koje ranije nisu sudjelovale u takvim mrežama, da postanu dio ovog sustava suradnje i povećaju zbirke koje su sada namijenjene muzejima.⁷⁷ Time je proširena upotreba sadrenih odljeva i nalazimo ih i izvan velikih muzeja i istraživačkih odjela sve do malih arheoloških zbirki. Nabavljani su čak i za male lokalne muzeje i zbirke sveučilišta s arheološkim odjelima na kojima su odljevi imali isključivo didaktičku funkciju. Svjetski sajmovi u Parizu 1867. i Antwerpenu 1885. godine bili su od vitalne važnosti za poticanje sporazuma za razmjenu sadrenih odljeva.⁷⁸ Ovi veliki javni događaji otvorili su put uspostavljanju i razvoju izložbenih dvorana, poput Kraljevske zbirke *South Kensington Museum*, koji je prvi put otvoren 1873. godine,⁷⁹ zatim *Musée de sculpture comparée* u Parizu, koji je osnovan 1879. godine i otvoren 1882. u Palais du Trocadéro, koja je bila izgrađena za Svjetsku izložbu 1878. godine.

Sl. 24. Svjetski pariški sajam 1867. godine u Parizu, fotografija talijanskog paviljona (odljev Michelangelovog Davida)

⁷⁶ Vidi bilješku 38.

⁷⁷ Pokrenuta je inicijativa 2017. godine ReACH povodom 150 godina od uspostave Konvencije s ciljem rekontekstualizacije reprodukcija kulturne baštine kao odgovor na globalnu pojavu informacijskih i komunikacijskih tehnologija.

⁷⁸ F. Brunet, J. Talley, „Exhibiting the West at the Paris Exposition of 1867: Towards a New American Aesthetic Identity?“, u: *Transatlantica*, 2, 2017., <http://journals.openedition.org/transatlantica/11280> (pristupano 22. 7. 2020.)

⁷⁹ Recentno je postav obnovljen 2019. godine.

Značajnom porastu akvizicija sadrenih odljeva kao rezultatu konvencije o razmjeni odljeva svjedoči i *Musée des échanges internationaux* u Bruxellesu, koji je otvoren 1880. godine u sklopu *Musées royaux des arts décoratifs et industriels*.

Važna uloga svjetskih sajmovova u uspostavljanju sustava suradnje za razmjenu umjetničkih odljeva između europskih zemalja povećana je zahvaljujući nagradama najboljim radionicama za sadrene odljeve. Vlade su kroz ovakva svjetska događanja potaknute međunarodnom konkurencijom kontinuirano nadopunjavale zbirke odljeva s ciljem da njihove institucije postanu učinkovitije i naprednije. Mnoge su zemlje iskoristile ove sajmove da usporede nastavne sustave i nabave kataloge iz radionica odljeva, kako bi poboljšale vlastite nastavne metode u školama i fakultetima. Tako su Njemačka i Austrija postigle međunarodno priznanje svojim ornamentalnim predlošcima. *Museum für Kunst und Industrie* u Beču opskrbljivao je odljevima, fotografijama i elektrotipovima, između ostalog, muzeje u Sankt Peterburgu, Stockholmu, Kopenhagenu, Beogradu i Bazelu.⁸⁰ Thomas Füller, austrijski zanatlija i kipar koji se usavršavao u *Museum für Kunst und Industrie* u Beču, potkraj 19. stoljeća preselio se u Portugal, gdje je objavio prvi priručnik na portugalskom o tehnologiji lijevanja gipsanih odljeva i educirao čitav niz generacija budućih lijevača. Na svjetskim sajmovima 1867. i 1878. godine u Parizu i 1873. godine u Beču radionica Württemberg u Stuttgartu ostvarila je velik ugled. Širenjem i sve većom potražnjom zbirke sadrenih odljeva postaju europska i svjetska baština.

2.3. Prekooceansko širenje sadrenih odljeva

Za prekooceansko širenje odljeva također je ključna 1867. godina kada je uspostavljena razmjena odljeva donošenjem *Konvencije*.⁸¹ To je rezultiralo brzim protokom antičkih sadrenih odljeva i europskih remek-djela u gipsu koja postaju lako dostupna američkom tržištu. Muzeji i sveučilišta s ograničenim sredstvima mogli su nabaviti zbirke klasične umjetnosti u odljevu za potrebe muzeja, ali i edukaciju studenata umjetnosti i klasične arheologije. Sadreni su se odljevi mogli lako postaviti kronološkim redosljedom u obrazovne svrhe, što je bio glavni fokus američkih muzeja u početku 19. stoljeća. Zbirke odljeva bile su značajne jer je i putovanje u Europu bilo zahtjevno i skupo, a medij fotografije još nije bio široko dostupan,

⁸⁰ R. Mendonça, „Plaster Cast Workshops. Their Importance for the Emergence of an International Network for the Exchange of Reproductions of art“, u: *Casting. Ein analoger Weg ins Zeitalter der Digitalisierung?*, Berlin, 2016., 103.

⁸¹ Vidi bilj. 38.

stoga je uporaba odljeva nadoknadila manjak originalnih umjetnina, koji su bili dostupni samo u Europi. Zbirke sadrenih odljeva prisutne su u Australiji, Novom Zelandu, Africi, Južnoj Americi, te u Sjedinjenim Američkim Državama,⁸² gdje su se najviše raširile. Ovdje se navode samo primjeri američkih zbirki odljeva, jer su one najbolji pokazatelj kulturološke potrebe u 19. stoljeću i vezani su za kontekst ovog rada. Objedinjeni popis muzeja i zbirki sadrenih odljeva na jednom mjestu, nalazi se na mrežnim stranicama Međunarodne udruge za konzervaciju i promociju odljeva.⁸³ Boston je bio veliko umjetničko središte u kojemu je 1805. godine osnovan *Boston Athenaeum* s velikom zbirkom odljeva, koja se temeljila na kalupima londonskog *South Kensington Museum*.⁸⁴ Krajem 19. stoljeća u Bostonu je djelovala radionica odljeva *P. P. Caproni i Brother*, koja je posjedovala kalupe uzete izravno s originala, kojima je jamčila kvalitetu, a po njihovoj brojnosti bila je vodeća umjetnička galerija ove vrste. Bila je popularna i poznata zahvaljujući tada vrlo dobrom oglašavanju, a tiskali su kataloge preko kojih se moglo naručiti odljeve.

Sl. 25. Caproni galerija odljeva, Boston, SAD, oko 1911.

⁸² Dalje SAD

⁸³ Vidi bilj. 28.

⁸⁴ Bostonski Athenaeum jedna je od najstarijih neovisnih knjižnica u Sjedinjenim Državama. Više u: P. Born, „The Canon is Cast: Plaster Casts in American Museum and University Collections“, u: *Bulletin of the Art Libraries Society of North*, vol. 21, 2002., 8-13., 8.

Obrazovne ustanove, fakulteti i sveučilišta Brown, Columbia, Cornell, Dartmouth, Harvard, Mt. Holyoke, Princeton i Yale posjedovala su i sakupila velike zbirke odljeva na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće. Yale, kao prvo sveučilište u SAD-u koje je imalo profesionalnu umjetničku školu, otvorilo je svoju zbirku odljeva 1869. godine. Odljevi su bili raspršeni po hodnicima, učionicama i u galerijama, a studenti su ih skicirali po tri sata svako jutro, tijekom dvije godine. *Metropolitan Museum of Art* u New Yorku 1890. godine potrošio je 80.000 dolara na kupnju sadrenih odljeva, a do 1894. godine imao ih je preko 2000. Značajne zbirke odljeva stekli su do 1895. godine *Corcoran Gallery* u Washingtonu i *The Philadelphia Academy of Fine Art* u Philadelphiji. U Norwichu je 1895. godine, otvoren današnji *Slater Memorial Museum*, koji je posjedovao jednu od većih zbirki sadrenih odljeva u SAD-u.⁸⁵ Sve do danas muzej je zadržao prvotnu edukativnu funkciju za srednje škole s ciljem poticanja i podučavanja humanističkih znanosti.

Sl. 26. Posjet grupe djece zbirci odljeva u Metropolitan Museum of Art, 1931.

Strast za antičkom umjetnošću u SAD-u iskazuje i izvorno izgrađena replika u stvarnom omjeru atenskog Partenona povodom stogodišnjice izložbe u Tennesseeju 1897. godine, koji danas služi kao umjetnički muzej u Nashvilleu. Replika je ornamentirana odljevima uzetim s

⁸⁵ P. Born, „The Canon is Cast: Plaster Casts in American Museum and University Collections“, 2002., 11.

originalnih skulptura i dijelova arhitekture koji su ukrašavali atenski Partenon, čiji su izvornici smješteni u *British Museumu* u Londonu.

Prema riječima Alana Wallacha, to je doba „kulture odljeva“, kada su se zbirke američkih muzeja sastojale uglavnom od odljeva, u toj mjeri da povijest američkih muzeja umjetnosti prije 1900. godine, uz pojedine iznimke, zapravo odgovara povijesti njihovih zbirki odljeva.⁸⁶

Sl. 27. Replika Partenona u Nashvillu, SAD

Rasprava koja se vodila u Bostonu 1895. godine, prikladno je nazvana „bitka odljeva“,⁸⁷ oko pitanja trebaju li muzeji posjedovati odljeve ili ne. Označila je kraj upotrebe i izlaganja sadrenih odljeva, stoga ih muzeji u 20. stoljeću postupno odbacuju. Iznimka je *J. Paul Getty Museum* u Malibuu u Kaliforniji, koji se ugleda na antiku, a izgrađen je 1974. godine kao replika Ville Papyri iz Herkulanuma s prestižnom antičkom zbirkom.

Amerika je postala bogata nacija, a posljedica toga bila je duboka promjena prioriteta u akvizicijama zbirki muzeja s početka 20. stoljeća. Zbirke odljeva koje su brzo prikupljene i postavljene ubrzo su optužene za anakronizam i zastarjelost. *Metropolitan Museum of Art* na samom početku 20. stoljeća mijenja politiku akvizicija i orijentira se samo na originale.

⁸⁶ A. Wallach, *Exhibiting Contradiction: Essays on the Art Museum in the United States*, Amherst, The University of Massachusetts Press, 1998., 39.

⁸⁷ *Ibid*, 10.

Posljedica tog promijenjenog odnosa odrazila se i nedavno na aukciji u Sotheby's-u u New Yorku 2006. godine, kada je prodana čitava njihova zbirka sadrenih odljeva.⁸⁸

Povijest stvaranja i kasnijeg uništavanja zbirki odljeva u američkim umjetničkim zbirkama i muzejima čini važan dio povijesti samog koncepta umjetnosti, jer je institucionalizacijom polariteta između originala i kopije, umjetnost postala neopozivo povezana s pojmovima originalnosti i autentičnosti.

Sl. 28. J. Paul Getty Museum u Malibuu, Kalifornija

⁸⁸ *Plaster Casts: Making, Collecting and Displaying from Classical Antiquity to the Present, Transformationen der Antike*, Frederiksen, Rune; Marchand, Eckart (ur.), De Gruyter, vol. 18, 2010., 1-11.,1.

3. EUROPSKI UTJECAJI SAKUPLJANJA ANTIČKIH SADRENIH ODLJEVA U HRVATSKOJ

U ovom poglavlju prikazat će se povijesno i kulturno ozračje u Hrvatskoj koje je utjecalo na nabavu prvih sadrenih odljeva antičke skulpture 1892. godine kada Izidor Kršnjavi inicira ideju osnivanja *Gyps Museuma* u Zagrebu. Istražit će se utjecaji njegovog akademskog obrazovanja u Beču i Münchenu, koji su ga formirali u izravnom doticaju sa zbirkama antičkih odljeva, zbog kojih kasnije u svojoj kulturnoj i obrazovnoj reformi primjenjuje iste obrasce obrazovanja i naručuje sadrene antičke odljeve za zagrebačku sredinu.

Sl. 29. Izidor Kršnjavi, 1894., (izvor: Izidor Kršnjavi, Arhiv za likovne umjetnosti, Osobni fond Kršnjavi, fotografija, 1894.)

Vrijeme Kršnjavijeva djelovanja i rađanja ideje, te potrebe za antičkim sadrenim odljevima u Zagrebu korelira s vremenom Austro-Ugarske Monarhije. Kako su Ugarska i Hrvatska nagodbom postale jedinstvena država 1868. godine, Hrvatska je zadržala neke karakteristike državnosti, što je čini jedinstvenom u odnosu na ostale slavenske narode u Monarhiji. Bila je politički i ekonomski ovisna o Ugarskoj, jedini autonomni poslovi su joj unutrašnja uprava, bogoštovlje i nastava te pravosuđe, a ostali su poslovi bili zajednički. Unatoč tome Zagreb je još uvijek sredinom 19. stoljeća bio na periferiji, nerazvijen u odnosu na ostale prijestolnice krune zemalja, te nije imao financijske preduvjete za realizaciju ambicioznih pothvata na polju umjetnosti i kulture. Usprkos svim poteškoćama, zahvaljujući političkim i kulturnim institucijama, Zagreb je postao aktivno političko središte i između 1867. i 1882. godine došlo je do institucionalizacije nacionalne kulture i sekularizacije obrazovanja, i to isključivo

naporima pojedinaca. Sve veća nacionalna homogenizacija probudila je želju da Zagreb postane pravi glavni grad, u smislu europskih metropola i industrijskih središta. U tom su razdoblju sagrađene javne zgrade pod utjecajem bečke škole Friedricha von Schmidta i velikim dijelom zasnovane na nacrtima njegovog učenika Hermanna Bolléa. Međutim, grad je svoj kapitalni oblik dobio u tradicionalnom smislu s dužim kašnjenjem u odnosu na Beč i to tek nakon velikog potresa 1880. godine. Odnosi Izidora Kršnjavog s bečkim znanstvenicima i kolegama od neosporne su važnosti za temu koja se obrađuje u ovom radu. Izidor Kršnjavi vrlo rano, nakon završetka studija u Beču razvija ideju o postupnoj izgradnji hrvatskog kulturnog prostora. Njegov je cilj bio povezati već postojeće, tradicionalne vrijednosti s novim, institucionaliziranim europskim modelima. Stoga je važno prikazati bečko ozračje u kojem se školuje i profesore s netom osnovane Bečke škole povijesti umjetnosti.

3.1. Utjecaji Bečke škole povijesti umjetnosti na stvaranje zbirke odljeva u Hrvatskoj

Stvarnim datumom osnivanja Bečke škole povijesti umjetnosti obično se podrazumijeva imenovanje Rudolfa Eitelbergera⁸⁹ (1817. – 1885.) izvanrednim profesorom povijesti umjetnosti i arheologije na Sveučilištu u Beču ujedno i predstojnikom prve takve katedre u Austro-Ugarskoj Monarhiji 9. studenog 1852. godine.

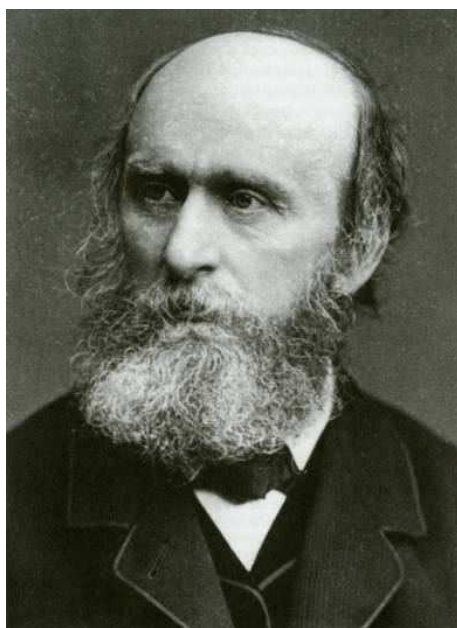
Od tada su trebala gotovo dva desetljeća da bečka povijest umjetnosti utre svoj put u hrvatsko znanstveno okruženje. Izidor Kršnjavi je 20. prosinca 1866. godine upisao studij povijesti, povijesti umjetnosti i filozofije na bečkom Sveučilištu. Tamo je odmah iskoristio priliku proučavanja umjetnina u muzejima i galerijama za potrebe učenja i praćenja sveučilišne nastave: „*Kad sam došao u Beč, bacio sam se na proučavanje umjetnosti kao gladan vuk na plijen...Išao sam u galerije...*”.⁹⁰ Redovito je slušao predavanja profesora Rudolfa Eitelbergera i ona su ga najviše zanimala, što je vidljivo iz Kršnjavijeva bečkog indeksa u kojemu je upisao predmete: nauka o idealu u likovnim umjetnostima, vježbe u određivanju umjetničkog djela, povijest umjetničkih tehnika, izvori za povijest umjetnosti. Potaknut Eitelbergerovim savjetom: „...neka učim tehniku koje umjetnosti, jer tek onaj može suditi samostalno o

⁸⁹ Rudolf Eitelberger von Edelberg, austrijski povjesničar umjetnosti, osnivač i prvi profesor povijesti umjetnosti na Sveučilištu u Beču, smatra se začetnikom bečke škole povijesti umjetnosti. Pisao je o hrvatskim spomenicima: *Srednjovjekovni spomenici Dalmacije u Rabu, Zadru, Ninu, Šibeniku, Trogiru, Splitu i Dubrovniku (Die mittelalterlichen Kunstdenkmale Dalmatiens in Arbe, Zara, Nona, Sebenico, Traù, Spalato und Ragusa, 1861.)*, više u: U. Kultermann: *Povijest povijesti umjetnosti. Put jedne znanosti*, Zagreb, 2002., 171. – 173.

⁹⁰ L. Jirsak, *Izidor Kršnjavi und die Wiener Schule der Kunstgeschichte*, Matica hrvatska, Zagreb, 2008., 29.

umjetnini koji tehniku umjetnosti pozna“, dobivši vladinu stipendiju upisuje bečku Akademiju likovnih umjetnosti 1868. godine.⁹¹

Utjecaj Rudolfa Eitelbergera značajno je doprinio Kršnjavijevoj odluci da postane povjesničar umjetnosti, a njegova predavanja i vježbe kao i kasniji višegodišnji kontakti s profesorom uvelike su oblikovali Kršnjavijeve stavove prema umjetnosti. U svojim esejima, pismima i sjećanjima više je puta naglašavao da je rad njegovog bečkog profesora i mentora odigrao presudnu ulogu u oblikovanju njegovih pogleda na teme povijesti umjetnosti, čak i pri razvoju njegova kulturnog programa za Hrvatsku.

Sl. 30. Rudolf Eitelberger von Edelberg

Za temu ovog rada i nabavu prvih antičkih odljeva za Zagreb bitna je činjenica da je Kršnjavi kod Eitelbergera uočio važnost zbirke sadrenih odljeva u funkciji nastave. Eitelberger se u nastavi služio metodom učenja na licu mjesta pred eksponatima na Akademiji likovnih umjetnosti u Beču, stoga je sadrenim odljevima pridavao iznimnu pozornost, jer su mu oni prvenstveno služili kao didaktička pomagala.⁹² Svoju akademsku poduku na kolegiju: *Vježbe*

⁹¹ M. Bregovac Pisk, K. Gotić, *Iso Kršnjavi, veliki utemeljitelj, ministar europskog duha*, katalog izložbe, Zagreb, Hrvatski povijesni muzej, 2012., 7.

⁹² Povijest bečke zbirke sadrenih odljeva seže u godine osnivanja akademije pod vodstvom Petra Strudla krajem 17. stoljeća. Njihova uloga bila je poslužiti kao studijski materijal za studente akademije. U razdoblju klasicizma, od oko 1800. godine, zbirka se sustavno širila i obuhvaćala je grčku i rimsku antičku skulpturu. Od 1851. godine zbirka ima još jednu važnu funkciju - dostupna je javnosti kao muzej. *Glyptotheka* je bila izložena sve do 1930-ih godina 20. stoljeća, kad je zbirka uklonjena s Akademije zbog promijenjenih nastavnih planova i edukacije. Nakon 1989. godine odljevi su popisani, istraženi i dostupni javnosti.

u objašnjavanju i određenju umjetničkih djela, temeljio je na tehničko-povijesnom, izravnom opisu pojedinačnog umjetničkog djela u muzejskim prostorima pred eksponatima

Per semestre (hibernum)
in C. R. Universitate has lectiones

anni 1868/9 V. Semester
se frequentaturum professus est.

Index scholarum et nomina magistrorum	Quot per hibernum horas scholas habitas sicut	Receptum nomen testatur quaestor	Receptum nomen testatur magistri	Quotus fortasse in auditorio horas assignatus est	Didactrum solum aut immunitatem legitime comprobatam testatur quaestor	Scholas frequentatas testatur magistri	A d n o t a t a
Asthetik R. Dr. Hol. Zimmermann	3	Leipzig	R. Zimmermann		R. Zimmermann	R. Zimmermann	
Conversationsbuch Zimmermann	1		R. Zimmermann		Gott	R. Zimmermann	
Ueber Kunstgesch. d. Mittelalt. v. K. H. v. S. v. Eitelberger	2		Eitelberger		Wald	Eitelberger	
Ueber Leonard da Vinci v. E. H. v. S. v. Eitelberger	1				Wald		
Conversationsbuch Kunstgesch. d. Mittelalt. v. E. H. v. S. v. Eitelberger	2	Leipzig			Wald		
Ueber Kunstgesch. d. Mittelalt. v. K. H. v. S. v. Eitelberger	X				Wald		
Geschichte d. Kunst v. Eitelberger	2	Leipzig	Wald		Wald	Wald	

Sl. 31. Izidor Kršnjavi Indeks s položenim predmetima kod R. Eitelbergera, Philosophische Fakultät der Universität Wien, 5. semestar, 1868./69., (izvor: Arhiv za likovne umjetnosti HAZU, Ostavština Izidora i Štefe Kršnjavi, K2-f5)

Prije imenovanja izvanrednim profesorom povijesti umjetnosti na sveučilištu Beču, Eitelberger je razgovarao s ministrom Leom Thunom o uspostavljanju povijesno organizirane zbirke odljeva najvažnijih kiparskih umjetničkih djela za zajedničke nastavne potrebe Sveučilišta i Akademije likovnih umjetnosti. Kada je 1864. godine Eitelberger osnovao Austrijski muzej za umjetnost i industriju⁹³, proizvodnja trodimenzionalnih predložaka bila je također jedan od zadataka muzeja, a radila ga je vlastita ljevaonica gipsa. Eitelberger je posebnu pozornost posvetio gipsanim odljevima koji su brzo nabavljeni iz Njemačke i inozemstva. Izradom odljeva u vlastitoj radionici, umjetničke raritetne skulpture postale su dostupne po tržišno pristupačnoj cijeni. U muzejskom katalogu objavljeni su popisi gipsanih odljeva s cijenama, i time se prodaja odljeva proširila, posebno u provincijama Monarhije.

Kršnjavi je posljednja dva semestra studirao usporedno na bečkom Sveučilištu i na Akademiji, 16. srpnja 1869. godine polaže prvi rigoroz iz povijesti, a u listopadu iz filozofije. Posljednji rigoroz iz matematike i fizike položio je u jesen 1870. godine, čime je postao doktor filozofije.

⁹³ U. Kultermann: *Povijest povijesti umjetnosti. Put jedne znanosti*, Zagreb, 2002., 172.

Iste godine upisuje u zimskom semestru *Antikenklassu* na Münchenskoj Akademiji kod Johanna Leonharda Raaba i u istoj klasi ostaje do 1871. godine, kada prelazi kod Wilhelma von Dieza. Iz Münchenskih uspomena Kršnjavi zapisuje. "U Beču se učilo 'risati', a onda se išlo u Monakov učiti 'slikati'".⁹⁴ Kršnjavi je strastveno proučavao arheološke zbirke osobito egiptске skulpture i klasične grčke vaze za vrijeme boravka u Münchenu, a nastavio je u firentinskim i rimskim antičkim zbirkama, "to je u njemu stvorilo winkelmanski smisao za antički svijet i njegovu estetiku".⁹⁵ Studirajući u Beču i Münchenu Kršnjavi je bio u prilici upoznati se s bogatim zbirkama odljeva antičke skulpture, koje su služile kao nastavna sredstva i bile su dio obveznog, temeljnog akademskog umjetničkog obrazovanja tzv. triennuma, koji je započinjao kopiranjem antičkih odljeva u *Antikenklassi*.

Sl. 32. Izidor Kršnjavi: Venera Medici, olovka, 202 x 124 cm, München, 1870., Gliptoteka HAZU, Zbirka crteža hrvatskih umjetnika, inv. br. ZC-8307

⁹⁴ O. Maruševski, *Iso Kršnjavi kao graditelj: izgradnja i obnova obrazovnih, kulturnih i umjetničkih objekata u Hrvatskoj*, Zagreb, Institut za povijest umjetnosti, 2009., 37.

⁹⁵ M. Zaninović, „Stoljeće nastave arheologije u Hrvatskoj“, u: *Opuscula Archaeologica. Radovi Arheološkog zavoda*, vol. 17, No.1, 1993., 18.

Nakon što bi se svladala *Antikenklassa* moglo se nastaviti u *Naturklassi*, a zatim je slijedila *Komponierklassa*, kao vrhunac školovanja gdje su se pokazala sva dostignuća u kompoziciji.⁹⁶

Prema antičkim odljevima crtalo se pojedine dijelove tijela, cijele figure, draperije i ornamente. Tražili su se precizni crteži odljeva preko kojih su se upoznavale harmonija i ljepota klasične umjetnosti, te stil i estetika koja je tada bila normativ i formalni ideal akademija.

Temeljem promatranja i crtanja gipsanih odljeva upoznavala se anatomija ljudskog tijela, a podjednako su taj kolegij prakticirali polaznici studija kiparstva i slikarstva. O tome svjedoče i brojni opusi naših umjetnika iz razdoblja njihovih početaka školovanja u Beču i Münchenu.

Privatni odnosi Kršnjavog s bečkim profesorima nesumnjivo su duboko utjecali na njegovo formiranje stavova kroz koje se trajno oblikovao njegov rad na promicanju kulturnog života u Zagrebu. Za početke nastave povijesti umjetnosti u Hrvatskoj važni su Eitelbergerovi povijesno-estetski kriteriji za koje se zalagao da se uvedu svugdje gdje je imao utjecaj. To se isto odnosi na njegova predavanja na Bečkom sveučilištu, predavanja u Austrijskom muzeju umjetnosti i industrije, eseje objavljene 1870-ih i njegove osobne kontakte sa Zagrebom.

Njegov je utjecaj vidljiv u prepisci kada Kršnjavom upućuje pismo koje je napisao u Hütteldorfu kod Beča 2. srpnja 1879. godine. Eitelberger mu daje savjete za zbirke, koje bi imale svrhu podučavanja (umjetničku ili znanstvenu) za što mu moraju biti dostupni gipsani odljevi. Dalje smatra da treba imati na raspolaganju skromnu količinu gipsanih odljeva i da, s vremenom, može stvoriti veću zbirku. Smatra da gipsani odljevi moraju biti prisutni svuda u Beču, kao što su to u Parizu, Berlinu i Münchenu.⁹⁷

Značajan utjecaj na Kršnjavijevu recepciju antičkih djela zasigurno je imao i put po Rimu 1873. godine, gdje je zajedno sa slikarom Karlom Fröschlom proučavao zbirke umjetnina i djela antike i renesanse. Tamo je uspostavio brojne kontakte, prijateljevao s brojnim intelektualcima,⁹⁸ a često se susretao s biskupom Strossmayerom i upravo su ga ti kontakti i druženja potaknuli na razmišljanje o stvaranju programa kulturnog unapređenja Hrvatske.

⁹⁶ Usp. I. Kraševac, Legalne kopije: zbirke odljeva antičke skulpture, u: *Anali galerije Antuna Augustinčića: Simpozij Original u skulpturi: zbornik radova*, (ur. Božidar Pejčković), god. XXVIII-XXXIX, 28-29(2008-2009), Klanjec, GAA, 2010., 195-208., 197.

⁹⁷ Usp. L. Jirsak, Izidor Kršnjavi und die Wiener Schule der Kunstgeschichte, Matica hrvatska, Zagreb, 2008., 107.,108.

⁹⁸ Upoznao je Hermana Bolléa, družio se s intelektualcima, likovnim kritičarom Ladislavom Mrazovićem, Dušanom Koturom i pjesnikom i feljtonistom u *Obzoru* Rikardom Jorgovanićem.

3.2. Zagrebački Gyps Museum - ideja nastanka

Nakon studija, Kršnjavi u teoriji planira osnutak *Gyps Museuma* i objavljuje ga 1874. godine u programatskom članku *Vienca*: „Kako da nam se domovina obogati?“. U tom članku navodi da su glavni stup za podizanje umjetnosti i umjetničkog obrta između ostalog „...*da se nabave kopije u sadri najvažnijih plastičnih umotvora stare dobi i srednjega vieka (Gyps-Museum), na način tih sbirka u svih povećih gradova izobraženog svijeta.*“⁹⁹ Za njega su kopije umjetnina u svim oblicima nužna didaktička pomagala za razvoj umjetničke svijesti naroda i glavni smisao njihova uspostavljanja je edukacija. Smatra da ako muzejske zbirke ne posjeduju relevantne originale, nužno ih je i legitimno dopunjavati kopijama u svim oblicima, uljanim kopijama, sadrenim odljevima, bakropisima, pa i ilustrativnim materijalom u knjigama. Kršnjavom kopije, odljevi i originalna umjetnička i obrtna djela služe i u funkciji su „*zornog poučavanja o umjetnosti i obrtu te razvijanju ukusa uopće.*“¹⁰⁰

Sl. 33. Zbirka odljeva u Museum für Abgüsse Klassischer Bildwerke München, oko 1900., (preuzeto iz: *Lebendiger Gips*, 2019., 69.)

Slijedeći praksu austrijskog muzeja i uputa Eitelbergera, Kršnjavi je propagirao nabavu najpoznatijih slika, maketa, fotografija, bakrenih gravura. Uvjeren u korisnost zbirke gipsanih

⁹⁹ I. Kršnjavi, „Kako da nam se domovina obogati“, u: *Vienca: list zabavi i pouci*, 21, 1874.

¹⁰⁰ Ž. Vujić, „Izidor Kršnjavi – pionir muzealne znanosti u Hrvatskoj“, u: *Muzeologija*, No. 46, 2009., 9 -35., 2009., 15.

odljeva temeljenih na antičkoj kiparskoj umjetnosti u sklopu planova za veliku kulturnu reformu predlaže osnivanje *Gyps Museuma*. U izuzetno plodnoj suradnji s biskupom Josipom Jurjem Strossmayerom i predsjednikom Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti Franjom Račkim, Kršnjavi je razvio ambiciozne koncepte za promicanje kulturnog života i nacionalne umjetnosti. Smatrao je da bi Zagreb trebao postati važno središte te ga je želio po važnosti izjednačiti s Bečom i Peštom. Narodni muzej, koji su osmislili predstavnici Ilirskog pokreta, osnovan je 1846. godine u Zagrebu; pod zaštitom je Hrvatskog sabora 1866. godine, a od 1. svibnja 1868. bio je pod vodstvom Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Zbirke muzeja nisu zajedno zaživjele u sklopu samostalne državne institucije zbog stjecaja različitih okolnosti i nikada nisu dobile cjelovit muzejski prostor. Zbog toga je Narodni muzej u Zagrebu nedovršeni projekt – institucija se podijelila na Prirodoslovni i Arheološki dio, čime su se zbirke razdvojile prostorno, ali i organizacijski. Tada Kršnjavi već planira osnutak Muzeja za umjetnost i obrt koji će se realizirati 1880. godine nakon uspostavljanja katedre za povijest umjetnosti i osnivanja Društva umjetnosti; iako svjestan nezahvalne financijske situacije u zemlji, odlučio je raditi za novi odjel u Narodnom muzeju.¹⁰¹ To bi bio Odjel za umjetnost i obrt, čiji bi inventar činili predmeti koje je stekao biskup Strossmayer. Statuti muzeja, koje je izradio Kršnjavi, pružaju daljnje dokaze o tome kako je primarni cilj podučavanje i edukacija, kao i kod statuta Bečkog muzeja. Kršnjavi je istodobno predložio sistematizaciju zbirki među kojima kao četvrtu navodi zbirku umjetničkih djela koja bi istovremeno trebala sadržavati arhitektonske nacрте, skulpture i kopije izrađene od gipsa, kao i slike i njihove kopije.¹⁰² U svojim memoarima Kršnjavi spominje da je početkom 1892. godine od Otta Benndorfa zatražio savjet o organizaciji arheološkog muzeja u Zagrebu.¹⁰³ U to je vrijeme Kršnjavi po preporuci Benndorfa za muzej kupio gipsane odljeve antičke skulpture.¹⁰⁴

¹⁰¹ Namjera im je bila stvoriti zbirku uzoraka za majstore obrtnike i umjetnike kojima treba ponovno unaprijediti svoju proizvodnju predmeta svakodnevne upotrebe. Osnovna zadaća bila je očuvanje tradicionalnih vrijednosti narodnog obrta, ali i stvaranja nove estetičke kulture građanskoga sloja. Izvorni koncept ove vrste muzeja je prikupljanje i izlaganje zbirki obrtnih predmeta, tehnoloških te umjetničkih zbirki uključujući modele, odljeve, kopije i tlocрте, a sve u službi nastave na obrtnoj školi, te pouke građanstva o umjetničkom i kućnom obrtu. Već 1882. godine uz muzej je osnovana i obrtna škola koja i danas djeluje kao Škola za primijenjenu umjetnost i dizajn. Usp. Ž. Vujić, „Obrazac osnutka prvih muzeja u Zagrebu“, u: *Muzeologija*, 37, 2000., 21-31., 27.

¹⁰² Prvu zbirku čine djela tekstilne umjetnosti, ona je najopsežnija od svih zbirki. Druga zbirka koja je osmišljena je "tehnološka kolekcija", trebala bi podučavati o različitim tehnikama obrade. Zbirka ornamenata kronološkim bi redoslijedom prikazivala primjere od orijentalne ornamentike, antike do carske ornamentike.

¹⁰³ Otto Bendorf, njemački je arheolog (Greiz, 1838. – Beč, 1907.). Od 1869. godine profesor je na sveučilištima u Zürichu, Münchenu, Pragu i Grazu, a od 1877. do 1898. godine u Beču. Utemeljio je Austrijski arheološki institut 1898. godine i njegovo glasilo *Godišnjak Austrijskoga arheološkog instituta*. Važnija su mu arheološka istraživanja na otoku Samotraki i u Efezu.

¹⁰⁴ I. Kršnjavi, *Zapisci: iza kulisa hrvatske politike*, (prir.) Ivan Krtalić, Zagreb, Mladost, 1986., 411.

4. OSNIVAČI PRVIH MUZEJA SADRENIH ODLJEVA

4.1. Izidor Kršnjavi i počeci sakupljanja zbirke sadrenih odljeva antičke skulpture

Sustavno sakupljanje sadrenih odljeva u Hrvatskoj započinje kada Izidor Kršnjavi dolazi na poziciju predstojnika Odjela za bogoštovlje i nastavu 1891. godine, jer su tada stvoreni uvjeti da se mogu naručivati odljevi. Već iduće godine započinju prve narudžbe antičkih sadrenih odljeva. Naredbom Kraljevske zemaljske vlade Odjela za bogoštovlje i nastavu 9. srpnja 1892. godine br. 7816, za 8.000 forinti nabavljeni su od tvrtke formatora i modelara D. Brucciani & Comp iz *British Museuma* u Londonu¹⁰⁵ „...za arheološki muzejum“ tj. Arheološki odjel Narodnog muzeja odljevi skulptura s Partenona (*Elgin Marbles*). Narudžba je uključivala odljeve figura istočnog i zapadnog zabata, friz i 15 metopa s prikazom kentauromahije.¹⁰⁶ Primljeno je 58 sanduka,¹⁰⁷ koji su po dolasku u Zagreb, zbog nedostatka prostora, smješteni u zgradu Obrtne škole „...do daljnje odredbe...“.¹⁰⁸ Unatoč tome zbirka se i dalje povećavala, 1894. i 1895. godine uslijedilo je sustavno prikupljanje sadrenih odljeva najznačajnijih primjeraka grčkog i rimskog kiparstva, koji su nabavljeni kod „...najodličnijih formatorskih tvrdaka u Rimu, Parizu, Londonu, Berlinu, Monakovu, Kölnu i Beču i još neki drugi otisci... tako da ta zbirka broji 199 komada...“¹⁰⁹ Iako se ne zna točan broj odljeva, ona je u Kršnjavijevo vrijeme bila najveća. Kršnjavi je prepoznao njihov potencijal još za vrijeme svojeg akademskog obrazovanja u Beču i Münchenu te inicirao nabavu takvih odljeva u Hrvatskoj. Sakupio je najznačajnije primjerke grčkog i rimskog kiparstva iz raznih muzeja i iz najboljih ljevaonica sadrenih odljeva. Kako je zamislio napraviti *Gips Museum*, koji se nije ostvario u zamišljenom opsegu, najveći problem tada bio mu je nedostatak prostora. Stoga rješenje tog problema njihova smještanja predviđa u planu izgradnje tzv. Školskog foruma, gdje je namijenio prostor za muzej, a za njegovo projektiranje prvi kod nas pokreće međunarodni pozivni natječaj. Njegov plan bila je rekonstrukcija obrazovanja u Zagrebu i povratak klasičnim osnovama i ideji antičkog grčkog foruma kao obrazovnog i vjerskog centra.

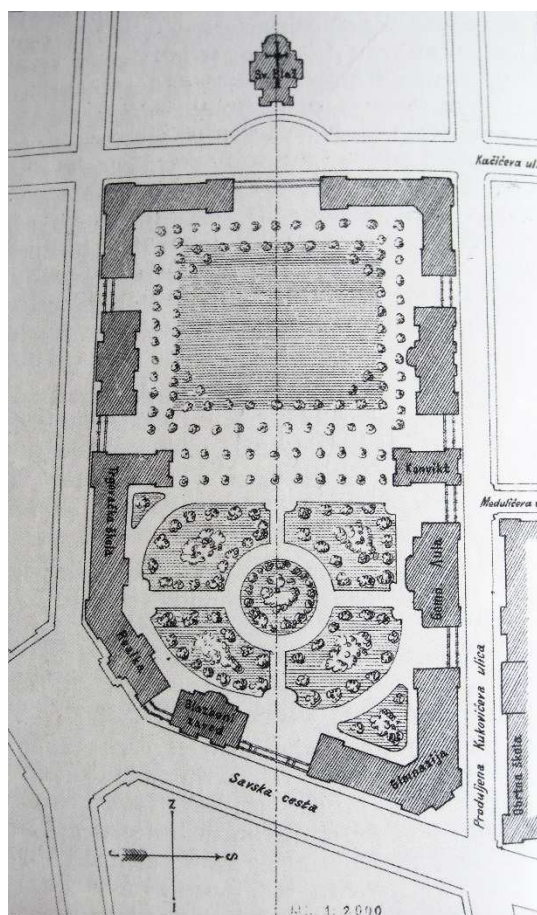
¹⁰⁵ Arhiv Muzejskog dokumentacijskog centra (dalje MDC), Gipsoteka grada Zagreba, omot: Sadreni odljevi, Dopis Kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljska vlada, Odjel za bogoštovlje i nastavu Kraljevskoj zemaljskoj blagajni u Zagrebu. br. 3322., od 24. ožujka 1893.

¹⁰⁶ Muzej sadrenih otisaka u Zagrebu, u: *Viestnik Hrvatskoga arheološkoga društva* (dalje VHAD), Zagreb, I, 1895., 214.

¹⁰⁷ Arhiv Muzeja za umjetnost i obrt, mapa 1893., Potvrda ravnateljstva MUO o primitku sanduka iz Londona, br. 51/93

¹⁰⁸ Arhiv MDC, Gipsoteka grada Zagreba, omot: Sadreni odljevi, Dopis Kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljska vlada, Odjel za bogoštovlje i nastavu Kraljevskoj zemaljskoj blagajni u Zagrebu. br. 3322., od 24. ožujka 1893.

¹⁰⁹ *Spomenica o 25-godišnjem postojanju Sveučilišta Franje Josipa I. u Zagrebu*, Akademski senat Kraljevskog sveučilišta, Zagreb, 1900., 112.

Sl. 34. Idejna skica Školskog foruma, *Viesti društva inženira i arhitekata u Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb, godina XV., 1, 1896., prilog

Kršnjavi na temelju vlastitog arhitektonskog programa i regulatornih uvjeta 1893. godine poziva arhitekta Hermanna Bolléa, Kunu Weidmana iz Zagreba, Josipa pl. Vancaša iz Sarajeva te arhitektonске tvrtke Fellner i Helmer iz Beča te Ludwig i Hülssner iz Leipziga. U Kršnjavijevoj koncepciji Školski forum je zamišljen kao skup školskih i muzejskih zgrada sa školskom crkvom.¹¹⁰ Zamislio je cjelovito urbanističko rješenje parcele s unutrašnjim perivojem i igralištima, ukolo koje bi se izgradilo devet pojedinačnih javnih zgrada, povezanih trijemovima sa skulpturama. Zgrade bi bile različitih sadržaja: realka, gimnazija, trgovačka škola, crkva sv. Blaža te „...moderna sgrada glasbenoga zavoda... muzealne sgrade, sveučilišna knjižnica, uzorna gombaona i konvikt“.¹¹¹ Plan mu je bio na proširene hodnike u zgradi gimnazije smjestiti sadrene odljeve „...najvažnije klasičke skulpture...“, a u zgradi realke

¹¹⁰ Usp. M., Getaldić, „Izidor Kršnjavi - inicijator zbirke sadrenih odljeva antičke skulpture i Gyps-Museuma“, u: *Iso Kršnjavi – veliki utemeljitelj: zbornik radova znanstvenog skupa*, (ur.) Ivana Mance, Zlatko Matijević, Zagreb, Institut za povijest umjetnosti - Hrvatski institut za povijest, 2015., 182-198.

¹¹¹ J. Chvála, „Nove srednje škole u Zagrebu“, u: *Viesti društva inženira i arhitekata u Hrvatskoj i Slavoniji*, godina XV., 1, 1896., 1.

„arhitektonični dielovi antičkih gradjevinah...“.¹¹² Natječaj je djelomično proveden do izvedbe. Prva nagrada pripala je arhitektonskoj tvrtki atelijeru Ludwig i Hülssner, ali je prvotni plan znatno izmijenjen u skladu s ograničenim vladinim financijskim sredstvima za izgradnju i ugovorom gradske općine i vojne uprave.¹¹³ Kršnjavi je arhitektonski program čiju je prvobitnu koncepciju uvjetovao natječajem, kao sklop slobodnostojećih zgrada, bitno promijenio, te su sva „tri učilišta u jednu ogromnu sgradu – valjda po kakovom već postojećem tipu – smjestili, sa posebnim muzealnim dogradkom i gombaonom“¹¹⁴ Radovi su započeli u kolovozu 1894. godine, a dio zgrada Kraljevske donjogradske velike gimnazije dovršen je u lipnju 1895. godine radi dočeka i posjete Franje Josipa I. Realka, trgovačka škola, gombaona s *muzealnim dogradkom* dovršeni su 1. lipnja 1896., te su predani na uporabu. Iz financijskih se razloga odustalo od gradnje zasebne zgrade gombaone, koja je tada smještena u prostore koji su bili predviđeni i namijenjeni za muzejsku dvoranu (*Gyps Museum*). Kršnjavi opisuje kako je *Gyps Museum* trebao izgledati: „Sadašnja gombaona na Realnoj gimnaziji bila je određena za smještaj odljeva partenonskih umjetnina, koje sam već prije bio dobavio. Ona je i građena po tim mjerama. Usred dvorane po dužini imao se namjestiti drveni plot, pa s jedne i s druge strane odljevi Fidijevih kipova sa obiju zabata Partenona. Naokolo dvorane htio sam smjestiti Fidijeve reljefe. Nije dostajao novac za posebnu gombaonu, pa se je morala smjestiti u tu dvoranu, a sadreni odljevi Partenona ostali su smješteni dosta nepovoljno na Sveučilištu.“¹¹⁵ Zbog te prenamjene dvorane donjogradske gimnazije iz muzejske u gombaonu, odljevi s Partenona smješteni su na drugi kat zgrade tadašnjeg Sveučilišta Franje Josipa I., današnje prostore zgrade Rektorata i Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Istovremeno dio odljeva koje Arheološki odjel Narodnog muzeja nije smatrao da pripadaju njegovom djelokrugu smješteni su u „...muzeju sadrenih otisaka...“ u donjogradskoj gimnaziji.¹¹⁶

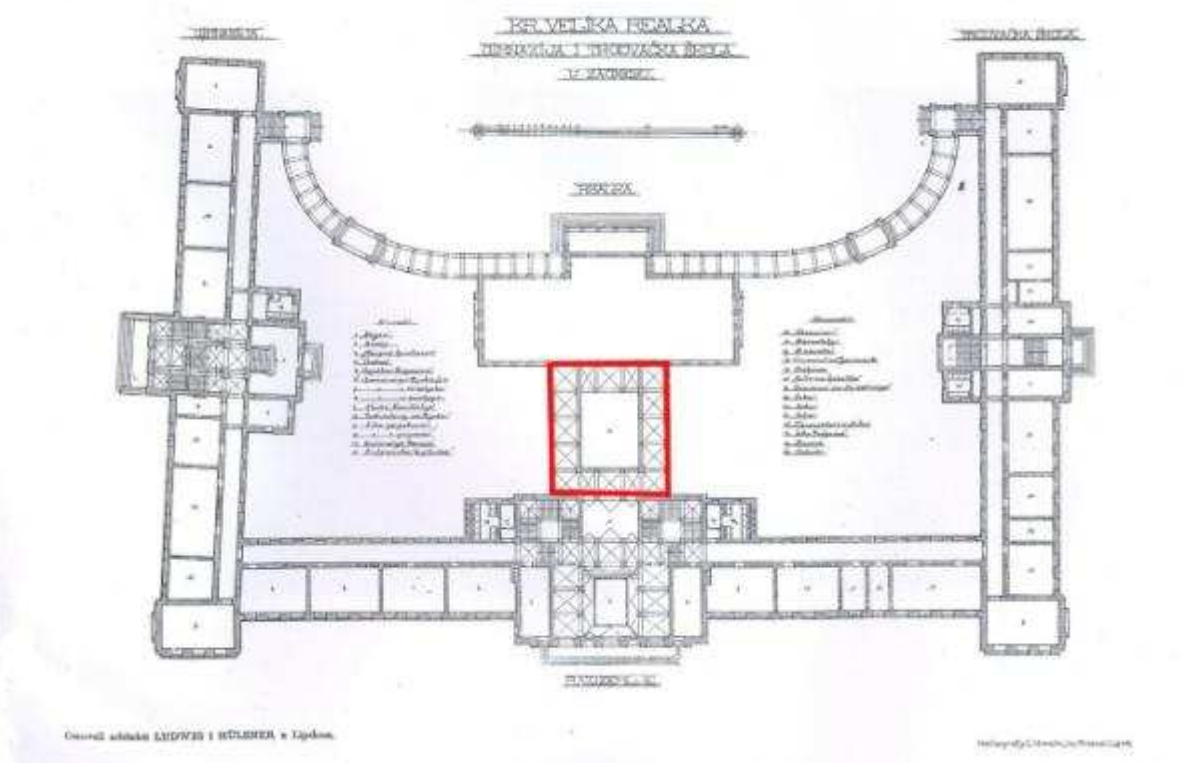
¹¹² Ibid. 2.

¹¹³ Vojna uprava dobila je pravo korištenja zapadnog dijela Ciglane za smještaj baraka za skladištenje građevnog materijala prigodom gradnje Rudolfovih vojarni u Ilici 1888. godine, sve do 1905. god.

¹¹⁴ J. Chvála, Nove srednje škole u Zagrebu, u: *Viesti društva inženira i arhitekata u Hrvatskoj i Slavoniji*, godina XV., 1, 1896., 3.

¹¹⁵ I. Kršnjavi, *Zapisci: iza kulisa hrvatske politike*, (prir.) Ivan Krtalić, Zagreb, Mladost, 1986., 433.

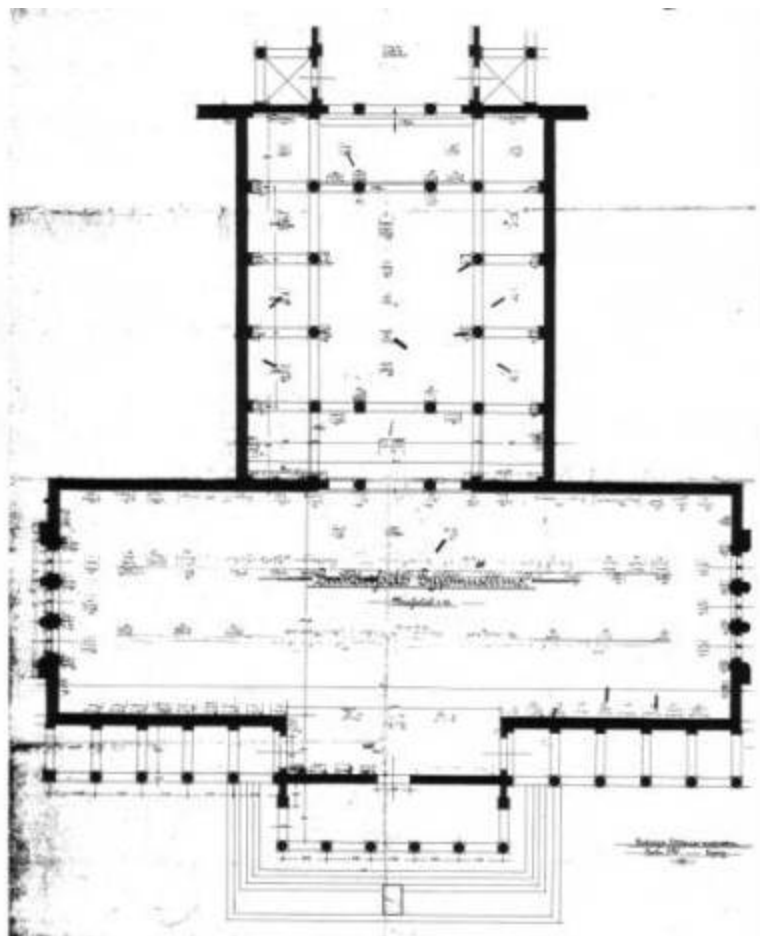
¹¹⁶ Arhiv MDC-a, Gipsoteka grada Zagreba, omot: Sadreni odljevi, Dopis Ravnateljstva arheološkog odjela Narodnog zemaljskog muzeja br. 341 od 4. studenog 1895. godine

Sl. 35. Tlocrt Ludwiga i Hülsnera Kraljevske velike realke, gimnazije i trgovačke škole, aula s Muzejom sadrenih otisaka označena je crveno, u: *Viesti društva inženira i arhitekata u Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb, godina XV., 1, 1896., prilog

Prema raspoloživim arhivskim izvorima i dokumentaciji može se vidjeti kako je prvotna namjera Kršnjavog bila osnovati zaseban muzej sadrenih odljeva. Spominje 1895. godine kako je utemeljen *Muzej sadrenih otisaka u Zagrebu*, smješten u srednjoškolskoj zgradi, a služi za studij arheologije na zagrebačkom Sveučilištu, te za „*estetsko izobrazivanje hrvatskoga naroda*“.¹¹⁷ Ovo je bilo razdoblje najvećeg opsega zbirke prije njezinog skorog osipanja, o čemu svjedoči nacrt *Muzeja gipsanih odljeva* u donjogradskoj gimnaziji koji se čuva u Arheološkom muzeju u Zagrebu.

¹¹⁷ Muzej sadrenih otisaka u Zagrebu, u: *Viestnik Hrvatskoga arheološkoga društva: Nove serije godina I.*, 1895., 214.

Sl. 36. Plan postava Josipa Brunšmida za Muzej gipsanih odljeva, Arhiv Arheološkog muzeja u Zagrebu

Iako u arhivskoj dokumentaciji nije sačuvan popis zbirke od početaka njenog sakupljanja, na tom se nacrtu može djelomično rekonstruirati obris zbirke prema bilješkama Josipa Brunšmida. On je u tlocrtnu dispoziciju donjogradske gimnazije upisao plan postava, te položaj i nazive skulptura koji su trebali biti izloženi. Važnost plana Brunšmidovog postava znatno doprinosi rekonstrukciji sastava zbirke odljeva i glavni je svjedok njenog sustavnog prikupljanja, kao i vizije koju je Kršnjavi imao za *Gyps Museum*. Usporedbom plana i današnjeg stanja zbirke moguće je iščitati kako veliki broj reprezentativnih skulptura nedostaje, kao što su npr. Nika sa Samotrake, Moskofo, Mironov Marsija, Dijadumen, Usnula Arijadna, torzo Belvedere, Faun Barberini, Dječak s guskom, Peonijeva Nika, Venera Genetrix, Apolon Kitaroed, odljevi zabata Zeusova hrama iz Olimpije, egineti sa zabata hrama božice Afaje u Egini, Niobide te brojni drugi.¹¹⁸ Tom popisu treba oduzeti Praksitelovog Hermesa s Dionizom, za kojeg se

¹¹⁸ Usp. T. Bilić, „Zagrebačka zbirka sadrenih odljeva antičke skulpture“, u: *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, Vol. 41, 1, 2008., 439-456

mislilo da nedostaje. Odljev se može pripisati Kršnjavijevoj zbirci, što potvrđuje originalan metalni žig lijevaonice *Gipsformerei der Königlichen Museen* (danas *Staatlichen Museen* u Berlinu), prema kojem se odljev datira između 1830. i 1918. godine, u vrijeme kada Kršnjavi i nabavlja sadrene odljeve. Danas se Hermes s Dionizom nalazi u hodniku prizemlja Akademije likovnih umjetnosti u Zagrebu.¹¹⁹

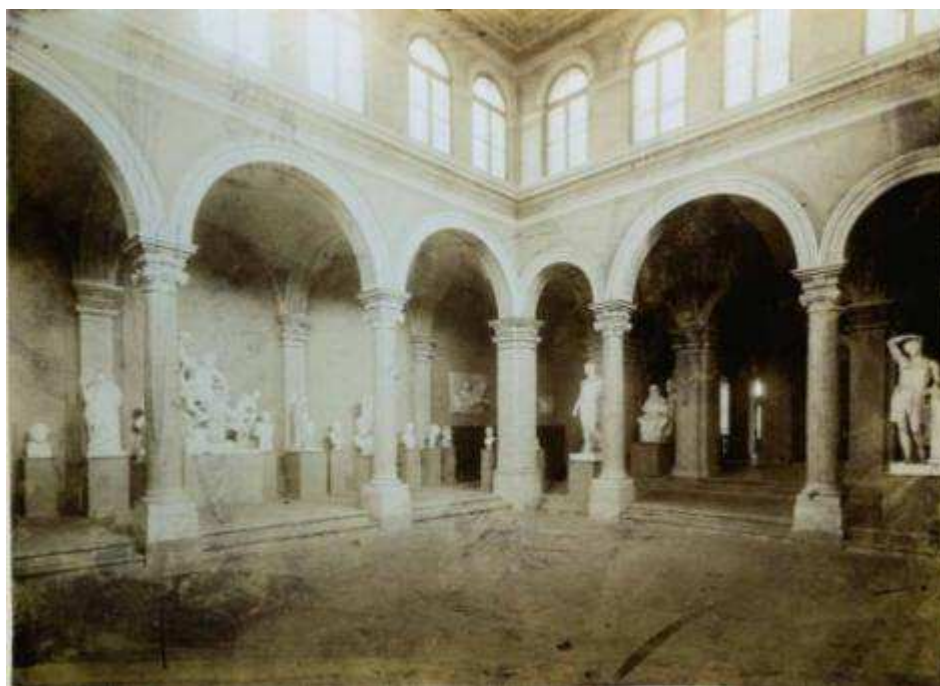

Sl. 37. Praksitel: Hermes s Dionizom, sadreni odljev, prizemlje Akademije likovnih umjetnosti u Zagrebu, fotografija: Vedran Vrhovac

Zbirka je samo nekoliko godina nakon nabave razjedinjena i smještena na nekoliko lokacija. Brigu o njoj vodili su Arheološki odjel Narodnog muzeja, Obrtna škola, Donjogradska gimnazija u kojoj je bio smješten veći dio odljeva. Nakon odlaska Izidora Kršnjavog s mjesta predstojnika Odjela za bogoštovlje i nastavu 1896. godine ideja o izgradnji zgrade *Gyps Museuma* pada u zaborav, a nije realizirano niti postavljanje zbirke kao zasebnog odjela Narodnog muzeja. Također, njegovim odlaskom dolazi do stagnacije u nabavi odljeva za zbirku koju je prikupio, kao i pitanje njenog trajnog smještaja. Jedina nova akvizicija bila je 1897. godine kada je Zemaljski izložbeni odbor u Zagrebu nakon izložbe u Budimpešti

¹¹⁹ Zahvaljujem Ariani Novini i Korani Littvay s Akademije likovnih umjetnosti u Zagrebu na uvidu u dokumentaciju i pomoći pri istraživanju.

poklonio Arheološkom muzeju odljev Adoranta iz Berlina.¹²⁰ Zbirka je tada u službenom vlasništvu Arheološkog odjela Narodnog muzeja, a brigu o njoj vodi ravnatelj Josip Brunšmid, koji je ujedno i profesor arheologije na Mudroslovnom fakultetu u Zagrebu.¹²¹

Sl. 38. Donjogradska gimnazija, postav Muzeja gipsanih odljeva, Arhiv Muzeja Mimara, nepoznati fotograf, oko 1900.

Zbog razjedinjenosti zbirke, brojnih institucija koje vode brigu o njoj i sve težeg financiranja, na prijedlog I. Kršnjavog i J. Brunšmida 1898. godine donesena je odluka da se zbirka preda na upravljanje Sveučilištu.¹²² Istom odlukom iz 1898. godine određeno je da se nakon uređenja postava zbirka odljeva, kako ona u zgradi srednje škole tako i ona u Sveučilišnoj zgradi, stavlja pod nadzor J. Brunšmida, kojem je dodijeljen podvornik koji odgovara izravno njemu, a za „*trud i mar*“ podvorniku se isplaćuje mjesečna nagrada od četiri forinte od državnih sredstava.¹²³ Sve to učinjeno je u nadi da će se tako lakše pronaći sredstva za financiranje, održavanje te nabavu novih odljeva, no nažalost, unatoč molbama i prijedlozima, Brunšmidu nije uspjelo da stavljanjem zbirke u nadležnost Sveučilišta osigura nove akvizicije.

¹²⁰ To je jedini galvanizirani odljev u Zbirci, danas se nalazi u tajništvu Odsjeka za arheologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

¹²¹ Josip Brunšmid imenovan je ravnateljem Arheološkog odjela Narodnog muzeja 1895. godine, a 14. travnja 1896. javnim izvanrednim, ujedno i prvim profesorom arheologije na Katedri za klasičnu arheologiju. Više u: A. Solter, *Arheološki muzej u Zagrebu- život od 19. do 21. stoljeća*, Arheološki muzej u Zagrebu, Zagreb, 2016., 84.

¹²² To je učinjeno odlukom Zemaljske vlade 12. studenog 1897., br. 17982 i rješenjem od 10. lipnja 1898. br. 7411., čime zbirka postaje *Sveučilišna zbirka sadrenih otisaka*, u: Arhiv MDC-a, Gipsoteka grada Zagreba, omot: Sadreni odljevi, Dopis Dekana dr. A. Musića dr. Josipu Brunšmidu br. 424-1897., 15. studenog 1897.

¹²³ Arhiv MDC-a, Gipsoteka grada Zagreba, omot: Sadreni odljevi, Dopis Kr. hrv. slav. dalm. zem. vlade OBiN Dekanatu mudroslovnog fakulteta kr. sveučilišta Franje Josipa I. u Zagrebu, br. 7411. od 10. 6. 1898.

Zbirka je kasnije devastirana, dio koji je smješten u atriju srednjoškolske zgrade stalno je bio izvrgnut neodgovornom oštećivanju srednjoškolske mladeži, a također su stradali i odljevi na Sveučilištu, osobito u ispitnoj dvorani.

Zbog vrlo male mogućnosti nadzora nad zbirkom odljevi su uzimani za dekoraciju gombaone u donjogradskoj gimnaziji kod raznih priredaba i zabava srednjoškolaca. Kod takvog nestručnog prenošenja znatan se dio zbirke ošteti, upravo zbog krhkosti samog materijala, sadre. Kako zbirka nikada nije bila sakupljena na jednom mjestu, bio je nemoguć nadzor nad njom, pogotovo za vrijeme Prvog svjetskog rata, ali i poslije njega kada su pojedine škole i zavodi počeli zbirku raznositi. Tako su odljeve za svoje potrebe preuzele Umjetnička akademija (danas Akademija likovnih umjetnosti), Tehnički fakultet (danas Arhitektonski fakultet), Obrtna škola, Srednja tehnička škola i druge ustanove o čemu nema službene dokumentacije niti evidencije. Nije postojao nikakav inventar gdje se sve pojedini komadi nalaze. Time se počeo osipati *Muzej sadrenih otisaka* u zgradi donjogradske srednje škole i praktički prestaje postojati. To je vrijeme kada nakon umirovljenja Brunšmida dolazi njegov nasljednik dr. Viktor Hoffiller 1924. godine.

Odljevi koji nisu razneseni iz donjogradske gimnazije, 1924. godine preneseni su u unajmljen podrum privatne zgrade u Gundulićevoj ulici 23, gdje su u osam godina koliko su bili u tom vlažnom podrumu, počeli naglo propadati. Zbirka je zbog toga 1931. godine preseljena u podrum zgrade današnje Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti na Zrinskom trgu 11, u kojoj je tada smješten Arheološki odjel Narodnog muzeja. Već godinu dana kasnije u kolovozu 1932. godine Zbirka se seli u nove prostorije Arheološkog zavoda u Ulici Ruđera Boškovića br. 3 na drugi kat lijevo.¹²⁴ Zbog nepovoljnih uvjeta u kojima su odljevi čuvani te brojnih preseljenja počinje znatno propadanje zbirke i mnogi su odljevi nepovratno uništeni. Tadašnje stanje zbirke najbolje opisuje i sam Antun Bauer: „...preko godinu dana u tim prostorijama smrdilo je od vlage koja se isparavala iz figura koje su ovamo prenešene. Osim toga zbirka je bila u jadnom stanju, jer je seleći se iz jednih nepodesnih prostorija u druge još nepogodnije prostorije, stalno bila oštećivana, što je neminovno kod selidbe ovakve zbirke.“¹²⁵

¹²⁴ A. Bauer, „Pedesetgodišnjica zbirke sadrenih odljeva antičke plastike“, u: *Alma mater croatica: Glasnik hrvatskog sveučilišnog društva*, Zagreb, god. VI, 1942/43., 95-97.

¹²⁵ A. Bauer, *Gipsoteka: zbirka grčke plastike*, Zagreb, 1949., tipkopolis, 10.

Sl. 39. Zbirka sadrenih odljeva u Arheološkom zavodu Sveučilišta u ulici Ruđera Boškovića 3, 1936., Arhiv Gliptoteke HAZU, knjiga negativa, inv.br. G-Č-8

U to vrijeme Antun Bauer postaje demonstrator Zbirke u Arheološkom zavodu Filozofskog fakulteta. Tako je zbirka sadrenih odljeva koja je u svom početku bila reprezentativna i sastojala se od tehnički savršeno izvedenih odljeva, nakon četrdeset godina svog opstanka sasvim reducirana i velikim dijelom uništena.

4.2. Darovnica Antuna Bauera

Kršnjavijevu viziju *Gips Museuma* u proširenom obliku ostvaruje arheolog, muzeolog i kolekcionar dr. Antun Bauer¹²⁶ četrdeset i pet godina kasnije. Današnji muzej Gliptoteka Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti osnovan je pod nazivom Gipsoteka grada Zagreba 1937. godine njegovom privatnom inicijativom. Bauer je još od gimnazijskih dana ali i kao student arheologije i povijesti umjetnosti prikupljao umjetnička djela, a u nedostatku sredstava uzimao bi u plastelinu otiske medalja i plaketa koje je kasnije lijevao u gipsu.¹²⁷ U vrijeme kada je bio demonstrator Zbirke antičkih sadrenih odljeva na Arheološkom zavodu Filozofskog fakulteta u Zagrebu spoznao je njenu vrijednost i potencijal. Kasnije je kroz studijska putovanja upoznao brojne europske zbirke odljeva i muzeje, što mu je bio dodatni poticaj i potvrda značaja njegove namjere da u Zagrebu osnuje sličan muzej. Potaknut time, intenzivno je sakupljao sadrene odljeve, ali i modele hrvatskih kipara kojima nitko u to vrijeme nije davao na važnosti. Prema Bauerovim zapisima mnoge je sadrene modele Branislava Deškovića i Ivana Meštrovića pronašao odbačene.¹²⁸ Njegova je zbirka brzo rasla i prerasla mogućnosti privatnog smještaja koji mu je predstavljao i najveći problem. Bila je razasuta na desetak mjesta u gradu, stoga ju je odlučio pokloniti gradu Zagrebu. Antun Bauer se obratio zagrebačkom gradonačelniku Teodoru Peičiću¹²⁹ i 25. listopada 1937. godine¹³⁰ ustupio svoju zbirku gradu Zagrebu da ju „*nedjeljivo pohrani u doličnim prostorijama i time da položi temelj osnutaka Gipsoteke koja bi bila za nauku i za domaću umjetnost od vanredne koristi*“.¹³¹

¹²⁶ Antun Bauer, povjesničar umjetnosti, muzeolog, kolekcionar (Vukovar, 1911. – Zagreb, 2000.). Osnivač i donator brojnih muzejskih ustanova (Gliptoteka HAZU, 1937.; Arhiv za likovnu umjetnost HAZU, 1944.; Galerija umjetnina u Osijeku, 1941.; Galerija umjetnina i Zbirka Bauer Gradskog muzeja Vukovar, 1959.). Osnivač je i prvi ravnatelj Muzejskoga dokumentacijskog centra u Zagrebu (1955.) te idejni začetnik i vizionarski pokretač brojnih kulturoloških i muzeoloških projekata.

¹²⁷ V. Mažuran Subotić, „Dr. Antun Bauer kao osnivač Gipsoteke u Zagrebu“, u: *Muzeologija*, 31, 1994., 82. i A. Bauer, *Gipsoteka 1937.-1947.*, izdano kao rukopis, 1948., 16.

¹²⁸ A. Bauer, *Gipsoteka 1937.-1947.*, izdano kao rukopis, 1948., 16.

¹²⁹ Teodor Peičić, zagrebački je gradonačelnik u razdoblju od 1937. do 1939. godine.

¹³⁰ Zaključkom sjednice Ekonomskog odbora gradskog vijeća od 21. 10. 1937. godine prema prethodnom usmenom sporazumu Bauera s tadašnjim gradonačelnikom Teodorom Peičićem i gradskim senatorom Zvonimirom Maticom. Darovnicu A. Bauer 25. 10. 1937. uručuje preko prof. dr. Petra Knolla gradonačelniku Peičiću. To je službeni datum osnutka muzeja.

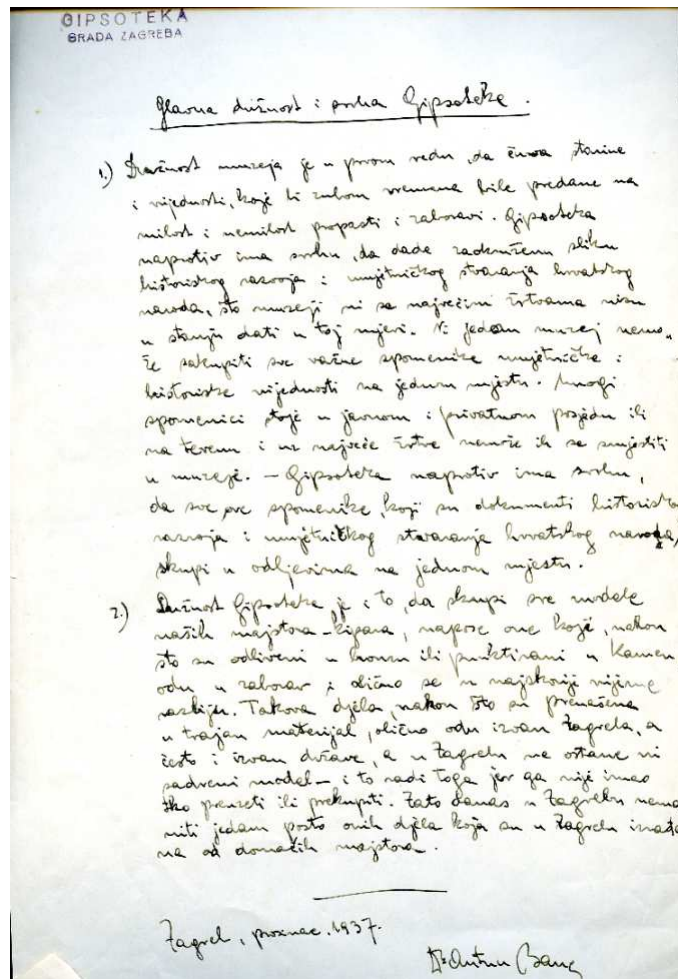
¹³¹ A. Bauer, *Gipsoteka 1937.-1947.*, izdano kao rukopis, 1948., 14.

Sl. 40. Dr. Bauer i gradonačelnik Peičić, povodom predaje darovnice 27. 10. 1937. čime je osnovana Gipsoteka, Knjiga negativa Gliptoteke HAZU, inv.br. G/Z-1

Osnutkom Gipsoteke Bauer upisuje Zagreb na kartu brojnih muzeja koji su baštinili ovakve zbirke sadrenih odljeva i osnivali muzeje još od vremena klasicizma. Bauer ističe da je važnost ovakvih muzeja upravo u mogućnosti da se na jednom mjestu kroz najznačajnije kulturno-povijesne spomenike koji se nalaze razdvojeni po raznim muzejima i zbirkama ili *in situ* lokacijama, na sistematičan način prikaže zaokružena slika umjetničkog stvaranja jednog naroda. Bauerova ideja i zamisao muzeja gipsanih odljeva i modela najbolje se ocrtava u prvom poslanju koje piše netom po osnutku muzeja u prosincu 1937. godine, a ističe njegovu dvojaku svrhu. Prvo smatra da: „...*Gipsoteka ima svrhu da dade zaokruženu sliku historijskog razvoja i umjetničkog stvaranja hrvatskog naroda...ima svrhu da sve ove spomenike ... skupi u odljevima na jednom mjestu.*“ Kao drugo navodi „...*dužnost Gipsoteke je i to, da skupi sve modele naših majstora-kipara, napose one koji, nakon što su odliveni u bronci ili punktirani u kamenu, odu u zaborav i obično se u skorije vrijeme razbiju. Takova djela, nakon što su*

prenesena u trajni materijal, obično odu izvan Zagreba, a često i izvan države, a u Zagrebu ne ostane ni sadreni model - i to radi toga jer ga nije imao tko preuzeti ili prekupiti...“¹³²

Sl. 41. Antun Bauer: Glavna dužnost i svrha Gipsoteke, rukopis, Zagreb, prosinac 1937. godine, arhiv Gliptoteke HAZU, kutija Povijest Gliptoteke

Iz ovog poslanja u kontekstu teme rada, vidljivo je kako je najvažnija uloga bila namijenjena odljevima povijesnih spomenika, osobito onih koji se nalaze na *in situ* lokacijama i nisu izloženi u muzejima, kao npr. brojni portali i dijelovi javne plastike koji su okupljeni na jednom mjestu i daju pregled razvoja nacionalne skulpture. S vremenom najbrojnija je postala zbirka moderne skulpture koja sadrži značajnije sadrene modele naših eminentnih kipara, pa se u muzeju može sagledati razvoj našeg kiparstva od razdoblja moderne do današnjih dana.

¹³² A. Bauer, Glavna dužnost i svrha Gipsoteke, rukopis, prosinac 1937., Zagreb, arhiv Gliptoteke HAZU

Osnutkom Gipsoteke otvara se problem smještaja njenih zbirki. Grad Zagreb je za muzej osigurao drveno spremište na gradskom dobru u Bednjanskoj ulici 23, to je bila improvizirana šupa veličine 20 x 8 m gdje se dovozi i pohranjuje veći dio zbirke.

Sl. 42. Prva zgrada Gipsoteke u Bednjanskoj ulici 23, 1937. godine, Fototeka Gliptoteke HAZU, inv.br. F-21

Prema izvještaju rada muzeja od 20. prosinca 1937. godine, preneseno je 160 predmeta, veliki broj kalupa i negativa, oko 200 odljeva hrvatskih povijesnih spomenika, te velik broj numizmatike i gliptike, kao i 200-tinjak komada grčkog novca iz *British Museum*a u Londonu.¹³³ Dobiveni je prostor ovom velikom zbirkom, a i kasnijim donacijama vrlo brzo popunio kapacitete. Gipsoteka u javnosti nailazi na podršku velikog dijela kulturne javnosti. Brojne su znanstven kulturne ustanove kao i brojni umjetnici, kipari pokazali interes i potporu za osnivanje Gipsoteke. Tako je Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti na Bauerovu molbu¹³⁴ poklonila muzeju sadrene modele hrvatskih kipara Ivana Rendića i Rudolfa Valdeca, što je bila važna moralna podrška osnivaču i muzeju u podizanju kulturnog značaja institucije. Umjetnička Akademija,¹³⁵ Muzej za umjetnost i obrt, Obrtna škola dovoze i pohranjuju svoje skulpture. *Odbor za podizanje spomenika kralju Tomislavu* povjerio je Baueru svoju zbirku sadrenih odljeva hrvatskih spomenika, koja kasnije donacijom ulazi u fundus. Iz Arheološkog zavoda Sveučilišta 1940. godine pohranjuje se i Kršnjavijeva zbirka sadrenih odljeva antičke skulpture. Također sami umjetnici, kipari svojim su donacijama sadrenih modela upotpunili i

¹³³ A. Bauer, *Gipsoteka 1937.-1947.*, izdano kao rukopis, 1948., 24.

¹³⁴ Na molbu A. Bauera od 27. 11. 1937. upućenoj Jugoslavenskoj akademiji znanosti i umjetnosti upravitelj Strossmayerove galerije dr. Artur Schneider dopisom br. 1.119 od 20. 12. 1937. godine odobrava preuzimanje i poklon modela Valdeca i Rendića koji su se nalazili na tavanu Akademije na Zrinskom trgu 11., a prema prethodnom odobrenju zaključka sjednice Akademije i galerijskog odbora Strossmayerove galerije od 14. 12. 1937. godine.

¹³⁵ Danas Akademija likovnih umjetnosti Sveučilišta u Zagrebu.

obogatili zbirku, koja je već samo u jednoj godini po osnutku imala djela eminentnih umjetnika.¹³⁶ Sve su te skulpture skladištene u šupi u Bednjanskoj ulici te po raznim privatnim skladištima i prostorima. S obzirom na povećanje zbirke na zahtjev Bauera Gipsoteka 1938. godine dobiva na korištenje gradski posjed tzv. Burgstallerovu vilu na Ksaverskoj cesti 21., koja je ubrzo i popunjena. Tu je započet i prvi rad na popravcima skulptura te na lijevanju pozitiva iz kalupa.¹³⁷ Gipsoteka je 1939. godine dobila na korištenje devet prostorija prizemlja Žapčićeve zgrade na Opatovini 11, u kojima je smještena preparatorska radionica i deponiran dio fundusa, te je tu započeo stručan muzejski rad i restauriranje umjetnina. Unatoč neprikladnom i neopremljenom prostoru tu su se održavali seminari sa studentima povijesti umjetnosti i arheologije u sklopu nastave na Sveučilištu. Iz tadašnjih novina saznajemo da je prof. dr. Petar Knoll držao studentima povijesti umjetnosti predavanja o modernoj hrvatskoj skulpturi, koja bi „*bila nezamisliva bez ovakvog muzeja, gdje su svi spomenici o kojima je govorio bili sakupljeni na jednome mjestu*“.¹³⁸ Muzejski fondus Gipsoteke nalazio se, osim na navedenim adresama, po raznim prostorima po gradu.¹³⁹ Planirala se gradnja paviljona na zemljištu na Ksaverskoj cesti 21, čiji je nacrt izradio Andre Mohorovičić, sve je bilo spremno, ali se zbog okolnosti ratnog stanja obustavilo.

Sl. 43. Gipsoteka smještena u Burgstallerovu vilu na Ksaverskoj cesti 21., 1938., Fototeka Gliptoteke HAZU, inv.br. F-23

¹³⁶ U zbirci su zastupljeni umjetnici: Grga Antunac, Vojta Braniš, Frane Cota, Filipović, Robert Frangeš Mihanović, Gorše, Hotko, Hudoklin, Ivo Kerdić, Frano Kršinić, Lujo Lozica, I. Matijević, Ivan Meštrović, Vanja Radauš, Antun Augustinčić, Hinko Juhn, Juraj Škarpa, Rudolf Valdec i dr.

¹³⁷ Usp. M. Getaldić, „Povijest Gliptoteke Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti“, u: *Kroatologija: časopis za hrvatsku kulturu*, Zagreb, Vol. 9, No. 1-2, 2018., 43- 67.

¹³⁸ *Novi muzej u Zagrebu: Sabrani materijal za muzej sadrenih odljeva privremeno smješten na gradskom majuru u Bednjanskoj ulici čeka, da se prenese u podesnije prostorije*, u: *Jutarnji list*, 15. siječnja 1938.

¹³⁹ Zbirka je bila u privatnim stanovima, tadašnjim prostorijama Arheološkog zavoda u Boškovićevoj ulici 3, podrumu glavne sveučilišne zgrade (danas Trg Republike Hrvatske 14), u šupi na Akademiji likovnih umjetnosti u Ilici 85 te po raznim atelijerima brojnih umjetnika koji su donirali svoja djela.

5. ANTIČKE ZBIRKE SADRENIH ODLJEVA

5.1. U kompleksu zgrada Tvornice kože

Antun Bauer 1940. godine pronalazi pogodan prostor u bivšoj Tvornici kože u Medvedgradskoj ulici 2, koja je bila prazna i napuštena, jer je od 1938. godine bila proglašena likvidacija tvornice.

Sl. 44. Tvornica kože u Medvedgradskoj ulici 2, Zagreb, 1937., Fototeka Gliptoteke HAZU, inv.br. F-37

Unajmio je manju dvokatnu zgradu s 1.100 m² koja je jedina bila ispražnjena, dok su u velikom dijelu preostalog tvorničkog kompleksa prostorije bile zaposjednute ostacima tvorničkih postrojenja i materijala. U relativno kratkom vremenu sve su zbirke prenesene, a njihov postav nije bio muzeološki niti izložbenog karaktera, ali je po prvi put objedinjen i smješten u prostorije u kojima se moglo na njima studijski raditi. Odlukom Ministarstva unutrašnjih poslova NDH od 20. travnja 1941. godine dekretom su zaplijenjene sve prostorije u zgradama bivše tvornice kože koja je u likvidaciji, te su tu smještene sve umjetnine. Time Gipsoteka ulazi u posjed cijeloga kompleksa tvornice kože koji čine tri trokatne i dvije jednokatne zgrade s pripadajućim dvorištem.

Sl. 45. Ostaci tvorničkih postrojenja, 1940., Fototeka Gliptoteke HAZU, inv.br. F-4

Važnost ulaska muzejske institucije u tvorničke zgrade bila je značajna i u europskim razmjerima, jer je ovo najraniji primjer sadržajne konverzije jednog tvorničkog paleoindustrijskog kompleksa iz 1940. godine. Europski i svjetski primjeri tu su praksu započinjali kasnije 1970-ih godina 20. stoljeća.¹⁴⁰ *Zagrebačka tvornica koža* kroz sedamdeset godina kontinuiranog poslovanja bila je najveće industrijsko poduzeće u Hrvatskoj i šire, čiji su proizvodi bili poznati po cijeloj Europi, pogoni novoga tvorničkoga sklopa dobili su novu funkciju 1940. godine, tj. prenamijenjeni su u muzejski prostor Gipsoteke, a čitava sredina dobiva novi kulturni i društveni sadržaj. U ratno vrijeme napor Gipsoteke za normalnim muzejskim radom ponovno je usporen, ali se uz poteškoće nastavilo sa stručnim radom koliko je to bilo moguće, nabavljaju se brojni spomenici modernog kiparstva, iz postojećih kalupa lijevaju se povijesni spomenici. Značajan i zahtjevan posao lijevanja bio je 1940. godine kada su uzeti otisci s Radovanovog portala u Trogiru, koji je djelomično odliven, a kasnijih godina

¹⁴⁰ Neki od primjera su pariški *Musée d'Orsay* koji čuva najveću kolekciju impresionističke i postimpresionističke umjetnosti na svijetu i izgrađen je kao željeznička postaja na samom početku 20. stoljeća. Londonski *Tate Modern*, jedan je od najvećih muzeja moderne i suvremene umjetnosti u svijetu, smješten u zgradi nekadašnje električne centrale.

i u cijelosti u radionici Gipsoteke. Radi sigurnosti od napada odljevi zbirke povijesnih spomenika smješteni su u podrumске jame i zasuti su piljevinom.

Intenzivno prikupljanje sadrenih odljeva antičkih skulptura koje je sakupio Izidor Kršnjavi, a koji su razasuti i raznijeti po raznim institucijama započinje u vrijeme Drugog svjetskog rata. Antun Bauer je sakupio sve do čega se moglo doći, a o smještaju Zbirke pregovara s Arheološkim zavodom Sveučilišta u čijem je ona vlasništvu, te predlaže da se smjesti u prostorima Gipsoteke, koja je već tada bila u prostorima Tvornice kože od 1940. godine.

Zbirka odljeva antičke skulpture u dogovoru s Arheološkim zavodom Sveučilišta predaje se u pohranu Gipsoteci grada Zagreba, čime ostaje u njegovu vlasništvu sve dok zavod „... *ne dobije za zbirku odgovarajuće prostorije ili dok Sveučilište ne raspoloži drugačije sa zbirkom.*“¹⁴¹

Zbirka je ipak ostala razjedinjena unatoč tome što je Bauerovim naporima sakupljena većina skulptura i prenesena u Gipsoteku. Dio odljeva, metope i dio friza s Partenona i dalje se nalazio na drugom katu zgrade Sveučilišta.¹⁴² Antun Bauer i Viktor Hoffiller uložili su sve napore pokušavajući ujediniti zbirku i ukazati Vijeću Filozofskog fakulteta na njenu važnost i nedjeljivost, ali to im nažalost nije uspjelo.

Veći dio zbirke sadrenih odljeva antičke skulpture prenesen u Gipsoteku smješten je u južnoj zgradi koja je imala ukupno 1.100 m² prostora. Ta je zgrada od čitavog tvorničkog kompleksa prva bila ispražnjena od vojske kojoj se za vrijeme Drugog svjetskog rata dao prioritet korištenja i u njoj se moglo odmah započeti s adaptacijama.

Većina odljeva zahtijevala je popravke, razbijeni dijelovi su restaurirani i iznova sastavljeni i uređeni, veliki dio skulptura morao je dobiti posve novu armiranu konstrukciju zbog znatnih oštećenja.

¹⁴¹ Arhiv MDC-a, Gipsoteka grada Zagreba, omot: Historijat. Arheološki zavod Filozofskog fakulteta Univerziteta Kralj. Jugoslavije Zagreb Gipsoteki grada Zagreba, br. 114/1940., 14. ožujka 1940.

¹⁴² Devet ploča friza zajedno sa slobodnom plastikom zabata predani su u pohranu Gipsoteci, Arhiv MDC-a, Gipsoteka grada Zagreba, omot: Historijat, Inventar Zbirke sadrenih odljeva antikne plastike Arheološkog zavoda Sveučilišta u Zagrebu predane u pohranu Gipsoteci grada Zagreba, 2. 12. 1940.

Sl. 46. Montaža odljeva Laokontove skupine i djelatnici restauratorske radionice Gipsoteke s Antunom Bauerom, Fototeka Gliptoteke HAZU, inv.br. F-333

U popravcima, uređenju i postavu sudjelovali su članovi studentske radne službe i to većinom volonterski, neki od njih bili su Velibor Mačukatin, Branko Ružić, Božo Antolić i drugi.¹⁴³

Kada su zbirke preseljene u Tvornicu kože bile su pristupačne iako nisu imale muzeološki postav, njima su se služili uglavnom studenti povijesti umjetnosti s Filozofskog fakulteta, studenti Umjetničke akademije, Tehničkog fakulteta, đaci Obrtne škole i niz stručnjaka te zainteresiranih koji su došli pogledati zbirke.¹⁴⁴

¹⁴³ Usp. M. Getaldić, „Izidor Kršnjavi - inicijator zbirke sadrenih odljeva antičke skulpture i Gyps-Museuma“, u: *Iso Kršnjavi – veliki utemeljitelj: zbornik radova znanstvenog skupa*, 2015., 182-199.

¹⁴⁴ A. Bauer, *Gipsoteka 1937.-1947.*, izdano kao rukopis, 1948., 42.

Sl. 47. Stalni postav zbirke sadrenih odljeva antičke skulpture u Gipsoteci, 1945., Fototeka Gliptoteke HAZU, inv.br. F-341

Nakon rata Gipsoteci se 1945. godine formalno vraćaju prostorije koje su joj bile prisilno oduzete, a nadzor nad njenim radom preuzima Ministarstvo prosvjete.¹⁴⁵ Tada se intenzivno započelo s čišćenjem i uređenjem svih prostora, a djelomično i s većim adaptacijama. Usporedno s građevinskim radovima uređuju se i zbirke. Započete su i prve pripreme za stalni postav, a Zbirka sadrenih odljeva grčke antičke skulpture, bila je prva koja je u Gipsoteci postavljena i otvorena za javnost 13. listopada 1945. godine, iako je uređenje zbirke trajalo sve do 1947. godine. Nakon punih pedeset godina otkako je sakupljena Zbirka je uređena i muzeološki postavljena. U veljači 1946. godine otvara se i Zbirka rimske plastike u četiri male sobe.

Novo poglavlje za Zbirku započinje 1950. godine kada muzej Gipsoteka ulazi u sastav tadašnje Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Tada započinje nabave novih akvizicije za muzejsku zbirku, sitna plastika iz Beča i Münchena. Nakon Drugog svjetskog rata nabavljena su i četiri značajna djela za zbirku, Venera Medici (kat. br. 9.1.a 69.) iz Galerije Uffizi u Firenzi, Apoksiomen iz Vatikana u Rimu (kat. br. 9.1.a 59.), Dioniz s istočnog zabata Partenona iz *British Museum*a u Londonu (kat. br. 9.1.a 6.), te Hermes (kat. br. 9.1.a 60.) koji veže sandalu

¹⁴⁵ Ministarstvo prosvjete Narodne vlade Hrvatske (1945 - 1946) obuhvaćalo je nadzor i organizaciju rada kazališta, umjetničkih škola, likovnih galerija, muzeja, kao i rad na području izdavačke djelatnosti, književnosti i glazbe. HR-HDA-291

iz pariškog *Louvre*. Tim proširenjem Zbirka je dobila najpoznatija kapitalna djela grčke umjetnosti.

Sl. 48. Stalni postav antičke zbirke u Gipsoteci 1950., Fototeka Gliptoteke HAZU, inv.br. F-253

Također sakupljaju se i antički odljevi provincijalnog rimskog kiparstva pretežno s područja Hrvatske, koji čine zasebnu cjelinu (vidi katalog 9.1.b). Zastupljeni su odljevi monumentalne rimske plastike većine značajnih antičkih lokaliteta iz Zagreba, Vinkovca, Osijeka, Siska, Benkovca, Metkovića, Zadra, Splita, Solina, Nina, Trogira i brojnih drugih nalazišta u Dalmaciji. U Gipsoteci je organizirana vlastita restauratorska radionica čiji su stručnjaci čitav niz godina obilazili lokalitete i uzimali otiske i kalupe *in situ*, odljevi su također rađeni i prema djelima iz fundusa arheoloških muzeja. Tako je krajem 1940-ih godina zbirka nadopunjena skulpturama iz Narodnog muzeja u Beogradu, Državnog muzeja u Sarajevu, nabavljena je zbirka Mitreja iz Bosne. Godine 1956. sakupljeni su odljevi iz Arheološkog muzeja u Puli, 1958. godine odljevi iz Arheološkog muzeja u Zadru i Arheološkog muzeja u Splitu te 1959. godine odljevi iz Arheološkog muzeja u Zagrebu.

Sl. 49. Stalni postav antičke zbirke odljeva iz Dalmacije u Gipsoteci, 1947., 2. kat južne zgrade Gliptoteke, Fototeka Gliptoteke HAZU, inv. br. F-356

U sklopu Gliptoteke većina Kršnjavijevih odljeva od osnutka muzeja izložena je u stalnom postavu. Promjene i obnove postava moguće je pratiti u muzejskoj dokumentaciji i arhivi pa je tako 1956. godine zbirka adaptirana, obnovljena i otvorena u čast Dana Republike 1957. godine zajedno sa dvoranom stećaka.¹⁴⁶ Iduća faza bila je 1976. godine kada se prema dostupnoj dokumentaciji i tlocrtima¹⁴⁷ može rekonstruirati izgled i promjene stalnog postava. Tada su ostvarene težnje Bauera iz 1945. godine da se odljevi s Partenona izdvoje i postave u prizemlju zgrade. Gliptoteka HAZU vodi brigu o zbirci više od 80 godina, tijekom kojih je zbirka restaurirana, popravljena, te od 2005. godine izložena u obnovljenom stalnom postavu.¹⁴⁸

¹⁴⁶ Antička skulptura (Grčka), ur. akademik Antun Augustinčić, Institut za likovne umjetnosti Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb 1958., 6; Arhiv Gliptoteke HAZU kutija 1956. Dopis ILU od 15.10.1956. i kutija 1957. od 29. studenog 1957. godine

¹⁴⁷ Tlocrte s pozicijama skulptura napravio je restaurator Gliptoteke JAZU Boris Sakač

¹⁴⁸ Postav je inicirala tadašnja upraviteljica Ariana Kralj, a na postavu je radio arheolog dr. sc. Tomislav Bilić uz arhitekta Olega Hržića.

Sl. 50. Stalni postav Zbirke sadrenih odljeva antičkog kiparstva Gliptoteke HAZU, 2017.

Projektom digitalizacije stalnih postava¹⁴⁹ zbirka je prezentirana na repozitoriju Digitalne zbirke HAZU koja je od 2013. godine uključena u Europeanu Cloud (eCloud).¹⁵⁰ U stalni postav uz same predmete antičke zbirke 2010. godine postavljeni su QR kodovi, čijim se skeniranjem direktno povezuje na repozitorij Digitalne zbirke HAZU. Time je zbirka sadrenih odljeva antičke skulpture Izidora Kršnjavog suvremeno prezentirana, nakon što je u 129 godina svog postojanja prorijeđena i velikim dijelom uništena. Nažalost, tijekom potresa u Zagrebu u ožujku 2020. godine pojedini odljevi nepovratno su uništeni, a dio čeka restauraciju.

Sl. 51. Stalni postav Zbirke sadrenih odljeva antičke skulpture, nakon potresa u Zagrebu 2020. godine

¹⁴⁹ Projekt digitalizacije stalnih postava Gliptoteke vodila je M. Getaldić 2009. godine, a 2011. godine predmeti se stavljaju na repozitorij Digitalne zbirke HAZU.

¹⁵⁰ Koristi akronim DiZbi i dostupna je na www.dizbi.hr

5.2. Na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu

Sadreni odljevi Kršnjavijeve zbirke koji nisu preneseni u muzej Gipsoteku 1940. godine ostali su na Sveučilištu.¹⁵¹ Kada Filozofski fakultet 1961. godine seli u novu zgradu na današnju adresu Ivana Lučića 3., odljevi partenonskog friza i metopâ sa Sveučilišta prenose se na novu adresu Filozofskog fakulteta i traži se povrat pojedinih skulptura iz Gliptoteke.¹⁵² Iz tadašnje korespondencije Gliptoteke JAZU i Odsjeka za arheologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu razvidno je da se iz Gliptoteke vraćaju odljevi *Aristionova stela*, *Diskbol*, *Dorifor*, *Portret muškarca*, *Laokont i sinovi*, *Umirući Gal*, *Ares*, *Venera Miloska*, *Ares Ludovisi*, *Ezop*, *Aleksandar Rondanini*, *Heraklo Farnese*, *Tiberije*, *Eshil*, *Periklo*, *Homer*, *Euripid*, glave konja *Selenina i Helijeva četveroprega* te *Irida s Partenona*.¹⁵³ To se odvijalo sukcesivno od 1961. do 1968. godine pri čemu je Gliptoteka uz dozvolu fakulteta izradila kopije tih odljeva za stalni postav. Odljevi friza i metopâ koji su demontirani sa Sveučilišta, postavljeni su na hodnike prvog kata nove zgrade Filozofskog fakulteta gdje se i danas nalaze.¹⁵⁴

Sl. 52. Friz i metope s Partenona na prvom katu Filozofskog fakulteta, Ivana Lučića 3, Zagreb, fotografija: M. Getaldić

¹⁵¹ Na današnjoj adresi Trg Republike Hrvatske 14, Zagreb.

¹⁵² Prijenos odljeva bio je vrlo pomno planiran. Arhiv Odsjeka za arheologiju FFZG. Dopis Odsjek za Arheologiju Filozofskog fakulteta Dekanatu Filozofskog fakulteta u Zagrebu. ur. br. 145/1960. (20. 9. 1960.)

¹⁵³ Arhiv Gliptoteke HAZU, Kutija 1961. Dopis o vraćanju partenonskog friza i potvrda o prijemu AP-15 a-r; Kutija 1962. Potvrda Filozofskog fakulteta o vraćanju pohranjenih odljeva AP-52 (Hadrijan), AP-53 (Tiberije), AP-47 (Tukidid), AP-55 (Portret muški), 8; Kutija 1967. Dopis Dekanatu Filozofskog fakulteta u Zagrebu 5/1 od 7. 12. 1967. o preuzimanju iz pohrane AP-4 (Irida), AP-8 (Konjska glava), AP- 38 (Aleksandar Rondanini); Kutija 1968. Dopis Filozofskog fakulteta u Zagrebu o vraćanju skulpture Ares Ludovisi od 27. 2. 1968.

¹⁵⁴ Usp. M. Matijaško, "Gipsani odljevi antičkih umjetničkih djela smješteni u prostorijama Filozofskog fakulteta u Zagrebu", u: *Muzeologija*, 46, 2009., 37-135.

Dio odljeva koji je bio izložen u auli Filozofskog fakulteta 1964. godine spašen je od poplave koja je zadesila Zagreb, a uslijed vandalskog čina nepoznatih počinitelja 70-ih godina 20. stoljeća dio odljeva je razbijen.

Oni su tada povučeni u prostor koji je kasnije zauzimala knjižnica Odsjeka za arheologiju gdje su bili nehotice oštećivani od prolaznika i posjetitelja knjižnice. Danas se odljevi nalaze u prostoru ispražnjene, bivše knjižnice Odsjeka za arheologiju čekajući uređenje i postav. Tijekom vremena napuštena je isključivo didaktička funkcija odljeva, oni su postali memento klasične naobrazbe, čekajući valorizaciju i prezentaciju koju zaslužuju. U potresu 2020. godine odljevi na fakultetu srećom nisu oštećeni.

Sl. 53. Prostor Zbirke na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, prizemlje, bivša knjižnica Odsjeka za arheologiju, 2012., fotografija: M. Getaldić

Zbirka Izidora Kršnjavog koju je sakupio iz najpoznatijih europskih muzeja, kod nas je jedinstvena i postoji 129 godina. Njegova nastojanja za osnivanjem *Gyps Museuma*, tek su nakon pedeset godina postojanja ostvarena 1937. godine kada dr. Antun Bauer osniva Gipsoteku. Zbirka je danas još uvijek razjedinjena na dvije lokacije, u prostorima Filozofskog fakulteta i u Gliptoteci HAZU.

6. RADIONICE I LJEVAČI ANTIČKIH SADRENIH ODLJEVA ZAGREBAČKIH ZBIRKI

Zagrebački sadreni odljevi u kontekstu prethodnih poglavlja mogu se smatrati dijelom široke i razgranate mreže i potrebe zagrebačke sredine za zbirkom antičkih odljeva, čiji je značaj uvidio i realizirao Izidor Kršnjavi. Proizvođači i ljevači sadrenih odljeva koji su radili za muzeje, imali su potporu institucije koja im je garantirala dobru reputaciju. U Engleskoj i Italiji češće su pojedinci posjedovali pravo na distribuciju kalupa, dok su u Njemačkoj i Francuskoj ljevači bili povezani s radionicama muzeja. Kalupi su i danas vrlo cijenjeni pa se sakupljaju zajedno s gipsanim odljevima. Detaljnim proučavanjem zagrebačkih sadrenih odljeva markacije koje su bile urezane, utisnute ili ugrađene kao metalne pločice usmjerile su ovo istraživanje na identificiranje oznaka, radionica i ljevača. Ova činjenica odmah stavlja naše odljeve u rang kvalitetnih odljeva europskih radionica. Nije bilo moguće identificirati sve jer su vrlo često sami žigovi korodirali, ili su prebojani prilikom patiniranja, a neki nemaju metalnu pločicu, ali je u sadri vidljiv utisnuti, no prazan žig, dok pojedini odljevi nemaju nikakvu markaciju.

Sl. 54. Markacije radionica na zagrebačkim sadrenim odljevima s lijeva na desno: Gipsformerei iz Berlina, D. Brucciani & Co. iz Londona, August Gerber iz Kölna, G. Geiler Akademie der Bildenden Künste u Münchenu, *Musee nationaux moulage* iz Pariza, Leopoldo Malpieri iz Rima

Radionice iz kojih potječu zagrebački antički odljevi stekle su ugled zahvaljujući dugoj tradiciji koju kroz 19. stoljeće njeguju brojni ljevači u sklopu etabliranih institucija, muzeja, akademija ili privatnih radionica. To su iz Velike Britanije radionica Domenica Brucciana, koji djeluje u sklopu muzeja *South Kensington*, a kasnije i *British Museuma* u Londonu. Iz Njemačke to je berlinski *Gipsformerei*, Georg Geiler koji je imao radionicu na *Königliche Akademie der Bildenden Künste u Münchenu* i August Gerber iz Kölna koji je osnovao svoj Muzej skulptura. Iz Italije u zagrebačkoj zbirci nalaze se odljevi cijenjene radionice obitelji ljevača Malpiera iz Rima, a iz Francuske to su odljevi iz *Musee nationaux moulage* iz Pariza.

6.1. Velika Britanija - radionica Domenica Brucciana & Co

Iz radionice D. Brucciani & Co iz *British Museuma* 1892. godine u Zagreb dolazi 58 sanduka s antičkim odljevima.¹⁵⁵ Od korespondencije sačuvani su samo urudžbeni zapisnici u Hrvatskom državnom arhivu dok se u arhivi Muzejskog dokumentacijskog centra čuvaju pojedini dopisi u kojima se Kršnjavi obraća Kraljevskoj hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoj Zemaljskoj vladi Odjelu za bogoštovlje i nastavu s obavijestima o odljevima.¹⁵⁶ Domenico Brucciani bio je proizvođač sadrenih odljeva koji je radio za muzej *South Kensington* u Londonu, a kasnije i za *British Museum*. Rođen je u toskanskoj provinciji Lucca 1815. godine. Domenico Brucciani postao je najvažniji i najplodonosniji proizvođač sadrenih odljeva u Britaniji u 19. stoljeću. Dr. sc. Rebeca Wade u svojoj recentnoj studiji *Domenico Brucciani and the Formatori of 19th-Century Britain*, prati profesionalnu putanju talijanskog ljevača Domenica Brucciana (1814. – 1880.) i kontekstualizira njegovu praksu koja je bila uobičajena u vrijeme sezonske migracije ljevača koji su iz Lucce išli u Britaniju krajem 18. i početkom 19. stoljeća.¹⁵⁷ Putujući u malim skupinama, ti su ljevači iz Lucce prošli Europom do Britanije, izrađujući i prodajući male gipsane figure duž putovanja, prije nego što su se zimi vratili u

¹⁵⁵ Arhiv Muzeja za umjetnost i obrt, mapa 1893., Potvrda ravnateljstva MUO o primitku sanduka iz Londona, br. 51/93

¹⁵⁶ Jedini arhivski materijali preostali od korespondencije s British Museumom nalaze se u Hrvatskom državnom arhivu u Urudžbenim zapisnicima Odjela za bogoštovlje i nastavu iz 1892. godine. Pod urudžbenim brojem 7816 kr. dalmat.-hrvat.-slavon. zem. vlade, Odjela za bogoštovlje i nastavu, nadnevka 9. srpnja 1892. godine, zavedena je bilješka G. Glassu, British Museum, vezano uz nabavu „odlievaka od sadre od Fries-a“ s Partenona. Pod ur. br. 8561, nadnevka 23. 07. 1892. godine, zaveden je odgovor G. Glassa “glede nabavke predmeta za arheološki muzejum”; korespondencija s G. Glassom vezano uz sadrene odljeve partenonske skulpture spominje se nadalje pod ur. brojevima 12445 (26. 9. 1892. g.), 16666 (19. 12. 1892. g.), 16999 (27. 12. 1892. g.), 3322 (24. 3. 1893. g.) itd.

¹⁵⁷ Usp. R. Wade, *Domenico Brucciani and the Formatori of 19th-Century Britain*, Bloomsbury Publishing PLC, 2018.

Italiju. Domenico Brucciani je stigavši u London iz Barga oko 1829. godine, došao raditi u malu radionicu svog ujaka Antonija Luigija 'Lewisa' Bruccianija (1785. – 1848.) u Covent Gardenu koja je lijevala gipsane figurice. Preuzimajući radionicu početkom 1840-ih, Domenico je brzo proširio posao na lijevanje klasične i suvremene skulpture te arhitektonske ukrase. Osigurao je i prestižne ugovore za opskrbu muzeja, umjetničkih galerija i umjetničkih škola širom Britanije, a kasnije i Sjeverne Amerike, Indije i Australije. Sa sjedištem u Covent Gardenu u Londonu Brucciani je otvorio svoj izložbeni prostor nazvan *Galleria delle Belle Arti*, s besplatnim ulazom za javnost. Tu je izgradio mrežu s pridošlim talijanskim ljevačima i surađivao s drugim proizvođačima odljeva i faksimila - uključujući proizvođače elektronike iz Elkingtona, proizvođače Parian posuđa i Benjamina Chevertona koji je svojim izumom mogao smanjivati dimenzije skulptura, sve kako bi ih učinio što dostupnijom za širu javnost.

Pod vodstvom Domenica Bruccianija radionica je postala najveći i najznačajniji proizvođač sadrenih odljeva u Britaniji, s ugovorima za opskrbu Ministarstva znanosti i umjetnosti, uključujući *South Kensington Museum*, *British Museum*, Kraljevsku akademiju umjetnosti i Umjetničku školu, među mnogim drugim regionalnim i međunarodnim institucijama. Nakon smrti Domenica 1880. godine, lijevanje se odvijalo pod novim vlasništvom sve dok posao i zalihe kalupa i odljeva nisu prešle u *Victoria and Albert Museum* kao Odjel za prodaju odljeva 1921. godine, gdje se proizvodnja nastavila još tridesetak godina.

Obitelj Brucciani bila je dio druge faze emigracije u Britaniju koji su se tu naselili i uspostavili svoje radionice i prodavaonice s kvalificiranom radnom snagom talijanskih *formatori* obučeni za proizvodnju gipsanih kalupa i odljeva. Domenico Brucciani i *formatori* iz Britanije u 19. stoljeću potvrđuju značaj Bruccianijeve kiparske prakse u širenju vizualne i materijalne kulture, te su ključni za naše razumijevanje načina na koji se umjetnost (posebno skulptura) doživljavala u viktorijanskoj Britaniji. U kontekstu njihove proizvodnje i recepcije odljeva u 19. stoljeću kada je koncept originalnosti bio u potpunosti sukladan praksi kopiranja skulptura u gipsu kao načina proizvodnje i protoka znanja, Kršnjavi naručuje odljeve s Partenona za Zagreb. To je vrijeme 1892. godina, kada Brucciani djeluje u sklopu *British Museuma* što nedvojbeno govori o kvaliteti i „originalnosti“ zagrebačkih odljeva koji su krajem 19. stoljeća stigli u Zagreb. Ovo potvrđuje i činjenica da se upravo u *British Museumu* nalaze originalni tzv. Elgin marbels s kojih su napravljeni odljevi za Zagreb.

Sl. 55. Markacija radionice D. Brucciani & Co iz Londona na odljevu Glave konja sa zabata Partenona na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, fotografija: M. Getaldić

U Zbirkama sadrenih odljeva antičke skulpture u Zagrebu identificiran je rad Bruccianijeve radionice na skulpturama s Partenona (*Elgin marbles*): odljevima figura istočnog i zapadnog zabata (od kojih se dio nalazi u Gliptoteci HAZU, a dio na Filozofskom fakultetu u Zagrebu), na frizu i 15 metopa s prikazom Kentauromahije (odljevi se nalaze na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, a dio odljeva friza napravljenog i odlivenog prema Bruccianievim odljevima nalazi se u Gliptoteci HAZU).

Sl. 56. Odljevi iz radionice D. Bruccianija & Co na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, 2015.

Sl. 57. Odljevi iz radionice D. Bruccianija & Co u Gliptoteci HAZU, 2018.

6.2. Gipsformerei, Berlin

Osnutak berlinske *Gipsformerei* radionice odljeva, bila je jedna od mnogih inicijativa za promicanje umjetnosti, znanosti i industrije koje je Pruska država poduzela nakon pobjede nad Napoleonom. Pojava neoklasicizma naglo je povećala potražnju za antikvitetima. Odljevi su se u to vrijeme morali uvoziti iz Italije što je bilo izuzetno skupo, stoga se pruska država nadala da će im proizvodnja replika i odljeva donijeti novi izvor prihoda. Prvi ravnatelj bio je Christian Daniel Rauch, jedan od najvažnijih neoklasičnih kipara u Prusiji.¹⁵⁸ U samim počecima radionica nije imala svoje prostore pa je djelovala u sklopu Rauchove radionice do 1891. godine, kada seli u novu posebno napravljenu zgradu za izradu odljeva na Sophie Charlotten StraÙe u Berlinu u okrugu Charlottenburga, gdje se i danas nalazi. Od tada su na ovoj adresi smještene radionice za izradu kalupa, slikarski studio i skladišta zbirke sadrenih kalupa i odljeva. Zajedno s razvojem i povećanjem akvizicija berlinskih muzeja razvijao se i *Gipsformerei*, koji je kako su se povećavale pojedine zbirke imao sve više dostupnih kalupa i odljeva u ponudi. Posebno je 19. stoljeće doba ekspanzije radionice i širenja odljeva jer su se stjecali jedinstveni modeli u suradnji sa zbirka studija na *Akademie der Künste* i berlinskim sveučilištima, te različitim istraživačkim projektima i ekspedicijama njemačkih arheologa. Redovne razmjene i kupovine u berlinskim muzejima donijele su i važna umjetnička djela iz drugih europskih muzeja u zbirku *Gipsformereia*.

Sl. 58. Spremišta Gipsformereia u Berlinu, 2015., fotografija: M. Getaldić

Preko metalnih pločica na sadrenim odljevima zagrebačkih zbirki identificirana je radionica Gipsformerei koja je izradila odljeve u Gliptoteci i na Filozofskom fakultetu.¹⁵⁹

¹⁵⁸ H. G. Hiller von Gaertingen: „Berlin Supplies the World with Gods“: The history of the Gipsformerei, Staatliche Museen zu Berlin, 1819.-2019., u: V. Tocha, *Near Life, The Gipsformerei: 200 Years od Casting plaster*, Berlin, 2019., 216. -228.

¹⁵⁹ Zahvaljujem gospodinu Wolfgangu Schwanu na pomoći pri identifikaciji pločica i dataciji. Osobna stranica <https://www.w-s-i-p.de/> (pristupano 25.9.2020.)

Sl. 59. Metalna pločica Gipsformerei der Königlichen Museen Berlin na odljevu Ranjene Amazonke (kat. 9.1.a, 37.)

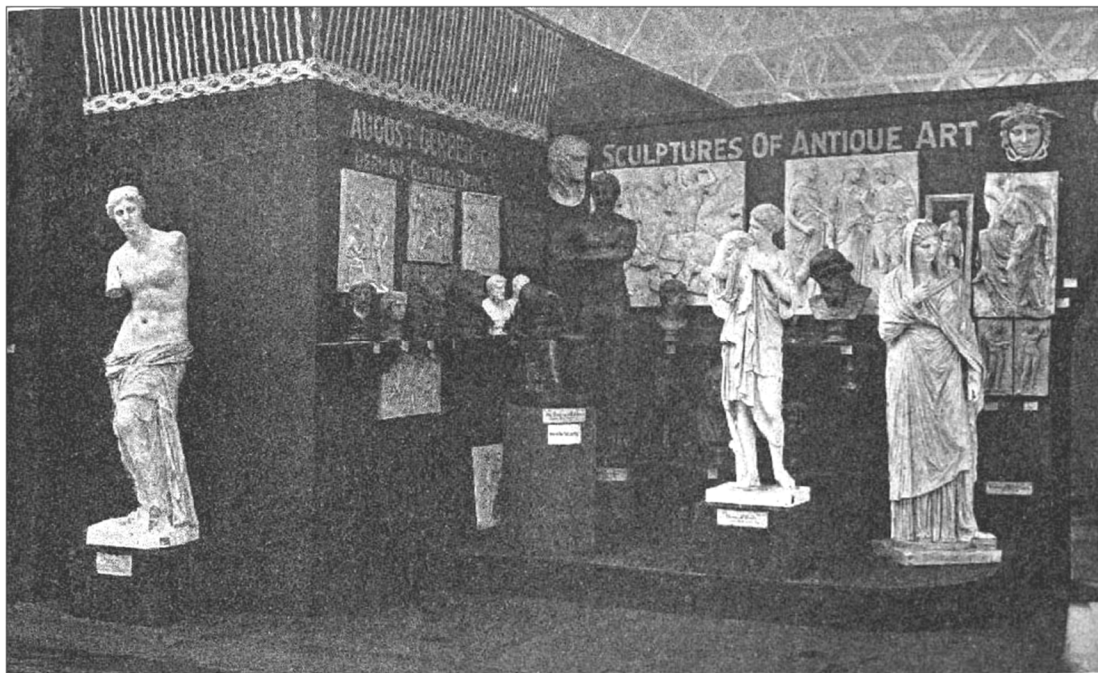
U Gliptoteci HAZU nalaze se: Ranjena Amazonka, (kat. 9.1.a, 37.), Talija, (kat. 9.1.a, 75.), Nioba s kćeri, (kat. 9.1.a, 67.), Sofoklo, (kat. 9.1.a, 52.), Eshin, (kat. 9.1.a, 62.), Cezar, (kat. 9.1.a, 85.), Demetra Knidska, (kat. 9.1.a, 55.). Na Filozofskom fakultetu u Zagrebu nalazi se samo donji dio oštećenog Dorifora, a na Akademiji likovnih umjetnosti u Zagrebu Hermes s Dionizom.

Sl. 60. Odljevi radionice Gipsformerei u Berlinu u Gliptoteci HAZU, Filozofskom fakultetu i Akademiji likovnih umjetnosti u Zagrebu, fotografija: M. Getaldić

6.3. Muzej skulptura Augusta Gerbera u Kölnu

U Njemačkoj u 19. stoljeću uz muzejske radionice odljeva bio je i veliki broj privatnika među kojima se izdvaja August Gerber. Jedan od glavnih ciljeva tvrtke Augusta Gerbera bilo je isporučivanje gipsanih odljeva u obrazovne svrhe, kao što je to praksa i s ostalim radionicama.

Sl. 61. Odljevi antičke skulpture i obojani odljev imitacija brončanog Apoksiomena lijevača Augusta Gerbera u Palači liberalne umjetnosti, 1907. godine

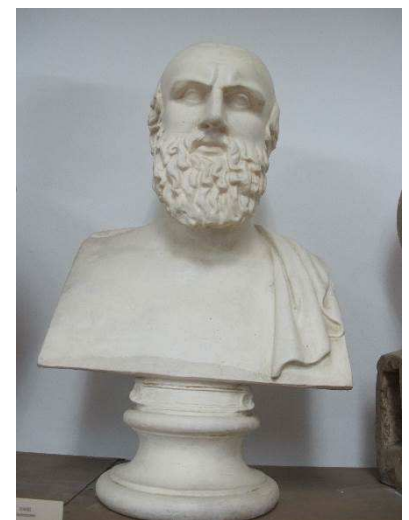
Gerber je u pregledu povijesti lijevanja sadrenih odljeva pridonio u autentičnosti lijevanja kroz fokus na boju odljeva što je bila inovacija, jer je bilo uobičajeno da gipsani odljevi nisu bojani. Tada se u Winkelmanovom duhu poimanja plastičke čistoće i bjeline smatralo da bi boja mogla odvratiti od stvarnog oblika skulpture, stoga se preferirala bjelina odljeva. Također odljevi koje je nudio Gerber bili su izrađeni prema recepturi kojom je postigao kvalitetu i ekskluzivnost odljeva čime su dobili na vrijednosti. Gerber se smatrao umjetnikom, visoko cijeneći svoj rad. Kroz njegove postupke lijevanja i bojanja promovirao je svoju ulogu u izradi odljeva za koje je isticao da su njegova umjetnička djela. Gerber u katalogu iz 1910. godine svoju radionicu naziva *institutom za umjetnost*,¹⁶⁰ a odljeve je obilježavao pločicama na kojima je pisalo: „*Muzej skulptura August Gerber*“.

¹⁶⁰ „Kunstinstitut“ ili „Kunstanstalt für klassische Bildwerke“, u: A. Gerber, *Reproduktionen Klassischer Bildwerke aus der Kunstanstalt August Gerber*, Köln, 1910.

Sl. 62. Pločica s natpisom radionice Augusta Gerbera iz Kölna na odljevu Stratega (Periklo?) u Gliptoteci HAZU (kat. 9.1.a, 40.), 2018., fotografija: M. Getaldić

U nekim je slučajevima čak i ručno potpisivao odljeve. To ukazuje da je sebe smatrao umjetnikom, a svoje predmete vrijednim muzejskim primjercima. Gerberovi odljevi poznati su i vrlo cijenjeni diljem svijeta, što dokazuju državne nagrade zlatna i srebrna medalja, koje je dobio za svoj rad u Americi 1883. i 1902. godine. Američko udruženje za umjetnost 1917. godine, objavilo je izvješće u kojemu se navodi da je August Gerber: "*najbolji stvaratelj odljeva i vrijedan svih ostalih zajedno*", time je njegov status osiguran i izvan Njemačke.¹⁶¹ Iz njegove radionice identificirana su u zagrebačkoj antičkoj zbirci dva odljeva koja nisu kolorirana, to je Strateg (Periklo?), (kat.br. 9.1.a, 40), u Gliptoteci HAZU, koji je stradao u potresu u Zagrebu u ožujku 2020. godine i Eshil na Filozofskom Fakultetu u Zagrebu.

Sl. 63. Odljevi iz radionice Augusta Gerbera iz Kölna: Strateg (Periklo?), čuvaonica Gliptoteke HAZU, 2019. i ožujak 2020. nakon potresa; Eshil, Filozofski fakultet u Zagrebu, 2018

¹⁶¹ L. Disalvo, Plaster Cast Collections from the 1904 Louisiana Purchase Exposition in Context: Examining Culturally Determined Significance through Environment and Time (<https://journals.lib.unb.ca/index.php/mcr/article/view/20454/23617> (pristupano 10. 5. 2019.))

6.4. Akademie der Bildenden Künste München

Prema jednom pronađenom žigu na odljevu u Gliptoteci HAZU, Aleksandra Rondanini, (kat. br. 9.1.a, 66.), identificiran je ljevač Georg Geiler koji je djelovao u radionici na *Königliche Akademie der Bildenden Künste* početkom 20. stoljeća.¹⁶² Osnovu zbirke Münchenske akademije čini mannheimska zbirka antičkih odljeva, koja je proslavljena posjetima Goethea i Schillera i jedna je od najstarijih njemačkih zbirki odljeva. Godinu dana nakon što je antička zbirka sadrenih odljeva düsseldorfskog vojvode Johanna Wilhelma¹⁶³ premješšana u München gdje je postala temelj škole crtanja, škola je uzdignuta na rang akademije 1808. godine.¹⁶⁴ U sklopu akademije djelovala je ljevaonica gipsa¹⁶⁵ u kojoj do 1913. godine radi ljevač Georg Geiler i njegov nasljednik Josef Wolfert. U Državnom arhivu Bavorske čuva se dio dokumentacije o radionici Georga Geilera s pojedinim narudžbama, te informacijama o cijenama pojedinih odljeva.¹⁶⁶

Sl. 64. Žig ljevača G. Geilera s *Königliche Akademie der Bildenden Künste*, München

Iz arhivske dokumentacije¹⁶⁷ razvidno je da je zagrebački odljev rađen prema originalu i kalupu iz Glypthoteke u Münchenu.

¹⁶² Današnja *Akademie der Bildenden Künste u Münchenu*

¹⁶³ Zbirka je utemeljena na odljevima iz prestižnih antičkih kolekcija diljem Italije

¹⁶⁴ *Zeichnungs Schule respective Maler- und Bildhauerakademie* utemeljio je Maximilian III Joseph 1770. godine

¹⁶⁵ Gipsgießerei

¹⁶⁶ Bayerisches Hauptstaatsarchiv, MK-14145, Akademie der bildenden Künste. Gipsgießerei, 1900.-1924., <https://www.gda.bayern.de/findmitteldb/Archivalie/209981/> (pristupljeno 15.9.2020.)

¹⁶⁷ Nalazi se na prodajnom popisu odljeva redni broj 153. https://dfg-viewer.de/show?id=9&tx_dlf%5Bid%5D=https%3A%2F%2Fgda.bayern.de%2Fmets%2F6cf09c3c-44c2-4c59-884c-63f1920e3ce4&tx_dlf%5Bpage%5D=6 (pristupano 7. 10. 2019.)

Sl. 65. Aleksandar Rondanini, sadreni odljev ljevača G. Geilera s *Königliche Akademie der Künste*, München, Filozofski fakultet u Zagrebu, fotografija: M. Getaldić

6.5. Leopoldo Malpieri Formatore Roma

Prikaz i popis svih aktivnih ljevača i radionica u Rimu u 18. i 19. stoljeću nije moguće sastaviti, prema dostupnim informacijama i literaturi, ali je sigurno da je njihova pojava diljem svijeta od Pariza, Berlina, Londona, Sydneya ili Bostona neodvojiva od utjecaja koji je izvršila toskanska emigracija ljevača. U prvoj polovici 19. stoljeća u Rimu najčešće se spominje pet radionica i ljevača, to su Antonio Ceci, Filippo Giannini, Camillo Torrenti, Vincenzo i Benedetto Malpieri.¹⁶⁸ Većinom su to bile obiteljske radionice čiji su se zanati prenosili s koljena na koljeno, a najčešće su se nalazili u blizini akademija i umjetnika koji su se koristili njihovim vještinama lijevanja. Obitelj Malpieri bila je u središtu izrade sadrenih odljeva u Rimu od kraja 18. stoljeća. Oni su kroz najmanje tri generacije obiteljskog posla, osigurali ugled i izvrsnost vlastite radionice, jer je poznato da su radili za *Académie de France*, *Museo Capitolino*, *Musei Vaticani* u Rimu, ali i za brojne kipare, primjerice za poznatog talijanskog neoklasičnog kipara Antonia Canovu (1757. – 1822.). Od kraja 1782. godine, Vincenzo Malpieri službeni je ljevač Canove. U prvoj polovici 19. stoljeća, Benedetto Malpieri isporučuje za *Académie de France* desetke odljeva figura, reljefa i arhitektonskih ukrasa rimske plastike. Kvalitetni kalupi Leopolda i Alessandra Malpiera u drugoj polovici 19. stoljeća osigurali su im poziciju vodeće i kvalitetne radionice.

¹⁶⁸ P. Malone, „The Gherardis Castmakers in Paris and Rome“, *In Situ*, 28, 2016., 8., <http://journals.openedition.org/insitu/12712> (pristupano 27. 10. 2020)

Od 1827. godine na *Académie de France* pojavilo se ime Leopolda Malpiera, iako se tada još uvijek u njegovo ime potpisuje Benedetto. U vrijeme kada je ravnatelj *Académie de France* slikar Jean-Auguste-Dominique Ingres (1835. - 1840.) u arhivima se spominjanje Leopoldo Malpieri kao najvještiji ljevač Akademije, “*ablissimo formatore della reale Accademia*“.¹⁶⁹

Sl. 66. Metalna pločica Leopolda Malpiera na odljevu Ezopa, (kat. br. 9.1. a, 70)

Od 1841. godine položaj koji je Leopoldo stekao u doba Ingresova službeno se potvrđuje u katalozima Akademije, jer se on pojavljuje u funkciji akademijinog ljevača, “*formatore della R. accademia di Francia*“.¹⁷⁰ Iz radionice Leopolda Malpiera u Gliptoteci HAZU nalaze se: Penelopa (kat.br. 9.1. a, 3), Hera Farnese (kat.br. 9.1. a, 38), Hefest (kat.br. 9.1. a, 42), Apolon Belvederski (kat.br. 9.1. a, 49), Apoksiomen (kat.br. 9.1. a, 59), Demosten (kat.br. 9.1. a, 63), Posejdon (kat.br. 9.1. a, 64), Marko Antonije (kat.br. 9.1. a, 82), Hadrijan (kat.br. 9.1. a, 87), a na Filozofskom fakultetu: Ezop (kat.br. 9.1. a, 70), Gal na umoru (kat.br. 9.1. a, 71), Ares Ludovisi (kat.br. 9.1. a, 51).

Sl. 67. Odljevi Leopolda Malpiera u Gliptoteci HAZU i na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, 2015.

¹⁶⁹ J. M. Hofman, „Des ateliers de moulage á Rome: le cas Malpieri“, u: *Une Antiquité moderne*, 2020., 171.

¹⁷⁰ Ibid.

6.6. Musees nationaux moulage, Pariz

Današnji *Atelier de moulage de la Réunion des musées nationaux* smješten u Saint-Denisu već dva stoljeća izrađuje kiparska remek djela visoko kvalitetne reprodukcije, originalnim postupcima koji kombiniraju tradicionalne i moderne zanatske vještine i tehnike lijevanja. Službeno je 1794. godine osnovana radionica za izradu sadrenih odljeva u samom Louvreu i tada je bila jedinstvena u Europi. Prvotno je bila namijenjena za Louvre i druge francuske muzeje, te *Ecoles des Beaux-Arts*. Zbirka od oko 6000 kalupa izrađenih prema originalnim skulpturama koju radionica čuva prati cjelokupnu povijest kiparstva, ilustrirajući umjetnost prapovijesti, istočne, egipatske, grčke i rimske, etrurske umjetnosti, kao i remek-djela, francuske, talijanske, anglosaksonske i sjevernoeuropske škole od srednjeg vijeka do 20. stoljeća. Radionica je stekla ugled i reputaciju jer su sakupljeni sadreni odljevi skulptura iz cijelog svijeta, a prestižna je i zbog savršene tehnike lijevanja. Remek djelima opskrbljivala je najprestižnije francuske škole, nacionalne muzeje i druge institucije.

Primjerice više od polovice skulptura iz vrtova Versajske palače rađeni su u ovom ateljeu i zamijenili su izvornike. Od 1895. godine radionica i njena zbirka povjereni su *Réunion des musées nationaux*.

Sl. 68. Žig radionice Musée nationaux moulage u Parizu na zagrebačkim odljevima

U Louvreu svi komercijalizirani odljevi označavani su markacijama *Musées nationaux moulages* kako bi se zajamčilo podrijetlo i kvaliteta izrade. Upravo iz ove radionice potječu i neki zagrebački odljevi.

Sl. 69. Odljevi u Gliptoteci HAZU iz radionice Musees nationaux moulage, Pariz, fotografija: M. Getaldić

7. ZBIRKA ODLJEVA NACIONALNIH SPOMENIKA OD PREDROMANIKE DO RENESANSE

U duhu europske opsesije 19. stoljeća za enciklopedijskim prikazom nacionalne umjetnosti kroz sadrene odljeve i nastojanja da se na jednom mjestu prikaže bogatstvo nacionalne baštine formira se srednjovjekovna zbirka sadrenih odljeva u Zagrebu. Važno je sagledati zbirke odljeva kroz njihovu povijest ne samo kao odraz historicističkog ukusa već i u kontekstu povijesnih okolnosti u kojima su sakupljani. Na tragu ove ideje sakuplja se zbirka odljeva nacionalnog kiparstva u sklopu muzeja Gipsoteke Antuna Bauera.

Dr. Antun Bauer kroz studijske boravke,¹⁷¹ putovanja i literaturu upoznaje brojne europske muzeje s dugom tradicijom čije su okosnice bile zbirke sadrenih odljeva.¹⁷² Tada uviđa važnost i potencijale takvih zbirki, što mu je bio dodatni poticaj da u Zagrebu osnuje sličan muzej. Smatra da je svrha takvog muzeja da na jednom mjestu kroz sadrene odljeve sakupi sve najznačajnije kulturno-povijesne spomenike kiparstva koji su „...*dokumenti historijskog razvoja i umjetničkog stvaranja hrvatskog naroda*“, kako bi se sustavno prikazala zaokružena slika umjetničkog stvaranja jednog naroda.¹⁷³ Ovaj citat primjer je pionirskog vremena muzeološke misli u Hrvatskoj i prvog poslanja muzeja kojeg Bauer piše tridesetih godina 20. stoljeća naglašavajući muzeološke funkcije, koje tek danas imaju uporište u suvremenoj muzeologiji. Prema tom poslanju važnu ulogu imaju sadreni odljevi povijesnih spomenika, osobito oni koji se nalaze u brojnim muzejskim zbirkama diljem Hrvatske ili na *in situ* lokalitetima, koji su dijelovi arhitekture ili su javna plastika. Ova zbirka bila je okosnica pri osnivanju Gipsoteke, čija je specifičnost jedinstvena mogućnost sustavne prezentacije tijeka i razvoja hrvatskog kiparskog stvaranja od nastanka hrvatske države, čime je započeto stvaranje reprezentativne zbirke s naglašenom didaktičkom svrhom.¹⁷⁴ Gipsoteka je prva ustanova u Hrvatskoj specijalizirana za sadrene odljeve i skulpturu. Kao uzor za sakupljanje i odlijevanje zbirki nacionalnih spomenika u svojim bilješkama Bauer navodi *Musée de sculpture comparée*¹⁷⁵, koji je otvoren 1882. godine u palači Trocadéro prema zamisli Eugène Viollet-le-Duca.¹⁷⁶ U njemu se kroz prikaz nacionalne baštine dao legitimitet tijeku razvoja francuske nacionalne

¹⁷¹ Bauer se usavršavao na studijskom boravku u Beču 1935./1936. godine

¹⁷² A. Bauer, *Gipsoteka 1937.-1947.*, izdano kao rukopis, 1948., 16.; N., Nekić, *Život i rad dr-a Antuna Bauera*, Đakovo, Karitativni fond UPT Ne živi čovjek samo o kruhu, 1994., 14.

¹⁷³ Antun Bauer: *Glavna dužnost i svrha Gipsoteke*, Zagreb, prosinac, 1937., Arhiv Gliptoteke, mapa Povijest

¹⁷⁴ Arhiv Gliptoteke HAZU, Bauer, A. *Gipsoteka 1937. – 1947.* Zagreb: 1948. tipkopis, 17.

¹⁷⁵ *Muzej usporedne skulpture* Eugène Viollet-le-Duca, otvoren je 1882. godine u Palais du Trocadéro. On je, nakon Muzeja Cluny (1843.), doprinio jačanju interesa i promoviranju srednjovjekovne arhitekture i skulpture.

¹⁷⁶ A. Bauer, *Gipsoteka 1937.-1947.*, izdano kao rukopis, 1948., 8.

povijesti skulpture. Gipsoteka je po uzoru na francuski primjer (u podrumima Trocadéra) osnovala svoju radionicu odljeva gipsa, zahvaljujući kojoj je velikim dijelom stvorena i odlivena zbirka odljeva nacionalnog kiparstva.

Sl. 70. Lijevanje Buvininih vratnica u radionici Gipsoteke, 1950. godine, Knjiga negativa Gliptoteke HAZU, G/O-12

Početak 19. stoljeća postojao je sve veći interes za srednjovjekovnu umjetnost, a odljevi nacionalnih spomenika izrađivani su kao izraz nacionalnog ponosa posebno u Francuskoj i Njemačkoj. *Musée de sculpture comparée* osnovan je 1882. godine, a nastavak je ranije osnovanog muzeja iz 1795. godine *Musée des monuments français* koji je bio smješten u samostanu Petits Augustins, danas *École des Beaux-Arts* u Parizu. Alexandre Lenoir bio je njegov osnivač i voditelj trideset godina. Zbirka koju je sakupio sastojala se od originalnih spomenika francuske srednjovjekovne i renesansne umjetnosti, uklonjenih iz crkava i dvoraca nakon Francuske revolucije. Dizajn interijera bio je bitan dio koherentnog muzeografskog projekta Lenoira, koji je postavom nastojao postići viziju koja je istovremeno globalna i monumentalna prezentacija francuske umjetnosti, dajući vizualnu vrijednost pojmu određenog stila i vremena, prema Winckelmannovoj shemi razvoja umjetnosti. Ova koncepcija muzeja bila je prvenstveno namijenjena obrazovanju, stoga je Lenoir djela izložio kronološkim redoslijedom, kako bi prikazao povijest skulpture kroz stoljeća. U razdoblju restauracije

Bourbona¹⁷⁷ Lenoir je bio prisiljen zatvoriti svoj muzej 1816. godine i većinu zbirki vratiti vlasnicima. Muzej je poslužio kao model za stvaranje *Musée de sculpture comparée* 1882. godine.

Sl. 71. Aleksandre Lenoir: Musée des Monuments français, salle du XVIe siècle, 19. stoljeće

Viollet-le-Duc predložio je prikupljanje reprodukcija francuske skulpture i arhitekture na jednom mjestu. Prekretnica u povijesti *Musée de sculpture comparée* bila je 1937. godina kada mu se mijenja ime u *Musée des Monuments Français* (Muzej francuskih spomenika). Mijenja i lokaciju te se umjesto Trocadéra smješta u Palais de Chaillot, izgrađenu za međunarodnu izložbu 1937. godine. Ravnatelj muzeja, Paul Deschamps, reorganizira zbirke odljeva, koje ponovno usmjerava samo na francuske primjere. U cijelosti redizajniran, muzej je postao avangardan u pogledu svoje muzeografske koncepcije. Njegova je namjera bila da se kroz sadrene odljeve osigura trajnost ovih krhkih djela, te potakne njihovo proučavanje. Danas je također smješten u Palais de Chaillot u Parizu i jedan je od vodećih i najstarijih muzeja u Parizu posvećenih arhitekturi i spomeničkoj baštini. Od 2004. godine integriran je u novu kulturnu ustanovu *Cité de l'architecture et du patrimoine*.

¹⁷⁷ Bourbonaska restauracija naziv je za razdoblje francuske povijesti od Napoleonova pada 1814., odnosno 1815. godine pa do tzv. Srpanjske revolucije 1830. godine.

Sl. 72. Fotografija prvog postava *Musée de sculpture comparée* oko 1882. godine

Muzej sadrži oko 6.000 odljeva skulpture svih razdoblja, uključujući antičku Grčku, Italiju, Njemačku i Švicarsku, ali s jakim naglaskom na francusku skulpturu iz romaničkog i gotičkog razdoblja. Sadrži i makete zgrada, kopije arhitektonskih elemenata, skulpture, freske i vitraže iz francuskih crkava i dvoraca, kao i zbirku od oko 200.000 fotografija.

Sl. 73. Pogled na dvoranu Muzeja francuskih spomenika, sadreni odljev portala katedrale sv. Petra u Moissacu, oko 1120. – 1130.

Većina fundusa napravljena je i prikupljena krajem 19. i početkom 20. stoljeća. Posebno je značajna *Galerie Davioud*, u kojoj su izloženi odljevi skulptura iz katedrale u Strasbourgu (13. stoljeće), katedrale Bourges (kraj 13. stoljeća) i crkve Notre-Dame de Reims. Muzej također sadrži kopije elemenata iz katedrala Angoulême, Aulnay, Autun, Cluny, Conques, Jouarre, Moissac, Sainte-Marie-des-Dames at Saintes, Saint-Gilles-du-Gard, Saint-Trophime d'Arles,

Saint-G enis-des-Fontaines, Saint-Sernin u Toulouseu i Notre-Dame du Port u Clermont-Ferrandu. Slijedeći koncepte muzeja Viollet-le-Duca i Duchampesa koji su doprinijeli jaćanju javnog uvaŹavanja nacionalne srednjovjekovne arhitekture i skulpture, Antun Bauer svoju zbirku u Zagrebu sakuplja u vrlo oteŹanim uvjetima Drugog svjetskog rata, ali s vizijom svojih francuskih uzora. Bauer osniva Gipsoteku 1937. godine istovremeno kada *Mus e des Monuments Franais* seli u Palais de Chaillot.

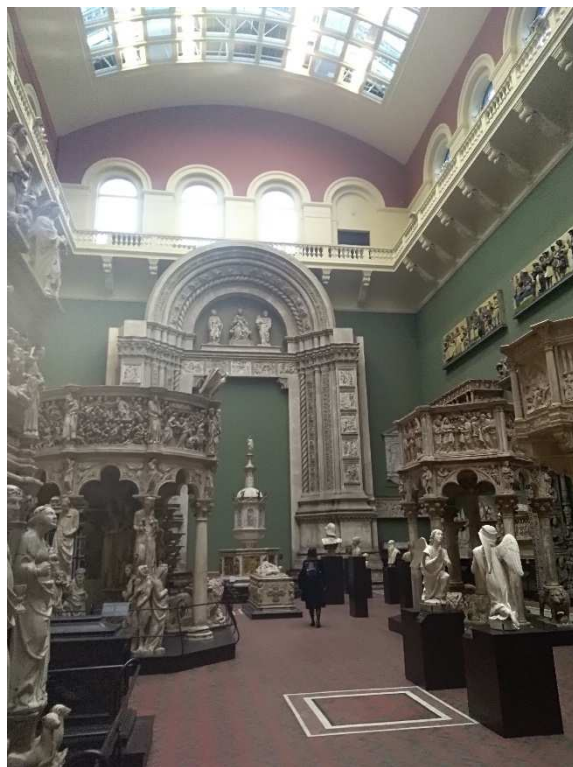
Sl. 74. Galerija Davioud, Mus e des Monuments Franais, u središtu je kapela poznata kao Recevrresse d'Avioth s poćetka 15. stoljeća, sadreni odljev. Eduard Pouzadoux, oko 1899.

Za kontekst stvaranja zbirki odljeva nacionalnih spomenika razdoblja srednjeg vijeka i renesanse vaŹno je spomenuti joŹ neke osobe zasluŹne za Źirenje kanona srednjovjekovnih i renesansnih zbirki sadrenih odljeva, kao Źto je Wilhelm von Bode.¹⁷⁸ Zahvaljujući njegovom doprinosu, zbirke odljeva srednjovjekovnog i renesansnog vremena postale su najveće zbirke replika do 1880-ih.

Takva radionica replika već je spomenuti *Gipsformerei* u Berlinu. Velike zbirke srednjovjekovnih i renesansnih odljeva nalaze se po brojnim muzejima i institucijama kao Źto su danaŹnji *Victoria and Albert Museum* u Londonu, *Metropolitan Museum of Art* u New Yorku, a znaćajna je i zbirka Muzeja likovnih umjetnosti u BudimpeŹti, te zbirka odljeva PuŹkinovog muzeja u Moskvi (koja sadrŹi i velik dio antićkih odljeva). Zbirka

¹⁷⁸ Vidi poglavlje 1.4. Zbirke nacionalnih odljeva u sklopu muzeja

srednjovjekovnih i renesansnih odljeva *Victoria and Albert Museum* jedna je od najvažnijih zbirki odljeva, koja nije imala vlastitu radionicu, a svoju veličinu i značaj duguje radu i naporima Johna Charlesa Robinsona, zagovornika tada popularne gotičke obnove i Henryja Colea, ljubitelja renesansne umjetnosti, koji su zaslužni za njeno prikupljanje. Dvorska zbirka odljeva *Victoria and Albert Museum* ponovno je otvorena u odvojenom krilu zgrade u studenom 2018. godine, nakon velikog zahvata restauracije i renovacije. Zbirka odljeva poznata je po tome što uključuje vrhunska djela europske umjetnosti; klasične, srednjovjekovne i renesansne. Izlažu se odljevi Michelangelovog, Donatellovog Davida, Trajanova stupa, Ghibertijevih vrata raja, Portico de la Gloria katedrale u Santiago de Compostela u Španjolskoj, kao i mnogi drugi.

Sl. 75. Dvorska zbirka odljeva Victoria and Albert Museum, 2018., fotografija: M. Getaldić

U Gliptoteci HAZU *Zbirka sadrenih odljeva fragmenata hrvatskih povijesnih spomenika od 9.-15. stoljeća* jedinstvena je iz više razloga, ona je od osnutka muzeja smatrana najvažnijim odjelom muzeja, na kojem je počivala čitava koncepcija ustanove. Svrha muzeja kroz prizmu ove zbirke sustavno je sakupljanje i prikaz nacionalnog kulturnog razvoja i povijesno-umjetničkih spomenika s područja skulpture. Upravo je ovo i izvorna namjera europskih muzeja i zbirki srednjovjekovnih i renesansnih odljeva. Specifičnost muzeja odljeva važna je

za pojedine spomenike, koji se nalaze *in situ* na lokalitetima ili su dijelovi arhitekture, portali koji inače ne bi bili smješteni u muzejske zbirke, a na ovaj su način kroz odljeve dostupni u punom mjerilu i na jednom mjestu.

Sakupljanje sadrenih nacionalnih odljeva u Hrvatskoj kroz 19. stoljeće nije bilo sustavno, već su sporadično lijevane skulpture za pojedine izložbe ili u druge svrhe. Zbog pomanjkanja adekvatne ustanove koja bi ih prihvatila njihova je sudbina nepoznata, a velik dio je nestao ili propao. Osnutkom Gipsoteke 1937. godine, stvorena je prva ustanova u Hrvatskoj specijalizirana za odljeve i skulpturu i tek se tada moglo pomišljati na sustavno sakupljanje i lijevanje na terenu s određenim ciljem. Odljevi koje je sakupio dr. Antun Bauer prije osnutka Gipsoteke i kasnije darovao muzeju, bili su jezgra i početak buduće zbirke.

Povijest sakupljanja odljeva nacionalnih spomenika seže još u 19. stoljeće, a kako tada nije bilo institucionalne brige niti sličnih zbirki unutar muzeja, nažalost veliki broj spomenika odlivenih u sadri je propao. Odljevi su izrađivani u propagandne svrhe ili za razne međunarodne izložbe. Za Milenijsku izložbu u Budimpešti 1896. godine i za Jadransku izložbu u Beču 1913. godine odlio se čitav niz naših značajnih umjetničkih spomenika. Njihova je sudbina zbog pomanjkanja adekvatne ustanove nepoznata, ali sigurno je velik dio nestao ili propao. Jedna takva izložba bila je i Međunarodna lovačka izložba održana 1937. godine u Berlinu¹⁷⁹, na kojoj su bili izloženi sadreni odljevi bosanskih stećaka. Ti su odljevi također, u velikoj mjeri propali, kao i oni za izložbu održanu u New Yorku 1938. godine za koju je odliven velik broj skulptura i arhitektonskih fragmenata značajnih umjetničkih spomenika iz Dalmacije. Temelj današnje zbirke činilo je u početku oko 200 komada odljeva, koje je *Odbor za podizanje spomenika kralju Tomislavu*¹⁸⁰ 1939. godine dao Gipsoteci u pohranu, a kasnije i u vlasništvo. Odbor je osnovan s ciljem podizanja spomenika kralju Tomislavu i organiziranja popratne izložbe, a u početnim dogovorima bio je zamišljen *Milenijski muzej*, sve povodom obilježavanja tisućugodišnjice Hrvatskoga kraljevstva, za koji je predviđena izrada odljeva svih nacionalnih spomenika kojima se daje legitimitet povijesnog kontinuiteta hrvatske države. Prema Zapisnicima sjednica Upravnog odbora Društva za podizanje spomenika kralju Tomislavu Viktor Hoffiler koji je bio zadužen za odabir materijala za lijevanje izvještava da je samo u 1939. godini odliveno 400 arheoloških predmeta starohrvatskih spomenika.¹⁸¹ To samo

¹⁷⁹ Međunarodna lovačka izložba, održana je od 2. do 24. 11. 1937. godine u Berlinu, a za nju su odliveni stećci s lovačkim prizorima s područja Bosne.

¹⁸⁰ U kolovozu 1925. godine u Zagrebu je utemeljen „Odbor za podizanje spomenika kralju Tomislavu“ koji je u rujnu 1925. godine dobio dozvolu da djeluje na prostoru čitave Kraljevine SHS.

¹⁸¹ Arhiv za likovne umjetnosti HAZU, fond Društva za podizanje spomenika kralju Tomislavu, kut. 8, Zapisnici "Društva za podizanje spomenika kralju Tomislavu" u Zagrebu (od 15/II 1933-7/III 1940), 1939., str. 159.

govori da je jedan period, predromaničkog i romaničkog kiparstva bio sustavno sakupljan, što se odnosi na lokalitete Sv. Marte u Biaćima, Sv. Marije u Biskupiji kod Knina, Kapitula kod Knina, Koljana kod Vrlike, Sv. Martina u Pidrasi kod Novigrada, Gradine u Solinu i dr.

Sl. 76. Nadvratnik đakona Gumperta, Sv. Marta, Bijaći, sadreni odljev, (HZ-4), Knjiga negativa Gliptoteke HAZU, G/G-4

Sl. 77. Natpis kneza Trpimira, Rižinice, sadreni odljev, (HZ-94), Knjiga negativa Gliptoteke HAZU G/G-92b

Potporom ovog Odbora 1940. godine, organizirano je veće lijevanje na terenu i to u Trogiru. Donacija Odbora bila je namijenjena za lijevanje grbova i natpisnih ploča, ali se uvidjelo da bi bilo korisnije odliti veće i značajnije spomenike, te se pristupilo lijevanju Radovanovog portala trogirске katedrale. Zbog ratnih okolnosti on nije u cijelosti odliven već je rad nastavljen 1947. godine uz potporu Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti.

Sl. 78. Lijevanje Radovanovog portala u Trogiru 1940., Fototeka Gliptoteke HAZU

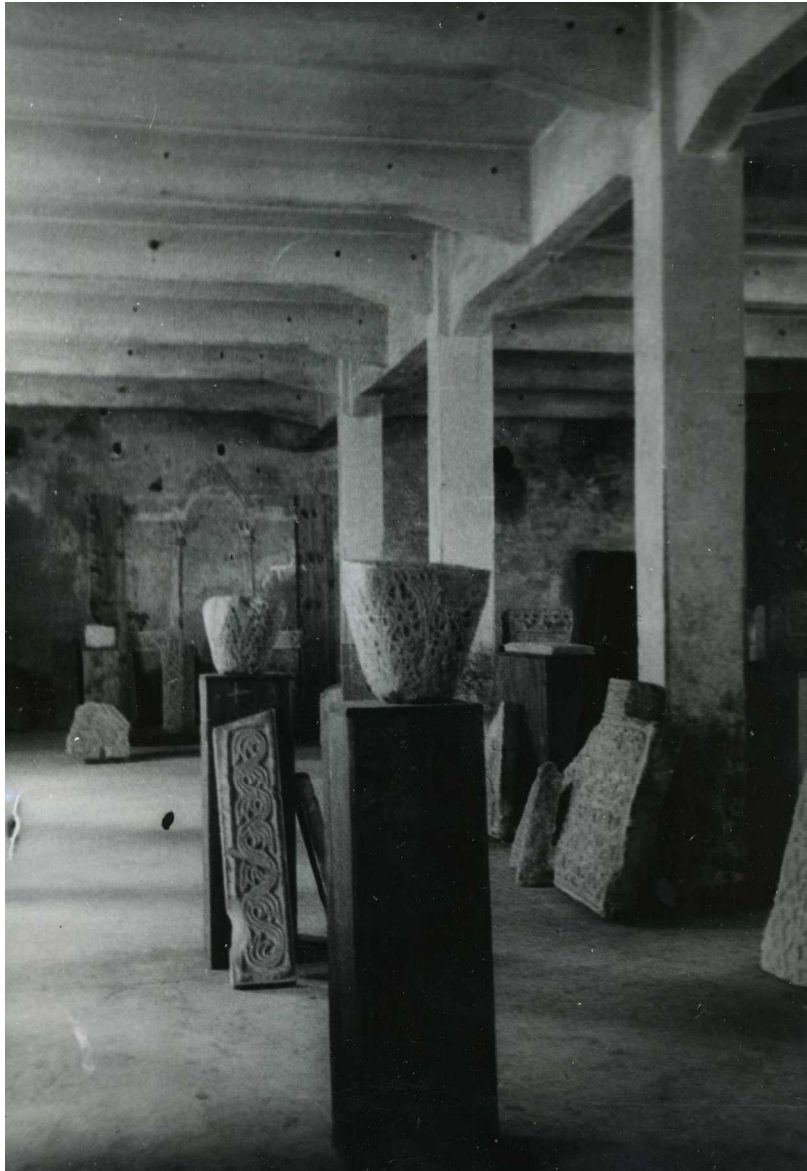
Lijevanje je pod rukovodstvom Antuna Bauera izvršilo šest restauratora i nekoliko studenata iz Zagreba, a tom prilikom odliveno je još nekoliko spomenika iz Trogira, kompozicija Pietá Nikole Firentinca, svetog Sebastijana i detalj iz kapele Orsini.¹⁸² Iste godine lijevalo se u Dubrovniku, odliveni su renesansni portal Male braće, prozor Sv. Ivana u Šibeniku, niz glava s apside katedrale u Šibeniku. Krajem 1940-ih godina zbirka je nadopunjena skulpturama iz Narodnog muzeja u Beogradu, Državnog muzeja u Sarajevu, te je odlivena zbirka Mitreja iz Bosne (katalog 9.1.a, br. 24.1. - 25.4).

¹⁸² Zbirka historijskih spomenika u Gipsoteci, Izvještaj 14. 2. 1952., Arhiv Gliptoteke kutija 1, povijesna zbirka

Sl. 79. Postav u Gipsoteci, odljev Radovanovog portala iz Trogira i lunete s portala Male braće u Dubrovniku, Fototeka Gliptoteke HAZU

Lijevalo se i u Istri, u suradnji s akademikom Brankom Fučićem, koji je zaslužan za značajan segment zbirke glagoljskih natpisa. On je još kao apsolvent od ožujka do kolovoza 1943. godine, radio u Gipsoteci, gdje je naučio zanat izrade odljeva u gipsu. Velik dio otisaka i kalupa glagoljskih spomenika u sklopu njegova pionirskog istraživanja hrvatskih glagoljskih spomenika i grbova istarskog i kvarnerskog područja dugujemo njemu.

Sl. 80. Prvi postav zbirke srednjovjekovnih sadrenih odljeva u Gipsoteci, 1942., Fototeka Gliptoteke HAZU

Gipsoteka od 1947. godine započinje suradnju s Jugoslavenskom akademijom znanosti i umjetnosti u svrhu pripremanja i organizacije izložbe *Srednjovjekovne umjetnosti naroda Jugoslavije – L'Art médiéval Yougoslave*, koja je održana u pariškom *Musée des monuments Français* u Palais Chaillot u svibnju 1950. godine. Godinu dana kasnije u ožujku izložba je postavljena u Umjetničkom paviljonu u Zagrebu. Organizaciju izložbe vodio je Miroslav Krleža, a autorski postav obje izložbe potpisuje Ljubo Babić. Ova velika izložba trebala je

predstaviti svjetskoj javnosti umjetničko bogatstvo srednjovjekovnog razdoblja s područja Jugoslavije, a tada je to bio značajan kulturni događaj.¹⁸³

Sl. 81. Postav izložbe *Srednjovjekovna umjetnost naroda Jugoslavije* u Umjetničkom paviljonu, 1951., Fototeka Gliptoteke HAZU

Uz djelatnike Gipsoteke za potrebe izložbe angažiran je cijeli niz suradnika i ljevača iz raznih krajeva tadašnje Jugoslavije. Intenzivno su se lijevali kulturno-povijesni spomenici, a primijenjena je tehnika lijevanja kalupima. Time je zbirka Gipsoteke znatno proširena, jer su odljevi nakon završetka izložbe ušli u fundus muzeja. Tada su odliveni portal u Studenici, trifora iz Studenice, portal iz Dečana, zabat dečanske trifore, kapiteli iz Dečana, bifore iz Kalenića, heksafora samostana Male braće u Dubrovniku, oko tridesetak stećaka i ploča stećaka, nekoliko spomenika iz muzeja sv. Donata u Zadru (danas Arheološkog muzeja u Zadru), korske klupe iz katedrale u Splitu. Tijekom 1948. godine izvedeno je nekoliko većih radova na terenu, među kojima treba istaknuti lijevanje južnog portala crkve sv. Marka u Zagrebu, baroknog portala Francesca Robbe na Kaptolu, gotičkog portala u Remetama. Odliven je velik dio današnje Zbirke sadrenih odljeva stećaka s raznih lokaliteta, to su sadreni odljevi cijelih ili dijelovi stećaka (ploče s ornamentima, natpisi), najvećim dijelom s lokaliteta u Bosni i Hercegovini, a najbrojniji su iz Radimlje te samo nekoliko iz Hrvatske (Brotnjice) i Srbije.

¹⁸³ Više o izložbi na: <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1217> (pristupano 20. 12. 2018.)

Sl. 82. Rad na terenu za izložbu u Parizu, uzimanje otiska i lijevanje stećaka u Radimlji, 1950., Knjiga negativa Gliptoteke HAZU, L-R-4-68

Tijekom rada na Pariškoj izložbi dolazi i do sve većega povezivanja s Jugoslavenskom akademijom znanosti i umjetnosti što će dovesti do ulaska Gipsoteke 1950. godine u njezin sastav, odnosno Odjel za likovne umjetnosti i muziku.¹⁸⁴ Odlukom Predsjedništva Jugoslavenske akademije od 9. srpnja 1952. godine promijenjeno joj je ime u Gliptoteka (grč. *glyphein* - oblikovati i *theke* - spremnica, u širem značenju muzej skulpture). Od tada se u sklopu muzejske djelatnosti intenzivno nadopunjuju zbirke i arhiv, rade se novi postavi i stručno se obrađuje građa. Zbirka sadrenih odljeva povijesnih spomenika postavljena je 1965. godine, a 1973. zbirka sadrenih odljeva stećaka. Intenzivira se izložbena djelatnost, kojom se tematski prikazuje bogatstvo fundusa i specifičnost ustanove Gliptoteke.

¹⁸⁴ Primopredaja Gipsoteke – Muzeja plastike iz nadležnosti Narodnog odbora grada Zagreba - Povjerenstva za prosvjetu i kulturu u Jugoslavensku akademiju znanosti i umjetnosti izvršeno je u Gipsoteci 20. rujna 1950. godine, Arhiv Gliptoteke HAZU, mapa Povijest Gliptoteke

Sl. 83. Radovi postavljanja odljeva povijesnih spomenika u Gipsoteci, Višeslavova krstionica, ploča splitske krstionice, korska sjedala splitske katedrale, 1950., Fototeka Gliptoteke HAZU, F-158

Neovisno o izložbi u Parizu i dalje se lijevalo za fundus muzeja, npr. oltar Jurja Dalmatinca iz Kaštela, Erdödjiev epitaf iz zagrebačke katedrale. U Istri se lijevalo intenzivno 1951. godine, uglavnom pleterni srednjovjekovni spomenici iz Arheološkog muzeja u Puli. Zbirka je također znatno popunjena novim eksponatima 1952. godine koji su lijevani za izložbu *Zlato i srebro Zadra*, a nakon izložbe su predani u Gliptoteku. To su primjerice korske klupe iz katedrale u Zadru, klupe iz sv. Frane u Zadru. Gliptoteka je preuzela i kalupe za škrinju sv. Šimuna koja je za izložbu napravljena u srebru, a u sadri za zbirku muzeja. Preparatori Gliptoteke Gabrijel Medved i Boris Sakač odlili su 1956. godine u Šibeniku, Korčuli, Orebiću i Senju četrdeset kulturno-povijesnih spomenika.¹⁸⁵ Sakupljanje ovih spomenika trajalo je niz godina, često uz poteškoće, a značajno pitanje je bio problem smještaja zbirke. Društvo Bihać s kojim se tijesno surađivalo radi lijevanja, nakon Drugoga svjetskog rata prestalo je s radom te je pokretni i nepokretni inventar pripao Jugoslavenskoj akademiji znanosti i umjetnosti. Kasnije se zbirka Bihaća pripaja tadašnjem Muzeju hrvatskih starina, današnjem Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika. U suradnji s Gliptotekom za potrebe fundusa prije primopredaje odliven je velik broj srednjovjekovnih spomenika, čime je zbirka upotpunjena i sakupljena na jednom mjestu. Zbirka je više puta postavljana, prvo od ulaska u tvorničke zgrade kada ima studijski karakter radi zadanog prostora, jer veličina i količina izložaka premašuje kapacitete i prostorne gabarite

¹⁸⁵ *Ljetopis JAZU za godinu 1956.*, knj. 63., (ur.) M. Kostrenčić, G. Novak, Zagreb, 1957., 104.

tvorničkih prostorija. Zatim 1953. godine¹⁸⁶ zbirka dobiva stalni postav koji je kroz preinake tijekom godina do danas zadržao kronološki i linearan karakter, ali je svjedok jednog duha vremena i potrebe sredine za takvom zbirkom, koja je pristupačna široj publici i može se smjestiti uz bok sličnim zbirkama odljeva povijesnih spomenika diljem Europe.

Sl. 84. Postav povijesne zbirke, prizemlje, iza 1950., Fototeka Gliptoteke HAZU

Godine 1956. sakupljeni su odljevi iz Arheološkog muzeja u Puli, 1958. godine odljevi iz Arheološkog muzeja u Zadru i Arheološkog muzeja u Splitu, te 1959. godine odljevi iz Arheološkog muzeja u Zagrebu. Također za pripreme izložbe *Umjetnost ranog srednjeg vijeka* 1957. godine, fundus je znatno povećan predromaničkim i ranoromaničkim predmetima odlivenim u Kotoru, Dubrovniku, Komolcu, Koločepu, Janjini, Žrnovu, Starigradu. Povodom proslave 100. godišnjice Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti priređena je izložba *Skulptura i arhitektonska ornamentika Hrvatske i Dalmacije*, 1966. godine s popratnim katalogom.¹⁸⁷ Lijevanja na terenu bila su kontinuirana, a sljedeći veći projekt su pripreme za

¹⁸⁶ F. Paškvan, *Vodič kroz historijsku zbirku Gliptoteke*, Zagreb, JAZU, 1955.

¹⁸⁷ M. Montani, G. Novak, *Skulptura i arhitektonska ornamentika Hrvatske i Dalmacije od IX do XV stoljeća*, Gliptoteka JAZU, Zagreb, 1966. U katalogu je prikazan izbor predmeta iz fundusa.

izložbu *Juraj Dalmatinac i njegov krug*, koja je održana u Umjetničkom paviljonu 1967. godine, kasnije 1976. godine, povodom 500-e godišnjice smrti i posljednje, 2001. godine, povodom uvrštenja šibenske katedrale na UNESCO Popis svjetske kulturne baštine.¹⁸⁸

Sl. 85. Izložba *Juraj Dalmatinac i njegov krug*, Umjetnički paviljon u Zagrebu 1967., Fototeka Gliptoteke HAZU

Povijest zbirke odljeva nacionalne kiparske baštine odraz je duha vremena u kojemu nastaje, a to je vrijeme kada se baštinom potvrđuje nacionalni kontinuitet hrvatske povijesti. Upravo iz tog razloga odabran je i kataloški obrađen jedan segment zbirke predromaničkog i ranoromaničkog kiparsko-arhitektonskog korpusa, koji je najsustavnije sakupljen i može poslužiti kao paradigma za prikaz razvoja nacionalnog kiparstva tog perioda. U katalogu su kroz recentne podatke i istraživanja prikazana nova saznanja i radionički utjecaji koji pokazuju njihovu povijest i mijenjaju pogled na ranosrednjovjekovnu skulpturu.

Gliptoteka svoj jedinstveni muzejski fundus – sadrene odljeve – prezentira i komunicira putem stalnih postava, svojom izložbenom i pedagoškom djelatnošću, te suvremenim medijima preko digitalne zbirke Akademije.¹⁸⁹ Značaj Gliptoteke u očuvanju kiparske baštine ima i povijesnu dimenziju, kroz izradu kalupa i sadrenih odljeva pojedinih spomenika. Time se čuva originalan izgled spomenika koji su zbog raznih okolnosti uništeni ili su njihova oblikovna svojstva,

¹⁸⁸ Konceptiju i postav napravio je prof. dr.sc. Radovan Ivančević. Više u: *Šibenska katedrala - UNESCO popis svjetske kulturne baštine*, (ur.) Radoslav Ivančević, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Gliptoteka, Zagreb, 2001.

¹⁸⁹ Mrežna stranica: <http://dizbi.hazu.hr/>

ornamenti ili natpisi narušeni zbog atmosferilija ili drugih razloga, a kroz odljeve ostali su sačuvani.

Sl. 86. Stalni postav zbirke Gliptoteke HAZU, 2018., Fototeka Gliptoteke HAZU

8. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Gliptoteka Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti baštini u Hrvatskoj jedinstvene zbirke sadrenih odljeva. Kroz povijest njihova nastanka i razvoja u radu se prikazuje segment kulturne povijesti i valorizira doprinos vodećih stratega hrvatske kulturne i političke scene druge polovice 19. i početka 20. stoljeća. Komparativnom analizom s najpoznatijim zbirkama i muzejskim institucijama vrednuje se važnost i uloga sadrenih odljeva kao fenomenom sabiranja koji ima kulturološke, društvene i političke implikacije u europskom kulturnom krugu.

U razgranatoj mreži europskih radionica i ljevača odljeva dugo je vremena prednjačila Italija kao njihov ekskluzivni dobavljač. Razlozi tome bili su dostupnost originala i brojnih arheoloških nalazišta. Promjene su se dogodile kada su francuske snage opljačkale Papinsku državu 1798. godine te su pri tome preselile velik broj originalnih antičkih umjetnina u *Louvre* u Parizu. Tamo se započinje s izradom kalupa i odljeva što je bila prekretnica u razmjeni i diseminaciji odljeva po čitavoj Europi, jer se *Louvre* i *Atelier de moulage* pozicionirao kao važan dobavljač sadrenih odljeva skulpture širom svijeta. Posjedovao je kalupe i izrađivao odljeve iz najvažnijih zbirki, ne samo iz cijele Italije, već iz Španjolske, Prusije, Austrije, Poljske. Uspostavljen je novi koncept u lancu opskrbe odljevima, stvara se internacionalna mreža razmjene i širi drugim kontinentima, a upravo tom ekspanzijom sadreni odljevi postaju svjetska baština.

Zbirke antičkih odljeva najbrojnije su na sjeveru Europe, koji nije imao izravan doticaj s kulturom antike, a klasična naobrazba počivala je upravo na njenim temeljima. Stoga je nabava sadrenih odljeva velikim dijelom potaknuta didaktičkom svrhom. Kroz čitavo 18. i 19. stoljeće odljevima se opskrbljuju brojne škole, fakulteti, instituti, muzeji i privatne zbirke. Na sveučilištima su služili za nastavu arheologije, povijesti umjetnosti, a na likovnim akademijama bili su temelj umjetničkog slikarskog obrazovanja u tzv. *Antikenklassi*, dok su u muzejima zahvaljujući svojoj cjelovitosti omogućavali prikaz razvoja arhitektonsko - kiparskih stilskih epoha.

Za međunarodnu razmjenu sadrenih odljeva ključnu ulogu imala je *Konvencija za promicanje reproduciranja umjetničkih djela u korist muzeja svih zemalja* iz 1867. godine. Ona je s potpisnicima jedanaest europskih zemalja, bila jedna od prvih međunarodnih ugovora koji su promicali uzajamnu korist dijeljenja reprodukcija umjetničkih djela, koja se odnose na povijesne spomenike u obrazovne svrhe. Time se globalno širi mreža sadrenih odljeva jer je zemljama, koje ranije nisu sudjelovale u takvim razmjenama omogućeno da postanu dio ovog

sustava suradnje i povećaju zbirke odljeva. Od tada odljeve nalazimo i izvan velikih muzeja i istraživačkih odjela, u manjim lokalnim muzejima i malim sveučilišnim, arheološkim zbirkama. Drugi važan razlog diseminacije odljeva su svjetski sajmovi koji su bili važna mjesta sastajanja i na kojima se uspostavljao sustav suradnje za razmjenu umjetničkih odljeva između zemalja. To je rezultiralo brzim širenjem antičkih i europskih remek djela u sadri koja postaju lako dostupna američkom tržištu. Zbirke sadrenih odljeva postaju prisutne u Australiji i na Novom Zelandu, u Africi, Južnoj Americi, te u SAD-u, gdje su se najviše raširile.

Osim širenja antičkog kanona fenomen sadrenih odljeva ilustrira i rast nacionalnih ideologija u Europi, definiranjem nacionalne baštine kao izraza specifičnog narodnog duha i identiteta. Oni se početkom 19. stoljeća javljaju kao odjek pokreta romantizma, stvaraju se brojne zbirke nacionalnih odljeva u kojima je najviše zastupljena skulptura srednjovjekovnog i renesansnog kiparstva. One se potvrđuju kao enciklopedijski i univerzalni muzeji s ciljem izgradnje nacionalnog identiteta i kulture. Značajnu ulogu u širenju kanona nacionalnih zbirki imali su pojedinci, kao što je Wilhelm von Bode, direktor berlinskog Staatliche Museen u Berlinu. Drugi veliki uzor bio je *South Kensington Museum* u Londonu te *Musée de sculpture comparée* u Parizu u kojem se sustavnim prikazom nacionalne baštine dao legitimitet tijekom razvoja francuske nacionalne povijesti skulpture.

U ovom kulturno-povijesnom ozračju javlja se ideja stvaranja *Gips Museuma* u Zagrebu. Njegov inicijator bio je dr. Izidor Kršnjavi koji je kroz školovanje, koje se temeljilo na učenjima i osnovama Bečke škole povijesti umjetnosti spoznao važnost zbirke odljeva. Njegov učitelj Rudolf Eitelberger u nastavi na Akademiji likovnih umjetnosti u Beču služio se metodom učenja pred eksponatima, stoga je sadrenim odljevima pridavao iznimnu važnost i pozornost, a oni su mu prvenstveno služili kao didaktička pomagala. To prenosi na svog učenika kojeg i kasnije savjetuje o važnosti nabave zbirke odljeva. Na ovom mjestu bilo je važno sagledati sadrene odljeve i njihovu povijest ne samo kao odraz historicističkog ukusa 19. stoljeća već i u kontekstu onovremenog buđenja nacionalne svijesti te formiranja povijesti umjetnosti kao moderne znanstvene discipline.

U svoj ambiciozan plan promicanja kulturnog života i nacionalne umjetnosti sa središtem u Zagrebu, Kršnjavi uključuje osnivanje *Gips Museuma* u trenutku kada su za to stvoreni uvjeti, njegovim dolaskom na poziciju predstojnika Odjela za bogoštovlje i nastavu 1891. godine. Kršnjavi sakuplja zbirku odljeva sustavno i kronološki, te u Zagreb dolaze odljevi najreprezentativnijih antičkih skulptura od arhajskog do rimskog razdoblja iz brojnih europskih etabliranih radionica.

Idejom osnivanja *Gips Museuma* i sakupljanjem zbirke odljeva Kršnjavi krajem 19. stoljeća, a kasnije u prvoj polovici 20. stoljeća Antun Bauer Gipsotekom, upisuju Zagreb na kartu brojnih europskih i svjetskih muzeja kojima su temelj zbirke sadrenih odljeva. Stoga je Gliptoteka HAZU danas izvanredno važan dokaz uključenosti Zagreba i hrvatske kulture općenito u dominantne tendencije europske kulture i povijesti 19. stoljeća.

Na zagrebačkim antičkim odljevima identificirane su oznake različitih radionica koje potvrđuju njihovu pripadnost kontekstu široke i razgranate mreže europskih radionica 19. stoljeća, a ujedno su i potvrda kvalitete istih. To su radionice iz Velike Britanije (Domenico Brucciani iz *British Museuma u Londonu*), iz Njemačke (berlinski *Gipsformerei*, Muzej skulpture Augusta Gerbera, ljevač Georg Geiler koji je djelovao na Kraljevskoj umjetničkoj akademiji u Münchenu), iz Italije (Leopoldo Malpieri iz Rima), te iz Francuske (Louvre). One pokazuju s koliko je promišljanja i pozornosti Kršnjavi birao odljeve i pazio na njihovu kvalitetu, što se osobito vidi na odljevima s Partenona (*Elgin Marbles*).

Kršnjavijevu inicijativu četrdesetak godina kasnije nastavlja i realizira Antun Bauer osnutkom Gipsoteke grada Zagreba 1937. godine. Bauer je posebno zadužio Gliptoteku jer kao pionir muzeologije u Hrvatskoj, postavlja temelje muzeološke misli upravo na primjeru muzeja Gipsoteke koji osniva. Kroz njegove zapise o svrsi muzeja tridesetih godina 20. stoljeća, te konceptu sabiranja, izlaganja i dokumentiranja zbirki sadrenih odljeva može se iščitati paradigma tadašnjeg shvaćanja uloge muzeologije u muzejskoj praksi.

Bauerov doprinos važan je za formiranje prve sustavno prikupljene zbirke odljeva hrvatskih nacionalnih spomenika od predromanike do perioda renesanse. Nacionalni sadreni odljevi sakupljaju se u drugim povijesnim okolnostima. Kroz 19. stoljeće nije bilo sustavnog lijevanja, već su sporadično prikupljane skulpture za pojedine izložbe i projekte. Tek osnivanjem Gipsoteke započinje sustavno sabiranje nacionalnih odljeva, koje izrađuje vlastita muzejska radionica. Slijedeći koncepte muzeja u vodećim kulturnim središtima Europe primjerice *Musée de sculpture comparée* Viollet-le-Duca i Deschamps, Antun Bauer svoju zbirku u Zagrebu sakuplja s vizijom francuskih uzora kako bi prikazao nacionalnu baštinu i dao legitimitet tijekom razvoja nacionalne povijesti skulpture. Značaj zbirki Gliptoteke HAZU potvrđuje se sagledavanjem antičkog i nacionalnog kiparstva na jednom mjestu koje objedinjuje umjetničko-povijesne spomenike skulpture i doprinosi znanstvenom proučavanju, obradi i prezentaciji zbirki odljeva u Hrvatskoj.

U katalogu se obrađuju dvije glavne zbirke odljeva Gliptoteke HAZU – zbirka sadrenih odljeva antičke skulpture (katalog 9.1.) i zbirka sadrenih odljeva fragmenata s nepokretnih spomenika hrvatske kulturne baštine od 9. – 15. stoljeća (katalog 9.2.). One su pokazatelj promišljenog

koncepta njenih sakupljača od Kršnjavog do Bauera i sagledane su kroz njihov značaj formiranja svijesti o univerzalnoj i nacionalnoj kulturi.

Odljevi antičke skulpture kapitalna su djela grčkog i rimskog kiparstva i predstavljaju kanon na kojem su stasale generacije umjetnika i kulturnjaka u Hrvatskoj i Europi te pripadaju zajedničkoj memoriji zapadne kulture. Antičko kiparstvo s područja rimske provincije Dalmacije iz zbirke Gliptoteke HAZU, sadrži skulpturu iz glavnih antičkih središta istočnojadranske obale koja svjedoči o importu, ali i pojavi autohtonih radionica koje su prisutne na našim prostorima. U katalogu predromanička i ranoromanička skulptura prikazana je u kontekstu lokaliteta kojem pripada. Korpus zbirke nacionalnih spomenika temeljni je dokument hrvatske povijesti i predstavlja izuzetnu vrijednost u okviru skulptorskih ostvarenja vremena formiranja hrvatske države. Stoga je bilo važno u radu prikazati korpus i značaj zbirke nacionalnih odljeva u kontekstu borbe za kulturnu i političku autonomiju i ideju nacionalnog jedinstva hrvatskog naroda. Ovim radom objedinjuju se nalazi s pojedinih značajnih arheoloških lokaliteta u okviru novih saznanja o lokalnim radionicama (klesarske radionice Trpimirovog vremena, Branimirovog, benediktinska radionica, splitska, kninsko-zadarska, zadarska, predromanička klesarska radionica u južnoj Dalmaciji i dr.) što svjedoči o zamahu gradnje na našem prostoru u ranosrednjovjekovnom razdoblju. Zbirke odljeva prikupljane su do polovice 20. stoljeća stoga do danas nedostaju segmenti s recentnih arheoloških istraživanja, koje treba nadopuniti novim bitnim nalazima, kako bi se doprinijelo sagledavanju cjeline. Zbirke odljeva važne su također i radi očuvanja te dokumentiranja artefakata čiji su originali tijekom vremena izgubljeni ili uništeni, stoga sadreni odljevi predstavljaju njihov jedini vizualni trodimenzionalni ostatak.

U okviru ovog znanstvenog istraživanja prikazani su povijesni razlozi zbog kojih je bilo važno po prvi puta sustavno prikazati i revalorizirati zagrebačke zbirke sadrenih odljeva sukladno europskim tendencijama. Gliptoteka HAZU prva je ustanova u Hrvatskoj specijalizirana za sadrene odljeve i skulpturu i jedini muzej u Hrvatskoj utemeljen na načelima i u duhu sakupljanja odljeva kao europskog fenomena. Međusobno povezivanje i izlaganje umjetničkih djela različitog podrijetla, u njihovim izvornim dimenzijama, na jednom mjestu od jedinstvene je važnosti za svijest o nacionalnoj kiparskoj baštini. Prikazana je važnost i svrha Gliptoteke HAZU kao jedine muzejske institucije u Hrvatskoj koja sabire sadrene odljeve te njenog europskog konteksta kojem povijesno pripada.

9. KATALOG

U Gliptoteci HAZU sakupljene su brojne zbirke sadrenih odljeva razvrstane prema povijesnim razdobljima i specifičnosti građe materijala. U fundusu se nalaze Zbirka sadrenih odljeva antičke skulpture, Zbirka sadrenih odljeva fragmenata s nepokretnih spomenika hrvatske kulturne baštine od 9. do 15. stoljeća, Zbirka sadrenih odljeva stećaka, Zbirka sadrenih odljeva pločica iz Perasta, Boka Kotorska te Zbirka sadrenih odljeva Jurja Matejeva Dalmatinca. U kataloškom prikazu nisu obuhvaćene sve zbirke odljeva, već dvije cjeline predmeta antičkog i ranosrednjovjekovnog razdoblja koje su paradigma sustavnog sakupljanja muzeja, koji se uklapa u europski fenomen 19. stoljeća.

Odabir prvog segmenta zbirki Gliptoteke HAZU, potvrđuje se u pripadnosti hrvatskog prostora kao integralnog dijela antičkog svijeta. Kroz kontinuitet likovnog stvaralaštva na temeljima antičke baštine, u kasnijim stoljećima razvija se hrvatska ranosrednjovjekovna kultura.

Prilikom obrade predmeta obuhvaćena su recentna istraživanja i literatura o pojedinim radionicama, vremenskoj pripadnosti, stilskim odrednicama te provenijenciji odljeva. Kataloški je skulptura podijeljena na europsko kiparstvo od razdoblja arhaike do rimskog doba (katalog 9.1.a od broja 1 do 87), zatim antičku provincijalnu skulpturu s područja Ilirika i rimske provincije Dalmacije (katalog 9.1.b od broja 1 do 58), te zasebna cjelina je predromanička i ranoromanička skulptura (katalog 9.2. od broja 1 do 253).

Antičko kiparstvo iz zbirke odljeva obuhvaća skulpturu sakupljenu iz europskih radionica koje su svoj procvat doživjele u 19. stoljeću i od kojih Izidor Kršnjavi nabavlja najreprezentativnije odljeve grčke skulpture za Zagreb, i u katalogu se navodi provenijencija svakog spomenika. Katalog obuhvaća skulpturu koja se nalazi u vlasništvu Gliptoteke a djelomično i u vlasništvu Odsjeka za arheologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

Zasebna cjelina su skulpture iz značajnih antičkih središta istočnojadranske obale, koja svjedoči o importu i pojavi autohtonih radionica koje su prisutne na našim prostorima. Iz Zbirke sadrenih odljeva fragmenata hrvatskih povijesnih spomenika od 9. do 15. stoljeća u Gliptoteci HAZU prikazan je jedan segment zbirke, predromaničke i ranoromaničke skulpture. Katalog građe podijeljen je po geografskim regijama na sjevernu, srednju i južnu Dalmaciju, gdje su objedinjeni najznačajniji arheološki nalazi ranosrednjovjekovnog razdoblja i sačuvani najbrojniji primjeri skulpture tog vremena.

9.1.a Katalog zbirke sadrenih odljeva antičke skulpture

1. Aristionova stela

Autori / datacija:

- autor drugog odljeva: radionica Gliptoteke HAZU, 1961.
- autor prvog odljeva: nepoznat, između 1892. i 1896.
(vlasništvo: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, AP-36)
- autor originala: Aristoklo

Datacija: arhaisko razdoblje, oko 510. g. pr. Kr.

Dimenzije: 1,81 × 0,41 m

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Materijal originala: pentelički mramor

Inventarni broj: A-156

Lokalitet: Velanideza kraj Maratona u Atici, Grčka

Smještaj originala: Nacionalni arheološki muzej, Atena, inv. br. 29

Opis:

Mramorna nadgrobna stela ratnika Aristiona, koji je živio u Pizistratovo doba (oko 560. – 528. godine pr. Krista). Na steli se nalazi signatura grčkog kipara Aristokla, dok je ime vojnika sačuvano na bazi stele koja nije odlivena. Reljefni lik Aristiona prikazan je u prirodnoj veličini, lice i tijelo su prikazani u profilu, a oči *en face*. Pokojnik je prikazan u hoplitskoj opremi. Odjeven je u lagani hiton, u lijevoj ruci drži koplje a desnu ruku ima priljubljenu uz tijelo. Prevladavaju arhajske stilske karakteristike, što se vidi u oblikovanju precizno izrađenih spiralnih kovrči na čelu, bradi kao i na potiljku. Lik je u potpunosti bez radnje i naznake pokreta, a noge mu dodiruju tlo čitavim stopalom. Na reljefu su pronađeni tragovi boje. Stela je otkrivena 1839. godine na lokalitetu Velanideza blizu Maratona u Grčkoj, a original se čuva u Nacionalnom arheološkom muzeju u Ateni. Ovo je primjer jedne od najbolje očuvanih kasno arhajskih grobnih stela s Atike.

Literatura:

Mach, E., *Greek Sculpture and its spirit and its principles*, New York, Parkstone International, 2012., 52.; Stewart, A. *Greek Sculpture: An Exploration*, New Haven - London, Cambridge University Press, 1990., 120, sl. 145-6.;

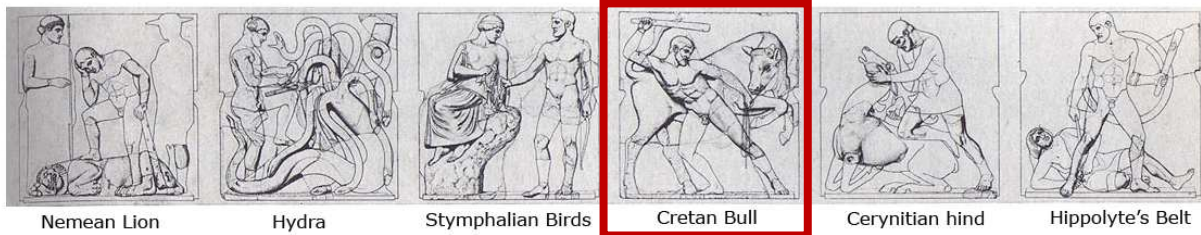
<https://www.namuseum.gr/en/collection/archaiiki-periodos/> (pristupano 15. 1. 2019.)

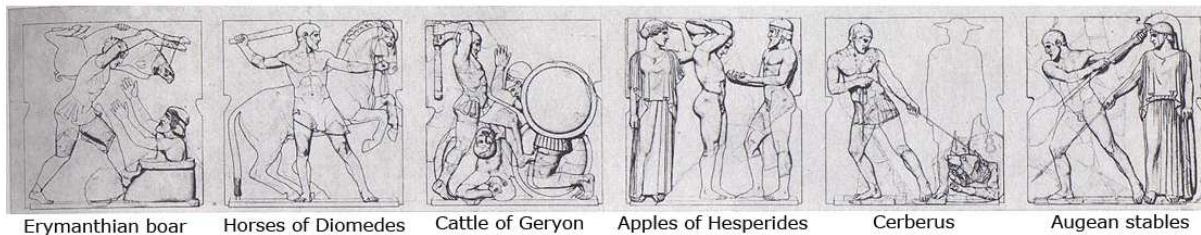
ZEUSOV HRAM U OLIMPIJI

Zeusov hram u Olimpiji sagrađen oko 470. – 457. g. pripisuje se domaćem graditelju Libonu iz Elide. Heksastilni dorski peripter, 6 x 13 stupova, dužine 64, širine 28 m. Pronaos i opistodom hrama su isti, dok je cela s dvije kolonade stupova podijeljena u trobrodni prostor. Hram je izgrađen od domaćeg vapnenca, dok su metope, zabati i krov od parskog mramora, a akroteriji od bronce. Na metopama je prikazano 12 Heraklovih zadataka; 6 na zidu pronaosa, 6 na zidu cele, a pripisuju se kiparu Hageladu iz Arga.

West Porch

East Porch

Sl. 87. Rekonstrukcija metopa sa Zeusovog hrama u Olimpiji, s označenom metopom - odljevom koji se nalazi u Gliptoteci HAZU

2. Metopa s prikazom borbe Herakla s kretskim bikom

Autori / datacija:

- autor / radionica odljeva: Musee nationaux moulage (551) (vlasništvo: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu)

- autor originala: nepoznat

Datacija: rano klasično razdoblje, 5. st. pr. Kr.

Dimenzije: 1,19 × 1,58 m

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Materijal originala: mramor

Inventarni broj: AP-35

Lokalitet: Zeusov hram u Olimpiji, Grčka

Smještaj originala: Louvre, Pariz

Opis:

Članovi francuske *Expédition de Morée* proveli su parcijalna istraživanja Zeusova hrama 1829. godine. Tom je prilikom otkriveno nekoliko dijelova skulpturalne dekoracije s istočnog i zapadnog zabata, od kojih su neki poklonjeni Francuskoj. Njemački arheološki institut provodi sistematska istraživanja u Olimpiji od 1875. godine pa sve do danas. Na metopi je prikazan četvrti Heraklov zadatak, prema kojem je trebao zarobiti kretskog bika. U dinamičnoj kompoziciji Heraklo je prikazan u borbi s bikom, ima podignutu desnu ruku spremnu da omami bika palicom, dok metalnim užetom u lijevoj ruci snažno mu povlači glavu. Ovaj reljef pripada ranom klasičnom stilu, jer su oblikovanje i anatomija ljudskog tijela realistični u odnosu na prethodno arhaisko razdoblje, a Heraklovo zamišljeno lice prikazuje junakove unutarnje emocije, a ne uobičajen arhaiski osmijeh. Uveden je i element perspektive, vješt看 korištenjem prijelaza od rezbarenja, niskog reljefa do potpuno trodimenzionalne skulpture.

Literatura:

Boardman, J., *Greek Sculpture. The Classical Period*, London, Thames and Hudson, 1995., 33-51., sl. 22.; <https://www.louvre.fr/en/mediaimages/fourth-metope-west-facade-temple-zeus-olympia-0> (pristupano: 30. 1. 2019.)

3. Penelopa

Autori / datacija:

- autor odljeva: Leopoldo Malpieri Formatore Roma, Rim (vlasništvo: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu)

- autor originala: Kalamis

Datacija: rano klasično razdoblje, 460. – 450. g. pr. Kr.

Dimenzije: v. 1,14 m

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Materijal originala: mramor

Inventarni broj: AP-27

Smještaj originala: Musei Vaticani, Muzej Pio Clementino - Galleria delle statue, inv. br.

MV_754

Opis: Sadreni odljev prema mramornoj kopiji iz rimskog doba figure koja se interpretira kao Penelopa koja strpljivo iščekuje Odisejev povratak. Sjedeći lik Penelope ima prekrížene noge a desnu ruku, koja je savinuta u laktu prinosi licu. Izvorno je rađena u 5. st. pr. Krista a original iz Perzepolisa i kopije veoma su slični s neznatnim razlikama u odjeći i postolju na kojem lik sjedi. Postojale su najmanje dva prikaza Penelope, jedna koja je stigla u Perzeopolis i druga koja je kasnije poslužila kopistima.

Literatura:

Boardman, J., *Greek Sculpture. The Classical Period*, London, Thames and Hudson, 1995., 51., 55., sl. 25.; Neer, R., *The Emergence of the Classical Style in Greek Sculpture*, University Of Chicago Press, 2010., 166., sl. 104.; Hölscher, T., „Penelope für Persepolis, oder: Wie man einen Krieg gegen den Erzfeind beendet“, u: *Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts*, 126, Berlin, 2011., 33.-76.;

<https://catalogo.museivaticani.va/index.php/Detail/objects/MV.754.0.0>, (pristupano: 30. 1. 2019.)

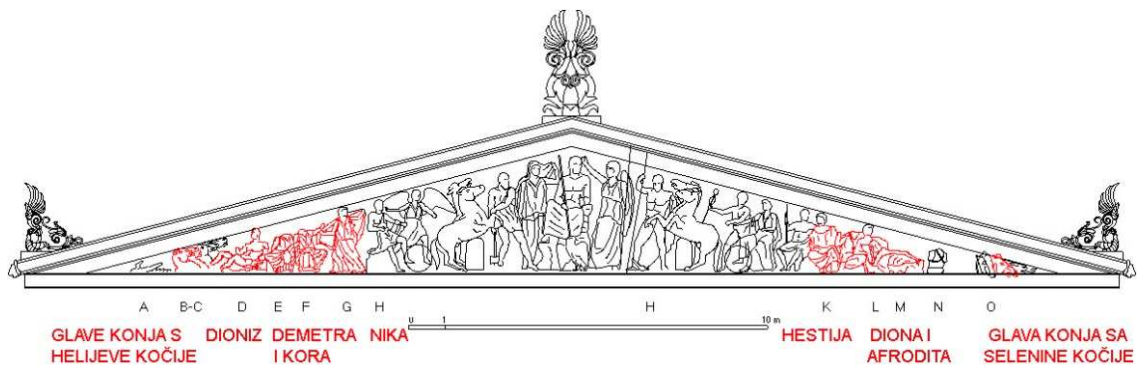
PARTENON U ATENI

Partenon (*Παρθενών*) antički je hram na atenskoj Akropoli posvećen božici Ateni. Ime je dobio po Fidijinom kipu božice Atene poznatom kao *Atena Partenos (Djeвица Atena)* koji se nalazio u njegovoj središnjoj prostoriji *celi*. Neposredno nakon Periklova dolaska na vlast, 447. započinje izgradnja hrama, povjerena Iktinu, Kalikratu i Fidiji. Graditeljski i skulpturalni program trajao je sve do 432. g. pr. Kr. Najveći hram matične Grčke ujedinjuje tip *dorskog periptera* (8 x 17 stupova, dimenzija 69,5 x 31 m) s atičko-jonskim tradicijama. Umjesto metopa i triglifa unutrašnje pročelje naosa i prostorije Partenona nose reljefni friz jonsko-atičke vrste s prikazom *panatenejskih svečanosti*. Partenon je simbol antičke Grčke i demokracije te jedan od najvećih svjetskih kulturnih spomenika.

ZABATI PARTENONA

Kiparska dekoracija na zabatima počela se izrađivati 439./438. g. pr. Krista i trajala je nekoliko godina. Maksimalna visina zabata je 3,47 m, a kipovi su bili jedni od najvećih u klasičnoj Grčkoj, iako su imena kipara koji su radili na njihovoj izvedbi nepoznata, Fidijin utjecaj je dominantan. Premda je hram posvećen božici Ateni, središnje figure zabata zauzimaju bogovi, Zeus na istočnom, a Posejdon na zapadnom. Na istočnom zabatu dominira skupina 12 olimpskih bogova koji se pojavljuju na frizu, metopama, te na bazi Atenina kipa u celi.

ISTOČNI ZABAT

Sl. 88. Istočni zabat Partenona s označenim odljevima u Gliptoteci HAZU, Arhiv Gliptoteke HAZU

Tema zabata je Atenino rođenje iz Zeusove glave u prisutnosti olimpskih bogova. Scena rođenja može se promatrati od lijeva na desno, zahvaljujući pokretima tijela i profilima. Između Helija (A) sa konjima (B, C) u lijevom uglu zabata, i Selene (N) sa konjima (O) u desnom uglu zabata, sačuvani kipovi oblikuju dvije simetrične grupe: muškarca u polu ležećem položaju (D) i žensku figuru (M) okrenute prema uglovima. Slijede ih dvije sjedeće (E, F) i jedna ženska figura u kretnji (G) i na suprotnoj strani dvije sjedeće ženske figure (K, L). Polu ležeći položaj boga (D) i njegova podignuta desna ruka, koja je nekada držala kantaros u ruci, upućuje da je on sudionik simpozija. Muška figura (D) je jedina na zabatu sa sačuvanom glavom, napravljena od jednog bloka penteličkog mramora, osim desnog stopala koje je dodano. Bogata draperija himatija prebačena je preko panterine kože, te se identificira kao bog Dioniz. Ženska figura (M) se oslanja na svoju pratilju (L). Božice (E, F) sjede na stolicama koje su pretrpane odjećom. One se atribuiraju Eleuzinskim božicama, koje se u grčkoj umjetnosti uvijek prikazuju u paru. Iako bezglave, one se razlikuju po odjeći: u hitonu je Kora (E), a u peplosu Demetra (F). Ženska figura u kretnji (G) je mlada djevojka, odjevena u peplos koji se otvara, s bogatim plaštem koji je mahom uništen. Identifikacija ove figure je vrlo problematična (kao Artemida, Iris ili Heba). Međutim, njezina prisutnost uz Demetru i Koru sugerira da možda prikazuje Hekatu. Na drugoj strani zabata, ženske figure (K, L) i (M) sjede i leže na stijeni. Sve su odjevene u hiton i himatij. Figure koje se oslanjaju tijelima jedna na drugu čine familijarnu grupu. (M) se prepoznaje kao Afrodita, u krilu figure (L), koja se interpretira kao njezina majka Diona, a figura (K) kao Hestija. Centralna figura u zabatu je Zeus, s Atenom i Herom, u stajaćem položaju.

4. Helije

Autori / datacija:

- autor odljeva: Brucciani & Co., prije 1892.
- autor originala: Fidijina škola

Datacija: 438. – 432. g. pr. Kr.

Dimenzije: 0,34 × 1,23 × 0,75 m

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Materijal originala: mramor

Inventarni broj: AP-1

Vlasništvo: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Spis Gps. 138 / 1940

Smještaj originala: British Museum, London, inv. br. 1816,0610.91

Opis:

Sadreni odljev mramorne skulpture Helija s istočnog zabata Partenona (A). Heliju nedostaje glava, ali sačuvani vrat ima prednji nagib koji odgovara djelovanju ruku, koje su ispružene ispred tijela i drže uzde konja. Nedostaju glava, ruka i ručni zglob desne ruke, te ruka, zapešće i podlaktica lijeve ruke. Skulptura se identificira kao Helije, bog sunca. Njegovakočija izlazi iz valova a vukla su je su dva para konja. U samim uglovima ovog zabata vrijeme je bilo simbolično određeno, Helijev četveropreg izranja u zoru, a Selenin zalazi ispod horizonta u suton. Valovi se tretiraju na konvencionalan način uobičajeno u prikazima vode u grčkoj umjetnosti. Metalne uzde koje su bile pričvršćene na gornju površinu postolja ispod desne podlaktice, sada su izgubljene.

Literatura:

Boardman, J., *Greek Sculpture. The Classical Period*, London, Thames and Hudson, 1985.

Jenkins, I., *The Parthenon Sculptures in the British Museum*, London, British Museum Press, 2007.;

https://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details/collection_image_gallery.aspx?partid=1&assetid=507118001&objectid=461664 (pristupano: 30. 1. 2019.)

5. Dvije konjske glave Helijeva četveroprega

Autori / datacija:

- autor drugog odljeva: radionica Gliptoteke HAZU, 1961.
- autor prvog odljeva: Brucciani & Co., prije 1892.
- autor originala: Fidijina škola

Datacija: 438. – 432. g. pr. Kr.

Dimenzije: 0,755 × 1,16 m

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Materijal originala: mramor

Inventarni broj: A-177

Vlasništvo prvog odljeva inv. br. AP-2: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Smještaj originala: British Museum, London, inv. br. 1816,0610.92, nabavljeno od: Thomasa Brucea, 7. lorda od Elgina 1816. godine

Opis:

Sadreni odljev originalne skupine koja ima sačuvane samo glave i vratove dvaju konja na postolju (B, C). Oni su izrađeni od jednog komada mramora i činili su vanjski par od izvorno dva para konja iz Helijeve kočije. Nedostaje donja čeljust najbližeg konja; (iako je na odljevu u Gliptoteci bolje sačuvana nego u originalu), a uglovi njegovih usta imali su rupe za umetanje metalnih uzdi koje su izgubljene. Glava drugog konja gotovo je potpuno nestala. Unutarnji par konja nalazi se u Muzeju Akropole u Ateni (stoga ga nema niti u Gliptoteci HAZU). Konji su bili dio četveroprega kola boga sunca Helija koji se diže iz mora u zoru. Helije je u svojim kolima bio smješten u lijevom kutu zabata i prikaz mu je dopunjen kolima Selene, boginje mjeseca, koja se spuštala ispod horizonta, u desnom uglu zabata.

Literatura:

Boardman, J., *Greek Sculpture. The Classical Period*, London, Thames and Hudson, 1995., 96-103.; Jenkins, I., *The Parthenon Sculptures in the British Museum*, London, British Museum Press, 2007.;

https://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?objectId=461663&partId=1&object=21174&page=1 (pristupano: 30. 1. 2019.)

6. Dioniz

Autori / datacija:

- autor prvog odljeva: Brucciani & Co.
- autor originala: Fidijska škola

Datacija: 438. – 432. g. pr. Kr.

Dimenzije: 1,29 × 1,78 m

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Materijal originala: mramor

Inventarni broj: A-9

Smještaj originala: British Museum, London, inv. br. 1816,0610.93, nabavljeno od: Thomasa Brucea, 7. lorda od Elgina 1816. godine

Opis:

Lik nagog muškarca koji leži na stijeni, opušteno se oslanja na lijevu ruku, okrenut je prema kočiji Helija u lijevom uglu zabata (D). Noge su mu savijene, a lijeva je povučena iza desne. Na stijeni na kojoj se nalazi figura, prebačena je bogata draperija himatija preko panterine kože. Ovo je jedina figura zabata koja ima sačuvanu glavu. Na stražnjem dijelu vidljivi su tragovi dviju pletenica preko zatiljka. Nedostaju mu šake i stopala. Isklesan je od jednog bloka penteličkog mramora, osim desnog stopala koje je dodano. Desna noga napravljena je odvojeno i pričvršćena pomoću metalne igle.

Literatura:

Boardman, J. *Greek Sculpture. The Classical Period*, London, Thames and Hudson, 1985., 115., sl. 80.1.; Jenkins, I., *The Parthenon Sculptures in the British Museum*, London, British Museum Press, 2007., 51.; Smith, A., *A Catalogue of Sculpture in the Department of Greek and Roman Antiquities*, London, British Museum, William Clowes and Sons, 1892., 107-108.; https://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?objectId=461662&partId=1&searchText=Parthenon&page=5 (pristupano: 30. 1. 2019.)

7. Demetra i Kora

Autori / datacija:

- autor odljeva: Brucciani & Co., prije 1892.
- autor originala: Fidijina škola

Datacija: 438. – 432. g. pr. Kr.

Dimenzije: 2,48 × 1,73 m

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Materijal originala: mramor

Inventarni broj: AP-3

Vlasništvo: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Spis Gps. 138 / 1940

Smještaj originala: British Museum, London, inv. br. 1816,0610.94, nabavljeno od: Thomasa Brucea, 7. lorda od Elgina 1816. godine

Opis:

Sadreni odljev mramornih skulptura s istočnog zabata Partenona prikazuje dvije ženske figure koje sjede na kvadratnim sjedalima, napravljenim od jednog komada mramora (E, F). Obje su odjevene u hiton bez rukava, koji je opasan u struku. Preko njihovih nogu prebačen je plašt. Lijeva figura nježno je položila lijevu ruku na rame desne figure. Na poleđini koja nije bila vidljiva, modeliranje draperije je pliće, a nabori su širi i manje složeni. Figurama nedostaju glave i djelomično ruke, dok su stopala oštećena. Na desnom zapešću lijevog lika, može se vidjeti rupa, koja označava točku pričvršćenja metalne narukvice. Desna je figura nosila metalne fibule na svakom ramenu. Smatra se da skulpture predstavljaju Demetru i Perzefonu. Druge predložene identifikacije su dvije Hore (godišnja doba).

Literatura:

Choremi-Spetsieri, A., *The Sculptures of the Parthenon: Acropolis, British Museum, Louvre*, Athena, Ephesus Publishing, 2004., sl. 89, 121, 123, 125, 127.

https://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?objectId=399275&partId=1&searchText=+1816%2c0610.94+&page=1 (15.11.2019.)

8. Ženska figura

Autori / datacija:

- autor odljeva: Brucciani & Co., prije 1892.
- autor originala: Fidijina škola

Datacija: 438. – 432. g. pr. Kr.

Dimenzije: v. 1,75 m

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Materijal originala: mramor

Inventarni broj: AP-5

Vlasništvo: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Spis Gps. 138 / 1940

Smještaj originala: British Museum, London, inv. br. 1816,0610.95, nabavljeno od: Thomasa Brucea, 7. lorda od Elgina 1816. godine

Opis:

Sadreni odljev ženske mramorne skulpture s istočnog zabata Partenona (G). Lik mlade djevojke prikazan je u brzom pokretu. Desno koljeno joj je savijeno i u iskoraku. Odjevena je u opasani peplos s preklopom, a draperija leti iza nje. Nedostaju joj glava, desna podlaktica i šaka, cijela lijeva ruka i oba stopala. Njeno je postolje utonulo u podnožje zabata. Različite su interpretacije u identifikaciji figure, smatra se da predstavlja Niku, Hebu, Hekatu, Artemdu ili Iridu.

Literatura:

Choremi-Spetsieri, A., *The Sculptures of the Parthenon: Acropolis, British Museum, Louvre, Athens*, Ephesus Publishing, 2004., sl. 90, 123, 125, 127.

https://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?objectId=461661&partId=1&people=95172&peoA=95172-2-32&page=1 (pristupano: 30. 1. 2019.)

9. Hestija

Autori / datacija:

- autor odljeva: Brucciani & Co., prije 1892.
- autor originala: Fidijina škola

Datacija: 438. – 432. g. pr. Kr.

Dimenzije: v. 1,39 m

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Materijal originala: mramor

Inventarni broj: AP-6

Vlasništvo: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Spis Gps. 138 / 1940

Smještaj originala: British Museum, London, inv. br. 1816,0610.405, nabavljeno od:

Thomasa Brucea, 7. lorda od Elgina 1816. godine

Opis:

Sadreni odljev ženske mramorne skulpture s istočnog zabata Partenona (K). Ženska figura sjedi na stijeni, poviše dva ženska lika desno do nje, u pozi kao da će se okrenuti ili možda podići na desnu nogu. Odjevena je u hiton kratkih rukava, koji joj je skliznuo s desnog ramena i ogrnuta je himationom koji joj pokriva noge i leđa. Nedostaju joj glava i obje ruke, a na nogama nosi sandale s debelim potplatima. Smatra se da je prikazana obiteljska grupa Hestija, Diona i Afrodita (kat. br. 11).

Literatura:

Choremi-Spetsieri, A., *The Sculptures of the Parthenon: Acropolis, British Museum, Louvre, Athens*, Ephesus Publishing, 2004., sl. 93, 127, 131.

https://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?objectId=3117917&partId=1&searchText=parthenon+sculptures&page=1 (pristupano: 30. 1. 2019.)

10. Diona i Afrodita

Autori / datacija:

• autor odljeva: Brucciani & Co., prije 1892.

• autor originala: Fidijina škola

Datacija: 438. – 432. g. pr. Kr.

Dimenzije: 1,25 × 2,34 m

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Materijal originala: mramor

Inventarni broj: AP-7

Vlasništvo: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Spis Gps. 138 / 1940

Smještaj originala: British Museum, London, inv. br. 1816,0610.97, nabavljeno od: Thomasa

Brucea, 7. lorda od Elgina 1816. godine

Opis:

Sadreni odljev dviju ženskih mramornih skulptura s istočnog zabata Partenona (L, M). Ženski se likovi naslanjaju na stepenastu stijenu prekrivenu himationom. Obje figure odjevene su u opasane hitone s rukavima. Lijeva figura ima dodatno pričvršćenu draperiju preko ramena. Desna se naslanja u krilo lijeve figure, te ima ogoljeno desno rame. Isklesane iz jednog bloka, nedostaju im glave, ruke i stopala. Smatra se da slijeva na desno prikazuju Hestiju, Dionu i njezinu kćer Afroditu (kat. br. 10, 11). Prema nekim intepretacijama ove figure personificiraju more (Talasu) u krilu Zemlje (Geje).

Literatura:

Choremi-Spetsieri, A., *The Sculptures of the Parthenon: Acropolis, British Museum, Louvre, Athens*, Ephesus Publishing, 2004., 127, 131., sl. 93.

https://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?objectId=461660&partId=1&searchText=parthenon+sculptures&page=2 (pristupano: 30. 1. 2019.)

11. Glava konja

Autori / datacija:

- autor drugog odljeva: radionica Gliptoteke HAZU, 1961.
- autor prvog odljeva: Brucciani & Co., prije 1892.
(vlasništvo: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu)
- autor originala: Fidijina škola

Datacija: 438. – 432. g. pr. Kr.

Dimenzije: 0,67 × 0,05 m

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Materijal originala: mramor

Inventarni broj: A-169

Vlasništvo: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Spis Gps. 138 / 1940

Smještaj originala: British Museum, London, inv. br. 1816,0610.97, nabavljeno od: Thomasa Brucea, 7. lorda od Elgina 1816. godine

Opis:

Skulptura je oblikovana kao izolirana glava konja, uši su mu spljoštene, čeljust i nosnice otvorene, a oči ispupčene (O). Nedostaju mu dio donje čeljusti i unutarnja strana vrha glave.

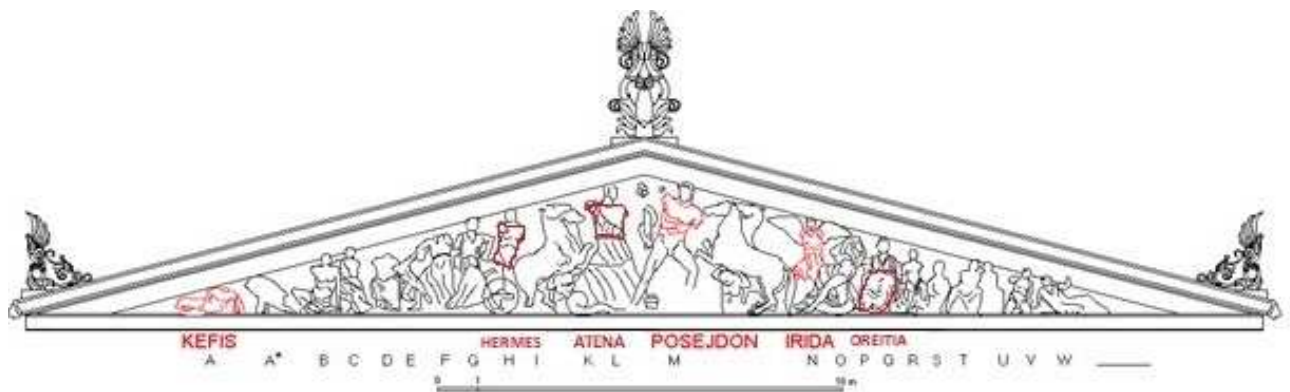
Postoje rupe za klinove gdje je bila pričvršćena metalna uzda. Na grivi se nalazi jedanaest manjih rupa, u koje su bili umetnuti izgubljeni metalni ukrasi. Ovo je glava jednog od četiri konja četveroprega božice mjeseca Selene ili Nyx, božice noći. Druga dva konja i Selenin torzo nalaze se u Muzeju Akropole u Ateni. U uglovima istočnog zabata Helijeva kola izranjaju točno u zoru, a na suprotnoj strani Selenina zalaze ispod horizonta točno u suton.

Literatura:

Choremi-Spetsieri, A., *The Sculptures of the Parthenon: Acropolis, British Museum, Louvre, Athens*, Ephesus Publishing, 2004., sl. 95, 127.

https://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?objectId=461659&partId=1&searchText=parthenon+sculptures&page=2 (pristupano: 30. 1. 2019.)

ZAPADNI ZABAT

Sl. 89. Zapadni zabat Partenona s označenim odljevima u Gliptoteci HAZU, Arhiv Gliptoteke HAZU

Tema zapadnog zabata je sukob Atene i Posejdona za prevlast nad gradom Atenom i Atikom. Figure su slabo sačuvane, ali radnja se može rekonstruirati na temelju crteža Partenonske skulpture koju je izradio Jacques Carrey 1674. godine. Središnje figure su Atena i Posejdon koji kočijama dolaze na Akropolu. Nika je vozač Ateninih kola, a Amfitrita Posejdonovih. Atena (L) zauzima lijevu stranu, desnom rukom je zamahivala mačem, a u lijevoj je držala štit. Sve što je ostalo od njezine figure je torzo u *British Museumu*, zatim fragment stražnjeg dijela glave s vratom i dio ramena sa egidom, danas u Muzeju Akropole. Posejdon (M) je veći, snažne anatomije, u desnoj ruci je držao trozub. Atenin dar, maslinovo stablo obično se postavlja u aksijalnom pravcu između dva božanstva.

U lijevom uglu zabata je muškarac u polu ležećem položaju (A), nag, s plaštem prebačenim preko lijevog ramena. Obično se povezuje uz rijeku Ilis ili Kefis koja teče sjeverno od

Akropole; njegov oponent u drugom uglu je potpuno odjevena žena u polu sjedećem položaju (W). Ako je (A) bog rijeke, ona je u tom slučaju nimfa, a bog rijeke bi mogao biti figura do nje (V) s kojim ona razgovara. Između figura (B, C) je smotana zmija koja pomaže da se (B) identificira kao Kekrop. Kekrop je prikazan kao ljudsko biće, sjedi na stijeni, oslonjen na lijevu ruku, a desnu je ispružio. Mlada djevojka (C) ga je zagrlila, klečeći na stijeni, a identificira se kao njegova kći Pandroza. Ostala Kekropova djeca, kćeri Herse (D), Aglaura (F), i njegov sin Erisihton (E) prikazan je između njih kao dječak. Od Atenine vozačice (G) sačuvani su samo ostaci krila koji upućuju na Nike. U Ateninoj pratnji je i Hermes (H) s prebačenom hlamidom preko lijevog ramena koja je bila pričvršćena brončanom sponom. Posejdonova vozačica je Amfitrita (O), a pokraj nje je Irida (N). Ostale figure pripadaju Erehtejevoj obitelji. Figura (Q) je prikazana frontalno, a flankira je par stajaćih dječaka (P, R). Za nju se smatra da predstavlja Erehtejevu kći Oreithyia sa sinovima. Ženska figura (T) sjedi na niskoj stijeni prekrivenoj himatijem, okrenuta na lijevo prema velikom dječaku (S). Ona se općenito pripisuje drugoj Erehtejevoj kćeri, Kreuzi. Slijedeća figura je žena (U), koja sjedi, licem okrenuta na lijevo. Ona se interpretira kao treća Erehtejeva kći, koja se priljubila uz majku Praxihea (U), pokraj koje bi trebao biti (nedostaje figura) Erehtej.

12. Iis

Autori / datacija:

- autor odljeva: Brucciani & Co., prije 1892.
- autor originala: Fidijina škola

Datacija: 438. – 432. g. pr. Kr.

Dimenzije: 0,79 × 1,93 m

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Materijal originala: mramor

Inventarni broj: AP-9

Vlasništvo: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Smještaj originala: British Museum, London, inv. br. 1816,0610.99, nabavljeno od: Thomasa Brucea, 7. lorda od Elgina 1816. godine

Opis:

Sadreni odljev figure muškarca, izrađenog od jednog komada mramora (A). Muškarac je u polu ležećem položaju, nag, s plaštem prebačenim preko lijevog ramena. Figuri nedostaju glava,

lijeva ruka, desna šaka, dio desne i lijeve noge. Smješten je na krajnjem lijevom uglu zabata, a pozom je prilagođen zakonu kadra. S obzirom da se odozdo ne vidi stražnji dio kipa, završen je s iznenađujućim detaljima. Obično se povezuje uz rijeku Ilissos ili Kephissos koja teče sjeverno od Akropole.

Literatura:

Choremi-Spetsieri, A., *The Sculptures of the Parthenon: Acropolis, British Museum, Louvre, Athens*, Ephesus Publishing, 2004., sl. 97-98., 137, 139, 141.

https://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?objectId=461691&partId=1&searchText=parthenon+sculptures&page=2(pristupano: 30. 1. 2019.)

13. Hermes

Autori / datacija:

• autor odljeva: Brucciani & Co., prije 1892.

• autor originala: Fidijina škola

Datacija: 438. – 432. g. pr. Kr.

Dimenzije: v. 1,11 m, pl. 0,075 m

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Materijal originala: mramor

Inventarni broj: AP-10

Vlasništvo: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Spis Gps. 138/40

Smještaj originala: British Museum, London, inv. br. 1816,0610.100, nabavljeno od:

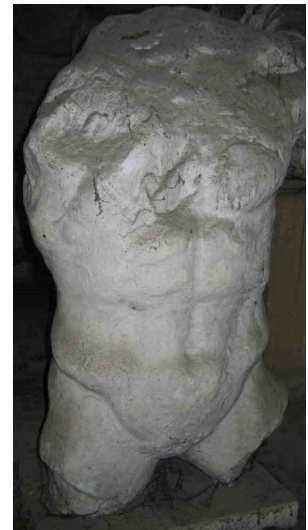
Thomasa Brucea, 7. lorda od Elgina 1816. godine

Opis:

Sadreni odljev figure nagog torza muškarca koji na leđima ima prebačenu hlamidu preko lijevog ramena (H). Draperija pada u obliku slova V i vjerojatno je sprijeda bila pričvršćena brončanom kopčom. Iznad lijeve ključne kosti nalazi se rupa koja je vjerojatno služila za pričvršćivanje hlamide. Desno bedro ove figure nalazi se u Muzeju Akropole u Ateni. Lik je stajao prema sredini zabata na lijevoj strani, a vjerojatno prikazuje Hermesa u Ateninoj pratnji.

Literatura:

Choremi-Spetsieri, A., *The Sculptures of the Parthenon: Acropolis, British Museum, Louvre, Athens*, Ephesus Publishing, 2004., sl. 100, 141, 143.

https://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?objectId=461690&partId=1&searchText=parthenon+sculptures&page=1, (pristupano: 20.11.2019.)

14. Atena

Autori / datacija:

- autor odljeva: Brucciani & Co., prije 1892.

- autor originala: Fidijina škola

Datacija: 438. – 432. g. pr. Kr.

Dimenzije: v. 0,71, pl. 0,055 m

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Materijal originala: mramor

Inventarni broj: AP-11

Vlasništvo: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Spis Gps. 138/40

Smještaj originala: British Museum, London, inv. br. 1816,0610.102, nabavljeno od:

Thomasa Brucea, 7. lorda od Elgina 1816. godine

Opis:

Sadreni odljev ženskog torza u peplosu, koji prikazuje božicu Atenu (L). Ovaj fragment figure nalazi se u *British Museumu* u Londonu, dok se dio stražnjeg dijela glave s vratom i dio ramena sa egidom nalaze u Muzeju Akropole u Ateni. Atenina egida savijena je poput uskog pojasa i prelazi preko lijeve dojke i prsa. Obje ruke su odlomljene i nedostaje čitava figura od prsa na dolje. U torzu su probušene rupe za pričvršćivanje metalnih elemenata koji nedostaju. Stražnji dio skulpture je oštećen.

Literatura:

Choremi-Spetsieri, A., *The Sculptures of the Parthenon: Acropolis, British Museum, Louvre, Athens*, Ephesus Publishing, 2004., sl. 101-102., 143.

https://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?objectId=461689&partId=1&searchText=parthenon+sculptures&page=1 (pristupano: 30. 1. 2019.)

15. Posejdon

Autori / datacija:

- autor odljeva: Brucciani & Co., prije 1892.
- autor originala: Fidijina škola

Datacija: 438. – 432. g. pr. Kr.

Dimenzije: v. 0,99 m

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Materijal originala: mramor

Inventarni broj: AP-12

Vlasništvo: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Spis Gps. 138/40

Smještaj originala: British Museum, London, inv. br. 1816,0610.103, nabavljeno od:

Thomasa Brucea, 7. lorda od Elgina 1816. godine

Opis:

Sadreni odljev gornjeg dijela torza muške figure koji se sastoji od tri dijela (M). Najveći dio torza, leđa, ramena i ključne kosti nalaze se u *British Museumu*. Dijelovi prsnog koša, koji su odvojeni od torza, nalaze se u Muzeju Akropole u Ateni. Na poledini je odrezan gornji dio ramena. Odljev u Gliptoteci ima sva tri dijela torza. Originalu nedostaju glava, ruke i noge. Skulptura vjerojatno predstavlja Posejdona, boga mora, koji je bio postavljen desno od središta kao oponent Ateni.

Literatura:

Choremi-Spetsieri, A., *The Sculptures of the Parthenon: Acropolis, British Museum, Louvre, Athens*, Ephesus Publishing, 2004., sl. 103, 145.

https://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?objectId=461688&partId=1&searchText=parthenon+sculptures&page=1, (pristupano: 20.11.2019.)

16. Irida

Autori / datacija:

- autor drugog odljeva: radionica Gliptoteke HAZU, 1961.
- autor prvog odljeva: Brucciani & Co., prije 1892.
- autor originala: Fidijina škola

Datacija: 438. – 432. g. pr. Kr.

Dimenzije: v. 1,21 m

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Materijal originala: mramor

Inventarni broj: A-168

Vlasništvo: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, AP-4 Spis Gps. 138/40

Smještaj originala: British Museum, London, inv. br. 1816,0610.96, nabavljeno od: Thomasa Brucea, 7. lorda od Elgina 1816. godine

Opis:

Sadreni odljev originalnog mramornog ženskog torza sačuvano je do koljena (N). Skulptura nosi kratki hiton bez rukava opasan u struku metalnim pojasom koji nedostaje. Kretanje draperije i impostacija figure ukazuju na nalet vjetra. Na nekim mjestima draperija prijanja uz njezino tijelo, a nabori materijala nemirno lepršaju. Nedostaju joj ruke i krila koja su ubačena u ramena na leđima. Pretpostavlja se da bi glava mogla biti tzv. Labordova glava iz muzeja *Louvre* u Parizu. Smatra se da skulptura prikazuje Iridu, krilatu glasnicu bogova.

Literatura:

Choremi-Spetsieri, A., *The Sculptures of the Parthenon: Acropolis, British Museum, Louvre, Athens*, Ephesus Publishing, 2004., sl. 107, 145.

https://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?objectId=461692&partId=1&searchText=parthenon+sculptures&page=2 (pristupano: 30. 1. 2019.)

17. Oritija

Autori / datacija:

- autor odljeva: Brucciani & Co., prije 1892.
- autor originala: Fidijina škola

Datacija: 438. – 432. g. pr. Kr.

Dimenzije: v. 0,79 m

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Materijal originala: mramor

Inventarni broj: AP-14

Vlasništvo: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Spis Gps. 138/40

Smještaj originala: British Museum, London, inv. br. 1816,0610.106, nabavljeno od:

Thomasa Brucea, 7. lorda od Elgina 1816. godine

Opis:

Sadreni odljev originalne mramorne ženske figure, koja sjedi na stjeni i od koje su ostale sačuvane jedino noge (Q). Odjevena je u dugi nabrani hiton, na nogama nosi sandale s debelim potplatima. Figura se interpretira kao Erehtejeva kći Oritija, sa sinovima.

Literatura:

Choremi-Spetsieri, A., *The Sculptures of the Parthenon: Acropolis, British Museum, Louvre, Athens*, Ephesus Publishing, 2004., sl. 109, 145, 147.

https://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?objectId=461686&partId=1&searchText=parthenon+sculptures&page=1 (pristupano 20. 11. 2019.)

18. Amfitrita

Autori / datacija:

- autor odljeva: Brucciani & Co., prije 1892.
- autor originala: Fidijina škola

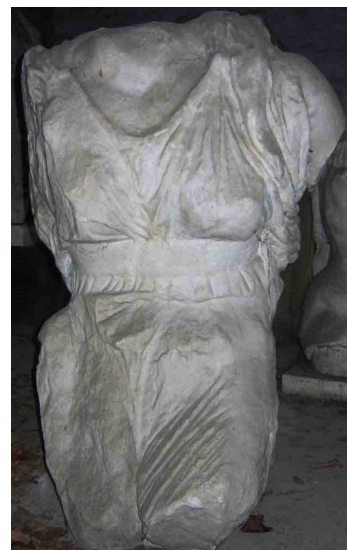
Datacija: 438. – 432. g. pr. Kr.

Dimenzije: v. 1,15 m

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Materijal originala: mramor

Inventarni broj: AP-13

Vlasništvo: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Spis Gps. 138/40

Smještaj originala: British Museum, London, inv. br. 1816,0610.105, nabavljeno od: Thomasa Brucea, 7. lorda od Elgina 1816. godine

Opis:

Sadreni odljev originalne mramorne ženske figure Amfitrite (O). Ženski lik odjeven je u dugi hiton bez rukava, opasan pojasom koji nedostaje, što se vidi po pet rupa u mramoru na mjestima gdje su bili umetnuti metalni ukrasi. Nedostaju glava, desna ruka s ramenom, lijeva ruka, svi donji udovi osim gornjeg dijela lijevog bedra. Postoje dva dijela podlaktice, koji su vjerojatno dijelovi ove skulpture; jedan je gipsani odljev ručnog zgloba čiji se original nalazi u Ateni. Kip se interpretira kao Amfitrita, supruga boga Posejdona, koja je vjerojatno vozila kočiju.

Literatura:

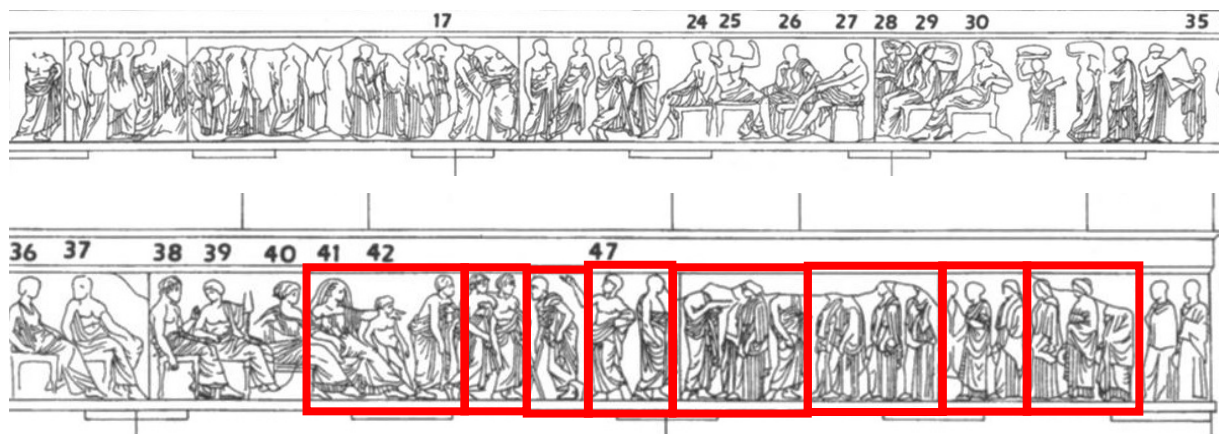
Choremi-Spetsieri, A., *The Sculptures of the Parthenon: Acropolis, British Museum, Louvre, Athens*, Ephesus Publishing, 2004., sl. 108, 145.

https://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?objectId=461687&partId=1&searchText=parthenon+sculptures&page=1, (pristupano: 30. 1. 2019.)

FRIZ PARTENONA

Fidija je zajedno sa svojim suradnicima izradio jonski friz u plitkom reljefu u dužini od 167,5 m, s nekih 378 ljudskih figura u pratnji 245 životinjskih. Premda postoje mnogobrojne scene religijskih procesija naslikane u atičkom slikarstvu na vazama i u reljefnoj skulpturi, niti jedna nije toliko detaljna kao što je Partenonski friz. Na frizu je prikazana Panatenejska procesija, koja uključuje: žrtvene životinje, krave i ovce, glazbenike koji sviraju *aulos* i liru, muškarce (pješake) koji nose ritualni pribor (posude za vodu, košare, posude za libaciju, vrčeve i dr.), brojne konjanike u galopu, i sjedeća božanstva 12 Olimpijskih bogova prema kojima se procesija kreće. Na 114 blokova na kojima je izrađen friz, najdulji je onaj koji stoji na središtu istočne strane nasuprot ulaznim vratima. Dimenzije su 4,43 m prema uobičajenim blokovima dužine 1,22 m. Na tom bloku je prikazana ceremonija u svom vrhuncu, trenutak predaje peplosa starom kulturnom kipu izrađenom od maslinova drva za kip Atene Polije.

ISTOČNI FRIZ PARTENONA

Sl. 90. Crtež istočnog friza Partenona s označenim dijelovima koji se nalaze u Gliptoteci HAZU (preuzeto iz: J. Neils, 1999., 7.)

19. Tri figure (Afrodita, Eros i Kekrop)

Autori / datacija:

- autor drugog odljeva: radionica Gliptoteke HAZU, 1961.
- autor prvog odljeva: Brucciani & Co., prije 1892.
- autor originala: Fidijina škola (Alkamen i Demetrios)

Datacija: 438. – 432. g. pr. Kr.

Dimenzije: 1,02 × 0,84 m

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Materijal originala: mramor

Inventarni broj: A-154i

Smještaj originala: British Museum, London, inv. 1816,0610.21-22

Opis:

Sadreni odljev izvornog mramornog reljefa (blok VI.) s istočnog friza Partenona. Lijevi fragmentarno sačuvani lik je Afrodita koja sjedi u bogato naboranom hitonu, lijevu ruku ima ispruženu preko ramena sina Erosa i pokazuje na procesiju. Eros je prikazan nag, naslonjen desnom rukom na majčino koljeno, original je oštećen ali je lik sačuvan u sadrenom odljevu. Afrodita i Eros pripisuju se radu Alkamena, dok se desni muški lik koji stoji ispred njih pripisuje radu Demetriosu. Muškarac pripada grupi koja se nastavlja na idućem bloku, gdje su prikazana četiri eponima.

Literatura:

Boardman, J., *Greek Sculpture. The Classical Period*, London, Thames and Hudson, 1995., 106-109.; Jenkins, I., *The Parthenon Frieze*, London, British Museum Press, 1994.

20. Tri muške figure

Autori / datacija:

- autor drugog odljeva: radionica Gliptoteke HAZU, 1961.
- autor prvog odljeva: Brucciani & Co., prije 1892.
- autor originala: Fidijina škola

Datacija: 438. – 432. g. pr. Kr.

Dimenzije: 1,02 × 1,22 m

Materijal: sadra

Materijal originala: mramor

Tehnika izrade: odljev

Inventarni broj: A-154j

Smještaj originala: British Museum, London, inv. br. 1816,0610.21-22

Opis:

Sadreni odljev izvornog mramornog reljefa (blok VI.) s istočnog friza Partenona. Prikazani su slijeva na desno eponimi, Kekrop, a desni fragmentarno sačuvan lik je Erehtej (A-154k). Blok je fragmentarno sačuvan u dva dijela. U lijevom dijelu prikazana su četiri muškarca koji su naslonjeni na štap i naizgled su uključeni u razgovor. Prikazani su kao suci ili četvorica od deset eponima. Oni čine prijelaz u čitavoj povorci između bogova koji sjede s jedne strane i procesije koja se približava s druge strane. Iako je original vrlo oštećen može rekonstruirati uz pomoć kalupa koje je dao izraditi francuski diplomat Le Comte de Choiseul-Gouffier 1787. godine.

Naš je odljev vjerojatno rekonstrukcija prema tom kalupu.

Literatura:

Boardman, J., *Greek Sculpture. The Classical Period*, London, Thames and Hudson, 1995., 106-109.; Jenkins, I., *The Parthenon Frieze*, London, British Museum Press, 1994., 80-81.; Pryce, F. N.; Smith, A. H., *Catalogue of Greek Sculpture in the British Museum, I-III*, London, BMP, 1892., Sculpture 324.

21. Figura starca

Autori / datacija:

- autor drugog odljeva: radionica Gliptoteke HAZU, 1961.
- autor prvog odljeva: nepoznat
- autor originala: Fidijina škola

Datacija: 438. – 432. g. pr. Kr.

Dimenzije: 1,02 × 1,23 m

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Materijal originala: mramor

Inventarni broj: A-154k

Smještaj originala: British Museum, London

Opis:

Sadreni odljev izvornog mramornog reljefa (blok VI.) s istočnog friza Partenona. Nastavak je na reljef A-154j, koji je u originalu u Londonu gotovo potpuno uništen.

Vjerojatno je kao i prethodni reljef rekonstruiran uz pomoć kalupa koje je preuzeo francuski diplomat Le Comte de Choiseul-Gouffier 1787. godine. Naš je odljev vjerojatno rekonstrukcija prema tom kalupu.

Literatura:

Boardman, J., *Greek Sculpture. The Classical Period*, London, Thames and Hudson, 1995., 106-109.; Jenkins, I., *The Parthenon Frieze*, London, British Museum Press, 1994.

22. Dvije figure

Autori / datacija:

- autor drugog odljeva: radionica Gliptoteke HAZU, 1961.
- autor prvog odljeva: Brucciani & Co., prije 1892.
- autor originala: Fidijina škola (Demetrios)

Datacija: 438. – 432. g. pr. Kr.

Dimenzije: 1,02 × 0,99 m

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Materijal originala: mramor

Inventarni broj: A-154l

Smještaj originala: British Museum, London

Opis:

Sadreni odljev originalnog mramornog reljefa (blok VI.) s istočnog friza Partenona. Prikazana su prva dva lika procesije koju čini skupina od 17 likova. Oni se nastavljaju na blok VI. (i na A-154j), ali ne pripadaju grupi bogova. Oni su teletarsi koji su zaduženi za ceremoniju i primaju procesiju na Akropoli. Lijeva figura okrenuta je prema sjevernom dijelu procesije i desnom uzdignutom rukom signalizira, dok je desna figura okrenuta u desno prema drugom dijelu procesije. Ove se dvije figure pripisuju kiparu Demetriosu (iz Alopeke).

Literatura:

Boardman, J., *Greek Sculpture. The Classical Period*, London, Thames and Hudson, 1995., 106-109.; Jenkins, I., *The Parthenon Frieze*, London, British Museum Press, 1994.

23. Četiri figure

Autori / datacija:

- autor drugog odljeva: radionica Gliptoteke HAZU, 1961.
- autor prvog odljeva: : Brucciani & Co., prije 1892.
- autor originala: Fidijina škola

Datacija: 438. – 432. g. pr. Kr.

Dimenzije: 1,02 × 0,75 m

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Materijal originala: mramor

Inventarni broj: A-154m

Smještaj originala: Louvre, Pariz, inv. br. MR 825 (MA 738)

Opis:

Sadreni odljev originalnog mramornog reljefa (blok VII.) s istočnog friza Partenona. Ovo je desni dio reljefa kojeg je pronašao Louis François Sebastien Fauvel u podnožju Partenona. Kupio ga je grof Choiseul-Gouffier 1784. godine, a zaplijenjen je za Louvre (kao vlasništvo aristokrata) 1798. godine. Na reljefu je prikazana svečana povorka Ergastina koje se približavaju kipu Atene, koju su dočekala dva svećenika. Lijevi muški lik drži s obje ruke uzdignutu posudu, koju su mu donijele dvije djevojke prema kojima je okrenut. Slijede dvije ergastine koje nemaju ništa u rukama. Svi likovi nose himation koji pada u bogatim naborima

i sandale. Jedna od mladih žena nosi *phiale* (koja se koristi za ljevanice ili lijevanje ceremonijalnih pića).

Literatura:

Boardman, J., *Greek Sculpture. The Classical Period*, London, Thames and Hudson, 1995., 106-109.; Hamiaux, M., *Les sculptures grecques, I, 2.* edicija, Pariz, Réunion des musées nationaux, Paris, 2001., 134.; Rolley, Cl., *La sculpture grecque. 2 - La période classique*, Pariz, 1999., 91-92., sl. 83.; Jones-Roccos, L., The Kanephoros and her festival mantle, u: *American Journal of Archaeology*, 99., 1995., 654-659., sl. 14.-17.

24. Četiri figure

Autori / datacija:

- autor drugog odljeva: radionica Gliptoteke HAZU, 1961.
- autor prvog odljeva: nepoznat
- autor originala: Fidijina škola

Datacija: 438. – 432. g. pr. Kr.

Dimenzije: 1,08 × 0,98 m

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Materijal originala: mramor

Inventarni broj: A-154n

Smještaj originala: Louvre, Pariz, inv. br. MR 825 (MA 738)

Opis:

Sadreni odljev originalnog mramornog reljefa (blok VII.) s istočnog friza Partenona. Ovo je desni dio reljefa kojeg je pronašao Louis François Sebastien Fauvel u podnožju Partenona. Kupio ga je grof Choiseul-Gouffier 1784. godine, a također je zaplijenjen za Louvre (kao vlasništvo aristokrata) 1798. godine. Na reljefu je prikazana svečana povorka Ergastina koje se približavaju kipu Atene, koju su dočekala dva svećenika. Jedna od mladih žena nosi *phiale* (koja se koristi za ljevanice ili lijevanje ceremonijalnih pića). Posljednja, desna Ergastina, se okreće i dijeli teret teškog plamenika (*tymaterion*) s mladom djevojkom koja je prikazana na susjednoj ploči, u British Museumu u Londonu. Izvorno, pozadina friza bila je obojena u plavo, dok su frizure i dijelovi njihove odjeće bili pozlaćeni.

Literatura:

Boardman, J., *Greek Sculpture. The Classical Period*, London, Thames and Hudson, 1995., 106-109.; Hamiaux, M., *Les sculptures grecques, I*, 2. edicija, Pariz, 2001., 134.; Rolley, Cl., *La sculpture grecque. 2 - La période classique*, Pariz, 1999., 91.-92., sl. 83.; Jones-Roccos, L., The Kanephoros and her festival mantle, u: *American Journal of Archaeology*, 99., 1995., 654. - 659., sl. 14. - 17.

25. Dvije ženske figure

Autori / datacija:

- autor drugog odljeva: radionica Gliptoteke HAZU, 1961.
- autor prvog odljeva: Brucciani & Co., prije 1892.
- autor originala: Fidijina škola

Datacija: 438. – 432. g. pr. Kr.

Dimenzije: 1,02 × 1,28 m

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Materijal originala: mramor

Inventarni broj: A-154o

Smještaj originala: British Museum, London, inv. br. 1816,0610.24

Opis:

Sadreni odljev originalnog mramornog reljefa (blok VIII.) s istočnog friza Partenona. Ovo je lijevi dio bloka od pet djevojaka koje hodaju jedna iza druge u povorci, odjevene u bogato naborane haljine (A-154o i A-154p). Lijeva nosi u rukama veliki plamenik za tamjan. Glave djevojaka nalaze se u Muzeju Akropole u Ateni, a neki ulomci su u muzeju Louvre u Parizu.

Literatura:

Boardman, J., *Greek Sculpture. The Classical Period*, London, Thames and Hudson, 1995., 106-109.; Jenkins, I., *The Parthenon Frieze*, London, British Museum Press, 1994., 82.

Pryce, F. N.; Smith, A. H., *Catalogue of Greek Sculpture in the British Museum, I-III*, London, BMP, 1892., Sculpture 324.

26. Tri ženske figure

Autori / datacija:

- autor drugog odljeva: radionica Gliptoteke HAZU, 1961.
- autor prvog odljeva: Brucciani & Co., prije 1892.
- autor originala: Fidijina škola

Datacija: 438. – 432. g. pr. Kr.

Dimenzije: 1,08 × 0,47 m

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Materijal originala: mramor

Inventarni broj: A-154p

Smještaj originala: British Museum, London, inv. br. 1816,0610.24

Opis:

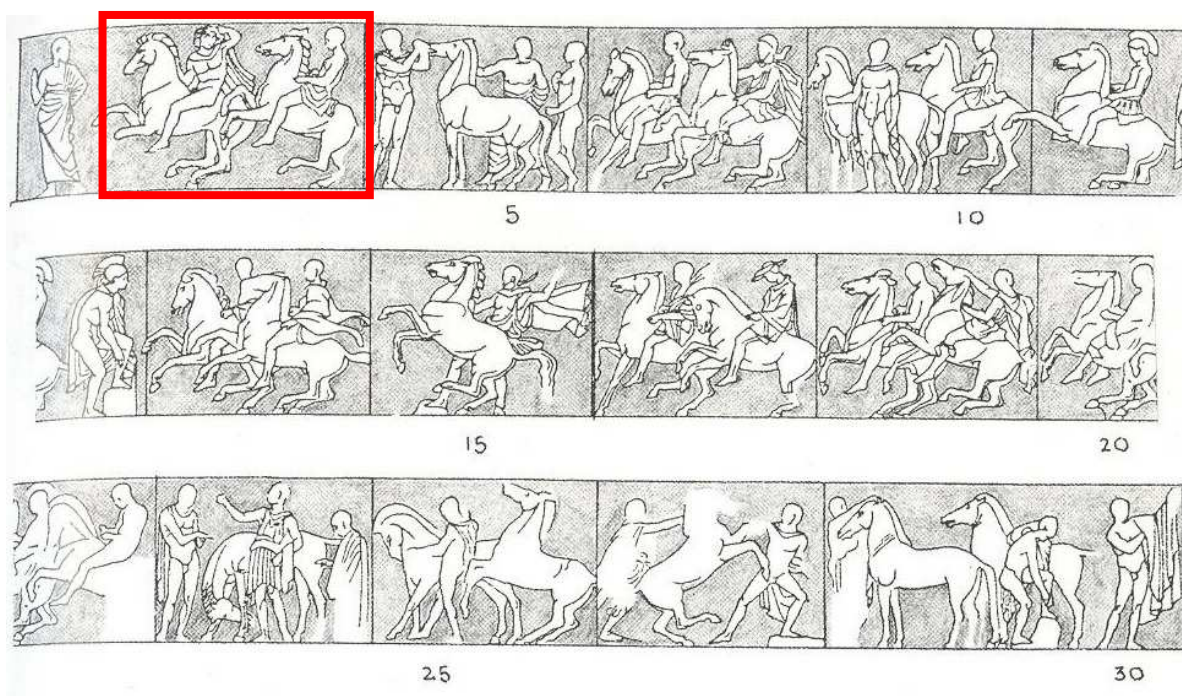
Sadreni odljev originalnog mramornog reljefa (blok VIII.) s istočnog friza Partenona. Ovo je desni dio bloka od pet djevojaka koje hodaju jedna iza druge u povorci, odjevene u bogato naborane haljine (nastavak na A-154o). Dvije djevojke nose vrčeve, a one iza njih nose zdjele za ritual ljevanica. Glave djevojaka nalaze se u Muzeju Akropole u Ateni, a neki ulomci su u muzeju Louvre u Parizu.

Literatura:

Boardman, J., *Greek Sculpture. The Classical Period*, London, Thames and Hudson, 1995., 106-109.; Jenkins, I., *The Parthenon Frieze*, London, British Museum Press, 1994., 82.; Pryce, F. N.; Smith, A. H., *Catalogue of Greek Sculpture in the British Museum, I-III*, London, BMP, 1892., Sculpture 324.

ZAPADNI FRIZ PARTENONA

Sl. 91. Zapadni friz Partenona, crtež s označenim odljevom u Gliptoteci HAZU (preuzeto iz Boardman, 1995., sl. 92.)

27. Dva konjanika

Autori / datacija:

- autor drugog odljeva: radionica Gliptoteke HAZU, 1961.
- autor prvog odljeva: Brucciani & Co., prije 1892.
- autor originala: Fidijina škola

Datacija: 438. – 432. g. pr. Kr.

Dimenzije: 1,02 × 0,93 m (A-154-g), 1,05 × 1,2 m (A-154-h)

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Materijal originala: mramor

Inventarni broj: A-154g i A-154h

Smještaj originala: British Museum, London, inv. br. 1816,0610.47

Opis:

Sadreni odljev originalnog mramornog reljefa (blok II.) sa zapadnog friza Partenona. Ova ploča izvorno prikazuje dvojicu konjanika (u odljevu Gliptoteke to su dvije ploče A-154g i A-154 h). Konji galopiraju jedan iza drugoga okrenuti ulijevo. Lijevi konjanik je bez odjeće s dugom

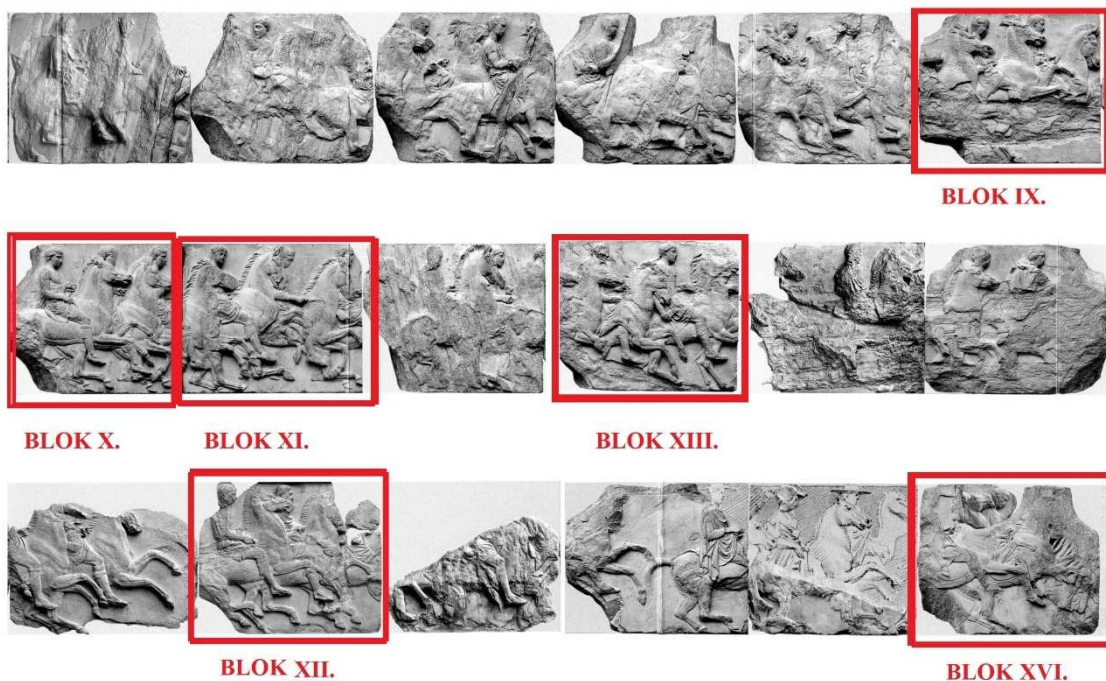
kosom i hlamidom koja vijori iza njega. Prikazan je u naglom okretu u lijevo, s podignutom lijevom rukom visoko prema glavi. Desni konjanik odjeven je u hiton, bez naglih pokreta.

Literatura:

Boardman, J., *Greek Sculpture. The Classical Period*, London, Thames and Hudson, 1995., 106-109.; Jenkins, I., *The Parthenon Frieze*, London, British Museum Press, 1994., 104.

Pryce, F. N.; Smith, A. H., *Catalogue of Greek Sculpture in the British Museum, I-III*, London, BMP, 1892., Sculpture 326.

JUŽNI FRIZ PARTENONA

Sl. 92. Južni friz Partenona s označenim odljevima u Gliptoteci HAZU

28. Tri konjanika

Autori / datacija:

- autor drugog odljeva: radionica Gliptoteke HAZU, 1961.
- autor prvog odljeva: Brucciani & Co., prije 1892.
- autor originala: Fidijina škola

Datacija: 438. – 432. g. pr. Kr.

Dimenzije: 1,04 × 1,02 m

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Materijal originala: mramor

Inventarni broj: A-154a

Smještaj originala: British Museum, London, inv. br. 1816,0610.69

Opis:

Sadreni odljev originalnog mramornog reljefa (blok IX.) s južnog friza Partenona. Na ovom reljefu koji je dio prikaza panatenejskih svečanosti prikazani su dijelovi triju konjanika, odjeveni uhlamide. Ističu se i međusobno razlikuju grive konja koji imaju tvrdi dlaku poput arapskih konja. Metalne uzde, koje su izgubljene, bile su umetnute u izbušene rupe. Konjanici južnog friza nisu tako dobro očuvani zbog velike eksplozije Partenona 1687. godine koja ih je oštetila.

Literatura:

Jenkins, I., *The Parthenon Frieze*, London, British Museum Press, 1994., 51, 57.; Boardman, J., *Greek Sculpture. The Classical Period*, London, Thames and Hudson, 1995., 106-109.

29. Tri konjanika

Autori / datacija:

- autor drugog odljeva: radionica Gliptoteke HAZU, 1961.
- autor prvog odljeva: Brucciani & Co., prije 1892.
- autor originala: Fidijina škola

Datacija: 438. – 432. g. pr. Kr.

Dimenzije: 1,02 × 1,22 m

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Materijal originala: mramor

Inventarni broj: A-154b

Smještaj originala: British Museum, London, inv. br. 1816,0610.70

Opis:

Sadreni odljev originalnog mramornog reljefa (blok X.) s južnog friza Partenona. Na ovom reljefu koji je dio prikaza panatenejskih svečanosti prikazana su tri konjanika odjevena u oklop, koji se nosi preko kratke tunike s ogrtačem i čizmama od životinjske kože. Konjanici vode konje u galopu vrlo blizu jedan drugome, tako da su konj i konjanik u sredini gotovo u potpunosti prekriveni prvim jahačem slijeva. Konjanici ove skupine zajedno sa sljedećom pločom reljefa (A-154c) čine jedinstvenu cjelinu.

Literatura:

Boardman, J., *Greek Sculpture. The Classical Period*, London, Thames and Hudson, 1995., 106-109.; Jenkins, I., *The Parthenon Frieze*, London, British Museum Press, 1994., 51, 58-59.

30. Tri konjanika

Autori / datacija:

- autor drugog odljeva: radionica Gliptoteke HAZU, 1961.
- autor prvog odljeva: Brucciani & Co., prije 1892.
- autor originala: Fidijina škola

Datacija: 438. – 432. g. pr. Kr.

Dimenzije: 1,02 × 1,22 m

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Materijal originala: mramor

Inventarni broj: A-154c

Smještaj originala: British Museum, London, inv. br. 1816,0610.71

Opis:

Sadreni odljev originalnog mramornog reljefa (blok XI.) s južnog friza Partenona. Na ovom reljefu koji je dio prikaza panatenejskih svečanosti prikazana su tri konjanika, čija su tijela sakrivena konjskim glavama. Odjeveni su identično kao i konjanici prethodnoga bloka (A-154b). Zanimljiva je dinamika koja se postiže raznolikim prikazom griva čiji duži čuperci slobodno vijore na vjetru naglašavajući brzinu kojom konji galopiraju. Iako ovaj reljef zajedno s prethodnim (A-154b) čini jedinstvenu cjelinu nije ih oblikovao isti majstor, što se vidi po načinu obrade detalja.

Literatura:

Boardman, J., *Greek Sculpture. The Classical Period*, London, Thames and Hudson, 1995., 106-109.; Jenkins, I., *The Parthenon Frieze*, London, British Museum Press, 1994., 51, 58-59.

31. Grupa konja i konjanika

Autori / datacija:

- autor drugog odljeva: radionica Gliptoteke HAZU, 1961.
- autor prvog odljeva: Brucciani & Co., prije 1892.
- autor originala: Fidijina škola

Datacija: 438. – 432. g. pr. Kr.

Dimenzije: 1,02 × 1,05 m

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Inventarni broj: A-154r

Materijal originala: mramor

Smještaj originala: British Museum, London, inv. br. 1816,0610.72

Opis:

Sadreni odljev originalnog mramornog reljefa (blok XII.) s južnog friza Partenona. Ovaj blok pokazuje dijelove triju konjanika koji nose oklop. Njihova haljina (slabo sačuvana u ovom bloku) čini jedinstvenu skupinu s blokom neposredno ispred, blok XIII. (A-154f). Vidljivo je da najbolje očuvani konjanik ima naramenicu i nosi kapu. Metalne uzde, koje su sada izgubljene, bile su umetnute u bušotine.

Literatura:

Boardman, J., *Greek Sculpture. The Classical Period*, London, Thames and Hudson, 1995., 106-109.; Jenkins, I., *The Parthenon Frieze*, London, British Museum Press, 1994., 51., 59.
Pryce, F. N.; Smith, A. H., *Catalogue of Greek Sculpture in the British Museum, I-III*, London, BMP, 1892., Sculpture 327 (blok XII.)

32. Tri konjanika

Autori / datacija:

- autor drugog odljeva: radionica Gliptoteke HAZU, 1961.
- autor prvog odljeva: Brucciani & Co., prije 1892.
- autor originala: Fidijina škola

Datacija: 438. – 432. g. pr. Kr.

Dimenzije: 0,88 × 1,22 m

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Materijal originala: mramor

Inventarni broj: A-154f

Smještaj originala: British Museum, London, inv. br. 1816,0610.73

Opis: Sadreni odljev originalnog mramornog reljefa (blok XIII.) s južnog friza Partenona. Na ovom reljefu koji je dio prikaza panatenejskih svečanosti prikazana su tri konjanika u oklopu, od kojih je desni u potpunosti uništen i kontinuiran na sljedećoj ploči. Oni čine grupu od šest osoba s onima u prethodnom bloku (blok XII). Konjanici preko kratke tunike nose oklop napravljen od kože, pojačan steznikom, naramenicama i nizom traka, na glavi imaju kapu s dugim repom, a na nogama čizme. Metalne uzde, koje su držali u rukama su izgubljene, a bile su umetnute u rupe koje su još vidljive.

Literatura:

Boardman, J., *Greek Sculpture. The Classical Period*, London, Thames and Hudson, 1995., 106-109.; Jenkins, I., *The Parthenon Frieze*, London, British Museum Press, 1994., 51, 59.

33. Dva konjanika

Autori / datacija:

- autor drugog odljeva: radionica Gliptoteke HAZU, 1961.
- autor prvog odljeva: Brucciani & Co., prije 1892.
- autor originala: Fidijina škola

Datacija: 438. – 432. g. pr. Kr.

Dimenzije: 1,05 × 1,06 m

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Materijal originala: mramor

Inventarni broj: A-154d

Smještaj originala: Muzej Akropole, Atena

Opis:

Sadreni odljev originalnog mramornog reljefa (blok XVI.) s južnog friza Partenona. Na ovom reljefu koji je dio prikaza panatenejskih svečanosti prikazana su dva konjanika kojima nedostaje čitav gornji pojas reljefa. Oni su dio sedme grupe konjanika južnog friza.

Literatura:

Jenkins, I., *The Parthenon Frieze*, London, British Museum Press, 1994., 51, 58-59.

Boardman, J., *Greek Sculpture. The Classical Period*, London, Thames and Hudson, 1995., 106-109.

34. Tri konjanika

Autori / datacija:

- autor drugog odljeva: radionica Gliptoteke HAZU, 1961.
- autor prvog odljeva: Brucciani & Co., prije 1892.
- autor originala: Fidijina škola.

Datacija: 438. – 432. g. pr. Kr.

Dimenzije: 1,02 × 0,77 m

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Materijal originala: mramor

Inventarni broj: A-154e

Smještaj originala: Muzej Akropole, Atena

Opis:

Sadreni odljev originalnog mramornog reljefa (blok XVII.) s južnog friza Partenona. Na ovom reljefu koji je dio prikaza panatenejskih svečanosti prikazana su tri konjanika. Reljefu nedostaju gornji uglovi, tako da lijevom konjaniku nedostaje glava. Nedostaje i desni dio ploče koji je izvorno fragmentarno sačuvan, a na reljefu se naziru u stražnjem planu samo stražnje konjske noge. Prvi konjanik (koji ima u originalu sačuvanu glavu, samo odvojenu), nosi čizme i hiton, jednako kao i konjanik u sredini. Oni su dio sedme grupe konjanika južnog friza.

Literatura:

Jenkins, I., *The Parthenon Frieze*, London, British Museum Press, 1994.

Boardman, J., *Greek Sculpture. The Classical Period*, London, Thames and Hudson, 1995., 106-109.

35. Meduza Rondanini

Autori / datacija:

- autor odljeva: nepoznat, nabavljen između 1892. – 1896.

- autor originala: pripisuje se Fidiji

Datacija originala: rano klasično razdoblje, oko 440. g. pr.

Kr.

Vrijeme izrade kopije: carsko doba

Dimenzije: 0,39 × 0,46 m

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Materijal originala: mramor

Inventarni broj: AP-37

Smještaj originala: Staatliche Antikensammlungen und Glyptothek, München, inv. br. 252

Opis:

Sadreni odljev mramorne glave u visokom reljefu nepoznatog podrijetla. Izvorno je bila smještena u palači Rondanini u Rimu, a 1814. godine kupio ju je grof Rondanini na izletu u Italiju od bavarskog kralja Ludwiga I. Ovo je jedna od šest poznatih kopija Meduze iz rimskog carskog doba, za koju se smatra da je bila na štitu Atene Partenos. Smatralo kako maska s Meduzinom glavom, ima apotropejsku moć. U arhaisko doba javlja se kao ornament na hramovima, a često se pojavljuje na novcu, zatim kao amulet na grobovima, kućama i nadgrobniim spomenicima. Meduza je s Posejdom obeščastila Atenin hram, bijesna Atena pretvorila ju je u čudovište blještavih očiju, velikih zubiju, isplaženog jezika, brončanih kandži i zmijske kose, čiji je pogled ljude pretvarao u kamen. Meduza je bila jedna od triju sestara Gorgona i bila je smrtna, a njezine dvije sestre besmrtna. Ovo je prvi prikaz Meduze kao žene lijepog, mirnog lica s istaknutim tankim obrvama, izraženim kopcima i blago otvorenim punim usnama. Lice joj uokviruju dvije zmijske isprepletene ispod brade. Kosa podijeljena po sredini u velikim uvojcima pokriva joj uši, a ispod dva krilca nalaze se zmijske glave.

Literatura:

Buschor, E. *Medusa Rondanini*, Stuttgart, Kohlhammer, 1958.; Krauskopf, I. Der Schild der Parthenos und der Typus der Medusa Rondanini – Tarent, Orvieto und Athen, u: *Kunst und Kultur der Magna Graecia. Ihr Verhältnis zum Mutterland und zum italischen Umfeld*, Ellen Schwinzer, Stephan Steingräber (Hrsg.), Symposium des Deutschen Archäologen-Verbands. Mönchengladbach 8. - 10. 1. 1988. (*Schriften des Deutschen Archäologen Verbandes*. Band 11). Tübingen, Deutscher Archäologen-Verband, 1990, 22-34.; Ohly, D., *The Munich Glyptothek, Greek and roman Sculpture*, München, Verlag C. H. Beck, München 1974., sl. 48., 22

36. Kopljonoša (Dorifor)

Autori / datacija:

- autor drugog odljeva: radionica Gliptoteke HAZU, 1961.
- autor prvog odljeva: Gipsformerei, Berlin, prije 1892. (vlasništvo: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, AP-33, oštećen, sačuvan samo donji dio skulpture)
- autor originala: Poliklet

Datacija originala: klasično razdoblje, 450. – 440. g. pr. Kr.

Vrijeme izrade: Augustovo doba (27. g. pr. Kr. – 14. g.)

Dimenzije: 1,98 m, pl. 1,45 m

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Materijal originala: kararski mramor

Inventarni broj: A-161

Lokalitet: Pompeji

Smještaj originala: Museo Archeologico Nazionale, Napulj, Italija, inv. br. 146

Opis:

Sadreni odljev prema mramornoj replici koja je napravljena po brončanom originalu autora Polikleta. Smatra se najkompletnijom kopijom brončanog Dorifora, a predstavlja mladog nagog nosača koplja. Njegova desna ruka visi uz bok, a lijeva je savijena kako bi držala koplje koje je izgubljeno, dok mu je glava okrenuta udesno. U ovoj pompejskoj kopiji moguće je promatrati uporabu hijastičke sheme koju je stvorio Poliklet u kojoj se uzajamno suprotstavljaju pojedini dijelovi tijela. On je prvi u grčkoj umjetnosti teoretski i praktički postavio principe likovnog formuliranja idealnih proporcija i ritma ljudskog tijela. Napisao je

i spis *Kanon* u kojem je obrazložio svoje zakone proporcija koje se očituju u naglašavanju opreke napetosti i opuštenosti kroz ramena i bedra, poznat kao hijazmička ravnoteža u kojoj je prikazan i Dorifor, kojem je cijela težina tijela prebačena na jednu desnu nogu, dok je druga povijena i opuštena. Time je umjetnik postavio kanon muške ljepote u grčkom kiparstvu, posebice zbog idealnih proporcija tijela (1:7). Skulptura je pronađena u *via delle Scuole* u tzv. Samnite gimnaziju. Svrha skulpture bila je podsjetiti mlade aristokrate da pripadaju klasičnom svijetu i idealima grčke kulture.

Literatura:

Richter, G.M.A., *Sculpture & Sculptors of the Greeks*, New Haven -London, Yale University Press, 1950., 56., 248., sl. 645.

<https://www.museoarcheologico napoli.it/en/room-and-sections-of-the-exhibition/sculptures-of-roman-campania/> (pristupano 30. 1. 2019.)

37. Ranjena Amazonka

Autori / datacija:

- autor odljeva: Gipsformerei, Berlin, između 1892. i 1896. (vlasništvo: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu)
- autor originala: pripisuje se Polikletu ili Kresilasu,

Datacija originala: klasično razdoblje, oko 440. g. pr. Kr.

Vrijeme izrade: Augustovo doba (27. g. pr. Kr. – 14. g.)

Dimenzije: v. 1,93 m

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Materijal originala: mramor

Inventarni broj: AP-31

Lokalitet: Vicolo di S. Nicolò di Tolentino, Rim

Smještaj originala: Staatliche Museen, Berlin

Opis:

Sadreni odljev prema kopiji mramorne replike, napravljen prema originalu u bronci. Skulptura je pronađena u Rimu 1868. godine u Vicolo di S. Nicolò di Tolentino, nekadašnjim vrtovima Salustije. To je rimska kopija efeške Amazonke, žene ratnice, odjevene u kratki hiton, koji joj u naborima pada preko desnog ramena, dok je lijeva strana grudi naga. Prikazana je u porazu, ima duboku ranu s desne strane iz koje krvari. Desnu ruku podigla je uvis i njome neznatno

dodiruje nagnutu glavu, koja je dodatak kasnijih restauracija, a lijevom se rukom oslonila na stup. Težište tijela uglavnom je na desnoj nozi, a lijeva je lagano u koljenu savijena i malo zabačena unatrag. Prema Pliniju ovo je djelo nastalo kroz natjecanje održano u maloazijskom gradu Efezu oko 440. godine pr. Krista. Petorica najslavnijih kipara toga razdoblja izradili su kipove Amazonki. O najboljoj su odlučili sami kipari između sebe (Plinije, *Nat.hist.*, XXXIV, 53). Pobijedio je Poliklet, a Kresilas je završio na trećem mjestu. Autorstvo ovog djela pripisuje se najčešće Polikletu, ali i njegovom suparniku u efeškom natjecanju Kresilasu. Ova kopija Amazonke pripisuje se jednoj od najboljih kopija tipa *Lansdowne*, a nalazi se u berlinskom muzeju.

Literatura:

Boardman, John, *Greek Sculpture. The Classical Period*, London, Thames and Hudson, 1985., 215., *sl.190a*

38. Hera Farnese

Autori / datacija:

- autor odljeva: Leopoldo Malpieri Formatore Roma, između 1892. i 1896. (vlasništvo: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu)

- autor originala: Poliklet

Datacija originala: klasično razdoblje, 420. g. pr. Kr.

Vrijeme izrade: carsko doba, 2/2 1. st.

Dimenzije: 0,67 m

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Materijal originala: mramor

Inventarni broj: AP-56

Smještaj originala: Museo Archeologico Nazionale, Napulj, Italija, inv. br. 6005

Opis:

Sadreni odljev prema mramornoj kopiji iz rimskog carskog doba. Smatra se da je pripadala kolosalnoj hrizelefantinskoj Polikletovoj statui Here izrađenoj oko 420. godine pr. Krista za Heraion u Argu. Glava božice prikazana je u strogom frontalnom pogledu, pravilnih crta vrlo strogog, bezizražajnog lica koje je uokvireno simetričnom frizuricom. Frizura je razdijeljena po

sredini, a ispod dijademe kosa se sa svake strane simetrično spušta u ujednačenim valovitim pramenovima niz vrat.

Literatura: Amelung, W., „Kolossalstatue einer Göttin aus Ariccia“, u: *Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts* 37., 1922, 112.–137., taf. 2–5.

39. Periklo

Autori / datacija:

- autor drugog odljeva: radionica Gliptoteke HAZU, 1961.
- autor prvog odljeva: nepoznat, nabavljen između 1892. – 1896. (vlasništvo: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, AP-40)
- autor originala: Kresilas

Datacija originala: klasično razdoblje, 2./2. 5. st. pr. Krista

Vrijeme izrade: carsko doba, 2. st.

Dimenzije: v. 0,585 m

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Materijal originala: mramor

Inventarni broj: A-157

Lokalitet: Vila Tivoli, Lazio, Italija

Smještaj originala: The British Museum, London, inv. br. 1805,0703.91

Opis:

Sadreni odljev mramorne rimske skulpture napravljene prema starijem grčkom izvorniku. Portretno poprsje Perikla prikazano je s korintskom kacigom na glavi gurnutom unazad. Na plinti mu je ispisano ime na grčkom, radi čega se sa sigurnošću identificira. U maniri Kresilasovog načina prikaza portret je idealizirani prikaz državnika Perikla, što potvrđuje i Plinije (*Nat. hist.* XXXIV, 74), da je bio izvanredan po tome što je „slavnog učinio čovjeka još slavnijim“. Koliko se može zaključiti po sačuvanim kopijama Kresilas je u svojim djelima nastojao dati produbljenju psihološku analizu prikazanih likova kroz sažimanje portretnih karakteristika samo na najbitnije. Ova skulptura je izgubljena, ali je vjerojatno poslužila kao model za Rimljane koji su željeli imati portret slavnog atenskog vođe. Periklo (oko 490. – 429. godine pr. Krista) je bio jedan od najznačajnijih atenskih državnika. Za njegova je vremena Atena dosegla vrhunac svoje moći i u političkom i u kulturnom pogledu.

Literatura:

Pryce, F. N.; Smith, A. H., *Catalogue of Greek Sculpture in the British Museum, I-III*, London, BMP, 1892.; *Schau mir in die Augen, das antike Porträt*; (ur.) Friederike Fless, Katja Moede, Klaus Stemmer, katalog izložbe, Abguss-Sammlung Antiker Plastiken der Freien Universität Berlin, 2006. – 2007., kat. br. 114., 55.

https://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?objectId=461658&partId=1 (17.11.2019.)

40. Strateg (Periklo?)

Autori / datacija:

- autor odljeva: August Gerber, nabavljen između 1892. – 1896.
- autor originala: Nepoznat

Datacija originala: klasično razdoblje, 5. st. pr. Krista

Vrijeme izrade: carsko doba

Dimenzije: v. 0,7 m

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Materijal originala: mramor

Inventarni broj: A-2

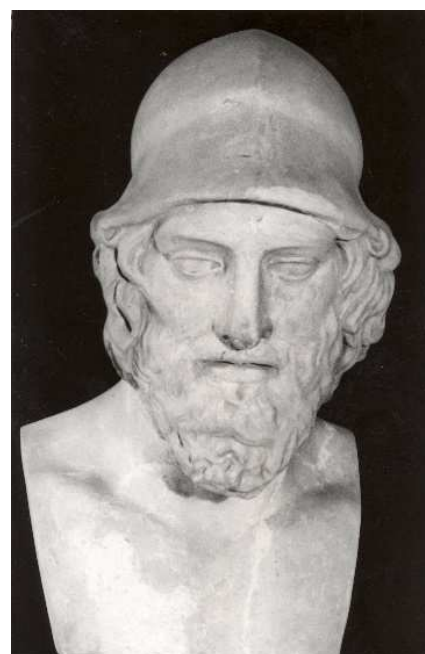
Lokalitet: nepoznat (Rim)

Opis:

Poprsje muškarca u katalogu Gliptoteke HAZU pripisano je Periklu. Prikazan je vojni strateg s korintskom kacigom na glavi ispod koje proviruje valovita kosa koja mu stepenasto pada do ramena. Ima pravilne crte lica, tanke obrve i neznatno otvorene usne te dugu uredno ošišanu bradu.

Literatura:

Pantermale, D., *Untersuchungen zu den klassischen Strategenköpfen*, Freiburg, 1969.

41. Afrodita

Autori / datacija:

- autor odljeva: Musee nationaux moulage, Pariz (89), između 1892. i 1896. (vlasništvo: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu)
- autor originala: Alkamen

Datacija originala: klasično razdoblje, 5. st. pr. Kr.

Vrijeme izrade: carsko doba

Dimenzije: 1,37 m

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Materijal originala: mramor

Inventarni broj: AP-21

Smještaj originala: Louvre, Pariz

Opis:

Sadreni odljev mramorne kopije Alkamenove *Afrodite u vrtovima*. Skulptura je bila u zbirci Luja XIV, a tijekom stoljeća različito se interpretirala. Najprije je identificirana kao muza, zbog vrane i maslinove grančice koje su urezane u niskom reljefu na stupu, što su dva simbola boga Apolona, zaštitnika muza. Neki su smatrali da prikazuje Taliju, muzu komedije i smatrali da bi mogla u ruci držati masku. U devetnaestom stoljeću smatralo se da kip predstavlja Euterpu, muzu flaute, čiji je atribut dvostruka flauta. Tek kasnije u istom stoljeću djelo je identificirano kao klasična replika *Afrodite naslonjene na stup*, usporedbom s prikazima pronađenim na nekim brončanim reljefima iz kasnog 5. stoljeća prije Krista. Pauzanije (*Vodič po Heladi I*, 19, 2) opisuje skulpturu, božica se oslanja na stup ili drvo, stavljajući lijevu nogu preko desne. Po načinu oblikovanja detalja pripisuje se Alkamenu na kojeg upućuje impostacija figure i draperije, koja nalikuje skulpturama u hramu Atene Nike, na Erehteju te na atenskoj Akropoli, gdje je majstor vjerojatno radio na dekoraciji. Nestabilna poza, tretman draperije najavljuje učinke transparentnosti stila tzv. mokre draperije, koja otkriva ženski oblik nagog tijela koje se nazire tik ispod površine tkanine i naglašeno je bogatim naborima sa simetričnim krivuljama koje prate oblik tijela. To je bila jedna od prvih skulptura na kojoj su prikazani tjelesni detalji ispod draperije. Odjeća joj je skliznula kako bi otkrila lijevo rame, a to je motiv inspiriran božicama prikazanim na frizu Partenona i istočnom zabatu (kat. br. 9., 10.).

Literatura: Schrader, H., *Phidias*, Frankfurt am Main, Frankfurter Verlags-Anstalt, 1924., 203-210., sl . 379.

<https://www.louvre.fr/en/oeuvre-notices/aphrodite-called-aphrodite-leaning-against-pillar>
(pristupano 30. 1. 2019.)

42. Hefest

Autori / datacija:

- autor odljeva: Leopoldo Malpieri Formatore Roma 1892. i 1896.
- autor originala: Alkamen

Datacija originala: klasično razdoblje, 2/2. 5. st. pr. Kr.

Vrijeme izrade: carsko doba

Dimenzije: v. 0,545 m

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Materijal originala: mramor

Inventarni broj: A-1

Lokalitet: Piazza di Spagna, Rim

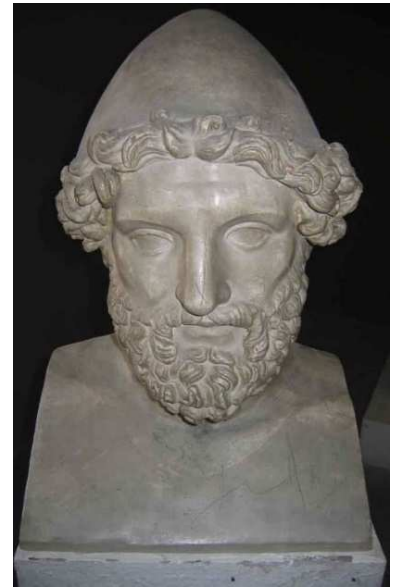
Smještaj originala: Musei Vaticani, Muzej Chiaramonti, Rim

Opis:

Sadreni odljev prema originalu u mramoru. Ovo je herma koja prikazuje Hefesta, boga kovača s kapom obrtnika na glavi. Lice mu je pravilno i simetrično, uokvireno gustom kosom koja proviruje ispod kape, te bradom i brkovima. Pronađen je prilikom iskapanja na Piazza di Spagna u Rimu u 18. stoljeću. Kao i njegov suvremenik Fidija, Alkamen je djelovao u Ateni.

Literatura:

Smith, R. R. R., Hellenistic Sculpture, a handbook, London, Thames and Hudson, 1991., sl. 266a; Harrison, E.B., Alkamenes' Sculptures for the Hephaisteion: Part I, the Cult Statues, u: *American Journal of Archaeology*, Vol. 81, No. 2, 1977., 137. - 178.

43. Bacač diska (Diskobol)

Autori / datacija:

- autor drugog odljeva: radionica Gliptoteke HAZU, 1961.
- autor prvog odljeva: nepoznat, između 1892. i 1896. (vlasništvo: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, AP-32)
- autor originala: Miron

Datacija originala: rano klasično razdoblje, oko 450. g. pr. Kr

Vrijeme izrade: Hadrijanovo doba (117. – 138. g.)

Dimenzije: 1,58 × 0,085 m

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Materijal originala: mramor

Inventarni broj: A-173

Lokalitet: Tivoli

Smještaj originala: Musei Pontifici, Rim, inv. br. 2346

Opis:

Sadreni odljev prema mramornoj replici nastaloj u doba Hadrijana prema brončanom grčkom originalu kipara Mirona. Mironov *Diskobol* nije sačuvan u svom izvornom obliku već u nizu mramornih kopija iz rimskog doba. Nagib glave je rekonstruiran, dok uvijanje prsnog koša, kretanje lijeve noge i istezanje ruku izražavaju živost i predanu koncentraciju sportaša. Diskobol je prikazan u trenutku prije samog zamaha pri izbacivanju diska. Miron se smatra umjetnikom koji je obilježio prijelazno razdoblje od grčke arhajske plastike prema klasičnom slobodnom stilu 5. st. pr. Krista. Iako se npr. u tretmanu kose još uvijek vide elementi arhaike, Miron napušta arhajsku formalnost i fokusira se na karakteristične pokrete ljudskog tijela u specifičnim situacijama, što je dotad bilo nepoznato grčkoj plastici. Bacač diska bio je čest motiv u grčkoj umjetnosti. Prikazivan je na grčkim vazama iz 6. i 5. st. pr. Krista, na novcu te u reljefima i kipovima. Prikazivan je i u različitim fazama akcije, od mirovanja pa do punog zamaha prije samog izbacivanja diska.

Literatura:

Pryce, F. N.; Smith, A. H., *Catalogue of Greek Sculpture in the British Museum, I-III*, BMP, London, 1892., 250.; Mach, E., *Greek Sculpture: Its Spirit and Its Principles (Temporis)*, New York, Parkstone Press, 2006., 118.

44. Bacač diska (Diskobol)

- autor odljeva: nepoznat
- autor originala: nepoznat

Datacija originala: rano klasično razdoblje, oko 450. g. pr. Kr

Vrijeme izrade: carsko doba, 2. st.

Dimenzije: v. 0,315 m

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Inventarni broj: A-19

Smještaj originala: Staatliche Antikensammlungen und Glyptothek, München

Opis:

Sadreni odljev prema brončanom grčkom originalu. Ovo je umanjena verzija prema Mironovom Diskobolu.

Literatura:

Mach, E., *Greek Sculpture: Its Spirit and Its Principles (Temporis)*, New York, Parkstone Press, 2006., 116.

45. Poprsje atlete

Autori / datacija:

- autor drugog odljeva: radionica Gliptoteke HAZU, 1961.
- autor prvog odljeva: Musee nationaux moulage, nabavljen između 1892. – 1896. (vlasništvo: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, AP-55)
- autor originala: nepoznat

Datacija originala: klasično razdoblje, 5. st. pr. Kr.

Dimenzije:v. 0,8 m

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Materijal originala: mramor

Inventarni broj: A-167

Smještaj originala: Louvre, Pariz

Opis: Poprsje mladića pravilnih, idealiziranih crta lica i snažne atletske muskulature. Prisutan idealizam i nedostatak individualizacije tipičan je za ranu klasičnu umjetnost koja se nastavlja na arhaične shematizacije i kanonsku apstrakciju.

Literatura:

Neer, R., *The Emergence of the Classical Style in Greek Sculpture*, University Of Chicago Press, 2010., 151.

46. Strateg (Miltijad?)

Autori / datacija:

- autor odljeva: Gipsformerei, Berlin, između 1892. i 1896.
- autor originala: nepoznat

Datacija originala: klasično razdoblje, 5. st. pr. Kr.

Vrijeme izrade: hadrijanovo doba (117. – 138. g.)

Dimenzije: v. 0,825 m

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Materijal originala: mramor

Inventarni broj: A-4

Smještaj originala: Rim

Opis:

Antički su izvori zabilježili četiri Miltijadova portreta. U atenskom pritaneju njegov je portret bio postavljen zajedno s Temistoklovim, kao i u Dionizijevom kazalištu. Fidijski je portret postavio u Delfima, nedugo nakon njegove smrti, zajedno s prikazima drugih vojnih junaka, bogova i eponimnih heroja. Miltijad je sudjelovao u pobuni jonskih gradova protiv Perzijanaca, a 490. godine pobijedio je nadmoćnu perzijsku vojsku na Maratonu i time spasio Atenu od teškog poraza. Portret se pripisuje Miltijadu iako za to nema čvrste osnove. Na temelju fizionomije te bujne brade koja se sužuje prema vrhu i uvojcima frizure koja viri ispod kacige kopija se datira u hadrijanovo vrijeme. Kaciga mu je gurnuta od čela u nazad, portret pokazuje bradatog, mirnog i odlučnog muškarca generala ili stratega.

Literatura:

Pantermale, D. *Untersuchungen zu den klassischen Strategenköpfen*, Freiburg, 1969.

47. Eirena s Plutom

Autori / datacija:

- autor odljeva: nepoznat, nabavljen između 1892. – 1896.
- autor originala: pripisuje se Kefisodotu

Datacija originala: kasno klasično razdoblje, oko 375. – 350. g. pr. Kr.

Vrijeme izrade: carsko doba

Dimenzije: 2,02 m, pl. 0,135 m

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Materijal originala: mramor

Inventarni broj: A-11

Lokalitet: pronađeno u Villi dei Quintili, Appia Antica, izvan Rima

Smještaj originala: Staatliche Antikensammlungen und Glyptothek, München, inv. br. GL219

Opis:

Sadreni odljev prema rimskoj kopiji grčkog brončanog kipa pripisanog Kefisodotu oko 375. – 350. pr. Kr. Eirena, božica mira odjevena je u peplos, čiji nabori padaju u vertikalnim linijama. Težinu tijela ima oslonjenu na lijevu nogu, dok je desna savijena u koljenu. U desnoj je ruci držala skeptar, a u lijevoj malog Pluta, personifikaciju bogatstva. Eirena u laganom nagibu glave, blago gleda u Pluta koji graciozno pruža desnu ruku kako bi pomilovao majku, dok u lijevoj ruci drži vrč. Djelo je pod jakim Fidijinim utjecajem, ali jače isticanje osjećajnosti već nagovještava pojavu helenizma. Skulptura je stajala na atenskoj Agori.

Literatura:

Boardman, J., *Greek sculpture, The late classical period*, London, 1995., 52., 58., sl. 24.; *The Munich Glyptothek, Greek and roman Sculpture*, München, 1974., 36., sl. 17.

48. Heraklo Farnese

Autori / datacija:

- autor drugog odljeva: radionica Gliptoteke HAZU, 1961.
- autor prvog odljeva: nečitko možda Musee nationaux moulage, nabavljen između 1892. –1896. (vlasništvo: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, AP-46)
- autor originala: Lizip
- autor rimske kopije: Glikon, 3. st.

Datacija originala: kasno klasično razdoblje, 4. st. pr. Kr.

Vrijeme izrade: Seversko razdoblje, kraj 2. ili poč. 3. stoljeća

Dimenzije: 0,82 m

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Materijal originala: mramor

Inventarni broj: A-162

Lokalitet: Karakaline terme, Rim

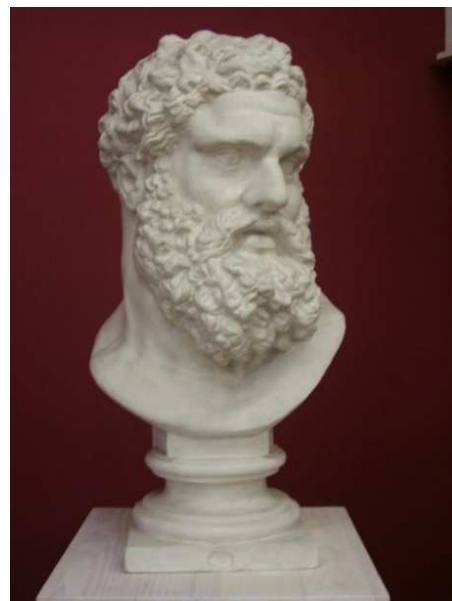
Smještaj originala: Museo Archeologico Nazionale, Napulj, Italija, inv. br. 6001

Opis:

Sadreni odljev glave prema mramornoj kopiji grčkog originala. Cijela figura prikazuje nagog Herakla kako se odmara nakon što je dobavio tri zlatne jabuke iz vrta Hesperida. Izrazito je snažne muskulature, kojom se naglašava Heraklova nadljudska snaga, a tome pridnose i gusta valovita kosa, te brada i brkovi. Skulptura je pronađena u 16. stoljeću u Karakalnim termama u Rimu i tada ulazi u zbirku kardinala Alessandra Farnesea. Mramornu kopiju originalne Lizipove statue izradio je kipar Glikon u 3. stoljeću koji se i potpisao.

Literatura:

E. E. Kleiner, D., *Roman Sculpture*, New Haven - London, Yale University Press, 1993., 338. - 339., sl. 305.; Pollitt, J. J., *Art in the Hellenistic Age*, Cambridge, Cambridge University Press, 1986., 50., sl. 41.

49. Apolon Belvederski

Autori / datacija:

- autor odljeva: Leopoldo Malpieri Formatore Roma, nabavljen između 1892. – 1896. (vlasništvo: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu)

- autor originala: Leohar

Datacija originala: kasno klasično razdoblje, 340. – 330. g. pr. Kr.

Vrijeme izrade: carsko doba, 2. st.

Dimenzije: v. 2,15 m

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Materijal originala: mramor

Inventarni broj: AP-26

Lokalitet: blizina samostana San Lorenzo u Via Panisperna u Rimu (15. st.)

Smještaj originala: Musei Vaticani, Museo Pio Clementino, Vatikan, Rim, inv. br. 92

Opis:

Sadreni odljev prema kopiji rimske mramorne skulpture, nastaloj prema grčkom originalu u bronci. Apolon, bog sunca, dostojanstvena držanja, ima težište tijela na desnoj nozi, dok mu je lijeva malo savijena i dodiruje tlo prstima. Leohar je u prikazu Apolona dočarao mekoću, simetriju i plahu gracioznost. Ponosnog i teatralnog držanja lik Apolona predstavlja početak helenističke umjetnosti. Vitkog je tijela, uzdignute glave s pogledom u pravcu lijeve ruke, koja je uzdignuta a preko je prebačena fino modelirana hlamida bogatih nabora. U ruci je vjerojatno držao luk, jer je prikazan u trenutku nakon što je ispalio strelicu. U desnoj ispruženoj ruci, držao je grančicu masline (posvećene Apolonu), uz koju je bila privezana vrpca. Krajevi vrpce i listovi maslinove grančice vide se na deblu uz Apolonovu desnu nogu. Na nogama nosi sandale. Nađen je krajem 15. stoljeća blizu Ancija i postavljen u vrtovima St. Pietro in Vincoli u Rimu; kasnije je prenesen u dvorac Belvedere u Vatikanu, po kome se naziva Belvederski.

Literatura:

Haskell, F.; Penny, N., *Taste and the Antique, The Lure of Classical Sculpture, 1500-1900*, New Haven-London, Yale University Press, 1981., 148. – 151., kat. br. 8.

50. Artemida (Dijana) Versajska

Autori / datacija:

- autor odljeva: Musee nationaux moulage, nabavljen između 1892. – 1896. (vlasništvo: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu)
- autor originala: Leohar

Datacija originala: kasno klasično razdoblje, 4. st. pr. Kr.

Vrijeme izrade: rimsko carsko doba, 2. st.

Dimenzije: v. 2,15 m

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Materijal originala: mramor

Inventarni broj: AP-25

Smještaj originala: Louvre, Pariz, inv. br. MR 152

Opis:

Sadreni odljev mramorne replike prema brončanom originalu. Grčka božica lova i sestra blizanka Apolona, prikazana je u akciji. Tunika (hiton) joj je svezana i doseže do koljena kako bi se lakše kretala, a himation joj pada preko lijevog ramena i čvrsto pranja uz tijelo.

Brončani original ove skulpture izradio je Leohar oko 330. godine pr. Krista. Uz Artemidu, božicu lova prikazan je i jelen, njena sveta životinja. Božica na ovom prikazu ne ostavlja dojam lovca već zaštitnice divljih životinja. Rimljani su Grčku Artemidu izjednačili sa svojom Dijanom. Skulptura je bila poklon pape Pavla IV. francuskom kralju Henriju II. 1556. godine i jedan od prvih antičkih kipova koji je stigao u Francusku. Ova je skulptura krasila brojne francuske kraljevske rezidencije. U 16. stoljeću izložena je u palači Fontainebleau. Godine 1602. Henri IV. premjestio ju je u Louvre, gdje je bila izložena u Dvorani starina (danas Salle des Caryatides). Za vladavine Luja XIV. bila je u palači Versailles, u Galeriji Grande, a u Louvre se vraća 1798. godine.

Literatura:

Smith, R. R. R., *Hellenistic Sculpture, a handbook*, London, Thames and Hudson, 1991., 76.

<https://www.louvre.fr/en/oeuvre-notices/artemis-doe> (pristupano 10. 11. 2020.)

51. Ares Ludovisi

Autori / datacija:

- autor drugog odljeva: radionica Gliptoteke HAZU, 1961.
- autor prvog odljeva: Leopoldo Malpieri Formatore Roma, između 1892. i 1896. (vlasništvo: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, AP-18)
- autor originala: pripisuje se Lizipu ili Skopasu

Datacija originala: kasno klasično razdoblje, 4. st. pr. Krista

Vrijeme izrade: Antoninsko doba, 2. st.

Dimenzije: v. 1,58 m

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Materijal originala: mramor

Inventarni broj: A-176

Smještaj originala: Museo delle Terme, Rim, inv. br. 156

Opis:

Sadreni odljev prema mramornoj replici rimskog razdoblja nastaloj po grčkom originalu. Ares je prikazan kao mladić bez brade kako sjedi na trofeju oružja, dok mu se pod nogama igra Eros, skrećući pozornost na činjenicu da je bog rata, u trenutku mirovanja. Otkriven je 1622. godine, kada ga je restaurirao kipar Lorenzo Bernini, koji je dodao malog Erosa. Kao autor skulpture u literaturi se navodi Lizip ili Skopas. Skopas zajedno s Praksitelom stoji na čelu tzv. *kasnije atičke škole*.

Literatura:

Haskell, F.; Penny, N., *Taste and the Antique: the Lure of Classical Sculpture 1500-1900.*, New Haven-London, Yale University Press, 1981., kat. br. 58.; Helbig, W., *Führer durch die öffentlichen Sammlungen klassischer Altertümer in Rome*, 4. ed., Tübingen, 1963. – 72., vol. III, 268.-269.

52. Sofoklo

Autori / datacija:

- autor odljeva: Gipsformerei, Berlin, nabavljen između 1892. – 1896. (vlasništvo: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu)

- autor originala: nepoznat

Datacija originala: kasno klasično razdoblje, 340.- 330. g. pr. Krista

Vrijeme izrade: kasno helenističko – rano carsko doba

Dimenzije: 1,92 m

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Materijal originala: mramor

Inventarni broj: AP-24

Lokalitet: Terracina (Lacij), 1839.

Smještaj originala: Musei Vaticani, inv. br. 9973

Opis:

Sofoklo (496. – 406./405. g. pr. Krista), jedan je od trojice najvećih grčkih tragičara 5. st. pr. Krista (uz Eshila i Euripida). Sofoklov portretist nije imao namjeru dati naturalističan prikaz, već idealiziranu sliku, lišenu svih nepotrebnih detalja. Smatra se da je skulptura stajala uz Euripida i Eshila u Dionizijevom teatru u Ateni, a pronađena je u Terracini 1839. godine.

Literatura:

Pollitt, J. J., *Art in the Hellenistic Age*, Cambridge University Press, 1986., 59.-60., sl. 54.

Schau mir in die Augen, das antike Porträt; (ur.) Friederike Fless, Katja Moede, Klaus Stemmer, katalog izložbe, Abguss-Sammlung Antiker Plastiken der Freien Universität Berlin, 2006. – 2007., 55., kat. br. 114.; *Smith, R. R. R., Hellenistic Sculpture, a handbook*, London, Thames and Hudson, 1991., sl. 106., 106.

53. Herodot i Tukidid, dvostrana herma

Autori / datacija:

- autor drugog odljeva: radionica Gliptoteke HAZU, 1961.
autor prvog odljeva: nabavljen između 1892. – 1896.
(vlasništvo: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, AP-47)
- autor originala: nepoznat

Datacija originala: kasno klasično razdoblje, 370. – 340. g. pr. Kr. (Herodot), 400. – 370. g. pr. Kr. (Tukidid)

Vrijeme izrade: carsko doba

Dimenzije: v. 0,595 m

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Materijal originala: mramor

Inventarni broj: A-159

Lokalitet: vila pored Tivolija ?

Smještaj originala: Museo Archeologico Nazionale, Napulj, inv. br. 6239

Opis:

Sadreni odljev dvostrane herme iz rimskog carskog razdoblja nastalog prema grčkom originalu. Herme su isprva završavale glavama bogova, osobito Hermesa, zaštitnika trgovaca i putnika, ali u kasnijem razdoblju pojavljuju se i završeci u obliku glava značajnih ličnosti. Na ovoj hermi spojeni su Herodot i Tukidid, neosporno dva najveća povjesničara stare Grčke. Njihovi su portreti posthumni, stoga su prikazani idealizirano.

Literatura:

Schau mir in die Augen, das antike Porträt; (ur.) Friederike Fless, Katja Moede, Klaus Stemmer, katalog izložbe, Abguss-Sammlung Antiker Plastiken der Freien Universität Berlin, 2006. – 2007., 53., kat. br. 110.

54. Eshil

Autori / datacija:

- autor odljeva: Skulpturen Museum, August Gerber, Köln, nabavljen između 1892. – 1896.

- autor originala: nepoznat

Datacija originala: kasno klasično razdoblje, oko 350. g. pr. Kr.

Vrijeme izrade: carsko doba, 1. – 2. st.

Dimenzije: 0,69 m

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Materijal originala: mramor

Inventarni broj: AP-22

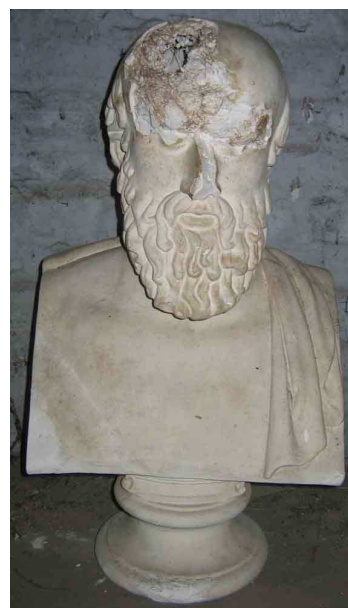
Smještaj originala: Museo Capitolino, Rim, inv. br. 82

Opis:

Odljev mramorne biste smatra se da prikazuje grčkog pisca tragedija Eshila (525./524. – 456./455. godine pr. Krista). Nakon pojave individualnih portreta u helenizmu, umjetnici su izrađivali statue gotovo svih značajnijih pjesnika, pisaca, filozofa i drugih ličnosti. Ova bista prikazuje Eshila kao čovjeka zrelih godina, proćelavog i duge guste brade oblikovane u valovitim pramenovima. Pogled mu je usmjeren prema naprijed s malim, naizgled blisko postavljenim očima. Čelo i obrve su mu naborani kao pri dubokom razmišljanju i zatvorenih usana. Himation je prebačen preko lijevog ramena figure.

Literatura:

Frederiksen, R.; Smith, R. R. R., *The Cast Gallery of the Ashmolean Museum. Catalogue of plaster casts of Greek and Roman sculpture*, Oxford, The Ashmolean Museum, 2011., 175.

55. Demetra Knidska

Autori / datacija:

- autor odljeva: Gipsformerei, Berlin, nabavljen između 1892. – 1896.

- autor originala: Nepoznat

Datacija originala: kasno klasično razdoblje, oko 350. – 330.

godine pr. Krista

Dimenzije: 1,19 m

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Materijal originala: mramor

Inventarni broj: AP-29

Lokalitet: pronađeno u Demetrinom svetištu u Knidu, Karija, Turska

Smještaj originala: The British Museum, London inv. br. 1859

Opis:

Sadreni odljev po mramornoj skulpturi Demetre koja sjedi na prijestolju. Stražnji dio lika i prijestolja su se odvojili i nedostaju, kao i ruke u kojima je vjerojatno držala baklju ili zdjelu. Glava koja je originalno odvojena od tijela i umetnuta u vrat u odljevu u Gliptoteci HAZU nedostaje. Mramorna statua Demetre iskopana je u karijskom gradu Knidu 1859. godine, a pronašao ju je Sir Charles Thomas Newton.

Literatura:

Pryce, F. N.; Smith, A. H., *Catalogue of Greek Sculpture in the British Museum, I-III*, London, BMP, 1892., Sculpture 1300

https://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?objectId=460416&partId=1 (pristupano: 23.10.2020)

56. Ganimed (Paris ?)

Autori / datacija:

- autor odljeva: Musee nationaux moulage, između 1892. i 1896.
- autor originala: Euforanor

Datacija originala: klasično razdoblje, 4. st. pr. Kr.

Vrijeme izrade: carsko doba, 2. st.

Dimenzije: v. 0,825 m

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Materijal originala: mramor

Inventarni broj: A-5

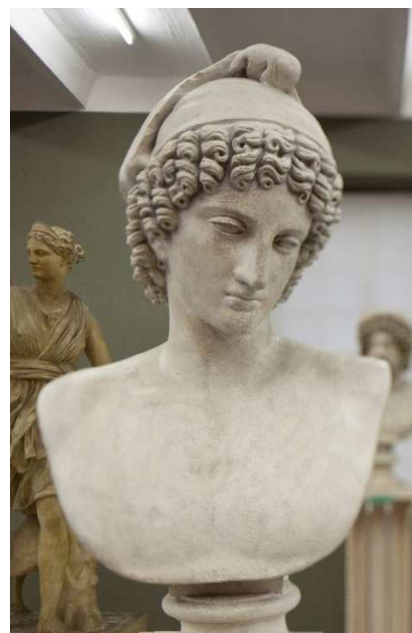
Smještaj originala: Louvre, Pariz, inv. br. MR 579 (Ma 535)

Opis:

Djelo se interpretira kao Ganimed i pripada skupini koja predstavlja Zeusovu otmicu Ganimedea. Ganimed je prikazan u zrcalnoj poziciji, za razliku od grčkog originala koji se pripisuje kiparu Euforanoru iz 4. stoljeća prije Krista. Poprsje je rimska kopija iz carskog perioda 2. stoljeća, pronađena 1784. godine u blizini grobnice Cecilie Metelle u Rimu. Veliki broj replika Euforanorovog Parisa talijanskog je podrijetla i svjedoči o uspjehu kojeg je djelo imalo u rimsko doba. Rimljani su Parisa interpretirali kao Ganimedea kako miluje orla s izmijenjenim prikazom iz Parisove slatkoće, u Ganimedovu mekoću, gracioznost i sentimentalnost. Pravilne i simetrične crte lica uokvirene su spiralnim kovrčama, pramenovima kose. Kovrče su pravilno raspoređene po čelu, na sljepoočnice i na zatiljak, zbog čega izgleda kao da nosi periku. Duge bademaste oči istaknute su izbočenim rubovima, dok mu je izraz lica hladan, ali graciozan.

Literatura:

Dacos, N., Le Pâris d'Euphranor, u: *Bulletin de correspondance hellénique*. Vol. 85, 1961., 371-399, 317., sl. 28.

57. Platon

Autori / datacija:

- autor odljeva: Gipsformerei, Berlin, između 1892. i 1896.
- autor originala: Silanion

Datacija originala: klasično razdoblje, 350. -340. g. pr. Kr.

Vrijeme izrade: carsko doba, 2. st.

Dimenzije: v. 0,51 m

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Materijal originala: mramor

Inventarni broj: AP-43

Smještaj originala: Louvre, Paris, Ma 3654 (MNE 415)

Opis:

Jedinu Platonovu statuu postavio je Mitridat u Atenskoj akademiji u 4. st. pr. Krista. Česte su kasnije kopije tog djela, koje je oko 370. godine pr. Kr. izradio kipar Silanion. Portret sadrži karakteristične detalje koji vjerno prikazuju stvarni izgled filozofa. Platon je bio najznačajniji atenski i jedan od najutjecajnijih filozofa. Djelovao je u Ateni krajem 5. i početkom 4. st. pr. Krista. Unatoč nepotpunom natpisu u donjem dijelu, sačuvana posljednja dva slova potvrđuju Platonovo ime.

Literatura:

Richter, G. M. A., *The portraits of the Greeks II*, London, vol. 3., 1965.; *Schau mir in die Augen, das antike Porträt*; (ur.) Friederike Fless, Katja Moede, Klaus Stemmer, katalog izložbe, Abguss-Sammlung Antiker Plastiken der Freien Universität Berlin, 2006. – 2007., 48., kat. br. 96.

58. Euripid

Autori / datacija:

- autor drugog odljeva: radionica Gliptoteke HAZU, 1961.
- autor prvog odljeva: Musee nationaux moulage, nabavljen između 1892. – 1896. (vlasništvo: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, AP-45)
- autor originala: nepoznat

Datacija originala: rano helenističko razdoblje, 350. – 300 . g. pr. Kr.

Vrijeme izrade: carsko doba

Dimenzije: v. 0,54 m

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Materijal originala: mramor

Inventarni broj: A-172

Lokalitet: nepoznato

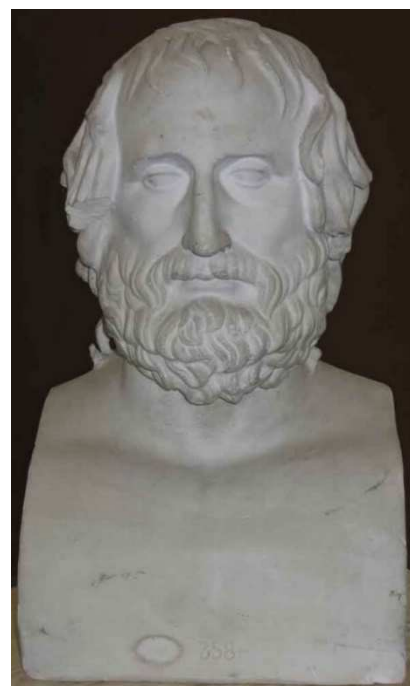
Smještaj originala: Museo Archeologico Nazionale, Napulj, Italija, inv. br. 1122

Opis:

Odljev mramorne herme, portreta grčkog tragičara Euripida. Prikazan je u zrelim godinama, tužnog izraza lica, polu duge i pomalo zapuštene kose, s gustom bradom i brkovima. Takvim se prikazom nastojala naglasiti njegova reputacija kao mudraca *sophosa*. Herma je još jedna u nizu rimskih kopija grčke portretne plastike koja je u helenističkom svijetu postala iznimno popularna krajem 4. st. pr. Krista, u vrijeme djelovanja kipara Lizipa. U antičkoj se umjetnosti 4. st. pr. Krista javlja portretiranje pojedinaca kao novi stil. Euripid (oko 484. – 407./406. pr. Krista) najmlađi je od tri slavna tragičara 5. st. pr. Krista, Eshila i Sofokla.

Literatura:

Smith, R. R. R., *Hellenistic Sculpture, a handbook*, London, Thames and Hudson, 1991., 35., sl. 26.

59. Apoksiomen

Autori / datacija:

- autor odljeva: Leopoldo Malpieri Formatore Roma, nabavljen između 1892. – 1896.

- autor originala: Lizip

Datacija originala: rano helenističko razdoblje, 330. g. pr. Kr.

Vrijeme izrade: carsko doba, sredina 1. st.

Dimenzije: 1,99 × 0,115 m

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Materijal originala: mramor

Inventarni broj: A-8

Smještaj originala: Musei Vaticani, Muzej Pio Clementino,

Gabinetto dell' Apoxyomenos, Vatikan, inv. br. 1185

Opis:

Sadreni odljev prema rimskoj kopiji u mramoru, nastaloj prema brončanom originalu. Meko modelirano tijelo atlete oslanja se čitavom težinom na lijevu nogu, a desna mu je lagano zabačena unazad. U Lizipovom Apoksiomenu vidimo prikaz lijepog i savršeno razvijenog muškog tijela delikatnog elasticiteta i graciozne gipkosti. Mladićeva desna ruka ispružena je prema naprijed, a lijeva se nalazi ispred prsa, djelomično ih zaklanjajući. Ispružena Apoksiomenova desna ruka važan je detalj koji nagovještava naglašenije trodimenzionalne statue helenističkog razdoblja. Atlet je prikazan u momentu kada sa strugalicom *strigilom* skida sa sebe pijesak i ulje, kojim je namazao tijelo prije vježbanja. Glava je manjih dimenzija, zbog čega lik izgleda viši, što je izraz Lizipova kanona. Skulpturu je postavio rimski general Marko Agripa ispred svojih termi (prve javne kupke u Rimu). Kip je oduševio cara Tiberija do te mjere da ga je dao premjestiti u svoju spavaonicu (Plinije, *Nat. hist.* XXXIV, 19.).

Literatura:

Mach, E., *Greek Sculpture: Its Spirit and Its Principles (Temporis)*, New York, Parkstone Press, 2006., 220.; Smith, R. R. R., *Hellenistic Sculpture, a handbook*, London, Thames and Hudson, 1991., 35., sl. 47., 51.

60. Hermes

Autori / datacija:

- autor odljeva: Musee nationaux moulage
- autor originala: Lizip

Datacija originala: rano helenističko razdoblje, 4. st. pr. Kr.

Vrijeme izrade: carsko doba, 1. - 2. st.

Dimenzije: v. 1,54 m, pl. 0,135 m

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Materijal originala: mramor

Inventarni broj: A-7

Smještaj originala: Louvre, Pariz, inv. br. MR 238 / Ma 83.

Opis:

Sadreni odljev prema mramornoj replici brončanog originala. Od 1595. godine bio je u vili Montalto u zbirci Alessandra Perettija, kardinala Montalta. Kasnije ga je naslijedio s vilom knez Savelli. Godine 1685. godine kupio ga je Louis XIV., a 1798. zaplijenjen je tijekom revolucije. Hermes koji veže sandalu jedno je od Lizipovih najzrelijih djela. Sačuvano je nekoliko verzija Hermesa, ali samo preko rimskih kopija. Uhvaćen je u jednom trenutku vezivanja sandale. Njegova muskulatura oblikovana je u novom kanonu, izduženog oblika. Impostacija tijela omogućava nekoliko različitih kuteva za promatranje. Skulptura se još naziva i identificira kao Cincinnatus, poznati Rimljanin koji je primio vijest o svom imenovanju na mjesto konzula dok je radio na polju.

Literatura:

Mach, E., *Greek Sculpture: Its Spirit and Its Principles (Temporis)*, New York, Parkstone Press, 2006., 223.; Smith, R. R. R., *Hellenistic Sculpture, a handbook*, London, Thames and Hudson, 1991., 64.; Haskell, F.; Penny, N., *Taste and the Antique*, New Haven - London, Yale University Press, 1981., 182. - 184.

61. Zeus Otricoli

Autori / datacija:

- autor odljeva: Musee nationaux moulage, nabavljen između 1892. –1896. (vlasništvo: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu)
- autor originala: Brijaksid

Datacija originala: rano helenističko razdoblje, 4. st. pr. Kr.

Vrijeme izrade: carsko doba, 1. st.

Dimenzije: v. 0,99 m

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Materijal originala: mramor

Inventarni broj: AP-42

Lokalitet: Otricoli Umbrija, Italija

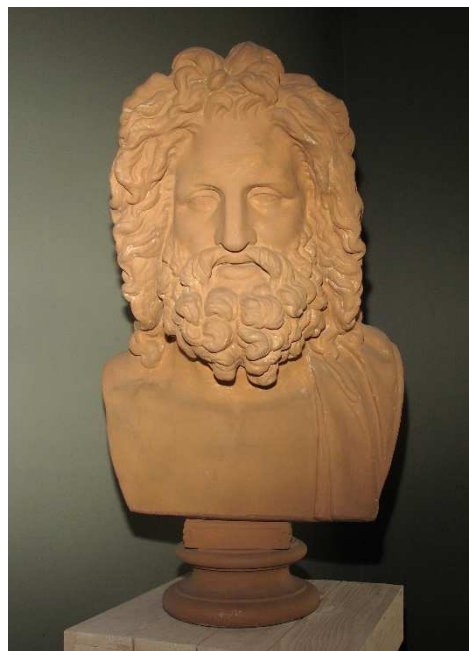
Smještaj originala: Musei Vaticani, Museo Pio Clementino, Vatikan, inv. br. 257

Opis:

Sadreni odljev prema mramornoj replici. Ovo je najimpozantniji prikaz vrhovnog boga grčkog panteona. U helenističkim prikazima mijenja se stil frizure i njegova ekspresija. Kroz tip frizure *anastole* koja mu uokviruje lice daje mu se snaga, dok na njegovom licu prevladava suosjećajnost, dobrohotan i blag izraz. Ova kolosalna Zeusova glava pronađena je u 18. stoljeću u provincijalnom gradiću Otricoliju u Umbriji. Odljev je uništen u potresu u Zagrebu 2020. godine.

Literatura:

Smith, R. R. R., *Hellenistic Sculpture, a handbook, London*, Thames and Hudson, 1991., 64., sl. 64.; Martin, T., „Der Zeus von Otricoli: Ein «vergessener» Klassiker“, u: *Antike Welt*, No. 3, 2016, 51. – 54.

62. Eshin

Autori / datacija:

- autor odljeva: Gipsformerei Berlin, nabavljen između 1892. – 1896.

- autor originala: nepoznat

Datacija originala: rano helenističko razdoblje, 320. – 310. g. pr. Kr.

Vrijeme izrade: carsko doba

Dimenzije: 1,96 m

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Materijal originala: mramor

Inventarni broj: A-158

Lokalitet: Vila dei Papiri, Herkulanum, 1753.

Smještaj originala: Museo Archeologico Nazionale, Napulj, inv. br. 6018

Opis:

Sadreni odljev prema mramornoj replici grčkog originala. Nastanak ovog djela datira se oko 320. – 310. godine pr. Krista. Eshin (oko 390. – oko 322. godine pr. Krista) je bio atenski političar i govornik, politički oponent Demostenu. Prikazan je u stojećem položaju, lijeva ruka mu je na kuku, a desna preko prsiju zamotana u draperiju. Govor tijela, poza figure s pogledom prema naprijed odaju njegovu samouvjerenost.

Literatura:

Schau mir in die Augen, das antike Porträt; (ur.) Friederike Fless, Katja Moede, Klaus Stemmer, katalog izložbe, Abguss-Sammlung Antiker Plastiken der Freien Universität Berlin, 2006. – 2007., kat. br. 128., 60.; Smith, R. R. R., *Hellenistic Sculpture, a handbook*, London, Thames and Hudson, 1991., sl. 38., 38.

63. Demosten

Autori / datacija:

- autor odljeva Leopoldo Malpieri Formatore Roma, Rim, između 1892. i 1896. (vlasništvo: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu)
- autor originala: Polieukt

Datacija originala: helenističko razdoblje, 280. g. pr. Kr.

Vrijeme izrade: carsko doba

Dimenzije: v. 1,95 m

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Materijal originala: mramor

Inventarni broj: AP-23

Smještaj originala: Musei Vaticani, Museo Pio Clementino, Vatikan

Opis:

Sadreni odljev originalne Demostenove brončane statue koja je stajala na atenskoj Agori gdje su ju postavili Atenjani četrdeset i dvije godine nakon govornikove smrti. Demosten (384. – 322. godine pr. Krista) je najveći antički govornik i poznati branitelj atenske nezavisnosti. Poznao je različite retoričke stilove, a bio je iskusan u njihovom spajanju u snažne govore. Najznamenitija su njegova tri govora iz 349. godine pr. Krista s temom podrške gradu Olintu (koji je ubrzo pao u Filipove ruke) i četiri *Filipike* (u razdoblju 351. – 341. godine pr. Krista) u kojima se bavi temom pružanja otpora Filipu na razne načine. Odjeven je u himation koji mu je prebačen preko lijevog ramena, torzo mu je ostao nepokriven, a na nogama nosi sandale. Težinu tijela prebacio je na lijevu stranu. Polieukt u portetiranju prvi put ovdje uvodi psihologizaciju i daje osobnost liku, na način kako to do tada nije rađeno. Njegov govor tijela, zamišljen izraz lica, pogled prema dolje, te sklopljene ruke u kojima drži svezak odaju zabrinutost i introspekciju.

Literatura:

Pollitt, J. J., *Art in the Hellenistic Age*, 1986., 62-63., sl. 55.; Smith, R. R. R., *Hellenistic Sculpture, a handbook*, London, Thames and Hudson, 1991., sl. 39., 38.

64. Posejdon

Autori / datacija:

- autor odljeva: autor odljeva Leopoldo Malpieri

Formatore Roma, Rim, između 1892. i 1896. (vlasništvo:

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu)

Datacija originala: helenističko razdoblje, 2/2 4. st. pr. Kr.

Vrijeme izrade: antoninsko doba, 2. st.

Dimenzije: v. 0,72 m

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Materijal originala: mramor

Inventarni broj: AP-58

Lokalitet: Ostia, Italija, 1824.

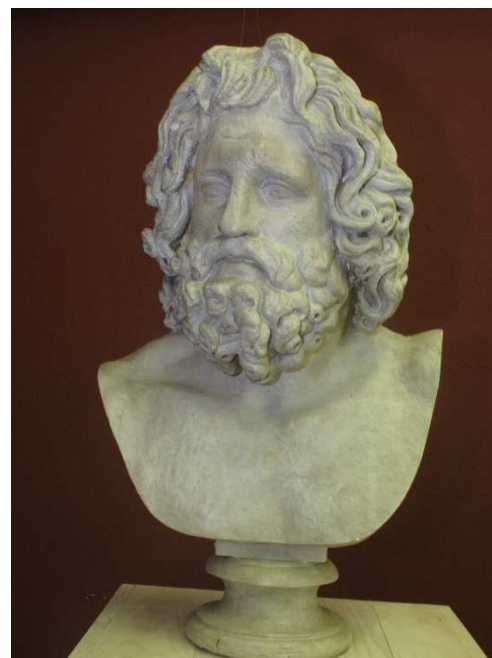
Smještaj originala: Musei Vaticani, Vatikan

Opis:

Odljev biste mramorne skulpture Posejdona uključuje gornji dio prsa i vrhove ramena kipa. Posejdon lagano okreće glavu udesno i gleda ispred sebe s izrazom lica na kojem prevladavaju zabrinutost i melankolija. Oči debelih kapaka, kao i blago otvorene usne suptilno mu se spuštaju prema dolje. Kosa mu u valovitim uvojcima doseže ramena a gusta, kovrčava brada izrađena je svrdlom. Čitava figura prikazuje boga Posejdona s atributima, trozupcem u uzdignutoj lijevoj ruci, dupinom na postolju i dijelu broda, pramca na koji je oslonio desnu nogu. Skulptura je po tipologiji portreta slična tipu *Lateranskog Posejdona*.

Literatura:

Smith, R. R. R., *Hellenistic Sculpture, a handbook, London*, Thames and Hudson, 1991., 63-66.; Stewart, A., *Greek Sculpture*, New Haven: Yale University Press, 1990., 201., 292.

65. Eskulap

Autori / datacija:

- autor odljeva: Musee nationaux moulage, nabavljen između 1892. –1896. (vlasništvo: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu)

- autor originala: Timotej

Datacija originala: helenističko razdoblje, 4. st. pr. Kr.

Vrijeme izrade: carsko doba, 2. st.

Dimenzije: v. 0,95 m

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Materijal originala: mramor

Inventarni broj: AP-57

Smještaj originala: Louvre, Pariz, Ma 639

Opis:

Odljev biste mramornog kipa Eskulapa, rimske kopije originala koji se pripisuje grčkom kiparu Timoteju iz četvrtog stoljeća prije Krista. Eskulap lagano okreće glavu udesno i mirno gleda ispred sebe, bademastih očiju i debelih kapaka. Duga kosa i puna brada okružuju mu lice, a na vrhu glave ima debelu, uvijenu traku. Izvornik iz drugog stoljeća nove ere obnovljen je u 18. stoljeću, vjerojatno u radionici kipara Bartolomea Cavaceppija. Te je restauracije zadržao do danas.

Literatura:

Smith, R. R. R., *Hellenistic Sculpture, a handbook*, London, Thames and Hudson, 1991., 64.

66. Aleksandar Rondanini

Autori / datacija:

- autor odljeva: G. Geiler, Die Akademie der Bildende Künste, München, nabavljen između 1892. – 1896.

- autor originala: Leohar

Datacija: helenističko razdoblje, oko 338. g. pr. Kr.

Dimenzije: v. 0,64 m

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Materijal originala: mramor

Inventarni broj: A-171

Lokalitet: Hadrijanova vila u Tivoliju, Italija

Smještaj originala: Gliptoteka, München, inv. br. 298, ranije Palazzo Rondanini Rim, inv. br. 1814

Opis:

Sadreni odljev poprsja prema izvorniku koji pripada grupi koja se pripisuje grčkom umjetniku Euforanu. U skulpturalnoj kompoziciji prikazan je Filip II. Makedonski i njegov sin Aleksandar na četveropregu, u čast pobjede Makedonaca nad Grcima u bitci kod Heroneje u Beociji 338. g. pr. Krista. Sačuvani dio kopije prikazuje Aleksandra kako se uspinje na kočiju i uzima uzde. Aleksandrov pogled usmjeren je u daljinu. Skulptura je zamišljena da se gleda s lijeve strane, kako bi do izražaja došli Aleksandrov pokret i karakteristična bujna kosa.

Literatura:

Ohly, D., *The Munich Glyptothek, Greek and roman Sculpture*, München, Verlag C.H.Beck, München 1974., 96., sl. 53.; Bieber, M., „The Portraits of Alexander the Great“, u: *Proceedings of the American Philosophical Society*, Philadelphia, vol. 93., No. 5., 1949., 373. – 427., 380., sl. 9. – 11.

67. Nioba s kćeri

Autori / datacija:

- autor odljeva: Gipsformerei, Berlin, između 1892. – 1896.
- autor originala: Skopas ili Praksitel

Datacija originala: rano helenističko razdoblje, 4. / 3. st. pr. Krista

Vrijeme izrade: antoninsko doba

Dimenzije: v. 2,27 m

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Materijal originala: mramor

Inventarni broj: AP-28

Lokalitet: Horti Lamiani, Rim

Smještaj originala: Galleria degli Uffici, Firenza, inv. br. 294

Opis:

Sadreni odljev dviju figura koje su izvorno bile dio veće skupine koja je prikazivala ubojstva djece božice Niobe. Pronađena je u Rimu 1583. godine na području antičkih vrtova poznatih

kao Horti Lamiani. Skupinu je vjerojatno postavio Seleuk, kralj Kilikije u Maloj Aziji. Premještena je u Rim 38. g. pr. Kr. radi ukrašavanja obnovljenog Apolonova hrama na Marsovu polju (*Campus Martius*). Autorstvo ove skulpture pripisuje se Skopasu ili Praksitelu. Već je u antici bilo sporno koji je od ova dva kipara izradio tu grupu, a oba umjetnika bila su na čelu *Novije antičke škole*. Ova je skulptura sačuvana samo preko kasnije rimske kopije, a snažan emocionalni sadržaj skulpture omiljena je helenistička tema.

Literatura:

Lawrence, A. W., *Classical Sculpture*, London, Jonathan Cape, 1928., 276., sl. 98b.; Smith, R. R., *Hellenistic Sculpture, a handbook*, London, Thames and Hudson, 1991., 107-108.

68. Venera Milska

Autori / datacija:

- autor drugog odljeva: radionica Gliptoteke HAZU, 1961.
- autor prvog odljeva: Musee nationaux moulage, između 1892. i 1896.
(vlasništvo: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, AP-30)
- autor originala: [Aleks]andros sin Menidesov

Datacija originala: helenističko razdoblje, 100. g. pr. Krista

Vrijeme izrade: carsko doba, 2. st.

Dimenzije: v. 2,04 m

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Materijal originala: mramor

Inventarni broj: A-165

Lokalitet: otok Melos, 1820.

Smještaj originala: Louvre, Pariz, inv. br. MA 399

Opis: Sadreni odljev mramorne skulpture koja se prikazuje Afroditi. Njeno graciozno tijelo u elegantno povinutoj pozi, simbolizira ideal ljepote. Prikazana je naga s draperijom koja se zadržava na bokovima u nadnaravnoj veličini. Lijeva noga je savinuta u koljenu, ruke joj nedostaju, ali pretpostavlja se da je desnom pridržavala draperiju, a lijevom je držala atribut (možda jabuku). Strogi izraz lica u kontrastu je s opuštenim položajem nagog torza. Izrađena je u nekoliko dijelova koji su oblikovani odvojeno (poprsje, noge, lijeva ruka i noga), a zatim fiksirani vertikalnim klinovima, ta je tehnika bila uobičajena u grčkom svijetu (posebno u Kikladima, gdje je rad je proizveden oko 100. godine prije Krista). Ruke nikad nisu pronađene.

Božica je izvorno nosila metalni nakit - narukvicu, naušnice i traku za glavu - od kojih su ostale samo rupe za pričvršćivanje. Mramorna statua pronađena je na egejskom otoku Milu. Pronašao ju je Grk Yorgos Kentrotas, 1820. godine u svojem polju, zajedno s bazom na kojoj je potpisan kipar [Aleks]andros sin Menidesov. Danas se nalazi u Louvreu u Parizu.

Literatura:

Havelock, C. M., *The Aphrodite of Knidos and Her Successors, A Historical Review of the female Nude in Greek Art*, University of Michigan, 1995., 93-98., sl. 13.; Smith, R. R. R., *Hellenistic Sculpture, a handbook, London, Thames and Hudson, 1991., 251., sl. 305.*

<https://www.louvre.fr/en/oeuvre-notices/aphrodite-known-venus-de-milo> (pristupano 30. 1. 2019.)

69. Venera Medici

Autori / datacija:

- autor odljeva: nepoznat, kupljeno za muzej 1946.
- autor originala: Kleomen, sin Apolodorov

Datacija originala: helenističko razdoblje, 2. – 1. st. pr. Krista

Vrijeme izrade: carsko doba, 1. st.

Dimenzije: v. 1,54 m

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Materijal originala: mramor

Inventarni broj: A-6

Lokalitet: Trajanove terme, Rim

Smještaj originala: Galleria degli Uffizi, Firenza, inv. br. 224

Opis:

Sadreni odljev prema mramornoj kopiji grčkog originala, nastaloj po uzoru na Praksitelovu Veneru Knidsku. Skulptura je pronađena u blizini Trajanovih termi u Rimu, unutar vinograda biskupa iz Viterba Sebastiana Gualtierija. Godine 1575. prodana je Ferdinandu de' Medici, koji ju je odlučio izložiti u vili Medici u Rimu, da bi 1677. godine bila prenesena u Firencu u Galeriju Uffizi. Tamo je Venera uzdignuta do simboličnog prikaza firentinskog muzeja. Venera je lagano nagnuta prema naprijed, ima tijelo blago zakrivljeno straga i neprirodno izduženo. Iako je prikazana statično, izgleda kao da je u čednoj kretnji nesvjesne zaštite tijela od pogleda neznanog promatrača, što je svrstava u tip tzv. *Venus pudica*. Restauraciju ruku izradio je u 17.

stoljeću Ercole Ferrata koji joj je dodao dugačke tanke, manirističke prste koje nisu u skladu sa skulpturom. Na bazi se nalazi potpis Kleomena sina Apolodorova, ali mu se ne može sa sigurnošću pripisati autorstvo, iako je neosporno da je djelovao u Rimu u 1. stoljeću.

Literatura:

Smith, R. R. R., *Hellenistic Sculpture, a handbook*, London, Thames and Hudson, 1991., 93., sl. 100.; Mansuelli, G. A., *Galleria degli Uffizi. Le sculture I*, Rim, 1958., kat. br. 45.; Beard, M.; Henderson, J., *Classical art : from Greece to Rome*, Oxford, Oxford University Press, 2001., 117, sl. 82.

70. Ezop

Autori / datacija:

- autor drugog odljeva: radionica Gliptoteke HAZU, 1961.
- autor prvog odljeva: Leopoldo Malpieri Formatore Roma, Rim, između 1892. i 1896. (vlasništvo: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, AP-48)
- autor originala: Aristodim

Datacija originala: helenističko razdoblje, 2. st. pr. Kr.

Vrijeme izrade: Antoninsko doba

Dimenzije: v. 0,58 m

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Materijal originala: mramor

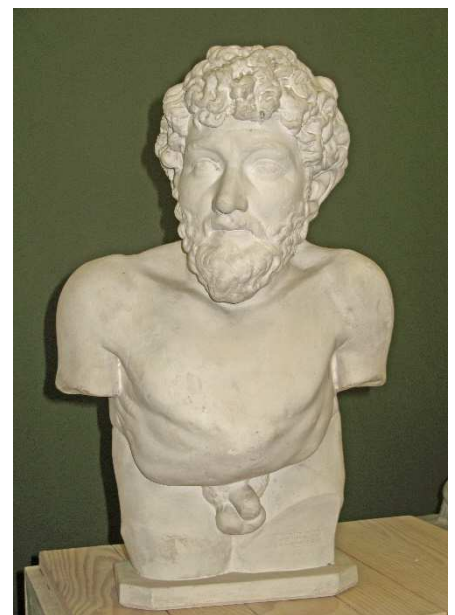
Inventarni broj: A-160

Lokalitet: nepoznat

Smještaj originala: Vila Albani, Rim, inv. br. 964

Opis:

Odljev portreta interpretira se kao prikaz pjesnika Ezopa (oko 620. – oko 560. godine pr. Krista), antičkog basnopisca. Tijelo pokazuje snažne deformacije tijela čime je naglašena estetika ružnoće, koja je u umjetnosti po prvi put prikazana u helenističkom razdoblju. Za razliku od helenističkih skulptura u kojima oblikovanje glave također pokazuje deformacije, glava Ezopa privatni je portret, oblikovan prema carskom portretu iz sredine 2. stoljeća i u cjelosti slični na Marka Aurelija. Izraz lica je smiren i kontemplativan, glava mu je blago okrenuta udesno s pogledom prema gore i namrštenim obrvama. Ima ovalne oči, čije su

šarenice bile izbušene, izražen nos i tanke usne. Kratka gusta, kovrčava kosa, pažljivo je njegovana i razdvojena po sredini čela. Za razliku od lica, tijelo figure nije idealno već je deformirano grbom na leđima i neproporcionalno je u odnosu na veličinu glave. Deformirano tijelo, u kombinaciji sa suvremenim licem antoninskog razdoblja, dovodi do zbujujućeg kontrasta. Originalna mramorna statua dio je zbirke kardinala Alessandra Albanija, a čuva se u Villi Albani u Rimu.

Literatura:

Schau mir in die Augen, das antike Porträt, (ur.) Friederike Fless, Katja Moede, Klaus Stemmer, katalog izložbe, Abguss-Sammlung Antiker Plastiken der Freien Universität Berlin, 2006. – 2007., kat. br. 415., 157.

71. Gal na umoru

Autori / datacija:

- autor drugog odljeva: radionica Gliptoteke HAZU, 1961.
- autor prvog odljeva: nepoznato, između 1892. i 1896. (vlasništvo: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, AP-16)
- autor originala: Epigon iz Pergama,

Datacija originala: helenističko razdoblje, 230. – 220. godine pr. Krista

Dimenzije: 0,73 × 1,86 m

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Materijal originala: mramor

Inventarni broj: A-163

Smještaj originala: Museo Capitolino, Rim, inv. br. 747

Opis:

Sadreni odljev rimske kopije prema brončanom originalu koji predstavlja ranjenog galskog ratnika. Skulptura je pripadala grupi statua posvećenih u Pergamu za vladavine Atala I. u čast njegove pobjede nad Galima, koji su izvršili invaziju Male Azije 239. godine pr. Krista. Pergam je tijekom 3. i 2. st. pr. Krista bio središte djelovanja poznate i priznate kiparske škole, koja je tijekom vremena, razvila svoj osobiti stil tzv. helenistički barok. Galovo lice, razbarušena kosa, brkovi i torkves (*torques*) oko vrata, odgovaraju opisima Gala Diodora Sicilskog. Na desnoj

strani tijela ima ubodnu ranu iz koje krvari, posrnuo je od ranjavanja i pao na svoj ovalni štit, a pored je njegova truba. Unatoč patosu i boli s porazom se nosi s dignitetom. Individualne anatomske karakteristike, u duhu helenističkog baroka, dovedene su gotovo do pretjerivanja i patosa koji je teatralan.

Literatura:

Smith, R. R. R., *Hellenistic Sculpture, a handbook*, London, Thames and Hudson, 1991.

72. Menelaj

Autori / datacija:

• autor odljeva: nepoznat, između 1892. i 1896. (vlasništvo:

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu)

Datacija originala: helenističko razdoblje, 250. – 200. g. pr. Kr.

Dimenzije: v. 0,825 m

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Materijal originala: mramor

Inventarni broj: AP-39

Lokalitet: Hadrijanova vila, Tivoli

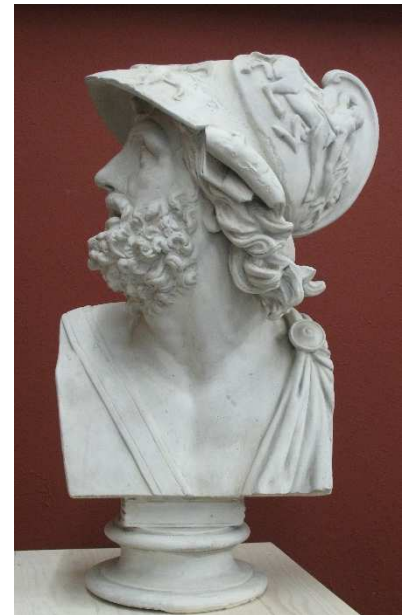
Smještaj originala: Musei Vaticani, Galleria dei Busti, Vatikan, inv. br. 694

Opis:

Sadreni odljev Menelajeva poprsja dio je *Patroklove grupe* iz helenističkog razdoblja koja je replicirana u rimsko doba. Prema stilskim karakteristikama smatra se da je grupa nastala u krugu pergamske kiparske škole. Inspiraciju za nastanak djela nepoznati je umjetnik zasigurno pronašao u *Ilijadi*. Ova velika mitološka grupa prikazuje Menelaja kako drži mrtvo Patroklovo tijelo. Menelaj je u vojnoj opremi s kacigom na glavi i u kontrastu je s nagim tijelom mrtvog Patrokla, bez oružja. Menelajeva kaciga bila je ukrašena brojnim scenama Heraklovih zadataka. Klasicistički umjetnik Anton Raphael Mengs uzeo je kalupe dijelova skulpture koje je smatrao antičkim i izvornim te ih je prenio i ponovo sastavio u gipsanom modelu u Palazzo Pitti kako bi bio što vjerniji rimskom izvorniku. Cijela skupina je od 1838. godine postavljena u Loggia dei Lanzi na trgu Piazza della Signoria u Firenci.

Literatura:

Smith, R. R. R., *Hellenistic Sculpture, a handbook*, London, Thames and Hudson, 1991., 104., sl. 133.

73. Homer

Autori / datacija:

- autor drugog odljeva: radionica Gliptoteke HAZU, 1961.
- autor prvog odljeva: nepoznato, između 1892. i 1896.

(vlasništvo: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, AP-41)

Datacija originala: helenističko razdoblje, oko 100. g. pr. Krista

Vrijeme izrade: Antoninsko doba $\frac{3}{4}$ 2. st.

Dimenzije: v. 0,57 m

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Materijal originala: mramor

Inventarni broj: A-164

Lokalitet: Baja, Italija

Smještaj originala: British Museum, London, inv. br. 1825

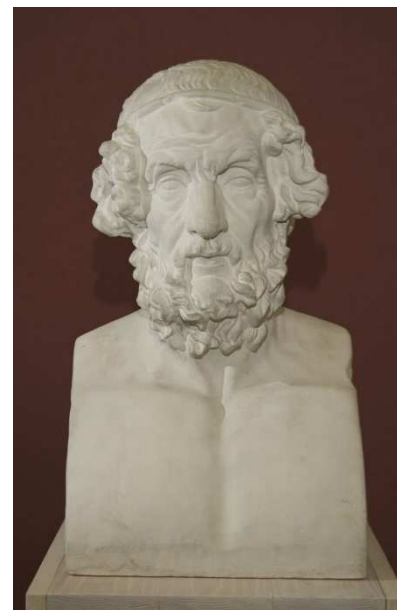
Opis:

Sadreni odljev završnog dijela herme prikazuje zamišljeni portret pjesnika Homera. Pronađen je 1780. godine kod Baja u Italiji. Poznati su brojni portreti pjesnika Homera i svi su napravljeni dugo nakon njegove smrti (oko 700. godine pr. Kr.). Takozvani helenistički slijepi tip jedan je od najizraženijih. Prema oblikovanju kose i izrazu lica uspoređuje se s likovima Pergamskog oltara, a original je najvjerojatnije izrađen za veliku knjižnicu u gradu Pergamu (gdje se prema Pliniju Starijem takav portret i nalazio). Autor je uspio u idealizirani prikaz slijepog starca unijeti spokojni izraz lica.

Literatura:

Beard, M.; Henderson, J., *Classical art: from Greece to Rome*, Oxford, Oxford University Press, 2001., 40.

https://www.britishmuseum.org/collection/object/G_1805-0703-85 (pristupano 5. 11. 2020.)

74. Ratnik Borghese

Autori / datacija:

- autor drugog odljeva: radionica Gliptoteke HAZU, 1961.
- autor prvog odljeva: nepoznato, između 1892. i 1896. (vlasništvo: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu)
- autor originala: Agazija

Datacija originala: helenističko razdoblje, 3. st. pr. Krista

Vrijeme izrade: 1. st. pr. Krista

Dimenzije: v. 1,41 m

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Materijal originala: mramor

Inventarni broj: AP-34

Lokalitet: Ancij, 1807. g.

Smještaj originala: Louvre, Pariz, inv. br. MR 224, Ma 527

Opis:

Sadreni odljev skulpture koja je poznata i pod nazivom *Gladijator* iz kolekcije Borghese, koju je Napoleon kupio 1807. godine. Naziv je pogrešno interpretiran jer u Grčkoj nije bilo gladijatorskih igara. Ratnik je prikazan usred borbe kako odbija neprijatelja koji ga napada odozgo, vjerojatno na konju. Na njegovoj lijevoj ruci vidi se dio štita, dok u suprotnoj ruci drži dršku mača, koji je intervencija restauracije iz 17. stoljeća. Zaštićen svojim štitom, ratnik se sprema zadati protuudarac gestom koja tvori snažnu dijagonalu tijela. Ovo izvorno remek-djelo kasnog helenističkog razdoblja, nastalo je oko 100. g. pr. Kr. Ovo je jedna od rijetkih potpisanih skulptura gdje na potpornju drveta stoji: „Agazija iz Efeza, sin Dositejev, napravio je [ovaj kip]”.

Literatura: Beard, M.; Henderson, J., *Classical art: from Greece to Rome*, Oxford, Oxford University Press, 2001., 53., sl. 54.; *D'après l'antique*, Paris, Musée du Louvre, 2000., 151., 276-295.; <https://www.louvre.fr/en/oeuvre-notices/fighting-warrior> (pristupano 5. 11. 2020.)

75. Talija

Autori / datacija:

- autor odljeva: Gipsformerei, Berlin, između 1892. i 1896.

(vlasništvo: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu)

Datacija originala: kasno helenističko razdoblje, 2. – 1. st. pr. Kr.

Vrijeme izrade: rimsko carsko doba, 2. st.

Dimenzije: v. 1,62 m

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Materijal originala: mramor

Inventarni broj: AP-20

Lokalitet: Villa di Cassio, Tivoli, 1774. g.

Smještaj originala: Musei Vaticani, Museo Pio Clementino,

Vatikan, inv. br. 295

Opis:

Skulptura je dio grupe muza koje je Domenico de Angelis pronašao u vili Cassio, nedaleko od Tivolija, 1774. godine. Za Vatikan ih je 1775. kupio Visconti i postavio u Sala delle Muse. Grupa muza bila je među umjetničkim djelima koje je Napoleon odnio u Pariz 1797. godine, nakon njegove talijanske kampanje, gdje su bila izložena u Louvreu sve do njegova pada 1815. godine. Sadreni odljev jedne od muza koje su bile kćeri vrhovnog boga Zeusa i Mnemozine, prikazuje Taliju zaštitnicu komedije i zaigranog i idiličnog pjesništva. Prikazana je s krunom od bršljana, komičnom maskom, koja se nalazi s njene desne strane, dok u lijevoj ruci drži timpan.

Literatura:

Visconti, E. Q., Labus, G., Visconti, G. A., *Il Museo Pio Clementino*, N. Bettoni, Milano, 1818. – 1822., vol. 1., 114., 125., 128., T. XVIII

76. Dioniz (Bakho Versajski)

Autori / datacija:

- autor odljeva: Musee nationaux moulage, između 1892. i 1896.

(vlasništvo: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu)

- autor originala: nepoznat

Datacija originala: helenističko razdoblje, 4. st. pr. Kr.

Dimenzije: v. 2,02 m

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Materijal originala: mramor

Inventarni broj: AP-17

Smještaj originala: Versailles, Pariz, MV 8618

Opis:

Kontrapost cijele figure implicira uzdignuta desna ruka prebačena elegantno iza glave, kako bi djelovao relaksirano, a zbog čega figura izgleda izduženo. Pripada tipu Apolona Lykeiosa. Izraz lica je zamišljen s pogledom uperenim u nepoznato prema gore. Prikazan je nag s kožom lava prebačenom preko lijevog ramena, pored njega su vinova loza i grožđe. U klasično doba kod Grka je štovan kao bog vina i vinogradarstva te time i promijenjenih stanja svijesti, poglavito mističnih delirija. Smatran je bogom plodnosti, uživanja, opojnosti i vina, simbolom pijanstva i zanosa.

Literatura:

Draper, J. D., Two Bronze Busts after François Girardon, u: *Metropolitan Museum Journal*, New York, The Metropolitan Museum of Art, Vol. 46, No. 1., 2011., 177-182.

<http://collections.chateauversailles.fr/#44433ec9-98e8-43fa-b5bf-a2d3c978b7ee>, (pristupano 20.10.2020)

77. Laokont

Autori / datacija:

- autor drugog odljeva: radionica Gliptoteke HAZU, 1961.
 - autor prvog odljeva: Gipsformerei, Berlin, 1891.
- vlasništvo Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, AP-19
- autor originala: Agesandar, Atenodor i Polidor s Roda

Datacija originala: kasno helenističko razdoblje, 1. st. pr. Kr.

Vrijeme izrade: carsko doba

Dimenzije: v. 2,15 m

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Materijal originala: mramor

Inventarni broj: A-175

Lokalitet: Rim, 1506.

Smještaj originala: Musei Vaticani, Museo Pio Clementino, Vatikan, inv. br. 4059

Opis:

Grupa predstavlja trojanskog svećenika Laokoonta i njegova dva sina u trenutku dok se bore s Posejdonovim morskim zmijama. Dinamični pokreti tijela i isprepletenost likova i zmijs prikazana je kroz napetost ljudskih tijela. Prikazana je agonija likova kroz napete izraze lica, na kojima se očituju nemir i ekspresije očaja, beznađa i boli. Ovo mramorno djelo namijenjeno je gledanju samo sprijeda. Grupa je pronađena 1506. godine u ruševinama na Eskvilinu u Rimu. Vođene su polemike je li djelo originalno helenističko ili rimska kopija. Dugo se smatralo originalom, sve dok na pozadini nije pronađen dio od talijanskog mramora. Pripisuje se kiparima s Roda, Agesandaru, Polidoru i Atenodoru. Skulptura je od izuzetne važnosti za povijest umjetnosti i u kasnijim razdobljima, jer je snažno utjecala na renesansne umjetnike, osobito Michelangela. Također je primjer paradigme povijesti umjetnosti i primjene metodologije u umjetnosti koju upravo na ovom djelu primjenjuje Winckelmann.

Literatura:

Haskell, F.; Penny, N., *Taste and the Antique*, New Haven - London, Yale University Press, 1981., 243.- 247., br. 52.; Smith, R. R. R., *Hellenistic Sculpture, a handbook*, London, Thames and Hudson, 1991., 108.; Winckelmann, J. J., *Gedanken über die Nachahmung der griechischen Werke in der Malerei und Bildhauerkunst*, Dresden, 1755.

78. Satir

Autori / datacija:

- autor odljeva: nepoznat
- autor originala: nepoznat

Datacija originala: helenističko razdoblje (?)

Dimenzije: v. 0,57 m

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Materijal originala: mramor

Inventarni broj: A-17

Smještaj originala: nepoznat

Opis: Satir je prikazan nag, u zanosu plesa, stvara glazbu istodobno svirajući udaraljke *krotale* u rukama i *scabellum* ispod desne noge.

Literatura:

Habetzeder, J., „The impact of restoration The example of the dancing satyr in the Uffizi“, u: *Opuscula Annual of the Swedish Institutes at Athens and Rome* 5, 2012., 133.-163.

79. Plešujući satir

Autori / datacija:

- autor odljeva: nepoznat
- autor originala: nepoznat

Datacija originala: helenističko razdoblje, između 300. i 100. g. pr. Kr.

Dimenzije: v. 0,77 m

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Materijal originala: mramor

Inventarni broj: A-18

Lokalitet: Kuća Fauna, Pompei

Smještaj originala: Museo Nazionale, Napulj, inv.br. 814

Opis: Kuća Fauna u Pompejima dobila je ime po brončanom kipu plešućeg satira smještenom izvorno na rubu impluvija. Prikazan je nagi satir, koji je stavio desnu nogu naprijed i okreće se u plesu s podignutim rukama. Interpretira se kao satir zbog malog repa kojeg ima straga i dva

zakrivljena roga koja mu strše na čelu, dok mu valoviti uvojci kose i brade okviruju lice. Stil i izrada fauna sugeriraju aleksandrijsku proizvodnju ili kopiju takvog djela.

Literatura: Haskell, Francis, Penny, Nicholas, *Taste and the Antique: The Lure of Classical Sculpture 1500-1900*, New Haven – London, Yale University Press, 1981., 208., kat. 35.

80. Augustov portret *Prima Porta*

Autor: Nepoznat

Datacija: Augustovo doba (31. pr. Kr. – 14. g.), 19. – 17. g. pr. Kr.

Dimenzije: v. 0,395 m

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Materijal originala: mramor

Inventarni broj: A-10

Lokalitet: Vila Livia, Prima Porta, Rim

Smještaj originala: Musei Vaticani, Musei Pontifici, inv br. 2290

Opis:

Sadreni odljev glave sa statue prvog rimskog cara Augusta, koji je u originalu prikazan u većem mjerilu, visine 2,23 m. Ime je dobio po mjestu gdje je pronađen 1863. godine u vili Augustove žene Livije u Prima Porti blizu Rima. Frizura mu se gotovo u cijelosti sastoji od pojedinačno podijeljenih, gustih snopova kose iznad središta čela, koji se račvaju na karakterističan način zbog kojeg se ovaj tip prikaza naziva *Prima Porta*. Lice je oblikovano po uzoru na idealizirana lica Polikletovih skulptura. Glava, s vratom izrađena je od mramora i klesana odvojeno, te umetnuta u trup. Vjerojatno se radi o kopiji nastaloj nedugo nakon Augustove Partove pobjede 20. g. pr. Kr. Prikazan je kao imperator s podignutom desnom rukom koji se obraća trupama. Nosi tuniku kratkih rukava i oklop s kožnim naramenicama s resama (*pteryges*) na dnu i na rukama. Omotao se *paludamentumom* oko bokova, koji je prebacio preko lijeve podlaktice. U lijevoj je ruci vjerojatno nosio koplje. Čitava skulptura bila je obojana.

Literatura:

E. E. Kleiner, D., *Roman Sculpture*, New Haven - London, Yale University Press, 1993., 66., sl. 42.; Kähler, H., *Die Augustusstatue von Primaporta*, Verlag M. Dumont, 1959.

81. Vergilije

Autori / datacija:

- autor odljeva: Skulpturen Museum, August Gerber, Köln, nabavljen između 1892. – 1896.

- autor originala: nepoznat

Datacija: kasno republikansko doba, 1. st. pr.Kr.

Dimenzije: v. 0,67 m

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Materijal originala: mramor

Inventarni broj: A-104

Smještaj originala: Louvre, Pariz

Opis:

Skulptura je u katalogu Gliptoteke HAZU identificirana kao Aleksandar Veliki, ali treba ga pripisati prikazu Vergilija iz Louvrea. Prikazan je mladić duge kovrčave kose koja mu pada na ramena, melankoličnog i zamišljenog lica.

Literatura:

Sarti, Susanna, *Giovanni Pietro Campana, 1808-1880: the man and his collection*, Oxford, Archaeopress, 2001.

82. Marko Antonije

Autori / datacija:

- autor odljeva Leopoldo Malpieri Formatore Roma, Rim, između 1892. i 1896.

- autor originala: Nepoznat

Datacija: 1. st. pr. Krista

Vrijeme izrade: Flavijevsko doba, 1. st.

Dimenzije: v. 0,69 m

Materijal: sadra

Materijal originala: mramor

Tehnika izrade: odljev

Inventarni broj: A-90

Lokalitet: Tor Sapienza ispred Porta Maggiore, Rim

Smještaj originala: Musei Vaticani, Museo Pio Clementino, Vatikan

Opis:

Portret Marka Antonija prikazan je realistično, s izraženim karakternim linijama lica, istaknutom bradom i uskim usnicama. Kosa mu je kovrčava i pažljivo oblikovana svrdlom. Skulptura je pronađena 1830. ili 1831. godine u pećini u mjestu Tor Sapienza ispred Porta Maggiore.

Literatura: Amelung, W., *Die Sculpturen des vaticanischen Museums*, G. Reimer, Berlin, vol. 1., 1903., 112.-113., taf. XVI

83. Scipion Afrički

Autori / datacija:

• autor odljeva: Nepoznat

Datacija: rimsko republikansko doba, 3. – 2. st. pr. Krista

Dimenzije: v. 0,655 m

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Materijal originala: mramor

Inventarni broj: AP-50

Smještaj originala: Museo Capitolino, Rim, inv. br. MC 562

Opis:

Poprsje rimskog generala Scipiona Afričkog (236. pr. Kr. – 183. pr. Kr.), koji se istaknuo pobjedom nad kartaganskim vođom Hanibalom u velikoj bitci kod Zame (202. pr. Kr.), završavajući Drugi punski rat. Za svoju pobjedu diobio je nadimak Afrički. Portret je realističan, Scipion je prikazan s borama na čelu, stisnutim obrvama koje ističu njegov snažan karakter. Ima obrijanu glavu, što spominje i Plinije (Nat. hist., VII, 59, 211) i ožiljak u obliku slova T na lijevoj sljepoočnici, dok su mu za oči predviđene inkrustracije zjenica.

Literatura:

Brunn, H., Arndt, P., *Griechische und römische Porträts*, München, 1891., br. 191., 10.;

Dennison, W., New Head of the So-Called Scipio Type: An Attempt at Its Identification, *American Journal of Archaeology*, Vol. 9, No. 1, 1905., 11.- 43., 12., pl. 1., sl. 1.

84. Roma

Autori / datacija:

- autor odljeva: Nepoznat

Datacija: carsko doba, 1. / 2. st.

Dimenzije: v. 1.08 m

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Materijal originala: mramor

Inventarni broj: A-16

Smještaj originala: Louvre, Pariz, MR 643, Ma 1209

Opis:

Bista Rome s kacigom na glavi, odjevena je u hiton i himation prebačen preko ramena s lijeve strane. Roma je personifikacija grada Rima i rimske države i postupno je zauzela svoje mjesto u državnoj rimskoj religiji, njen kult bio je raširen po cijelom Carstvu.

85. Portretna bista Cezara

Autori / datacija:

- autor odljeva: Gipsformerei Berlin

Datacija: kasna republika ili rano carsko doba oko 44. g. pr. Krista

Dimenzije: v. 0.56 m

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Materijal originala: basanit (iz Wadi Hammamata, Egipat)

Inventarni broj: A-166 i AP-49

Lokalitet: Nepoznat

Smještaj originala: Staatliche Museum, Berlin, inv. br. SK 342

Opis:

Portret Cezara izrađen u zelenom kamenu koji se koristio u Egiptu prikazuje muškarca bez brade zrele dobi, glavom okrenutom prema lijevom ramenu. Lice mu je usko i ovalno s visokim čelom i uskim dugim nosom. Portret karakteriziraju oštro iscrtane crte lica, s dubokim nazolabijalnim naborima i naborima čela koji se okomito uzdižu iznad mosta nosa. Velike oči ističu gornji kapci, orbitale oštarih rubova i lukova, kao i snažno zakrivljene i izbrazdane linije obrva. Epiderma je vrlo čvrsta i glatka, što je posebno vidljivo u području visokih jagodičnih

kostiju, te u području čela i sljepoočnica. Uski nos, koji u prikazu profila otkriva malu grbu, započinje od malo produbljenog nosnog korijena, koji je označen s dva usporedna nabora. Čvrsto zatvorena i nježno dizajnirana usta pokazuju lijepo zakrivljene usne s malim rupicama usmjerenim prema dolje na uglovima usta, stvarajući dojam suptilnog osmijeha. Ispod usta je zaobljena brada jasno zaokružena linijom i snažnim udubljenjem ispod donje usne. Kosa je pripijena na lubanji i uklesana plitko u površinu bez ikakvog plastičnog volumena, s kratkim srpastim uvojcima koji su povučeni prema naprijed od stražnjeg dijela glave i poredani u paralelne skupine u jednoj ravnini. Uvojci su položeni unatrag na sljepoočnicama i ispred ušiju, dok su prema naprijed položeni preko čela i vrhovima ulijevo. Na njegovoj lijevoj i desnoj strani oko vrata prebačen je rub toge, dok je tunika prikazana ispod ključne kosti. Portret je izvanredne skulpturalne kvalitete i prikazuje svojom individualnošću suvremeno lice kasne republike ili ranog carskog doba, koje je formalno utjecalo na brojne portrete privatnih osoba. Djelo je došlo u Berlin 1767. godine kada je kupljena zbirka Julienne. Podrijetlo ili mjesto pronalaska i dalje je nepoznato, iako je Egipat vrlo vjerojatno mjesto proizvodnje s obzirom na korišteni materijal.

Literatura:

E. E. Kleiner, D., *Roman Sculpture*, New Haven - London, Yale University Press, 1993., 46., sl. 27.

86. Tiberije

Autori / datacija:

- autor odljeva: Musee nationaux moulage, nabavljen između 1892. – 1896. (vlasništvo: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu)

- autor originala: Nepoznat

Datacija: Tiberijevo doba (14.- 37. g.), 1. st.

Dimenzije: v. 0,84 m

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Materijal originala: mramor

Inventarni broj: AP-53

Lokalitet: Rim?

Smještaj originala: Louvre, Pariz, inv. br. MA 1243

Opis: Bista prikazuje rimskog cara Tiberija bez odjeće, što sugerira herojsku skulpturu. Glava mu je snažno okrenuta ulijevo, s pogledom usmjerenim preko ramena. Portret pripada tzv. tipu *Napulj-Basel* na kojima je sačuvan vrat, a dramatično okrenuta glava na lijevu stranu naglašava mladog Tiberija kao čovjeka od akcije. Bista je stigla u Pariz, u Louvre, početkom 18. stoljeća kao dio zbirke kardinala Alessandra Albanija a podrijetlo joj je nepoznato. Moderno poprsje dodano je oko 1760. godine.

Literatura: Pollini, J., A new marble head of Tiberius: Portrait typology and ideology, u: *Antike Kunst*, vol. 48., Basel, 2005., 55. - 72.

87. Hadrijan

Autori / datacija:

- autor: Nepoznat
- autor odljeva: Leopoldo Malpieri Formatore Roma, Rim, između 1892. i 1896. (vlasništvo: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu)

Datacija: Hadrijanovo doba (117. - 138. g.), 2. st.

Dimenzije: v. 0,715 m

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Materijal originala: mramor

Inventarni broj: AP-52

Lokalitet: Hadrijanova vila, Tivoli

Smještaj originala: Musei Vaticani, Museo Chiaramonti, Vatikan

Opis:

Najbrojniji sačuvani portreti, osim Augustovih su cara Hadrijana, koji se prikazuje u osam tipova: *Stazione Termini*, *Vatikan Chiaramonti 392*, *Rollockenfrisur Terme 8618*, *Panzer-Paludamentumbüste Baiae*, *Panzerbüste Imperatori 32*, *Paludamentumbüste Vatikan Busti 283*, *Tarragona*, *Delta Omikron ili Hadrianus Renatus*. Hadrijan je postao je car u 41. godini života i tako se prikazuje na svim portretima bez bora i mana. Prikazan je s punom, kratkom bradom i prvi je car koji se tako prikazuje, u ranijem periodu na taj su način bili prikazivani samo grčki pjesnici i filozofi. Hadrijanovo je lice široko i zaobljeno, kosa mu je počeshljana prema naprijed s kovrčavim krajevima uvinutim unatrag. Zatiljak mu je okružen kratkim pravilno poredanim uvojcima. Novitet u portretistici Hadrijanova vremena je i bušenje šarenice

i zjenice oka i dodavanje boje. Ovaj portret je tip *Vatikan Chiaramonti 392* iz Hadrijanove vile u Tivoliju.

Literatura:

Wegner, M., *Hadrian, Plotina, Marciana, Matidia, Sabina*, Das römische Herrscherbild, Abteilung 2; 3, Deutsches Archäologisches Institut, Berlin, 1956., 10., 11.

9.1.b Katalog zbirke sadrenih odljeva antičke skulpture

ISTRA NEZAKCIJ (VIZAČE)

Arheološki lokalitet Nezakcij nalazi se na jugoistočnim obroncima istarskog poluotoka, iznad zaljeva Budava, na brijegu zvanom Vizače. Nezakcij se smatra prijestolnicom Histra, naroda indoeuropskog podrijetla koji se formirao početkom željeznog doba nakon naseljavanja današnjeg poluotoka Istre. Najstariji su tragovi gradinskog naselja iz brončanog, potom slijede oni iz željeznog doba. Život u Nezakciju bio je kontinuiran do provale barbara i Slavena koji su porušili antička naselja. Nezakcij je važno ishodište i glavno produkcijsko središte čitave Istre i Kvarnera s izuzetno bogatim arheološkim materijalom.

1. Ornamentirana ploča

Datacija: 6. stoljeće pr. Kr.

Vremenski period: arhaisko doba

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Materijal originala: vapnenac

Dimenzije: 0,38 × 1,19 × 0,12 m

Inventarni broj: A-121

Lokalitet: Nezakcij

Smještaj originala: Arheološki muzej Istre, Pula (inv. br. P/7283)

Opis:

Pravokutna stela s trapezastim završetkom. Nedostaje joj gornji završetak koji je odbijen. Prednja uglačana strana ima ornament spirale smješten bliže rubu jedne strane. Ornament se sastoji od osam spirala: iz početne dvije manje promjera 9 cm nastaje spajanjem dviju dvostrukih linija jedna velika, iz koje se izdvajanjem dviju dvostrukih linija ponovno formiraju dvije manje spirale. Čitavo polje uokvireno je cik-cak linijom. Nađena je među grobovima u I. zoni nezakcijske nekropole.

Literatura:

Cambi, N, *Antika*, Zagreb, Naklada Ljevak, 2002., str. 16.; Mladin, J., *Umjetnički spomenici prahistorijskog Nezakcija*, Pula, Arheološki muzej Istre Pula, 1966., tab. VII, sl. 4., str. 22.

2. Ornamentirana ploča

Datacija: 5. stoljeće pr. Kr.

Vremenski period: arhaisko doba

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Materijal originala: vapnenac

Dimenzije: 0,36 × 0,15 × 0,66 m

Inventarni broj: A-122

Lokalitet: Nezakcij

Smještaj originala: Arheološki muzej Istre, Pula (inv. br. P/7306)

Opis:

Baza je pravokutne osnove, odbijena na zadnjoj strani. Na dvije duže strane ukrašena je ornamentom spirale koje se vežu u dvije različite kombinacije. Lijeva strana ornamentirana je s dva usporedna reda od po pet spirala. Na gornjoj strani baze nalazila se ljudska figura od koje je sačuvano stopalo s kratkim stiliziranim prstima. Iza figure neposredno iznad stranice s ukrasom u obliku spiralnog privjeska izrađen je manji stup eliptičnog promjera od kojeg je ostao samo manji odlomljeni dio. Prema položaju stopala figura je bila okrenuta licem u pravcu baze, dok joj je stup bio neka vrsta potpornja. Ispod ruba gornje strane baza je ornamentirana s tri urezane koncentrične linije. Ispod tih linija s obje strane baze isklesan je ornament u obliku sferičnih trokuta. Mladin pretpostavlja da je služila za prinos žrtve u čast osobe koja je bila likovno prikazana. Smatra se da je mjesto nalaska na području nezakcijske nekropole u zoni I.

Literatura:

Mladin, J., *Umjetnički spomenici prahistorijskog Nezakcija*, Pula, Arheološki muzej Istre Pula, 1966., 24-25., tab. XI, sl. 1.

3. Ornamentirana ploča

Datacija: 5. stoljeće pr. Kr.

Vremenski period: arhaisko doba

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Materijal originala: vapnenac

Dimenzije: 0,06 × 0,4 × 0,68 m

Inventarni broj: A-123

Lokalitet: Nezakcij

Smještaj originala: Arheološki muzej Istre, Pula (inv. br. P/7285)

Opis:

Veliki dio tanke ploče pravokutne je osnove s obijena dva ugla. Bočne i zadnja strana su očuvane i ornamentirane. Uz rubove strana ima spojnicu L oblika što ukazuje na mogućnost dvostruke uporabe ploče. Ornamet koji se proteže jednim dijelom plohe je svastika, odnosno meandar. Uz njega se javlja i motiv ptičjeg skoka koji s dvije strane uokviruje ukrasno polje. Nije poznata precizna pozicija mjesta i okolnosti pronalaska na nezakcijskoj nekropoli.

Literatura:

Mladin, J., *Umjetnički spomenici prahistorijskog Nezakcija*, Pula, Arheološki muzej Istre Pula, 1966., 24-25., tab. XI, sl. 1.

4. Fragment nadgrobnog spomenika s prikazom božice plodnosti

Datacija: početak 5. stoljeća pr. Kr.

Vremenski period: arhaisko doba

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Materijal originala: vapnenac

Dimenzije: 0,44 × 0,65 × 0,63 m

Inventarni broj: A-118

Lokalitet: Nezakcij

Smještaj originala: Arheološki muzej Istre, Pula (inv. br. P/7310)

Opis:

U visokom reljefu prikazani su naga žena, majka i dijete. Žena je u sjedećem položaju raširenih nogu. Desnom rukom pridržava veliko dijete, koje je naslonjeno na lijevu stranu njenih grudi, a lijevu ruku drži na rubu otvorene vulve. Njena desna i lijeva ruka ukrašene su uklesanim

spiralnim narukvicama. Likovi su nepotpuno sačuvani, ženi nedostaju glava i oba ramena, desna noga joj je obijena do koljena, dok je lijeva malo bolje sačuvana. Djetetu nedostaju glava i ruke. Figure pokazuju utjecaj etruščansko-italske arhajske plastike uz posebnosti lokalne produkcije. Posebno mjesto, kako ističe Cambi ima žensko božanstvo, što je upućuje na to kako je vjerojatno riječ o božici plodnosti, koja šireći vaginu pomaže rađanju djeteta. Ovaj motiv je vrlo rijedak u likovnom prikazu perioda arhaike. Skulptura je antropomorfni prikaz autohtonog histarskog kulta. Nezakcijska Magna Mater kao kult plodnosti Majke svih bogova svjetski je jedinstvena prapovijesna i naturalistička kamena skulptura žene koja rađa i doji dijete. Nastala je pod utjecajem izvorišne praiskonske autohtone predilirke tradicije. Njena simbioza s muškim itifaličnim božanstvom kao simbolom oplodnje i muške supremacije, upućuje na postojanje gotovo neprekinutih trgovačkih i kulturnih kontakata i putova od Crnog mora do istarskog zaljeva.

Literatura:

Cambi, N., *Antika*, Zagreb, Naklada Ljevak, 2002., 18.; Girardi Jurkić, V., *Duhovna kultura antičke Istre*, Zagreb, Školska knjiga, 2005., 32.; Kukoč, S., „Histarska plastika u kontekstu umjetnosti jadranskog područja od 7. do 5. st. pr.n.e.“, u: *Radovi Filozofskog fakulteta, razdio povijesnih znanosti* 26, br. 13, 1987., T.XXI 2; Mladin, J., *Umjetnički spomenici prahistorijskog Nezakcija*, Pula, Arheološki muzej Istre Pula, 1966., 28-29., tab. XVI, sl. 1a; Puschi, A., „Nesatio, Scavi degli anni 1906., 1907., e 1908.“, u: *Atti e memorie*, br. 33/225, 34/138, str. 50-53., sl. 14-16.

5. Nadgrobnni spomenik s prikazom konjanika

Datacija: početak 5. stoljeća pr. Kr.

Vremenski period: arhaisko doba

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Materijal originala: vapnenac

Dimenzije: 0,57 × 0,34 × 0,87 m

Inventarni broj: A-120

Lokalitet: Nezakcij

Smještaj originala: Arheološki muzej Istre, Pula (inv. br. P/7310)

Opis:

Fragmentarno sačuvan dio nadgrobnog spomenika prikazuje konja s jahačem. Konj je prikazan u galopu, a na njemu je nagi jahač s čizmama na nogama, koje dosežu do polovice visine

potkoljenice. U ispruženim rukama drži uzde od kojih je desna ornamentirana kružnicama s točkom u sredini. Konj je također vrlo fragmentarno sačuvan u stražnjem dijelu. Jahač je sačuvan samo od struka na niže s vidljivim rukama koje drže uzde. Ove figure pokazuju izravan utjecaj arhaike u lokalnoj interpretaciji etrusko-italskih uzora. Ova kao i druge konjaničke statue pokazuje kako su lokalni majstori ovladali izradom složenijih kompozicija. Likovi konjanika, prema Cambiju potvrđuju i društvenu raslojenost i statusa pokojnika.

Literatura:

Cambi, N., *Antika*, Zagreb, Naklada Ljevak, 2002., 16.; Kukoč, S., „Histarska plastika u kontekstu umjetnosti jadranskog područja od 7. do 5. st. pr.n.e.“, u: *Radovi Filozofskog fakulteta, razdio povijesnih znanosti* 26, br. 13, 1987., T. XXXV; Mladin, J., *Umjetnički spomenici prahistorijskog Nezakcija*, Pula, Arheološki muzej Istre Pula, 1966., 28-29., tab. XVI, sl. 1.

6. Nadgrobni spomenik s kurosom

Datacija: početak 5. stoljeća pr. Kr.

Vremenski period: arhaisko doba

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Materijal originala: vapnenac

Dimenzije: 0,75 × 0,34 m

Inventarni broj: A-119

Lokalitet: Nezakcij

Smještaj originala: Arheološki muzej Istre, Pula (inv. br. P/7311, P-7506)

Opis:

Muška naga figura koja se sastoji od dva dijela koja su u Gliptoteci HAZU spojena. Prema mišljenju Mladina¹⁹⁰ dijelovi zbog različite vrste kamena krečnjaka nisu dio cjeline. Oba su nađena u I. zoni nezakcijske nekropole. Torzo mladića visoke je umjetničke obrade. Lijevu ruku ima savijenu u laktu i položenu na prsa. Cambi¹⁹¹ ističe da takav položaj nije uobičajen u Grčkoj, ali se javlja na području sjeverno od Tibera, te je takva poza statua poznata i kod primitivnijih likovnih formi. Donji dio spomenika ima sačuvan samo dio od pojasa do sredine

¹⁹⁰ J. Mladin, *Umjetnički spomenici prahistorijskog Nezakcija*, 1966., 27., tab. XV, sl. 1 i 2.

¹⁹¹ N. Cambi, *Antika*, 2002., 16.

bedara s prikazom falusa okrenutim prema gore. Ove figure pokazuju izravan utjecaj arhaike u lokalnoj interpretaciji etrusko-italskih uzora.

Literatura:

Cambi, N., *Antika*, Zagreb, Naklada Ljevak, 2002., 16.; Kukoč, S., „Histarska plastika u kontekstu umjetnosti jadranskog područja od 7. do 5. st. pr.n.e.“, u: *Radovi Filozofskog fakulteta, razdio povijesnih znanosti* 26, br. 13, 1987., 81., T. XX 1-4; Mladin, J., *Umjetnički spomenici prahistorijskog Nezakcija*, Pula, Arheološki muzej Istre Pula, 1966., 27., tab. XV, sl. 1. i 2.

7. Zavjetni žrtvenik božici Triti

Datacija: 3. stoljeće

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Materijal originala: vapnenac

Dimenzije: 0,26 × 0,22 × 0,12 m

Inventarni broj: A-128

Lokalitet: Nezakcij

Smještaj originala: Arheološki muzej Istre, Pula (inv. br. 10)

Opis:

Zavjetni žrtvenik od kamena vapnenca, ima otučenu gornju stranu. Trita je bila autohtona ilirska božica zdravlja ili nimfa voda, njezin kult nije bio raširen izvan područja Istre. Spomenik grubo oblikovan, zaobljene baze otkriven je 1904. godine u sklopu ruševina rimskih termi u Nezakciju. Danas se nalazi u lapidariju Arheološkog muzeja Istre u Puli.

Natpis: *Tritiae Aug(ustae)*. Božanskoj Triti

U nazivu božice očituje se tzv. *interpretatio romana* postignuta dodavanjem apelativa Augusta = božanstvena.

Literatura:

Girardi Jurkić, V., *Duhovna kultura antičke Istre*, Zagreb, Školska knjiga, 2005., 136.

PULA

8. Gornji dio žrtvenika božici Istri

Datacija: 3. – 4. stoljeće

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Materijal originala: vapnenac

Dimenzije: 0,23 × 0,23 × 0,12 m

Inventarni broj: A-124

Lokalitet: Dvojna vrata, Pula

Smještaj originala: Arheološki muzej Istre, Pula (inv. br. A 11)

Opis:

Zavjetni žrtvenik od kamena vapnenca, jako je oštećen s donje i lijeve strane i vertikalno prepolovljen po sredini. S gornje strane na desnom kraju odbijen je korniš i dio uzglavnice. Iznad glavnog natpisnog polja je profilacija. Prema formi žrtvenika a posebno zbog natpisa koji spominje ime *Istriae*, spomenik B. Forlati Tamaro i Girardi Jurkić datiraju u 3. – 4. stoljeće. Spomenik je prema P. Kandleru 1847. otkriven kod Dvojnih vrata u Puli. Prenesen je u zbirku kamenih spomenika Augustova hrama, a zatim u Arheološki muzej Istre u Puli gdje se i danas nalazi.

Natpis: *AFELLANIA ISIAS ISTR[IAE]V • S • L • M*, u prijevodu: Eflanija Izijada Istri zavjet ispunjava od srca po zasluži.

Literatura:

Girardi Jurkić, V., *Duhovna kultura antičke Istre*, Zagreb, Školska knjiga, 2005.; Šašel Kos, M., *Pre-Roman Divinities of the Eastern Alps and Adriatic*, Narodni Muzej Slovenije, 1999.

FLANONA

9. Žrtvenik božici Sentoni

Datacija: 1. – 2. stoljeće

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Materijal originala: vapnenac

Dimenzije: 0,23 × 0,23 × 0,12 m

Inventarni broj: A-124

Lokalitet: Flanona

Smještaj originala: Arheološki muzej Istre, Pula

Opis:

Zavjetni žrtvenik na podnožju je ukrašenom dvostrukom letvičastom profilacijom i jednim žlijebom, iznad je natpisno polje s urezanim tekstom u tri retka pisan rimskom kapitalom. Spomenik je otkriven 1928. godine u blizini regionalne ceste u Plominu, pri iskopu bunara kod kuće Nikolić. Prenesen je u pulski muzej gdje se i danas nalazi. Natpis: Sentoni Sext Emilije zavjet ispuni od srca po zaslugi.

Literatura:

Girardi Jurkić, V., *Duhovna kultura antičke Istre*, Zagreb, Školska knjiga, 2005.; Šašel Kos, M., *Pre-Roman Divinities of the Eastern Alps and Adriatic*, Narodni Muzej Slovenije, 1999.

TRAGURIJ

Tragurij (grč. Tragurion, lat. Tragurium) antičko je naselje na mjestu današnjega Trogira. Početak urbanog razvitka Trogira datira nakon drugog ilirskog rata, poslije 219. g. pr. Kr., kada Isa utemeljuje filijativne kolonije na dalmatinskoj obali. Gradski prostor bio je organiziran po pravokutnoj osnovi; pravokutno su podijeljeni i okolni zemljišni posjedi što se nazire u današnjoj parcelaciji. Nakon propasti isejske samostalnosti i on dolazi pod rimsku vlast. Rimski *Tragurium* spominje se u više izvora, a Plinije Stariji piše da je *oppidum Tragurium* čuven po kamenu.

10. Nadgrobni reljef s prikazom žene koja prede

Datacija: 2. – 1. stoljeće pr. Kr.

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Materijal originala: mramor

Inventarni broj: A-107

Dimenzije: v. 0,38 m, š. 0,29 m

Lokalitet: nepoznato

Smještaj originala: Muzej grada Trogira

Opis:

Reljef je prednji dio pravokutne nadgrobne stele s prikazom pokojnice koja prede. Žena sjedi na stolici i ima malu klupicu na kojoj drži noge, u ruci pridržava duži štap uronjen u izduženu posudu. Preko glave nosi prebačen plašt. Ovo je plitki reljef serijske izrade, pomalo površan ali je zanatski kvalitetan. On je reducirana varijanta nekadašnjih monumentalnih grčkih nadgrobničkih stela, koje se u kasnijem helenizmu znatno smanjuju i pojednostavnjuju im se

forme i ikonografija. Ova stela iz Trogira nema morfološke niti ikonografske usporedbe među nadgrobnim spomenicima kod dalmatinskih Grka, stoga se smatra da je importirana u Trogir iz Male Azije ili egejskih otoka (Jonije). Reljef je bio uzidan kod ulaza u palaču Ćipiko u Trogiru (današnji Muzej grada Trogira). Reljef je oštećen u potresu 2020. godine.

Literatura:

Gorenc, M., *Antikna skulptura u Hrvatskoj*, Zagreb, Državno izdavačko poduzeće Hrvatske, 1952., 19., sl. 26.; Cambi, N., *Antika*, Zagreb, Naklada Ljevak, 2002., 34-36.; Cambi, N., „Trogir u antici”, u: *Mogućnosti*, br. 10-11, 1981., 958., bilj. 73, *Antički portret u Jugoslaviji*, (ur.) Jevta Jevtović, katalog izložbe, Novi Sad, Forum, 1987., 128., kat. 9.

11. Ara s prikazom Here

Datacija: kraj 2. – početak 1. stoljeća pr. Kr.

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Materijal originala: vapnenac

Dimenzije: v. 18 cm

Inventarni broj: A-155

Lokalitet: Tragurion (pred katedralom)

Smještaj originala: privatna zbirka (Darka Ivekovića), Zagreb

Opis:

Ova minijatura votivna ara otkrivena je prilikom zaštitnih radova na trogirskoj katedrali početkom 20. stoljeća. Arhitekt Ć. M. Iveković u iskopu temelja zvonika, na sjevernoj strani trga pred katedralom naišao je na depo zavjetnih darova od čega je sačuvan ovaj žrtvenik s Herinim likom. Arhitektonski raščlanjen mali žrtvenik *arula* ima visoko profilirano podnožje i zaglavlje. Na podnožju teče natpis na grčkom koji potvrđuje kako je riječ o božici Heri: „Hero Lisi Sosijina“. Zaglavlje je uže od podnožja. Od srednjeg naglašeno užeg dijela arule odvojeno vrpcom (*taenia*) slijede elementi epistila: niz dentikula s čelne i bočnih strana, i trostruko profilirani vijenac. Na uglovima su niski akroteriji između kojih se izdiže recipijent za žrtve. Središnji dio žrtvenika se sužuje. Sve četiri strane su fino zaglađene, sprijeda se nalazi prikazano poprsje u reljefu božice Here klasicistički oblikovano. Glava joj je pokrivena velom ili dijelom himationa ispod kojeg se vidi skupljena kosa razdijeljena po sredini. Na njeno desno rame oslanja se žezlo koje je u skraćanju, te nam prizor odaje dojam božice u hramu. Nalaz je važan jer definira kulturni prostor naselja.

Literatura: Cambi, N., *Antika*, Zagreb, Naklada Ljevak, 2002., 36.; Kovačić, V., „Novi nalazi iz helenističkog Tragurija“, u: *Grčki utjecaji na istočnoj obali Jadrana: zbornik radova sa znanstvenog skupa*, (ur.) Nenad Cambi, Slobodan Čače, Branko Kirigin, Književni krug, Split, 2002. 1998. , 375-393.; B. Kuntić Makvić, J. Marohnić, „Natpisi“, u: *Antički Grci na tlu Hrvatske*, (ur.) Jasminka Poklečki Stošić, Zagreb, Galerija Klovićevi dvori, katalog izložbe, 81-82.

Kovačić, V., „Tragurij“, u: *Antički Grci na tlu Hrvatske*, (ur.) Jasminka Poklečki Stošić, katalog izložbe, Zagreb, Galerija Klovićevi dvori, 2010., 140.

Mirnik, I., „Votive figural Ara from Trogir“, u: *Arheologia Jugoslavica XV.*, 1974., 38-41.

12. Kairos

Datacija: 3. stoljeće pr. Kr.

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Materijal originala: mramor

Dimenzije: 0,47 × 0,32 m

Inventarni broj: A-103

Pronađen je u potkrovlju kuće Statilić u Trogiru 1928.

Vremenski period: rano helenističko doba

Lokalitet: nepoznato

Smještaj originala: Zbirka benediktinskog samostana sv. Nikole, Trogir

Opis:

Fragment reljefa na kojem je prikazan najmlađi Zeusov sin Kairos svojom se vrsnoćom i podrijetlom veže uz atičke radionice Lizipovih epigona u 3. stoljeću pr. Kr. Kairos je prikazan kao mladić čija impostacija nagog tijela naslućuje pokušaj prikaza niza pokreta, tijelo je meko modelirano s patosom na licu i mekoćom pramenova kose koji mu padaju na ramena. Sačuvan je fragmentarno i njegov atribut vaga koju drži u ruci. Prema mitu Kairos motri trenutak kad je vaga u ravnoteži odnosno u povoljnom položaju i trenutku sreće. Ovo je jedno od najznačajnijih djela ranog helenističkog doba, i prema Cambiju (Cambi 2002: 35.) ovo jedna od najboljih interpretacija Lizipove umjetnosti nakon njegove smrti. Grci su imali dvije riječi za vrijeme, *χρόνος* i *καιρός*, prva je značila kronološko vrijeme ili slijed vremena, a druga znači pogodan trenutak u neodređenom razdoblju, žurno uhvaćeno međuvrijeme. Upitno je kada je ova skulptura importirana, njena se prisutnost veže uz pobjedonosan povratak Trogirana iz Jonije

za vrijeme mletačko-turskih ratova, a ne uz jadranske Grke i njihove veze s maticom. Smatra se da je reljef služio kao obloga neke baze ili kipa.

Literatura: Cambi, N., *Antika*, Zagreb, Naklada Ljevak, 2002., 35.; Kovačić, V., „Tragurij“, u: *Antički Grci na tlu Hrvatske*, katalog izložbe, (ur.) Jasminka Poklečki Stošić, Zagreb, Galerija Klovićevi dvori, 140.

13. Dioniz

Datacija: rano 2. stoljeće

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Materijal originala: mramor

Dimenzije: v. 0,69 m

Inventarni broj: A-141

Lokalitet: Tragurij (Trogir)

Smještaj originala: Arheološki muzej u Splitu

Opis:

Skulptura je manjih dimenzija napravljena od mramora što ukazuje na import. Svojom mekom modelacijom tijela u pokretu kontraposta pokazuje utjecaje Polikletovog tipa. Pronađena je razrezana u glinenom pitosunu u istočnom dijelu trogirске nekropole, što prema recentnoj interpretaciji ukazuje na Dionizijev kult. Dioniz je prikazan u prepoznatljivoj ikonografiji, u desnoj spuštenoj ruci drži grozd, u lijevoj podignutoj tirs okrenut naopako, a do nogu je Dionizova sveta životinja - pantera.

Literatura:

Cambi, N., *Kiparstvo rimske Dalmacije*, Split, Književni krug Split, 2005., 78-79., sl. 111.

NARONA

Narona, današnji Vid kod Metkovića bio je jedan od značajnih antičkih gradova u dolini Neretve na važnom trgovačkom putu. U helenističkom razdoblju Narona je ilirsko naselje. U 4. stoljeću pr. Kr. najranije literarne vijesti o Naroni donijeli su Pseudo-Skilak i Teopomp, koji je spominju kao *emporion* gdje se prodavala grčka i druga importirana roba i keramika.

14. Reljef s plesačicama

Datacija: 2. – 1. stoljeće pr. Kr

Vremenski period: helenizam

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Materijal originala: prokoneški mramor

Dimenzije: 0,46 × 0,97 m

Inventarni broj: A-136

Vremenski period: kasni helenizam

Lokalitet: Narona

Smještaj originala: Arheološki muzej u Splitu (inv. br. D 92)

Opis:

Dio reljefa s plesačicama iz helenističkog je razdoblja, sačuvan u dva ulomka na kojemu je prikazano osam plesačica u različitim pokretima koje se drže za ruke kao da plešu kolo. Ovaj odljev samo je dio cjeline s prikazane tri plesačice. Prema Kiriginu¹⁹² i Cambiju friz je pripadao nekoj kultnoj građevini ili mauzoleju. Odjeća im je naborana, a plesačice imaju prebačenu tkaninu preko ruku. Meka modelacija i prijelazi planova karakteristični su za kasni helenizam. Sve figure su oštećene, bez glava i dijelova ruku, a ponegdje su vidljiva i oštećenja draperija. Na nekim plesačicama glave kao da nisu otučene te su nejasna pravilna udubljenja koja se javljaju na mjestima između ruku. Cambi navodi da je riječ o plesu *emmeleia* koji se izvodi u antičkom kazalištu u tragedijama. Djelo je rad lokalne radionice.

Literatura:

Cambi, N., *Antika*, Zagreb, Naklada Ljevak, 2002., 34., sl. 30.; Kirigin, B., *Grčko-helenistička zbirka u stalnom postavu Arheološkog muzeja u Splitu*, Split, Arheološki muzej u Splitu, 2008., 22-24., kat. br. 167.

SALONA

Glavni grad rimske provincije Dalmacije Salona (Salonae) nastala je u središnjem dijelu istočne obale Jadrana, u delti rijeke Jadro na strateškom i važnom prometnom putu. Prije dolaska Rimljana Salona je bila visoko razvijeni ilirsko-grčki emporij. U vrijeme Cezara postala je *conventus civium romanorum* – zajednica rimskih građana. Kasnije je dobila status rimske kolonije s punim nazivom *Colonia Martia Iulia Salona* i postala je središte namjesnika

¹⁹² B. Kirigin, *Grčko-helenistička zbirka u stalnom postavu Arheološkog muzeja u Splitu*, 2008., 22.

Ilirika, kasnije provincije Dalmacije. Na vrhuncu moći dobila je ime *Martia Iulia Valeria Salona Felix*. *Colonia Martia Iulia Salona* osnovana Cezarovom dedukcijom poslije završetka građanskoga rata.

15. Telamon s glavom Aleksandra Velikog

Datacija: druga četvrtina 2. st.

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Materijal originala: vapnenac

Dimenzije: v. 0,37 m

Inventarni broj: A-144

Vremenski period: Hadrijanovo doba (117. -138. g.)

Lokalitet: Salona (Solin), (neposredna blizina gradskih vrata Porta Caesarea)

Smještaj originala: Arheološki muzej u Splitu (inv. br. D 357)

Opis:

Glava mlađe osobe individualnih crta lica s anastolom – bujnom kosom, koja se iznad čela razdvaja u dva široka pramena koji padaju prema zatiljku. Lice je pravilno oblikovano, s izraženim jagodičnim kostima i širokom donjom čeljusti. Brada je istaknuta (i oštećena). Usnice su tanke i tek neznatno otvorene, a nos mu je povijen s naglašenim grebenom na mjestu gdje je otučen. Oči su krupne bademaste bez naglašenih detalja unutar bjeloočnica. Iznad očiju blago su savijene obrve čije su kosti istaknute. Čelo je visoko s naglašenom borom i izbočenim supraorbitalnim kostima. Vrat je neznatno nakošen što upućuje na to da je glava bila nagnuta blago prema lijevom ramenu. Na tjemenu nosi kvadratni abakus koji ukazuje da se radi o telamonu – nosaču neke grede. S obzirom na mjesto pronalaska u blizini *Porta Caesarea* smatra se da pripada dekoraciji vrata zajedno s još jednom glavom telamona (koja prikazuje ptolomejskog princa). Vrata se uređuju u Hadrijanovo vrijeme, stoga ta činjenica potvrđuje i dataciju spomenika. Crte lica, osobito nos, čelo i oči te kosa koja podsjeća na frizure bogova, jasno pokazuju i u literaturi se pripisuju Aleksandru Velikom (356. – 323. pr. Kr.). Njegov izraz lica odaje patos, ali bez grimase. Kao model mogla mu je poslužiti Lizipova statua cara, koja je stigla u provinciju preko brojnih helenističkih transmisija. Ove dvije glave telamona prethode skupini portreta izrađenih od domaćeg kamena vapnenca koje su rad lokalne radionice. Hadrijan nije težio carskoj propagandi i želio je prekinuti raniju praksu. U njegovo se vrijeme (kao i Trajanovo) vrlo često kopiraju grčke skulpture koje prikazuju poznate

povijesne ličnosti. Prije su takvi portreti bili import iz raznih središta Rimskog Carstva, a sada se počinju izrađivati skulpture poznatih ličnosti i u lokalnim radionicama, od kojih je posebno bila aktivna radionica u Saloni.

Literatura:

Antički portret u Jugoslaviji, (ur.) Jevta Jevtović, katalog izložbe, Novi Sad, Forum, 1987., 147., kat. 48.; Cambi, N., *Kiparstvo rimske Dalmacije*, Split, Književni krug Split, 2005., 85-87.; Cambi, N., *Imago animi - antički portret u Hrvatskoj*, Split, Književni krug Split, 2000.57., tab. 106, 107.

16. Portret dječaka Druza Cezara

Datacija: drugo ili treće desetljeće 1. stoljeća n.e.

Vremenski period: Tiberijevo doba (14. - 37. g.)

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Dimenzije: v. 0,33 m

Inventarni broj: A-28

Lokalitet: Salona (Solin), (bliža lokacija nepoznata)

Smještaj originala: Arheološki muzej u Zagrebu (inv. br. 71)

Opis:

Glava dječaka pokazuje izrazite individualne osobine. Original je isklesan u bijelom mramoru sa svijetlosmeđom patinom što upućuje na import. Dječak je prikazan s bucmastim obrazima i tankim usnama, pravilnog nosa perforiranog širokim nosnim šupljinama. Oči su mu razmjerno velike s naglašeno urezanim kopcima i obrvama. Uši su plastično raščlanjene iako su srasle uz glavu. Frizura je slična Augustovoj frizuri koja se javlja na carskim portretima tipa *Prima Porta*. Kosa je nemarno začešljana i priliježe uz lubanju dok su pramenovi kose tretirani vrlo plošno, no unatoč tome ističe se plastična profilacija na čelu karakterističnog detalja tog tipa frizure tzv. „lastavičjeg repa“ i „klijesta“. Veća oštećenja skulpture vide se u donjem dijelu dugog vrata, a nedostaje i veći dio nosa, dok su manja oštećenja vidljiva na bradi, ustima, ušima, desnoj obrvi i lijevom obrazu. Na originalnoj mramornoj skulpturi desni dio lica zaprljan je tamnom smolastom tvari. Stilske karakteristike idealiziranih crta lica te nemarnog tretmana detalja kao što je oblikovanje kose koja je površno obrađena uz plošno tretirane detalje frizure, ukazuju na Tiberijevo razdoblje. Dataciju potvrđuje i činjenica da je portretiran Druz III. (*Drusus Iulius Caesar*, 7. – 33.), sin Germanika i Agripine Starije, brat Kaligule, kasnijeg rimskog cara.

Literatura:

Brunšmid, J., „Kameni spomenici Hrvatskog narodnog muzeja u Zagrebu“, u: *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, Zagreb, 1904. – 1911., 38-39., br. 71; *Antički portret u Jugoslaviji*, (ur.) Jevta Jevtović, katalog izložbe, Novi Sad, Forum, 1987., 152., kat. 56.; Cambi, N., *Kiparstvo rimske Dalmacije*, Split, Književni krug Split, 2005., 28-30.; Cambi, N., *Imago animi - antički portret u Hrvatskoj*, Split, Književni krug Split, 2000., 10., 38., tab. 30, 31. Jeličić Radonić, J., „Tragovi carskoga kulta u Saloni“, u: *Znakovi i riječi – Signaetlitterae II: zbornik projekta "Mythos - cultus - imaginesdeorum"*, (ur.) Helena Tomas, Zagreb, FF press, 2008., 83-104.

17. Portret carice (Livija?)

Datacija: prva desetljeća 1. stoljeća

Vremenski period: Klaudijevsko doba

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Materijal originala: mramor

Dimenzije: v. 0,38 d. 0,225 š. 0,21 m

Inventarni broj: A-8369

U Gliptoteku HAZU primljeno 1940. godine iz Arheološkog muzeja u Zagrebu.

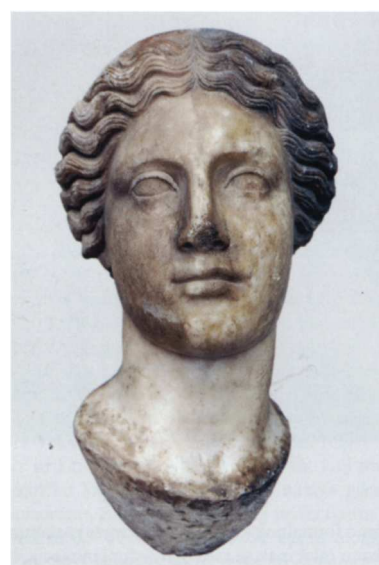
Lokalitet: Salona (Solin), (lokacija izvan grada oko kapele sv.

Dujma, jugozapadno od Manastirina)

Smještaj originala: Arheološki muzej u Zagrebu

Opis:

Ženski portret vrlo pravilnih crta lica prikazan je idealizirano. Kosa joj je počesljana s razdjeljkom na sredini, a valoviti pramenovi s dubokim kanalima priljubljeni su joj uz glavu. Otraga su bočni pramenovi svezani u punđu. Između ta dva elementa stavljena je uska isprepletana vrpca kao razdjelnica. Često se portreti Livije (tipa Ceres ili Salus) javljaju s božanskim atributima, dijademom ili vijencem od klasja. Portret je izniman rad s precizno izrađenim detaljima, svaki detalj kose vrlo je precizno rađen i cizeliran što potvrđuje visoku kvalitetu produkcije. Pripisuje se Liviji, ženi cara Augusta, bez obzira na idealizirane crte lica razabiru se sličnosti u pojedinim detaljima njene fizionomije. To je carski portret na što nedvojbeno upućuje činjenica da glava ima konični oblik nasada, karakterističan za carsku

skulpturu.¹⁹³ Car Klaudije 42. godine deificirao je Liviju i u njezinu čast podigao žrtvenik – *Ara Pietatis Augustae*.¹⁹⁴ Od tada se štuje božanska Livija i za njezin kult zaduženi su posebni svećenici.

Literatura:

Cambi, N., *Kiparstvo rimske Dalmacije*, Split, Književni krug Split, 2005., 50. - 52.; Jeličić Radonić, J., „Tragovi carskoga kulta u Saloni“, u: *Znakovi i riječi – Signaetlitterae II: zbornik projekta "Mythos - cultus - imaginesdeorum"*, (ur.) Helena Tomas, Zagreb, FF press, 2008., 91.

18. Portret carice (Plautila?)

Datacija: prvo desetljeće 3. stoljeća

Vremenski period: Seversko doba

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Materijal originala: bijeli mramor sa svijetlom žućkasto smeđom patinom

Dimenzije: v. 0,26 m

Inventarni broj: A-35

Lokalitet: Salona (Solin), (bliža lokacija nepoznata)

Smještaj originala: Arheološki muzej u Zagrebu (inv. br. 77)

Opis:

Portret ženske glave neznatno je nagnut i okrenut udesno u odnosu na vertikalnu os vrata. Lice je ovalno s pomno oblikovanim usnicama, od kojih je gornja valovita i tanka, a donja deblja te su razvučene u blagi smiješak. Obrazi su punašni s vrlo pravilno oblikovanim ravnim nosom. Oči imaju bademasti oblik karakterističnih detalja s polukružnim kopcima i bjeloočnicama na kojima su jasno urezane i ocrtane šarenice sa zjenicama, a njihov položaj usmjerava pogled u desnu stranu. Obrve nad očima plitko su profilirane, ušne školjke u potpunosti su vidljive i precizno modelirane. Frizura je oblikovana u dijagonalno začesljanim kriškama koje se međusobno križaju. Najdonja kriška iza ušiju pretvara se u široku plosnatu pletenicu, koja po površini ima plitke ureze sitnih mrežasto raspoređenih rombova. Pletenica je na zatiljku presavijena i ne dotiče vrat već se uzdiže prema tjemenu i sužava pri vrhu. Iz pomno oblikovane frizure u donjem dijelu prema vratu slobodno visi nekoliko vrlo plastično oblikovanih pramenova. Stilski portret je izrazito realistično oblikovan s unutarnjom psihologizacijom lika

¹⁹³N. Cambi, *Kiparstvo rimske Dalmacije*, 2005., 50, sl. 64-65.; J. Jeličić Radonić, *Tragovi carskoga kulta u Saloni*, 2008., 91.

¹⁹⁴ Čuva se u Arheološkom muzeju u Splitu, a nastao je prema uzoru i obliku Augustove *Ara Pacis*.

koji je dodatno naglašen sjetnim pogledom prema gore. U oblikovnom pogledu lice je modelirano s vrlo blagim prijelazima bez jakih kontrasta glatkih i raščlanjenih dijelova. Oštećenja su vidljiva na okrhnutom nosu i manja na obrvama i po kosi. U stručnoj literaturi portret se pripisuje razdoblju severske dinastije te se smatra da prikazuje Karakalinu suprugu carica Plautilu (Plautilla, ? – 211.). Ovu identifikaciju pomnim stilskim analizama tipologije na novcu i vrlo malih razlika u oblikovanju frizure potvrđuju brojni istraživači od Wiggersa, H. B. Fitttschena i Sh. Nodelmana te N. Cambija i M. Gorenca. Uz ovaj portret s nešto manje sigurnosti Plautili se pripisuje i Glava Solinjanke kat. br. 19. Između njih postoje bitne stilske i koncepcijske razlike – ova je glava izrazito realistična, sjetnog izraza lica koji vodi prema turobnosti i tjeskobi, a takva osjećajnost u prikazu bit će prisutna u portretistici kasnijeg razdoblja. Njena zamišljenost i sjeta kao da nagovješćuju tragičnu sudbinu mlade žene prijestolonasljednika i budućeg cara dok drugi portret (kat. br. 19.) svojom idealizacijom i dostojanstvom iskazuje sigurnost, ljepotu i ponos. Premda su to jedini zasad sačuvani primjeri carske skulpture iz dinastije Severa, pokazatelj su kako je i u ovom razdoblju nastavljena tradicija štovanja careva i članova njihovih obitelji u hramovima namijenjenima carskomu kultu i propagandi. Njihov je značaj iskazan i u oblikovnom smislu jer pokazuju da su u ovom dijelu Dalmacije u razdoblju severske dinastije postignuta najkvalitetnija ostvarenja s područja skulpture.

Literatura:

Antički portret u Jugoslaviji, (ur.) Jevta Jevtović, katalog izložbe, Novi Sad, Forum, 1987., 213., kat. 178.; Cambi, N., *Kiparstvo rimske Dalmacije*, Split, Književni krug Split, 2005., 117-119.; Cambi, N., *Imago animi - antički portret u Hrvatskoj*, Split, Književni krug Split, 2000., 68., tab. 143.; Jeličić Radonić, J., „Tragovi carskoga kulta u Saloni“, u: *Znakovi i riječi – Signaetlitterae II: zbornik projekta "Mythos - cultus - imaginesdeorum"*, (ur.) Helena Tomas, Zagreb, FF press, 2008., 97.

19. Portret carice (Plautila?)

Datacija: početak 3. stoljeća

Vremenski period: Seversko doba

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Materijal originala: bijeli mramor sa svijetlom žućkastom patinom na licu te ostacima smeđe boje na kosi

Dimenzije: v. 0,23 m

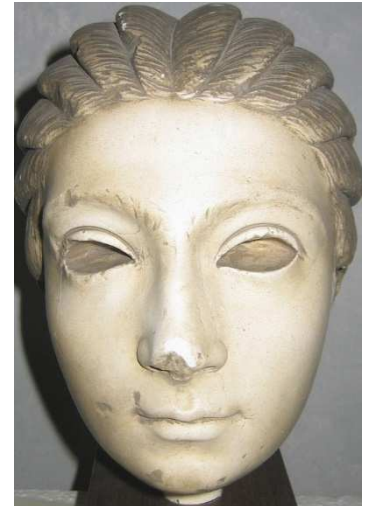
Inventarni broj: A-27

Lokalitet: Salona (Solin), (bliža lokacija nepoznata)

Smještaj originala: Arheološki muzej u Zagrebu (inv. br. 76)

Opis:

Ženski portret, u literaturi poznat kao „Salonitanka ili Solinjanka“, mladenački je prikaz carice Plautile (? – 211.) žene cara Karakale, koju je tek godinu dana nakon udaje, poslije pada njenog oca Fulvija Plautijana, moćnog prefekta pretorijanaca, car dao prognati na Lipare, a zatim naredio i njeno smaknuće. Glava joj je modelirana s izrazitom mekoćom i profinjenošću te savršenom preciznošću u detaljima. Lice mlade žene ovalnog je oblika, a pod napetom epidermom naslućuju se jagodične i čeone kosti. Usta su jedva primjetno razmaknuta i valovita s punijom donjom i tanjom gornjom usnicom. Nos je oblikovan pravilno, oči su bademaste izdužene s naznačenim kopcima. Očne šupljine duboko su usječene i prazne što ukazuje na činjenicu da su imale inkrustaciju staklene paste. Iznad očiju polukružno su profilirane obrve koje prema sredini imaju zasjenčane plitke kose ureze. Kosa je od čela prema ušima podijeljena u dvanaest segmenata koji nalikuju kriškama dinje, stoga je taj tip frizure dobio naziv *Melonen tip*. Svaki segment ima minuciozno plitko urezane vlasi kose po površini. Svi su segmenti sakupljeni na zatiljku i isprepleteni u punđu. Kratki kovrčasti pramenovi plitko su profilirani i pružaju se straga na zatiljku ispod frizure i sa strane ispred oba uha. Portret ima besprijeckorno mirno i uglačano lice, kojem kontrastira bogata plastika kose, što je bilo prisutno i u antoninskom razdoblju. Portret je imao i izniman koloristički dojam jer je bio obojan, što se vidi po ostacima i tragovima boje na originalu. Neznatno rastvorene usne oživljavaju izraz inače nepokretnog idealiziranog ženskog lica. Tipičan severski detalj modelacije su urezi i plastika unutrašnjih kuteva obrva. Portret je po jednostavnoj suptilnoj modelaciji iznimno ostvarenje vrhunske umjetničke kvalitete u portretistici severskog razdoblja. U literaturi

stručnjaci su portret uspoređivali sa Silaniovim prikazom pjesnikinje Korine¹⁹⁵ i malom Herkulankom. Navode se analogije tipologije frizure s portreta Plautile na brojnim novcima¹⁹⁶, gdje se u pojedinostima frizure i tipologiji neznatno razlikuje.¹⁹⁷ Navode se i mramorni portreti Plautile iz Arheološkog muzeja u Napulju¹⁹⁸ i Vatikanskim muzejima. Unatoč argumentima i upitnoj atribuciji u recentnoj literaturi ne odbacuje se mogućnost da je prikazana carica Plautila.¹⁹⁹

Literatura:

Antički portret u Jugoslaviji, (ur.) Jevta Jevtović, katalog izložbe, Novi Sad, Forum, 1987., 212-213., kat. 178.; Brunšmid, J., „Kameni spomenici Hrvatskog narodnog muzeja u Zagrebu“, u: *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, Zagreb, 1904. – 1911., 40, br. 76.; Cambi, N., *Kiparstvo rimske Dalmacije*, Split, Književni krug Split, 2005., 117-119.; Cambi, N., *Imago animi - antički portret u Hrvatskoj*, Split, Književni krug Split, 2000., 67-68., tab. 140., 141.; Jeličić Radonić, J., „Tragovi carskoga kulta u Saloni“, u: *Znakovi i riječi – Signaet litterae II: zbornik projekta "Mythos - cultus - imagines deorum"*, (ur.) Helena Tomas, Zagreb, FF press, 2008., 97.

¹⁹⁵ B. Andrae 1973., 276.

¹⁹⁶ Nodelman 1983., 105.; N. Cambi, o.c. 2000., 68.

¹⁹⁷ Bieber 1967., 44., 176.; N. Cambi, o.c., 2000., 68.

¹⁹⁸ Wiggers - Weggner 1971: 117., tab. 28 a, b

¹⁹⁹ N. Cambi, *Kiparstvo rimske Dalmacije*, 2005., 118., 199.; J. Jeličić Radonić, „Tragovi carskoga kulta u Saloni“, 2008., 97.

20. Kip cara, (Hermes ili Diomed?)

Datacija: prva desetljeća 1. stoljeća

Vremenski period: Klaudijevsko doba

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Materijal originala: mramor

Dimenzije: v. 1,74 m

Inventarni broj: A-30

Lokalitet: Salona (Solin), (lokacija izvan grada oko kapele sv.

Dujma, jugozapadno od Manastirina)

Smještaj originala: Arheološki muzej u Zagrebu

Opis:

Skulptura muškarca u uspravnom je mirnom stavu u raskoraku gdje je desna noga ravna, a lijeva blago savijena u koljenu. Kip je vrlo elegantan vitkog tijela s izduženim nogama. Prikazan je sasvim nag, ogrnut hlamidom (kratkim plaštem) pričvršćenom okruglom velikom

kopčom iznad desnog ramena. Uz desnu nogu mu se nalazi lovorovo stablo. Ima izraženu snažnu, ali dosta ukočenu muskulaturu. Kvaliteta izrade vidi se u doradenosti svih detalja pa i najintimnijih. Skulpturi nedostaje glava, ima rupu za nasad glave, što Cambi navodi kao mogućnost carske skulpture, jer su skulpture s mjestom za nasad bile tipično carske. Ranije se skulptura (Brunšmid, 1904. – 1911., 1c) pripisivala Apolonu, no zbog nedostatka njegovih atributa to nije moguće potvrditi sa sigurnošću. Autori nalaze analogije s Hermesovim tipom u interpretacijama kasno Polikletovih mladića.²⁰⁰ Skulptura je oštećena na više mjesta, prelomljeno je tijelo poprijeko na pupku, desna nadlaktica na sredini, desna noga na polovici bedra. Skulptura je pronađena SZ od Manastirina u Saloni istovremeno s glavom kat. br. 17., koja se pripisuje Liviji te je bila krivo umetnuta u nasad tijela. U Beču je pod vodstvom arheologa A. Conzea bila znatno oklesana kako bi se prilagodili rupa i nasad.

Literatura:

Cambi, N., *Kiparstvo rimske Dalmacije*, Split, Književni krug Split, 2005., 50-53.

²⁰⁰ N. Cambi, *Kiparstvo rimske Dalmacije*, 2005., 51.

21. Venera Victrix

Vremenski period: Dioklecijanovo doba

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Materijal originala: parski mramor

Dimenzije: v. 1,35 m

Inventarni broj: A-142

Lokalitet: Salona (Solin), (blizina gradskih vrata *Porta Andetria*)

Smještaj originala: Arheološki muzej u Splitu (inv. br. 188A /10B)

Opis:

Figura nage božice Venere s malim Kupidonom pored lijeve noge postavljena je na ovalnom postamentu s istaknutim natpisom: *VENER(I) VICTR(ICI)*. Jednostavna rubna profilacija odvaja gornju plohu podnožja figura od natpisnog polja. Naga božica gracilnoga držanja oslonjena je težinom tijela na lijevu nogu, dok je desna lagano podignuta i presavijena u koljenu, neznatno povučena prema natrag. Desno uzdignuto stopalo samo prstima dotiče podnožje, dok je peta položena na mali kosi postament. Iako joj nedostaju ruke koje su odlomljene već pri ramenu, bile su u karakterističnom položaju, slobodno postavljene na način da skrivaju intimne dijelove tijela. To pokazuju jasno sačuvani ostaci prstiju lijeve ruke na desnom bedru skulpture kojom je Venera prekrivala donji dio tijela. Desnom rukom izvorno savijenom u laktu, božica je nastojala pokriti grudi, što se može raspoznati prema oštećenju lijeve dojke, tj. preostalom tragu na mjestu pružanja prstiju u poznatom pokretu. Venera je lagano nagnuta prema naprijed. Otraga je tijelo blago zakrivljeno i neprirodno izduženo. Na vratu odnosno leđima ističu se dijelovi dvaju plastično izrađenih dugih šinjona karakteristične Venerine frizure. Iako je prikazana statično, izgleda kao da je u čednoj kretnji nesvjesne zaštite tijela od pogleda neznanog promatrača, što je svrstava u tip tzv. *Venus pudica*. S lijeve strane nalazi se krilati Kupidon, frontalno prikazan, s desnom rukom uzdignutom i ispruženom prema Veneri, što je popraćeno blagim okretom glave s pogledom usmjerenim prema majci. Tijelo Kupidona naslonjeno na stablo s bogatom razgranatom krošnjom, koji je u funkciji uobičajenog stražnjeg potpornja mramorne skulpture. Skulptura je znatno oštećena bez glave, ruku i dijela desne noge, (koja je na originalu rekonstruirana, a u odljevu je prikazano stanje prilikom pronalaska). Kupidonu nedostaju dio lijeve ruke i desne noge. Skulpturu je otkrio E. Dyggve na privatnom zemljištu 1838. godine u sjeveroistočnom dijelu *Urbs Orientalis* zapadno od *Porta Andetria* gdje je bio hram iz Dioklecijanova doba. S obzirom na mjesto nalaza Jeličić Radonić smatra

da je u pitanju hram posvećen božici Venus Victrix čiji je kult potvrđen u Saloni i nalazima žrtvenika također u *Urbs orientalis*, a njen je kult štovan i u službenoj religiji Carstva. Prema Jeličić Radonić salonitanski hram pokazuje znatnu povezanost s kulturnim građevinama Dioklecijanove palače, jer ne samo da arhitektonska skulptura potječe iz istih klesarskih radionica, već je možda isti tip kulnog kipa bio u Venerinu hramu carske Palače. To potvrđuje Dioklecijanovu građevinsku aktivnost u Saloni, glavnom gradu rimske provincije Dalmacije.

Literatura:

Jeličić Radonić, J., „Venus Victrix in the Salona Urbs Orientalis“, u: *XI Coloquio internacional de Arte romano provincial „Roma y las provincias: modelo y difusión“*, (ur.) Trinidad Nogales Isabel Rodà, Rim, 2011., 305-311.

22. Pan sa siringom

Datacija: 1. stoljeće

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Dimenzije: v. 0,28 m

Inventarni broj: A-139

Lokalitet: Salona (Solin)

Smještaj originala: Arheološki muzej u Splitu

Opis:

Lik Pana prikazan je samo do struka, nedostaje mu lijeva ruka, a u desnoj drži glazbalo koje prinosi ustima. Vidljiva su oštećenja po cjelokupnoj površini skulpture. Pan je bog pastira, stada, njiva, zaštitnik lovaca i pravde, zaljubljenik u glazbu i najbolji plesač. Sin je nimfe Driope i boga Hermesa, ili nimfe Enide i Zeusa. Rodio se s kozjim nogama, rogat i bradat pa je njegovu majku obuzeo strah te je pobjegla i napustila ga. Prihvatio ga je Hermes i poveo sa sobom na Olimp gdje su ga ismijali bogovi. Obuzet stidom Pan je pobjegao u mračne šume Arkadije gdje je čuvao stoku i svirao frulu. Njegovo su najdraže društvo bili satiri i nimfe, a često je prikazivan u društvu boga Dioniza.

Literatura:

Gorenc, M., *Antikna skulptura u Hrvatskoj*, Zagreb, Državno izdavačko poduzeće Hrvatske, 1952.

23. Reljef Silvana

Datacija: 1. stoljeće?

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Materijal originala: vapnenac

Dimenzije: 0,38 × 0,31 m

Inventarni broj: A-146

Lokalitet: Salona

Smještaj originala: Arheološki muzej u Zagrebu

Opis:

Silvan je prikazan u sjedećem položaju i s prekriženim nogama koje su u obliku jarčevih nogu. Pripada takozvanom delmatskom tipu Silvana, koji se predstavlja najčešće antropoteriomorfno, s kozjim nogama i rogovima, kako u rukama nosi pastirski štap i pastirsku sviralu, a uz njega su jarac i drveće koje mu je posvećeno. Na ovom prikazu jarac se propeo na stražnje noge do grozda kojeg Silvan drži u desnoj ruci. Ispod je natpis koji spominje Silvana.

Literatura:

Cambi, N., „O svetištima Silvana u Dalmaciji“, u: *Adrias*, Split, 8-10, 1998-2000., 99-112., 103.; Bekavac, S., „Silvan u Saloni“, u: *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku*, Vol. 104 No. 1, 2011., 151-166.

24. Dvije nimfe

Datacija: 3. stoljeće

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Dimenzije: 0,26 × 0,27 m

Inventarni broj: A-140

Lokalitet: Salona (Solin)

Smještaj originala: Arheološki muzej u Splitu

Opis:

Sačuvan je samo ulomak gornjeg desnog dijela ploče. Na reljefu su prikazane dvije nimfe, sačuvane od glave do bedara. Prikazane su frontalno, obučene u duge visoko potpasane hitone. Glave su okrenule u desnu stranu. Desna nimfa u ruci drži stabiljku trstike.

25. Stela nepoznatog bračnog para

Datacija: 2. – 3. desetljeće 1. stoljeća

Vremenski period: Tiberijevo razdoblje

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Materijal originala: vapnenac

dimenzije: 1,045 × 0,91 m

Inventarni broj: A-26

U Gliptoteku HAZU primljeno iz Zbirke prof. Bauera.

Lokalitet: Salona (Solin), (bliža lokacija nepoznata)

Smještaj originala: Arheološki muzej u Splitu

Opis:

Stela arhitektonskog tipa s likovima pokojnika muškarca i žene. Donji pravokutni dio stele flankiran je tordiranim stupovima s korintskim kapitelima koji podržavaju profiliranu gredu iznad koje je bogato ukrašen friz s vegetabilnim elementima. Iznad je zabat uokviren plitkom profilacijom, a unutar trokutnog polja je ptica raširenih krila vjerojatno orao. U polju između stupova prikazani su likovi pokojnika: lijevo je žena, a desno muškarac. Žena je odjevena u pallu stiliziranih nabora i frizure s razdjeljkom na sredini i postranim valovima koji su se skupljali u području vrata, dok je muškarac odjeven u togu jednakih stiliziranih nabora. Prema frizuri čiji raspored pramenova na čelu upućuje na carsku frizuru Tiberija ili ga oponaša, Cambi datira stelu u Tiberijevo vrijeme. Izrazi lica pokojnika klasicistički su smireni bez mimike i patetičnog grča, gotovo snenog izraza. Shematizacija je vidljiva i na draperiji koja ima uske plitke stilizirane nabore bez kontrastnih efekata svjetla i sjene.

Ovaj tip stele izrađen je od lokalnog kamena vapnenca te ukazuje na to da su lokalne salonitanske radionice izrađivale vlastite inačice spomenika po uzoru i uz utjecaje italskih oblika. Ovaj spomenik kao i slični spomenici tog razdoblja potvrđuje činjenicu da su domaće radionice zadovoljavale složene narudžbe, a svojom su vrsnoćom izrade pratile kvalitetu i razinu italskih radionica u razvoju rimske portretne plastike. U odljevu nedostaje donji dio stele s natpisom.

Literatura: Cambi, N., *Imago animi - antički portret u Hrvatskoj*, Split, Književni krug Split, 2000., bilj. 256, tab. 47., 41.; Cambi, N., *Kiparstvo rimske Dalmacije*, Split, Književni krug Split, 2005., 37.

26. Atički sarkofag s prikazom kentauromahije, stražnja strana

Datacija: prva četvrtina 3. stoljeća

Vremenski period: Seversko razdoblje

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Materijal originala: mramor

Dimenzije: 0,106 × 0,200 m

Inventarni broj: A-8324

Lokalitet: Salona (?)

Smještaj: sarkofag je uzidan u stubište kuće Geremia-Zlendić, Cosmиеva ulica br. 1, Split

Opis:

Sanduk bez poklopca bio je uzidan u stubište kuće Geremia-Zlendić, Cosmиеva ulica br. 1 u Splitu. Cambi daje indicije da se radi o lokalitetu Salone. (Cambi 1988: 124.) Sarkofag je oštećen, vertikalno je raspucan na nekoliko mjesta, iznad četvrte i pete figure lijevo nedostaje jedan trokut koji je pri ugrađivanju napunjen cementom i zaglađen. Ovo je stražnja strana sarkofaga s prikazom kentauromahije. Likovi su raspoređeni klasično i u pravilnom ritmu. Reljef nije dubok, no ima dosta slobodnog prostora što je uobičajeno u oblikovanju stražnje strane sarkofaga. Sanduk počiva na bazi jednostavnog bloka s tri trake od kojih je najdonja najšira, središnja je uža i grubo obrađena udarcima dlijeta. Vijenac sanduka ima konkavnu kimu bez ukrasa. Središnji je reljefni prikaz s motivom borbe Kentaura i Lapita. Temu borbe čine dva Kentaura koji se bore svaki s dvojicom Lapita i to u pravilnom ritmu. Jedan nagi Lapit sa šljemom napada sprijeda, a jedan straga. U ikonografskoj interpretaciji Cambi navodi da se radi o motivu sukoba Kentaura i Lapita koji je čest u grčkoj umjetnosti. (Cambi, 1988: 36-37.) Datira se u Seversko doba kada dolazi do afirmacije i snažnijeg importa atičkih sarkofaga. Ovo je jedan od rijetkih primjera dobro očuvanog atičkog sarkofaga u Dalmaciji. Scena iskazuje sve karakteristike ranije koncepcije reljefa: mali broj figura, linearnost događanja scena, bez drugog plana. Ovaj se sarkofag datira u doba prije 220. godine, a prema fragmentarnim likovima smještenima bočno Cambi daje usporedbe za prikaz scene borbe pod Trojom.

Literatura:

Cambi, N., *Atički sarkofazi u Dalmaciji*, Split, Književni krug Split, 1988., 124-127., tab. XVII;

Cambi, N., *Kiparstvo rimske Dalmacije*, Split, Književni krug Split, 2005., 130-134.

27. Atički sarkofag s prikazom erota u lovu

Datacija: prva polovica 3. stoljeća

Vremenski period: razdoblje vojničkih vladara

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Materijal originala: mramor

Dimenzije: 0,55 × 0,83 m

Inventarni broj: A-134

Lokalitet: Salona (Solun), Manastirine

Smještaj originala: Arheološki muzej u Splitu (inv. br. D 158)

Opis:

Od atičkog sarkofaga poznat je izgled samo desne bočne i prednje strane sanduka, dok se lijeva bočna i stražnja strana naslućuju. Rijetkost je da radnja teče s desne na lijevu stranu, a prikazana je u kontinuiranom reljefnom frizu erota u lovu na divljač. Na desnoj bočnoj strani eroti kreću u lov, a na prednjoj je prikaz obostranog napada sulicama na srndaća. Prikazani su nagi eroti naoružani sulicama u sporim kretanjama, lov je u opuštenom tempu jer se odnosi na mitološki nestvaran lov, simbolizirajući sretan zagrobni život. Dječaci su u međusobnoj interakciji kao da razgovaraju naginjući se jedan prema drugome. Doba vojničkih vladara vrijeme je najvećeg importa atičkih sarkofaga u Dalmaciju, te vrijeme prestanka njihove produkcije. Ovaj je primjer iz kasnije produkcije atičkih sarkofaga. Datira se oko 230. godine te predstavlja jedan od najkvalitetnijih reljefa tog tipa i vremena.

Literatura: Cambi, N., *Atički sarkofazi u Dalmaciji*, Split, Književni krug Split, 1988., 150-151., tab. XXVII b, br. 66.; Cambi, N., *Kiparstvo rimske Dalmacije*, Split, Književni krug Split, 2005., 146-147.; Gorenc, M., *Antikna skulptura u Hrvatskoj*, Zagreb, Državno izdavačko poduzeće Hrvatske, 1952., 22., sl. 59., 61.

28. Grupa mladića - bočni reljef sarkofaga s lovom na kalidonskog vepra

Datacija: druga četvrtina 3. stoljeća

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Materijal originala: mramor

Dimenzije: 0,96 × 0,86 m

Inventarni broj: A-137

Pronađen ispred splitske krstionice

Lokalitet: Salona (Solin)?

Smještaj originala: Arheološki muzej u Splitu (inv. br. A1076, D 121)

Opis: Atički sarkofag, sanduk na bazi tipa jednostavnog bloka s četiri trake i poklopcem tipa kline. Na prednjoj strani prikazana je scena s motivom Meleagrova lova na kalidonskog vepra, a raspored figura je neuobičajen. Među atičkim sarkofazima malo je sačuvanih s prikazima motiva lova kao ovaj primjer. Na prednjoj je strani prikazan trenutak kad Meleagar probada vepra, uz njega su još dva konjanika – dva Dioskura s Atalantom. Meleagar je istaknut u širokom raskoraku kako kratkim kopljem napada vepra. Sveukupno ima devet figura. Sarkofag je očuvan čitav, ali su figure dosta oštećene jer je na otvorenom bio izložen atmosferilijama. Očuvan je poklopac sarkofaga, no on je u antici bio prerađen prilikom sekundarne uporabe kada su likovi pokojnika otučeni, a u desnom su uglu tada izrađene biste i natpis kasnije ukopanih pokojnika. Radi se o kasnijoj inačici u koncepciji prikaza te sjajnoj modelaciji figura i pokreta stoga je ovo jedno od najboljih ostvarenja tog motiva u atičkim radionicama.

Na reljefu s desne bočne strane sarkofaga koji se nalazi u Gliptoteci HAZU u odljevu prikazana su četiri čovjeka. Prvi slijeva sjedi i oslanja se na toljagu. Ostali likovi stoje, prvi desno do sjedećeg lika ima koplje u lijevoj ruci dok desnom vodi konja. Dvije figure desno kao da tvore posebnu grupu te međusobno razgovaraju, a između njihovih nogu je smješten pas. Prostori između likova imaju kratke uklesane ureze. Cambi (1988., 38.) smatra da je to prizor dva Testijeva sina koji se opraštaju od Atalante, ali ova interpretacija nije dovoljno argumentirana.

Literatura:

Cambi, N., *Atički sarkofazi u Dalmaciji*, Split, Književni krug Split, 1988., 25-26., 38., 54., 61., tab. XX b, br. 31.; Cambi, N., *Kiparstvo rimske Dalmacije*, Split, Književni krug Split, 2005., 147.; Gorenc, M., *Antikna skulptura u Hrvatskoj*, Zagreb, Državno izdavačko poduzeće Hrvatske, 1952.18., tab.17.

29. Fragment sarkofaga s prikazom erota godišnjih doba

Datacija: druga ili treća četvrtina 3. stoljeća

Vremenski period: seversko razdoblje

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Materijal originala: prokoneški mramor

Dimenzije: 0,71 × 0,54 m

Inventarni broj: A-135

Lokalitet: Salona (Solin)

Smještaj originala: Arheološki muzej u Splitu

Opis:

Odliven je samo detalj prednje desne strane sarkofaga Homonoeje Zosime, s prikazom dvaju erota, koji su nagi i stoje na uzvišenom postamentu. Njihova tijela blago su nagnuta ulijevo.

Lijevi erot ljeta ima srp u ispruženoj desnici i klasje u lijevoj ruci, dok desni erot jeseni ima prebačenu hlמידu na ramenu i ovjenčan je grozdovima na glavi, a desnu ruku pruža prema košari punoj jesenskih plodova. Lijevo su bili prikazani eroti proljeća i zime, a bočno eroti s girlandama povezanim vrpčama. Cambi (Cambi, 2002., 166.) naglašava kako je tema godišnjih doba bila je omiljena na sarkofazima iz Rima. Cjelina prednje strane sarkofaga podijeljena je u tri dijela s uskim poljem akroterija. Godišnja doba, unatoč tome što je sarkofag izveden od importiranog prokoneškog materijala, prema Cambiju (Cambi, 2005., 140) te Jeličić Radonić i Sedlar (Jeličić Radonić, Sedlar, 2011., 81.) svrstavaju se u likovna oblikovanja lokalnih salonitanskih radionica koje koriste uobičajene i često primijenjene motive na nadgrobni spomenicima.

Literatura:

Cambi, N., „Personifikacije godišnjih doba na spomenicima Salone“, u: *VHAD LXII*, 1960. (1967.), 55., tab. XIII., 1, XIV; Cambi, N., *Kiparstvo rimske Dalmacije*, Split, Književni krug Split, 2005., 140., sl. 208.; Jeličić Radonić, J., Sedlar, A., „Topografija antičke Salone (III), Salonitanska Urbs occidentallis“, u: *Tusculum: časopis za solinske teme*, Vol. 4 No. 1, Solin, 2011., 80-81.

AENONA (NIN)

Rimska Aenona, današnji Nin, smješten je na malom poluotoku unutar pješčane lagune, gdje se u ranijem vremenu nalazilo istoimeno naselje liburnske zajednice. Status municipija stekla je oko 16. g. pr. Kr., te se ubrzano razvija i mijenja svoj urbanistički lik, s donekle pravilanim rasporedom urbanog rastera, opasana zidinama. Glavna rimska ulica *cardo maximus* tekla je od današnjih Donjih gradskih vrata prema središtu gdje se nalazio forum u zapadnom dijelu grada. Na forumu je bio heksastilni hram, za koji se pretpostavlja da je bio posvećen kapitolijskoj trijadi.

30. Izida

Datacija: druga polovica 4. st. pr. Kr.

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Materijal originala: perski mramor

Dimenzije: 136,5 × 45 cm

Inventarni broj: A-153

Lokalitet: Aenona (Nin)

Smještaj originala: Arheološki muzej u Zagrebu

Opis:

Skulptura je klesana u bijelom mramoru. Nedostaju glava i vrat te podlaktice. Božica ima lijevo koljeno lagano savinuto a težinu tijela prebacila je na desnu stranu. Odjevena je u jonski hiton, iznad kojeg nosi ogrtač pričvršćen čvorom na prsima što je egipatski simbol plodnosti. Najvjerojatnije je u desnoj ruci imala sistrum, a u lijevoj situlu. Stilskom analizom djelo slijedi grčku umjetnost iz razdoblja druge polovice 4. st. pr. Kr.

Literatura:

Kuntić-Makvić, B., „H EIKON H KALH“, u: *Archaeologia Adriatica*, Vol. 2, No.1, 2009., 335-348.; Giunio, A. K., „Religion and myth on monuments from Zadar and surroundings“, u: *Akti međunarodnog kolokvija o problemima rimskog provincijalnog umjetničkog stvaralaštva*, (ur.) Mirjana Sanader, Ante Rendić Miočević, Zagreb, 2005., 218., sl. 7.

31. Kip božice Venere Anzotike s Prijapom

Datacija: iza sredine 1. stoljeća

Vremenski period: razdoblje flavijevaca

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Materijal originala: mramor

Dimenzije: 0,87 × 0,135 m; 0,34 × 0,46 m

Inventarni broj: A-32, A-33

Lokalitet: Aenona (Nin)

Smještaj originala: Arheološki muzej u Splitu

Opis:

Skulptura je otkrivena 1938. godine na poluotočiću koji zatvara ulaz u ninsku luku. Venera je prikazana prema helenističkom arhetipu božice prilikom toalete s draperijom koja joj je pala nisko na bokove. Ruke su joj oštećene, a uz lijevu nogu na malom podiju stoji njen sin, mali bradati Prijap. U Ninu je prisutan kult domaćeg božanstva gdje se štovala Anzotika, te je ova skulptura primjer liburnskog sinkretizma odnosno rimske interpretacije autohtone božice – *interpretatio romana*. Rimska božica Venera s malim Prijapom ikonografski je helenistički uzor koji je sinkretiziran s lokalnim božanstvom Anzotikom. Na skulpturi je vidljivo klesarsko isticanje njezine plodnosti i ženstvenosti širokim bokovima, atrofičnim dojčkama i stilizacijom draperije. Prijap kao njezin muški suputnik prikazan je subordinirano Anzotici, u puno manjoj dimenziji, istaknutog falusa kako bi se naznačila njegova glavna funkcija plodnosti. Mate Suić u takvom prikazu i u prevlasti ženskih božanstava kod Liburna smatra da ona reflektira matrijarhalni društveni ustroj. Cambi ističe da je djelo import zbog kararskog mramora od kojeg je izrađeno te da je doraden u lokalnoj radionici. Zasebno od skulpture je natpisna ploča izrađena od vapnenca. Natpis je votivnog karaktera i glasi: *Veneri Ansoti(cae) / Sacrum / Baebia C(ai) f(ilia) Maximil / la ex testament(o) / L(uci) Corneli Bassi fecit*. Natpis pokazuje da je domaće božanstvo izjednačeno s Venerom.

Literatura:

Cambi, N., *Kiparstvo rimske Dalmacije*, Split, Književni krug Split, 2005., 70., sl. 97.; Cambi, N., „Enonska Venera Anzotika“, u: *Diadora*, 8, 1980., 273-278.; Giunio, A. K., „Religion and myth on monuments from Zadar and surroundings“, u: *Akti međunarodnog kolokvija o problemima rimskog provincijalnog umjetničkog stvaralaštva*, (ur.) Mirjana Sanader, Ante Rendić Miočević, Zagreb, 2005., 213-222.; Kolega, M., „Sculptures and votive monuments of

deities in Aenona“, u: *Cult and votive monuments in Roman provinces, proceedings of the 13th International Colloquium on Roman Provincial Art*, Cluj-Napoca, 2015., 33-42.

ISSA (VIS)

Issa (današnji Vis) bila je grčka, sirakuška kolonija (*ktisis*) koju je osnovao Dionizije Stariji oko 389. godine pr. Kr. Nakon njegove smrti, Issa se osamostalila i bila je nezavisan polis, kovala je vlastiti novac, imala vlastitu flotu, zakone, razvijenu trgovinu, proizvodnju keramike i vinogradarstvo. U 4. i 3. st. pr. Kr. osnovala je kolonije na području Lumbarde na Korčuli, Trogiru (Tragurij) i Stobreču (Epetij). Grad se razvio prema strogom urbanističkom pravilu. Kada ju je ugrozio kralj Agron, Issa je 231. pr. Kr. obranila svoju samostalnost uz pomoć Rimljana, čiji postaje saveznik. U vrijeme građanskog rata između Cezara i Pompeja, 47. godine pr. Kr., stala je na Pompejevu stranu čime je izgubila samostalnost. Time je postala podanik Rima i vjerojatno je integrirana u salonitanski municipalni kompleks.

32. Torzo imperatora

Datacija: sredina 1. stoljeća

Vremenski period: doba kladijevaca

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Materijal originala: mramor

Dimenzije: v. 1,22 m

Inventarni broj: A-36

Lokalitet: Issa

Smještaj originala: Arheološki muzej u Zagrebu

Opis:

Torzo imperatora u oklopu sačuvan je fragmentarno, nedostaje mu glava na čijem mjestu ima rupu za nasad. Nedostaju mu ruke i noge koje su očuvane samo do koljena. Na oklopu je prikazana apotropejska Gorgona, a ispod tropej kojega podižu dvije Viktorije. Uz deblo su vezana dva barbara, zarobljenika golih prsiju odjevena u hlače, oni su personifikacije provincije (*provincia capta*). Kip je kvalitetne izvedbe, a nagnut položaj tijela odaje kako je bio u stavu kontraposta s vrlo plastično i prirodno oblikovanim kožnim vrpčama i ispod pterigama s carskim simbolima, meduzama i ovnujskim glavama Jupitera Amona. Dugo se vremena smatralo da je kip iz Salone no prema arhivskim podacima utvrdilo mu se porijeklo s Visa. Ova se skulptura smatra djelom tipčnim za širenje carske propagande. Naime, modeli

carskih kipova iz Rima izravno su razaslani po cijelome Carstvu, osobito u glavne i veće gradove provincija i postavljani su na istaknuta mjesta u središtima gradova – gradskim forumima. Već su od Augusta carevi kontrolirali vizualno prikazivanje svojih skulptura i tako izabrani prikazi često su bili predlošci za kopiranje u provincijalnim radionicama.

Literatura:

Cambi, N., *Kiparstvo rimske Dalmacije*, Split, Književni krug Split, 2005., 29-30, 49., sl. 31., sl. 62.

IADER (ZADAR)

Rimski grad – colonia Iulia Iader, današnji Zadar, nastao je na poluotoku čija je konfiguracija terena omogućila pravilan raspored ortogonalne podjele urbanog prostora. Gradske ulice *cardo* i *decumanus* odredile su gradski raster tvoreći blokove pravilnih pravokutnih oblika – inzule. Na zapadnom dijelu poluotoka bio je forum s kapitolijem. Augustovom razdoblju pripada Basilica Iulia, a monumentalna gradska bazilika Severiana podignuta s južne strane foruma pripada kraju 2. ili početku 3. stoljeća. Bila je podijeljena u tri lađe, a nad bočnima su se dizale galerije, rastvorene stupovima i oslonjene na pilastre koji su bili ukrašeni reljefima Jupitera Amona i Meduze. Ti su reljefi pripadali repertoaru službenog programa carske propagande na rimskim forumima. Upravo su forumi izraz državne politike koja razvija carski kult povezan sa službenim kultom Rima.

33. Jupiter – Amon sa stubca ograde

Datacija: 2. – 3. stoljeće

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Materijal originala: vapnenac

Dimenzije: 0,7 × 0,79 m

Inventarni broj: A-133

Lokalitet: Iader (Zadar)

Smještaj originala: Zadar, Forum

Opis:

Fragment reljefnog prikaza Jupitera Amona s bujnom kosom i rogovima. U Iaderu su sačuvani stubci koji su na prednjoj strani imali reljefno oblikovane glave Jupitera Amona i Gorgone. Novim se istraživanjima utvrdilo da pripadaju pregradama galerija severijanske bazilike na jugoistočnoj strani foruma. Oni su pronađeni na još nekoliko mjesta rimskih gradova (u Asseriji i Saloni), što govori u prilog da je u Dalmaciji ukorijenjena ikonografija forumskog

ukrašavanja. Prikazi Jupitera Amona preuzeti su iz carskih foruma u Rimu, tako na Augustovu forumu bočne portike ukrašavaju maske Jupitera Amona. Iz središta Carstva se ista ikonografija širila po provincijalnim kompleksima. Nastao je pod utjecajem Istoka gdje je štovanje vladara kao božanstva bilo uobičajeno, pa se u skladu s time podižu hramovi u čast božice Rome i Augusta.

Literatura:

Jeličić Radonić, J., „Tragovi carskoga kulta u Saloni“, u: *Znakovi i riječi – Signaetlitterae II: zbornik projekta "Mythos - cultus - imaginesdeorum"*, (ur.) Helena Tomas, Zagreb, FF press, 2008., 83-104.

ASSERIJA (PODGRAĐE KOD BENKOVCA)

Asseria je rimski municipij koji je nastao na mjestu današnjega Podgrađa kod Benkovca. Na njegov oblik utjecala je konfiguracija terena, a ranije liburnsko naselje preobražava se u grad rimskog tipa. U središtu naselja bio je forum s kapitolijem, koji je bio podignut na rubu starih zidina i primjer je urbanizirane prapovijesne gradine. U glavna gradska vrata uklopljen je početkom 2. stoljeća Trajanov slavoluk.

34. Konzola s protomom bika

Datacija: 2. stoljeće

Vremenski period: Trajanovo doba

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Materijal originala: vapnenac

Dimenzije: 0,6 × 0,52 m

Inventarni broj: A-131

Lokalitet: Iader

Smještaj originala: Arheološki muzej Zadar

Opis:

Konzola s protomom u obliku prednjeg dijela bika bila je plastični ukras između arhivolta i arhitrava glavnih gradskih vrata u rimskoj Asseriji. (Suić 2003: 249-250) Gradska vrata – slavoluk dio su carske umjetnosti jer nose carsku ikonografiju. Snažna glava dobro je očuvana, rogovi su slomljeni, a kopito desne prednje noge je nategnuto uz tijelo. Vrata su okrenuta prema van jer se podižu u čast prolaska cara Trajana kroz Dalmaciju u vrijeme početka Drugog dačkog rata. Važnost ovog arhitektonsko-skulpturalnog spomenika je u novoj službenoj carskoj

ikonografiji u kojoj se osim ove konzole s bikom javlja kao protoma mješovito biće čovjeka i bika. Ovu ikonografiju Cambi tumači kao personifikaciju riječnih božanstava za koje su u prikazima uobičajene kombinacije ljudi i bika. (Cambi 2005: 76-77.)

Literatura:

Liebl, H., Wilberg, W., „Iskopavanja u Aseriji“, u: *ASSERIA*, 4, 2006., 203-246.; Cambi, N., *Antika*, Zagreb, Naklada Ljevak, 2002., 88-89., sl. 111.; Cambi, N., *Kiparstvo rimske Dalmacije*, Split, Književni krug Split, 2005., 76-77.

ANSIUM (CVIJINA GRADINA)

Cvijina gradina kod Obrovca, liburnsko je gradinsko utvrđenje koje je u rimsko doba nastavilo kontinuitet života usvojivši rimske običaje i prilagodivši se novim urbanističkim formama. Ona je bila rimska civitas tj. imala je gradsku autonomiju rimskog tipa koja je usvojila rimske municipalne institucije i stekla civitet i konstituciju za vrijeme Augusta. Dosadašnjim arheološkim istraživanjima potvrđena su dva najvažnija arhitektonska sklopa koja čine osnovu rimske urbane kulture forum i kapitolij s hramom.

35. Orao

Datacija: 1. stoljeće

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Materijal originala: vapnenac

Dimenzije: 0,76 m

Inventarni broj: A-145

Lokalitet: Ansiurn

Smještaj originala: Arheološki muzej u Zadru

Opis:

Kip orla s munjom u kandžama otkriven je prilikom istraživanja rimskog tetrastilnog hrama u Ansiurnu. Karakteristična poza glave i ostali arheološki skulpturalni ostaci (šake koja drži okrugli predmet, stopala ramena, ulomci donjeg dijela kipa) daju indicije da se radi o kultu Jupitera. Prema rekonstrukciji radi se o božanstvu nadnaravne veličine u stojećem stavu, s podignutom desnom rukom u kojoj drži žezlo, dok mu uz noge s desne strane stoji orao. Jupiter je bog svjetla, on šalje grmljavinu i munju, zaštitnik je pravde, istine, čudoređa, zaustavlja vojsku u bijegu i dosuđuje joj pobjedu. Po Rimskom Carstvu podizani su mnogi hramovi u čast

Jupitera (najčešće na brežuljcima) koji su predstavljali simbol rimske moći. Orao se smatrao božjom pticom i povezivao se s vrhovnim božanstvom, kod Grka je to gromovnik Zeusa, a kod Rimljana Jupiter.

Literatura:

Jurjević, M., Čondić, N., *Cvijina gradina: tragom zaboravljene prošlosti*, katalog izložbe, Zadar, Arheološki muzej u Zadru, 2014., 37.

KOPRNO

36. Reljef Epone

Datacija: početak 4. stoljeća

Vremenski period: tetrarhijsko doba

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Materijal originala: vapnenac

Dimenzije: 1,92 × 2,3 m

Inventarni broj: A-8325

Lokalitet: Koprno kraj Šibenika

Smještaj originala: Gradski muzej Šibenik

Opis:

Reljef s likom Epone iz Koprna jedini je do sada spomenik te božice u Dalmaciji. Dedikant je očito vojnik, a prema tome i reljef je *ex voto* slika. Cambi ga datira u kasno 3. ili rano 4. stoljeće u tetrarhijsko vrijeme. Rađen je u Dalmaciji jer po formi i karakteristikama podsjeća na kultne slike Silvana, Dijane i Nimfa kakve su česte u tom dijelu rimskog svijeta. Epona je izvorno galska božica konja, konjanika, konjušara, mazgara i konjušnica. Kompozicijski prikaz je vrlo naivan, ljudi su postavljeni u strogom *en face* položaju, dok su životinje prikazane u profilu. U sredini prikaza nalazi se Epona koja je najviša i najkrupnija. Prikazana je u sjedećem položaju sa stopalima položenim na podnožak (*suppedaneum*). Obučena je u hiton (*tunica*), iznad njega je bogato drapiran himation (*palla*), a unatoč primitivnosti reljefa nabori su logično prikazani. Glava žene je ovalna i krupna, a pojedinosti su naznačene skicozno. Kosa joj je razdijeljena po sredini glave, a debeli pramenovi začešljani su straga i prikazani shematski. Iznad glave je stilizirana stijena prema Cambijevoj interpretaciji (Cambi 2002: 205-214.), a u gornjem lijevom kutu reljefa nalazi se stilizirana ptica raširenih krila i repa. Desno od Epone smješten je lik muškarca u tunici preko koje ima prebačenu hlamidu (*paludamentum*), dok mu je na glavi

pileus panonicus, vojničku kapu. Lijevo od Epone prikazana je u profilu polovica konjske figure pod kojom je još jedna životinja koju je teško identificirati.

Literatura:

Cambi, N., *Kiparstvo rimske Dalmacije*, Split, Književni krug Split, 2005., 46.; Cambi, N., „Bilješke uz reljef Epone iz Koprna”, u: *VAMZ*, 2002., 3., XXXV, 205. - 214.

PANONNIA CIBALAE (VINKOVCI)

37. Fortuna

Datacija: sredina 1. stoljeća

Vremenski period: Klaudijevo doba

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Materijal originala: bronca

Dimenzije: v. 0,17 m

Inventarni broj: A-96

Lokalitet: Cibalae (Vinkovci)

Smještaj originala: Arheološki muzej u Zagrebu

Opis:

Nađena je 1886. godine u Vinkovcima u vrtu pučke škole u Gospodskoj ulici (br. 953), neposredno blizu sjevernoga gradskoga zida iz rimskoga vremena. U muzej je došla kao dar sa zbirkom starina 1899. Nedostaje joj kormilo u desnoj ruci, gornji dio i donji kraj roga obilja u lijevoj ruci. Figura je u polaganom koračanju, spuštenu desna ruka upirala se o sada manjkajuće kormilo. Božica je odjevena u dugi prozirni jonski hiton, koji je na desnom ramenu i nadlaktici zakopčan sa šest okruglih srebrnih kopčica. Više slojeva draperije ističe gracilnost statue. Ispod hitona proviruju samo prednji dijelovi stopala, a raspoznaju se sandale na nogama. Glavu ima blago nagnutu s kosom svezanom na zatiljku u čvor, iz kojeg se uvojci spuštaju preko oba ramena na grudi. Zjenice su izbušene, usne blago otvorene, a u licu se raspoznaju portretne crte. Po frizuri se datira u Klaudijevo doba, prema Girardi Jurkić, oko sredine prvoga stoljeća.

Literatura:

Brunšmid, J., „Antikni figuralni bronsani predmeti u hrv. nar. muzeju u Zagrebu”, u: *VAMZ*, Vol. 5, No.1, 1901., 235-236.; Girardi Jurkić, V., *Duhovna kultura antičke Istre*, Zagreb, Školska knjiga, 2005, 86.

MURSA (OSIJEK)

38. Veteran Avitus sa suprugom - nadgrobnni spomenik

Datacija: sredina 2. st.

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Dimenzije: 0,8 × 0,84 m

Inventarni broj: A-149

Lokalitet: Mursa (Osijek)

Smještaj originala: Arheološki muzej u Zagrebu

Literatura:

Brunšmid, J., "Colonia Aelia Mursa", u: VAMZ, Vol. 4 No.1, Zagreb, 1900., 21 -42., 41., sl. 27.; Cambi, N.: „Bilješke uz dvije panonske nadgrobnne stele“, u: VAMZ, 3.s., XXII 59-76., 1989., 76., tab. 2

CUCCIUM (ILOK)

39. Glava Dioskura

Datacija: prva polovica 2. stoljeća

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Materijal originala: vapnenac

Dimenzije: v. 0,26 m

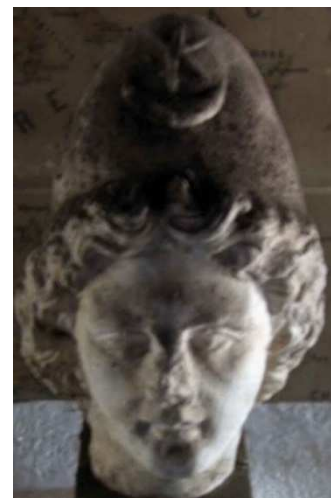
Inventarni broj: A-117

Lokalitet: Cuccium (Ilok)

Smještaj originala: Arheološki muzej u Zagrebu

Opis:

Glava je pronađena u Cucciumu (Iloku), iako se u stručnoj literaturi često pojavljuje netočan podatak o Mursi kao njezinom nalazištu. To je vrlo kvalitetna i profinjeno oblikovana mramorna glava mladog heroja –konjanika Dioskura, jednog od dvojice popularnih blizanaca Kastora ili Poluksa. Glava je pravilnog ovalnog oblika, a ljepušasti Dioskur prikazan je s karakterističnim ikonografskim detaljem, "kapticom" koja sprijeda ima reljefno profilirani polumjesec i šesterokraku zvijezdu. U grčkoj mitologiji Dioskuri su blizanci Kastor i Polideuk (Poluks), sinovi Zeusa i Lede, žene spartanskoga kralja Tindareja. Po jednoj inačici mita su polubraća: Kastor je Tindarov, a Polideuk Zeusov sin. Polideuk je bio besmrtn i imao je divovsku snagu, a Kastor je kao smrtnik bio vješt vozač bojnih kola i krotitelj konja. Istaknuli

su se junaštvom među Argonautima i drugdje. Kada je Kastor poginuo besmrtni Polideuk prihvatio je Zeusovu ponudu da jedan dan boravi s bratom u Hadovu carstvu, a drugi dan na Olimpu; tako su obojica braće jedan dan živi, a jedan dan mrtvi. Štovali su ih i Grci i Rimljani kao ideal junaštva, zaštitnike u nevoljama i pratitelje brodova (svetkovina dioskurija). Oni su u prenesenom značenju, simboli povezanosti.

Literatura:

Klasični Rim na tlu Hrvatske, (ur.) Marina Šegvić, Danijela Marković, katalog izložbe, Zagreb, Galerija Klovićevi dvori, 2014.

VUGROVEC

40. Ikar

Datacija: prva polovica 3. stoljeća

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Materijal originala: mramor

Dimenzije: 0,62 × 0,125 m

Inventarni broj: A-152

Lokalitet: Vugrovec

Smještaj originala: Arheološki muzej u Zagrebu (inv. br. 1892)

Opis:

Godine 1892. u mjestu Vugrovec u okolini Zagreba pronađena je mramorna skulptura Ikara. Skulptura je zajedno s postoljem isklesana u dubokome reljefu, a nedostaju joj glava i prednji dio postolja. Obrađena je samo sprijeda, dok je sa stražnje strane kamen samo grubo zaglađen. Ikar je nag, ima palij koji mu prekriva ramena i koji je okruglom kopčom pričvršćen pod vratom. Palij je veoma dugačak zbog čega se na tlu nabrao. Ruke su mu ispružene i malo odmaknute od tijela. Šakama stiše kopče kojima su mu pričvršćena krila. Krila su mu napravljena od kraćih i dužih pera i dobro su sačuvana a bila su velika gotovo kao i sam Ikar.

Literatura:

Brunšmid, J., „Kameni spomenici iz hrvatskog narodnog muzeja u Zagrebu I“, u: *Vjesnik hrvatskog arheološkog društva VII*, Zagreb, 1903. – 1904., 209-240., 229.,230; Degmedžić, I., „Sadržaj antiknih kamenih spomenika nađenih u Zagrebu i okolini“, u: *Iz starog i novog Zagreba I*, (ur.) Franjo Buntak, Zagreb, Muzej grada Zagreba, 1957., 91-117., 92 – 95.

Sanader, M., „Uz skulpturu Ikara iz Daruvara“, u: *Opisnica archaeologica*, Vol. 36, No.1, 2012., 133-134.

DRUGI ARHEOLOŠKI LOKALITETI

ZEMUN (TAURUNUM)

41. Heraklo - votivna stela

Datacija: 1. stoljeće

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Dimenzije: 0,24 × 0,185 m

Inventarni broj: A-147

Lokalitet: Zemun (Taurunum)

Smještaj originala: Arheološki muzej u Zagrebu

Opis:

Lik Herakla u stojećem je stavu, nag s prebačenom kožom Nemejskog lava preko ramena i glave. U jednoj ruci drži toljagu, a u drugoj hesperidsku jabuku, simbol božanske besmrtnosti, uobičajene attribute ovog junaka.

Literatura:

Sanader, M., „O antičkim kultovima u Hrvatskoj“, u: *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku*, 101, 2008., 157-186.

ŠIPOVO

42. Arhitrav i zabat mauzoleja Flavijevaca, Šipovo

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Dimenzije: 0,89 × 3,24 × 0,465 m; 0,94 × 2,35 m

Inventarni broj: A-22, A-80

Lokalitet: Šipovo

Smještaj originala: Zemaljski muzej, Sarajevo

Opis:

Spomenik od sivkastog lapora. U centralnom dijelu zabatnog oblika prikazan lik pokojnika kojeg drže dva lebdeća erota i delfini u kutu. U središnjem medaljonu, kojeg nose eroti nalazi se muški portret s oblikom frizure koji jasno upućuje na tetrahijsko vrijeme. Prema Cambiju to je najreprezentativniji primjer portretistike tog razdoblja u Bosni i Hercegovini.

Literatura:

Truhelka, Ć., „Arheološko ispitivanje jajačkog grada i najbliže okoline“, u: *Glasnik Zemaljskog muzeja*, Sarajevo 4, 1892., 319., sl. 5.; Sergejevski, D., „Kasnoantički spomenici iz Šipova“, u: *Glasnik Zemaljskog muzeja*, Sarajevo, 7, 1952., 43., sl. 1-6.; Basler, Đ., *Arhitektura kasnoantičkog doba u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 1972, 145, sl. 157.; Cambi, N., Dioklecijanov lik, između realnosti i transcendencije, Split, 2017., 101., sl. 115.; Cambi, N., „Sarkofag iz Šipova“, u: *Godišnjak, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine XX*, Centar za balkanološka ispitivanja 18, Sarajevo, 1982., 102.; Maršić, D., *Ugradbeni građevinski portretni reljefi u Istriji i Dalmaciji*, Zadar, Arheološki muzej u Zadru, 2009., 83-86.

FOČA

43. Nadvratnik mauzoleja, fragment sa stražnje strane

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Dimenzije: v. 0,7 m š. 0,96 m

Inventarni broj: A-15

Lokalitet: Foča

Smještaj originala: Zemaljski muzej, Sarajevo

Opis:

Arhitektonski kameni ulomak s prikazom lebdećeg erota.

Literatura:

Sergejevski, D., „Nekoliko neizdanih antičkih reliefa,“ u: *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine LV*, Sarajevo, 1943., 3.

Busuladžić, A., „Predmeti i prikazi erotskog sadržaja iz antičke zbirke Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine“, u: *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine*, 45, 2016., 127-203., inv. br. 260, tab. 11, 38.

STOBI

44. Pan s nimfama

Datacija: 2. stoljeće pr. Kr.

Vremenski period: helenizam

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Dimenzije: 0,55 × 0,62 × 0,8 cm

Inventarni broj: A-8321

Lokalitet: Stobi

Smještaj originala: Narodni muzej, Beograd

Opis:

Ovaj poznati helenistički reljef nalazi se u Narodnom muzeju u Beogradu. Iako je djelo umjetnika 2. stoljeća ikonografija je tipična za umjetnost 4. stoljeća prije Krista i izrađen je u helenističkom stilu. Riječ je o skupini neoatičkih helenističkih kopija nastalih prema izgubljenom izvorniku. Reljef iz ove skupine koji se nalazi u Louvreu gotovo je identičan Stobijskom, a kako je datiran oko 150. godine pr. Kr. stručnjacima služi kao okosnica za dataciju reljefa iz Stobija. Na reljefu su prikazane Dionizijeve svečanosti. Nimfe plešu oko Pana, a ispred njih je ukrašena maska podignuta na stupu u obličju Dioniza koji je herma bradatog i itifaličnog boga Dioniza. Dvojbe autora su oko porijekla jer se ne zna je li ovaj umjetnički rad izvorno bio naručen za građane helenističkog Stobija ili je import kasnoantičkog doba, što je vjerojatnije.

Literatura:

Nikoloska, A., The Word of Dionysos on monuments from the Republic of Macedonia, u: *Cult and votive monuments in Roman provinces, proceedings of the 13th International Colloquium of Roman Provincial Art, Bucharest-Alba Iulia-Constanta, 27th of May- 3rd of June 2013. within the frame of Corpus Signorum Imperii Romani*, (ur.) Cristina-Georgeta Alexandrescu, Cluj-Napoca: Mega, 2015., 90., sl. 5.

45. Dionizijeva glava (Dionizije Taurobolus)

Datacija: rano 2. stoljeće

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Materijal originala: bronca

Dimenzije: v. 0,27 m

Inventarni broj: A-115

Lokalitet: Stobi, Jabolce

Opis:

Brončana glava Dioniza pronađena je u blizini Skopja u Makedoniji. U literaturi se datira različito, od četvrtog stoljeća pr. Kr. do Hadrijanovog vremena.

Literatura:

Nikoloska, A., „The Word of Dionysos on monuments from the Republic of Macedonia“, u: *Cult and votive monuments in Roman provinces, proceedings of the 13th International Colloquium o Roman Provincial Art, Bucharest-Alba Iulia-Constanta, 27th of May- 3rd of June 2013. within the frame of Corpus Signorum Imperii Romani*, (ur.) Cristina-Georgeta Alexandrescu, Cluj-Napoca: Mega, 2015., 89., sl. 4.

ČEPIGOVO KOD PRILEPA

46. Menada

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Dimenzije: 0,44 × 0,50 m

Inventarni broj: A-116

Lokalitet: Cepigovo kod Prilepa

Smještaj originala: Arheološki muzej u Zagrebu

CELJE

47. Glava boga Bakha

Sadreni odljev

Dimenzije: 0,215 × 0,155 m

Inventarni broj: A-114

Lokalitet: Celje

Smještaj originala: Austrijska nacionalna biblioteka, Beč, Austrija

Opis:

Glava Bakha prikazana je s bogatom svrdlasto oblikovanom bradom te plodovima u kosi.

BOKA KOTORSKA

48. Nadgrobna stela

Datacija: 1. – 2. stoljeće

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Dimenzije: 0,46 × 0,97 m

Inventarni broj: A-8326

Lokalitet: Brda? Boka Kotorska (Crna Gora)

Smještaj originala: muzej u Kotoru?

Opis:

Nadgrobna stela arhitektonskog tipa s trokutnim profiliranim zabatnim poljem unutar kojeg se nalazi cvjetna rozeta. Friz koji nosi zabat ispunjen je natpisom, a u polju između stupova koji nose arhitektonsku konstrukciju prikazani su pokojnici.

Literatura:

Kovačević, V., *Blago antičke Boke*, Tivat, Centar za kulturu Tivat, 2007., 36.

MITRAIZAM

49. Mitrički natpis s posvetom LEONI

Datacija: druga ili treća četvrtina 3. stoljeća

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Materijal originala: vapnenac

Inventarni broj: A-8322

Lokalitet: Golubić kod Bihaća, Bosna i Hercegovina

Smještaj originala: Zemaljski muzej u Sarajevu (inv. br. 214)

Opis:

Smatra se da natpis pripada svetištu boga Mitre, a kako je prikaz samo na prednjoj strani Patsch i Gabričević²⁰¹ su mišljenja da je služio kao nosač nekih votivnih predmeta. Natpis *LEONI* interpretira se kao epigrafsko svjedočanstvo posvete elementu vatre (leoni) jer su u Mitrinoj religiji pa tako i u likovnim prikazima na reljefima vrlo često zastupljeni simboli četiriju elemenata od kojih se smatralo da je sazdan svijet (voda, vatra, zemlja, zrak). Drugi se redak interpretira kao ime *litterae insertae* te ga Gabričević čita kao *PATER, OMNIPOTENTIS INVICTI REGIS SACERDOS*²⁰², što navodi na zaključak da je u Golubićima bila organizirana vjerska zajednica Mitrinog kulta.

Literatura::

Gabričević, B., *Studije i članci o religijama i kultovima antičkog svijeta*, Split, Književni krug Split, 1987., 182-189.

50. Mitrički natpis

Datacija: druga polovica 4. stoljeća

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Materijal originala: vapnenac

Dimenzije: 0,345 × 0,77 m

Inventarni broj: A-76

²⁰¹ Gabričević, *Studije i članci o religijama i kultovima antičkog svijeta*, 1987., 183.

²⁰² Ibid. 184.

Lokalitet: Potok, kraj Mostara, Bosna i Hercegovina

Smještaj originala: Zemaljski muzej u Sarajevu

Opis:

Pravokutna ploča s natpisom *DEO SOLI INVICTO METERI*, na što Gabričević upozorava da je uobičajena jezična pojava Mitrina imena u neretvanskoj dolini.

Literatura:

Gabričević, B., *Studije i članci o religijama i kultovima antičkog svijeta*, Split, Književni krug Split, 1987., 185-186.

51. Mitrički kulni reljef

Datacija: druga polovica 4. stoljeća

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Materijal originala: vapnenac

Dimenzije: 0,54 × 0,785 m

Inventarni broj: A-21

Lokalitet: Konjic, Bosna i Hercegovina

Smještaj originala: Zemaljski muzej u Sarajevu

Opis:

Veliko arheološko nalazište Konjički Mitrej pronašao je na brdu Repovica u Konjicu 1897. godine arheolog Zemaljskog muzeja u Sarajevu Carl Patsch. Pronađeni su temelji pravokutnog svetišta, a mitrej nije ukopan dublje u zemlju, kao što je bilo uobičajeno u gradnji ovih hramova, već je iskorišten prostor

neke prirodno nastale jame ili špilje. Reljef kulta iz Konjica predstavlja pravu rijetkost i čini izuzetno važnim ovo arheološko nalazište. Na prednjoj stani prikazana je scena tauroktonije iznad koje je lučno postavljen natpis *DEO SOLI INVICTO METERI*... Važan je prikaz na reversu ovog spomenika jer se radi o sceni gozbe samih vjernika (ne Mitre i Sola) koja na ovom spomeniku po prvi put dokumentira vijesti kršćanskih pisaca o liturgijskom obredu što potvrđuje analogiju mitraizma i kršćanstva, dviju oponentnih religija u prvim stoljećima nove ere.

Literatura: Gabričević, B., *Studije i članci o religijama i kultovima antičkog svijeta*, Split, Književni krug Split, 1987., 191-200.

52. Reljef boga Mitre

Datacija: druga polovica 4. stoljeća

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Materijal originala: vapnenac

Dimenzije: 0,51 × 0,58 m

Inventarni broj: A-13

Lokalitet: Vratnice, Lisičići, Bosna i Hercegovina

Opis:

Ovaj obredni reljef s prizorom tauroktonije posvetio je Grk *L. Antonius Menander* iz Afrodizije u Kilikiji (Mala Azija), koji je bio vjerni štovatelj Mitre. Ta činjenica samo je pokazatelj raširenosti Mitrinog kulta. Prizor je oblikovan u plitkom reljefu, smješten u pravokutnom okviru s tipičnim prikazom tauroktonije koja se odvija ispod polukružno označenog prostora spilje. Mitra žrtvuje mitskog bika, čija će žrtva njegovim vjernicima (*misti*) donijeti vječni život. Ikonografski repertoar je uobičajen s prikazom Sola, Lune, Kautesa i Kautopatessa. Natpis teče ispod likovnog prikaza.

Literatura:

Patsch, C., „Archäologisch-epigraphische Untersuchungen zur Geschichte der römischen Provinz Dalmatien. VI.“, u: *Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und der Herzegowina Herausgeben von Bosnisch -Herzegowinischen Landesmuseum in Sarajevo*, Beč, Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1904., 250-251.; Miletić, Ž., „Typology of Mitraic cult reliefs from south-estern Europe“, u: *Akti 8. međunarodnog kolokvija o preoblemima rimskog provincijalnog umjetničkog stvaralaštva*, (ur.) Mirjana Sanader, Duje Rendić Miočević, Zagreb, Golden marketing - Tehnička knjiga: Odsjek za arheologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Arheološki muzej, 2005., 169-274.

53. Reljef boga Mitre

Datacija: 3. stoljeće

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Materijal originala: vapnenac

Dimenzije: 1,92 × 2,3 m

Inventarni broj: A-12

Lokalitet: Jajce

Smještaj originala: Mitrej Jajce

Opis:

Reljef Mitre isklesan u živoj stijeni spada među monumentalnije primjere ove vrste spomenika Mitri. Mitra je rođen iz stijene, stoga je predestiniran za prikazivanje u prirodi na hridinama. Hram boga Mitre u Jajcu, jedan je od najznačajnijih mitreuma u Europi, obnovljen je 2012. godine, a proglašen je za nacionalni spomenik Bosne i Hercegovine. Veliki lik Mitre nalazi se unutar trokutnog zabata, što daje svečani okvir sceni. Reljef je klasična slika boga koji ubija bika sa svim ikonografskim simbolima: Mitra u perzijskoj nošnji s ogrtačem koji leprša. Jednim koljenom je prignječio bika, a lijevom rukom ga je uhvatio za usta, dok mu desnom zabija nož u srce. Pomažu mu pas, zmija i škorpion. Prisutan je i gavran koji je donio nalog od Ahuramazde. U sceni sudjeluju Sol, Luna te Kautes i Kautopates. Umjetnik je upotrijebio boju: plavu za Mitrasovu tuniku, crvenu za ogrtač i hlače, i sunce i mjesec. Bik je najvjerojatnije bio crn, a pozadina zelena.

Literatura:

Cambi, N., *Kiparstvo rimske Dalmacije*, Split, Književni krug Split, 2005., 125-126., sl. 187.

54. Reljef boga Mitre

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Materijal originala: vapnenac

Dimenzije: 0,21 × 0,28 m

Inventarni broj: A-14

Lokalitet: Nepoznato

Smještaj originala: Beč?

Opis:

Prizor je oblikovan u plitkom reljefu, s tipičnim prikazom tauroktonije u kojemu Mitra žrtvuje mitskog bika zarivši mu nož u vrat. Nepoznato je podrijetlo i smještaj reljefa. Sadreni reljef znatno je oštećen vlagom.

NEPOZNATO NALAZIŠTE

55. Menada

Datacija: 2. stoljeće prije Krista

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Dimenzije: 0,42 × 0,28 m

Inventarni broj: A-129

Lokalitet: Dalmacija

Smještaj originala: Arheološki muzej u Zadru

Opis:

Plitki reljef izuzetno rafinirano oblikovan prikazuje plesačicu koja ima široko rastvorene ruke u plesnom pokretu, tijelo joj je izvijeno u desnu stranu, stoji na vrhovima prstiju u raskoraku. Glava koja je oštećena nagnuta je prema nazad. Bogata i plastično oblikovana draperija prati pokret tijela u profinjenoj eleganciji.

56. Prijam pred Ahilejem

Datacija: prva četvrtina 3. stoljeća

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Materijal originala: mramor

Dimenzije: 1,08 × 0,9 m

Inventarni broj: A-130

Lokalitet: Biograd ?

Smještaj originala: Arheološki muzej u Zadru

Opis:

Fragment sanduka na bazi jednostavnog bloka s četiri profilne trake. Smatra se da je prikaz stražnja strana sarkofaga. U lijevom uglu na stolici s naslonom koji je omotan draperijom sjedi nagi Ahilej kojem draperija prelazi preko desne noge. Desnom je rukom podbočio glavu, a za lijevu ga ruku drži odjeveni Prijam koji kleči s draperijom preko glave. On Ahilovu ruku

prinosi svojem čelu i moli za Hektorovo tijelo. Iza Prijama je još jedna figura od koje se nazire draperija.

Literatura:

Cambi, N., „Pregled razvoja nadgrobnih spomenika u Dalmaciji“, u: *Sepulkralna skulptura zapadnog Ilirika i susjednih oblasti u doba Rimskog Carstva, zbornik radova s međunarodnog simpozija*, (ur.) Nenad Cambi, Guntram Koch, Split, Književni krug Split, 2013., 72., sl. 72.;

Cambi, N., *Atički sarkofazi na istočnoj obali Jadrana*, Split, Književni krug Split, 1988., 108., tab. VII a

57. Lik muškarca

Datacija: 2. – 4. stoljeće

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Materijal originala: prokoneški mramor

Dimenzije: 0,57 × 0,32 m

Inventarni broj: A-143

Lokalitet: Salona (?)

Smještaj originala: Arheološki muzej u Splitu (bez inv. br.)

Opis:

Bočna strana velikog sanduka sarkofaga od prokoneškog mramora. Prikazan je mladić u profilu s okom *en face*, a na desnom dijelu ploče koje nema u odljevu nalazi se ruka koja ga ovjenčava. Reljef je plitak te je na temelju ovog fragmenta teško donositi zaključke o ikonografiji.

Literatura:

Cambi, N., *Sarkofazi lokalne produkcije u rimskoj Dalmaciji (od II. do IV. stoljeća)*, Split, Književni krug Split, 2010., 53., kat. 191., tab. CXI.

58. Sarkofag s prikazom prelaska Izraelaca preko Crvenoga mora

Datacija: kraj 4. stoljeća

Materijal: sadra

Tehnika izrade: odljev

Dimenzije: 0,38 × 2,22 × 0,72 m

Inventarni broj: A-34, stari inv. br. A/46-114

Lokalitet: franjevački samostan sv. Frane u Splitu

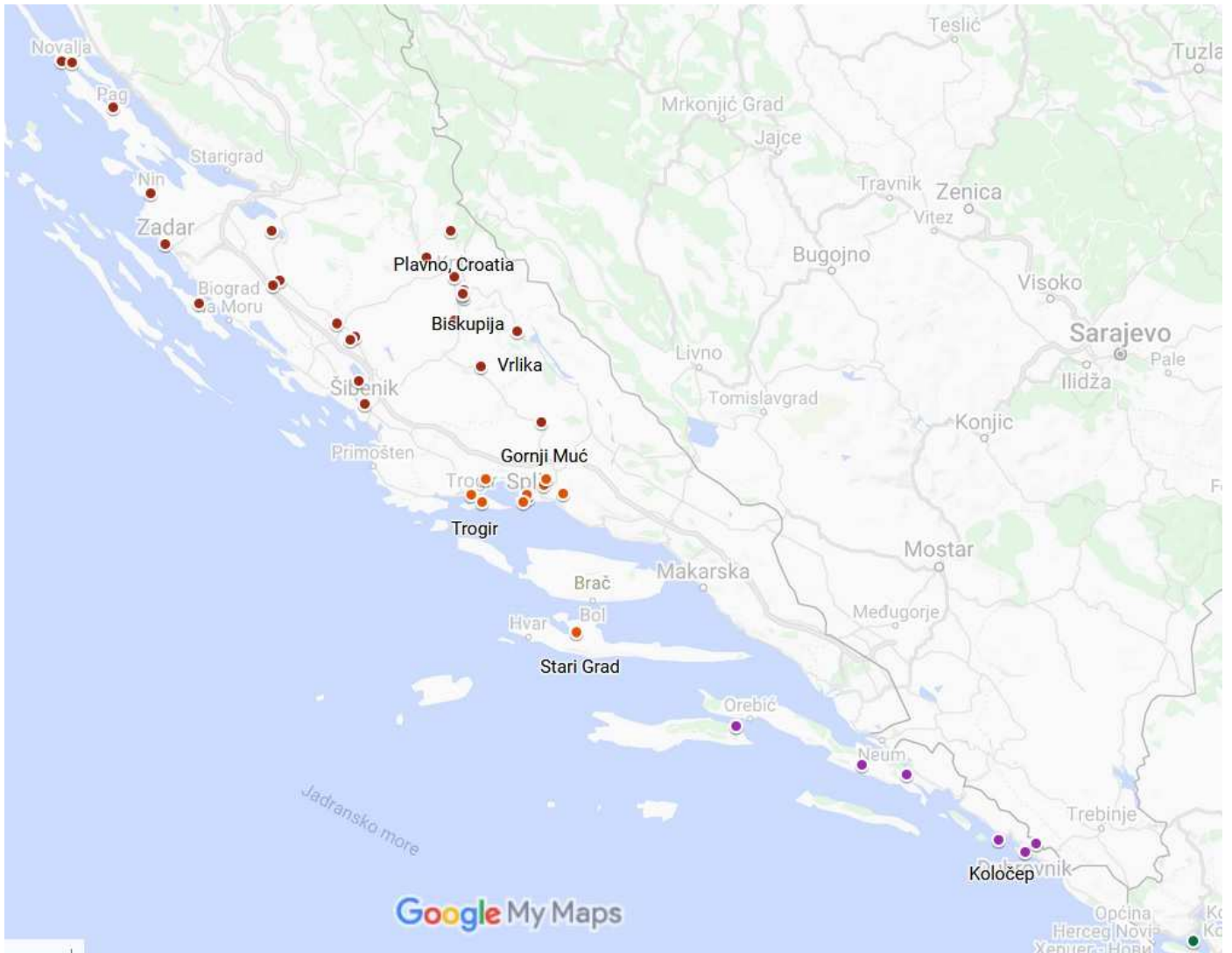
Smještaj originala: Arheološki muzej u Splitu, inv. br. D 279

Opis: Kompozicija reljefa ima tipičan oblik tzv. rimskih friznih sarkofaga. Njihova karakteristika su gusto nanizani likovi jedan do drugoga, pa čak i kad pripadaju odvojenim cjelinama. Na sarkofagu je prikazan motiv prelaska Izraelaca preko Crvenog mora te je najkasnije datirani primjerak sarkofaga rimske produkcije koji je importiran u rimsku provinciju Dalmaciju. Do 1902. godine, kada ga je otkupio Arheološki muzej u Splitu, nalazio se u splitskom samostanu sv. Frane. Motiv koji je na njemu prikazan čest je na sarkofazima koji su izrađivani za vrijeme vladavine cara Teodozija. Splitski je primjerak izrađen u razdoblju između posvete Konstantinovog slavluka 315. godine i 410. godine kada su Vizigoti opljačkali Rim. Nakon 410. godine prestala je produkcija u kamenoklesarskim radionicama toga grada. Stilske karakteristike ukazuju na to da je ovo teodozijski ili poslije teodozijski tip sarkofaga zbog tipičnog prikaza potreta s izduženim izrezima očnih šupljina, uokvirenim očnim izrezima likova i izbušenim zjenicama. Preciznije se datira prema tipu frizure koju nosi Miriam, zato što se varijante takve frizure javljaju tijekom postkonstantinovskog doba, a polako nestaju tijekom perioda u kojem je vladao car Teodozije. Uzevši u obzir sve navedene činjenice, Nenad Cambi i Guntram Koch zaključili su kako je izrađen oko 390. godine. Motiv prelaska Izraelaca preko Crvenog mora prikazan je s prednje strane sanduka sarkofaga. Lijeva bočna strana ukrašena je motivom ribljih ljuskica (*squammae*), a desnu bočnu stranu krase scena štovanja križa. Na stražnjoj strani sanduka prikazana je orantica s čije se desne i lijeve strane nalaze mladi apostoli.

Literatura: Cambi, N., *Atički sarkofazi na istočnoj obali Jadrana*, Split, Književni krug Split, 1988.

9.2. Katalog predromaničke i ranoromaničke skulpture iz Zbirke sadrenih odljeva fragmenata hrvatskih povijesnih spomenika od 9. do 15. stoljeća u Gliptoteci HAZU

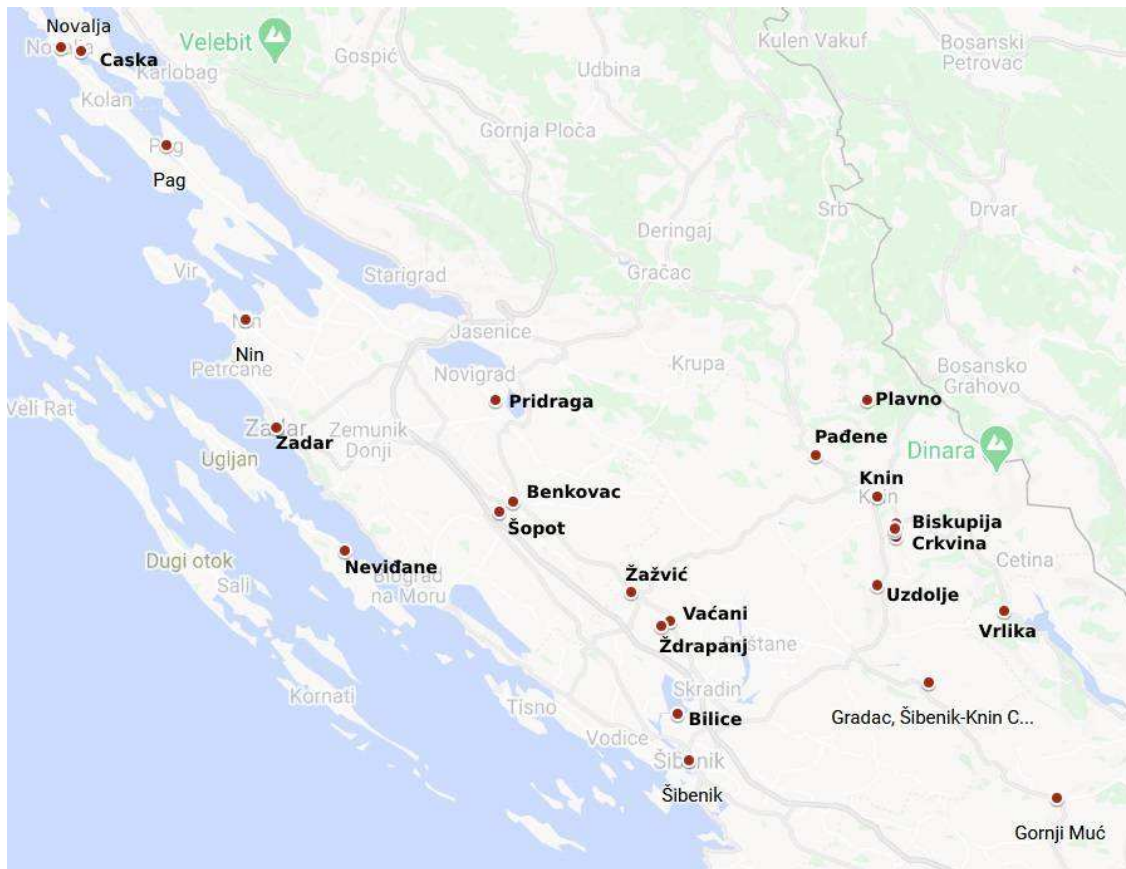
Katalog predromaničke i ranoromaničke skulpture iz Zbirke sadrenih odljeva fragmenata hrvatskih povijesnih spomenika od 9. do 15. stoljeća u Gliptoteci HAZU²⁰³

Sl. 93. Karta s prikazom lokaliteta po regijama u katalogu (sjeverna, ● srednja, ● južna Dalmacija ● i Crna Gora ●)

²⁰³ U ovom dijelu katalog se razlikuje od prikaza antičkog korpusa 9.1. jer su fotografije katalogskih jedinica povećane zbog njihove bolje preglednosti.

SJEVERNA DALMACIJA

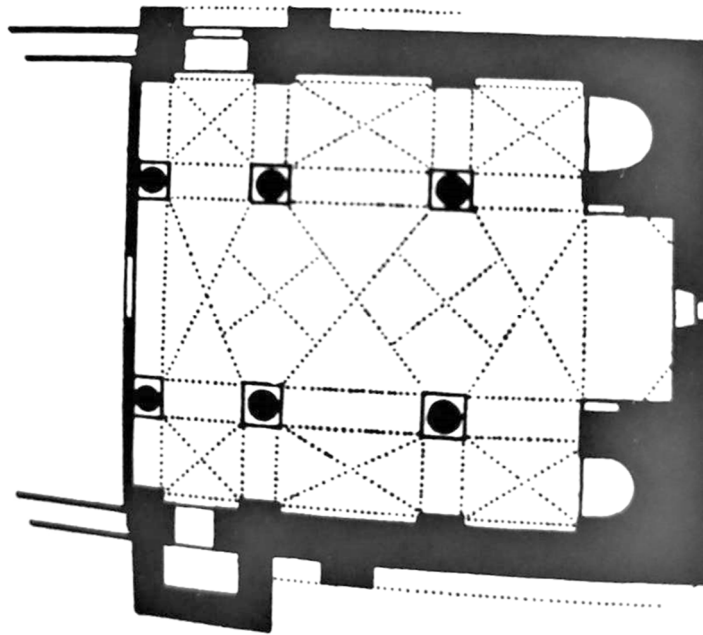

Sl. 94. Karta zastupljenih lokaliteta sjeverne Dalmacije iz fundusa Gliptoteke HAZU

ZADAR

Zadar je jedan od najjasnijih primjera kontinuiteta i razvitka urbane strukture od prvobitnoga antičkog, pretkršćanskog sloja, preko starokršćanskog razdoblja u kojem nije došlo do radikalnijeg prestrukturiranja, sve do ranoga srednjeg vijeka. Na Poluotoku je sačuvano više desetaka crkava, starokršćanskih i predromaničkih, od kojih su mnoge tijekom vremena zbog nedostatka prostora bile nadograđivane i pregrađivane te prenamijenjene ili srušene. Nakon pada Salone Zadar preuzima ulogu dalmatinskoga središta u okviru Bizantskog Carstva i postaje sjedište arhonta, vjerojatno pod Ravenskim egzarhatom sve do njegova ukidanja 751. godine. U Gliptoteci HAZU u zbirci odljeva nalaze se pojedini fragmenti crkvene opreme iz: Sv. Nediljice, sv. Lovre, katedrale Sv. Stošije, Sv. Marije Velike, Sv. Donata.

CRKVA SV. IVANA KRSTITELJA (SV. NEDILJICA), ZADAR

Sl. 95. Tlocrt Svete Nediljice u Zadru

Predromanička crkvice nalazila se u gradskom središtu na jugozapadnom dijelu Poluotoka (u današnjem predjelu Varoš). Crkva je bila posvećena Sv. Ivanu Krstitelju, ali se njezin naziv često mijenjao. Kasniji kult Sv. Majke Božje pretvoren je u Sv. Nediljicu, što je pohrvaćen oblik pučke etimologije i pod tim je pod imenom poznata od 16. stoljeća, a potpuno je razorena 1891. godine. Nije razriješeno pitanje izvornog izgleda, smatra se da je kasnija crkva prekrila raniju, dok Pavuša Vežić smatra da je srušena crkva samo dio nekadašnje mnogo veće i da je izvorna bazilika Sv. Ivana Krstitelja imala čak šest presvođenih traveja s po dva reda stupova u unutrašnjosti (koja su dijelila prostor u tri broda s tri upisane apside). Crkva Sv. Nediljice najpoznatija je po plutejima oltarne pregrade s najzanimljivijim dostignućima našega predromaničkog kiparstva, koji izvorno pripadaju oltarnoj pregradi crkve sv. Ivana Krstitelja. Nakon desakralizacije crkve reljefi su po njoj bili razbacani, a 1854. godine vidio ih je Ivan Kukuljević Sakcinski. Rudolf Eitelberger izvještava da je veći plutej bio uzidan u fasadu i on je 1887. godine otkupljen za Arheološki muzej u Zadru, dok je drugi plutej otkupljen ranije 1880. godine.

1. Plutej s prizorom rođenja, poklonstva pastira i kraljeva, Sv. Nediljica, Zadar

Autor / radionica: zadarska radionica

Datacija; original: 1030. – 1040., odljev: 1949.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,99 m, š. 1,82 m

Inventarni broj: HZ-295

Smještaj originala: Arheološki muzej, Zadar (inventarni broj 1/801)

Opis:

Sadreni odljev pluteja ornamentiran u tri vodoravne trake. U gornjem rubu friz je ornamentiran naizmjeničnim pravokutnim i kvadratnim okvirima. Sedam kvadratnih okvira ima isti ukras složenog čvora od dvostruke trake. Pravokutna polja imaju životinjske likove ispod troprutog luka, a izmjenjuju se stilizirane golubice i jedan psić. Postavljeni su u profilu i to tako da su oni s lijeve strane pluteja okrenuti desnoj i obratno. Dvije pravokutne kazete imaju ikonografski prikaz heraldičkog orla. Glavno središnje polje podijeljeno je u devet arkada u koje su ukomponirani likovi i prizori iz Evandjelja. U prvim su dvjema arkadama prizori iz Navještenja s oštećenim likovima anđela i Marije, koji nedostaju u odljevu. U trećoj je prizor Vizitacije sa zagrljenim likovima Marije i Elizabete. Slijedi Isusovo rođenje u dvije arkade, tu je Marija na ležaju, a iznad i ispod nalaze se jaslice i scena Isusova pranja. U sljedeće tri arkade prikazano

je Poklonstvo mudraca u kojemu Marija s Kristom sjedi na stolcu, a prilaze joj tri kralja s darovima. Na oba pluteja u donjem rubu teče ista dvostruka pletenica s okom u sredini.

Literatura:

Vežić, P., „Bazilika Sv. Ivana Krstitelja (Sv. Nediljica) u Zadru: prilog poznavanju ranoromaničke arhitekture u Dalmaciji“, u: *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, No. 23, 1999., 13.

2. Plutej s prizorom pomora djece i bijega u Egipat, Sv. Nediljica, Zadar

Autor / radionica: zadarska radionica

Datacija; original: 1030. – 1040., odljev: 1949.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,99 m, š. 1,82 m

Inventarni broj: HZ-295

Smještaj originala: Arheološki muzej, Zadar (inventarni broj 1/801)

Opis:

Sadreni odljev pluteja ornamentiran je u gornjem pojasu s trostrukim kružnim pletenicama međusobno povezanim uzlovima, a u kružnicama su stilizirane životinje, rozete i cvjetovi u obliku križa. U središnjem, glavnom polju u prve četiri rozete smješteni su likovi iz kompozicije Pokolja djece. U prvoj je Herod koji prijete kažiprstom sa šiljatom krunom na

sklopivom stolcu, u drugoj je krvnik koji za nogu drži naglavačke okrenuto dijete. U trećoj i četvrtoj arkadi su majke razbarušene kose i razgaljenih grudiju koje nazoče događaju punom očaja. U tri sljedeće arkade prikazan je Bijeg u Egipat. Marija na magarcu drži Krista i palminu granu, a ispred je Josip koji vodi magarca i na drugom ramenu ima štap. U posljednjoj osmoj arkadi (deveta nedostaje) je Ivan Krstitelj u sceni Isusova krštenja. On jednom rukom pridržava plašt, a drugom, u času krštenja, pridržava Kristovu glavu čije tijelo nedostaje.

Literatura:

Vežić, P., „Bazilika v. Ivana Krstitelja (Sv. Nedeljica) u Zadru: prilog poznavanju ranoromaničke arhitekture u Dalmaciji“, u: *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, No. 23, 1999., 13.

3. Portal crkve sv. Nedeljice, Zadar

Autor / radionica: zadarska radionica

Datacija; original: 11. st., odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 2,18 m, š. 1,18 m

Inventarni broj: HZ-299

Smještaj originala: Arheološki muzej, Zadar

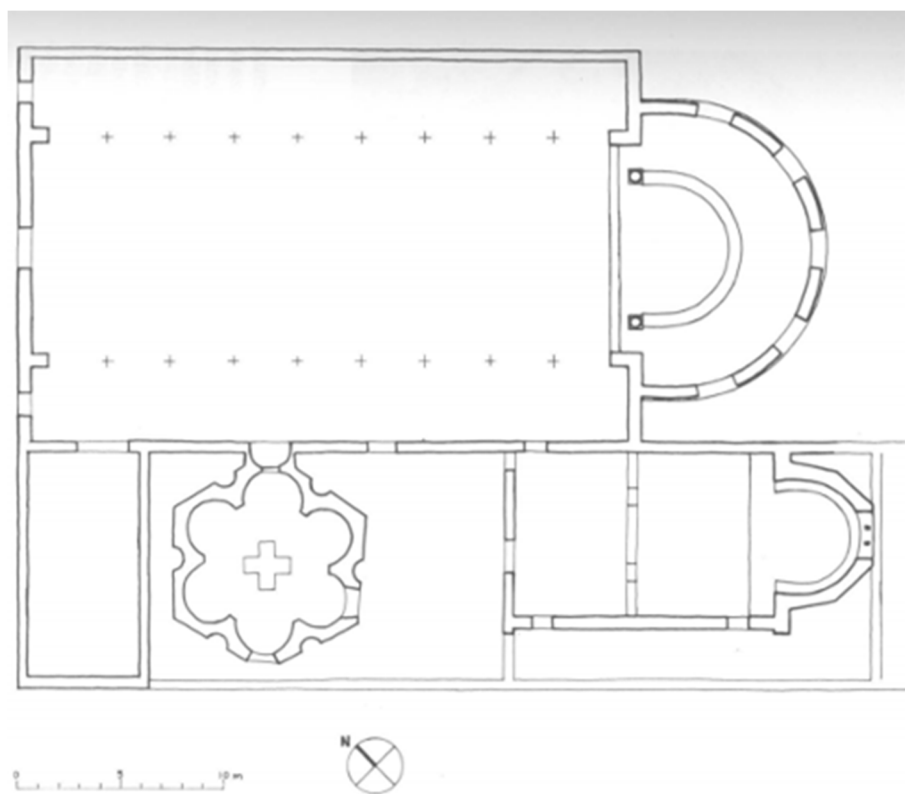
Opis:

Sadreni odljev portala crkve sv. Nediljice, čiji su dovratnici ukrašeni dvoprutim pletenicama a nadvratnik ornamentom s dvostrukim kružnim pletenicama međusobno povezanim uzlovima, u čijem je središtu krug i u njemu križ izveden ornamentom tordiranog užeta. Arhitektura i skulptura crkve nastale su istovremeno, što potvrđuju plastično izrađeni ornamenti na konstruktivnim elementima građevine (imposti nad stupovima i oni pod svodovima te okvir portala), koji su fizički srašteni s njezinom statičkom cjelinom, a stilski su istovjetni s mobilnim dijelovima crkvenoga inventara (pilastr i pluteji oltarne pregrade). Bazilika se na temelju stilske analize cjeline bazilike te njezinog namještaja i opreme datira u četvrto ili peto desetljeće 11. stoljeća.

Literatura:

Vežić, P., „Bazilika Sv. Ivana Krstitelja (Sv. Nediljica) u Zadru: prilog poznavanju ranoromaničke arhitekture u Dalmaciji, u: *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, No. 23, 1999., 12.

KATEDRALA SV. STOŠIJE, ZADAR

Sl. 96. Tlocrt ranokršćanske katedrale u Zadru (preuzeto iz: Vežić 1990: 51.)

Katedrala sv. Stošije i objekti episkopalnog kompleksa nastali su u kasnoantičkom vremenu kada se organizira prva kršćanska zajednica krajem 4. stoljeća pod biskupom Felixom. Zadarska se crkva transformirala od prve kršćanske zajednice, kasnoantičke biskupije i srednjovjekovne nadbiskupije do sjedišta metropolije dalmatinske crkve u 19. stoljeću.

Današnja zadarska katedrala sv. Stošije (Anastazije) trobrodna je romanička građevina, sagrađena u dva navrata, u 12. i 13. stoljeću, sa sačuvanom starijom iz 9. i 11. stoljeća, koja se uzdigla na mjestu starokršćanske bazilike. U ranokršćanskom razdoblju, bazilika je nosila titular posvećen sv. Petru. Početkom 9. stoljeća kada zadarski biskup Donat dobiva relikvije sv. Anastazije od bizantskog cara Nikifora, dolazi do štovanja kulta svetice što će kasnije, u 12. stoljeću dovesti i do promjene titulara crkve u posvetu sv. Stošiji.

U kontekstu predromaničke skulpture i opremanja zadarske katedrale novim pokretnim inventarom, mogu se odrediti stilske karakteristike specifične za tzv. *zadarsko-splitsku klesarsku radionicu*.²⁰⁴ To je vrijeme prijelaza 8. u 9. stoljeće kada katedrala doživljava znatniju preobrazbu u svom interijeru. Tom periodu pripada sarkofag s pleterom (kat. br. 4.) i antependij (kat. br. 5.) koji se danas čuva u Arheološkom muzeju u Zadru. U Gliptoteci HAZU nalaze se odljevi iz svih faza preobrazbe kamenog liturgijskog namještaja.

4. Sarkofag s pleterom, katedrala sv. Stošije, Zadar

Autor / radionica: Nepoznat

²⁰⁴ Literatura: P. Vežić, *Episkopalni kompleks u Zadru*, Zadar, 2013., I. Petricioli, *Katedrala sv. Stošije*, Zadar, 1985., A. Uglešić, *Ranokršćanska arhitektura na području današnje zadarske nadbiskupije*, Zadar, 2002.; Bianchi, *Zara cristiana I*, Zadar, 1877., str. 89. i dalje; Jackson, *Dalmatia, the Quarnero and Istria, I*, Oxford, 1887., str. 267 i dalje; Sabalich, *Guida archeologica di Zara*, Zadar, 1897. str. 42. i dalje; Brunelli, *Storia di Zara*, Venezia, 1913., str. 240. i dalje; Vasić, M., *Arhitektura i skulptura u Dalmaciji*, Beograd, 1922., str. 216. i dalje.

Datacija; original: kraj 8. st.; odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,6 m, š. 1,89 m

Inventarni broj: HZ-298

Smještaj originala: Arheološki muzej, Zadar

Opis:

Sadreni odljev sarkofaga trapezaste osnove, ornamentiran je s tri strane jer je stražnja strana bila prislonjena uz zid te ona jedina nije ukrašena. Pokriven je dvostrešnim poklopcem, čiju ornamentiku čine izmjenični križevi i medaljoni u kojima su četverolatične rozete palmeta. Pročelje sanduka ornamentirano je sa šest arkada koje se oslanjaju na stupiće sa stiliziranim kapitelima. Ispod tri arkade u nesimetričnom ritmu izmjenjuju se križevi, rozete i palmeta pod jednom. Sarkofag ima obrađene i bočne stranice, koje sa zabatom poklopca čine jedinstvenu cjelinu. Lijevom stranom dominira križ s brojnim motivima, rozetama, palmetama i jednom golubicom, a na zabatu poklopca nalaze se listovi. Na desnoj se strani nastavlja ritam arkada s pročelja s dvije profilirane arkade i stiliziranim stupićima. Cijeli sarkofag prekriven je ornamentom u plitkom reljefu po principu *horror vacui* i ukrašen motivima kršćanske tradicije bez predromaničke geometrijske ornamentalizacije.

Literatura:

Jakšić, N., *Klesarstvo u službi evangelizacije*, Split, 2015., 125., sl. 19., 474, sl. 29.; Delonga, V., Jakšić, N., Jurković, M., *Arhitektura, skulptura i epigrafika karolinškog doba u Hrvatskoj*, Split, 2001., 41.

5. Antependij, katedrala sv. Stošije, Zadar

Autor / radionica: Radionica plutejâ zadarske katedrale

Datacija; kraj 8., početak 9. stoljeća, odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 1 m, š. 2,2 m

Inventarni broj: HZ-301

Smještaj originala: Arheološki muzej, Zadar

Opis:

Sadreni odljev pluteja koji je u potpunosti ispunjen ornamentom, odnosno naglašen je *horror vacui*. Plutej unutar tri kvadratne i pravokutne kasete ima smještene glavne motive, križeve, koji ispod i iznad hasta imaju palmete. Kasete pluteja obrubljuju široke trake ispunjene različitim motivima, od guste troprute odnosno dvoprute pletenice. Lijeva kvadratna kasete ima okvir ispunjen dvoprutom lozicom s trolisnim ukrasom u sredini njezinih zavnutih slijepih ogranaka. Korištenje tog motiva na ikonografskoj razini u literaturi se povezuje s ulomcima prvih ranosrednjovjekovnih reljefa iz crkve sv. Marte u Bijaćima kod Trogira. Dekoraciju lijevog šireg pilastra čine tri krupne učvorene kružnice, dvoprute profilacije unutar kojih se nalaze simetrični motivi lišća. Međuprostore između kružnica i ravnih rubnih traka pilastra ispunjavaju motivi stiliziranih ljiljanovih cvjetova. Na desnom pilastru pluteja su zvjezdoliki motivi unutar dvoprutih učvorenih kružnica. Gornji uski pojas pluteja čini niz dvoprutih arkada unutar kojih se nalaze polurozete. Po morfološkim karakteristikama plutej se pripisuje tzv. Radionici plutejâ zadarske katedrale. Njihovo datiranje u kraj 8. ili u sam početak 9. stoljeća potvrđuju i uspostavljene analogije ovog tzv. velikog zadarskog mramornog pluteja na ikonografskoj razini s ulomcima prvih ranosrednjovjekovnih reljefa iz crkve sv. Marte u Bijaćima.

Literatura:

Jakšić, N., *Klesarstvo u službi evangelizacije*, Split, 2015., 83. sl. 36.; Josipović, I., „Radionica plutejâ zadarske katedrale“, u: *Ars Adriatica*, No. 4, 2014., 43-62.; Milošević, A., „Prva ranosrednjovjekovna skulptura iz crkve Sv. Marte u Bijaćima“, u: *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, 26/1999., 2004., 237-263, 249-256, sl. 8a, 12b-e

6. Ciborij prokonzula Grgura, katedrala sv. Stošije, Zadar

Autor / radionica: Zadarsko-splitska klesarska radionica

Datacija original: 1030. – 1040., odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Materijal originala: vapnenac

Dimenzije: v. 3,77 m, š. 1,35 m, d. 1,35 m

Inventarni broj: HZ-659(1-8)

Smještaj originala: Arheološki muzej, Zadar

Okolnosti pronalaska: ciborij je otkriven 1891. pri dogradnji zvonika katedralečiji

Opis:

Sadreni odljev ciborija sve četiri stranice arkada i stupova. Arkade imaju istaknuti vijenac u dva reda, po čijem obodu teče niz profiliranih kuka, ispod je motiv šahovskog polja s reljefnim i uklesanim kvadratima u tri reda. Takav vijenac se nalazi na tri sporedne arkade dok pročelna umjesto ornamenta ima natpis:

+O PRINCEPS PETTRE PRINCIPVM CAELESTIS AVLAE CLAVIGER DEVOTIONIS
SVSCIPE MVNVSCLV(M) Q(VOD) VO(VERAM) PROCONSVL EGO GREGORIVS Q(VI)
NOMINOR VT PIE MIHI CONFERAS PRO PARVI M(A)G(NA MVNERA)

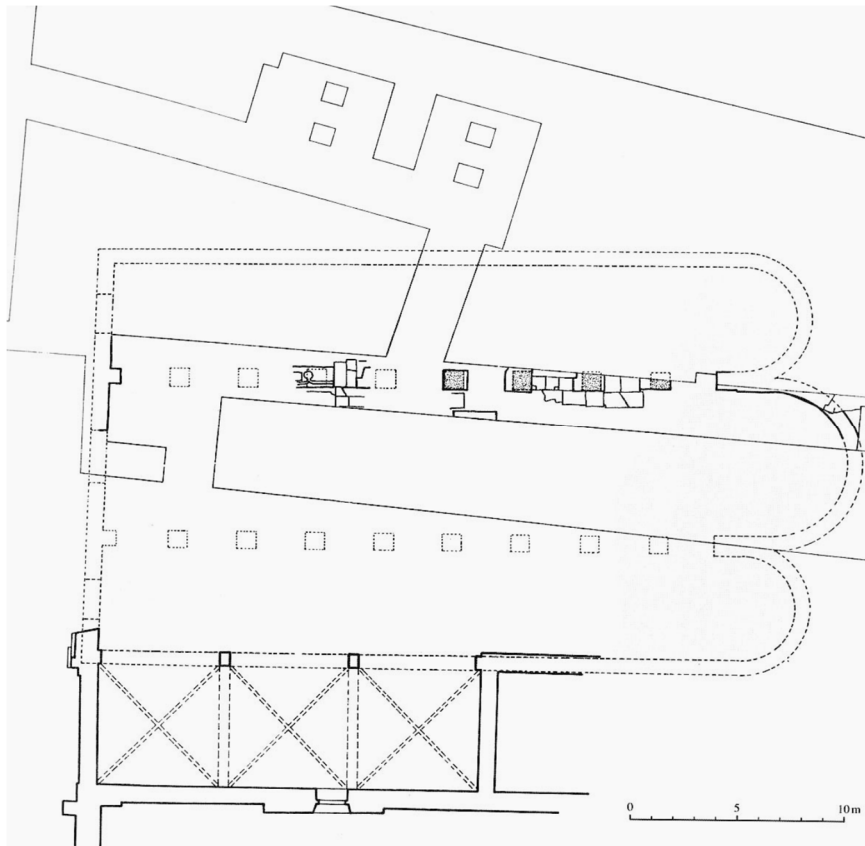
Natpis spominje prokonzula Grgura koji se javlja u zadarskim dokumentima od 1033. godine s titulama zadarskog priora, prokonzula te patricija i stratega Dalmacije. Potjecao je iz porodice Madijevaca koja je imala odlučujuću ulogu u Zadru i cijeloj Dalmaciji u 11. stoljeću. Zaslužan je za novo opremanje svetišta katedrale.

Rubovi arkada ukrašeni su složenim ornamentom koji se prepliće i ponavlja, a prednja i začelna arkada imaju motiv isprepletene troprute trake, dok bočne imaju dvoprutu traku. Luk pročelne arkade ima kontinuiran niz povezanih troprutih kružnica, a u kutovima su u simetričnom rasporedu po jedan životinjski par. Lijevo su dva psa u borbi, oslonjena na zadnje noge s ispruženim jezicima, a na desnoj grifon koji hvata četveronožnu životinju. Na idućoj susjednoj arkadi u lijevom kutu je grifon s uzdignutim krilima iznad psa i ptica grabežljivica. U desnom kutu te arkade dva pauna piju iz kaleža. Na idućoj bočnoj arkadi luk je ukrašen mrežastim motivom dvoprute trake, a u kutovima je po jedan lav koji lovi psića. Po luku stražnje arkade teče neprekinut niz učvorenih kružnica koje dodatno prepliću dvije trake. U kutovima je po jedan paun okrenut prema tjemenu luka. Detaljna stilska analiza koju su proveli I. Petricioli i P. Vežić pokazale su morfološke srodnosti u načinu oblikovanja likova na plutejima sv. Nediljice u Zadru, ali i ciboriju sv. Tome, solinske Šuplje crkve, te krstionice iz Splita, stoga ih povezuju u istu radioničku skupinu zadarsko-splitske, odnosno zadarsko-solinske klesarske radionice. I. Petricioli datirao je sve te reljefe u vrijeme prokonzula Grgura. Oni su na prijelazu između plitkog reljefnog izraza predromaničkih skulptura i prvih naznaka pojave romaničkog likovnog oblikovanja, koji se u jadranskom krugu najbolje može pratiti upravo na spomenicima ove radionice. Ciborij je stajao nad glavnim oltarom svetišta katedrale, što potvrđuje i natpis zaziva sv. Petru kojemu je katedrala od osnutka i posvećena. Nije jasno prema izvorima do kada je stajao izvorno u katedrali, ali se u 14. stoljeću postavlja novi ciborij.

Literatura:

Jakšić, N., *Klesarstvo u službi evangelizacije*, Split, 2015., 425., sl. 3,4,6.,11.; Petricioli, I., *Pojava romaničke skulpture u Dalmaciji*, 1960., 15-18., T.I, T.II.; Hilje, E., „Kiparstvo zadarske nadbiskupije od XII. do XVI. stoljeća“, u: *Umjetnička baština zadarske nadbiskupije – Kiparstvo*, (ur.) N. Jakšić, Emil Hilje, Zadar, 2008., 124-128.

SV. MARIJA VELIKA, ZADAR

Sl. 97. Tlocrt ostataka bazilike sv. Marije Velike (preuzeto iz Marasović 2009: 342.)

Romanička crkva sv. Marije Velike nalazila se u blizini gradske luke na istočnoj strani grada uz gradska vrata. U njoj su u 13. stoljeću bile pohranjene relikvije sv. Šimuna. Crkva je srušena 1570. godine radi proširenja gradskih zidina, a pretpostavlja se da je izvorno bila izgrađena u ranokršćanskom razdoblju te potom pregrađena u romanici, kao i da je bila jedna od najvećih i najvažnijih sakralnih građevina srednjovjekovnog Zadra. Indikacije da je crkva postojala u ranokršćansko i predromaničko vrijeme daju ulomci kamenog crkvenog namještaja. U Gliptoteci HAZU nalazi se jedan fragment oltarne ograde s natpisom iz predromaničke faze crkve.

10. Greda oltarne ograde s natpisom i kukama, sv. Marija Velika, Zadar

Autor / radionica: Nepoznat

Datacija; original: ½ 9. st., odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,21 m, š. 0,49 m

Inventarni broj: G- HZ-306

Opis:

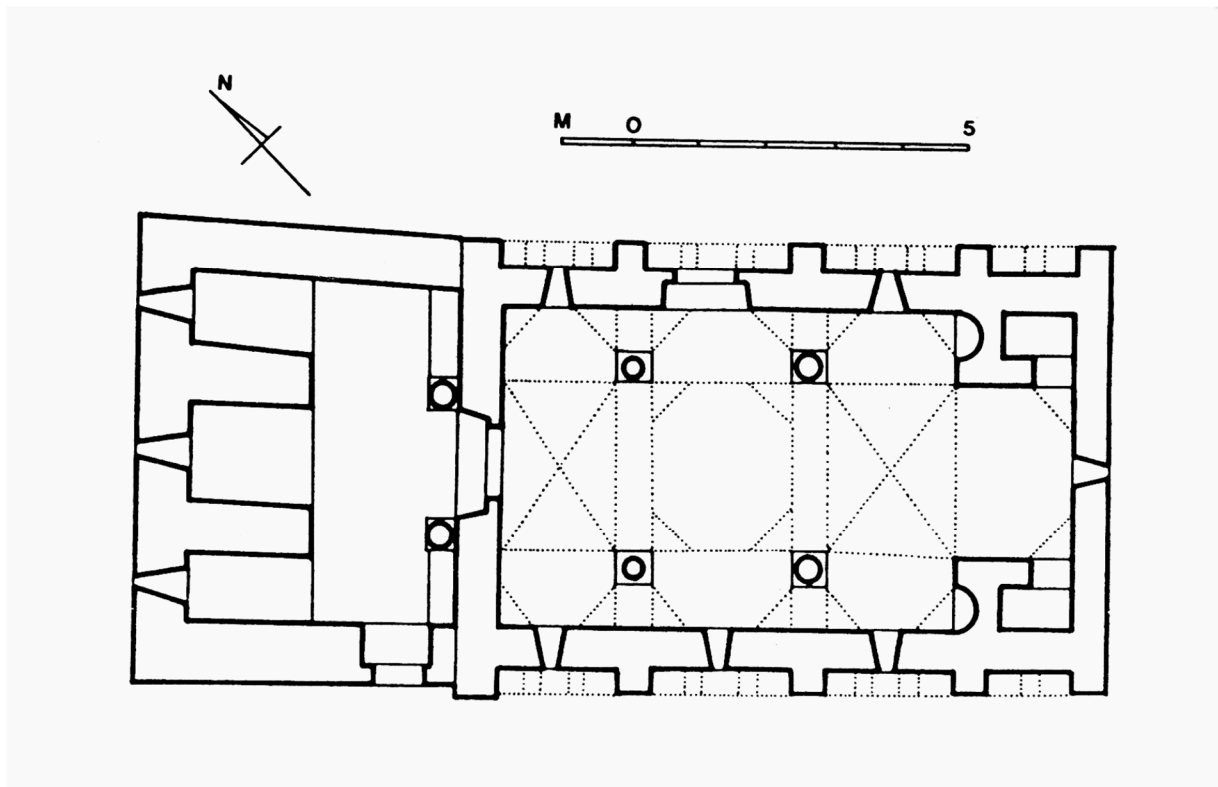
Ulomak grede oltarne ograde predromaničke crkve, ukrašen u gornjem polju jednoprutim kukama. U donjem je dio natpisa, koji čini preneseni izvadak iz Psalma 65:

(i)NTROIBO IN DOMO TVO D(omi)N(e).../Ući ću u kuću Tvoju, Gospodine.../

Literatura:

Marasović, T., *Dalmatia praeromanica: ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji*, 2. korpus arhitekture Kvarner i sjeverna Dalmacija, Split-Zagreb, 2009., 344., sl. 415.

CRKVA SV. LOVRE, ZADAR

Sl. 98. Rekonstrukcija tlocrta sv. Lovre, Zadar (preuzeto iz Petricioli 1987: 71.)

Crkva sv. Lovre nalazi se na zapadnom dijelu Narodnog trga, desakralizirana je 1804. godine a danas je dio istoimene kavane. Crkva je jedinstvena jednobrodna građevina s kupolom nad svodovima i pravokutnom upisanom apsidom. Ona je u tlocrtu trobrodna, a u svodovima jednobrodna. Podijeljena je u tri traveja koje određuju stupovi. Liturgijski namještaj crkve sv. Lovre i njen portal, pripisuju se zadarsko-kninskoj klesarskoj radionici. U Gliptoteci HAZU nalaze se sadreni odljevi portala i fragmenti oltarne pregrade.

11. Portal crkve sv. Lovre u Zadru

Autor / radionica: Zadarsko-kninska radionica

Datacija; original: kraj 11. st.; odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 2,54 m, š. 1,52 m

Inventarni broj: HZ-323(1-3)

Smještaj originala: Arheološki muzej, Zadar

Opis:

Sadreni odljev portala koji je pripadao sjevernim vratima crkve sv. Lovre, odakle je demontiran 1886. godine i smješten u Arheološki muzej u Zadru. Sastoji se od dva dovratnika, nadvratnika u obliku zabata i praga. Unutrašnji rub dovratnika ukrašen je astragalom koji uokviruje lozicu. Lozica se sastoji od voluminoznih stabljiki iz kojih izlaze listovi te se penje prema vrhu i završava s dvije ptičje glave. Po sredini lijevog dovratnika na lozicu je postavljen lik Bogorodice, a nasuprot njoj na desnom dovratniku lik arhanđela Gabrijela s kojim tvori scenu Navještenja. U središtu zabata smješten je Krist unutar mandorle koju pridržava po jedan anđeo sa svake strane. Krist sjedi na prijestolju, u desnoj ruci drži žezlo, a lijeva ruka mu je na prsima i iznad nje knjiga s natpisom *IHS/XPI*. Stilizirani prikaz Krista specifičan je za klesarsku obradu

ljudskih likova zadarsko-kninske radionice. Likovi imaju izdužene duguljaste glave, bademaste oči, duguljast nos i plastično modeliranu draperiju. U kutovima zabata nalaze se grifoni s podignutim krilima a šapom pridržavaju stablo života. Portal crkve sv. Lovre primjer je novih strujanja u srednjovjekovnoj likovnosti, kada skulptura izlazi na vanjštinu crkvenog objekta. On potvrđuje da je i u manje sredine, kao što je srednjovjekovni Zadar, polako prodirao duh romanike, koji se najviše ogleda u cjelovitoj ikonografskoj koncepciji portala. Na portalima od tada narednih nekoliko stoljeća trijumvirat će koncept pobjedničke crkve s dominantnim likom Krista suca u središtu. Posebnost zadarskog portala očituje se u njegovoj jedinstvenosti jer pripada samom početku ovakvih ikonografskih rješenja u razmjerima europske romanike. I. Petricioli iznosi pretpostavku o vremenu nastanka u 1040.-im godinama. Modelacija i ikonografski program portala govore u prilog datiranju u kasno 11. stoljeće.

Literatura:

Hilje, E., „Kiparstvo zadarske nadbiskupije od XII. do XVI. stoljeća“, u: *Umjetnička baština zadarske nadbiskupije –Kiparstvo*, (ur.) N. Jakšić, Emil Hilje, Zadar, 2008., 146.; Bianchi, C. F., *Zara cristiana: I Zadar*, 1877., 447.; Eitelberg, R., *Mittelalterlichen Kunstdenkmaler Dalmatiens*, Beč, 1884., 133-134.; Smirnich, G., *La collezione dei monumenti medioevali nel Museo di S. Donato in Zara*; Ephemeris Bihaćensis, Zadar, Apud Lucam Vitaliani et filios, 1894., 17.-22., 18.; Petricioli I., „Crkva sv. Lovre u Zadru“, u: *Starohrvatska prosvjeta*, Vol. III, No. 17, 1987., 53-73.

Fragmenti pluteja iz crkve sv. Lovre u Zadru

Sl. 99. Rekonstruirani plutej iz crkve sv. Lovre u Zadru, Arheološki muzej Zadar, (označeni su dijelovi koji su u Gliptoteci HAZU), fotografija: M. Getaldić

Plutej iz crkve sv. Lovre pronađen je u osam fragmenata na različitim lokacijama od 1886. do 1942. godine. Rekonstruirao ih je 1954. godine I. Petricioli. Plutej se datira u 11. stoljeće, a na temelju ponovne pojave ljudskog lika u skulpturi ima sličnosti s plutejima iz crkve sv. Nediljice iz Zadra. U Gliptoteci HAZU ne nalaze se svi fragmenti pluteja i on nije fizički sastavljen kao u originalu, već je razdvojen u šest dijelova. Originalni plutej pravokutnog je oblika s istaknutim vijencima na gornjem rubu pod kojim je šest kasete s figuranim kompozicijama. Na vijencu se izmjenjuju kasete s motivom heraldičkog orla i one ispunjene ornamentom troprutih vrpca u obliku romba s presjecajućim dijagonalama. Ispod vijenca poredano je šest kasete u dva reda. Kasete su međusobno odvojene troprutom pletenicom s okulusom u sredini, a po njihovom vanjskom rubu ispisani su nazivi koji dodatno pojašnjavaju glavne scene Navještenja, Vizitacije i Rođenja u gornjem redu, a u donjem je u središnjoj kaseti sačuvan dio lika vojnika s oklopom koji aludira na scenu pohoda mudraca kralju Herodu, te posljednja, sačuvana scena Kavalkade triju mudraca.

U Gliptoteci HAZU se nalazi zasebno fragment scene Navještenja (kat. br. 14.), Vizitacije (kat. br. 13., 15.) i desnih dviju kaseti s prikazom Rođenja u gornjem dijelu i Kavalkade u donjem (kat. br. 12.). Osim naglašenog plasticiteta i reduciranja grafizma, na pluteju iz sv. Lovre kao novost pojavljuju se natpisi. Kompozicija Rođenja s brojnim figurama prikazana je u vertikalnoj perspektivi. Najveći dio scene zauzima prizor pranja Kristova koji je uronjen u posudu. Desno se nalazi lik Josipa s natpisom IOSEF. Iznad njega je prikazan Anđeo kojem je sačuvana samo glava i uz njega je natpis ANG(ELUS). Iznad ove scene je ležeći lik Marije koja je položena horizontalno i uvijena u pokrivače, a desnu ruku spušta prema Djetetu. Iznad Marije su glave vola i magarca te do njih zvijezda (kat. br. 16.). Ovdje je uprizoren i Jospov san jer je njegov dlan podignut do glave, na koji se oslanja da spava, a pri tome do njega slijeće Anđeo. Cijeli prizor prati u gornjem i bočnom rubu natpis koji se odnosi na tekst proroka Izaije (1,3): COGN(OVI)T BOS POS(S)ESOREM SV(VM ET ASINVS PRESEPE DN SV.

Scena Kavalkade, pohoda triju mudraca, pokušaj je klesara da prikaže perspektivu i likove smjesti u planove. Stoga su u prvom planu trojica mudraca na konjima prikazani potpuno, u drugom planu drugi mudrac s konjem prikazan je do pola, a trećem se samo nazire glava u pozadini. Od prikaza Navještenja (kat. br. 14.) sačuvan je samo dio lika Gabrijele na desnoj strani i u originalu ga prati natpis (ANGEL) VS NVCIAT M(ARIE). Središnji gornji prikaz unutar fasete je kompozicija Vizitacije (kat. br. 13.) s dvjema zagrljenim trudnicama pod edikulama i iznad njih je natpis AVE, a od legende na rubu u originalu je sačuvano samo ELISABETSA.

Od pretpostavljenog drugog pluteja djelomično je sačuvan samo ženski lik na prijestolju (kat. br. 17.) koji prema pretpostavci I. Petriciolija pripada sceni Poklonstva mudraca kao nastavku naracije s prvoga pluteja, te prema pretpostavci N. Jakšića prikazuje Bogorodicu s Djetetom u naručju koja je dio scene Poklonstva mudraca. To je fragment s prikazom tordiranog stupića s kapitelom na kojem su naglašene volute koji podržava ljuskastu konstrukciju pokrova, u cijelosti srodnu arhitektonskom okviru scene Vizitacije. Ženski lik ima veo i aureolu, a sjedi leđima okrenut rubu pluteja. Pluteji i portal crkve sv. Lovre stilski i oblikovno se povezuju s tranzenom s prikazom Maiestas Virginis iz crkve sv. Marije u Biskupiji kod Knina i istom radionicom s romaničkim stilskim tendencijama.

Literatura: Hilje, E., „Kiparstvo zadarske nadbiskupije od XII. do XVI. stoljeća“, u: *Umjetnička baština zadarske nadbiskupije - Kiparstvo 1*, (ur.) N. Jakšić, Emil Hilje, Zadar, 2008., 148.; Jakšić, N., *Klesarstvo u službi evangelizacije*, Split, 2015., 511.

12. Fragment pluteja iz crkve sv. Lovre u Zadru

Autor / radionica: Zadarsko-kninska radionica

Datacija; original: kraj 11. st.; odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,53 m, š. 0,42 m

Inventarni broj: HZ-437

13. Fragment s prikazom susreta Marije i Elizabete

Autor / radionica: Zadarsko-kninska radionica

Datacija; original: kraj 11. st.; odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,25 m, š. 0,3 m

Inventarni broj: HZ-321

14. Fragment s likom anđela iz prizora Navještenja

Autor / radionica: Zadarsko-kninska radionica

Datacija; original: kraj 11. st.; odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,34 m, š. 0,25 m

Inventarni broj: HZ- 305

15. Fragment s natpisom

Autor / radionica: Zadarsko-kninska radionica

Datacija; original: kraj 11. st.; odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,16 m, š. 0,29 m

Inventarni broj: HZ-444

16. Fragment iz prozora Josipova sna i natpisom

Autor / radionica: Nepoznat

Datacija; original: kraj 11. st.; odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,32 m, š. 0,13 m

Inventarni broj: HZ-466

17. Reljef s figurativnim prikazom

Autor / radionica: Zadarsko-kninska radionica

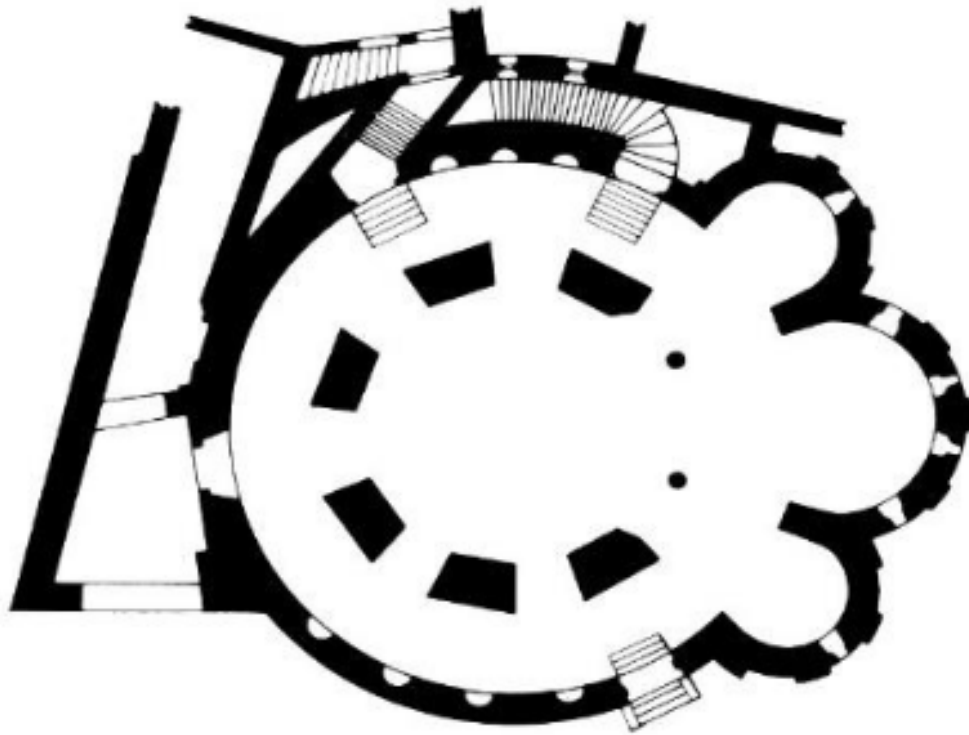
Datacija; original: kraj 11. st.; odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,28 m, š. 0,21 m

Inventarni broj: HZ- 322

CRKVA SV. DONATA, ZADAR

Sl.100. Tlocrt sv. Donata

Crkva sv. Donata u Zadru nalazi se u središnjem dijelu povijesne jezgre grada, na ruševinama antičkoga foruma. Ona je najmonumentalnija građevina u Dalmaciji ranog srednjeg vijeka. Bila je posvećena Sv.Trojstvu, a sadašnje ime nosi od 15. stoljeća po biskupu Donatu koji ju je, prema predaji, dao sagraditi najvjerojatnije početkom 9. stoljeća. Sagrađena je na tradicijama ranobizantske arhitekture, ranog srednjeg vijeka, centralnog je tlocrta s dvostrukim prstenom koji se javlja na nekoliko primjeraka u Europi toga vremena. Crkva je sastavni dio episkopalnog kompleksa i nadovezuje se na starokršćansku katedralu i biskupsku palaču. U Gliptoteci HAZU nalazi se odljev luka oltarne ograde, ugrađen u bočna vrata, tzv. Mala vrata Sv. Donata. Tu su se također nalazili i odljevi donjih dijelova pilona unutrašnjosti koji su nažalost uništeni.

18. Luk oltarne ograde, Mala vrata svetog Donata, Zadar

Datacija; original: 8/9. st., odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,8 m, š. 1,14 m

Inventarni broj: HZ-326

Smještaj originala: Mala vrata sv. Donata, in situ

Opis:

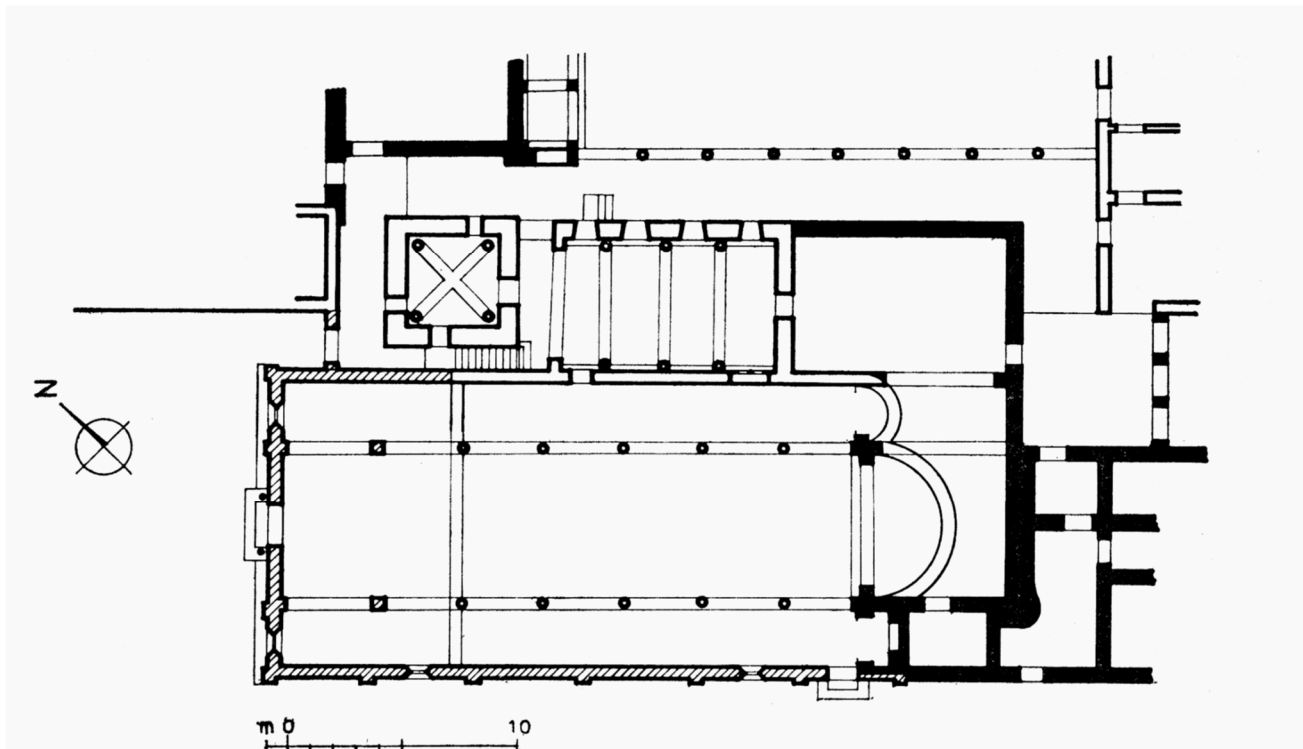
Luk oltarne ograde u cjelini je sačuvan i ugrađen izvana u bočna vrata sv. Donata, tzv. Mala vrata. Njegovo ukrasno polje ornamentirano je predromaničkim elementima u tri zone. Gornja rubna zona ima jednostruke kuke čiji završetak ima rupicu. Kuke su nasuprotno i simetrično okrenute od sredine luka prema lijevoj i desnoj strani, a dodiruju se u začelnoj točki. Srednja plastično istaknuta traka nema ornamente dok je ispod pojas s ornamentom antičkog motiva astragala, koji je svojstven ranosrednjovjekovnoj plastici prije 9. stoljeća.

Literatura:

Gvozdanović, V., [Peter Goss V.], *Starohrvatska arhitektura*, Zagreb, 1969., 77.

Marasović, T., *Dalmatia praeromanica ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji 1*. Split-Zagreb, Rasprava, 2008., 327, sl. 351 c

SV. MARIJA I SAMOSTAN BENEDIKTINKI, ZADAR

Sl. 101. Tlocrt samostanskoga sklopa s označenim osnovnim fazama izgradnje (prema I. Petricioliju)

Crkva sv. Marije do danas je ostala sačuvana u sklopu samostana benediktinki, smještenoga u središnjem dijelu grada. Opatica Čika 1066. godine osniva samostan, koji je obnovljen 1090. i u njegovu sklopu sagrađena je ranoromanička benediktinska bazilika, posvećena 1091. godine. Dužnosti opatice Čike zamijenila je njezina kći Večenega. Ugarsko-hrvatski kralj Koloman 1102. godine potvrđuje kraljevsku slobodu samostanu. To dokazuje i dokument iz 1105. godine, tzv. Vekenegin *privilegium*, izdan u isto doba kada je sagrađen romanički zvonik crkve sv. Marije, točno datiran natpisom, te Vekenegin epitaf u kapitulskoj dvorani. U Gliptoteci HAZU nalazi se odljev iz kapitularne dvorane s Vekeneginim epitafom.

19. Vekenegin grob, kapitularna dvorana, samostan sv. Marije, Zadar

Datacija; original: 11. st., odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: gornji dio: v. 0,93 m, š. 2,05 m, stup: v. 63 m, donji dio: v. 66 m, š. 2,05 m

Inventarni broj: HZ- 314(1-3)

Smještaj originala: in situ

Opis:

Sadreni odljev grobnice iz samostanske vijećnice (kapitula) sv. Marije opatice Vekenega, koja je dovršila gradnju samostanskog sklopa, i preminula 1111. godine.

Natpis na ploči iznad bifore: *LAUDE NITENS MULTA IACET HIC VEKENEGA SEPULTA: Q(UAE) FABRICA(M) T(UR)RIS SIMUL ET CAPITOLIA STRUX(IT). HAEC (ili HAE) OBIT UNDENO CENTU(M) PO(ST) MILLE SUB AEVO, QUO VENIENS (CHRISTUS) CARNIS GESTAVIT AMICTUS, NOS HABET E(ST) ANNUS QUINTUS QUO REX COLOMANN(US) P(RAE)SUL ET EST DECIM(US) QUO G(RE)G(O)R(IU)S FUIT ANNUS.*

U prijevodu glasi: Sjajeći mnogom hvalom leži tu pokopana Vekenega koja je sagradila zdanje tornja i ujedno kapitul. Ona je preminula jedanaeste godine i sto poslije tisuću od vremena u kojem je došao Krist i ponio ogrtač puti. A peta je godina od kako nas ima kralj Koloman, deseta je od kako je Grgur postao kolovođom. Natpis na lijevoj strani bifore: *ORET QUI SPECTAT DICENS: IN PACE QUIESCAT, CORPU(S) UT ARCA TEGAT FLATUS ET ALTA PETAT.* U prijevodu: Neka se moli onaj koji gleda govoreći: Počivala u miru da kako joj kovčeg pokriva tijelo i dah poleti u visine. Natpis na desnoj strani bifore: *HUC VENIENS*

*VULTUM FER ET HOC CERNENDO SEPULCHRUM „HUIC PIE“ DIC „ANIME DA
REQUIEM DOMINE“.* Prevedeno: Dolazeći ovamo, okreni lice i gledajući ovaj grob, reci:
„Ovoj pobožnoj duši podaj mir, Gospodine.“ Natpis na dnu bifore s prednje strane sarkofaga:
*RES FLUITANT CUNCTAE MUNDI VELUT IMPET(US) UNDAE. QUICQ(U)ID ET
EXORITUR, LABIT(UR) ET MORITUR. MENTE DEUM PURA SEMPER VEKENEGA
SECUTA. NON PENIT(US) MORITUR SED MORIENS ORITUR. NAMQ(UE) PROBOS
MORES CUIPIENS SERVARE SORORES. ACTIB(US) EXCOLUIT VOCE Q(UO)D HAS
MONUIT. HOSTIS AB INSIDIIS ADITUS BENE CAVIT OVILIS. QUAQ(UE) REGENTE
DOMUS CREVIT ET ISTE LOCUS. IN FESTO SACRI COSMAE MIGRAT AC DAMIANI, UT
SIT IN ARCE DEI VITA PERHENNIS EI.*

U prijevodu: Sve svjetske stvari protječu kao strujanje vala. Što god nastaje, urušava se i umire. Čiste duše Vekenega je uvijek slijedila Boga. Ne umire posvema, nego se umirući rađa. Naime, želeći da sestre čuvaju dobro vladanje, djelima je odnjegovala ono na što ih je riječju opominjala. Od neprijateljskih je zasjeda dobro čuvala pristup toru. Dok je ona njome upravljala, povećavala se kuća i ovo mjesto. Odselila se o svetkovini svetoga Kuzme i Damjana, neka joj u Božjoj utvrđi bude vječni život.

Literatura:

Laude nitens multa, Zbornik radova s kolokvija u povodu 900. obljetnice Vekenegina epitafa,
(ur.) P. Vežić, I. Josipović, Zadar, Sveučilište u Zadru, 2018.

ZADAR, NEPOZNATO NALAZIŠTE

20. Fragment s natpisom i kukama, Zadar

Datacija; original: 9. st. odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,22 m, š. 0,4 m

Inventarni broj: HZ-307

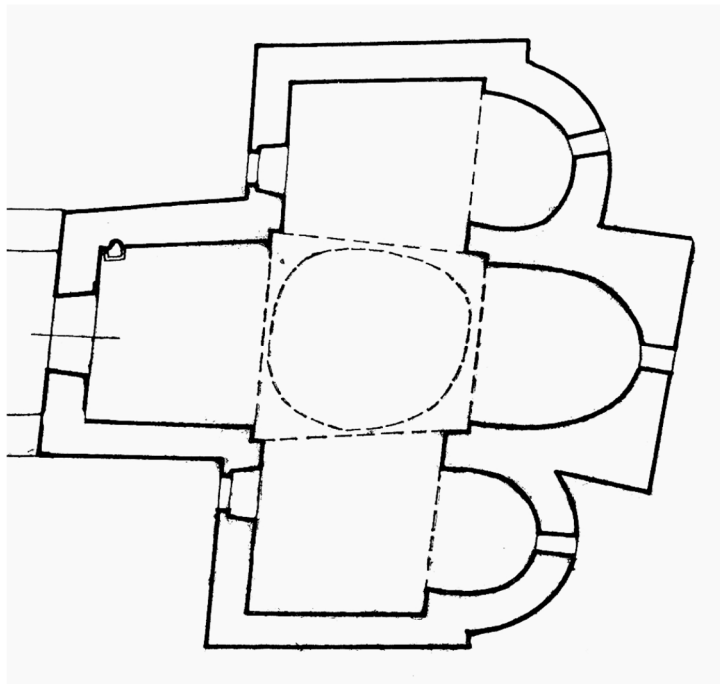
Opis: Fragment ornamentiran u tri zone, gornja rubna zona ima troprute kuke, središnja je jako oštećena, dok se u donjoj zoni nalazi latinski natpis: REMDIETSTEN

Literatura: nije objavljeno

NIN

Nin u ranom srednjem vijeku postaje važan politički, kulturni i vjerski centar. On je prvo vjersko središte Hrvata u ranom srednjem vijeku, a od sredine 9. stoljeća sjedište je hrvatske biskupije. Kao najstariji hrvatski kraljevski grad, bio je stalna ili povremena prijestolnica hrvatskih narodnih vladara: knezova Višeslava, Trpimira i Branimira, kraljeva Tomislava, Petra Krešimira IV., Dmitra Zvonimira, knezova Šubića Bribirskih. Ranosrednjovjekovno razdoblje obilježeno je preuređivanjem postojećih ranokršćanskih crkava (Sv. Anselmo, Sv. Marija) i gradnjom novih sakralnih građevina (Sv. Križ, Sv. Nikola).

CRKVA SV. KRIŽA, NIN

Sl. 102. Tlocrt Sv. Križa u Ninu

Crkva Sv. Križa se nalazi u središtu grada Nina. Na osnovi tipologije arhitekture pretpostavlja se da je crkva podignuta u 9. stoljeću, a obnovljena za vrijeme župana Godečaja u 11. stoljeću, o čemu svjedoči nadvratnik portala s njegovim uklesanim imenom.

21. Maketa sv. Križa u Ninu

Autor / radionica: Preparatorska radionica Gliptoteke HAZU

Datacija; original: 9. st.; odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,36 m, š. 0,36 m, d. 0,36 m, postolje: v. 0,5 m, d. 0,52 m

Inventarni broj: G- HZ-919-1

Opis: Crkva sv. Križa tipološki pripada centralnom tipu predromaničke crkvene arhitekture, križne-troapsidalne varijante, smatra se (Marasović 1994: 56.) najbolje sačuvanim primjerom tog tipa, ne samo u Hrvatskoj nego i u europskoj predromanici. Unutrašnji prostor širi se u svetište s tri polukružne apside, od kojih je središnja upisana, a bočne su istaknute u prostoru. Svodovi nad apsidama oblikovani su kao polukalote i oslonjeni na ugaone trompe, koje nose tambur nad središnjim prostorom križišta. U tjemenu svake apside je prozor, a jedan se nalazi i na južnom dijelu tambura. Vanjski plašt crkvice raščlanjen je u gornjim zonama plitkim nišama. Kupola ima nepravilni elipsoidni oblik i sužuje se prema vrhu. Sve mjere crkvice na najdužim dijelovima iznose 9 m, a tolika je i dužina, širina i visina. Prema Pejakoviću (Pejaković 1978: 17-41.) crkvice je služila kao svojevrsan sat i kalendar u vrijeme građenja.

Literatura:

Kolega, M. *Aenona stambena arhitektura*, Zadar, Sveučilište u Zadru, 2019., 138.-145.

Pejaković, M. *Broj iz svjetlosti: starohrvatska crkvice Svetog Križa u Ninu*, Zagreb, Nakladni zavod Matice hrvatske, 1978.; Vežić, P., *Dvije memorije križnoga tlocrta: Sv. Vid u Zadru i Sv. Križ u Ninu*, Zadar, Sveučilište, 2017., 17-41.

22. Maketa presjeka sv. Križa u Ninu

Autor / radionica: Preparatorska radionica Gliptoteke HAZU

Datacija; original: 9 st.; odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,36 m, š. 0,36 m, d. 0,36 m, postolje: v. 0,5 m, d. 0,52 m

Inventarni broj: HZ-919-2

23. Nadvratnik s natpisom župana Godečaja, sv. Križ, Nin

Autor / radionica: Nepoznat

Datacija; original: prva polovina / sredina 11. st., odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,43 m, š. 1,43 m,

Inventarni broj: HZ-79

Smještaj originala: Arheološki muzej u Zadru

Opis:

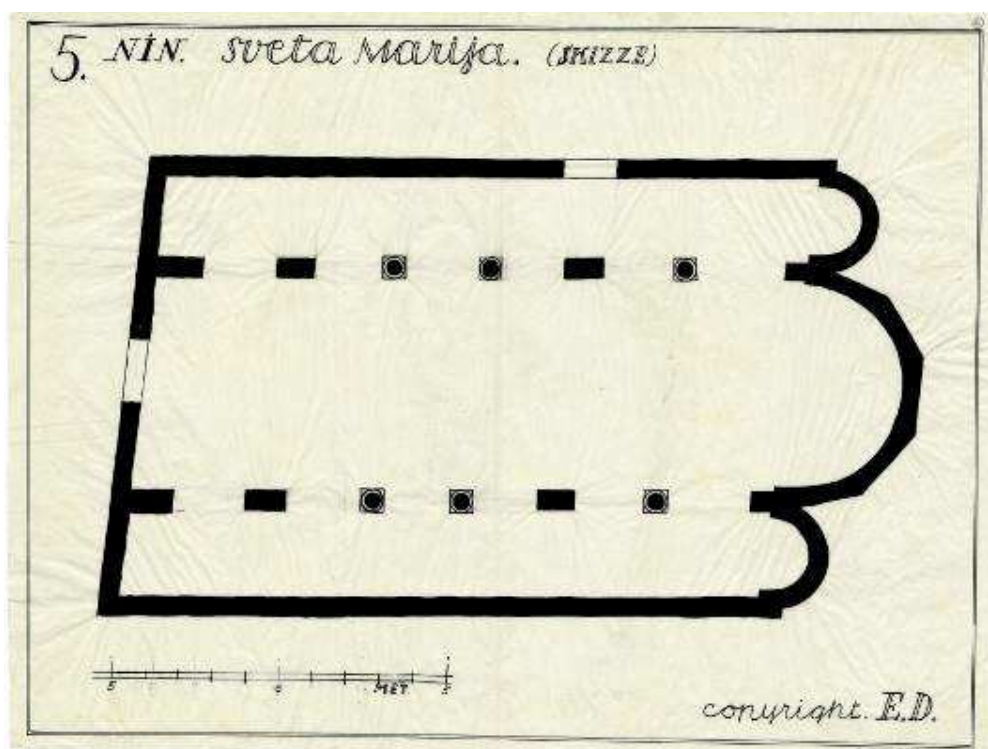
Sadreni odljev nadvratnika koji je frontalno ukrašen s dvije zone. U gornjoj je ornamentiran troprutom pletenicom koja čini deset kružnica unutar kojih je šest rozeta i četiri križa, a donje polje ispunjeno je biljnom viticom. Natpis je uklesan s donje strane, a sadrži ime i titulu donatora ninskog župana Godečaja. Slova su nečitka i epigrafski je karakterističan znak ξ. Izvorni je nadvratnik zbog mogućih daljnjih mehaničkih, kemijskih i bioloških oštećenja 1969. godine zamijenjen kopijom. Original se nalazi u Arheološkom muzeju u Zadru. Natpis glasi: *GODEČAI IVPPANO (qvi?) ISTO DOMO CO((m)psit)* (Petricioli 1969: 319-320.) Brojni su znanstvenici još od 19. stoljeća nadvratnik različito datirali od 8. do 13. stoljeća. (Delonga 1996: 204.) Neki autori datiraju natpis u 11. stoljeće prema morfološkim osobinama pisma te paleografičko-epigrafičkim odrednicama natpisa i pisma 11. stoljeća.

Manji ulomak gornjega lijevog kuta nadvratnika pronašao je 1909. ili 1910. godine don Luka Jelić uz sjeveroistočni zid sjeveroistočnoga kraka crkve, te ga je postavio na njegovo izvorno mjesto. Od Jelićeva vremena do početka konzervatorskih radova na crkvi 1968. godine taj je fragment izgubljen, tako da zbog te činjenice prilikom izvedbe i postavljanja kopije nadvratnika on nije rekonstruiran, pa se danas njegov izvorni smještaj u cjelini nadvratnika više ne može doživjeti niti na originalu, niti na kopiji koja se nalazi na samoj crkvi. Taj se izgubljeni fragment nalazi u odljevu u Gliptoteci HAZU.

Literatura:

Delonga, V. *Latinski epigrafički spomenici u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj*, Split, 1996., 209-210, 297, 299-300, 314-315, 334, 336-337, 352, T. LXIX, 175.; Vežić, P., *Dvije memorije križnoga tlocrta: Sv. Vid u Zadru i Sv. Križ u Ninu*, Zadar, Sveučilište, 2017., 39-41., sl. 37, sl. 39.

BAZILIKA I CRKVA SV. MARIJE, NIN

Sl. 103. Tlocrt crkve sv. Marije, (preuzeto iz: Zbirka Ejnar Dyggve

Bazilika Sv. Marije nalazi se na sjeverozapadnoj strani otočića, uz gradske zidine. Prema pronađenim ulomcima ciborija, crkveni je kameni namještaj bio visoke kvalitete. Tijekom kasne antike crkva je porušena i na njenom mjestu izgrađena je nova bazilika uz koju je u 10. stoljeću podignut benediktinski samostan. Nad ostacima te crkve i benediktinskog samostana u sedamdesetim godinama 20. stoljeća izgrađene su dvije obiteljske kuće, tako da su onemogućena daljnja istraživanja.²⁰⁵ U Gliptoteci HAZU nalaze se odljevi dva ranokršćanska akantizirajuća kapitela, kao i odljev fragmenta oltarne pregrade pilastra koji se datira u početak 11. stoljeća.

²⁰⁵ Usp: Petricioli, I., „Osvrt na ninske građevine i umjetničke spomenike srednjeg i novoga vijeka“, u: *Radovi instituta JAZU u Zadru*, sv. 16-17, (Povijest grada Nina), Zadar, 1969., 319.-320.

24. Kapitel, crkva sv. Marije, Nin

Datacija; original: 6. st.; odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,27 m, š. 0,26 m, d. 0,15 m, d. 11 cm

Inventarni broj: HZ-77

Nabava: Ljevano na trošak Društva za podizanje spomenika kralju Tomislavu (1925. – 1932.), i ustupljeno Gipsoteci u pohranu 1938. godine, a kada Društvo prestaje s radom 1945. godine zbirka prelazi u vlasništvo Gipsoteke.

Opis:

Sadreni odljev kapitela čija je površina kapitela ornamentirana akantizirajućim lišćem, koje je geometrizirano. Osjećaj reljefnosti i kontrast svjetlih i tamnih ploha postignuti je upotrebom svrdla.

25. Kapitel, crkva sv. Marije, Nin

Datacija; original: 6. st.; odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,31 m, š. 0,26 m

Inventarni broj: HZ-78

Nabava: Ljevano na trošak Društva za podizanje spomenika kralju Tomislavu (1925. – 1932.), i ustupljeno Gipsoteci u pohranu 1938. godine, a kada Društvo prestaje s radom 1945. godine zbirka prelazi u vlasništvo Gipsoteke.

Opis:

Sadreni odljev kapitela konusnog oblika s površinom ornamentiranom motivom stiliziranog akantusovog lišća, koje se nalazi obrubljeno troprutom trakom koja je pri vrhu zašiljena. Kontrast svjetla i sjene postignut je upotrebom svrdla.

26. Fragment pilastra oltarne ograde s ornamentom pletera i životinjom, crkva sv. Marije,

Nin

Autor / radionica: klesarska radionica u Ninu

Datacija; original: poč. 11. st., odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,43 m, š. 0,34 m

Inventarni broj: HZ-149

Smještaj originala: Nin, ranije Zbirka u crkvi sv. Križa u Ninu

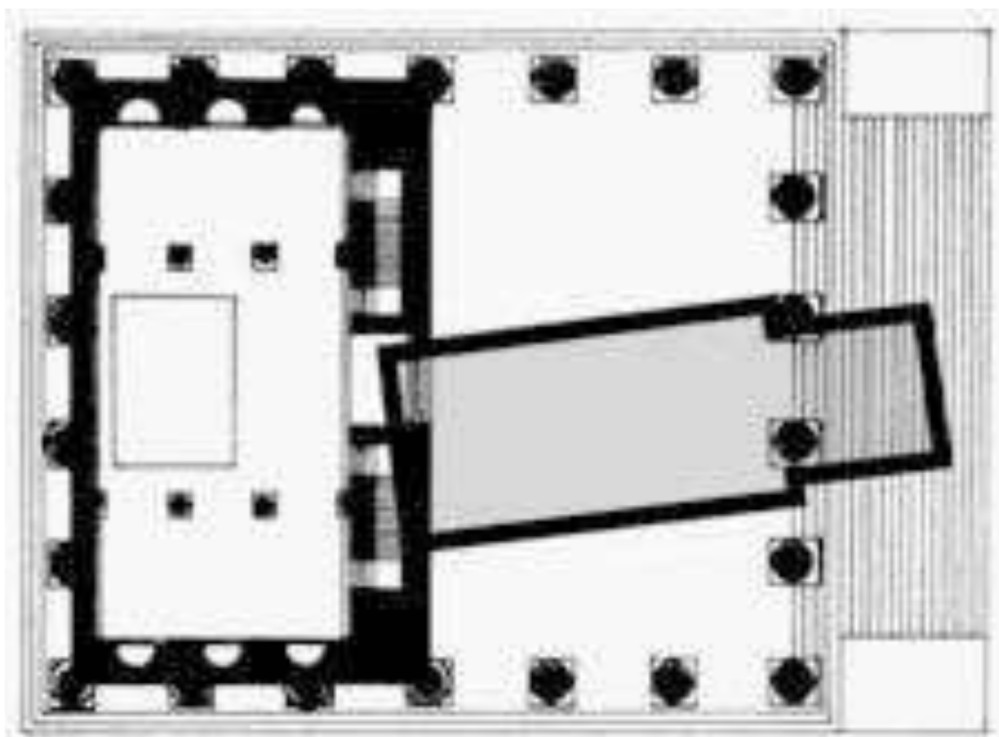
Opis:

Sadreni odljev fragmenta pilastra ukrašenog peteroprutim medaljonom unutar kojeg se nalazi životinjski lik, konjskog tijela, lavljeg repa i ptičjih nogu. I. Petricioli ga identificira kao jaganjca, D. Jelovina i N. Jakšić kao konjića, a R. Jurić naziva ga lavom. U uglovima fragmenta gdje se isprepliću čvorovi raspoređene su male vitice s plodom češera koje ispunjavaju praznine između kružnih segmenata i ruba pilastra. Ovaj fragment je gornji rub pilastra. Izrada ornamenta ima romaničke stilske karakteristike.

Literatura: Hilje, E., „Kiparstvo zadarske nadbiskupije od XII. do XVI. stoljeća“, u: *Umjetnička baština zadarske nadbiskupije – Kiparstvo 1*, (ur.) N. Jakšić, Emil Hilje, Zadar, 2008., 123.;

Vežić, P., „Ninska crkva u ranom srednjem vijeku - problem kontinuiteta i rezultati arheoloških istraživanja“, u: *Starohrvatska spomenička baština: Rađanje prvog kulturnog pejzaža*, (ur.) M. Jurković, T. Lukšić, Zagreb, 1996. 87-100.

SV. MIHOVIL, NIN

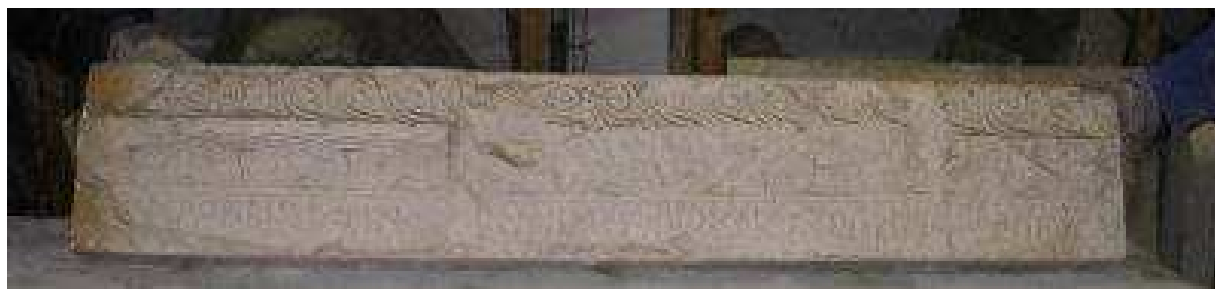

Sl. 104. Tlocrt hrama i kasnosrednjovjekovne crkve sv. Mihovila (preuzeto iz: Marasović 2009: 203.)

Ranosrednjovjekovna crkva Sv. Mihovila bila je izgrađena nad ostacima rimskog hrama, a srušena je 1912. godine. Uz nju se nalazio prvotni benediktinski samostanski sklop s titularom Sv. Ambroza, koji je oko 880. godine uredio opat Teudebert, o čemu svjedoči njegov latinski natpis da je „u doba Branimira kneza Slavena“ dao izgraditi crkveni namještaj u nekoj predromaničkoj crkvi (odnosi se na crkvu sv. Mihovila).

U Gliptoteci HAZU nalaze se dva arhitrava koja su rekonstruirana od sedam pronađenih ulomaka kao i u originalu. Natpisi su djelomično i teško čitljivi jer je kamen nagrižen solju, a cjelokupni posvetni tekst natpisa s oba arhitrava moguće je rekonstruirati tek na temelju sačuvane dokumentacije Luke Jelića koji je istraživao crkvu.

27. Natpis kneza Branimira, Sv. Mihovil, Nin

Autor / radionica: benediktinska klesarska radionica

Datacija; original: 879. – 892.; odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,27 m, š. 1,54 m, d. 0,11 m

Inventarni broj: HZ- 76

Opis:

Sadreni odljev fragmenta arhitrava oltarne pregrade U gornjem dijelu grede su niske kuke troprutih drški usmjerene u desnu stranu i oslonjene na profilirano rebro. U sredini su troprute petlje, tzv. pereci, a u donjem dijelu je epigrafičko polje s natpisom na latinskom:

(...t) EMPORIBS DOM(i)NO B(ra)NIMERO DUX SCLAUORUM (...)ORIT HU(...) (sc.opus)

Prijevod: U vrijeme gospodina Branimira, kneza Slavena (...) (Ž. Rapanić, 1984.)

Literatura: Delonga, V., *Latinski epigrafički spomenici u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj*, Split, 1996., 202-209.; Rapanić, Ž., Bilješka uz četiri Branimirova natpisa, u: *Starohrvatska prosvjeta*, vol. III, no. 11, 1981., 179.- 190., 183. -184.

28. Natpis kneza Branimira, Sv. Mihovil, Nin

Autor / radionica: benediktinska klesarska radionica

Datacija; original: 879. – 892.; odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,285 m, š. 2,1 m, d. 0,11 m

Inventarni broj: HZ-76-1

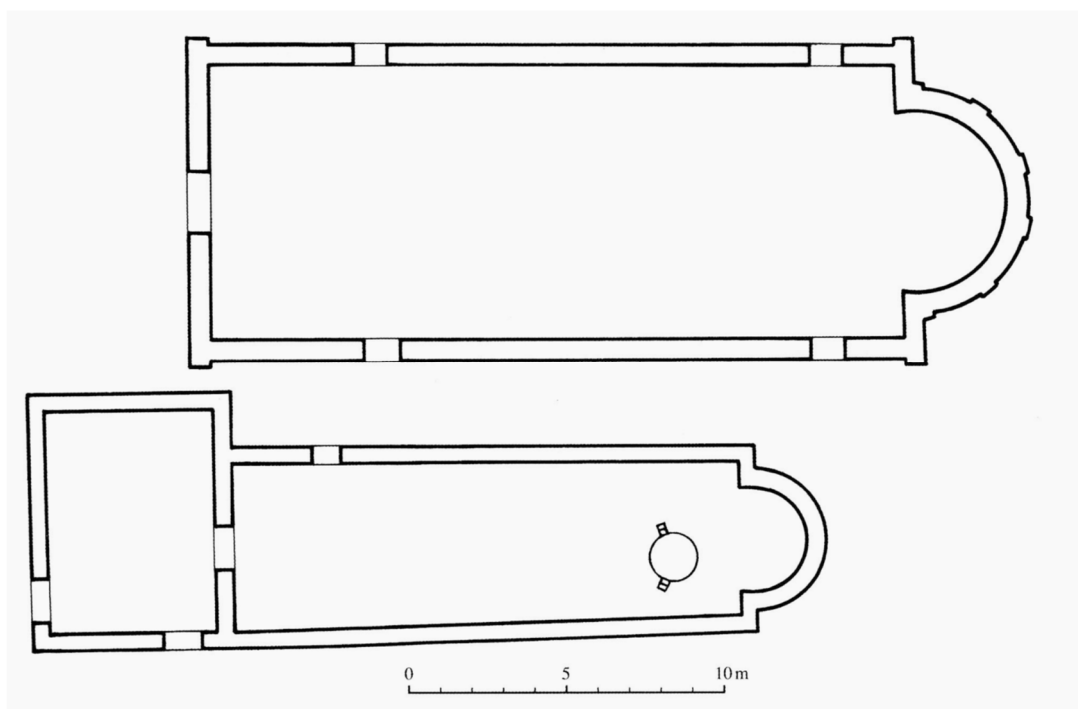
Opis:

Sadreni odljev fragmenta arhitrava oltarne pregrade. Gornji dio grede ima ornament kuka troprutih drški usmjerenih u lijevu stranu koje su oslonjene na profilirano rebro. U središnje polju su troprute petlje, tzv. pereci, a u donjem dijelu je epigrafičko polje s natpisom: *EGO TEUDEBERTUS ABBA(s) PRO REMEDIO ANIME MEE FIERI ROG(avi) (quis l) EGET ORET PRO ME PECCATOR(e)*

Prijevod: Ja opat Teudebert, molio sam neka (učinjeno) bude za spasenje moje duše. Tko čita neka moli za me grijешnika.

Literatura: Delonga, V., *Latinski epigrafički spomenici u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj*, Split, 1996., 207-208., tab. LXVII, 174/2; Rapanić, Ž., Bilješka uz četiri Branimirova natpisa, u: *Starohrvatska prosvjeta*, vol. III, no. 11, 1981., 179.- 190., 183. -184.

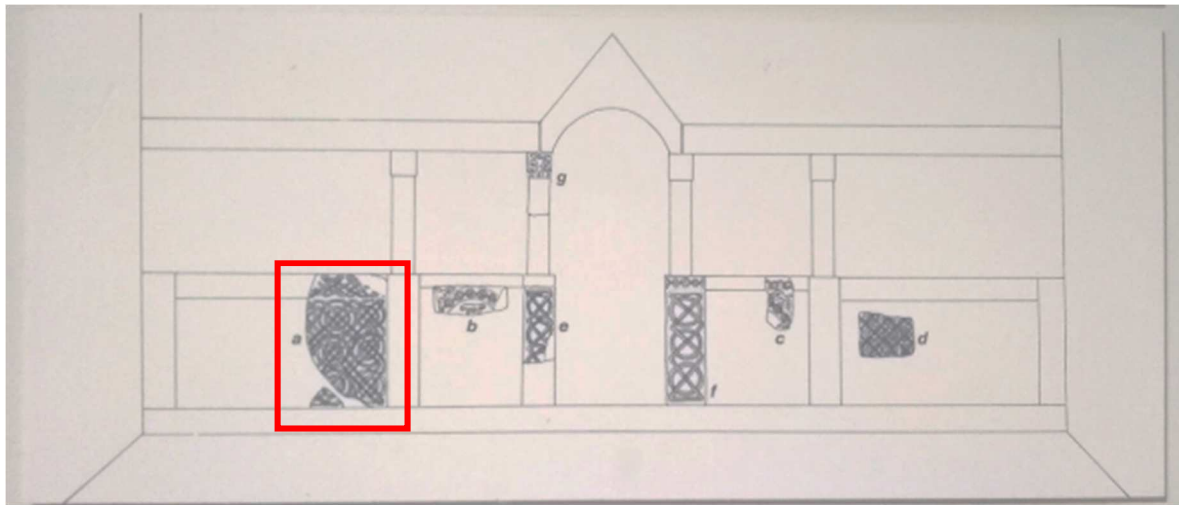
CRKVA SV. ANSELMA, NIN

Sl. 105. Tlocrt starokršćanskih dvojnih crkava (prema P. Vežiću)

Kompleks župne crkve sv. Anselma (Asela), prve hrvatske katedrale, nalazi se na južnoj strani Trga kneza Višeslava u Ninu. Ranosrednjovjekovni sklop katedrale sv. Anselma, nastao je opsežnim preuređenjem ranijega starokršćanskog kompleksa koji se datira u 6. stoljeće, a sastojao se od dvije usporedne crkve: veće sjeverne i manje južne. U 9. stoljeću sjeverna bazilika postaje stolnom crkvom hrvatskoga biskupa. Zadržala je osnovni oblik, ali pregradnja

su zahvatile gornju zonu zida oko prozorskih otvora. Izrađen je i novi, predromanički liturgijski namještaj i dograđena krstionica sjeverozapadno od apside. U Gliptoteci HAZU nalazi se fragment pluteja oltarne pregrade.

Sl. 106. Rekonstrukcija oltarne pregrade s označenim odljevom u Gliptoteci HAZU (prema: M. Kolega 2004.)

29. Fragment pluteja, Crkva sv. Anselma, Nin

Autor / radionica: Dvorska klesarska radionica iz vremena kneza Branimira

Datacija; original: 9. st., odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 1,04 m, š. 0,64 m

Inventarni broj: HZ-695

Opis:

Površina fragmenta pluteja prekrivena je precizno klesanim motivom gustih troprutih učvorenih kružnica koje presjecaju troprute dijagonale. Identičan motiv javlja se istodobno u Ninu, Kuli Atlagić i Stupovima u Biskupiji te u Muću.

Literatura:

Jakšić, N., *Klesarstvo u službi evangelizacije*, Split 2015., 351., sl. 4.

30. Krsni zdenac iz vremena kneza Višeslava, Nin

Datacija; original: 9. st.; odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,88 m

Inventarni broj: HZ-75

Opis:

Sadreni odljev Višeslavove krstionice koja je jedan od najznačajnijih povijesno-umjetničkih i epigrafskih spomenika ranosrednjovjekovnog Nina. Služila je u obredu pokrštanja odraslih osoba uranjanjem, što potvrđuju njene dimenzije. Krstionica je heksagonalnog oblika i sužava se prema dnu. Njeni bridovi ukrašeni su tordiranim stupićima sa stiliziranim kapitelima s dvije volute. Na prednjoj strani krstionice nalazi se križ ornamentiran troprutom pletenicom s krajevima koji završavaju volutama, a osovljen je na tordiranom nosaču. Gornji rub zdenca višestruko je profiliran i ima polje s natpisom isklesanim u kapitali:

„Ovo (vrelo) izvor naime prima nemoćne, da ih prosvijetli. Ovdje se čiste od svojih zločina što ih primiše od prvoga roditelja, da postanu kršćani spasonosno ispovijedajući vječno Trojstvo. Ovo je djelo vješto (majstorski) napravio (uresio) svećenik Ivan u vrijeme kneza Višeslava, iz pobožnosti pak u čast Sv. Ivana Krstitelja, da posreduje za nj i njegova štitićenika.“²⁰⁶

²⁰⁶ Prijevod je preuzet iz Delonga 1996., 205., i nadopunjen (prijevod termina compsit) prema Matijević Sokol 2007., 11.

Iz posvetnog natpisa saznaje se da je zdenac dao izraditi svećenik Ivan u vrijeme kneza Višeslava. Spomenik se datira na početak 9. stoljeća. Krstionica je uočena u 19. stoljeću u Veneciji u kapucinskom samostanu San Salvatore na otočiću Guidecca, a 1853. prenesena je u Muzej Correr. Godine 1942. zamijenjena je za dvije slike talijanskog majstora Vittorea Carpaccia, (Sveti Petar Mučenik i Sveti Sebastijan) iz Strossmayerove galerije u Zagrebu. U Muzej hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu prenesena je 1958. godine, gdje se i danas nalazi. Izvorni smještaj krsnog zdenca je nepoznat ali pretpostavlja se temeljem arheoloških istraživanja Nadžupnog kompleksa sv. Anselma, gdje je u južnoj prostoriji (za koju se pretpostavljalo da je oratorij) pronađen krsni zdenac. Istraživanja koja je provela Marija Kolega, pokazala su ranokršćanski sloj arhitekture u Nadžupnom kompleksu sv. Anselma (Kolega 2002., 73-78.; 2014., 15-28.). S južne strane crkve spominje se pronalazak ranokršćanske piscine, taj je zdenac svojom sjeveroistočnom stranom zalazio ispod temelja današnje riznice. Zdenac je gotovo kružnog oblika, s dvama krakovima stepenica. Tijekom ranog srednjeg vijeka oba kraka stepenica su bila zatrpana, a krstionica opremljena kamenim namještajem. Na temelju arheološke stratigrafije, zaključuje se da je južni kompleks bio u funkciji baptisterija sve do gradnje kapele sv. Marcele (Gospe od Zečeva) u 16. stoljeću.

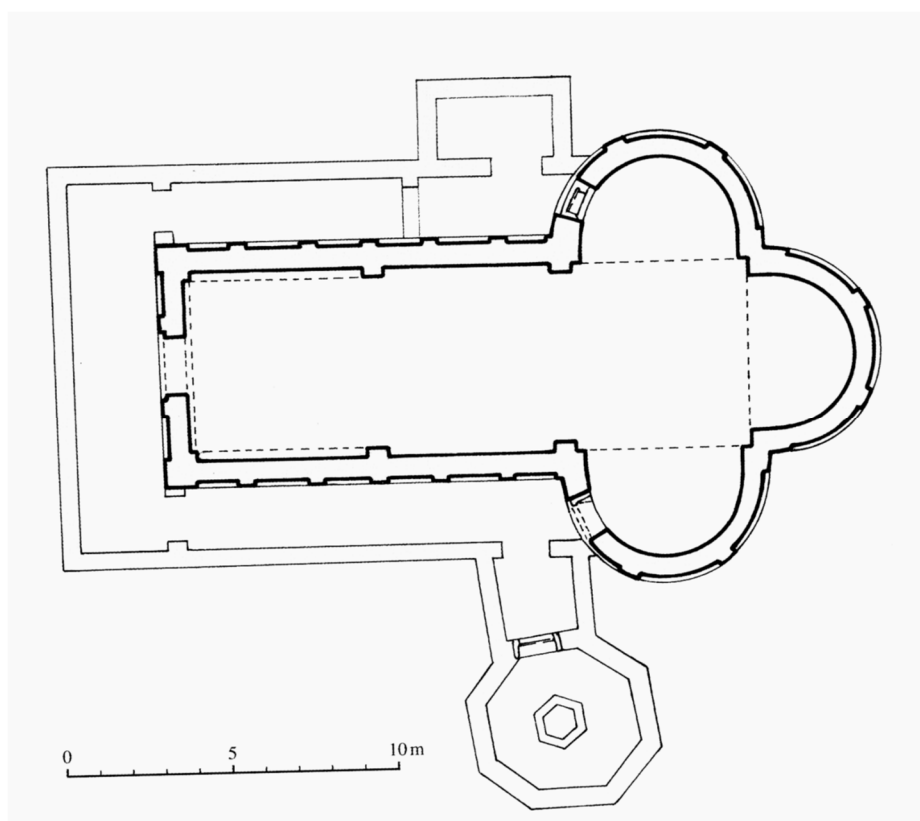
Literatura:

Delonga, V. *Latinski epigrafički spomenici u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj*, Split, 1996.,
Jakšić, N., *Klesarstvo u službi evangelizacije*, Split, 2015.; Jelić, L., „Spomenici grada Nina“, u: *Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva*, IV, 1902., 104. Karaman, Lj., „O vremenu krstionice kneza Višeslava“, u: *Peristil*, 3, 1960., 107-109.; Kolega, M., „Ranokršćanski sloj arhitekture u Nadžupnom kompleksu Sv. Asela u Ninu“, u: *Ars Adriatica*, 4, 2014., 15-28.; Kolega, M., „Nin - Nadžupni kompleks Sv. Anselma (Asela). Istraživanja godine 2001.“, u: *Obavijesti - Hrvatsko arheološko društvo*, 34., 2002., 2; 73-78.; Matijević Sokol, M., „Krsni zdenac Hrvata: Paleografsko-epigrafska raščlamba natpisa krstionice kneza Višeslava“, u: *Croatica Christiana Periodica*, 59, 2007., 1-31.; Petricioli, I., „Krstionica s imenom "Vuissasclavo duci" i problem ninskog podrijetla“, u: *Starohrvatska prosvjeta*, III/14, 1984., 125-134.

PRIDRAGA KOD NOVIGRADA (ZALEĐE ZADRA)

Selo Pridraga nalazi se 35 km SI od Zadra i 5 km JI od Novigrada na poluotoku koji razdvaja Novigradsko more i Karinsko more. Na zapadnom rubu sela smještena su dva arheološka lokaliteta današnje Pidrage tj. srednjovjekovnog Dolca. Jedan je starokršćanska crkva sv. Martina, koja je bila kongregacijska crkva za veću zajednicu vjernika a drugi je lokalitet pod nazivom Mijovilovac ili Manastirine s predromaničkim oratorijem sv. Mihovila, koji je bio privatni oratorij nekog hrvatskog velikaša, iz vremena kneza Trpimira. To potkrjepljuju arheološki nalazi kamenih reljefa koji se pripisuju *Klesarskoj radionici Trpimirove* vladavine.

CRKVA SV. MARTINA U PRIDRAGI

Sl. 107. Crkva sv. Martina, preuzeto iz: Josipović 2018, 13., sl. 9.

Crkva Sv. Martina u Pidrangi nastala je kao slobodnostojeći trikonhos na kraju 5. stoljeća ili početkom 6. stoljeća. U drugoj trećini 6. stoljeća uklopljena je u prsten naknadno prigradenih prostorija, od kojih je važna i osmerostrana krstionica s njene južne strane. Crkva je građena u više faza, u 9. stoljeću crkva je u nekoliko navrata opremana predromaničkim namještajem. U Gliptoteci HAZU nalaze se fragmenti u odljevu iz predromaničke faze opreme crkve iz 9. stoljeća.

31. Ulomak pluteja s poprsjem ratnika, sv. Martin, Pridraga kod Novigrada

Autor / radionica: Majstor zadarskih ambona

Datacija; original: prvo desetljeće 9. st.; odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,22 m, š. 0,4 m

Inventarni broj: HZ-87

Smještaj originala: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, inventarni broj: 1105,

Zbirka srednjovjekovnih kamenih spomenika

Mjesto pronalaska: ulomak je pronađen na groblju uokolo crkve sv. Martina u Pidrasi 15. srpnja 1891. godine.

Opis:

Sadreni odljev fragmenta pluteja ornamentiran je prikazom ratnika ispod troprutoe lučne arkade. Lik je sačuvan samo do pojasa, a u starijoj literaturi prepoznavao se kao prikaz sv. Martina. Muški lik okrenut je ulijevo u profilu, desnom rukom drži mač koji mu je zapasan o pojasu s lijeve strane, a lijevom rukom podignutom u ramenu i savijenom u laktu drži okrugli štit. Tijelo mu je neproporcionalno, a pokreti su nezgrapno oblikovani. Odjeća mu je naznačena samo u dijelovima gdje ima mač, balčak tj. nakrsnicu. Lice mu je prikazano u profilu s naglašenim ostrim nosom, šiljatom bradom i uhom, a kosa mu pada niz čelo. Ispred ratnika je vrh šiljatog predmeta vjerojatno koplja, koje podsjeća na karolinško koplje s krilcima. Ovaj fragment pripada rijetkim primjerima figuralnih predromaničkih reljefa, s izuzetno rijetkim prikazom svjetovne teme. Datiranje reljefa u literaturi bilo je vrlo problematično, ali je

identificirano kao djelo Majstora zadarskih ambona, te se precizno datira u prvo desetljeće 9. stoljeća.

Literatura:

Hilje, E., „Kiparstvo zadarske nadbiskupije od XII. do XVI. stoljeća“, u: *Umjetnička baština zadarske nadbiskupije - Kiparstvo I*, (ur.) N. Jakšić, Emil Hilje, Zadar, 2008., 148.; Jakšić, N., *Klesarstvo u službi evangelizacije*, Split, 2015., 89, 90.; *Tisuću godina hrvatske skulpture*, (ur.) I. Fisković, katalog izložbe, Zagreb, MGC, 1991. Josipović, I., *Pridraga u zaleđu Zadra*, Split, 2018., 37., sl. 26.

32. Fragment pilastra oltarne pregrade, crkva sv. Martina Pridraga kod Novigrada

Datacija; original: 9. st.; odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,49 m, š. 0,24 m

Inventarni broj: HZ-508

Smještaj originala: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, inventarni broj: 2216,

Zbirka srednjovjekovnih kamenih spomenika

Okolnosti pronalaska: Fragment je slučajno nalaz na groblju oko crkve sv. Martina

Opis:

Fragment je središnji dio pilastra koji je stajao je uz prolaz oltarne pregrade. Zbog sekundarne uporabe ima preklesanu stražnju stranu. Ornament čine troprute trake prepletene u gusto mrežište koje je sastavljeno od dva veća čvorišta međusobno isprepletene troprutom trakom koja ih dijagonalno presjeca i prepliće.

Literatura:

Gunjača, S., „Srednjovjekovni Dolac kod Novigrada“, u: *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 3., sv. 8-9., Split, 1963., 7-66., 8., 57. T.XII/3; Josipović, I., *Pridraga u zaleđu Zadra*, Split, 2018., 77., sl. 81.

33. Fragment pluteja s prikazom životinje (lav?), sv. Martin, Pridraga kod Novigrada

Datacija; original: prvo desetljeće 9. st.; odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,47 m, š. 0,32 m

Inventarni broj: HZ-89

Nabava: Ljevano na trošak Društva za podizanje spomenika kralju Tomislavu (1925. – 1932.), i ustupljeno Gipsoteci u pohranu 1938. godine, a kada Društvo prestaje s radom 1945. godine zbirka prelazi u vlasništvo Gipsoteke.

Smještaj originala: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, inventarni broj: 2214,

Zbirka srednjovjekovnih kamenih spomenika

Okolnosti pronalaska: Fragment je slučajno nalaz na groblju oko crkve sv. Martina

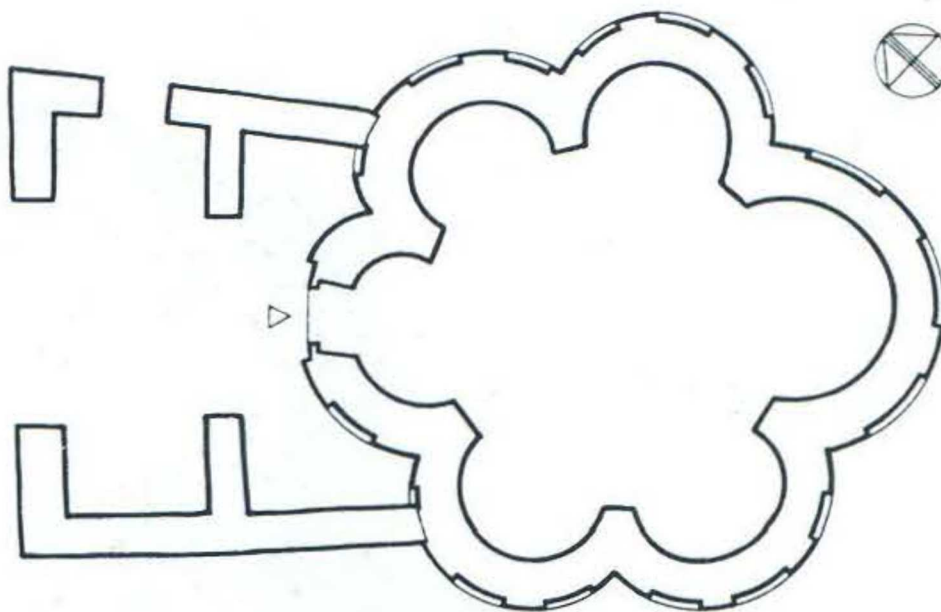
Opis:

Sadreni odljev ulomka lijeve strane pluteja s poljem kazete koja je uokvirena troprutim trakama, koje na donjem i lijevom rubu imaju po jedan čvor. U unutrašnjosti kasete je prikaz stražnjeg dijela životinje, s tri sačuvane noge naglašenih kandži, što podsjeća na lava. Između stražnjih i prednjih nogu životinja ima spolovilo, za koje se smatra da simbolizira plodnost i pripada poganskim vjerovanjima, koja je novopridošla elita nastavila njegovati i nakon prelaska na kršćanstvo. Rep je životinji savijen prema naprijed. Po sredini tijela životinje isvrdlane su rupice u krivudavoj liniji te ima i polukružne ureze koje naznačavaju krzno.

Literatura:

Hilje, E., „Kiparstvo zadarske nadbiskupije od XII. do XVI. stoljeća“, u: *Umjetnička baština zadarske nadbiskupije - Kiparstvo I*, (ur.) N. Jakšić, Emil Hilje, Zadar, 2008., 92.; Josipović, I., *Pridraga u zaleđu Zadra*, Split, 2018., 39., 40., sl. 29.

ORATORIJ SV. MIHOVILA

Sl. 108. Oratorij sv. Mihovila, preuzeto iz: Josipović 2018: 20., sl. 19.

Na lokalitetu Manastirine ili Mijovilovac nalazi se arheološki istražen oratorij šesterolisnog tlocrta s dograđenim narteksom, sagrađen u 9. stoljeću i posvećen sv. Mihovilu Arhanđelu. Identificirane su različite majstorske radionice (klesarska radionica iz vremena kneza Trpimira i klesarska radionica iz vremena kneza Branimira), što upućuje na više faza opremanja unutrašnjosti Sv. Mihovila liturgijskim inventarom.

34. Fragmenti s pleterom i palmetom, sv. Martin ili oratorij sv. Mihovila, Pridraga kod Novigrada

Autor / radionica: Klesarska radionica iz vremena kneza Trpimira

Datacija; original: druga ili treća četvrtina 9. stoljeća, odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,23 m, š. 0,36 m

Inventarni broj: HZ-88

Nabava: Ljevano na trošak Društva za podizanje spomenika kralju Tomislavu (1925. – 1932.), i ustupljeno Gipsoteci u pohranu 1938. godine, a kada Društvo prestaje s radom 1945. godine zbirka prelazi u vlasništvo Gipsoteke.

Smještaj originala: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, Inventarni broj: 2215,

Zbirka srednjovjekovnih kamenih spomenika

Okolnosti pronalaska: Fragment je slučajno nalaz na groblju oko crkve sv. Martina

Opis:

Sadreni odljev fragmenta donjeg lijevog dijela pluteja oltarne pregrade. Od ornamenta je sačuvan donji dio pleterne stilizirane palmete ili stabla života između dviju vertikalnih troprutih pletenica. Palmeta ima simetrično oblikovane listove s urezanim žlijebom koji prati liniju njihova obrisa, i dvokraki korijen. Na desnom rubu naziru se vrhovi listova iduće palmete (drva života). Način klesanja i ornamentike dovodi se u vezu s motivima iz Plavna kod Knina, što upućuje na djelo Klesarske radionice iz vremena kneza Trpimira.

Literatura:

Jakšić, N., *Klesarstvo u službi evangelizacije*, Split, 2015., 306-307., sl. 16.; Josipović, I., *Pridraga u zaleđu Zadra*, Split, 2018., 57., sl. 49.

BENKOVAC

Benkovac je gradić koji se nalazi na željezničkoj prometnici Knin-Zadar. Bio je strateško uporište na prostoru srednjovjekovne županije Luke. Plodno polje u njegovoj okolini bilo je gusto naseljeno kroz cijeli srednji vijek, što arheološki potvrđuju brojna naselja sa sakralnim objektima i naseobinama na području današnjeg Benkovca, to su: Podgrađe, Šopot, Podlug, Perušić, Lepuri, Kula Atlagić, Korlat, Polača, Sljutina i dr. U Gliptoteci HAZU nalaze se odljevi iz Kule Atlagić, te Šopota lokaliteta s kojeg potječe najznačajni epigrafski nalaz srednjovjekovne države iz vremena kneza Branimira.

SV. MATEJ (SV. NIKOLA) U KULI ATLAGIĆA

Crkva sv. Nikole iz gotičkog je vremena i nalazi se na groblju u Kuli Atlagića. Izvorno je bila posvećena sv. Mateju, a prema sačuvanim spolijima predromaničke skulpture i natpisa datira se u zadnje desetljeće 9. stoljeća. Smatra se da ju je podignuo i darovao lokalni hrvatski uglednik, župan Godidrag. U Gliptoteci se nalaze epigrafski posvetni natpisi, jedan na kojem se spominje hrvatski etnonim i jedan s pretpostavljenim županom Gododragom.

35. Fragment zabata pregrade svetišta, sv. Nikola, Kula Atlagića

Autor / radionica: Nepoznat

Datacija; original: 889. – 890.; odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: 0,24 × 0,43 m

Inventarni broj: HZ-1

Lokalitet: Predromanička crkva na položaju gotičke crkve sv. Nikole (Starog)

Smještaj originala: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Inventarni broj: 2589

Okolnosti pronalaska: Fragment zabata pronađen je 1928. godine kao spolij u grobu obitelji Dražić na pravoslavnom groblju oko sv. Nikole (Starog).

Opis:

Sadreni odljev fragmenta lijevog ugla zabata, koji u obodnom polju ima kuke s troprutim drškama oslonjene na pojas s nizom troprutih petlji (pereca). U uglu zabata nazire se dio tijela i repa ptice ornamentirani motivom riblje kosti. Ispod je lučno epigrafsko polje s natpisom latinskog genitiva hrvatskog etnonima (Chroati, -orum)

Literatura:

Delonga, V., *Latinski epigrafički spomenici u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj*, Split, 1996., kat. 162., tab. LXIV., 194.

36. Fragment arhitrava oltarne ograde s natpisom *DIDRAGOE*, sv. Nikola, Atlagić kula

Autor / radionica: Benediktinska klesarska radionica

Datacija; original: 880. – 890., odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,27 m, š. 0,6 m

Inventarni broj: HZ-32

Lokalitet: predromanička crkva na položaju gotičke crkve sv. Nikole (Starog)

Smještaj originala: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, inv. br.1070

Opis:

Sadreni odljev fragmenta arhitrava s tri ukrašena polja. U gornjem polju je niz troprutih kuka položenih na profilirano rebro, u središnjem je niz troprutih petlji (pereca), a u donjem je natpis koji se odnosi na ime hrvatskog odličnika i crkvenog dedikanta. (*..Go?*) *DIDRAGO E(..)*

Literatura:

Delonga, V., *Latinski epigrafički spomenici u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj*, Split, 1996., kat. 163., tab. LXIV., 194.

37. Fragment arhitrava oltarne ograde, sv. Nikola, Atlagić kula

Autor / radionica: Benediktinska klesarska radionica

Datacija; original: oko 880. – 890., odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,45 m, š. 0,27 m

Inventarni broj: HZ-415

Lokalitet: predromanička crkva na položaju gotičke crkve sv. Nikole (Starog)

Smještaj originala: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, inventarni broj: 2307

Okolnosti pronalaska: Fragment arhitrava slučajni je nalaz iz 1906. godine u crkvi sv. Nikole (Starog) na pravoslavnom groblju u Kuli Atlagića.

Opis:

Sadreni odljev fragmenta arhitrava s tri ukrašena polja. U gornjem je niz troprutih kuka zavnutih udesno i položenih na profilirano rebro. U središnjem polju je niz troprutih petlji (pereca), a u donjem je natpis koji govori o gradnji ili posveti crkvenog objekta.

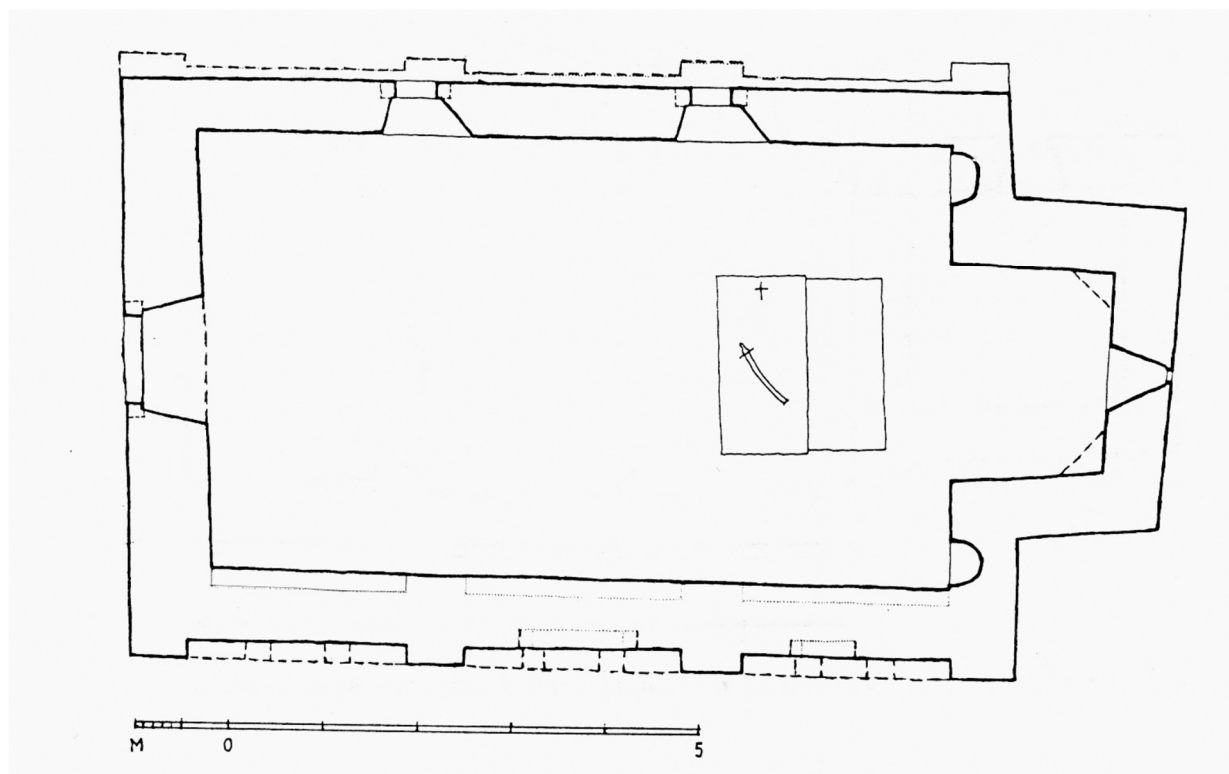
Natpis: *...edificavi (h)anc? DO (mu)M D(ei) AD (honorem...)*

Literatura:

Delonga, V., *Latinski epigrafički spomenici u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj*, Split, 1996., 195., T LXIV., kat. 164.

Uroda, N., „Katalog kamene skulpture s lokaliteta Kula Atlagića“, u: *Starohrvatska prosvjeta*, Vol. III, No. 34, 2007., 213-247., 216., sl. 18.

SV. PETAR U KULI ATLAGIĆA

Sl.109. Tlocrt crkve sv. Petra u Bojišću

Crkva sv. Petra nalazi se u srednjovjekovnom selu Bojište. To je jednobrodna građevina s pravokutnom apsidom, a pretpostavlja se da je crkva izgrađena u predromanici oko sredine 9. stoljeća što potvrđuje natpis nepoznatog prezbitera koji potiče njenu izgradnju. Druga faza koja se pripisuje velikodostojniku Budimeru s kraja 9. stoljeća upućuje na njenu obnovu. U 17. stoljeću radikalno je devastirana i opet obnovljena. U Gliptoteci HAZU nalaze se odljevi kamenog namještaja iz predromaničke faze i fragment s natpisom Budimira, te fragmenti iz romaničke faze.

38. Fragment zabata ograde svetišta, Kula Atlagić, predromanička crkva sv. Petra u Bojišću

Autor / radionica: Benediktinska klesarska radionica

Datacija; original: 892. – oko 910.; odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: 0,61 × 0,57 m

Inventarni broj: HZ-2

Smještaj originala: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, inventarni broj: 1140

Okolnosti pronalaska: Fragment zabata pronađen je kao spolij 1890. godine u pročelju crkve sv. Petra.

Opis:

Sadreni odljev fragmenta zabata ograde svetišta raščlanjen je u nekoliko ukrasnih zona s epigrafičkim poljem na luku. Kuke na obodu profilirane su u krupnim zavojnicama, ispod je vijenac ispunjen troprutim petljama (perecima). U središnjem polju ima tri tropruta učvorena medaljona unutar kojih su različite višelatične rozete. U trokutastom prostoru donjih krajeva zabata nalazi se grozdoliki ornament, a u vrhu je manja tropruta kružnica s okulusom. Kružnice su omeđene tordiranom vrpcom. Naglašen je *horror vacui*, koji je odlika predromaničke skulpture. Na luku je sačuvan fragment natpisa s imenom Budimira (Budimerus), vjerojatno uglednog predstavnika onodobnog hrvatskog društva, koje krajem 9. stoljeća obnavlja crkvu sv. Petra, darujući joj novi kameni liturgijski namještaj. Pretpostavlja se da je to povijesna osoba jednog od dvojice dostojanstvenika istog imena koji se u funkciji dvorskog župana i župana kneginje spominju u ispravi kneza Muncimira, izdanoj u Biaćima 892. godine.

Literatura:

Delonga, V., *Latinski epigrafički spomenici u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj*, Split, 1996., kat. 160., tab. LXIII., 192-193.; Jakšić, N., *Klesarstvo u službi evangelizacije*, Split, 2015., sl. 9a), 357-358.

39. Fragment pluteja sa životinjskim ornamentom, sv. Petar, Kula Atlagića

Autor / radionica: Nepoznat

Datacija; original: poč. 12. st., odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,37 m, š.1,02 m

Inventarni broj: HZ-144

Smještaj originala: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu, inventarni broj: 1107

Opis:

Iz crkvice sv. Petra u Kuli Atlagića 1926. godine pronađena su dva ulomka jedne ornamentirane ploče pluteja s obilježjima rane romanike. Nalaze se u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu. Veći fragment bio je donji dio ploče (kat. br. 40.), dok je drugi fragment (kat. br. 41.) pripadao obrubnom dijelu ploče. Fragment donjeg dijela pluteja oltarne ograde koji je na gornjem dijelu otučen, pronađen je u zidu crkve sv. Petra za vrijeme istraživanja i radova na crkvi 1926. godine. Središnje polje odvojeno je od rubnog pojasa vrpcom astragala. U središnjem polju pluteja prikazana je životinja od koje su ostale sačuvane samo noge i donji dio tijela te pandže ptice (grabljivice). S lijeve i desne strane životinje nalazi se po jedan stup s bazom (s desne strane je baza otučena). Na sačuvanom dijelu obrubne vrpce pluteja na dnu nalaze se dva pauna sučelice postavljena koji piju iz *kantharosa*, krajnji lijevi rub ima vegetabilni motiv svijene troprute vitice s koje visi grozd. Desni dio obrubne vrpce je otučen.

Literatura:

Petricioli, I., *Pojava ranoromaničke skulpture u Dalmaciji*, Zagreb, 1960., 62-63., T XXII., 3.; Uroda, N., „Katalog kamene skulpture s lokaliteta Kula Atlagić“, u: *Starohrvatska prosvjeta*, Vol. III, No. 34, 2007., kat. br. 26, sl. 34.; Hilje, E., Jakšić, N., *Umjetnička baština Zadarske nadbiskupije - Kiparstvo I (od IV. do XVI. stoljeća)*, Zadar, 2008., 143-144., sl. 44.

40. Fragment s pticom i ribom, sv. Petar, Kula Atlagića

Autor / radionica: Nepoznat

Datacija; original: poč. 12. st., odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,25 m, š. 0,68 m

Inventarni broj: HZ-147

Smještaj originala: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu, Inventarni broj: 1108

Opis:

Sadreni odljev fragmenta pluteja oltarne ograde sačuvan je u punom profilu, ima odlomljene kraće strane. Grubo je priklesan s dvije strane, a sprijeda je ukrašen vegetabilnom troprutom viticom koja se savija te račva na tri mjesta tvoreći cvijet i list. U središnjem dijelu ulomka nalazi se ptica, a ispred nje u lijevom dijelu fragmenta je riba.

Literatura:

Petricioli, I., *Pojava ranoromaničke skulpture u Dalmaciji*, Zagreb, 1960., 63., T XXII 4.; Uroda, N., „Katalog kamene skulpture s lokaliteta Kula Atlagić“, u: *Starohrvatska prosvjeta*, Vol. III, No. 34, 2007., 219., kat. br. 25., sl. 33.; Karaman, Lj., *Iz kolijevke hrvatske prošlosti*, Zagreb, 1930., 83.; Hilje, E., Jakšić, N., *Umjetnička baština Zadarske nadbiskupije - Kiparstvo I (od IV. do XVI. stoljeća)*, Zadar, 2008., 143-144., sl. 44a.

CRKVA U ŠOPOTU KOD BENKOVCA

Sl. 110. Tlocrt crkve u Šopotu kod Benkovca (prema T. Buriću i V. Delonga)

Selo Šopot nalazi se na zapadnoj periferiji grada Benkovca u Ravnim kotarima. Na lokalitetu današnjeg naziva Crkvina, u prvoj polovici 19. stoljeća pronađeni su predromanički ulomci. Šopot se ubraja među najznačajnija nalazišta srednjovjekovne nacionalne arheologije zbog povijesne važnosti nalaza epigrafičkog spomenika s Branimirovim imenom.

41. Greda i zabat s natpisom kneza Branimira, Šopot kraj Benkovca

Autor / radionica: Dvorska klesarska radionica iz vremena kneza Branimira

Datacija; original: 879. – 892.; odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: greda: v. 0,21 m, š. 0,65 m, zabat: v. 0,65 m, š. 0,74 m

Inventarni broj: HZ-125(1-2)

Smještaj originala: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, inventarni broj: 1081, 1082

Opis:

Sadreni odljev arhitrava rasčlanjen je u tri pojasa, rubni s kukama kratkih užljebljenih drški i kugličastih zavojnica, stiliziranim kimatijem i donjim natpisnim poljem. Isti se ukras nastavlja i na rubu zabata, te zatvara središnju kompoziciju s križem i po jednom pticom ispod hasta, te rozetom u desnom i lijevom polju. Epigrafičko polje arhitrava nastavlja se na luku zabata i sadrži dedikacijski natpis: + *BRANIMIRO COM... ...DVX CRVATORV(m) COGIT[avit]*.

Na natpisu se u vladarskom naslovu nalazi dvojni vladarski naslov, spominje se da je Branimir knez i vojvoda Hrvata, te hrvatsko etničko ime. Sama grafija uklesanoga gentilnog imena *CRVATORV(m)* započinje konsonantskom skupinom CRV, bez vokala, što svjedoči o tome da ime Hrvata u tom natpisu nije iskazano u latinskoj verziji CRO-at već prema hrvatskoj dikciji CRV-at, tj. HRV-at. (Delonga 1996: 166-169.) Natpis je važan jer se radi o najstarijem, sa sigurnošću utvrđenom, epigrafičkom spomenu hrvatskog etnika.

Ulomci trabeacije s natpisom pronađeni su tijekom arheoloških iskopavanja na Crikvini 1928. godine. Izazvali su veliki interes hrvatske historiografije i bili predmetom brojnih povijesnih, arheoloških i povijesnoumjetničkih rasprava i članaka. Prema recentnim istraživanjima smatra se da se radilo o velikoj oltarnoj ogradi koja je imala tri prolaza u svetište, te da ona zbog skromnih dimenzija crkve nikako nije mogla stajati u crkvi na lokalitetu Crkvina podno Grubića glavice. Radi toga se pretpostavlja da predromanička pregrada potječe s nekoga drugog lokaliteta u Šopotu, tj. s područja srednjovjekovnih Podbrižana, koji još uvijek nije otkriven i istražen. Trabeacija oltarne ograde, ima likovno-morfološke karakteristike tzv. Dvorske klesarske radionice iz vremena kneza Branimira koja je upravo na temelju dijelova natpisa sa šopotskih fragmenata, koji spominju Branimirovo ime i titulu kneza Hrvata, nazvana tim imenom i datirana u njegovo vrijeme, u razdoblje od 879. do 892. godine.

Literatura:

Delonga, V., Burić, T., „Crkvina - Šopot kod Benkovca“, u: *Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva*, 19/1, Zagreb, 1987, 37.; Burić, T., „Crkvina u Šopotu kod Benkovca“, u: *Benkovački ljetopis*, god. II, br. 2, Zadar, 1994., 47.; Josipović, I., „Nova zapažanja o trabeaciji oltarne ograde iz Šopota kod Benkovca“, u: *Starohrvatska prosvjeta* III. serija, sv. 42, 2015.; Delonga, V., *Latinski epigrafički spomenici u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj*, Split, 1996., 166-169., tab. LV.

42. Fragment zabata oltarne ograde, Šopot kraj Benkovca

Autor / radionica: Dvorska klesarska radionica iz vremena kneza Branimira

Datacija; original: 879. – 892.; odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,45 m, š. 0,48 m

Inventarni broj: HZ-146

Lokalitet: predromanička crkva na Crkvini u Šopotu

Smještaj originala: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, Inventarni broj: 2550

(ranije: Muzej hrvatskih starina, Knin)

Opis:

Fragment trokutnog zabata pregrade svetišta na rubu je ukrašen kukama kratkih užljebljenih drški. U sredini polja je jednostavnom troprutom pletenicom ispunjeni križ s okulusom u središtu. U gornjem dijelu iznad hasta križ dvije su rozete, a u donjem dijelu dvije ptice koje u kljunu drže bobice grožđa. U donjem glatkom polukružnom luku u natpisnom polju sačuvan je fragmentarno ostatak zavjetnog teksta koji je bio uklesan na trabeaciji oltarne pregrade.

Fragment zabata pronašao je tridesetih ili četrdesetih godina 19. stoljeća na lokalitetu Crkvina u Šopotu stanovnik nedalekog sela Podluga Savo Jokić. Nakon toga prenio ga je u selo i ugradio u svoju obiteljsku kuću. Ulomak se tamo zadržao sve do 1926. godine kada ga je otkupio don Mate Klarić u ime Hrvatskoga starinarskog društva, tj. za tadašnji Muzej hrvatskih starina u Kninu. Vrh tog zabata otkriven je u trećoj kampanji revizijskih arheoloških istraživanja koju

su 1986. godine na lokalitetu Crkvina vodili Vedrana Delonga i Tonči Burić. Ulomak je pronađen kod unutrašnjeg ulaza predbroda crkve.

Natpis glasi: *PROREME* / u prijevodu: za spas duše.

Literatura:

Delonga, V., *Latinski epigrafički spomenici u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj*, Split, 1996., 167-168., kat. 131., tab. LVI.; Jakšić, N., *Klesarstvo u službi evangelizacije*, Split, 2015., 316-317.

VAĆANI KOD BRIBIRA

43. Svevid, Vaćani kod Bribira

Autor / radionica: Nepoznat

Datacija; original: ?; odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,35 m

Inventarni broj: HZ- 191

Smještaj originala: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split

Opis:

Sadreni odljev skulpture koju čine tri glave, od kojih je jedna potpuno uništena, dok su ostale dvije djelomično oštećene. Jedno od djelomice oštećenih lica ponovo je oblikovano, oči su izvađene tako da su ostale samo dvije rupe, dok trokutasta usta predstavljaju originalni dio. Gornji dio glave je oštećen, ali se na prijelazu očituju linije koje bi mogle predstavljati kosu,

dok je donji dio glave izdužen i predstavlja bradu. Najbolje sačuvana glava je ovalna, s okruglim očima kao malim izbočinama, nos je prikazan kao trokut. Usta su oblikovana polumjesečasto. Na rubu glave moguće je razaznati tragove kose. S obzirom na nepoznat kontekst nalaza pokraj, slavenske pripadnosti, ovaj idol bi se mogao interpretirati i kao keltsko ili rimsko provincijalno djelo. Povezanost svevidnosti s većim brojem očiju, odnosno lica, ili pak više glava na jednom tijelu, uvriježena je u poganskih božanstava.

Literatura:

Goss, V. P., „The Three – Header from Vaćani“, u: *Starohrvatska prosvjeta*, Split, 36, 2009., 35-54.; Stipčević, A., *Iliri, povijest, život, kultura*, Zagreb, 1989.

SV. BARTUL U ŽDRAPNJU

Arheološki lokalitet nalazi se u blizini Ždrapnja na položaju predromaničke crkve Sv. Bartula s pripadajućim grobljem. Arhitektura sakralnog objekta ukazuje na dvije glavne građevne faze, od kojih je starija faza iz Branimirovog doba, što potvrđuju nalazi nekoliko ulomaka predromaničke ograde svetišta. Kasnija obnova pripada razdoblju 15. stoljeća. Izvorni izgled i tipska pripadnost predromaničke crkve sv. Bartula zasada nisu poznati. Ulomci pronađeni kod Sv. Bartula stilski i morfološki pripadaju Dvorskoj klesarskoj radionici iz vremena kneza Branimira. U Gliptoteci HAZU nalaze se dijelovi trabeacije s natpisom koji spominje Branimira i župana Prištinu..

Sl.111. Crtež s pronađenim ostacima natpisa iz Ždrapnja (prema V. Delonga, 1996.)

44. Fragment grede s rakovicama i natpisom, Ždrapanj, predromanička crkva na položaju sv. Bartula

Autor / radionica: Dvorska klesarska radionica iz vremena kneza Branimira

Datacija; original: 879. – 892.; odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,19 m, š. 0,6 m

Inventarni broj: HZ-131

Smještaj originala: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, Inventarni broj: 2556

Opis:

Sadreni odljev završnog dijela desnog arhitrava ornamentiranog kukama u gornjem ukrasnom polju i profiliranim rebrom sa stilliziranim kimatijem na unutrašnjoj strani. Na natpisu dedikant za primljeno dobro traži milost Božju [...]E SVTD(?) HABEAT P(ro)PICIAM[...?...]

Literatura:

Jakšić, N., „Varvarina praeromanica“, u: *Studia Varvarina I*, (ur.) M. Jurković, B. Kuntić Makvić, Zagreb – Motovun, Sveučilište u Zagrebu - Međunarodni istraživački centar za kasnu antiku i srednji vijek, 2009., 11- 41., 30., sl. 33.

45. Fragment grede župana Prištine, Ždrapanj, predromanička crkva na položaju sv. Bartula

Autor / radionica: Dvorska klesarska radionica iz vremena kneza Branimira

Datacija; original: 879. – 892.; odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,22 m, š. 1,11 m

Inventarni broj: HZ- 134

Smještaj originala: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, Inventarni broj: 2554

Opis:

Arhitrav je spojen od tri ulomka, pripada mu i kat. br. 47. Dekorativno polje rasčlanjeno je u tri zone, u gornjoj su užlijebljene kuke koje se oslanjaju na središnje profilirano rebro sa stiliziranim kimatijem na unutrašnjoj strani. U epigrafičkoj zoni je posvetni natpis koji bilježi obiteljsku donaciju bibrskog župana Prištine na septumu predromaničke crkve, koju je podigao u vrijeme kneza Branimira. U natpisu se uz Branimirovo ime navodi i njegov latinski vladarski naslov *dux Clavintorum* (*dux Sclavorum*, *Sclavitnorum*).

Natpis: (Br)ANIMERO DVCE(m) CLAVITNORV(m) EGO PRISTI(na) IVPANUS C(um conivge) MEA EDIFICABIM(vs)

Literatura:

Delonga, V., *Latinski epigrafički spomenici u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj*, 252., T LXXXI., 228.; Jakšić, N., „Varvarina praeromanica“, u: *Studia Varvarina I*, (ur.) M. Jurković, B. Kuntić Makvić, Zagreb – Motovun, Sveučilište u Zagrebu - Međunarodni istraživački centar za kasnu antiku i srednji vijek, 2009., 11- 41., 18.

46. Fragment grede s natpisom kneza Branimira, Ždrapanj, predromanička crkva na položaju sv. Bartula

Autor / radionica: Dvorska klesarska radionica iz vremena kneza Branimira

Datacija; original: 879. – 892.; odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,2 m, š. 0,23 m

Inventarni broj: HZ-136

Smještaj originala: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, inventarni broj: 2554

Fragment pripada kat. br.46., to je lijevi dio natpisa s imenom Branimira: *(Br) ANIMERO*.

47. Fragment grede s natpisom, Ždrapanj, predromanička crkva na položaju sv. Bartula

Autor / radionica: Dvorska klesarska radionica iz vremena kneza Branimira

Datacija; original: 879. – 892.; odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,19 m, š. 0,22 m

Inventarni broj: HZ-137

Smještaj originala: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, inventarni broj: 2133

Opis:

Fragment je pronađen 1911. godine prilikom arheoloških iskopavanja. Ovo je manji dio arhitrava ornamentiran kukama u gornjoj zoni, dok je ukras stiliziranog kimatija u srednjoj zoni posve otučen. U epigrafičkom polju je ostatak invokacije koji je stajao na početku natpisa na trabeaciji (HZ-134, HZ-136).

Natpis: *(In no)MINE(...)*

Literatura:

Delonga, V., *Latinski epigrafički spomenici u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj*, 253. T LXXXII., 230.

48. Fragment zabata pregrade svetišta, Ždrapanj, predromanička crkva na položaju sv. Bartula

Autor / radionica: Nepoznat

Datacija; original: 9. st.; odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,45 m, š. 0,66 m

Inventarni broj: HZ-132

Smještaj originala: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, Inventarni broj: 2555

Okolnosti pronalaska: Fragment zabata pronađen je 1911. godine prilikom arheoloških iskopavanja.

Opis:

Središnje ukrasno polje zabata uokvireno je c, koje se oslanjaju na pojas s otučenim kimatijem. U sredini je križ ispunjen urezanim ravnim linijama i stiliziranim okulusom u sredini. Ispod hasta križa su stilizirane ptice nasuprotno okrenute. Na luku je natpis koji se sadržajno nastavlja s arhitrava, a govori o zavjetnom činu izgradnje obiteljske zadužbine uz donatora, župana Prištinu uz kojeg je sudjelovala i njegova žena. Natpis: (*..cvm.. conigve*) *MEA EDIFICABIM*(vs...)

Literatura:

Delonga, V., *Latinski epigrafički spomenici u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj*, 252., T LXXXII., 229.

49. Greda s rakovicama, Ždrapanj, predromanička crkva na položaju sv. Bartula

Nepoznat

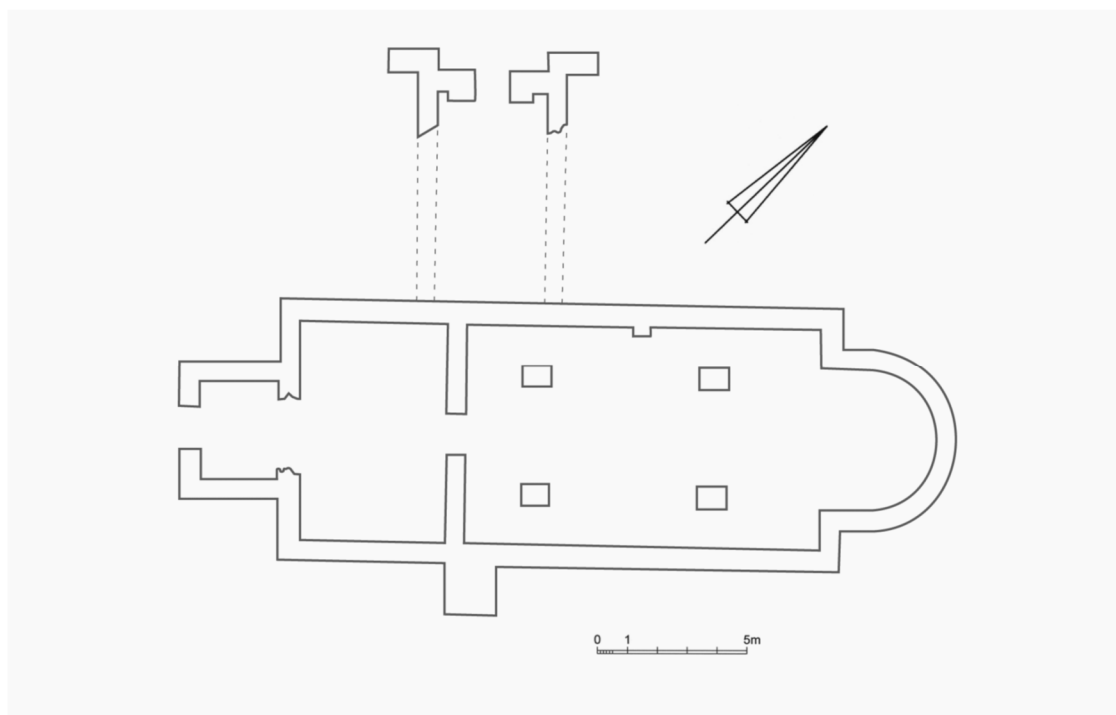
odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,18 m, š. 0,66 m

Inventarni broj: HZ-133

CRKVINA U ŽAŽVIĆU

Sl. 112. Tlocrt ostataka ranokršćanske crkve u Žažviću

U selu Žažviću bila je još u kasnoj antici podignuta jednostavna jednobrodna ranokršćanska crkva, koja je završavala polukružnom apsidom na istoku i narteksom na zapadu. Unutar nekada jednostavnog, neraščlanjenog naosa ugrađena su četiri snažna pilona. Interijer ranokršćanske crkve dobio je novu liturgijsku instalaciju u 9. stoljeću, kojem pripadaju ulomci predromaničke oltarne ograde. Ulomci su djelo majstora koji su djelovali u prvoj polovici ili sredini 9. stoljeća, u vrijeme kneza Trpimira. U Gliptoteci HAZU nalaze se odljevi kapitela koji pripadaju tom periodu obnove u 9. stoljeću.

50. Kapitel, Crkvina u Žažviću kod Bribira

Autor / radionica: Klesarska radionica iz vremena kneza Trpimira

Datacija; original: 9. st.; odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,34 m, š. 0,16 m

Inventarni broj: HZ-129

Stalni smještaj: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split

Opis:

Kapitel ima glatke listove u donjoj zoni koji su čvrsto pripijeni uz kalatos. Na njih se u gornjoj zoni oslanjaju kutne volute, a između njih je isklesan jednostavniji ukras s voluticama s tordiranim užetom. Kapitel je klesan kao monolit, te je neznatno širi od samog stupa, od kojeg je vizualno odvojen razdjelnim pojasom ukrašenim motivom tordiranog užeta.

Literatura:

Burić, T., „Kameni namještaj bazilike u Žažviću“, u: *Starohrvatska prosvjeta*, 15, 1985., 165-181., 176-178., T III 8., Jeličić, J., „Narteks u ranokršćanskoj arhitekturi na području istočnog Jadrana“, u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 23, 1983., 5-39.; Jakšić, N., *Klesarstvo u službi evangelizacije*, Split, 2015., 300., sl. 7b; L. Marun, „Starohrvatska bazilika u selu Žažviću u bribirskoj županiji“, u: *Starohrvatska prosvjeta*, Knin, 11/2, 1896., 116 i d.

51. Kapitel, Žažvić kod Bribira

Autor / radionica: Klesarska radionica iz vremena kneza Trpimira

Datacija; original: 9. st.; odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,17 m, š. 0,19 m

Inventarni broj: HZ-130

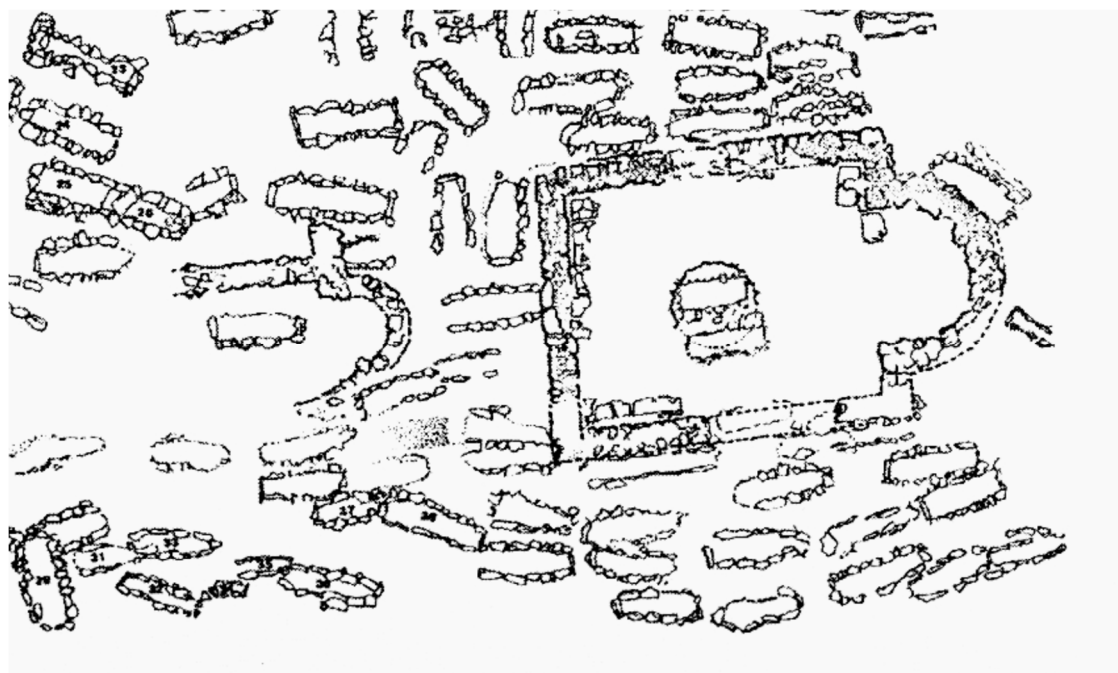
Stalni smještaj: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split

Literatura:

Jakšić, N., *Klesarstvo u službi evangelizacije*, Split, 2015., 300.

Burić, T., „Kameni namještaj bazilike u Žažviću“, u: *Starohrvatska prosvjeta*, 15, 1985., 165-181., 178., T III 9.

SV. PETAR U OTRESU

Sl. 113. Tlocrti predromaničke (lijevo) i romaničke crkve (desno) u Otresu

Arheološki lokalitet Otres nalazi se u bibrirsko - ostrovičkom polju između srednjovjekovne utvrde Bribira i Ostrovice. Otres je kompleksan arheološki lokalitet s kontinuitetom od rimskog do tursko venecijanskog razdoblja. U ranom srednjem vijeku u prvoj polovici 9. stoljeća pronađeni su temelji predromaničke crkve od koje su pronađeni dijelovi kamene oltarne pregrade koji pripadaju dvjema fazama uređenja crkvenog interijera. Mlađem sloju pripada vrijeme obnove crkve krajem 9. stoljeća, kada dobiva novu pregradu na kojoj se spominje ime Branimira, i njegove vladarske titule (*dominus, dux*), što je omogućilo točnu dataciju. U Gliptoteci HAZU nalaze se dva ulomka s natpisom iz mlađe faze obnove interijera crkvenog namještaja, novom oltarnom pregradom (kat. br. 54., 54.).

Rekonstruiran je gornji dio ograde svetišta, sa svim pronađenim ulomcima, što je omogućilo restituiranje cijelog natpisa. U epigrafskom polju cijelom dužinom ograde svetišta teče natpis posvetnog karaktera, koji po svom sadržaju predstavlja jedan od najvažnijih spomenika hrvatske nacionalne arheologije.

Natpis glasi: + *IN N(omine) D(omi)NI TE(m)POR[e] DOMNO [Br]ANNI[mero] DVCI EGO C[ede] DRA[go] [ad ho]NORE(m) BEATI PETRI ET S(an)C(ta)E MARIE S(an)C(t)I GEORGII S(an)C(t)I STEFANI S(an)C(t)I MARTINI S(an)C(t)I GRISIGONI S(an)C(ta)E CRVCIS.* (zadebljani su dijelovi koji se nalaze u Gliptoteci HAZU)

Prijevod: U ime Gospodnje! U vrijeme gospodina Branimira, kneza, ja Zdedrag [učinih] u čast Blaženog Petra i Svete Marije, Svetog Jurja, Svetog Stjepana, Svetog Martina, Svetog Krševana. Svetog Križa.

Literatura: Zekan, M., „Pregled istraživanja lokaliteta Otres –Lukačuša“, u: *Starohrvatska prosvjeta*, Vol. III, No. 27, 2000., 261-270; Delonga, V. *Latinski epigrafički spomenici u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj*, Split, 1996., 217., tab LXXI., 182.; Marun, L., „Ruševine crkve sv. Luke u Uzdoľju kod Knina s pisanom uspomenom hrv. kneza Mutimira“, u: *Starohrvatska prosvjeta*, vol. I., 3-4, 1927., 272-315., 290.; Jakšić, N., *Klesarstvo u službi evangelizacije*, Split, 2015., 352., sl. 5.

Sl. 114. Rekonstruirana trabeacija ograde svetišta iz Otresu, označeni su dijelovi koji se nalaze u Gliptoteci HAZU (preuzeto iz: Jakšić, 2009: 22.)

52. Fragment s krnjim natpisom, sv. Petar u Otresu

Autor / radionica: Benediktinska klesarska radionica

Datacija; original: 9. st.; odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,2 m, š. 0,24 m

Inventarni broj: HZ-625

Literatura:

Delonga, V., *Latinski epigrafički spomenici u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj*, Split, 1996., 217., LXXI 182/1.

53. Fragment s rakovicama i natpisom, sv. Petar u Otresu

Autor / radionica: Benediktinska klesarska radionica

Datacija; original: 9. st, odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,17 m, š. 0,21 m

Inventarni broj: HZ-80

Smještaj originala: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split

Opis: Fragment trabeacije oltarne pregrade s kukama kratkih širokih drški u rubnoj zoni, središnja zona je vrlo oštećena s ornamentom petlji (motiv pereca) u donjoj zoni se nalazi natpis koji glasi: *..DVCIEGO...*

Literatura: Delonga, V., *Latinski epigrafički spomenici u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj*, Split, 1996., 217., tab LXXI 182/2.

54. Fragment s pleterom, Sv. Petar u Otresu

Datacija; original: 9. stoljeće, odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,36 m, š. 0,29 m, d. 0,12 m

Inventarni broj: HZ-90

Smještaj originala: ranije u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika u Kninu

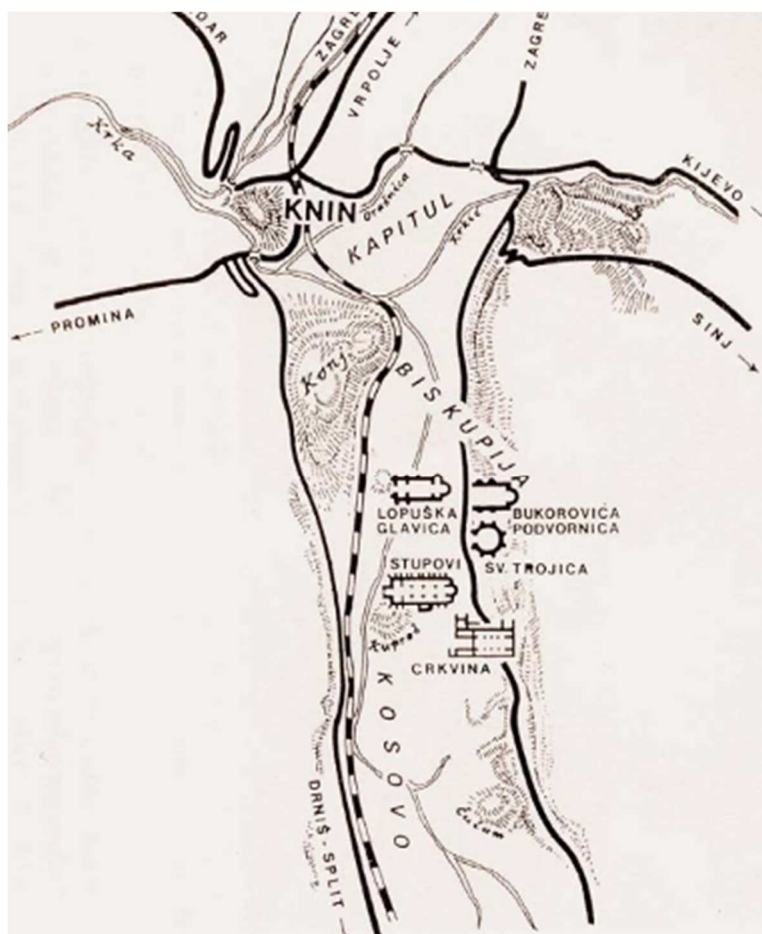
Opis:

Sadreni odljev fragmenta jednog ugla pluteja s pleternom ornamentikom. Troprute kružnice međusobno se sijeku čineći uzlove na mjestima sjecišta.

Literatura:

Jakšić, N., „Varvarina praeromanica“, u: *Studia Varvarina I*, (ur.) M. Jurković, B. Kuntić Makvić, Zagreb – Motovun, Sveučilište u Zagrebu - Međunarodni istraživački centar za kasnu antiku i srednji vijek, 2009., 22., sl. 24.

BISKUPIJA KOD KNINA

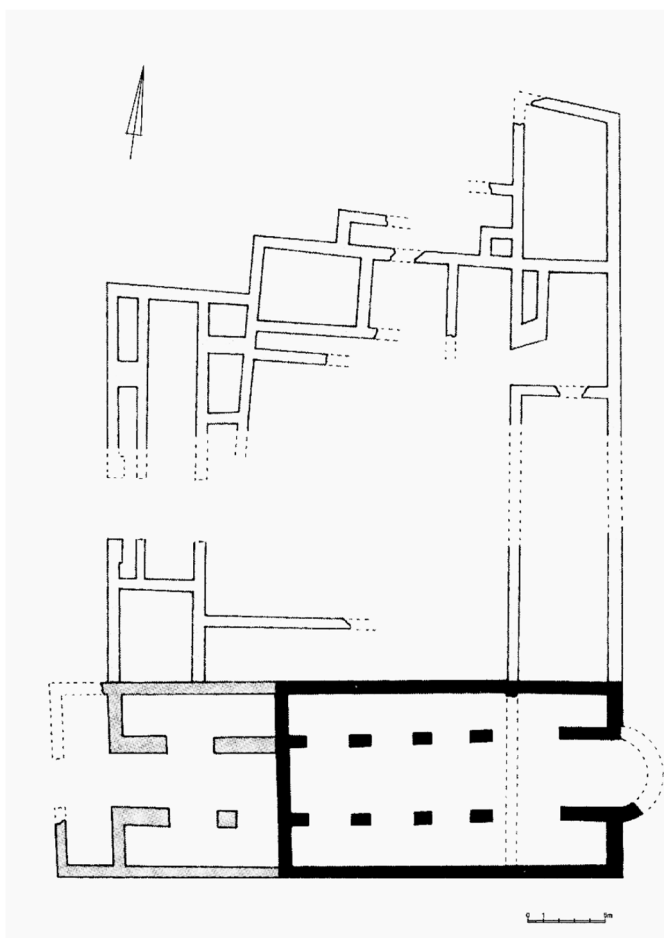

Sl. 115. Položaj pet predromaničkih crkava u Biskupiji (preuzeto iz Gunjača 1975., 154.)

Biskupija je selo koje se nalazi 7 kilometara jugoistočno od Knina. Najznačajniji je lokalitet srednjovjekovne nacionalne arheologije, a zbog brojnih arheoloških nalazišta najvažnije je naselje ranosrednjovjekovnog hrvatskog prostora, gdje su pronađeni ostaci pet crkava na više položaja. Uži toponim se stoga nazivao Pet crkava, čiji su ostaci otkriveni su na lokalitetima: Crkvina, Stupovi, Lopuška glavica, Bukorović podvornica i Sv. Trojica.

U Gliptoteci HAZU s područja Biskupije nalaze se odljevi s lokaliteta: Sv. Marije u Crikvini, Bukorovića podvornice i Stupova.

CRKVA SV. MARIJE, CRKVINA U BISKUPIJI

Sl. 116. Pretpostavljeni tlocrt ranosrednjovjekovnoga sklopa na Crkvini (prema A. Miloševiću)

Lokalitet Crkvina u Biskupiji a osobito crkva Sv. Marije najveće je arheološko nalazište u Biskupiji. Predromanička crkva Sv. Marije izgrađena je krajem 8. i početkom 9. stoljeća. Pronađeni temelji bazilike, pokazuju da je bila pravokutnog tlocrta, a unutrašnjost trobrodna i raščlanjena stubovima pravokutne osnove, s tri apside na završetku. Crkvi je sa zapadne strane dograđen mauzolej za ukop vladara, iz dinastije Trpimirovića, nastao pod karolinškim utjecajem. Iznad je bio westwerk s privatnom kapelicom za vladara i praćenje obreda u crkvi. Pisani izvori spominju kako je crkva Sv. Marije u 11. stoljeću pretvorena u katedralu novoosnovane hrvatske kraljevske biskupije. (Toma Arhiđakon, Kronika, 1977.) U rasponu od tri stoljeća (9. do 11. stoljeće) nekoliko puta dolazi do promjene liturgijskog namještaja, pa su upravo ti nalazi do danas najbrojniji i najraznovrsniji arheološki korpus predromaničke skulpture i natpisa koji je pronadjen na jednom ranosrednjovjekovnom arheološkom lokalitetu u Hrvatskoj. Po broju i kvaliteti nalaza ovaj lokalitet spada u red najznačajnijih srednjovjekovnih nalazišta u Hrvatskoj. Pronađeni dijelovi crkvenog namještaja neki autori svrstavaju u fazama prema klesarskim radionicama i razdobljima. Tako se dijele na: I. faza

Radionica Majstora koljanskog pluteja, II. Faza, Dvorska radionica iz vremena kneza Branimira, III. faza, Radionica koja je izradila ambon ili Anepigrafska, IV. faza, Kninsko-zadarska radionica, V. faza, Romanička radionica iz Knina, VI. Faza, Radionica ili radionice 12. st.²⁰⁷ U Gliptoteci HAZU nalaze se odljevi koji se u recentnoj literaturi pripisuju radionicama, te su i u ovom radu klasificirani na taj način radi lakšeg snalaženja u katalogu.²⁰⁸

a) Prva faza crkvenog namještaja u Sv. Mariji: Radionica Majstora koljanskog pluteja²⁰⁹

Komparativnom analizom istovjetnih ornamenata isklesanih na različitim dijelovima crkvenog namještaja, s lokaliteta Crikvine neki autori pripisuju ih Majstoru koljanskog pluteja,²¹⁰ a recentno i njegovoj radionici. Vrijeme u kojem je djelovala oko 820. godine vezano je uz početak sustavnog pokrštavanja na području Hrvatske Kneževine, odnosno u vrijeme vladavine kneza Borne. U Gliptoteci HAZU nalaze se dva ulomka kamenice za posvećenu vodu (kat. br. 55., 56.) prije rekonstrukcije, koja je napravljena na originalu.

55. Posuda za krštenu vodu, sv. Marija, Biskupija kod Knina

Autor / radionica: Radionica Majstora koljanskog pluteja

Datacija; original: 9. st.; odljev: 20. st.

²⁰⁷ A. Milošević, Crkva Sv. Marije, mauzolej i dvori hrvatskih vladara u Biskupiji kraj Knina, *Kulturno-povijesni vodič*, Split, 2002.

²⁰⁸ S. Gunjača, „Review of the excavations in the Biskupija near Knin in 1950.“, u: *Yearbook of the Yugoslav Academy of Arts and Sciences*, 57, 1953., 9-49.; N. Jakšić, „O katedralama kninske biskupije“, u: *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 27(14), 1988., 113-133.; A. Milošević, „Dvori hrvatskih vladara na Crkvini u Biskupiji kraj Knina“, u: *Zbornik Tomislava Marasovića*, Split, 2002.

²⁰⁹ A. Jurčević, *Arhitektura i skulptura s lokaliteta Crkvina u Biskupiji kod Knina*, doktorski rad, Zagreb, 2016

²¹⁰ N. Jakšić, „Majstor koljanskog pluteja“, u: *Izdanja hrvatskog arheološkog društva*, 8, Split, 1984, 243-262

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,48 m, š. 0,5 m, d. 0,4 m

Inventarni broj: HZ-13

Smještaj originala: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, Inventarni broj: 990

56. Posuda za krštenu vodu, sv. Marija, Biskupija kod Knina

Autor / radionica: Radionica Majstora koljanskog pluteja

Datacija; original: 9. st.; odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,39 m, š. 0,51 m

Inventarni broj: HZ-57

Smještaj originala: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, Inventarni broj: 990

Opis:

Sadreni odljev fragmenta kamenice za posvećenu vodu ima zaobljen donji dio, dok je gornji pravokutan. Tri stranice ukrašene su s četiri vodoravna pojasa s izraženim principom ukrašavanja – *horror vacui*. Prema morfologiji sačuvanih ornamentata, načinu klesanja i kompoziciji usporedivi s ornamentima zastupljenim na gornjim dijelovima oltarnih ograda i ciborija koje je izradila Radionica Majstora koljanskog pluteja. Pojas uz gornji vanjski rub kamenice ukrašen je kukama s velikim zavojnicama i borovim grančicama na kutovima, drugi pojas na kamenici ukrašen je nizom arkada s kaneliranim stupićima, treći pojas ukrašen je dvostrukim prepletom troprutih traka, a četvrti pojas nosi ukras u obliku četverostrukog prepleta troprutih traka. Svi ukrasi imaju značajke rane predromanike.

Literatura:

Milošević, A., *Crkva Sv. Marije, mauzolej i dvori hrvatskih vladara u Biskupiji kraj Knina: kulturno-povijesni vodič*, Split, 2002.; Jurčević, A., „Usporedba skulpture i arhitekture s lokaliteta Crkvina u Gornjim Koljanima i Crkvina u Biskupiji kod Knina“, u: *Starohrvatska prosvjeta*, Vol. III, No. 36, 2009., 55.-84.

57. Akroterij, sv. Marija, Biskupija kod Knina

Autor / radionica: Radionica Majstora koljanskog pluteja

Datacija; original: 9. st., odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,7 m

Inventarni broj: HZ-11

Smještaj originala: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, Inventarni broj: 994

Opis:

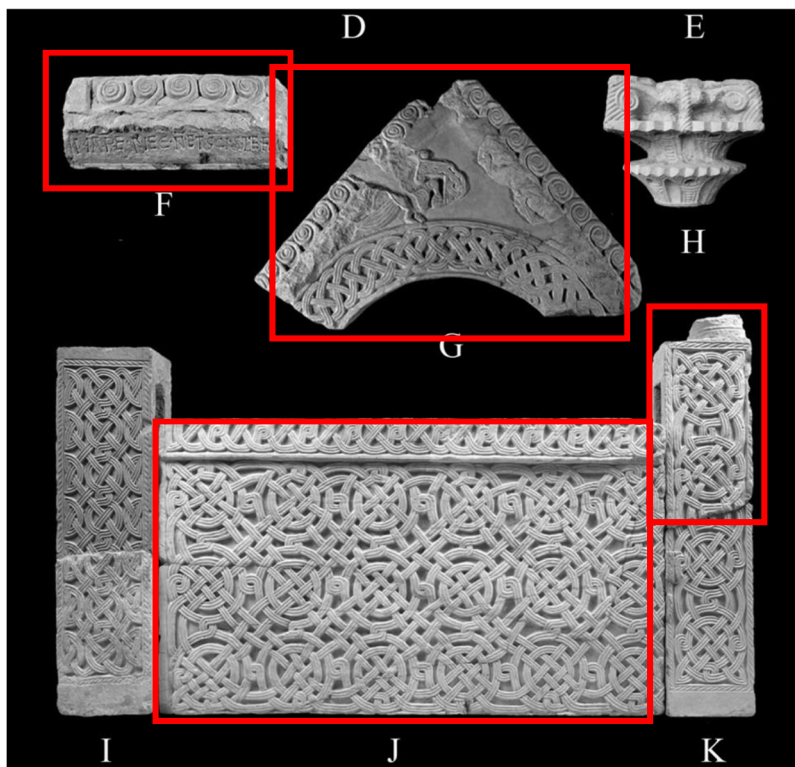
Sadreni odljev akroterija (vršnog ukrasa) ciborija iz 9. stoljeća, ima oblik trodjelnoga razgranatog cvijeta koji se sužava prema vrhu. Donji red sastoji se od sedam pravilno poredanih i povijenih palminih listova. Cvjetovi se jednim krajem međusobno spajaju, pa se tako između njih i trupa stvaraju šupljine poput uskih arkadica. Na vrhu akroterija nalazi se čunj, a služio je kao ukras šesterostranog ciborija čiji su ulomci također nađeni među ostacima crkve sv. Marije.

Literatura:

Milošević, A., *Crkva sv. Marije mauzolej i dvori hrvatskih vladara u Biskupiji kraj Knina: kulturno – povijesni vodič*, Split, 2002., 12.; Jurčević, A. *Arhitektura i skulptura s lokaliteta Crkvina u Biskupiji kod Knina*, doktorski rad, Zagreb, 2016., 74., sl. 12B.

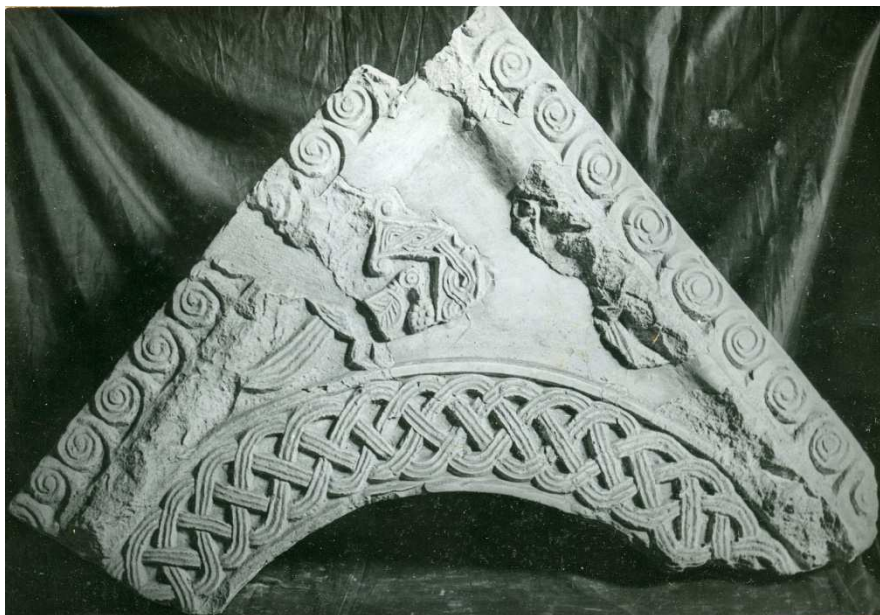
Oltarna ograda iz Biskupije- rekonstrukcija

U Gliptoteci HAZU nalaze se odljevi oltarne ograde, zabat (kat. br. 58.), plutej (kat. br. 59.), te dva fragmenta pilastra (HZ-2, HZ-20), koji su označeni na slici 119. na rekonstrukciji.

Sl. 117. Rekonstrukcija oltarne ograde iz Biskupije, označeni su odljevi u Gliptoteci (preuzeto iz Jurčević 2016: 72., sl. 11.)

58. Fragment tegurija pregrade svetišta, sv. Marija, Crkvina, Biskupija kod Knina

Autor / radionica: Radionica Majstora koljanskog pluteja

Datacija; original: 9. st.; odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,75 m, š. 1,12 m

Inventarni broj: HZ-27

Smještaj originala: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, Inventarni broj: 3514

Opis:

Sadreni odljev fragmenta zabata rekonstruiran je i sastavljen od četiri komada. Ukras je raspoređen u četiri pojasa. Vanjski pojas ukrašen je kukama koje se spuštaju s vrha na lijevu i desnu stranu, kuke se naslanjaju na plastično rebro u drugom pojasu, koje je otučeno, a ukras u obliku stiliziranog lišća djelomično je sačuvan na desnoj strani zabata. U središnjem trokutastom polju fragmentarno je sačuvan križ, čiji krajevi završavaju naglašenim volutama. Križ je ispunjen troprutom pletenicom. Pod lijevom hastom križa prikazana je ptica s grozdom u kljunu. Tijelo golubice označeno je stiliziranim ornamentom riblje kosti, a rep joj se pušta prema stopi zabata u obliku povijenih rebara. Ima kratke zdepaste noge s kandžama. Donji lučni pojas omeđen je s dva rebra ispunjena troprutom pletenicom.

Literatura:

Jakšić, N., „Zabati oltarne pregrade iz Crkvine u Biskupiji kod Knina“, u: *Prilozi povijesti umjetnosti Dalmacije, Fiskovićev zbornik I*, Split, 1980., 97-110, str. 98., 105., 107., 108., Tab. I, 1; Jakšić, N., „Majstor koljanskog pluteja“, u: *Cetinska krajina od prehistorije do dolaska Turaka: znanstveni skup*, Sinj, 3-6. VI 1980. (ur.) Željko Rapanić, str. 243-252, 244., sl. 3.;

Jurčević, A., „Usporedba skulpture i arhitekture s lokaliteta Crkvina u Gornjim Koljanima i Crkvina u Biskupiji kod Knina“, u: *Starohrvatska prosvjeta*, Vol. III, No. 36, 2009., 55-84., 79., kat. br. 28.; Radić, F., „Mrtvački prilozi pronađeni u starohrvatskim grobovima u Koljanima kod Vrlike“, u: *Starohrvatska prosvjeta*, god. III, br. 3- 4, 1897., 99-109, 54.;

59. Plutej, sv. Marija, Crkvina, Biskupija kod Knina

Autor / radionica: Radionica Majstora koljanskog pluteja

Datacija; original: 9. st., odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,89 m, š. 1,585 m

Inventarni broj: HZ-656

Smještaj originala: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, Inventarni broj: 3724

Opis:

Rekonstruirani plutej od sitnozrnatog mramora maksimalno je prekriven ornamentom po predromaničkom principu tzv. *horror vacui*, što je jedna od odlika Radionice Majstora koljanskog pluteja. Gornji je reljefni rubni pojas ukrašen mrežastim troprutim pleterom. U glavnom se polju nalaze tri horizontalna niza troprutih koncentričnih kružnica koje su međusobno povezane uzlovima. U svakoj je kružnici još po jedan kolut. Kroz svaku kružnicu prolaze krivudave troprute trake koje se isprepliću s kružnicama i unakrsno križaju u središnjem krugu. To se ponavlja i u prostorima među kružnicama pa tvori gustu pleternu mrežu. Plutej je oštećen cijelom dužinom na gornjem dijelu kao i na desnoj bočnoj strani.

Literatura:

Gunjača, S., Jelovina, D., Grčević, M., *Starohrvatska baština*, Zagreb, 1976., 97.; Jakšić, N., *Klesarstvo u službi evangelizacije*, Split, 2015., 227., sl. 8.; Jakšić, N., „Majstor koljanskog pluteja“, u: *Izdanja HAD- a* 8, 1980., Split, 1984., 243-253., 228.; Jakšić, N., *Biskupija kraj Knina, Crkvina, Hrvati i Karolinzi*, katalog, Split, 2000., 198-199., IV, 26; 204, IV.29; 208 – 209, IV.38, 203, IV. 28; Jurčević, A., „Usporedba skulpture i arhitekture s lokaliteta Crkvina u Gornjim Koljanima i Crkvina u Biskupiji kod Knina“, u: *Starohrvatska prosvjeta*, Vol. III, No. 36, 2009., 55-84., 80., kat. br. 32.; Milošević, A., *Crkva sv. Marije mauzolej i dvori hrvatskih vladara u Biskupiji kraj Knina: kulturno – povijesni vodič*, Split, 2002., 19.

60. Fragment pilastra, sv. Marija, Biskupija kod Knina

Autor / radionica: Radionica Majstora koljanskog pluteja

Datacija; original: 9. st.; odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,7 m, š. 0,28 m, d. 0,16 m

Inventarni broj: HZ- 24

Smještaj originala: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split

Opis:

Gornji dio pilastra je ornamentiran i uokviren motivom koji podsjeća na tordirano uže. Unutar pravokutnog polja nalaze se dijagonalno isprepletene četiri trake čime je stvoren četverostruki preplet unutar kružnica. U gornjem dijelu nalazi se fragment baze stupa.

Literatura:

Jurčević, A., *Arhitektura i skulptura s lokaliteta Crkvina u Biskupiji kod Knina*, doktorski rad, Zagreb, 2016., 101, sl. 33.

61. Fragment pilastra, sv. Marija, Crkvina u Biskupiji kod Knina

Autor / radionica: Radionica Majstora koljanskog pluteja

Datacija; original: 9. st.; odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,78 m, š. 0,26 m, d. 0,15 m

Inventarni broj: HZ-20

Opis:

Sadreni odljev fragmenta pilastra ima dijagonalno isprepletene četiri trake čime se stvara četverostruki preplet unutar kružnica. S dvije strane uokviren je motivom tordiranog užeta, koji je često zastupljen na namještaju Radionice Majstora koljanskog pluteja.

Literatura:

Jurčević, A., *Arhitektura i skulptura s lokaliteta Crkvina u Biskupiji kod Knina*, doktorski rad, Zagreb, 2016., 83., sl. 19c

62. Stup s oltarne pregrade

Autor / radionica: Nepoznat

odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 1,42 m, š. 0,24 m

Inventarni broj: HZ-276

Lokalitet: Crkvina - Gornji Koljani

Smještaj originala: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, Inventarni broj: 3724e

Opis:

Sadreni odljev u potpunosti sačuvanog pilastara s okruglim stupom. U središnjem dijelu su dva okomita niza tzv. perec ukrasa međusobno povezanih petljom i dijagonalnim troprutim vrpčama. Rubni dijelovi pilastra nisu ukrašeni. Pilastar i stup isklesani su kao jedna cjelina. Stup na donjem dijelu ima uklesana dva prstena: gornji trostruki i donji dvostruki, koji se dodiruje s pilastrom. Pilastar nema utor za usađivanje pluteja, nego dva manja pravokutna udubljenja na lijevoj strani.

Literatura:

Radić, F., „Ostaci starinske crkve i groblja u Gornjim Koljanima kod Vrlike“, u: *Starohrvatska prosvjeta*, Knin, god. V, sv. 3-4, 1900., 107-122., 121., br. 54.; Jelovina, D., Ranosrednjovjekovni položaj Crkvina u Gornjim Koljanima kod Vrlike, Izdanja HAD-a 8, 1980., Split, 1984., 227. – 243., 232., sl. 6., 1.; Jakšić, N., „Majstor koljanskog pluteja“, *Izdanja HAD-a 8*, 1980., Split, 1984., 243-253., 250.; Jurčević, A., „Usporedba skulpture i arhitekture s lokaliteta Crkvina u Gornjim Koljanima i Crkvina u Biskupiji kod Knina“, u: *Starohrvatska prosvjeta*, Vol. III, No. 36, 2009., 55-84., 75., kat. br. 17.

63. Fragment arhitrava oltarne ograde, sv. Marija, Biskupija kod Knina

Autor / radionica: Nepoznat

Datacija; original: 10. st., odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,24 m, š. 0,48 m

Inventarni broj: HZ-22

Smještaj originala: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, inventarni broj: 1693

Opis: Arhitrav oltarne pregrade pronađen kao slučajni nalaz na Crikvini 19. 5. 1891. godine. Početak arhitrava je preklesani antički natpis, čiji su tragovi vidljivi na gornjem rubu. Ukrasna kompozicija raščlanjena je u tri vodoravna pojasa. U gornjem je pet kuka kratkih drški i jakih spiralnih zavojnica. Središnje rebro je otučeno. Donje polje je epigrafsko na kojemu teče posvetni natpis aklamacije Bogu: +TIBI ALMIFICO D(omin)O (vel Deo) GL(oria) (...)

Literatura: Delonga, V., *Latinski epigrafički spomenici u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj*, Split, 1996., 61., T XI, 20.

64. Arhitrav oltarne pregrade, sv. Marija, Biskupija kod Knina

Autor / radionica: Nepoznat

Datacija; original: 10. st., odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,23 m, š. 0,69 m

Inventarni broj: HZ-23

Smještaj originala: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, inventarni broj: 43

Opis:

Arhitrav oltarne pregrade pronađen kao slučajni nalaz na Crikvini 19. 5. 1891. godine. Ovo je krajnji dio arhitrava dekoriran u tri vodoravna pojasa. U gornjem je niz od pet kuka, kratkih drški i jakih spiralnih zavojnica, središnje rebro je otučeno, a u donjem pojasu je natpis koji govori o darivanju – posveti crkvenog objekta: (...)TE(m)PLU(m) TIBI DICTAT CO(n)F(essor vel confessori)

Literatura:

Delonga, V., *Latinski epigrafički spomenici u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj*, Split, 1996., 63, T XIII, 23.

65. Natpis na zabatu oltarne ograde, sv. Marija, Biskupija kod Knina

Autor / radionica: Majstor koljanskog pluteja

Datacija; original: 9. st.; odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,35 m, š. 0,6 m

Inventarni broj: HZ-14

Smještaj originala: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, inventarni broj: 1696

Opis:

Sadreni odljev fragmenta zabata oltarne ograde. Pronađen je u tri dijela prilikom arheoloških iskopavanja od 1886. do 1889. godine i kao slučajni nalaz 1936. godine. Dio donje desne strane zabata spojen je od tri ulomka. U središnjem ukrasnom polju vidljiv je ostatak tijela ptice i rubnog pojasa s tri kuke velikih spiralnih zavojnica. Na lučnom pojasu nalazi se natpis koji ukazuje na rušenje crkve, na uklanjanje stare oltarne ograde te njihovoj ponovnoj obnovi.

Natpis glasi: (...salv)TIS OBRVCTA SED N(vn)C AV(tem) (renovata...(sc. ecclesia etc.))

Literatura:

Jakšić, N., *Kiparstvo u službi evangelizacije*, Split, 2015., 209., sl. 3.; Delonga, V., *Latinski epigrafički spomenici u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj*, Split, 1996., 57, T IX, 12; Jurčević, A., *Arhitektura i skulptura s lokaliteta Crkvina u Biskupiji kod Knina*, doktorski rad, Zagreb, 2016., 77., sl. 14b

66. Fragment zabata oltarne ograde s natpisom *DATUS E.....* , sv. Marija, Biskupija kod Knina

Autor / radionica: Majstor koljanskog pluteja

Datacija; original: 9. st.; odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,46 m, š. 0,56 m

Inventarni broj: HZ-28

Smještaj originala: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, Inventarni broj: 2585

Opis:

Fragment zabata rekonstruiran je od četiri ulomka, nedostaje mu rubni pojas na čijem je obodu bio isklesan ornament pasjeg skoka, od kojeg je vidljiv fragment samo jedne volute na desnoj strani. On se oslanjao na oštećeni plastično istaknuti vijenac sa stiliziranim kimationom, koji je uokviravao središnju scenu zabata. U središnjem ukrasnom polju nalazi se motiv križa ornamentiran troprutom pletenicom s okulusom u sredini. Pod vodoravnom hastom s obje strane križa sučelice su postavljene ptice s grozdom u kljunu. Sačuvani fragment natpisa ukazuje na posvetni sadržaj epigrafskog teksta uklesanog na ogradi: [...]*DATUS E(t) GRA(tia) NA(m)Q(ue) UT[a(m?)....]*

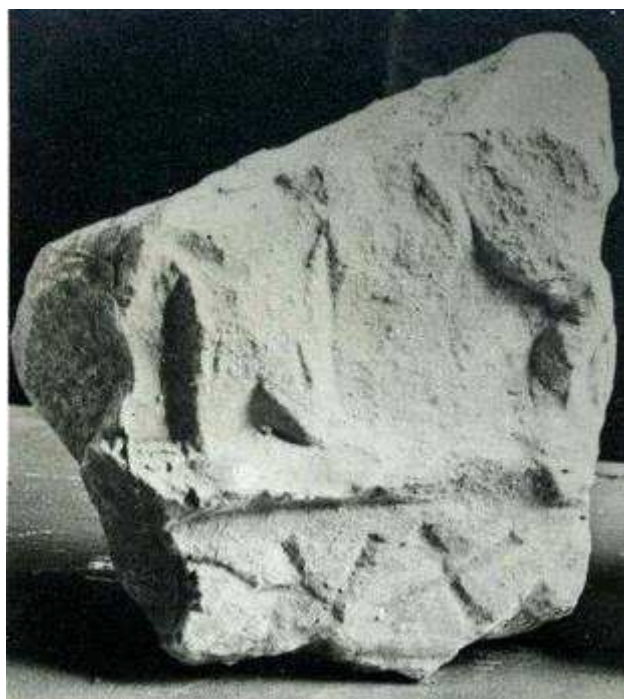
Literatura:

Delonga, V., *Latinski epigrafički spomenici u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj*, Split, 1996., 62, T XII, 22.; Jakšić, N., *Kiparstvo u službi evangelizacije*, Split, 2015., 209., sl. 2.; Jurčević, A., *Arhitektura i skulptura s lokaliteta Crkvina u Biskupiji kod Knina*, doktorski rad, Zagreb, 2016., 78., kat. 27., 224, sl. 3.

b) Druga faza crkvenog namještaja u sv. Mariji: Dvorska klesarska radionica iz vremena kneza Branimira

Dvorska klesarska radionica iz vremena kneza Branimira djelovala je u bazilici sv. Marije i sv. Stjepana u Biskupiji nakon Radionice Majstora koljanskog pluteja. Ova je radionica na Crkvini u Biskupiji promijenila oltarnu ogradu i izradila nekoliko impost kapitela, koji se povezuju s arhitektonskim promjenama koje su se dogodile u doba njezina djelovanja, a to je oko 879. – 900. godine.

67. Fragment s natpisom DVX , sv. Marija, Biskupija kod Knina

Autor / radionica: Dvorska klesarska radionica iz vremena kneza Branimira

Datacija; original: 2/2 9. st., odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,2 m, š. 0,2 m

Inventarni broj: HZ-41

Smještaj originala: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, Inventarni broj: 1080

Opis:

Fragment je slučajni nalaz na Crkvini datuma 10. 3. 1908. godine. Dio je zabata oltarne ograde na čijoj se dekorativnoj kompoziciji vidi dno križa i noga ptice postavljene uz križ. Na sačuvanom dijelu natpisa javlja se vladarska titula (*dux*) hrvatskog kneza nepoznatog imena, te se pretpostavlja da se radi o donatoru.

Literatura:

Delonga, V., *Latinski epigrafički spomenici u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj*, Split, 1996., 64., T XIII, 25.

68. Fragment lezene, sv. Marija, Biskupija kod Knina

Autor / radionica: Dvorska klesarska radionica iz vremena kneza Branimira

Datacija; original: 2/2 9. st., odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,37 m, š. 0,15 m, d. 0,11 m

Inventarni broj: HZ-694

Opis:

Fragment pripada tzv. apsidalnoj katedri, dekoriran je na prednjoj i na bočnoj stranici. Ornamente na njima na jednoj strani tvori okomiti niz lančano povezanih krutnica, a na drugoj strani nepovezani niz krutnica između kojih se nalaze rombično postavljene pleterne trake. Uokvireni su istaknutim pravokutnim rubnim profilacijama iznad kojih su se na svakom ulomku sačuvale i prstenaste profilacije - vjerojatno ostatci manjih stupića ili postolja za kapitule. Ornamenti su klesani s velikom preciznošću klesarske obrade.

Literatura:

Jurčević, A., *Arhitektura i skulptura s lokaliteta Crkvina u Biskupiji kod Knina*, doktorski rad, Zagreb, 2016., 136.

69. Fragment lezene, sv. Marija, Biskupija kod Knina

Autor / radionica: Dvorska klesarska radionica iz vremena kneza Branimira

Datacija; original: 9. st.; odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,37 m, š. 0,19 m, d. 0,11 m

Inventarni broj: HZ- 39

Opis:

Fragment pripada dijelovima tzv. apsidalne katedre, pravokutnog je oblika i dekoriran je na prednjim i bočnim stranama. Ornament na jednoj strani tvori okomiti niz lančano povezanih kružnica, a na drugoj strani nepovezani niz kružnica između kojih se nalaze rombično postavljene pleterne trake. Uokviren je istaknutim pravokutnim rubnim profilacijama iznad kojih je prstenasta profilacija - vjerojatno ostatci manjih stupića ili postolja za kapitele.

Literatura:

Jurčević, A., *Arhitektura i skulptura s lokaliteta Crkvina u Biskupiji kod Knina*, doktorski rad, Zagreb, 2016., 136., sl. 54b.

70. Impost, Biskupija kod Knina

Autor / radionica: Dvorska klesarska radionica iz vremena kneza Branimira

Datacija; original: 2/2 9. st., odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,345 m

Inventarni broj: HZ- 797

Smještaj originala: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, Inventarni broj: 3717

Opis:

Sadreni odljev imposta kapitela, trokutastog oblika, na obje strane prikazan je isti motiv: četverostruko isprepletana tropruta vrpca koja na vrhu i dnu završava s dva uha. Motiv je uokviren i sužava se od vrha prema dnu.

Literatura:

Jurčević, A., *Arhitektura i skulptura s lokaliteta Crkvina u Biskupiji kod Knina*, doktorski rad, Zagreb, 2016., 134., sl. 53a; Jurčević, A., Usporedba skulpture i arhitekture s lokaliteta Crkvina u Gornjim Koljanima i Crkvina u Biskupiji kod Knina, u: *Starohrvatska prosvjeta*, Vol. III, No. 36(2009), 80., kat. 33

71. Fragment pluteja s pleterom i pticom, Biskupija, Crikvina kod Knina

Autor / radionica: Dvorska klesarska radionica iz vremena kneza Branimira

Datacija; original: 2/2 9. st., odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,47 m, š. 0,69 m

Inventarni broj: HZ-151

Smještaj originala: Muzej hrvatskih starina, Knin

Opis:

Sadreni odljev fragmenta pluteja koji je ornamentiran troprutim vrpčama koje tvore učvorene krugove, međusobno povezane prekriženim troprutim trakama. Trake na jednom dijelu imaju streličasti završetak, a na drugom gornjem lijevom ulomku pticu. Ornamenti nisu zgusnuti, već zbog velikog ukrasnog polja su razvučeni. A. Jurčević ovaj fragment pripisuje Dvorskoj klesarskoj radionici.

Literatura:

Jurčević, A., *Arhitektura i skulptura s lokaliteta Crkvina u Biskupiji kod Knina*, doktorski rad, Zagreb, 2016., 127., sl. 48c

72. Plutej, Crkvina u Biskupiji kod Knina

Autor / radionica: Dvorska klesarska radionica iz vremena kneza Branimira

Datacija; original: 2/2 9. st., odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,93 m, š. 0,98 m

Inventarni broj: HZ- 510

Opis:

Sadreni odljev donjeg dijela pluteja ukrašenog učvorenim kružnicama unutar i oko kojih se isprepliću četiri pleterne trake. Čine ga dvanaest kružnica u tri vodoravna i četiri okomita niza. Gornji vijenac ima motiv samostalnih nepovezanih medaljona koje prepliću troprute cik-cak dijagonale.

Literatura:

Jakšić, N., *Klesarstvo u službi evangelizacije*, Split 2015., 333., sl. 22a; Jurčević, A., *Arhitektura i skulptura s lokaliteta Crkvina u Biskupiji kod Knina*, doktorski rad, Zagreb, 2016., 131., sl. 50e; Rapanić, Ž., *Predromaničko doba u Dalmaciji*, Split, 1987., T XVI, sl. 2.

73. Fragment pilastra, Biskupija kod Knina

Autor / radionica: Dvorska radionica iz vremena kneza Branimira

Datacija; original: 2/2 9. st., odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,28 m, š. 0,29 m

Inventarni broj: HZ-160

Opis:

Sadreni odljev fragmenta pilastra koji je ukrašen nepovezanim troprutim kružnicama iznad kojih se nalaze dvije lučno izdignute troprute trake.

Literatura:

Jurčević, A., *Arhitektura i skulptura s lokaliteta Crkvina u Biskupiji kod Knina*, doktorski rad, Zagreb, 2016., 129., sl. 49b

c) Treća faza crkvenog namještaja u sv. Mariji: Benediktinska klesarska radionica iz vremena kneza Branimira djeluje od kraja 9. ili početka 10. stoljeća. Izdvajanje i prepoznavanje stilskih i morfoloških karakteristika *Benediktinske klesarske radionice* započeli su isti autori koji su definirali i likovno-morfološke karakteristike *Dvorske klesarske radionice*; I. Petricioli, V. Delonga, N. Jakšić i T. Burić, A. Jurčević. Ova je radionica klesala ornamente geometrijski precizno i ujednačeno te ih slagala u karakteristične kompozicije. To je vidljivo, osim na kukama i troprutim petljama (tzv. perezima) i na pleternim i cvjetnim ornamentima. Ova se radionica prilikom izrade namještaja na Crkvini u Biskupiji držala jasno zadanog koncepta te nije bila sklona improvizaciji niti prilikom klesanja i komponiranja ornamenta niti u izboru i vrsti kamena od kojega je radila namještaj, za razliku od *Radionice Majstora koljanskog pluteja* i *Dvorske radionice*.

74. Fragment pilastra - gornji dio, Crkvina u Biskupiji kod Knina

Autor / radionica: Benediktinska klesarska radionica iz vremena kneza Branimira

Datacija; original: kraj 9. ili početak 10 st., odljev: 20. st.

odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,6 m, š. 0,3 m

Inventarni broj: HZ-509

Opis:

Sadreni odljev gornjeg dijela pilastra oltarne ograde, kataloški broj. 75. Dekoracija se sastoji od okomitog niza dvostrukih učvorenih kružnica i dviju dvostrukih troprutih traka koje dijagonalno presijecaju kružnice.

Literatura:

Jakšić, N., *Klesarstvo u službi evangelizacije*, Split 2015., 373., sl. 22.; Jurčević, A., *Arhitektura i skulptura s lokaliteta Crkvina u Biskupiji kod Knina*, doktorski rad, Zagreb, 2016., 148., sl. 62.E

75. Fragment pilastra - donji dio, Crkvina u Biskupiji kod Knina

Autor / radionica: Benediktinska klesarska radionica iz vremena kneza Branimira

Datacija; original: kraj 9. ili početak 10 st., odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,5 m, š. 0,29 m

Inventarni broj: HZ-506

Opis: Sadreni odljev donjeg dijela pilastra oltarne ograd, kataloški broj 74. Dekoracija se sastoji od okomitog niza dvostrukih učvorenih kružnica i dviju dvostrukih troprutih traka koje dijagonalno presijecaju kružnice.

Literatura:

Jakšić, N., *Klesarstvo u službi evangelizacije*, Split 2015., 373., sl. 22.; Jurčević, A., *Arhitektura i skulptura s lokaliteta Crkvina u Biskupiji kod Knina*, doktorski rad, Zagreb, 2016.

76. Fragment ambona, sv. Marija, Biskupija kod Knina

Autor / radionica: Benediktinska klesarska radionica iz vremena kneza Branimira

Datacija; original: kraj 9. ili početak 10 st., odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,51 m, š. 0,61 m

Inventarni broj: HZ-44

Opis: Fragment ambona na vanjskom obodu ima motiv pasjeg skoka, dok je čitava ploha trokutne osnovice ispunjena motivima višelatičnih rozeta u nizu koje su uokvirene troprutim krugovima, medaljonima međusobno povezanih uzlovima u vrlo pravilnoj i geometrijski precizno ujednačeno klesanoj kompoziciji.

Literatura:

Jakšić, N., *Klesarstvo u službi evangelizacije*, Split 2015., 367., sl. 15a; Jurčević, A., *Arhitektura i skulptura s lokaliteta Crkvina u Biskupiji kod Knina*, doktorski rad, Zagreb, 2016., 140., sl. 55.C

77. Fragment pilastra, sv. Marija, Biskupija kod Knina

Autor / radionica: Benediktinska klesarska radionica iz vremena kneza Branimira

Datacija; original: kraj 9. ili početak 10 st., odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,7 m, š. 0,28 m, d. 0,14 m

Inventarni broj: HZ- 16

Opis:

Sadreni odljev fragmenta donjeg dijela pilastra čija je površina prekrivena istim rozetama, kao fragment ambona, (kataloški broj 76). Rozete su isklesane unutar troprutih medaljona postavljene jedna iznad druge s uzlovima na četiri strane. Rubne trake i uzlovi čine tropruti obrub pilastra.

Literatura:

Jakšić, N., *Klesarstvo u službi evangelizacije*, Split 2015., 367., sl. 15d; Jurčević, A., *Arhitektura i skulptura s lokaliteta Crkvina u Biskupiji kod Knina*, doktorski rad, Zagreb, 2016., 140., sl. 55.

78. Fragment pluteja, Biskupija kod Knina

Autor / radionica: Benediktinska klesarska radionica iz vremena kneza Branimira

Datacija; original: kraj 9. ili početak 10 st., odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,285 m, š. 0,295 m

Inventarni broj: HZ-167

Opis:

Sadreni odljev fragmenta koji je ukrašen višelatičnim rozetama unutar učvorenih troprutih kružnica s uzlovima u njihovim sjecištima.

Literatura:

Jurčević, A., *Arhitektura i skulptura s lokaliteta Crkvina u Biskupiji kod Knina*, doktorski rad, Zagreb, 2016., 140., sl. 58.d

79. Fragment lezene, sv. Marija, Biskupija kod Knina

Autor / radionica: Benediktinska klesarska radionica iz vremena kneza Branimira

Datacija; original: kraj 9. ili početak 10. st., odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,41 m, š. 0,26 m, d. 0,14 m

Inventarni broj: HZ-25

Opis:

Sadreni odljev gornjeg dijela pilastra oltarne ograde ornamentiran s geometrijski precizno i ujednačeno klesanim ornamentima. Motiv su učvoreni tropruti medaljoni unutar kojih se javlja u jednom križ s troprutim ornamentom i okulusom u sredini i prepletana tropruta traka u obliku Solomonovog križa s okulusom. Prostor između medaljona ispunjavaju dvoprute povijene volute.

Literatura: Jurčević, A., *Arhitektura i skulptura s lokaliteta Crkvina u Biskupiji kod Knina*, doktorski rad, Zagreb, 2016., 140., sl. 55 e

80. Fragment pluteja, sv. Marija, Biskupija kod Knina

Autor / radionica: Nepoznat

odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,62 m, š. 0,36 m

Inventarni broj: HZ-21

Nije publicirano

81. Fragment lezene, sv. Marija, Biskupija kod Knina

Autor / radionica: Nepoznat

Datacija; original: 9. st.; odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,4 m, š. 0,31 m, d. 0,15 m

Inventarni broj: HZ-26

Literatura: nije publicirano

82. Fragment pluteja, Biskupija

Autor / radionica: Benediktinska klesarska radionica iz vremena kneza Branimira,
Datacija; original: kraj 9. ili početak 10. st., odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,285 m, š. 0,59 m

Inventarni broj: HZ-47

Opis:

Sadreni odljev fragmenta pluteja koji na gornjem dijelu ima složen ornament izveden od troprutih petlji tzv. pereca koji su komponirani na način da tvore niz vodoravnih kružnica.

Donji dio ukrašen je troprutim geometrijskim ornamentom, koji unutar svake petlje ima okulus.

Literatura: Jurčević, A., *Arhitektura i skulptura s lokaliteta Crkvina u Biskupiji kod Knina*, doktorski rad, Zagreb, 2016., 146, sl. 60b

83. Fragment s pleterom, Crkvina u Biskupiji

Autor / radionica: Benediktinska klesarska radionica

Datacija; original: kraj 9. ili početak 10. st., odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,39 m, š. 0,29 m

Inventarni broj: HZ-154

Smještaj originala: Muzej hrvatskih starina, Knin

Opis:

Sadreni odljev gornjeg dijela ornamenta pilastra, ukrašenog okomitim nizom dvostrukih kružnica unutar kojih se dijagonalno križaju dvije troprute trake.

Literatura:

Jurčević, A., *Arhitektura i skulptura s lokaliteta Crkvina u Biskupiji kod Knina*, doktorski rad, Zagreb, 2016., 148, sl. 62c

d) Četvrta faza crkvenog namještaja u sv. Mariji: Romanička klesarska radionica iz Knina

Ovoj radionici pripisuje se zabat s prikazom Bogorodice, koja ima ikonografske osobine kakve se pojavljuju samo u bizantskoj umjetnosti, s pripadajućim arhitravima. Arhitravi su raščlanjeni u horizontalne pojaseve, na obodu su kuke sa zakržljalom volutom na dvostruko profiliranoj nozi, ispod je niz palmeta s plastično oblikovanim listićima koji su okrenuti gore i dolje, te se u ritmu izmjenjuju. Ispod je natpisno polje uokvireno urezanim linijama, a ispod je kosa profilacija s kimatijonom. U Gliptoteci HAZU nalaze se odljevi zabata i četiri fragmenta greda (od HZ-35 do HZ-38).

84. Zabat ograde svetišta s likom Bogorodice, sv. Marija, Biskupija kod Knina

Autor / radionica: Romanička klesarska radionica iz Knina

Datacija; original: ¾ 11. st.; odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 1,07 m, š. 1,03 m

Inventarni broj: HZ- 34

Smještaj originala: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Inventarni broj: 1101

Opis:

Sadreni odljev zabata čiji su dijelovi nađeni 14. 5. 1892 godine tijekom arheoloških iskopavanja na Crikvini. Na obodu je ornament pasjeg skoka s kukama čije su volute okrenute prema vrhu, što nije uobičajeno. Taj se rubni pojas oslanja na plitki vijenac ispunjen neprekinutim nizom stiliziranih palmeta. U središnjem prikazu je poprsje Bogorodice u stavu adoracije s dlanovima na prsima okrenutim gledatelju. Bogorodičina odjeća oblikovana je plitkim urezanim linijama na kojima se raspoznaju nabori plašta i mafariona te ukrašeni dijelovi plašta rukava oko zapešća. Ima okrugle oči i dugi nos, a usnice su označene samo tankom linijom. Na čeonom dijelu mafariona uklesan je križ, a oko glave ima aureolu. Svojim plitkim reljefom, plosnatim modeliranjem i uparenim crtama ikonografski podsjeća na bizantske Madone. Prikazana je kao Madona moliteljica (*Madona orans*). Na donjem lučnom pojasu ispod poprsja sačuvani su dijelovi natpisa u njezinu čast: *SALVE (...)G(...) S(alve) V(ir)GO*. Natpis je inspiriran sekvencama koralnih marijanskih antifona, te se izriče aklamacija Madoni, pozivajući na molitvu u njenu čast.

Literatura:

Jurčević, A., *Arhitektura i skulptura s lokaliteta Crkvina u Biskupiji kod Knina*, doktorski rad, Zagreb, 2016., 178., sl. 84 a; Jakšić, N., *Klesarstvo u službi evangelizacije*, Split 2015., 525., sl. 6.; Delonga, V., *Latinski epigrafički spomenici u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj*, Split, 1996., 64, T XIV, 26.

85. Fragment arhitrava oltarne ograde, sv. Marija, Biskupija kod Knina

Autor / radionica: Romanička klesarska radionica iz Knina

Datacija; original: 11. st.; odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,3 m, š. 1,04 m

Inventarni broj: HZ-35

Smještaj originala: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Inventarni broj: 2586

Opis:

Sadreni odljev arhitrava oltarne ograde pronađen je tijekom arheoloških iskopavanja na Crikvini 1892. – 1895. Arhitrav je raščlanjen u horizontalne pojaseve, na obodu su kuke sa zakržljalom volutom na dvostruko profiliranoj nozi, ispod je profil s cik-cak linijama i ispod niz palmeta s plastično oblikovanim listićima koji su okrenuti gore i dolje, te se u ritmu izmjenjuju. Ispod je natpisno polje uokvireno urezanim linijama, a ispod je kosa profilacija s kimatijonom. Natpisno polje sadrži završni dio većeg liturgijskog teksta ritmički sročenog u molitvu upućenu sv. Mariji - titularu katedrale hrvatskog biskupa na Crikvini u Biskupiji.

Literatura:

Jurčević, A., *Arhitektura i skulptura s lokaliteta Crkvina u Biskupiji kod Knina*, doktorski rad, Zagreb, 2016., 180., sl. 85d; Jakšić, N., *Klesarstvo u službi evangelizacije*, Split 2015., 524., sl. 5.; Delonga, V., *Latinski epigrafički spomenici u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj*, Split, 1996., 65, T XV, 28.

86. Fragment arhitrava oltarne ograde, sv. Marija, Biskupija kod Knina

Autor / radionica: Romanička klesarska radionica iz Knina

Datacija; original: 11. st.; odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,22 m, š. 1,18 m

Inventarni broj: HZ-36

Opis:

Arhitrav je raščlanjen u horizontalne pojaseve, na obodu su kuke sa zakržljalom volutom na dvostruko profiliranoj nozi. Uskim profilom odvojeno je vodoravno polje s nizom palmeta s plastično oblikovanim listićima koji su okrenuti gore i dolje, a izmjenjuju se u ritmu. Ispod je vodoravno glatko polje bez ukrasa, a polje do njega sadrži ukošenu profilaciju s kimatijonom

Literatura:

Jurčević, A., *Arhitektura i skulptura s lokaliteta Crkvina u Biskupiji kod Knina*, doktorski rad, Zagreb, 2016., 180., sl. 85e; Jakšić, N., *Klesarstvo u službi evangelizacije*, Split, 2015., 524., sl. 5.

87. Fragment arhitrava oltarne ograde, sv. Marija, Biskupija kod Knina

Autor / radionica: Romanička klesarska radionica iz Knina

Datacija; original: 11. st.; odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,2 m, š. 1,08 m

Inventarni broj: HZ-37

Opis:

Arhitrav je raščlanjen u horizontalne pojaseve, na obodu su kuke sa zakrčljalom volutom na dvostruko profiliranoj nozi. Uskim profilom odvojeno je vodoravno polje s nizom palmeta s plastično oblikovanim listićima koji su okrenuti gore i dolje, a izmjenjuju se u ritmu. Ispod je vodoravno glatko polje bez ukrasa, a polje do njega je ukošena profilacija s kimatijonom.

Literatura:

Jurčević, A., *Arhitektura i skulptura s lokaliteta Crkvina u Biskupiji kod Knina*, doktorski rad, Zagreb, 2016., 180., sl. 85b; Jakšić, N., *Klesarstvo u službi evangelizacije*, Split 2015., 524., sl. 5.

88. Fragment arhitrava oltarne ograde, sv. Marija, Biskupija kod Knina

Autor / radionica: Romanička klesarska radionica iz Knina

Datacija; original: 11. st.; odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,23 m, š. 1,11 m

Inventarni broj: HZ-38

Literatura:.

Jurčević, A., *Arhitektura i skulptura s lokaliteta Crkvina u Biskupiji kod Knina*, doktorski rad, Zagreb, 2016., 180., sl. 85e; Jakšić, N., *Klesarstvo u službi evangelizacije*, Split 2015., 524., sl. 5.

89. Fragment s lozicom, Biskupija kod Knina

Autor / radionica: Romanička klesarska radionica iz Knina

Datacija; original: 11. st.; odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,25 m, š. 0,36 m

Inventarni broj: HZ-18

Opis:

Arhitektonski ulomak s troprutom lozicom s izvijenim listovima i uvijenim viticama koja na krajevima ima povinuti trolisni završetak, a četvrti izvinuti završava trolatičnim ornamentom.

Literatura:

Jurčević, A., *Arhitektura i skulptura s lokaliteta Crkvina u Biskupiji kod Knina*, doktorski rad, Zagreb, 2016., 200., sl. 98h

90. Fragment s polurozetama u nišama, Biskupija kod Knina

Datacija; odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,2 m, š. 0,39 m

Inventarni broj: HZ-15

Literatura: nije publicirano

e) Peta faza crkvenog namještaja u sv. Mariji: Zadarsko-kninska klesarska radionica

Stilske i klesarske osobine ove radionice očituju se u obradi ljudskih likova i biljne ornamentike, koji su srodni s plutejima iz crkve sv. Lovre u Zadru, te na tranzenom s Bogorodicom i četverostranom ciboriju s Crkvine u Biskupiji. Ljudska tijela su isklesana uvijek u istim proporcijama; glava i trup su naglašeno veliki, a ekstremiteti kratki, šake su također velike s dugim prstima. Na licima su istaknute bademaste oči širom otvorene i markirane dvjema izbočinama, nos je deltoidnog oblika, a brada šiljasta. Radionica na prepoznatljiv način kleše i obrađuje biljne ornamente poput dvoprutih ili troprutih lozica s uvijenim i srcolikim grozdovima ili stiliziranim ljiljanima. One su ukomponirane s ostalim dekorativnim repertoarom poput lukova uz gornje, bočne i lučne dijelove stranica ranoromaničkog četverostranog ciborija s Crkvine u Biskupiji.

91. Fragment stupića, sv. Marija, Biskupija kod Knina

Autor / radionica: Zadarsko-kninska radionica

Datacija; original: 11. st, odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,64 m, š. 0,2 m, d. 0,12 m

Inventarni broj: HZ- 12

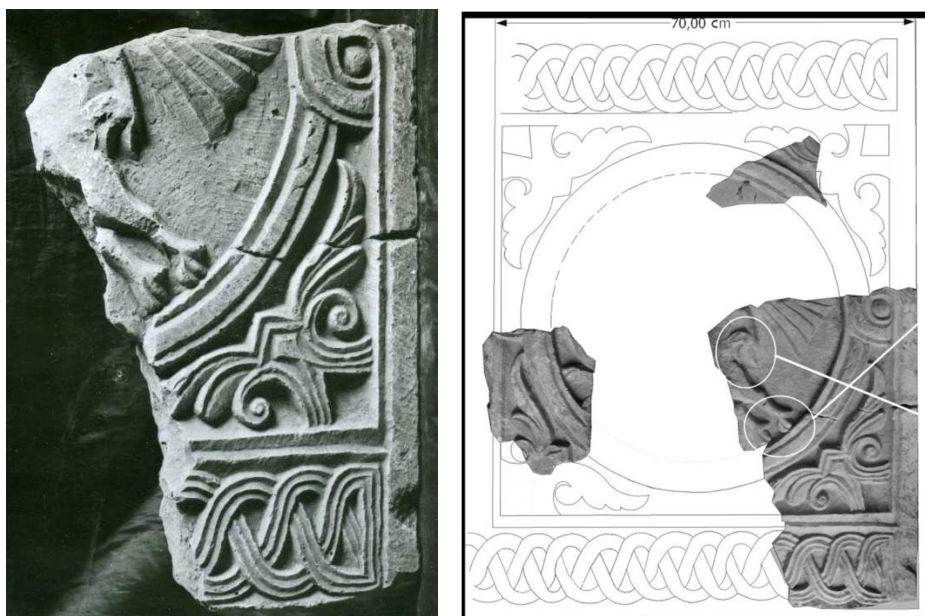
Opis:

Ulomak stupića ima ukrašenu prednju plohu na kojoj je reljefni prikaz zmaja s rogom koji strši poput volute iz gornjeg dijela glave te mitske životinje i u troprutoj ornamentalnoj traci pletera, koja se zapliće oblim petljama, jednom petljom izlazi iz otvorenih ralja zavrnutu njuške te završava u repu zvijeri. Otkriven je 24. travnja 1891. u kompleksu zgrada sa sjeverne strane zida crkve sv. Marije, koje zatvaraju središnje dvorište, klaustar. U literaturi se još uvijek vode razne polemike i oprečna su mišljenja o dataciji ovog ulomka.

Literatura:

Jurčević, A., *Arhitektura i skulptura s lokaliteta Crkvina u Biskupiji kod Knina*, doktorski rad, Zagreb, 2016, 168., sl. 74b; Karaman, Lj., *Iz kolijevke hrvatske prošlosti: historijsko-umjetničke crtice o starohrvatskim spomenicima*, Zagreb, 1930., sl. 106.; Radić, F., „Nekoliko ulomaka lezenâ, pluteja, vratnih pragova i lukova sa starohrvatske bazilike sv. Marije u Biskupij i kod Knina“, u: *Starohrvatska prosvjeta* I, 1895., 166., 170., ulomak br. VII.; Tomičić, Ž., „Predromanički ulomak sa životinjskim likom iz Crkvine u Biskupiji kraj Knina: prinos raspravi o mogućim utjecajima inzularne umjetnosti“, u: *Rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. Razred za društvene znanosti*, No. 525, 51, 2016., 107.-125.

92. Fragment pluteja s pleterom i pticom, sv. Marija, Biskupija kod Knina

a) odljev pluteja HZ-33, b) Rekonstruirani plutej s Crkvine u Biskupiji, Jurčević 2016: 173., sl. 79.

Zadarsko-kinjska radionica

Datacija; original: 11. st.; odljev: 20. st.

Sadreni odljev, v. 0,5 m, š. 0,34 m

Inventarni broj: HZ-33

Opis:

Fragment donjeg desnog ugla pluteja. Donji pojas ornamentiran je upletenom troprutom trakom, dok je središnje polje uokvireno tankom profilacijom. Vidljiva je sačuvana biljna povijena vitica čiji se donji krajevi povijaju u volutu i ona ornamentira ugao kvadratne ploče u kojoj je središnji motiv dvostruko uokviren medaljon. U središnjoj sceni u medaljonu vidljiv je samo donji dio ptice grabljivice, njene dvije noge s kandžama i dio repa.

Literatura:

Jurčević, A., *Arhitektura i skulptura s lokaliteta Crkvina u Biskupiji kod Knina*, doktorski rad, Zagreb, 2016., 173., sl. 79.

93. Fragment s lozicom, sv. Marija, Biskupija kod Knina

Autor / radionica: Zadarsko-kninska radionica

Datacija; original: 11. st.; odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,27 m, š. 0,25 m

Inventarni broj: HZ-40

Opis: Fragment s biljnim ornamentom, ima izvijene i zaobljene listove, dvoprutih "S" volute te naglašene listove na mjestima gdje se razdvajaju dvije troprute lozice. Zbog širine i debljine ulomka neki autori pretpostavljaju da je riječ o arhitektonskim elementima tj. dijelovima dovratnika ili nadvratnika.

Literatura:

Jurčević, A., *Arhitektura i skulptura s lokaliteta Crkvina u Biskupiji kod Knina*, doktorski rad, Zagreb, 2016., 166., sl. 73d

94. Mali ciborij, sv. Marija, Biskupija kod Knina

Autor / radionica: Zadarsko-kninska radionica

Datacija; original: 11. st.; odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,2 m, š. 0,13 m

Inventarni broj: HZ-45

Opis:

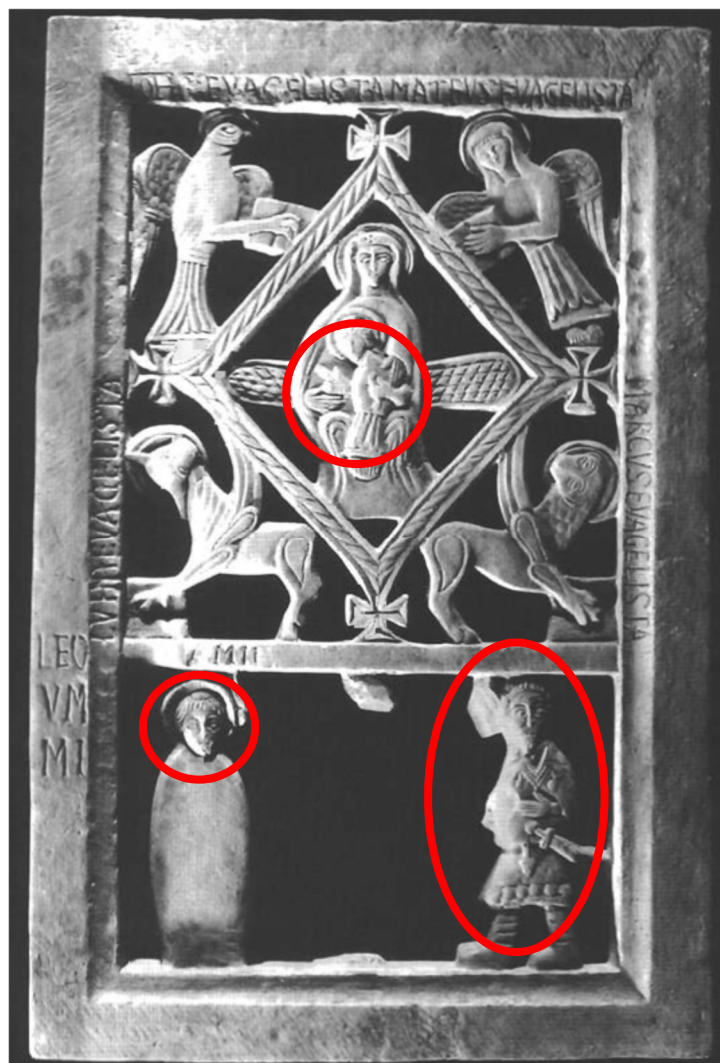
Četverostrana krovna konstrukcija na ciboriju ukrašena je ljuskastim ornamentom koji oponaša krov prekriven crijepom. Na osnovi ukrasa krova ovaj neuobičajen element crkvenog namještaja i njegova funkcija različito se tumače u literaturi. T. Marasović tumači ga kao model prema kojem je izrađen ciborij, a A. Milošević i P. Vežić kao pokrov relikvijara, atribuiran Zadarsko-kninskoj radionici.

Literatura:

Jurčević, A., *Arhitektura i skulptura s lokaliteta Crkvina u Biskupiji kod Knina*, doktorski rad, Zagreb, 2016., 165., sl. 72a

Tranzena s prikazom Maiestas Virginis, sv. Marija, Biskupija kod Knina

Tranzenu je na temelju sačuvanih ulomaka rekonstruirao Stjepan Gunjača. Ona je ukrašena s obje strane, od kojih je stražnja shematizirana. U Gliptoteci HAZU nalaze se tri ulomka (kat. br. 95., 96., 97.), označena na slici crveno, koji nisu spojeni kao u originalu.

Sl. 118. Rekonstruirana tranzena s označenim odljevima u Gliptoteci HAZU

Ulomci tranzene pronađeni su prilikom arheoloških iskopavanja na Crikvini od 1886. do 1894. godine i od 1950. do 1951. godine. Unutar pravokutnog okvira rešetkasta likovna kompozicija raspoređena je u dvije cjeline. Na većoj, gornjoj, prikaz je Bogorodice s djetetom (*Maiestas Virginis*) na prijestolju, unutar romba, izvan kojega su u kutovima prikazani simboli evanđelista s natpisima. U Gliptoteci HAZU nalazi se samo donji dio Bogorodice (kat. br. 97.). Prikaz Bogorodice je ekspresivan u plitkom plasticitetu i monumentalnom izrazu, a uzor je vjerojatno minijturni predložak. U donjoj zoni, slabije sačuvanoj je lik sveca i lik ratnika velikodostojnika-donatora. U Gliptoteci HAZU nalaze se odljevi oba lika (kat. br. 95., 96.).

Lik donatora, među istraživačima otvara pitanja privatne devocije Mariji i sprege kraljevske i crkvene vlasti, s obzirom da je crkva kraljevska zadužbina.

Tranzena se pripisuje Zadarsko-kninskoj radionici prema karaktrističom načinu oblikovanja. Ljudska tijela su isklesana uvijek u istim proporcijama; glava i trup su naglašeno veliki, a ekstremiteti kratki, šake su također velike s dugim prstima. Na licima su istaknute bademaste oči širom otvorene i markirane dvjema izbočinama, nos je izduženog oblika, a brada šiljasta. Uz skulpturu se nalaze natpisi koji komentiraju njezin sadržaj.

Literatura:

Jurković, M., „Skulpture s prikazom Bogorodice u Dalmaciji 11. stoljeća u okviru političkog programa reformirane crkve“, u: *Starohrvatska prosvjeta*, Vol. III, No. 25, 1998., 63-80.; Jurčević, A., *Arhitektura i skulptura s lokaliteta Crkvina u Biskupiji kod Knina*, doktorski rad, Zagreb, 2016., 163., sl. 70b

95. Fragment sa svetačkom glavom, sv. Marija, Biskupija kod Knina

Autor / radionica: Zadarsko-kninska radionica

Datacija; original: 11. st.; odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,11 m, š. 0,11 m, d. 0,06 m

Inventarni broj: HZ-46

Smještaj originala: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, Inventarni broj: 2587

Opis: Lik sveca ima sačuvanu samo glavu.

96. Lik hrvatskog dostojanstvenika s tranzene, sv. Marija, Biskupija kod Knina

Autor / radionica: Zadarsko-kninska radionica

Datacija; original: 11. st.; odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,26 m, š. 0,06 m

Inventarni broj: HZ-166

Smještaj originala: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, Inventarni broj: 2587

Opis: Prikazan je lik ratnika velikodostojnika - donatora. U originalu su sačuvana dva njegova ulomka koja su međusobno spojena. Figura je odjevena u haljinu stegnutu u pasu o kojem visi mala srcolika kesica. Pretpostavlja se da je to bila odora vojnih dostojanstvenika 11. stoljeća. Na glavi ima kratku kosu, brkove i podrezanu bradu, a lik je kao i ostali dijelovi tranzene obrađen s obje strane.

97. Fragment tranzene s likom Madone s djetetom, sv. Marija, Biskupija kod Knina

Autor / radionica: Zadarsko-kninska radionica

Datacija; original: 11. st.; odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,12 m, š. 0,1 m

Inventarni broj: G- HZ-165

Smještaj originala: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split,

Inventarni broj: 2587

Opis: Fragment s prikazom Bogorodice koja na koljenima drži Krista, obrađena je s obje strane.

98. Ciborij, sv. Marija, Crikvina u Biskupiji kod Knina

Autor / radionica: Zadarsko-kninska radionica

Datacija; original: 11. st.; odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 4,7 m, š. 1,7 m, d. 1,7 m

Inventarni broj: HZ-790(1-13)

Smještaj originala: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split

Stanje: Na odljevu nedostaju unutarnje plohe krova ciborija prekrivene crijepom.

Opis: U Gliptoteci HAZU nalazi se odljev rekonstruiranog ciborija kojem nedostaju krovne plohe, ali ima rubne ornamente tj. bridove s dijelom crijepa. Zasebno su inventirani i

pripadajući mu dijelovi (kat. br. 98. – 102.) koji se kao i fragmenti i nalaze u sklopu rekonstruiranog ciborija.

Ciborij se sastoji od četiri stupa koja nose četiri dekorirane lučne strane košare s četverostranim piramidalnim krovom ukrašenim ljuskastim crijepom i akroterijem na vrhu. Ovaj raskošni ciborij s zoomorfnim kapitelima bogato je ukrašen, gotovo zasićen različitim ornamentima. Klesar je istaknuo svoju sposobnost u minucioznoj obradbi detalja i vještinu u izradi ukrasa uporabom svrdla, stoga su ornamenti rađeni u tehnici klesanja s prošupljenim motivima. Za razliku od drugih sličnih ciborija, bridovi krovne piramide ukrašeni su nizom sitnih šupljih lukova. Isti je motiv upotrijebljen i na okomito postavljenim bridovima stranica. Svaka stranica na gornjem rubu ima po dva vijenca: niži, donji s motivom lukova koji uokviruju srcoliko stilizirane grozdove i viši, gornji gdje lukovi uokviruju trokute unutar kojih su isklesani mali stilizirani cvjetovi ljiljana. Trokutaste površine stranica između luka i vijenca ispunjene su biljnim prepletom, a svaka stranica simetrično komponirane različite motive. Na tri strane su biljni motivi isklesani poput tročlane vrpce, a na jednoj su vijuge u obliku dvočlanih vrpce. Taj je ornament vrlo istaknut u odnosu na pozadinu, po čemu se razlikuje od obrade reljefa na predromaničkome crkvenom namještaju, gdje je uobičajeno vrlo plitak. Kapiteli su također bogato ukrašeni. Na njima su isklesani i mali životinjski likovi (orlovi) izrađeni gotovo trodimenzionalno. Četverostrana krovna konstrukcija na ciboriju ukrašena je ornamentom koji oponaša krov prekriven crijepom.

Literatura:

Petricioli, I., „Ciborij katedrale hrvatskog biskupa u Ninu“, u: *Peristil* 38, br.1, 1995, 23-26. 25.; Jurčević, A., *Arhitektura i skulptura s lokaliteta Crkvina u Biskupiji kod Knina*, doktorski rad, Zagreb, 2016., 163., sl. 70a; Jakšić, N., *Klesarstvo u službi evangelizacije*, Split 2015., 48., sl. 54.

99. Baza stupa ciborija, sv. Marija, Crikvina u Biskupiji kod Knina

Autor / radionica: Zadarsko-kninska radionica

Datacija; original: 11. st.; odljev: 20. st

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,175 m, š. 0,23 m, d. 0,23 m

Inventarni broj: HZ-792

Smještaj originala: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split

100. Fragment stupa ciborija, sv. Marija, Crikvina u Biskupiji kod Knina

Autor / radionica: Zadarsko-kninska radionica

Datacija; original: 11. st.; odljev: 20. st

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,13 m, š. 0,15 m, d. 0,08 m

Inventarni broj: HZ-793

Smještaj originala: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split

101. Fragment kapitela ciborija, sv. Marija, Crikvina u Biskupiji kod Knina

Autor / radionica: Zadarsko-kninska radionica

Datacija; original: 11. st.; odljev: 20. st

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,1 m, š. 0,18 m, d. 0,135 m

Inventarni broj: HZ-794

Smještaj originala: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split

102. Fragment košare ciborija, sv. Marija, Crikvina u Biskupiji kod Knina

Autor / radionica: Zadarsko-kninska radionica

Datacija; original: 11. st.; odljev: 20. st

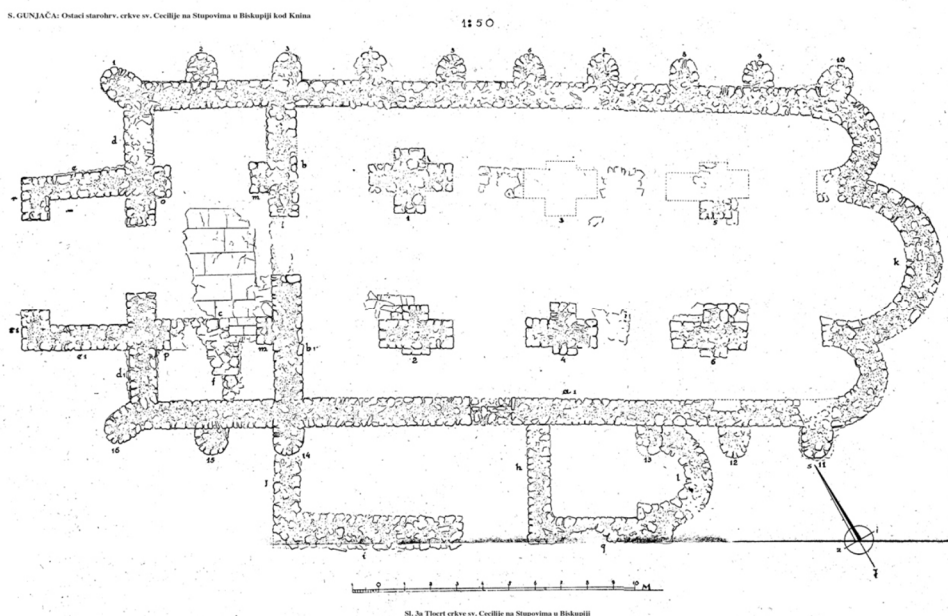
Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,2 m, š. 0,34 m, d. 0,07 m

Inventarni broj: HZ-795

Smještaj originala: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split

SV. CECILIJA („STUPOVI“) U BISKUPIJI KOD KNINA

Sl. 119. Ostaci starohrvatske crkve sv. Cecilije na Stupovima u Biskupiji kod Knina (preuzeto iz: Gunjača 1956., 65-127., sl. 3a)

Na predjelu Cecela, nazvanom prema nekadašnjem titularu crkve Sv. Cecilije, nalaze se ostatci crkve zvane Stupovi, čije ime potječe od golemih križnih zidanih pilona. Crkva je građena u drugoj polovici 9. stoljeća, u vrijeme kneza Branimira, kada je i opremljena liturgijskim kamenim namještajem. Ona je jedna od naših najmonumentalnijih predromaničkih crkvenih građevina u arhitektonskoj grupi starohrvatskih crkava. Dimenzije su joj od ulaznog dijela zvonika do vrha apside oko 30 x 10 m, a širina je znatno veća s oblim kontraforima i kapelicom s južne strane. Crkva je trobrodna i troapsidalna bazilika, sa središnjom apsidom većom od bočnih u kojoj su zazidani križni stubovi dijelili crkvene brodove podupirući pojasnice i svodove. Na zapadnoj je strani trodjelni *westwerk* i zvonik. Obli kontrafori raspoređeni su na vanjskom perimetralnom zidu, a manja kapela je s južne strane. Prema pronađenim kamenim dekorativnim elementima liturgijskog namještaja pronađen je epigrafi sa sačuvanim ostatkom imena Sv. Cecilije koji je autentična potvrda ranosrednjovjekovnog titulara starohrvatske bazilike na Stupovima. Prema S. Gunjači uz crkvu se veže zborovanje i pogibija hrvatskog kralja Zvonimira 1088. godine.

103. Fragment tegurija, sv. Cecilija, (Stupovi) u Biskupiji kod Knina

Autor / radionica: Benediktinska klesarska radionica iz vremena kneza Branimira

Datacija; original: kraj 9. ili početak 10. st., odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,38 m, š. 0,52 m

Inventarni broj: HZ-29

Opis:

Sadreni odljev fragmenta zabata ukrašenog u tri polja. Rubni pojas ima niz kuka punih drški i zavojnica, ispod su ukrasne troprute petlje tzv. pereci, karakteristični za ovu radionicu. U središnjem, zabatnom polju je ostatak križa ukrašenog dvostrukim prepletom troprutih traka. Ispod njegovh hasta nalaze se sučelice okrenute dvije stilizirane ptice s grozdom u kljunu.

Literatura:

Jurčević, A., *Arhitektura i skulptura s lokaliteta Crkvina u Biskupiji kod Knina*, doktorski rad, Zagreb, 2016., 143., sl. 57e

104. Fragment tegurija, sv. Cecilija, (Stupovi) u Biskupiji kod Knina

Autor / radionica: Benediktinska klesarska radionica iz vremena kneza Branimira

Datacija; original: kraj 9. ili početak 10. st., odljev: 20. st.

odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,23 m, š. 0,92 m

Inventarni broj: HZ-697

Opis: Sadreni odljev fragmenta rekonstruirao je Stjepan Gunjača od osam dijelova. Ulomak zabata desne strane ukrašen je u tri polja. Rubni pojas ima niz plitkih kuka punih drški i zavojnica, ispod su ukrasne troprute petlje tzv. pereci, i u donjem desnom kutu zabata vidljiva je tropruta pletenica.

Literatura:

Jurčević, A., *Arhitektura i skulptura s lokaliteta Crkvina u Biskupiji kod Knina*, doktorski rad, Zagreb, 2016., 143., 153. sl.57f, 67.; Gunjača, S., „Ostaci starohrvatske crkve Sv. Cecilije na Stupovima u Biskupiji kod Knina“, u: *Starohrvatska prosvjeta*, Vol. III, No. 5, 1956., 65-127., 91., sl. 14.

105. Fragment ploče s križem, Biskupija

Autor / radionica: Benediktinska klesarska radionica iz vremena kneza Branimira

Datacija; original: kraj 9. ili početak 10. st., odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,21 m, š. 0,3 m

Inventarni broj: HZ-30

Opis: Sadreni odljev fragmenta crkvenog namještaja s motivom jednakokrakog križa uokvirenog kvadratom s troprutom učvorenom trakom. Na desnom oštećenom rubu vidi se dio križa istog motiva.

Literatura:

Jurčević, A., *Arhitektura i skulptura s lokaliteta Crkvina u Biskupiji kod Knina*, doktorski rad, Zagreb, 2016., 150, sl. 64d

106. Fragment s križem, Biskupija

Autor / radionica: Benediktinska klesarska radionica iz vremena kneza Branimira

Datacija; original: kraj 9. ili početak 10. st., odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,14 m, š. 0,15 m

Inventarni broj: HZ-31

Opis: Fragment crkvenog namještaja s motivom jednakokrakog križa uokvirenog troprutom trakom.

Literatura:

Jurčević, A., *Arhitektura i skulptura s lokaliteta Crkvina u Biskupiji kod Knina*, doktorski rad, Zagreb, 2016., 150., sl. 64e

107. Fragment s pleterom, Crkvina u Biskupiji kod Knina

Autor / radionica: Benediktinska klesarska radionica iz vremena kneza Branimira

Datacija; original: kraj 9. ili početak 10. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,39 m, š. 0,23 m

Inventarni broj: HZ-413

Opis: Sadreni odljev fragmenta pluteja dio je cjeline s fragmentom kat. br. 108. Troprute kružnice međusobno se sijeku čineći uzlove na mjestima sjecišta. Kroz njihovu sredinu prolaze i sjeku se troprute trake.

U Gliptoteci HAZU u inventarnim knjigama nalazište je nepoznato.

Literatura:

Jurčević, A., *Arhitektura i skulptura s lokaliteta Crkvina u Biskupiji kod Knina*, doktorski rad, Zagreb, 2016., 147., sl. 61c

108. Fragment s pleterom, Crkvina u Biskupiji kod Knina

Autor / radionica: Benediktinska klesarska radionica iz vremena kneza Branimira

Datacija; original: kraj 9. ili početak 10. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,52 m, š. 0,56 m

Inventarni broj: HZ-414

Opis: Sadreni odljev fragmenta pluteja dio je cjeline s fragmentom kat. br. 107. Troprute kružnice međusobno se sijeku čineći uzlove na mjestima sjecišta. Kroz njihovu sredinu prolaze i sijeku se troprute trake. U Gliptoteci HAZU u inventarnim knjigama nalazište je nepoznato.

Literatura:

Jurčević, A., *Arhitektura i skulptura s lokaliteta Crkvina u Biskupiji kod Knina*, doktorski rad, Zagreb, 2016., 147., sl. 61d

109. Fragment ploče s pleterom, Biskupija

Autor / radionica: benediktinska klesarska radionica?

odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,335 m, š. 0,45 m

Inventarni broj: HZ-48

Literatura: nije publicirano

110. Fragment s pleterom i rozetama, Biskupija

Autor / radionica: Nepoznat

odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,74 m, š. 0,35 m

Inventarni broj: HZ-49

Literatura: nije publicirano

111. Fragment zabata pregrade svetišta, Nepoznato nalazište

Autor / radionica: Klesarska radionica iz vremena kneza Branimira

Datacija; original: 2/2 9. st., odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,53 m, š. 0,41 m

Inventarni broj: HZ-50

Smještaj originala: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Inventarni broj: 1638

Iz spomeničkog fonda društva „Bihać“

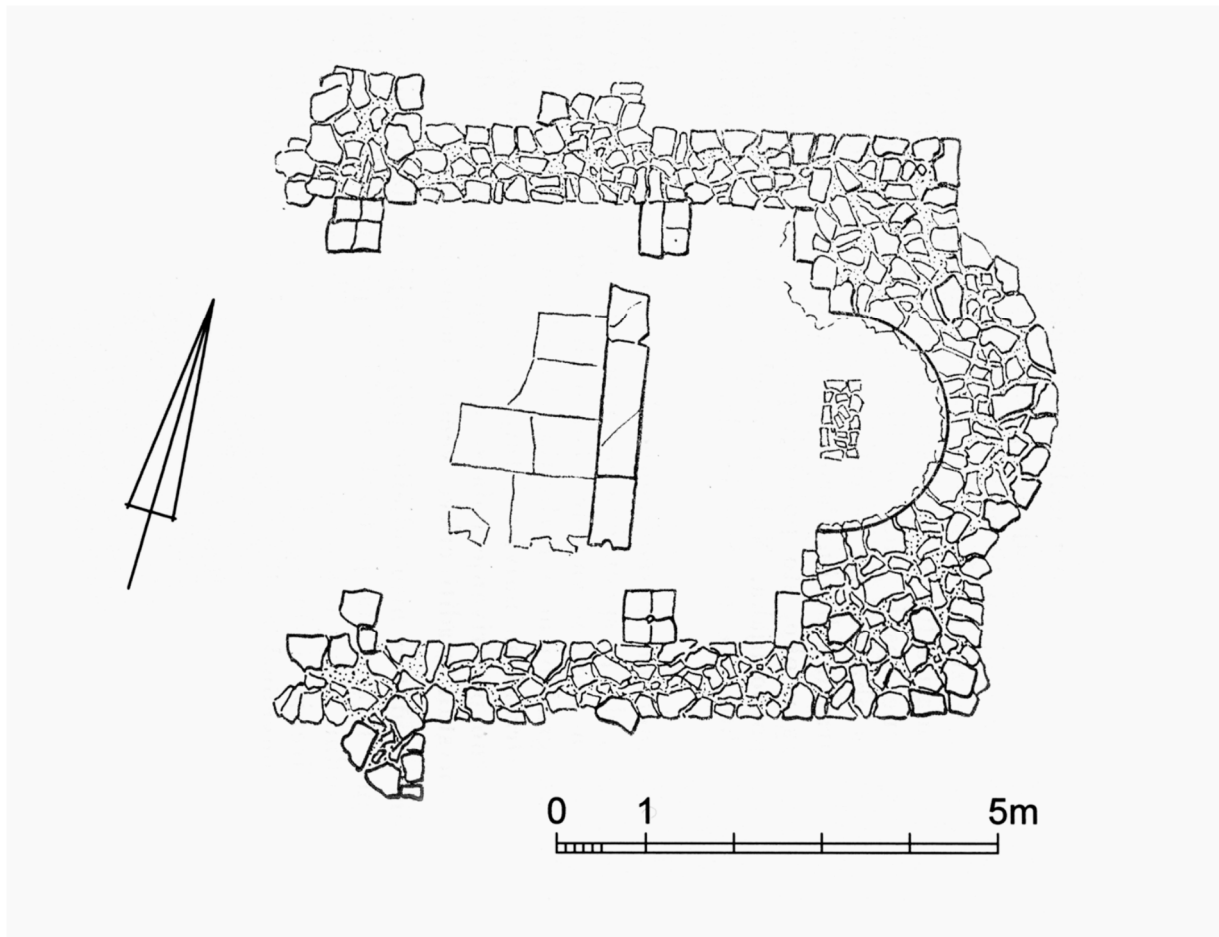
Opis:

U inventaru Gliptoteke navedeno je nalazište: Biskupija, a prema literaturi nalazište je nepoznato, uz napomenu da pripada spomeničkom fondu društva „Bihać“.

Zabat oltarne ograde u središtu kompozicije ima križ koji je ornamentiran shematiziranim motivom užeta, ispod hasta križa dvije ptice sučelice su okrenute s grozdovima u kljunu. Desna ptica je fragmentarna. Kompoziciju uokviruje profilirano rebro s motivom stiliziranog kimatija s unutrašnje strane i nizom kuka s užlijebljenim drškama. Natpis je vrlo fragmentaran i nejasan: (...) *INIE(?)*(...). Jakšić smatra da potječe iz priobalja između Trogira i Omiša, gdje je društvo „Bihać“ bilo aktivno.

Literatura: Delonga, V., *Latinski epigrafički spomenici u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj*, Split, 1996., 163., T LIV, 127.; Jakšić, N., „Klesarska radionica iz vremena kneza Branimira“, u: *Starohrvatska prosvjeta*, Vol. III, No. 22, 1995., 141-150., 143., sl. 5.

BUKOROVIĆA PODVORNICA

Sl. 120. Tlocrt četvrte crkve na Bukorovića podvornici u Biskupiji iz 1939. (Gunjača 1952: sl. 73.)

Bukorović podvornica naziv je za položaj smješten ispod Bukorovića kuće u Biskupiji, sjeverozapadno od seoske crkve Sv. Trojice. Tu su otkriveni ostatci predromaničke crkve (tzv. četvrta crkva) koji danas nisu sačuvani. Crkva pripada jednobrodnom longitudinalnom tipu. Unutar crkve uz dužinu zidova, sačuvani su ostaci četiri pilona kvadratičnog presjeka građeni

od pravokutnih tesanaca. Prema ornamentici oltarne ograde liturgijski namještaj pripisuje se izradi tzv. dvorske klesarske radionice iz druge polovice 9. stoljeća.

112. Fragment oltarne grede s rakovicama, Crkva u Bukorovića podvornici

Autor / radionica: Dvorska klesarska radionica

Datacija; original: 9. st., odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,22 m, š. 0,48 m

Inventarni broj: HZ-91

Opis:

Fragment u inventaru Gliptoteke HAZU ima upisano mjesto pronalaska sv. Martin u Pridrazi kod Novigrada, s opaskom da je ubiciran prema podacima dr. Lovre Katića u Gipsoteci. Uvidom u literaturu fragment je istražio i objavio Stipe Gunjača i locirao ga u Bukorović podvornicu kod Biskupije. Fragment je desni kraj grede oltarne ograde, pronađen u grobu 9. u Bukorović podvornici. Na gornjem polju nalazi se niz dugih i vitkih voluta koje su polegnute s desna na lijevo. Donja ploha je ukošena i ornamentirana nizom listića od kojih svaki drugi po sredini ima središnju lisnu arteriju. Donji dio je predviđen je za natpisno polje koje nije obrađeno. Prema morfološko-stilskim karakteristikama pripada Dvorskoj klesarskoj radionici, u koju se pribrajaju i natpisi s oltarnih trabeacija kneza Branimira, župana Gostihe i župana Prištine te brojni drugi.

Literatura:

Gunjača, S., „Četvrta starohrvatska crkva u Biskupiji kod Knina i groblje oko nje“, u: *Starohrvatska prosvjeta*, Zagreb, sv. III, 2, 1952., 57-79.; Marasović, T., *Dalmatia Praeromanica: ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji: 2. Korpus arhitekture Kvarner i sjeverna Dalmacija*, Split-Zagreb, 2009., 526-528.

SV. STJEPAN U KNINSKOM PODGRAĐU

O izvornom izgledu crkve sv. Stjepana nema podataka, vjerojatno je u potpunosti porušena u doba turske vladavine. Dijelovi dovratnika i oltarne ograde pronađeni su u kninskoj tvrđavi. Stilski elementi ukrasa i naslovnik sv. Stjepan Ugarski upućuju da je crkva sagrađena na samom prijelazu 11. u 12. stoljeće. Nikola Jakšić ovoj crkvi pripisao je i zabat oltarne ograde s prikazom *Maiestas Domini*, koji se nalazi na Sustipanu u Splitu, kamo je, prema njegovom tumačenju, prenesen u doba napuštanja Knina pred dolaskom Turaka. Njegovo je tumačenje crkve i prijenosa zabata prihvatila V. Delonga kada je detaljno proučila ostatke portala i liturgijskoga namještaja na kojima su sačuvani fragmenti natpisa.

113. Fragment dovratnika s figurativnim prikazom, Sv. Stjepan u kninskom podgrađu

Autor / radionica: Romanička radionica

odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,32 m, š. 0,28 m, d. 0,11 m

Inventarni broj: HZ-567

Opis: Ulomak dovratnika s kninske tvrđave. Na gornjem dijelu reljef je dosta oštećen, od njega su se sačuvale dvije manje ljudske figure između kojih se nalazi stup.

Literatura:

Marasović, T., *Dalmatia Praeromanica: ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji: 2. Korpus arhitekture Kvarner i sjeverna Dalmacija*, Split-Zagreb, 2009., 513.

114. Dovratnik *STEFATON*, sv. Stjepan u kninskom podgrađu

Autor / radionica: Romanička radionica

Datacija; original: 2. pol. 11. st.; odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,48 m, š. 0,26 m, d. 0,24 m

Inventarni broj: HZ- 67

Opis:

Dio dovratnika ukrašen je na prednjoj i na dvjema bočnim stranama. Prednja je ploha na bočnim krajevima obrubljena cik-cak motivom i stiliziranim kimatijem. Podijeljena je u pravokutna polja, od kojih su dva ostala na sačuvanom ulomku. U gornjem je polju lik vojnika s kopljem, koji je protumačen natpisom *STEFATON*, uklesanim ispod lika. Lik i tekst odnose se na rimskoga vojnika koji je raspetom Kristu pružio spužvu s octom. Donji je lik samo djelomično sačuvan.

Literatura:

Jakšić, N. „Romanička klesarska radionica iz Knina“, u: *Peristil*, 24, 1981., 27-33.; Marasović, T., *Dalmatia Praeromanica: ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji: 2. Korpus arhitekture Kvarner i sjeverna Dalmacija*, Split-Zagreb, 2009., 514.

115. Fragment pilastra s dvoprutom pletenicom, nepoznato nalazište

Autor / radionica: Nepoznat

Datacija; original: 11. st.; odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,9 m, š. 0,19 m

Inventarni broj: HZ-150

Smještaj originala: Muzej hrvatskih starina, Knin

Literatura: nije publicirano

116. Fragment pluteja, nepoznato nalazište

Autor / radionica: Nepoznato

odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,24 m, š. 0,64 m

Inventarni broj: HZ-162

Literatura: nije publicirano

117. Fragment s pleterom, nepoznato nalazište

Autor / radionica: Nepoznato

Datacija; original: ?, odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,44 m, š. 0,26 m

Inventarni broj: HZ-16

Literatura: nije publicirano

PLAVNO KOD KNINA
SV. SPASITELJ (?) U PLAVNU

Selo Plavno nalazi se 15 km sjeverno od Knina. U Plavnu je na položaju Đurića groblje pronađeno mnoštvo starokršćanskih i predromaničkih ulomaka, a u zvoniku crkve Sv. Đurđa ugrađen je i veći ulomak tegurija. Pretpostavlja se da je na istom mjestu bila i starokršćanska i predromanička crkva, iako tragovi crkve i temelja nisu pronađeni. Crkveni kameni namještaj često se mijenjao i dopunjavao, a postoji i velika raznolikost motiva.

118. Fragment pluteja, sv. Spasitelj (?), Plavno kod Knina

Autor / radionica: Klesarska radionica iz vremena kneza Trpimira

Datacija; original: druga ili treća četvrtina 9. stoljeća, odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,7 m, š. 0,3 m

Inventarni broj: HZ-84

Smještaj originala: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, inventarni broj: 2047

Opis:

Dio pluteja spojen je od dva dijela. Od donjeg dijela preostao je samo središnji dio kojemu okomicu čini donji krak križa. Dno je oštećeno. Listovi palmi nalaze se ispod haste križa stilizirani su i pri dnu završavaju s dvije kuke. Iznad tih kuka nalaze se simetrično poredani listići s obje strane okosnice velikog lista. Svaki listić obrubljen je žljebićem. Križ je ispunjen

dvoprutom pletenicom, čije sjecište tvori oblik romba. Na gornjem dijelu pluteja u lijevom uglu sačuvao se luk arkade čija je površina ornamentirana dvoprutom pletenicom. Iznad hasti križa su, jedna nasuprot drugoj, postavljene dvije golubice izduženih repova koji se spuštao prema uglovima zabata i ispunjeni su ornamentom riblje kosti. Obje ptice imaju noge u raskoraku i stoje na krakovima križa. Ptice kljunovima dodiruju početak križa ispod proširenja na vrhu. Ploča pluteja je tanka, te se smatra da joj po morfološkim karakteristikama pripada pilastar kat. br. 119.

Literatura:

Jakšić, N., *Klesarstvo u službi evangelizacije*, Split 2015., 307., sl. 18.; Gunjača, S., „Tiniensa archeologica-historica-topografica I“, u: *Starohrvatska prosvjeta*, vol. III, 6, 1958., 105-164., 144., sl. 19.

119. Pilastar, sv. Spasitelj (?), Plavno kod Knina

Autor / radionica: Klesarska radionica iz vremena kneza Trpimira

Datacija; original: druga ili treća četvrtina 9. stoljeća, odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,98 m, š. 0,32 m

Inventarni broj: HZ-145

Porijeklo odljeva: Odljev iz fundusa napravljen je za izložbu *Religiozna umjetnost kod Hrvata kroz vjekove* za koju je Društvo umjetnosti započelo sakupljati materijal 1939. godine, ali zbog ratnih prilika izložba se nije održala.

Smještaj originala: Muzej hrvatskih starina, Knin

Opis:

Sadreni odljev fragmenta pilastra ukrašen je s dva reda troprutastih polukružnica koje se sijeku. Vertikalno kroz sredinu malih pilastara ukomponiran je tanki pleterni štap, koji dijeli dekorativno polje na dva dijela i ornamentiran je kao kontinuirani niz strelica, koji na vrhu ima kuglicu. Strelice su orijentirane prema dnu pilastra i umetnute u prostor, gdje se sijeku dva luka. Prostor ispod sjecišta krugova ispunjen je listovima zdepastim pri dnu, i šiljastim u vrhu, koji su obrubljeni s dva usporedna žlijeba tako da im rub naliči na prelomljenu dvoprutastu traku. Prema položaju utora pilastar je stajao na lijevoj strani pregrade.

Literatura:

Jakšić, N., *Klesarstvo u službi evangelizacije*, Split 2015., 308., sl. 20b; Gunjača, S., „Tiniensa archeologica-historica-topografica I“, u: *Starohrvatska prosvjeta*, vol. III, 6, 1958., 105-164., 145., sl. 22.

120. Fragment arhitrava, sv. Spasitelj (?), Plavno kod Knina

Autor / radionica: Klesarska radionica iz vremena kneza Trpimira

odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,18 m, š. 0,8 m

Inventarni broj: HZ-93

Opis:

Sadreni odljev arhitrava podijeljen je u dvije zone, gornja je ornamentirana izduženime kukama s dvopruto profiliranim nožicama te s pomno izvedenim zavojnicama. Nizovi kuka teku u

suprotnim smjerovima, u međuprostoru se nalazi stilizirani ljiljanov cvijet, koji je vrlo čest motiv klesarske radionice iz vremena kneza Trpimira. Arhitrav je pripadao trabeaciji oltarne ograde koja se sastojala od dužih segmenata greda te je najvjerojatnije imala tri prolaza u svetište. Donja zona je samo glatko polje, bez natpisa.

Literatura:

Josipović, I., *Predromanički reljefi na teritoriju Sklavinije Hrvatske između Zrmanje i Krke do kraja 9. stoljeća*, doktorska disertacija, Filozofski fakultet u Zagrebu, 2013., 113., T III 9.1.

121. Fragment pluteja, sv. Spasitelj (?), Plavno kod Knina

Autor / radionica: Dvorska klesarska radionica iz vremena kneza Branimira

Datacija; original: 879. – 892.; odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,49 m, š. 0,52 m

Inventarni broj: HZ-161

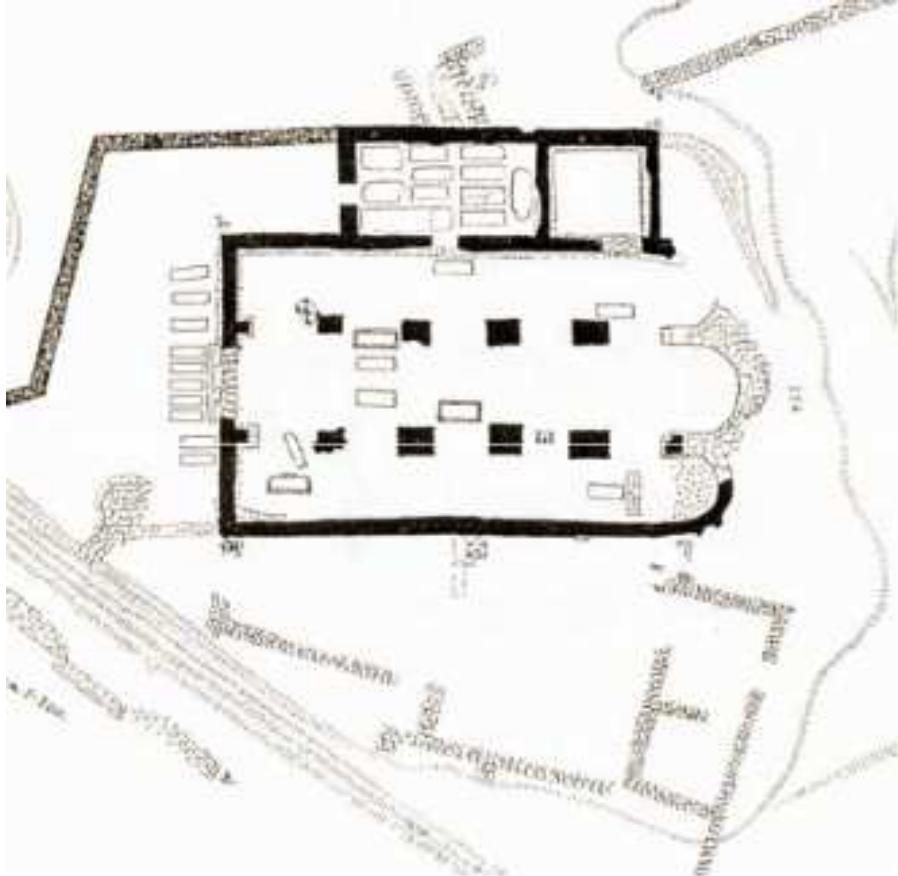
Opis:

Sadreni odljev fragmenta pluteja sastoji se od dekoriranog polja i širokog obrubnog pojasa iznad. Gornji pojas dekoriran je troprutim trakama, a u donjem polju je sustav nepovezanih troprutih kružnica, koje se nižu u redovima i stoje jedna ispod druge u strogom geometrijskom redu. Kroz svaku kružnicu provlače se dvije troprutaste vrpce, koje se uz rubove polja okomito lome, te tako isprepletene među sobom zatvaraju rombove i na taj način dekoracija ima geometrijski red i simetriju. Ovaj tip ornamenta T. Burić sistematizira kao mrežu A, ona je u predromanici raširena i traje u širem vremenskom rasponu, uz pojedine inačice, od 9. pa sve do početka 11. stoljeća.

Literatura:

Burić, T., „Predromanička skulptura iz crkve Sv. Spasa u Cetini“, u: *Starohrvatska prosvjeta* III, 22, 1995., 104., sl. 24.; Jakšić, N., „Klesarska radionica iz vremena kneza Branimira“, u: *Starohrvatska prosvjeta*, Vol. III, No. 22, 1995., 141-150., 148., sl. 17.

KAPITUL KOD KNINA SV. BARTUL NA KAPITULU, CRKVA I SAMOSTAN

Sl. 121. Kapitul kod Knina, arheološka situacija, 1886. (prema A. Beziću)

U blizini Knina, na lokalitetu Kapitul, utvrđen je višestoljetni kontinuitet života od rane antike. Arheološkim istraživanjima 1885. godine utvrđeno je postojanje čak tri crkve na istom položaju koje su bile posvećene istom svecu – Sv. Bartolomeju odnosno Bartolu ili Bartulu. U ranom srednjem vijeku osnovan je benediktinski samostan Sv. Bartolomeja, kao *monasterium regale*, a u 13. st. na istom se položaju gradi romanička katedrala kninskog biskupa. Na lokalitetu Kapitul kod Knina otkrivena je brojna predromanička i ranoromanička skulptura. Izdvajaju se tri faze crkvenog namještaja u rasponu od sredine 9. do kraja 11. stoljeća. Povijesno je benediktinski samostan i pripadajuća mu crkva Sv. Bartolomeja vjerojatno nastao u 9. stoljeću, u vrijeme širenja benediktinskog reda u Hrvatskoj. Različite cjeline crkvenog namještaja

svjedoče o velikim dimenzijama predromaničke crkve na Kapitolu bazilikalnog tipa. Prva faza 9. stoljeća sastoji se od heterogenih grupa različitog likovnog izraza, te se datira se u vrijeme kneza Trpimira. Drugu fazu predstavlja skupina namještaja koja se datira se u treću četvrtinu 10. stoljeća u vrijeme vladavine kralja Držislava. Posljednja promjena namještaja dogodila se krajem 11. stoljeća.

Literatura:

Burić, T., „Ranosrednjovjekovna skulptura s Kapitula kod Knina“, u: *Starohrvatska prosvjeta*, Split, vol. 3, 18, 1988., 91-117.

122. Ploče s natpisom kneza Svetoslava i Držislava, sv. Bartul, Kapitul kod Knina

Autor / radionica: splitsko-trogirska klesarska radionica

Datacija; original: 2/2 10. st., odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,52 m, š. 0,69 m, š. 0,5 m, v. 0,59 m

Inventarni broj: HZ-60(1-2)

Smještaj originala: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Inventarni broj: 1075, 1076

Opis:

Sadreni odljev dva pluteja prilaznog stepeništa ambona pronađena su u funkciji grobne poklopnice 1886. godine prilikom izgradnje željezničke pruge Siverić-Knin, te su im zbog toga duže strane koso priklesane. Ornament se sastoji od dva elementa: tanje obrubne trake s natpisom i središnjeg, većeg, dekorativnog polja. Ploče su ornamentirane složenom kompozicijom geometrijskih pleternih motiva. Na prvoj su ploči dva niza dvostruko učvorenih kružnica, a na drugoj se između dva niza učvorenih kružnica prepliću rombovi. Na gornjem

obrubnom pojasu je natpis: *CLV DUX HROATOR(um) IN TE(m)PVS DIRZISCLV DUCE(m) MAGNU(m) Svetoslav (?)*, u prijevodu: Svetoslav ? vojvoda Hrvata u vrijeme Držislava velikog vojvode. U natpisu se spominje vojvoda tj. knez Hrvata (*dux Hroatorum*). Sadržaj natpisa svjedoči da je za vladanja velikog kneza, a kasnije hrvatskog kralja (Stjepana) Držislava u bazilici sv. Bartolomeja u okviru preuređenja unutrašnjosti crkvenog zdanja uz ostale dijelove izgrađen i crkveni ambon. Podaci o dva vladarska naslova i dvije razine vlasti svjedoče da je u 10. stoljeću u Hrvatskoj postojala jasno definirana vladarska hijerarhija koja je uređivala i pitanje nasljeđivanja prijestolja.

Literatura:

Burić, T., „Ranosrednjovjekovna skulptura s Kapitula kod Knina“, u: *Starohrvatska prosvjeta*, Split, vol. 3, 18, 1988., 91-117., 99.; Delonga, V., *Latinski epigrafički spomenici u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj*, Split, 1996., 108., T XXXV., 73.

123. Natpis nadgrobne ploče, sv. Bartul, Kapitul kod Knina

Autor / radionica: Nepoznat

Datacija; original: 11. st. (10?), odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,33 m, š. 0,7 m

Inventarni broj: HZ-58

Smještaj originala: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Inventarni broj: 2558

Opis:

Veći dio nadgrobne ploče, rekonstruiran je i spojen od dva međusobno nepovezana fragmenta. Po sačuvanom uzdužnom rubu je stepenasta profilacija. Sačuvan je dio natpisa u dva reda koji

se po sadržaju može tumačiti kao epitaf: *HVNC PRIBI(me)RIVS PRE; ANNOS POST (se)PTEM DI (es...)*.

Na natpisu se spominje Prebimerius koji u historiografiji ima dva različita tumačenja. Jedno je da je natpis sačinjavao dio epitafa kralja Miroslava, starijeg sina Krešimira II. Drugo tumačenje ga povezuje s Pribimirom, spomenutim u kapitolskom natpisu kao bana Pribimira, Zvonimirova vikara, poznatog u ispravi iz 1086. godine. Pretpostavlja se da je ovaj fragment ploče s natpisom i imenom Pribimira s Kapitula dio epitafa s groba Zvonimirova bana Pribimira.

Literatura:

Burić, T., „Ranosrednjovjekovna skulptura s Kapitula kod Knina“, u: *Starohrvatska prosvjeta*, Split, vol. 3, 18, 1988., 91-117., 101. T XII, 56.; Delonga, V., *Latinski epigrafički spomenici u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj*, Split, 1996., 110., T XXXVI, 75.

124. Fragment posude za posvećenu vodu, sv. Bartul, Kapitul kod Knina

Autor / radionica: Nepoznat

Datacija; original: 9. st.; odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,13 m, š. 0,37 m, d. 0,055 m

Inventarni broj: HZ-59

Smještaj originala: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Inventarni broj: 1054

Opis:

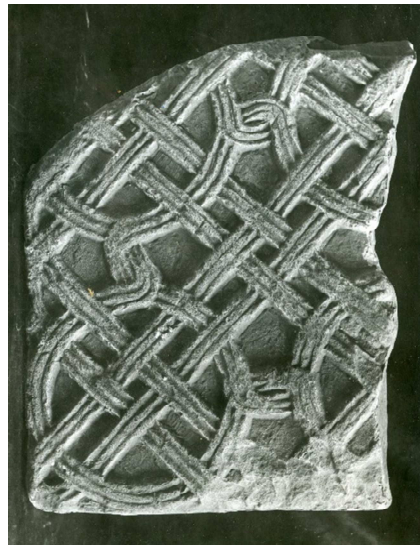
Sadreni odljev fragmenta posude za posvećenu vodu. Sačuvan je neukrašen segment stijenske od oboda do početka dna, na čijem se rubu nalazi natpis u dva reda: ..(..)CVS ABBAS FIER(ri

..)//.; *OR ATE PR(o me..)*. To je posvetni natpis nekog samostanskog opata koji iz zavjetnih pobuda daruje kladnac samostanskoj crkvi.

Literatura:

Burić, T., „Ranosrednjovjekovna skulptura s Kapitula kod Knina“, u: *Starohrvatska prosvjeta*, Split, vol. 3, 18, 1988., 91-117.,100. T XII, 55.; Delonga, V., *Latinski epigrafički spomenici u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj*, Split, 1996., 109., T XXXVI, 74.

125. Fragment ploče s pleterom i natpisom goticom, sv. Bartul, Kapitul kod Knina

Autor / radionica: Nepoznat

Datacija; original: 9. st., odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,58 m, š. 0,46 m

Inventarni broj: HZ-61

Smještaj originala: Arheološki muzej Split, Inventarni broj: S 14 (E 212)

Opis:

Sadreni odljev fragmenta središnjeg dijela pluteja oltarne ograde. Pronađen je 1871. godine na lokalitetu zvanom Bara, a poklon je J. Alačevića Arheološkom muzeju u Splitu. Ukrasno polje ispunjeno je troprutom mrežom od nizova prepletenih i učvorenih kružnica, s dosljeno provedenim geometrijskim načelima. Na poledini je fragmentarni gotički natpis iz 13. stoljeća u četiri retka

...*D(omi)NICIS M(ille) DUCE(n)T*

...*T.Q(ue) CRESCAT ...*

...*I TVM S(an)C(t)I BARTHO(lomei ?...)*

Literatura:

Burić, T., „Ranosrednjovjekovna skulptura s Kapitula kod Knina“, u: *Starohrvatska prosvjeta*, Split, vol. 3, 18, 1988., 91-117., 100. T VI, 19a, 19b.; Delonga, V., *Latinski epigrafički spomenici u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj*, Split, 1996., 109., T XXXVI, 74.; Rapanić, Ž., „Kamena plastika ranog srednjeg vijeka u Arheološkom muzeju II Splitu“, u: *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, Split, LX, 1963., 115-116., sl. 20.

126. Fragment grede, sv. Bartul, Kapitul kod Knina

Autor / radionica: Nepoznat

Datacija; original: 9. st. – 10. st.; odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,215 m, š. 0,485 m

Inventarni broj: HZ-168

Smještaj originala: Arheološki muzej Zagreb, Inventarni broj: 795

Opis:

Sadreni odljev fragmenta pilastra ili letve pluteja (?) obrubljen tankim pojasom. Ukrasno polje ima troprutu kompoziciju isprepletenu u niz osmica. Fragment je Arheološkom muzeju u Zagrebu darovalo Hrvatsko starinarsko društvo u Kninu 1890. godine.

Literatura:

Burić, T., „Ranosrednjovjekovna skulptura s Kapitula kod Knina“, u: *Starohrvatska prosvjeta*, Split, vol. 3, 18, 1988., 91-117., 100. T IV, 28.

127. Fragment grede, sv. Bartul, Kapitul kod Knina

Autor / radionica: Dvorska klesarska radionica iz vremena kneza Branimira

Datacija; original: 2/2 9. st., odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,17 m, š. 0,47 m

Inventarni broj: HZ-169

Smještaj originala: Arheološki muzej Zagreb, inventarni broj: 796

Opis:

Ulomak pilastra ili letve pluteja (?). Rubovi su mu otučeni, ali je s jedne strane preostao je trag rubne letvice. Ukrasno polje ispunjeno je gustom, troprutom pleternom mrežom. To je motiv koji T. Burić naziva „mreža B“. Fragment je Arheološkom muzeju u Zagrebu darovalo Hrvatsko starinarsko društvo u Kninu 1890. godine.

Literatura:

Burić, T., „Ranosrednjovjekovna skulptura s Kapitula kod Knina“, u: *Starohrvatska prosvjeta*, Split, vol. 3, 18, 1988., 91-117.,97. T VI, 29.

128. Fragment grede, sv. Bartul, Kapitul kod Knina

Autor / radionica: Dvorska klesarska radionica iz vremena kneza Branimira

Datacija; original: 2/2 9. st., odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,57 m, š. 0,2 m

Inventarni broj: HZ-170

Smještaj originala: Arheološki muzej Zagreb, inventarni broj: 797

Opis:

Sadreni odljev fragmenta pilastra s otučenim ostatkom kolone stupa. Ukrasno polje, obrubljeno tankom letvicom ima troprutu kompoziciju od niza učvorenih kružnica prepletenih nizom rombova. Arheološkom muzeju u Zagrebu darovalo Hrvatsko starinarsko društvo u Kninu 1890. godine.

Literatura:

Burić, T., „Ranosrednjovjekovna skulptura s Kapitula kod Knina“, u: *Starohrvatska prosvjeta*, Split, vol. 3, 18, 1988., 91-117.

129. Fragment zabata s pticom, sv. Bartul, Kapitul kod Knina

Autor / radionica: Nepoznat

Datacija; original: 2/2 9. st., odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,205 m, š. 0,205 m

Inventarni broj: HZ-172

Smještaj originala: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split

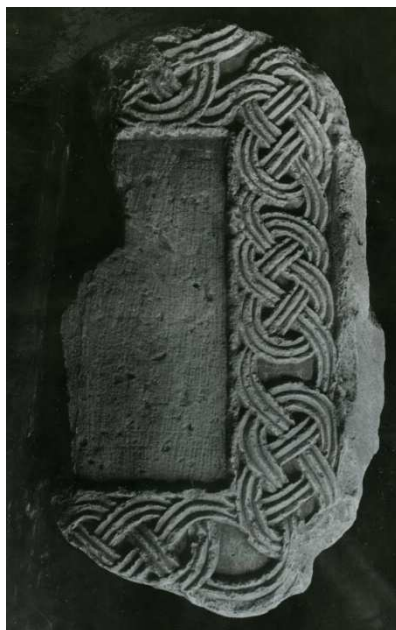
Opis:

Sadreni odljev ulomka zabata s ostatkom hasti obrubljenog križa, ispunjenog motivom užeta. S lijeve strane, pod vodoravnom hastom rijedak je ikonografski motiv s prikazom stilizirane ptice, kojoj je uz vrat pripijena izdužena glava zmijske bademastog oka i naglašenih ljuski na koži. Uz frakturu se nazire dio sklopčanog tijela gmaza, a do nogu ptice je mali dio s isto tako obrađenim ljuskama. Takav prikaz nije uobičajen na predromaničkim zabatima s istočne obale Jadrana. Nažalost, nedostaju relevantni dijelovi zabata, pa je i njegova pripadnost neodrediva.

Literatura:

Burić, T., „Ranosrednjovjekovna skulptura s Kapitula kod Knina“, u: *Starohrvatska prosvjeta*, Split, vol. 3, 18, 1988., 91-117., 97. T XI, 45a

130. Fragment ambona, Samostan sv. Bartula, Kapitul kod Knina

Autor / radionica: Nepoznat

Datacija; original: 10. st. odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,59 m, š. 0,35 m, d. 0,14 m

Inventarni broj: HZ-56

Smještaj originala: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, inventarni broj: 1038

Opis:

Veći dio pluteja valjkastog oblika spojen je iz dva fragmenta. Središnje četvrtasto polje je neukrašeno, a obrubljeno je širim pojasom ispunjenim troprutim, ritmički raščlanjenim dvotračnim pletenicama u obliku broja osam. Izdignute letvice rubova zakošene su i stepenasto profilirane.

Literatura:

Burić, T., „Ranosrednjovjekovna skulptura s Kapitula kod Knina“, u: *Starohrvatska prosvjeta*, Split, vol. 3, 18, 1988., 91-117., 99., T II, 46

131. Fragment grede, sv. Bartul, Kapitul kod Knina

Autor / radionica: Nepoznat

odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,195 m, š. 0,54 m

Inventarni broj: HZ-171

Smještaj originala: Arheološki muzej Zagreb, inventarni broj: 798

Opis:

Sadreni odljev grede pluteja, obrubljene tankim letvicama, a ukrasno polje ornamentirano je kompozicijom od niza prepletenih i učvorenih troprutih kružnica. Kompozicija na gredi dijelom je oštećena. Fragment je Arheološkom muzeju u Zagrebu darovalo Hrvatsko starinarsko društvo u Kninu 1890. godine.

Literatura:

Burić, T., „Ranosrednjovjekovna skulptura s Kapitula kod Knina“, u: *Starohrvatska prosvjeta*, Split, vol. 3, 18, 1988., 91-117., 113., T IV, 21.

132. Fragment pilastara, sv. Bartul, Kapitul kod Knina

Autor / radionica: Nepoznat

Datacija: odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,5 m, š. 0,15 m, d. 0,11 m

Inventarni broj: HZ-55

Smještaj originala: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, Inventarni broj: 1925

Opis:

Ulomak je sadreni odljev donjeg dijela pilastra, dok original ima dva dijela, a pronađeni su kao spoliye u franjevačkom samostanu u Kninu. Pilastar ima tanke obrubne letvice. Ukrasno polje ispunjeno je nizom troprutih učvorenih kružnica u kojima su sedmerolatične rozete obrubljenih, blago zašiljenih latica. Prostor između čvorova i rubnih letvica ispunjen je stiliziranim ljiljanima. Na poledini je po sredini žlijeb.

Literatura:

Burić, T., „Ranosrednjovjekovna skulptura s Kapitula kod Knina“, u: *Starohrvatska prosvjeta*, Split, vol. 3, 18, 1988., 91-117.,93., T IV, 1a,b

PAĐENE KOD KNINA
SV. MARIJA (?) U PAĐENAMA

Pađene su selo 12 km sjeverozapadno od Knina smješteno na prostoru brdovite krške zaravni uz željezničku prometnicu prema unutrašnjosti. Iako arheološka istraživanja u selu nikada nisu provedena, brojni prikupljeni kameni nalazi predromaničke provenijencije upućuju na postojanje crkve iz predromaničkoga razdoblja i govore o važnosti lokaliteta u kontekstu ranoga hrvatskog srednjovjekovlja. Ostaci predromaničke crkve u Pađenima pronađeni su prilikom radova na preuređenju današnje parohijske crkve Sv. Đurđa na seoskom groblju. Ti nalazi unutar crkve upućuju na položaj predromaničke crkvene građevine na tom mjestu, iako nedovoljno istražene. Pronađeni su brojni natpisi prema čijem se sadržaju zaključuje da je predromanička crkva bila izgrađena kao privatna donacija lokalnog hrvatskog odličnika Rastimira i bila je posvećena Sv. Mariji, Sv. Jakovu, a možda i Kristu Spasitelju. Izvorni izgled je za sada nepoznat. U Gliptoteci HAZU nalazi se fragment arhitrava oltarne ograde s natpisom Rastimira.

133. Fragment arhitrava s natpisom Rastimira, Pađene kod Knina

Autor / radionica: Trogirska klesarska radionica

Datacija; original: ¼ 9. st.; odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,24 m, š. 0,46 m

Inventarni broj: HZ-82

Lokalitet: Predromanička crkva na položaju današnje crkve Sv. Đurđa

Smještaj originala: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Inventarni broj: 2318

Opis:

Sadreni odljev fragmenta arhitrava koji je slučajni nalaz iz 1890. godine prilikom pregradnje pravoslavne crkve sv. Đurđa. Gornja zona arhitrava ornamentirana je užljebljenim kukama,

koje zajedno s gustom dvotračnom troprutom pletenicom na dnu omeđuju središnje natpisno polje: (...R)ASTIMIR PERSEC(vtvs...)

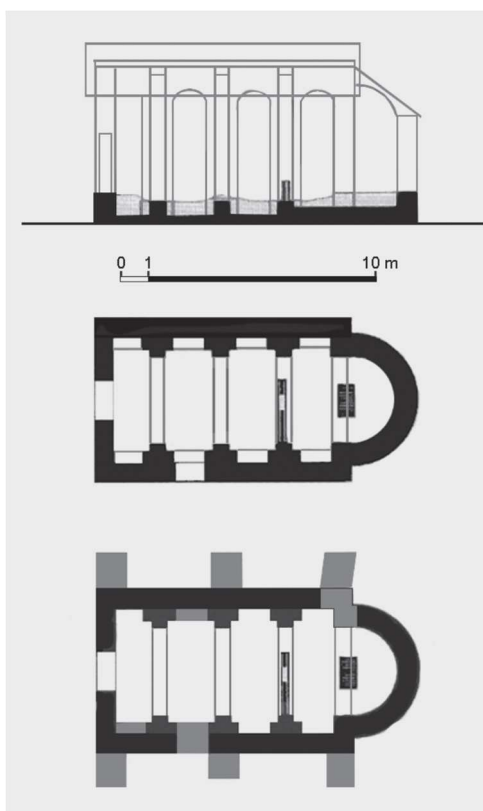
Iz natpisa se zaključuje da se radi o privatnoj donaciji crkve ili njene opreme lokalnog hrvatskog odličnika imenom Rastimir.

Literatura:

Josipović, I., *Predromanički reljefi na teritoriju Sklavinije Hrvatske između Zrmanje i Krke do kraja 9. stoljeća*, doktorska disertacija, Filozofski fakultet u Zagrebu, 2013., 90., T VII. 3.;

Delonga, V., *Latinski epigrafički spomenici u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj*, Split, 1996., 219., T LXXII, 183.

UZDOLJE KOD KNINA SV. IVAN U UZDOLJU KOD KNINA

Sl. 122. Crkva u Uzdolju, tlocrt i prijedlog rekonstrukcije, (prema: Lj. Gudelju)

Uzdolje se nalazi na južnom kraju Kosova odnosno nekadašnjeg Petrova polja. Mjesto je u arheologiji poznato po nalazu natpisa s imenom kneza Muncimira, pronađenog među ostacima stare crkve seoskog groblja, koja je u literaturu ušla pod titularom Sv. Luke. Crkva se identificira s prvotnom ranosrednjovjekovnom crkvom Sv. Ivana u Uzdolju, i smatra se da ju 895. godine obnavlja knez Muncimir kao svoju vladarsku zadužbinu i oprema ju predromaničkim liturgijskim namještajem. U literaturi je bilo uvriježeno mišljenje (L. Marun,

A. Radić, T. Marasović, I. Fisković) da je postojala predromanička faza, iako arhitektonski ona nije potvrđena, radi brojnog crkvenog namještaja među kojima su zabat i greda s natpisom kneza Muncimira. Tlocrtno to je mala jednobrodna građevina s polukružnom apsidom, čiji je interijer raščlanjen polupilonima u četiri traveja. Nikola Jakšić ukazuje na činjenicu da svojim temeljnim prostornim rješenjem, četverotravejna crkvice u Uzdoľju ne pokazuje nikakve dodirne točke s predromaničkom arhitekturom poznatom na tlu kneževine Hrvatske u 9. stoljeću. Smatra i argumentira da je trabeacija s natpisom kneza Muncimira donesena s drugog položaja i montirana u crkvu iz 12. stoljeća. Pitanje u oko podrijetla ove grede i zabata ostaje još uvijek otvoreno.

134. Greda i zabat s natpisom kneza Mutimira, sv. Luka, Uzdoľje kod Knin

Autor / radionica: Benediktinska klesarska radionica iz vremena kneza Branimira

Datacija; original: 895. god.; odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: greda: v. 0,21 m, š. 1 m; zabat: v. 0,84 m, š. 1 m

Inventarni broj: HZ-127(1-2)

Smještaj originala: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, inventarni broj: 1077, 1078

Opis:

Sadreni odljev arhitrava i zabata oltarne ograde. Vanjski rubni pojas zabata ispunjen je kukama oslonjenim na tanko profilirano rebro, pod kojima je niz troprutih lukova koji se međusobno presijecaju. Središnje polje na zabatu omeđuje tordirano uže. U istom rasporedu teče kompozicija u gornjem i srednjem pojasu arhitrava. U sredini zabata je križ ispunjen troprutom pletenicom s dvije ptice koje drže grozd i rozetama u prostoru ispod hasti križa. Luk je

djelomično rekonstruiran od ulomaka koji predstavljaju višekratne slučajne nalaze unutar crkve sv. Ivana i bližoj okolini u razdoblju od 1890. do 1926. godine. Natpis teče donjim pojasom arhitrava i nastavlja se na luku zabata. Iz natpisa se saznaje da je 895. godine hrvatski vladar Muncimir u natpisu nazvan princeps, dao izraditi dekorirani kameni namještaj za crkvu sv. Ivana (kasnije sv. Luke) u Uzdolju.

Natpis glasi:

+ OCTINGENTI (non)AGINTA ET Q(ui)NQ(ue) (an)NOR(um) D(omi)NI FERE T(er) DE(n ?...)

(.hu)NC BENE CO(m)PSIT OPVS PRINCEPS NA(m)Q(ue) MUNCYMIR (...)

U prijevodu: + Osamstodevedeset i pete .. ovo je djelo dao izraditi knez Muncimir...

Literatura: Delonga, V., *Latinski epigrafički spomenici u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj*, Split, 1996., 156., T LII, 118.; Jakšić, N., „U selu Uzdolju kod Knina nije bilo izgrađene crkve u vrijeme kneza Muncimira“, u: *Starohrvatska prosvjeta*, III. serija, sv. 40, 2013., 135-153.; Matijević Sokol, M., „Natpis kneza Muncimira u kontekstu ranosrednjovjekovne epigrafije“, u: *Zbornik o Luji Marunu: zbornik radova sa Znanstvenog skupa o fra Luji Marunu u povodu 150. obljetnice rođenja (1857. – 2007.)*, Skradin - Knin, 7. – 8. prosinca 2007., (ur.) Željko Tomičić, Ante Uglešić, 2009., 149-158.

135. Fragment s pletrom, sv. Luka, Uzdolje kod Knina

Autor / radionica: Nepoznat

Datacija; original: 9. st.; odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,29 m, š. 0,42 m

Inventarni broj: HZ-128

Literatura: nije publicirano

VRLIKA
SV. PETAR U VRLICI

Crkva Sv. Petra nalazi se na mjesnom groblju pod srednjovjekovnom utvrdom Prozor u Vrlici. Tom nalazištu pripisuju se kameni ulomci predromaničke provenijencije koji ukazuju na postojanje ranijeg crkvenog objekta iz ranosrednjovjekovnog doba, iako izvorni izgled predromaničke crkve nije poznat. Sadržaj natpisa koji se u odljevu nalazi i u Gliptoteci HAZU stavlja pretpostavljenu predromaničku crkvu u kontekst sakralnih zdanja koja se u ranom srednjem vijeku podižu ili doniraju iz zavjetnih pobuda.

136. Kamena greda s natpisom, predromanička crkva na položaju crkve sv. Petra, Vrlika

Autor / radionica: Nepoznat

Datacija; original: 9. – 10. st.; odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,235 m, š. 0,7 m

Inventarni broj: HZ-52

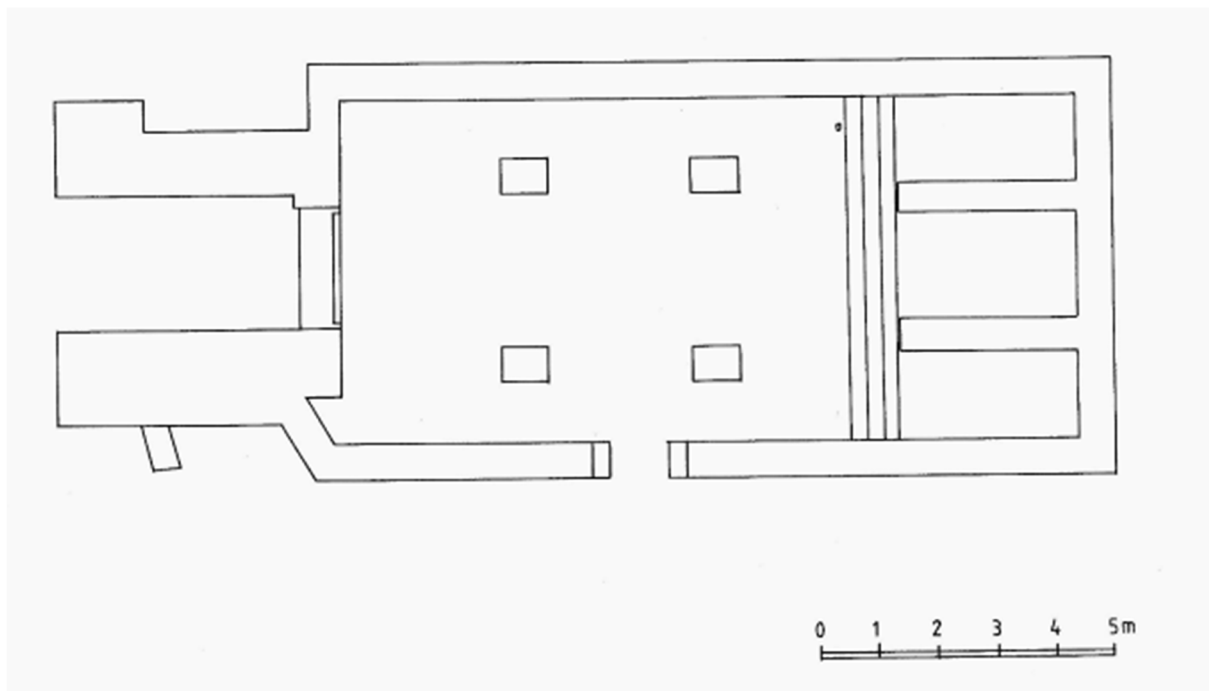
Smještaj originala: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, inventarni broj: 2572

Opis: Sadreni odljev fragmenta arhitrava ornamentirano je nizom kuka u gornjem ukrasnom pojasu koje se oslanjaju na rebro srednjeg pojava koje je otučeno. Donji pojas je epigrafičko polje sa sačuvanim dijelom zavjetnog natpisa: (...)SVSCIP E VOTA QV(a)E PRO T(uo...sc. honore redimus...). Fragment je bio uzidan kao spolij u kući Mirčete u Vrlici, a za MHAS je otkupljen 1893. godine.

Literatura:

Delonga, V., *Latinski epigrafički spomenici u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj*, Split, 1996., 162., T LIV, 126.

GORNJI KOLJANI KOD VRLIKE
CRKVINA (SV. MARIJA?) U GORNJIM KOLJANIMA

Sl. 123. Crkva u Gornjim Koljanima, rekonstrukcija A. Jurčević (preuzeto iz: Jurčević 2009: 55-84., tl. 3.)

Selo Gornji Koljani nalazi se 10 km jugoistočno od Vrlike. Ostaci starohrvatske crkve su devastirani, a danas su pod vodom peručkoga akumulacijskog jezera. Unutrašnjost pravokutnog tlocrta crkve s dva reda pravokutnih piona bila je podijeljena na tri broda. Između svetišta i brodova nalazila se oltarna ograda iza koje su bile tri stube, a vodile su prema trodijelnim nišama. Predvorje crkve imalo je masivne bočne zidove proširene na ulazu. Prema srodnostima u izradi ornamenata na skulpturi s Crkvine u Biskupiji kraj Knina i Crkvine u Koljanima, smatra se da je jedan klesar izradio skulpturu na oba lokaliteta, kojeg je N. Jakšić naziva *Majstorom koljanskog pluteja*, kasnije A. Jurčević čitavu radionicu naziva *Radionica Majstora koljanskog pluteja*. Crkveni namještaj s Crkvine u Gornjim Koljanima kao i onaj za koji je utvrđeno da potječe s ovoga lokaliteta, a korišten je kao građevinski materijal u susjednim mjestima, stilski je vrlo ujednačeni.

137. Fragment pluteja, Bazilika, Crkvina Gornji Koljani kod Vrlike

Autor / radionica: Majstor koljanskog pluteja

Datacija; original: 9. st.; odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,69 m, š. 0,62 m

Inventarni broj: HZ-63

Smještaj originala: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, inventarni broj: 3724

Opis:

U Gliptoteci HAZU nalazi se odljev fragmenta gornjeg lijevog ulomka pluteja, prema kojemu je na originalu naknadno rekonstruiran cijeli plutej. Ornament pluteja podijeljen je u dva polja. Gornje, manje polje je letva uokvirena neukrašenim tankim rubom s gornje i donje strane, dok je na lijevoj bočnoj strani rub naglašeniji, a ukrašena je nizom isprepletenih troprutih vrpca. Donji, veći dio pluteja, ima široki rub s lijeve strane, ukrašen je troprutim kružnicama povezanim petljama okomito i vodoravno. Kružnice su ispunjene dvjema dvostrukim vrpcama koje se dijagonalno isprepleću.

Literatura:

Jurčević, A., „Usporedba skulpture i arhitekture s lokaliteta Crkvina u Gornjim Koljanima i Crkvina u Biskupiji kod Knina“, u: *Starohrvatska prosvjeta*, Vol. III, No. 36, 2009., 55-84., 73., kat.11.

138. Ploča s pregrade svetišta, Bazilika, Crkvina Gornji Koljani kod Vrlike

Autor / radionica: Majstor koljanskog pluteja

Datacija; original: 9. st.; odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: š. 1,485 m, v. 0,945 m, d. 0,125 m

Inventarni broj: HZ-66

Smještaj originala: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, inventarni broj: 3724

Opis:

Plutej je rekonstruiran od tri velika ulomka, dva veća pronađena su na Crkvini u Gornjim Koljanima, a manji ulomak pronađen je u Podosoju kod Vrlike. Ukras je podijeljen u dva uokvirena polja. Na gornjem polju letve prikazan je niz od deset nasuprot postavljenih perez motiva povezanih troprutom vrpcom. Donje polje ima dva okvira: vanjski, bez ukrasa, i unutrašnji, koji u obliku troprute vrpce ide duž sve četiri strane pravokutnog polja i sa svakom kružnicom koja ga dodiruje povezan je petljom. Unutar okvira nalazi se osamnaest kružnica s različitim motivima koji se izmjenjuju: u sedam je prikazana ptica, u šest Salomonov čvor, u a pet kružnica stilizirani cvijet. Između kružnica nalaze se ljiljani ili četverolatični cvijetovi.

Literatura:

Jurčević, A., „Usporedba skulpture i arhitekture s lokaliteta Crkvina u Gornjim Koljanima i Crkvina u Biskupiji kod Knina“, u: *Starohrvatska prosvjeta*, Vol. III, No. 36, 2009., 55-84., 74., kat.12.

139. Fragment tegurija s posvetnim natpisom, Bazilika, Crkvina Gornji Koljani kod Vrlike

Autor / radionica: Majstor koljanskog pluteja

Datacija; original: 9. st.; odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,59 m, š. 0,52 m

Inventarni broj: HZ-64

Smještaj originala: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Inventarni broj: 2317, 2313

Opis:

U Gliptoteci HAZU nalazi se odljev fragmenta zabata prije rekonstrukcije originala. Zabat je podijeljen u četiri ukrasna pojasa. Na vanjskim kosim stranama su kuke masivnih zavojnica na kratkoj dršci, oslonjene na profilirano, otučeno rebro. Središnji motiv je križ ispunjen troprutom pletenicom sa zavojnicama na krakovima. Pod hastama križa postavljene su nasuprotno dvije ptice s grozdom u kljunu. Na luku je ostao dio natpisa koji se sadržajno može uklopiti u epigrafski tekst posvetnog karaktera. Natpis: [...]*T ET CVM OM[nibus]*.

Literatura:

Jurčević, A., „Usporedba skulpture i arhitekture s lokaliteta Crkvina u Gornjim Koljanima i Crkvina u Biskupiji kod Knina“, u: *Starohrvatska prosvjeta*, Vol. III. No. 36, 2009., 55-84., kat.1.

140. Pilastar, Crkvina Gornji Koljani

Autor / radionica: Nepoznat

odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 1,03 m, š. 0,31 m, d. 0,15 m

Inventarni broj: HZ-65

Smještaj originala: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, inventarni broj: 3724b

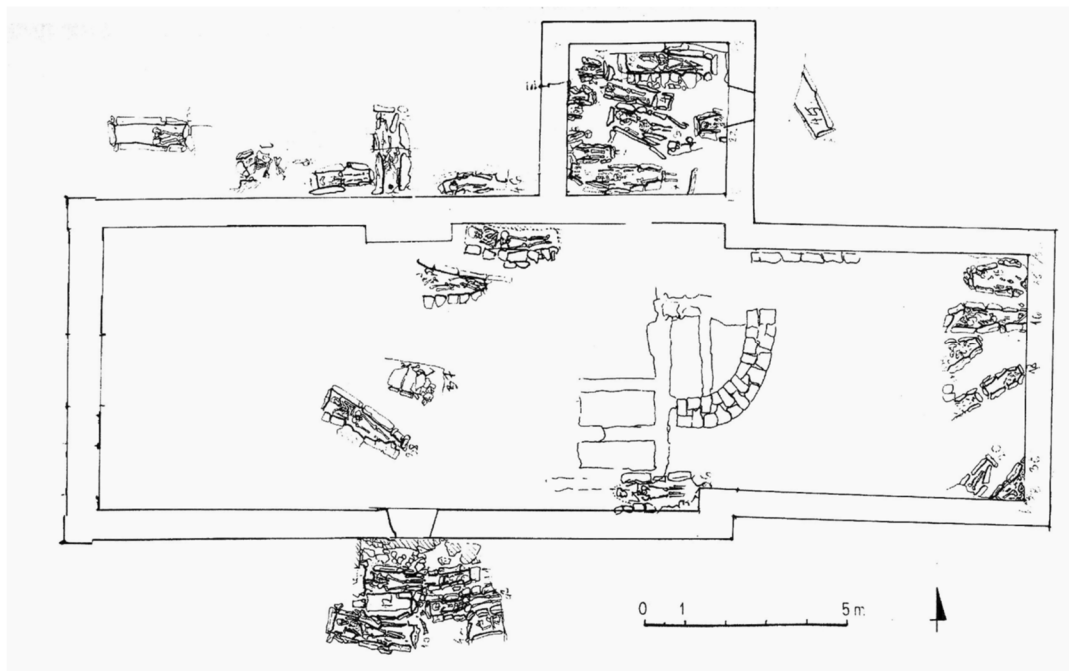
Opis:

Sadreni odljev pilastra s ornamentom podijeljenim u tri dijela. U središtu je okomiti niz od sedam troprutih kružnica koje su povezane petljom, a dijagonalno ih presijecaju dvije troprute vrpce. S obje strane kružnica nalaze se okomiti nizovi tzv. perec ukrasa. Središnje polje uokvireno je ornamentom koji podsjeća na tordirano uže.

Literatura:

Jakšić, N., „Majstor koljanskog pluteja“, u: *Izdanja HAD-a* 8, 1984., 243-252., 248., sl. 6.; Jelovina, D., „Ranosrednjovjekovni položaj Crkvina u Gornjim Koljanima kod Vrlike“, u: *Cetinska krajina od prethistorije do dolaska Turaka*, (ur.) Ž. Rapanić, (izdanja Hrvatskog arheološkog društva 8), Zagreb, 1984., 227-243., 232., sl. 2.; Jurčević, A., „Usporedba skulpture i arhitekture s lokaliteta Crkvina u Gornjim Koljanima i Crkvina u Biskupiji kod Knina“, u: *Starohrvatska prosvjeta*, Vol. III. No. 36, 2009., 55-84., 74., kat. 13.; Radić, A., „Ostaci starinske crkve i groblja u Gornjim Koljanima kod Vrlike“, u: *Starohrvatska prosvjeta*, Knin, god. V, sv. 3-4, 1900., 107-122., 121., br. 53.

GRADAC KOD DRNIŠA
SV. PETAR (SV. MARIJA) U GRADCU KOD DRNIŠA

Sl. 124. Tlocrt iskopina unutar porušene crkve Porodenja Marijina u Gradcu (prema M. Zekanu)

Selo Gradac smješteno je istočno od Drniša, na sjeveroistočnom kraju Petrova polja, na obroncima Svilaje. Unutar groblja u selu smještena je crkva, danas posvećena Maloj Gospi (Porodenje Blažene Djevice Marije). Arheološka istraživanja potvrdila su da je najstarija predromanička crkva bila posvećena Sv. Petru i da je postojala u romaničko doba. Crkva je podignuta u razdoblju od druge polovine 9. do 10. stoljeća i po svojim karakteristikama se ubraja u reprezentativnije sakralne građevine ranosrednjovjekovne hrvatske države. Crkva je napuštena ili porušena za vrijeme turske vladavine, potom u 18. stoljeću temeljito je preuređena, i izgrađena na ruševinama i brojnim grobnicama najstarije crkve. Liturgijski namještaj pripada ranosrednjovjekovnoj crkvi Sv. Petra. U Gliptoteci HAZU nalazi se fragment trabeacije s natpisom koji spominje Sv. Petra i dijelovi pluteja.

141. Fragment arhitrava s pleterom i natpisom, sv. Petar, Gradac kod Drniša

Autor / radionica: Benediktinska klesarska radionica

Datacija; original: 2. pol. 9. st., odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,23 m, š. 0,57 m

Inventarni broj: HZ-204

Smještaj originala: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, inventarni broj: 2576

Opis:

Sadreni odljev fragmenta arhitrava s posvetnim natpisom u epigrafskom polju pronađen je prilikom izgradnje sakristije crkve 1856. godine. Ostali ulomci pronađeni su tijekom uređenja apside 1897. godine kao spoliji u obližnjim grobovima. Dio arhitrava rekonstruiran je od tri fragmenta i podijeljen je na tri ukrasna pojasa. Gornji pojas ornamentiran je nizom kuka s troprutim drškama prislonjenim na profilirano rebro ispod kojeg je postavljen niz troprutih arkada. Prekrižene arkade međusobno su povezane. Donjim rubnim pojaskom teče latinski natpis: [...s(an)C(t)uS PETRVS CVI DEVS TRADIDIT CLAVES REGNI CEL[orvm...]] iz kojeg se čita o dodjeli ključeva Kraljevstva Nebeskog sv. Petru, glavnom naslovniku predromaničke crkve.

Literatura:

Jakšić, N., *Klesarstvo u službi evangelizacije*, Split 2015., 372., sl. 20.; Delonga, V., *Latinski epigrafički spomenici u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj*, Split, 1996., 90., T XXVIII, 58.

142. Lezena pluteja, sv. Petar, Gradac kod Drniša

Autor / radionica: Nepoznat

odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,99 m, š. 0,355 m, d. 0,12 m

Inventarni broj: G- HZ-53

Literatura: nije publicirano

143. Fragment pluteja, sv. Petar, Gradac kod Drniša

Autor / radionica: Nepoznat

odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,57 m, š. 0,54 m

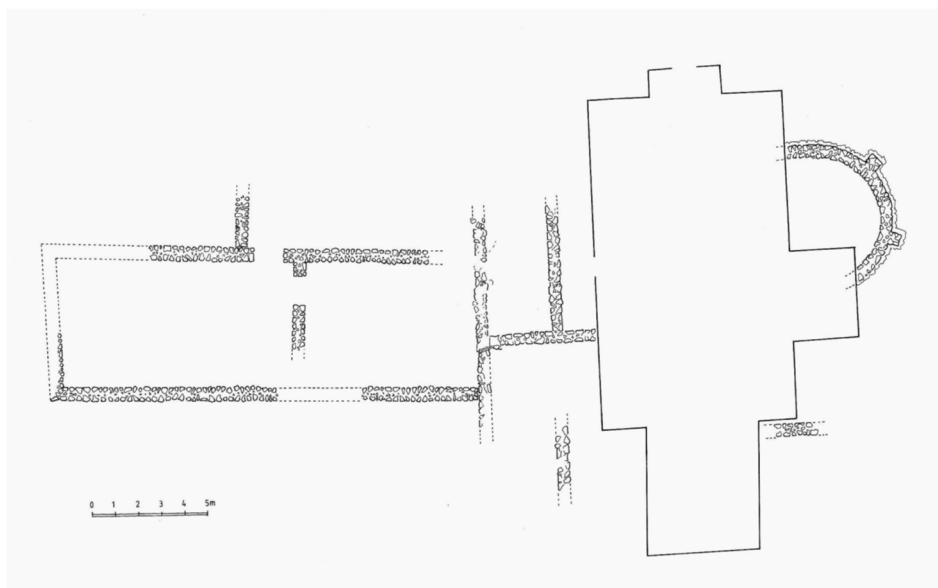
Inventarni broj: HZ-54

Opis: Fragment pluteja ukrašen je ornamentom kojeg čine umreženi i učvoreni tropruti kvadrati čija je unutrašnjost ispunjena različitim motivima, šesterolatičnom rozetom, scolikim motivom, te prepletenim križem.

Litaratura:

Marasović, T., *Dalmatia praeromanica: ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji*, sv. 3, *korpus arhitekture srednja Dalmacija*, Split, Zagreb, 2011., 30., sl. 24.

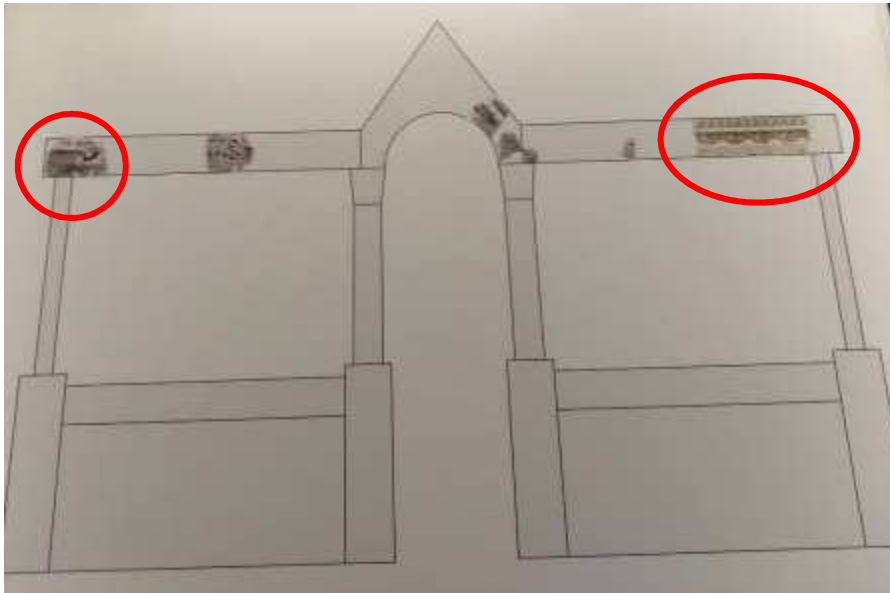
MUĆ GORNJI SV. PETAR U MUĆU GORNJEM

Sl. 125. Tlocrt pronađenih ostataka zidova oko današnje crkve sv. Petra (M. Zekan)

Naselje Gornji Muć (antički Andetrium) nalazi se 30 km sjeverozapadno od Splita. Lokalitet uz današnju crkvu sv. Petra na groblju u Muću Gornjem višeslojno je arheološko nalazište s kontinuitetom od antike. U antičkom razdoblju tu se nalazio prostrani kompleks rimske naseobine (villa rustica) koji je u ranom srednjem vijeku djelomično preuređen za sakralnu namjenu, te je podignuta predromanička crkva posvećena Sv. Petru. Ovaj lokalitet jedno je od najznačajnijih arheoloških nalazišta srednjovjekovne hrvatske povijesti, jer je tu pronađen predromanički arhitrav s imenom kneza Branimira i datacijom. Greda je slučajni nalaz prilikom kopanja temelja crkve Sv. Petra 1871. godine. U crkvi Sv. Petra u doba kneza Branimira postavlja se predromanička oltarna ograda, o čemu svjedoči jedinstven latinski natpis na dijelovima trabeacije. Postavljanje ograde veže se uz graditeljsku djelatnost biskupa Teodozija nakon njegova preuzimanja splitske nadbiskupije 886. godine. U Gliptoteci HAZU nalaze se

odljevi dva fragmenta iste oltarne ograde sa znamenitim natpisom datiranim u 888. godinu (kat. br. 144., 145.). Vrijeme Branimirova vladanja obilježeno je snažnom kristijanizacijom i izgradnjom crkava ili adaptiranjem ranijih objekata u crkve koje su opremane specifičnim crkvenim namještajem odnosno oltarnim pregradama. Natpis iz Muća Gornjega otkriven je još 1871. godine i danas se nalazi u Arheološkom muzeju u Zagrebu.

Sl. 126. Rekonstrukcija oltarne ograde s fragmentima trabeacije, označeni dijelovi nalaze se u Gliptoteci HAZU

144. Fragment grede s natpisom *INTENDE...*, sv. Petar, Muć Gornji

Autor / radionica: Nepoznat

Datacija; original: 21. 3. ili 31 .8. 1888. godine, odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,27 m, š. 0,41 m, d. 0,11 m

Inventarni broj: HZ- 71

Smještaj originala: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, inventarni broj: 2303

Okolnosti pronalaska: Fragment je pronađen 1914. a zaslugom don Marka Perojevića skinut je sa zida kuće Ilije Grubišića u Muću Donjem.

Opis:

Fragment je početni dio arhitrava s otučenim kukama u gornjem pojasu, troprutim motivom petlji (tzv. perecima) u središnjem, te natpisom na donjem glatkom pojasu u rustičnoj kapitali. Natpis započinje aklamacijom Kristu i formalno-epigrafički pripada cjelini iste trabeacije kao i dio grede s natpisom kneza Branimira (kat. br. 145.).

Natpis: + *INTENDE CHR(is)E CELV(m)Q(ve) R(...)*

Literatura:

Delonga, V., *Latinski epigrafički spomenici u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj*, Split, 1996., 122., T XLII, 91.

145. Natpis kneza Branimira, sv. Petar, Muć Gornji

Autor / radionica: klesarska radionica iz vremena kneza Branimira

Datacija; original: 888. g.; odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,27 m, š. 0,87 m, d. 0,13 m

Inventarni broj: HZ-72

Smještaj originala: Arheološki muzej u Zagrebu

Opis:

Sadreni odljev krajnjeg desnog fragmenta oltarne ograde oblikovan je u tri pojasa. Gornjim obrubnim pojasom teče niz dvoprutih kuka oslonjenih na profilirano glatko rebro, a ispod je niz troprutih petlji u obliku tzv. pereca. Natpisno polje u donjem pojasu ispunjava tekst isklesan rustičnom kapitalom, koji se nastavlja u donjoj strani grede. Tekst natpisa donosi podatak o vremenu gradnje i uređenju crkve sv. Petra navođenjem imena kneza Branimira i godinom 888.

i 6. indikcije. Prema mišljenju M. Barade koji preuzima i V. Delonga natpis je bio postavljen između 25. 3. i 31. 8. 888. godine.

Natpis: (...) BRANIMIRI ANNOR(vm) CHR(ist)I SACRA DE VIRG(ine) CARNE VT SV(m)PS(it) S(vnt) DCCCLXXX ET VIII VI Q(ve) INDIC (tio)

Prijevod: (...za ili nešto slično) Branimira, godina je Kristovih, otkad je od svete Djevice primio tijelo, 888. i indikcija šesta (M. Barada, V. Delonga)

Literatura:

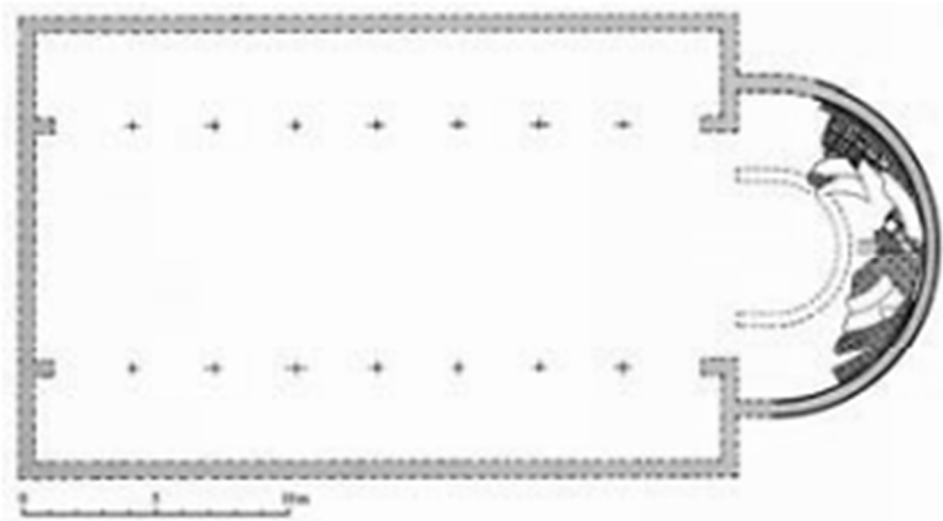
Delonga, V., *Latinski epigrafički spomenici u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj*, Split, 1996., 123., T XLII, 89.

PAG

Sjevernodalmatinski otok bogat je arheološkim ostacima od prapovijesti do kasnog srednjeg vijeka. U kasnoj antici i ranom srednjem vijeku teritorij otoka Paga nije upravno politički ni crkveno integrirana cjelina poput ostalih donjodalmatinskih otoka (npr. Raba, Osora, Cresa s Lošinjem te Krka u kojima su gradovi biskupije u sklopu temata bizantske Dalmacije). Sjeverozapadni dio Paga (Novalja, Caska) pripadao je Rapskoj biskupiji i bizantskoj temi. Južni dio u ranom srednjem vijeku, ulazi pod jurisdikciju ninskog biskupa. Iz razdoblja ranog srednjeg vijeka mnoge lokalitete spominju diplomatski izvori (Casku, Stari grad, Novalju, Lun, otok Maun, Škadru kod Paga). Hrvati naseljavaju otok vrlo rano, već početkom 9. stojeća, o čemu svjedoče toponimi i ranosrednjovjekovne nekropole u Staroj Poveljani. Od vremena Petra Krešimira IV. južni dio otoka ulazi ponovno pod jurisdikciju ninske biskupije nakon njene ponovne uspostave 1074. godine. Postojanje kraljevskog predija²¹¹ na tom dijelu otoka posvjedočuje Krešimirova darovnica za otok Maun iz 1069. godine. U Gliptoteci HAZU nalaze se fragmenti u odljevu koji svjedoče o dva važna centra od antičkog do srednjovjekovnog razdoblja, Novalji i Caskoj.

²¹¹ Predij (lat. praedium;), u rimskom pravu, zemljište i na njemu podignute građevine. U feudalnom razdoblju odnosi se na zemlju koja pripada crkvenomu vlastelinu, a on ju daje na korištenje -predijalistima, koji su mu zauzvrat dužni vojnu (banderijalnu) službu. Zbog promjena u vojnom području, od 15. stoljeća predij se često transformira u najam zemljišta. Pri razrješenju urbarijalnih odnosa nakon 1848. godine ukidaju se i prediji.

CRKVA MAJKE BOŽJE, NOVALJA, PAG

Sl. 127. Tlocrt Crkve Majke Božje, Novalja, Pag

Crkva Majke Božje nazivana i Mala Crikvica, nalazi se u samom središtu Novalje i u današnjoj veličini sagrađena je u 17. stoljeću na temeljima velike starokršćanske bazilike. Crkva Sv. Marije u Novalji bila je trobrodna građevina s prezbiterijem. U apside je bio subselij (svećenička klupa), a iza nje deambulatorij. Arheološkim istraživanjima ranokršćanske bazilike otkriveni su ostaci srednjovjekovne crkve za koju se smatra da je nastala na mjestu velike ranokršćanske bazilike ali u skromnijim dimenzijama. (Hilje, 2011., 116.) Iz predromaničke faze u Gliptoteci HAZU nalazi se jedan fragment arhitrava oltarne pregrade.

146. Fragment s natpisom i kukama, Novalja, Pag

Autor / radionica: Nepoznat

original 9. st. odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,23 m, š. 0,73 m

Inventarni broj: HZ-308

Lokalitet: Podrijetlo: predromanička crkva na prostoru današnje Crkve Majke Božje (tzv.

Mala Crikvica) u Novalji

Smještaj originala: Arheološki muzej Zadar

Opis:

Sadreni odljev fragmenta arhitrava oltarne pregrade čija su dva ulomka nađena 1949. godine, a treći 1952. u dvorištu kuće Ivana Šonje uz Crkvu Majke Božje. Dio arhitrava spojen je od tri manja ulomka, od kojih se u Gliptoteci nalazi samo jedan (lijevi). U gornjem ukrasnom pojasu je niz kuka punih drški i spiralnih zavojnica, a u donjem je epigrafičko polje, podebljani dio natpisa nalazi se u Gliptoteci HAZU.

Natpis: (...*Domine exav*) **DI ORATIONE MEA ET CLAMVR** (*mevs...*),

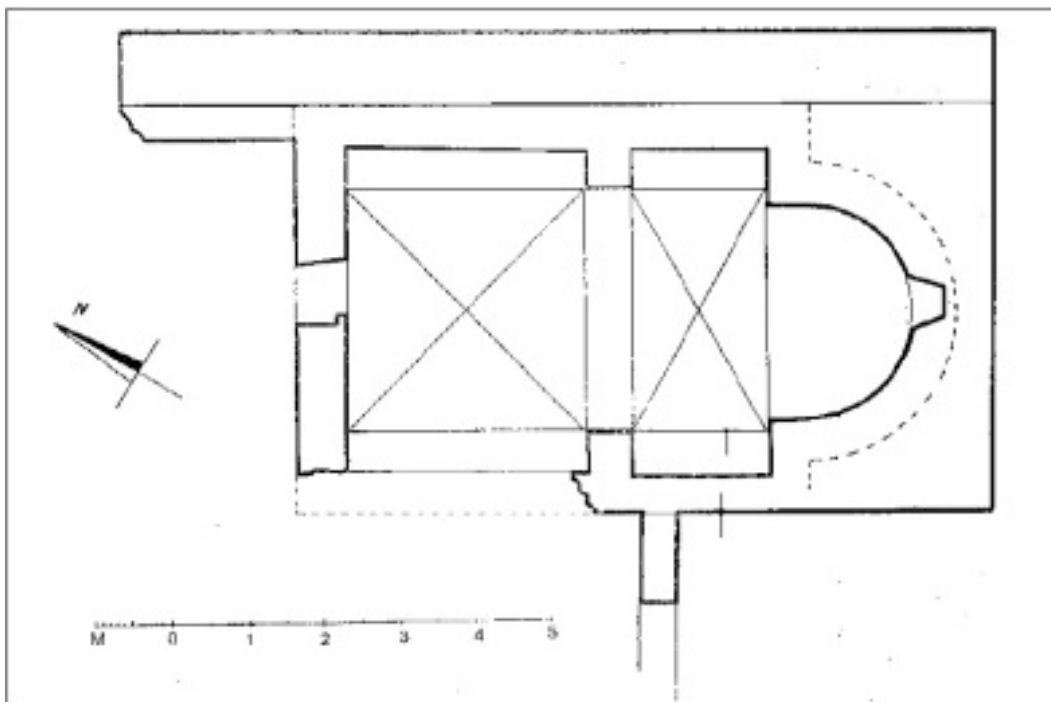
Literatura:

Delonga, V., *Latinski epigrafički spomenici u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj*, Split, 1996., 226., Tab. LXXIV 189.; Petricioli, I., „Spomenici srednjovjekovne arhitekture na otoku Pagu“, u: *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, 2, 1952., 105-111., 108.

CASKA, PAG

Caska je danas selo na jugoistočnom kraju Novaljskog polja u SZ dnu Paškog zaljeva. Sve do 13. stoljeća bilo je najvažnije naselje na otoku Pagu. Područje Caske toponimijski identificira se s Plinijevom Cissom, a prema tom toponimu Konstantin Porfirogenet u 10. stoljeću čitav otok Pag naziva Kissa.

CRKVA SV. JURJA, CASKA

Sl. 128. Tlocrt crkve sv. Jurja (preuzeto iz: Petricioli, 1952.)

Crkva smještena na malom brežuljku, podignuta je na mjestu starije predromaničke crkve i još ranije starokršćanske. Crkva Sv. Jurja romaničkih je stilskih katarakteritika 14. stoljeća i uklopljena je u utvrdu. Tijekom vremena crkva se urušila, a bila je u funkciji do 19. stoljeća. Iz nje potječu brojni ulomci crkvenog namještaja koji su najvjerojatnije doneseni iz Novalje, a pripadali su ranokršćanskim i ranosrednjovjekovnim sakralnim objektima većih dimenzija. Pronađeni su i epigrafički ostatci koji su pripadali kamenom namještaju crkve iz predromaničke faze gradnje. U Gliptoteci HAZU nalazi se odljev fragmenta oltarne pregrade koji je bio u predromaničkoj crkvi koja je prethodila današnjoj romaničkoj crkvi sv. Jurja.

147. Fragment arhitrava oltarne pregrade, predromanička crkva na položaju crkve sv. Jurja kod Caske, Pag

Autor / radionica: Nepoznat

Datacija; original: 9. st., odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,21 m, š. 0,21 m

Inventarni broj: HZ-309

Smještaj originala: Arheološki muzej, Zadar, inventarni broj: 521

Opis:

Sadreni odljev fragmenta arhitrava oltarne pregrade s tragovima drški predromaničkih kuka u gornjem dijelu, dok je u donjem dijelu u epigrafičkom polju sačuvan fragmentaran natpis (...) *ORV (m...)* koji ne pruža mogućnost pouzdanije rekonstrukcije manjkavog dijela teksta. V. Delonga predlaže da se možda radi o natpisu (*sanct*)*orvm* ili (*peccat*)*orvm* itd.

Literatura:

Delonga, V., *Latinski epigrafički spomenici u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj*, Split, 1996., 224., tab LXXIII, 188.

PAŠMAN

SV. MIHOVIL, NEVIĐANI, OTOK PAŠMAN

Crkva sv. Mihovila nalazi se jugoistočno od mjesta Neviđane. Od srednjovjekovne crkve djelomično je sačuvano gotičko svetište, koje vjerojatno potječe iz vremena pregradnje crkve krajem 14. stoljeća. Ostatak crkve znatno je bio pregrađen, u 17. stoljeću, a kasnije porušen. Uz crkvu su pronađeni ostaci ranosrednjovjekovnog kamenog namještaja, koji prema recentnim istraživanjima vjerojatno potječu iz matične crkve samostana sv. Krševana, a u Neviđane

su doneseni naknadno.²¹² Posebno su zanimljivi ulomci ambona, koji su vrlo slični onima iz zadarske katedrale. U Gliptoteci HAZU nalaze se tri fragmenta.

148. Fragment s pticama i janjetom, Nevidani, otok Pašman

Autor / radionica: Nepoznat

Datacija: odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,28 m, š. 0,23 m

Inventarni broj: HZ-73

Smještaj originala: raniji Muzej hrvatskih starina, Knin

Opis:

Sadreni odljev fragmenta na kojem su prikazane dvije ptice koje stoje jedna drugoj na leđima, a iznad njih je janje. Gornja ptica u kljunu drži grozd ili češer. Prikaz je izveden vrlo stilizirano i plošno, životinje su prikazane u osnovnim konturama a perje im je naznačeno samo linijskim urezima.

Literatura:

Karaman, Lj., „Starohrvatska umjetnost u Bosni i Hercegovini“, u: *Poviest Bosne i Hercegovine*, Nova tiskara Vrčec i dr., Sarajevo, 1942. 625.

²¹² E. Hilje, *Toponimija otoka Pašmana*, Zadar, Sveučilište, Centar za jadranska onomastička istraživanja, 2006., 67, 68.

149. Fragment pluteja, sv. Mihovil, Nevidani, Pašman

Autor / radionica: Nepoznat

odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,98 m, š. 0,56 m

Inventarni broj: HZ-74

Nabava: Ljevano na trošak Društva za podizanje spomenika kralju Tomislavu (1925. – 1932.), i ustupljeno Gipsoteci u pohranu 1938. godine, a kada Društvo prestaje s radom 1945. godine zbirka prelazi u vlasništvo Gipsoteke.

Opis:

Sadreni odljev fragmenta pluteja uokviren je troprutastom trakom koja uokviruje i pravokutne kazete, ispunjene različitom ornamentikom. Okvir svakog polja međusobno se prepliće čineći po četiri čvora. Najgornje pravokutno polje ispunjeno je ornamentom troprutih međusobno isprepletenih traka. Polje niže ima stilizirani ljiljan i do njega sroliki list. Središnje pravokutno polje ispunjeno je troprutom pletenicom, dok se u donjoj plohi nalazi paun, koji na vrhu glave ima kukmu, a na repu tipično paunovo oko. Ptica stoji na desnoj ispruženoj nozi dok je lijevom uhvatila jabuku i prinosi je kljunu. Desno se nalazi fragment idućeg pravokutnog polja ispunjen troprutom trakom.

Literatura:

Radić, F., „Ostaci starohrvatske crkvice sv. Mihovila u Nevidanima na otoku Pašmanu“, u: *Starohrvatska prosvjeta*, Knin, VI, sv. 3-4, 1901., 85.

150. Fragment ambona, sv. Mihovil, Nevidani, Pašman

Autor / radionica: Majstor zadarskih ambona

Datacija; original: prvo desetljeće 9. stoljeća, odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,61 m, š. 0,49 m, d. 0,14 m

Inventarni broj: HZ-796

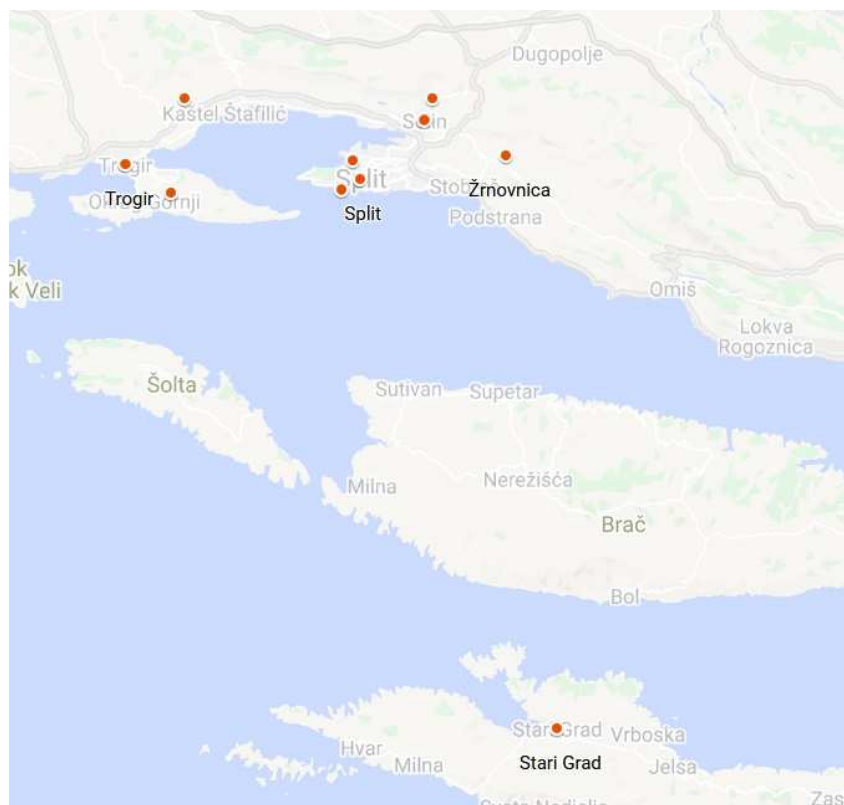
Opis:

Sadreni odljev fragmenta gornjeg ruba ambona sa sačuvanim ornamentima tri kasete. Unutar lijeve u gornjem redu dio je paunovog lika, identične modelacije kao paun na zadarskom ambonu. Ispod njegova kljuna isklesane su dvije povezane volute. U kaseti desno od njega vide se ostaci lika orla koji u kandžama drži manju pticu, a raspoznaju se krilo kandže i rep. U kaseti ispod sačuvan je dio drugog orla, glava i rep (Ivanov simbol?). Ovaj se ulomak u literaturi na likovno-morfološkoj i ikonografskoj razini povezuje s reljefima iz zadarske katedrale i episkopalnog kompleksa u Zadru. I. Josipović ih smatra djelom istoga majstora-klesara predloživši naziv *Majstor zadarskih ambona*. (Josipović, 2013.) Za ovaj fragment pretpostavlja se da izvorno potječe iz Zadra tj. iz sv. Krševana, a pronađen je u Nevidanima. Sličnost sa zadarskim primjerom više su nego očite, zaobljenost ploče, veličina kasete, modelacija i obrada pletenice, vrsta kamena. U Gliptoteci HAZU fragment je imao pogrešno upisano mjesto pronalaska: Biskupija kod Knina.

Literatura:

Josipović, I., *Predromanički reljefi na teritoriju Sklavinije Hrvatske između Zrmanje i Krke do kraja 9. stoljeća*, doktorska disertacija, Zagreb, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2013.; Josipović, I., „Biogradska predromanička skulptura“, u: *Ars Adriatica*, 7, 2017., 65-82., 77., sl. 10.; Josipović, I., „Predromanički reljef s prikazom konjanika-kopljonoše iz Novigrada“, u: *Novigrad nekad i sad*, (gl. ur.) S. Kaštela, Zadar, 2016., 294-301.

SREDNJA DALMACIJA

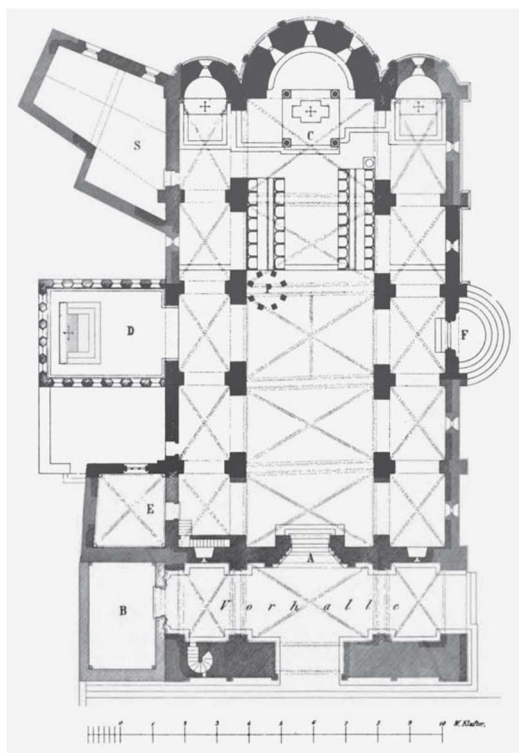

Sl. 129. Karta zastupljenih lokaliteta srednje Dalmacije iz fundusa Gliptoteke HAZU

TROGIR

U ranosrednjovjekovnom Trogiru antičko nasljeđe određuje monocentričnu urbanu strukturu, sa stolnom crkvom u već postojećoj bazilici sv. Lovre i krstionicom u neposrednoj blizini. Trg je bio okružen i drugim crkvama, Sv. Stjepanom na istočnoj strani, Sv. Marijom i Sv. Martinom na južnoj, a na istom su trgu svoje mjesto zasigurno imale i svjetovne gradske funkcije, na koje upućuje i njihov kontinuitet u visokom srednjem vijeku: vijećnica na jugoistoku i sudnica na jugozapadu. Ranosrednjovjekovno razdoblje u znaku je kontinuiteta antičkoga grada s novim građevinama, sagrađenima u predromaničkom i ranoromaničkom slogu. Kontinuitet se dokazuje zadržavanjem ortogonalne ulične mreže, a do nove izgradnje došlo je najviše širenjem gradskog perimetra. Na početku ranoga srednjeg vijeka Trogir dobiva vlastitu biskupiju u okrilju splitske nadbiskupske Crkve.

KATEDRALA SV. LOVRE, TROGIR

Sl. 130. Tlocrt katedrale sv. Lovre, Trogir

Starokršćanska crkva sv. Lovre, koja je u ranom srednjem vijeku služila kao katedrala, nije sačuvana i samo se naslućuje njezin longitudinalni oblik. Nalazila se na mjestu današnje romaničke katedrale, koja zatvara sjevernu stranu gradskog trga, a bila je podignuta na mjestu antičkoga hrama grčkog odnosno rimskog Traguriuma. Imala je istu orijentaciju kao i današnja katedrala, ali nema podataka o njezinim mjerama, načinu gradnje, arhitekturi i konstrukciji. Smatra se da ostaci liturgijskog namještaja pripadaju ranosrednjovjekovnoj katedrali, a datiraju se u 10. ili u prvu polovicu 11. stoljeća. U Gliptoteci HAZU nalaze se odljevi iz katedrale: natpis iz predromaničke katedrale, te dva fragmenta pluteja nepoznatog podrijetla za koje se u literaturi navodi da je moguće da potječu iz katedrale (Marasović, 2011.)

151. Fragment s rakovicama, slijepim arkadama i natpisom sv. Lovro, Trogir

Autor / radionica: Nepoznat

Datacija; original: 2/2 10. st. – 1/2 11. st., odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,22 m, š. 0,34 m

Inventarni broj: HZ- 126

Smještaj originala: Muzej grada Trogira

Opis:

Sadreni odljev fragmenta desne strane oltarne ograde. Kompozicija ukrasnog polja sastoji se od tri pojasa. Gornji je pojas ukošen i ornamentiran rustičnim plitkim i zbijenim kukama punih voluta i nogu. Srednji pojas ukrašen je kimationom koji tvori stilizirani niz arkada, na čijim su spojevima maleni rombovi. Donji pojas zauzima polovicu arhitrava i na njemu je natpis u dva reda: *(fili) O MEO PAULO ET C S ET S(an)C(t)I LAUREN(tii) ...*

Literatura:

Burić, T., „Predromanička skulptura u Trogiru“, u: *Starohrvatska prosvjeta*, Vol. III, No. 12, 1982., 127-160., 136., kat 45.; Marasović, T., *Dalmatia praeromanica: ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji, sv. 3 korpus arhitekture srednja Dalmacija*, Split - Zagreb, 2011., 117., sl. 146.

152. Plutej s križem i palmetama, Trogir

Autor / radionica: Trogirska klesarska radionica

Datacija; original: ¼ 9. st.; odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 1,1 m, š. 0,7 m

Inventarni broj: HZ-193

Lokalitet: nepoznato podrijetlo (predromanička katedrala?)

Smještaj originala: Muzej grada Trogira

Opis:

Sadreni odljev pluteja na ukrasnom polju ima uklesan motiv križa i palmeta pod arkadom. Pri vrhu je omeđen vodoravnom letvom ispunjenom troprutom pleternom mrežom. Luk arkade ispunjen je troprutom pletenicom. Središnji motiv latinskog križa ispunjen je troprutom pletenicom s okulusom u križištu. Iznad vodoravne haste su dvije rozete, a ispod dvije visoke palmete. U gornjim uglovima pluteja ukomponirani su stilizirani cvjetovi ljiljana. Jakšić (2015: 278., sl. 1.) navodi da bi prema tipologiji pronađenih framenata Trogirske klesarske radionice ovaj fragment pluteja trebalo povezati s drugim fragmentom pluteja (kat. br. 153.) te ih smjestiti u crkvu sv. Marije u Trogiru.

Literatura: Abramić, M., „Bareljef Sv. Jurja (?) u Žrnovnici“, u: *Starohrvatska prosvjeta*, Zagreb –Knin, I, 1927., 80., sl. 4.; Burić, T., „Predromanička skulptura u Trogiru“, u: *Starohrvatska prosvjeta*, Vol. III, No. 12, 1982., 127-160., 131., kat. 10.; Gabrić, N., „Nalaz starohrvatske crkve u Kljacima kod Drniša“, u: *Kačić*, Split, IV, 1971., 67., sl. 11.; Jakšić, N., *Klesarstvo u službi evangelizacije*, Split, 2015., 275., sl. 6a; Josipović, I., „Prilog Trogirskoj klesarskoj radionici“, u: *Ars Adriatica*, 1, 2011., 97-109.

153. Fragment pluteja, Trogir

Autor / radionica: Trogirska klesarska radionica

Datacija; original: ¼ 9. st.; odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,56 m, š. 0,78 m

Inventarni broj: HZ-550

Lokalitet: nepoznato podrijetlo (predromanička katedrala?)

Opis:

Sadreni odljev fragmenta pluteja ukrašen je geometrijskim motivom dviju koncentričnih troprutih kružnica s upisanim troprutim rombom. Taj motiv košarastog dna, poznat je pod nazivom *Korbboden*, i u predromanici omiljeni je motiv u dekoru kamenog crkvenog namještaja na širem mediteranskom području. Unutar manje kružnice je devetolatična rozeta, iz kružnice na čvorištima izlaze troprute pletenice koje se upliću u veću kružnicu. Prostor unutar romba ispunjen je srcolikim vegetabilnim ornamentom, stiliziranim bršljanom, kao i prostor unutar velike kružnice s po dva nasuprotno postavljena listića. Oko vanjskog kruga između kružnice i okvira nalazi po jedan stilizirani ljiljanov cvijet.

Literatura:

Burić, T., „Predromanička skulptura u Trogiru, u: *Starohrvatska prosvjeta*, Vol. III, No. 12, 1982., 127-160., 148., kat. 11a.; Jakšić, N., *Klesarstvo u službi evangelizacije*, Split 2015., 276., sl. 7a; Josipović, I., „Prilog Trogirskoj klesarskoj radionici“, u: *Ars Adriatica*, 1, 2011., 97-109.

154. Fragmenat ciborija s pleterom i lozicom, Nepoznato

Autor / radionica: Nepoznat

Datacija; original: 2/2 8. st. – poč. 9. st., odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,32 m, š. 0,42 m

Inventarni broj: HZ-411

Smještaj originala: izgubljen (čuvao se u zbirci starina Muzeja grada Trogira)

Opis:

Sadreni odljev fragmenta donjeg lijevog ruba arkade ciborija. Široki donji lučni pojas ukrašen je stiliziranim biljnim motivom i odvojen je od središnjeg polja astragalom. U uglu središnjeg polja je stilizirani ljljan. Vanjski rubni pojas ornamentiran je troprutom pletenicom odvojenom od središnjeg polja tordiranim užetom. Fragment T. Burić svrstava u početni stadij formiranja predromaničke umjetnosti u Trogiru. Pojava ciborija vezana je uz stolne crkve u gradovima bizantske teme Dalmacije, gdje ih nalazimo i u kasnom srednjem vijeku u romanici i gotici, ili uz veće bazilike starokršćanske osnove.

Literatura:

Burić, T., „Predromanička skulptura u Trogiru“, u: *Starohrvatska prosvjeta*, Vol. III, No. 12, 1982., 127-160., 140., T XIII, 60a

155. Pilastar

Autor / radionica: Nepoznat

Datacija: odljev: 20. st.

Sadreni odljev

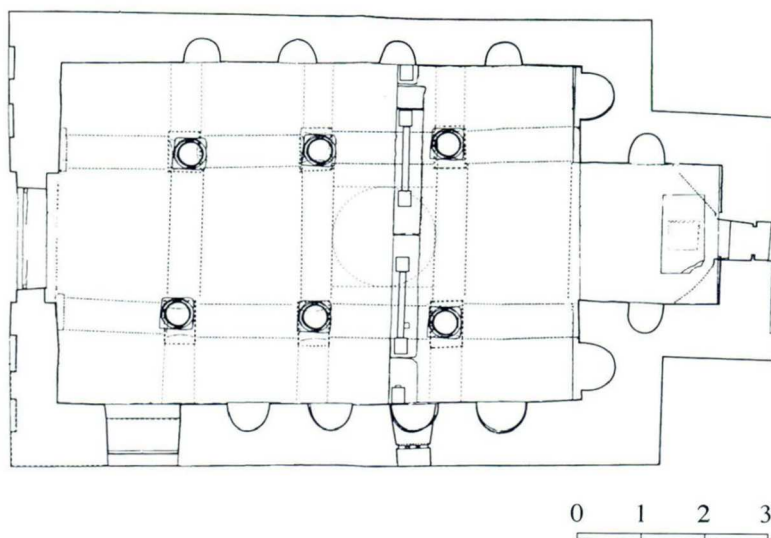
Dimenzije: v. 0,9 m, š. 0,33 m

Inventarni broj: HZ- 155

Smještaj originala: Muzej grada Trogira, nekadašnja Zbirka društva Radovan, Trogir

Literatura: nije publicirano

SV. MARTIN (SV. BARBARA), TROGIR

Sl. 131. Pretpostavljeni tlocrt ranoromaničke crkve sv. Martina (prema R. Bužančiću)

Crkva se nalazi blizu katedralnog trga i okrenuta je pročeljem prema ulici koja s trga vodi prema južnim gradskim vratima. Crkva je trobrodna građevina s četvrtastom apsidom. Predromanička crkva pripadala je tipu crkve s bazilikalnim tlocrtom, bez izdignutog srednjeg broda. Detaljnom stilskom i sadržajnom analizom nadvratnika crkve s natpisom R. Bužančić je gradnju datirao u kraj 10. stoljeća.²¹³ U drugoj polovici 11. stoljeća započela je pregradnja i ranoromanička restauracija. Pod imenom sv. Martina, prvobitnog titulara, crkva se spominje u 12. stojeću a tek od 17. stoljeća nadalje javlja se ime sv. Barbare.

U Gliptoteci HAZU od crkvenog namještaja nalaze se odljevi dijelova oltarne ograde: greda (kat. br. 156.), nadvratnik s natpisom priora Maiusa (kat. br. 157.), te jedan danas izgubljen natpis oltarne ograde koji su u novijim istraživanjima pripisuje crkvi sv. Martina (kat. br. 158.)

156. Arhitrav oltarne ograde s natpisom s imenom darovateljice Dobrice, sv. Barbara, Trogir

Autor / radionica: Nepoznat

Datacija; original: 11. st.; odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,2 m, d. 2,27 m

Inventarni broj: HZ-140

Smještaj originala: Crkva sv. Barbare, Trogir (in situ)

Opis:

Lijevi arhitrav oltarne pregrade sačuvan je u cijeloj dužini i ukrašen u tri pojasa. U gornjem su izdužene kuke sa spiralnim volutama. Tanko istaknuto rebro odvaja ga od srednjeg pojasa, na kojem je stilizirani kimation koji tvori niz arkada. U kasnijoj upotrebi služio je kao stepenica svetišta sve do restauracije 1930. godine.

Na donjem pojasu teče natpis:

*+ QVIQ(ve) CVPITIS IAM NOSSE RESTAVRATOR OPERIS . PETRVS NIINCVPATVR EIVS
VXOR DABRI9A . AD ONOREM TANT! PATRIS QVE HIC CONSECRATI SVNT PRIMI.*

²¹³ Usp. R. Bužančić: „Predromanička pregradnja crkve Sv. Martina u Trogiru“, *Petriciolijev zbornik I, PPUD* 35, Split, 1995, 241.-251.; R. Bužančić: Nova saznanja o gradnji crkve sv. Martina u svjetlu urbanističkog razvoja jugozapadnog dijela glavnog gradskog trga Trogira (magistarski rad), Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 1996.b, 67.-70.

Literatura: Burić, T., „Predromanička skulptura u Trogiru“, u: *Starohrvatska prosvjeta*, Vol. III, No. 12, 1982., 127-160., 136., kat 50., T III 50.; Bužančić, R., „Predromanička pregradnja crkve Sv. Martina u Trogiru“, u: *Petriciolijev zbornik I, PPUD 35*, Split, 1995., 241-251.; Karaman, Lj., „Povodom popravka crkve starohrvatske dobe svete Barbare, jednom sv. Martina u Trogiru“, u: *Obzor*, Zagreb, br. 85-86., 1931.; Kovačić, V., *Koludrice na zidinama grada. Benediktinski samostan sv. Nikole u Trogiru*, Split, Književni krug Split, 2019., 42.

157. Nadvratnik s natpisom priora, sv. Barbara, Trogir

Autor / radionica: Zadarsko-splitska ili Zadarsko-kninska klesarska radionica

Datacija; original: kraj 10. st. ili poč. 11 st., odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,28 m, š. 1,64 m

Inventarni broj: HZ-177

Opis:

Sadreni odljev nadvratnika ulaznih vrata crkve sv. Martina najznačajniji je element predromaničkog arhitektonskog ukrasa crkve, a pripada ranijoj crkvi prije ranoromaničke pregradnje. Dominantni motiv je širi pojas reljefa su tri križa ispod kojeg se nalazi uski pojas s natpisom. Križevi su isprepleteni troprutom pletenicom i okruženi simbolima. Kompozicija je simetrična, a sastoji se od križa kojeg pravilno okružuju četiri minijturna prikaza, među njima su lik ptice i lava, a simbolički prikazuju četvoricu evanđelista. Rozete između križeva omeđene su pleternim ornamentom. Paunovi svojim raskriljenim krilima pridržavaju hastu centralnog križa, njihovi repovi isprepliću se u beskonačnu pleternu vrpcu koja se naizmjenično uobličuje iz kruga u križ. U gornjem desnom uglu reljefa izrađen je tropruti pleterni motiv u obliku pereca. Na prvom križu nadvratnika crkve sv. Martina prikaz je lava s uzdignutim repom, dok je lik postavljen dijagonalno njemu shematizirani pleterni prikaz volovske glave. Minijturni lik ispod lava je stilizirani lik anđela s krilima. Motiv anđela ponavlja se i u donjem lijevom uglu trećeg križa. To je ujedno jedan od najranijih prikaza ljudskog lika u srednjovjekovnoj skulpturi Dalmacije. Lav, anđeo, vol i orao prikazani oko križa različito su

oblikovani. U središnjem polju ponavljaju se dva lika. Lijevi i desni gornji lik simbol je vola, a donji s obje strane predstavlja orla. Ornament lijevo od osi simetrije zrcalno je preslikan s desne strane. Srednji križ zato nema četiri simbola evanđelista nego dva udvostručena zrcaljenjem. Potpuna zrcalna simetrija lijeve i desne strane praga te pogreške u njihovom rasporedu upućuju na postojanje radioničkog predloška.

Natpis u donjem pojasu glasi:

(+IN) NOMINE D(OMI)NI EGO MAIUS PRIOR UNA CU(M) COGNATU MEO PETRUS
COGITAVIMUS P(RO) REMEDIU(M) AN(IME) N(OST)RE UNC TE(M)PLU(M)
C(OU)STRUERE

Temeljem stilske i sadržajne analize natpisa nadvratnika R. Bužančić datira gradnju predromaničke crkve na kraj 10. stoljeća, odnosno oko 1000. godine.

Literatura:

Burić, T., „Predromanička skulptura u Trogiru“, u: *Starohrvatska prosvjeta*, Vol. III, No. 12, 1982., 127-160., 128., kat, 3., T III 3.; Bužančić, R., „Predromanička pregradnja crkve Sv. Martina u Trogiru“, u: *Petriciolijev zbornik I*, PPUD35, Split, 1995., 241-251.; Kovačić, V., *Koludrice na zidinama grada. Benediktinski samostan sv. Nikole u Trogiru*, Split, Književni krug Split, 2019., 42.

158. Fragment luka oltarne ograde s pleterom i natpisom, Nepoznato (Crkva sv. Martina, Trogir?)

Autor / radionica: Nepoznat

Datacija; odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,2 m, š. 0,23 m

Inventarni broj: HZ-159

Smještaj originala: izgubljen (čuvao se u lapidariju Muzeja grada Trogira)

Opis:

Sadreni odljev fragmenta luka oltarne ograde ima ukrasno polje raščlanjeno u tri pojasa i kvalitetno isklesano. Gornji pojas ornamentiran je koso položenim kukama spiralnih voluta i punih nogu. U srednjem je natpisno polje, uokvireno tankim plastičnim rebrima. Natpis glasi: ...*EGO PROCON(sul)*... Donji pojas sastoji se od pravilno klesane troprute pletenice. Unutrašnji rub luka ima trapezoidni presjek, što ukazuje na posebnu tipološku inačicu. U recentnoj literaturi donator trogirskog luka povezuje se s osobom zadarskog priora Maiusa. R. Bužančić predlaže da bi ovaj luk mogao pripadati namještaju Maiusove crkve, odnosno predromaničkoj crkvi sv. Martina, prije nego trogirskoj crkvi sv. Marije, kako se dosad u literaturi predlagalo. Veći dio luka danas se nalazi u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika (čiji se odljev ne nalazi u Gliptoteci). U Gliptoteci HAZU u inventarnim knjigama zabilježeno je da se fragment nalazio u Zbirci društva Radovan.

Literatura:

Burić, T., „Predromanička skulptura u Trogiru“, u: *Starohrvatska prosvjeta*, Vol. III, No. 12, 1982., 127-160., 137., T XI, 54a

159. Reljef s lavljim glavama, Trogir

Datacija: odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,56 m, š. 0,68 m

Inventarni broj: HZ-890

Smještaj originala: nepoznato dvorište, Trogir

Literatura: nije publicirano

ČIOVO

Otok Čiovo nalazi se južno od povijesne jezgre Trogira, razdvojen od nje uskim tjesnacem, tako da je aglomeracija izgrađena na tom dijelu otoka sastavni dio grada Trogira, spojena mostom s gradskim središtem. U ranom srednjem vijeku otok je bio u sastavu Bizantskog Carstva, a od sredine 11. stoljeća dijeli sudbinu Trogira i drugih dalmatinskih gradova koji su pod hrvatskim kraljevima do pada hrvatske države i početka vladavine ugarskih Arpadovića. Otok je bio u ovlasti Trogirske biskupije od njezina osnutka u ranim stoljećima srednjega vijeka.

SV. NIKOLA, ČIOVO

Nema podataka o ranosrednjovjekovnoj crkvi stoga nije poznata njena građa i arhitektura. Crkva kojoj je pripadao predromanički zabat imala je ogradu visokoga tipa. Zabat oltarne ograde uzidan je u pročelje trogirске crkve sv. Nikole u čiovskom dijelu grada, i nije poznato njegovo podrijetlo, ali se ne može isključiti pretpostavka da se na mjestu današnje nalazila ranosrednjovjekovna crkva posvećena istom titularu, iako u povijesnim izvorima nisu poznati podaci o ranosrednjovjekovnoj crkvi sv. Nikole na Čiovu.

160. Zabat oltarne ograde, sv. Nikola, Čiovo

Autor / radionica: Nepoznat

Datacija; original: 9.- 11. st., odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,9 m, š. 0,74 m

Inventarni broj: HZ- 266

Opis:

Sadreni odljev zabata čije je polje ornamentirano motivom križa s račvastim završetkom na hastama. Iznad hasti križa i na njegovu vrhu su rozete. Donje polje sa svake strane križa ispunjava po jedan sučelice postavljen paun s grozdom u kljunu. Rubne strane trokutastog zabata ispunjavaju kuke, a ispod njih je istaknuto rebro ukrašeno dvostrukim arkadicama. Donje polukružno lučno polje bilo je prazno i naknadno je uklesan renesansni natpis.

Literatura:

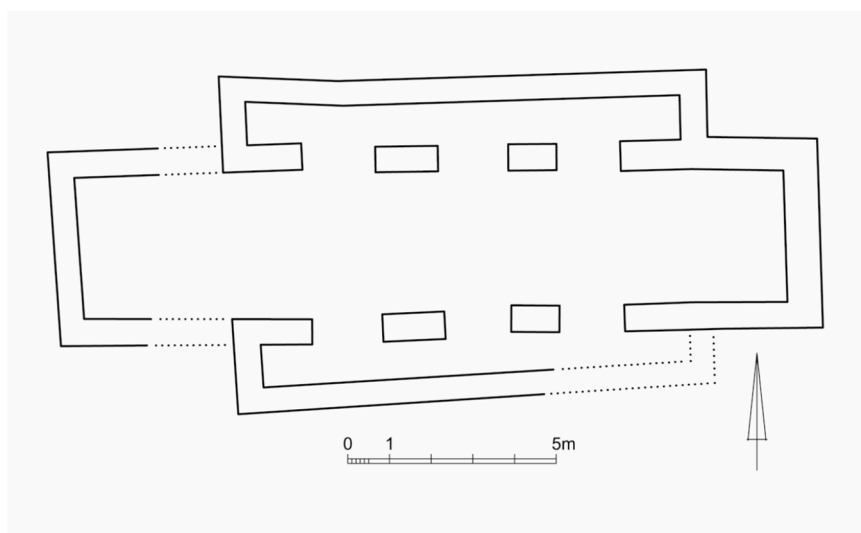
Jurčević, A., *Arhitektura i skulptura s lokaliteta Crkvina u Biskupiji kod Knina*, doktorski rad, Zagreb, 2016., 111., sl. 41.e; Marasović, T., *Dalmatia praeromanica: ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji, sv. 3, korpus arhitekture srednja Dalmacija*, Split - Zagreb, 2011., 512., sl. 699.

KAŠTELANSKO PODRUČJE

BIJAĆI

Bijaći (antički Siculi), nazvani su po brežuljcima Veli i Mali Bijać u SZ dijelu Kaštelanskog polja, jedan su od najvažnijih arheoloških lokaliteta ranog srednjeg vijeka u Hrvatskoj.

SV. MARTA I VLADARSKI DVOR U BIJAĆIMA

Sl. 132. Tlocrt predromaničke crkve sv. Marte u Bijaćima (preuzeto iz: Marasović 2011: 157., sl. 204.)

Arheološki sklop u Bijaćima sastoji se od skupine građevina: ostataka crkvene arhitekture odnosno, veće trobrodne starokršćanske bazilike s polukružnom apsidom na istočnoj strani koja je izgrađena u 6. stoljeću, a bila je posvećena sv. Ivanu. Zatim starokršćanske krstionice

južno od bazilike šesterokutnog tlocrta, predromaničke trobrodne bazilike, sagrađene u 11. stoljeću, unutar prostora porušene starokršćanske bazilike, koja je bila posvećena sv. Marti. Zatim stambenog sklopa koji se proteže između krstionice i krajnje južnoga dijela iskopanog područja. Ranosrednjovjekovna crkva slijedi orijentaciju ranije, starokršćanske bazilike na istom prostoru. Analiza arhitekture i kamenog namještaja pokazala je nekoliko uzastopnih faza razvoja ranosrednjovjekovne crkve, uključujući i dodatke u visokom srednjem vijeku. U kontekstu ovog rada i sakupljenih fragmenata u odljevu u Gliptoteci HAZU radi se samo o periodu ranosrednjovjekovne crkve sv. Marte. To su najreprezentativniji epigrafski spomenici, ciborij i dijelovi liturgijskog namještaja ranosrednjovjekovnog perioda. Natpisi koji spominju đakona i svećenika Gumperta (Gumpertus) na nadvratnicima svjedoče o evangelizaciji koju provode misionari koji su došli iz akvilejske patrijaršije. Nadvratnici su jednostavni, bez ukrasa, a ističu se četiri s natpisima koji spominju tog svećenika Gumpertusa, od toga su dva u Gliptoteci HAZU (kat. br. 161., 162.).

161. Nadvratnik đakona Gumperta, sv. Marta, Bijaći (predromanički crkveni kompleks)

Autor / radionica: Nepoznat

Datacija; original: 1. pol. 9. st.; odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,22 m, š. 1,01 m

Inventarni broj: HZ-4

Smještaj originala: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, Inventarni broj: 1136

Opis:

Fragment je dio lijeve strane nadvratnika preklesanog od rimskog stupa s početnim dijelom dedikacijskog natpisa đakona Gumperta, koji je zaslužan za gradnju crkvenog objekta.

+ *EGO GUMPERTUS DIACON(vs)...*

Literatura: Delonga, V., *Latinski epigrafički spomenici u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj*, Split, 1996., 44, T I, 1.

162. Nadvratnik đakona Gumperta, sv. Marta, Bijaći (predromanički crkveni kompleks)

Autor / radionica: Nepoznat

Datacija; original: 1. pol. 9. st.; odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,23 m, š. 0,63 m, v. 0,23 m, š. 0,42 m

Inventarni broj: HZ- 5

Smještaj originala: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, Inventarni broj: 1138

Opis:

Nadvratnik je rekonstruiran od dva ulomka. To je preklesani rimski stup s natpisom u dva reda. Tekst počinje u donjem pojasu, a završava u gornjem redu. U tekstu se govori o svećeniku Gumpertu koji je pokrenuo izgradnju crkve sv. Marte.

EGO GVMP(er)TU(s) (pres)B(yte)R ISTVUM

DOMU (fi)ERI ROGAV(i)..

Literatura:

Delonga, V., *Latinski epigrafički spomenici u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj*, Split, 1996., 46, T II, 4.

163. Fragment pilastara, sv. Marta, Bijaći

Autor / radionica: Trogirska klesarska radionica

Datacija; odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,53 m, š. 0,32 m

Inventarni broj: HZ-6

Opis: Fragment pilastra ima ukrasno polje ornamentirano kompozicijom od niza prepletenih i učvorenih troprutih vrpca.

164. Plutej, sv. Marta, Bijaći

Autor / radionica: Salonitanska kiparsko-klesarska radionica

Datacija; original: kraj 8. st. – poč. 9. st.; odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,92 m, š. 1,11 m

Inventarni broj: HZ-7

Opis:

Sadreni odljev pluteja koji je u originalu djelomično rekonstruiran. Gornja letva ispunjena je dvoprutom lozicom s razgranatim listovima. U sredini se nalazi križ ravnih hasta, sedmeropruto izbrazdan. S lijeve strane križa su dvoprute kružnice povezane u vitičastoj mreži s četverolisnatim cvjetovima. Na desnoj strani nalaze se dvije rozete i tri palmete u donjoj zoni. T. Burić ih je pripisao salonitanskoj kiparsko-klesarskoj radionici, koja je radila novi liturgijski namještaj u staroj crkvi. A. Milošević je predložio datiranje te skupine nalaza na kraj 8. ili čak na početak 9. stoljeća, što bi značilo da pripadaju predromaničkoj crkvi sv. Marte.

Literatura:

Marasović, T., *Dalmatia praeromanica: ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji*, sv. 3, *korpus arhitekture srednja Dalmacija*, Split - Zagreb, 2011., 165., sl. 215.; Milošević, A., „Prva ranosrednjovjekovna skulptura iz crkve Sv. Marte u Bijaćima“, u: *Starohrvatska prosvjeta*, 2004., 237-263., 245., sl. 3a

165. Ciborij, sv. Marta, Bijaći

Autor / radionica: Nepoznat

Datacija; original: 1. pol./ sred. 9. st.; odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 4,5 m, š. 1,75 m, d. 1,75 m

Inventarni broj: HZ-9(1-9)

Smještaj originala: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, inventarni broj: 2566

Opis:

Ciborij je izrađen oko godine 830. – 840. godine sa svrhom da nadvisi starokršćanski krsni bazen križnog tlocrta unutar starokršćanske krstionice, koja je u ranom srednjem vijeku zadržala svoju funkciju i prvobitni arhitektonski oblik. Baptezični ciborij pronađen je u manjim ulomcima 1902. – 1904. godine; rekonstruiran je 1939., a dopunjen 1994. – 1995. godine. Ornament stranica čine tropruta pletenica i višestruko učvorenih tropruti uzlovi, prizori lova i paunova koji u kljunovima drže grozd. U gornjim su zonama nizovi arkada i kuka. Polukružne lukove stranica ispunjava natpis na vanjskim i unutarnjim stranama svake košare ciborija. Nadvisuje ga piramidalni krov s akroterijem. Konstrukciju nose četiri stupa s

predromaničkim kapitelima. Među ostalim u natpisu se spominje ime svete Marte što je i epigrafska potvrda o postojanju ranosrednjovjekovne crkve istog titulara u Bijaćima.

Natpisno polje vanjske strane sadrži ostatke natpisa:

+V(...)OMN(...)CPI CO (...) (...) OITC(...) (...ZTE TRINVM

(...) I INIV(e) (...) (...) (...Ioh?)ANIS NEC NE(...) (...)

(...)ALMIFIC(a)E (M)ARTHAE CVNC(t)A HA(e)C

NOV(a) CERNIT(edicata)

(...)M (...)I (...)OP(...)

+TEMPO(ribuis) (...) (...)VD

Polukružne lukove s unutarnje strane prati natpis:

+HIC (...) (...)IS(tian)IS SPE(s) (...)R ET E(...) (...)

+ QVES (...) (...) S(V...) (...) (b) nixi(...) (...) (...a(m?) C(...)

MOQ(ve)(...)

(...) CAE(...) (...) (...n)MPE HV(mi)L(iter...)

(...)m?) (...) (C(o?)...)IS V(...)DVM BSISTIMVS D(e)I

I(m(n?)...)EMVR

VOLV(im?...))

(...) EITVR(...) P(er) FLV(m(i?)...) VITA MEREAMVR

(...) (er...) (...) (t?)

A(men?).

Literatura:

Delonga, V., *Latinski epigrafički spomenici u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj*, Split, 1996., 48-50., T III,IV, V, VI, VII, kat. 7.; Marasović, T., *Dalmatia praeromanica: ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji*, sv. 3, korpus arhitekture srednja Dalmacija, Split - Zagreb, 2011., 168-169.

166. Zabat, sv. Marta, Bijaći (predromanička crkva)

Autor / radionica: Majstor koljanskog pluteja

Datacija; original: 9. st.; odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,81 m, š. 1,1 m

Inventarni broj: HZ-8

Smještaj originala: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, inv. br., 2900

Opis:

Sadreni odljev zabata ornamentiran je u središnjem polju s dva nasuprotno postavljena pauna koji u kljunovima drže zajednički grozd a između nogu ptica i iznad ptičjih glava je po jedna šesterolatična rozeta. Paunovi su prikazani u profilu, tijelo je ornamentirano motivom riblje kosti u gustom rasporedu, a na dugačkom tankom repu raspoznaju se paunove oči. Na maloj glavici imaju sitni roščić i naglašeno oko, a dugi vrat s plastično isklesanim ornamentom riblje kosti je bez kontura. U krajnjim uglovima srednje zone trokutnog polja nalazi se po jedna manja stilizirana ptica. Donje polje koje prati polukružni luk ukrašavaju dvostruko učvorene troprute vrpce. Vanjski rubovi ornamentirani su jednoprutim kukama sa širokim nogama.

Literatura:

Marasović, T., *Dalmatia praeromanica: ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji*, sv. 3, *korpus arhitekture srednja Dalmacija*, Split-Zagreb, 2011., 170., sl. 22b; Jakšić, N., *Klesarstvo u službi evangelizacije*, Split, 2015., 252., sl. 11.

167. Dovratnik portala, sv. Marta, Bijaći (predromanička crkva)

Autor / radionica: Nepoznat

Datacija; original: 9. st.?, odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 1,66 m, š. 0,17 m

Inventarni broj: HZ-275

Smještaj originala: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, inventarni broj: 2803, 2812

Opis:

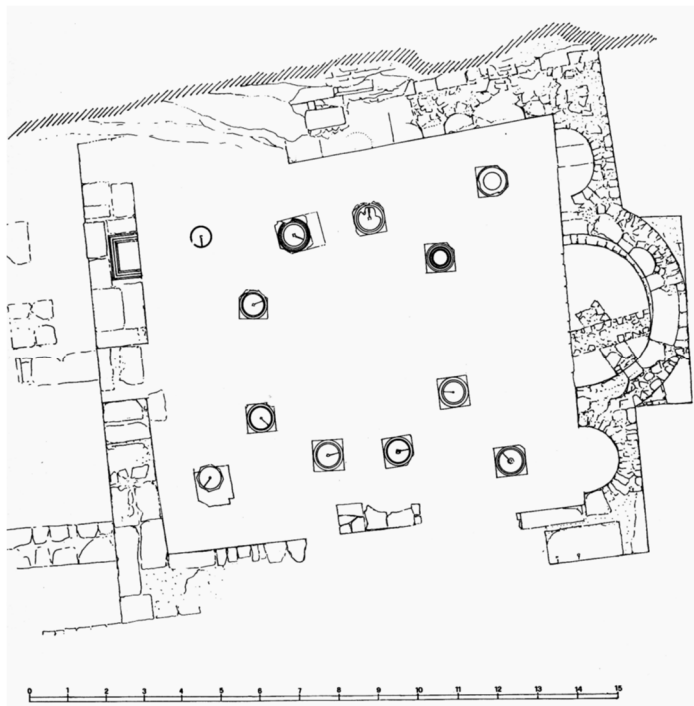
Sadreni odljev dovratnika portala spojen je od dva ulomka s reljefnim ukrasom na licu i jednoj bočnoj strani. Na licu je ornamentiran troprutim trakama koje se međusobno isprepliću, a na bočnoj strani je tropruti dvoplet. Ukrase na obje strane uokviruje jednostavna i neukrašena rubna letva.

Literatura:

Marasović, T., *Dalmatia praeromanica: ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji, sv. 3, korpus arhitekture srednja Dalmacija*, Split - Zagreb, 2011., 163., sl. 212.; Šeparović, T., „Katalog ranosrednjovjekovne skulpture iz crkve Sv. Marte u Bijaćima kod Trogira“, u: *Starohrvatska prosvjeta*, Vol. III, No. 26, 1999., 141-187., 144.

SOLIN

CRKVA (SV. MARIJA?) U GRADINI

Sl. 133. Tlocrt crkve u Gradini, stanje 1950. (J. Marasović)

Crkva u Gradini, nalazi se unutar perimetra antičkog grada Salone unutar utvrde iz turskog razdoblja. Stradala je u vrijeme provale Tatara u solinsko polje 1242. godine.²¹⁴ Sastoji se od dva dijela: prvobitne građevine i dograđenoga zapadnog predbroda. Prvobitna crkva je pravokutnog tlocrta iz kojeg izlazi polukružna apsida. Osam stupova nosilo je središnji konstrukcijski valjak presvođen kupolom, a četiri kutna stupa pokazuju da je kupolnu konstrukciju podržavao unakrsni bačvasti svod. Datiranje izgradnje crkve kod različitih autora proteže se od kasnoantičkoga, Justinijanova vremena do ranosrednjovjekovnoga. Nove poglede na crkvu u Gradini iznio je R. Bužančić, koji osnovnu arhitekturu smatra predromaničkom, te predlaže prvobitni oblik s osmerostranom kupolom i lanternom, vezujući je tipološki sa zadarskim Sv. Donatom. Tome u prilog govore i brojni ulomci s predromaničkim pleterom.

²¹⁴ Usp. R. Bužančić, Carolingian Influences on the Early Medieval Architecture of Dalmatia, u: *Quaderni del "Museo archeologico medioevale di Attimis"*, 2000., 2, 9-12, 43-53.; R. Bužančić, „Hrvatska vladarska arhitektura ranog srednjeg vijeka“, u: *Dalmatinska zagora nepoznata zemlja*, Zagreb, Galerija Klovičevi dvori, 2007., katalog izložbe, 129-134.; R. Ivančević, „Solinska crkva u Gradini: izuzetak ili tip“, u: *Bulletin razreda likovne umjetnosti HAZU*, 42, 1994., 47-52.; J. Marasović, „Rekonstrukcija crkve u Gradini: mjesta i spomenici“, u: *Starohrvatski Solin*, (ur.) Emilio Marin, Split, Arheološki muzej u Splitu, 1992., 138-143.; A. Piteša, „Crkva u Gradini: arheološka mjesta i spomenici“, u: *Starohrvatski Solin*, (ur.) Emilio Marin, Split, 1992., 131-137.

168. Kapitel, Crkva u Gradini, Solin

Autor / radionica: Nepoznat

Datacija; original: 6. st.; odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,46 m, š. 0,61 m

Inventarni broj: HZ-102

Opis: Sadreni odljev kapitela ukrašen je vrlo plošnim stiliziranim akantusovim listovima, što prema tipologiji upućuje na značajke kapitela Justinijanova vremena. Vjerojatno je korišten i donesen s drugog lokaliteta u Solinu.

169. Fragment okvira vrata s pletenom, Crkva u Gradini, Solin

Autor / radionica: Nepoznat

Datacija; original: 9. st.; odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,27 m, š. 0,44 m

Inventarni broj: HZ-96

Opis: Fragment je ornamentiran međusobno učvorenim troprutim kružnicama. Pripadao je okviru vrata crkve iz ranosrednjovjekovne faze.

170. Fragment lezene, Crkva u Gradini, Solin

Autor / radionica: Nepoznat

Datacija; original: 9. st.; odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,67 m, š. 0,22 m

Inventarni broj: HZ-98

Opis: Sadreni odljev fragmenta lezene ornamentiran je troprutom pletenicom s okulusima u sredini, koju uokviruje ravni glatki okvir.

171. Fragment s pleterom, Crkva u Gradini, Solin

Autor / radionica: Nepoznat

Datacija; original: 8. st. ili poč. 9. st.; odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,36 m, š. 0,51 m

Inventarni broj: HZ-99

Opis: Sadreni odljev fragmenta okvira otvora oranamentiran je troprutom trakom, koja se na krajevima izvija u krugove unutar kojih je višelatična rozeta, od kojih je samo središnja u cjelosti sačuvana.

172. Fragment nadvratnika s lozicom, Crkva u Gradini, Solin

Autor / radionica: salonitanska radionica?

Datacija; original: 8. st. ili poč. 9. st.; odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,24 m, š. 0,86 m

Inventarni broj: HZ-100

Opis:

Sadreni odljev fragmenta nadvratnika ornamentiran je zavijenom troprutom lozicom mjestimično povezanom u snopove iz koje izbijaju trolisni cvjetovi. T. Burić ovu skulpturu pripisuje posljednjim salonitanskim klesarima nakon čega klesarsku aktivnost preuzimaju sustipanske i splitske radionice. Analogni primjer je na nadvratniku u Šupljoj crkvi.

Literatura:

Burić, T., „Posljednji salonitanski klesari“, u: *Disputationes salonitanae IV*, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 85, 1993., 177-189.

173. Fragment s lozicom, Crkva u Gradini, Solin

Autor / radionica: Nepoznat

Datacija; original: 9. st.; odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,21 m, š. 0,48 m

Inventarni broj: HZ-101-1

174. Fragment s pleterom, Crkva u Gradini, Solin

Autor / radionica: Nepoznat

Datacija; original: 9. st.; odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,2 m, š. 0,52 m

Inventarni broj: HZ-101-2

Opis: Fragment (kat.br. 173., 174.) ukrašen je na obje plohe: na jednoj je tropruta povijena lozica iz koje bez reda izbijaju stilizirani listovi i ljiljani, ispunjavajući svaki prazan prostor; druga strana istoga praga ukrašena je četveroprutom pletenicom u gornjem pojasu i nizom troprutih petlji oblikovanih kao osmice u širem donjem pojasu.

Literatura:

Marasović, T., *Dalmatia praeromanica: ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji*, sv. 3, *korpus arhitekture srednja Dalmacija*, Split, Zagreb, 2011., 209-210., sl. 281.

175. Nadvratnik s palmetama, Crkva u Gradini, Solin

Autor / radionica: Nepoznat

Datacija: odljev: 20. st.

Sadreni odljev

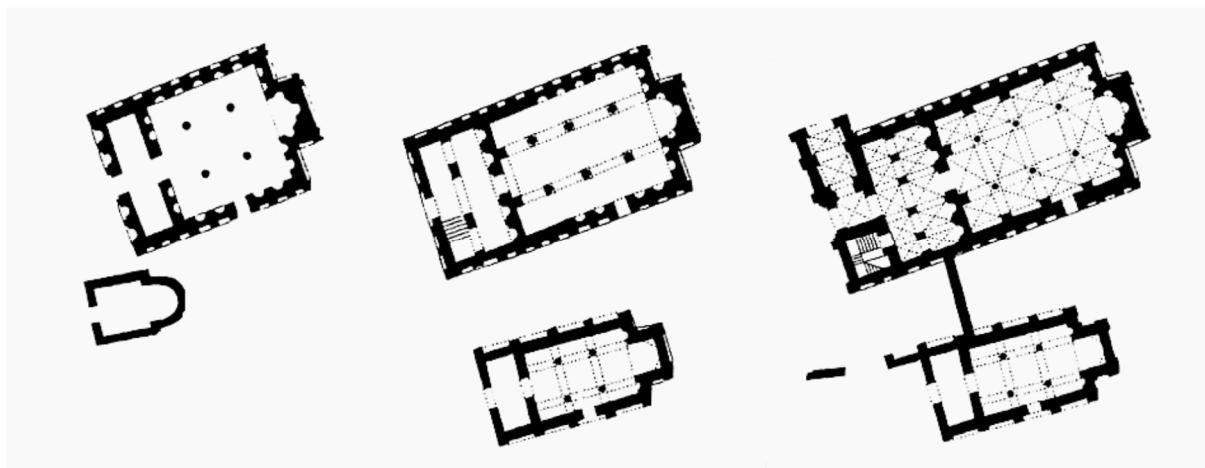
Dimenzije: v. 0,25 m, š. 0,66 m

Inventarni broj: HZ-122

Opis: Fragment nadvratnika ornamentiran je s četiri palmete koje su ispunjene urezanim žlijebom koji prati liniju njihova obrisa. Uokvirene su dvoprutim okvirom koji pri dnu palmete ima spiralni završetak.

Literatura: nije publicirano

GOSPA OD OTOKA, SOLIN

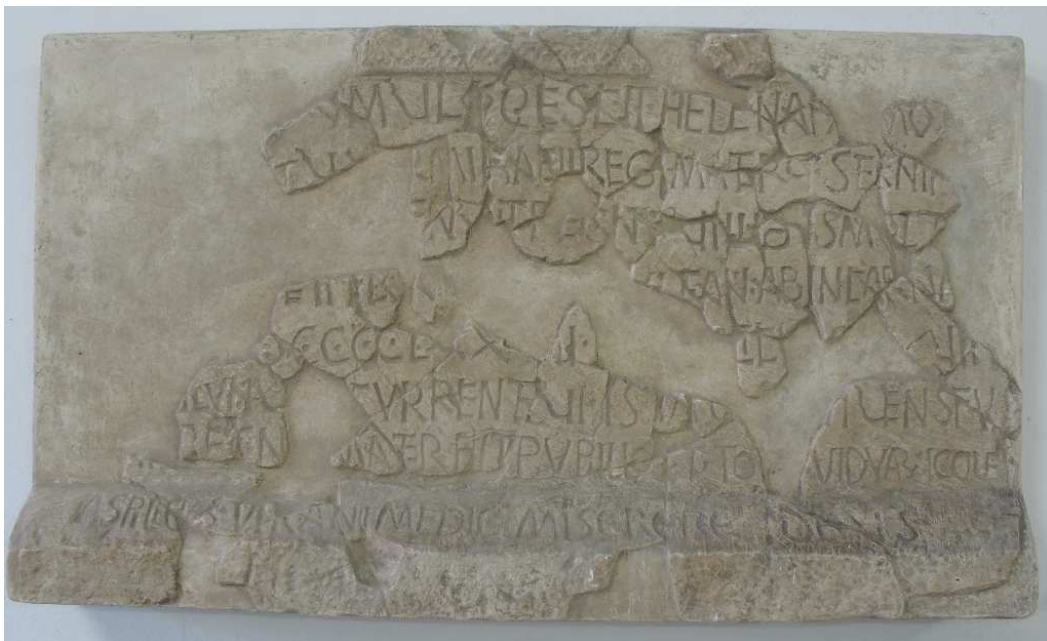

Sl. 134. Razvoj crkava na Otoku): 9. st., 2/2 10. st., 11. st. ranoromanička obnova, (prema R. Bužančiću 1998., 93.)

Sakralni kompleks Gospe od Otoka s novovjekovnom župnom crkvom Blažene Djevice Marije nalazi se u Solinu. Arheološkim istraživanjima koja su provedena u nekoliko navrata 1898., 1930. i 1972. godine otkriveni su u ostaci triju crkvenih građevina i drugih prostora. Na temelju

dokumentacije iz Arhiva Dyggve i morfoloških elemenata arhitekture, te detaljne studije izvora R. Bužančić²¹⁵ smatra da se radi o dvojnim crkvama tj. srednjovjekovnim geminama koje su građene krajem 10. stoljeća. Južna manja crkva na Otoku u Solinu posvećena Sv. Mariji, bila je domus episcopali, a druga veća, sjeverna, Sv. Stjepana bila je kanonička, namjenjena svečanim obredima, cemeterijalna, zbog spomena grobova hrvatskih vladara u njenom predvorju. Povijesno najznačajniji nalaz u arheološkom kompleksu solinskog Otoka je sarkofag hrvatske kraljice Jelene, datiran 976. godinom, koji je sigurni *terminus ante quem* za određivanje nastanka sjeverne crkve (Sv. Stjepana). Također pronalaskom natpisa upotpunjena je praznina u genealogiji Trpimirovića.

176. Natpis na sarkofagu kraljice Jelene, Crkva sv. Stjepana, Gospa od Otoka, Solin

Autor / radionica: Nepoznat

Datacija; original: 976. god.; odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,77 m, š. 1,27 m

Inventarni broj: HZ- 103

Smještaj originala: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, inventarni broj: 1097

Opis: Sadreni odljev sarkofaga kojeg je u ulomcima pronašao F. Bulić tijekom arheoloških istraživanja 25. i 26. 8. 1898. godine u atriju cemeterijalne bazilike sv. Stjepana. Na prednjoj

²¹⁵ R. Bužančić, „Srednjovjekovne geminae na otoku u Solinu“, u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, Split, 1998., vol. 37 no. 1, 57.-95.

strani sarkofaga nalazi se epitaf, spojen od 76 izvornih ulomaka od 96 ukupno pronađenih i restauriran je u osnovnim dijelovima. Epitaf je od kraja 19. stoljeća nadalje izazvao veliki interes i jedan je od najviše obrađivanih ranosrednjovjekovnih spomenika u hrvatskoj historiografiji. Sustavan prikaz njegove obrade dala je V. Delonga. Na dnu sarkofaga istaknuta je plinta.

Latinski natpis na sarkofagu glasi:

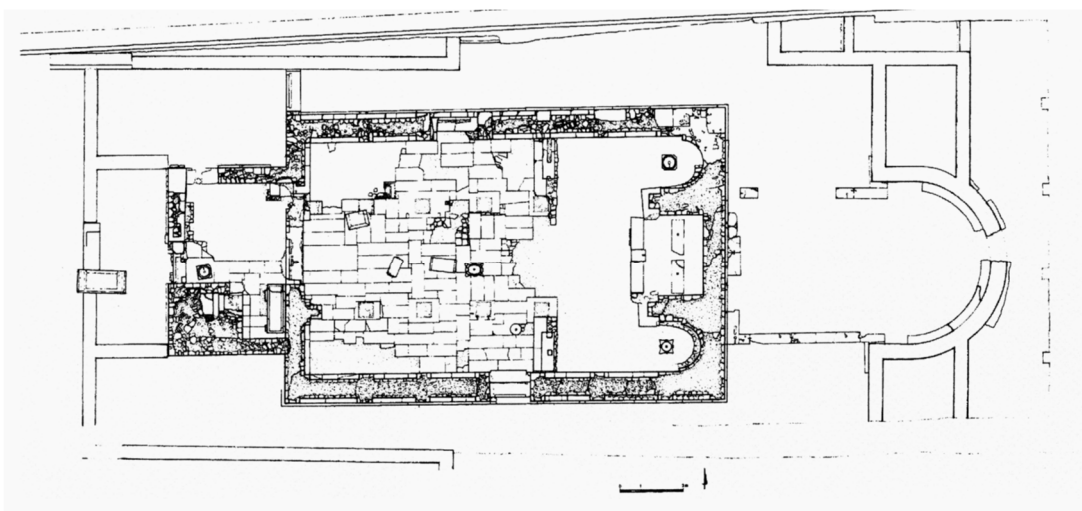
*(In hoct)VMVLO Q(ui)ESCIT HELENA FA(mosa Quae fui)T VX(o)R MIHAELI REGI
MATERQ(ue) STEFANI R(egis) Quae deliciis r)ENVIT REGNI VIII IDVS M(ensis)
OCT(obris Quae) HIS OR(dinata f)VIT AN(no)AB INCARNA(tio ne D(omini) DCCCCLXXVI
I(ndictione IV) CICL(o luna V epacta) XVII (ciclo solari V LVN(a) V (con)CVRRENTE VI
ISTAQ(ve) (v)IVENS FV(it) REGN(i) MATER FIT PVPILLOR(um) TVTO(rque) VIDVAR(um)
ICQVE ASPICIE(n)S VIR ANIME DIC MISERERE DEVS.*

U prijevodu: U ovom grobu počiva glasovita Jelena, žena kralja Mihajla, a majka kralja Stjepana, koja se odriče sjaja prijestolja dne 8. mjeseca oktobra, a ovdje bi pokopana godine od upućenja Gospodinova 976. , četvrte indikcije, cikla mjesečnoga petoga, epakte sedamnaeste, cikla sunčanoga petoga, dana petoga, koji pada sa šestim (petak). Ona, koja je za života bila kraljevstvu majka, postade (majkom) sirota i zaštitnicom udovica. Ovamo pogledavši, čovječe, reci: Bože smiluj (joj) se duši!

Literatura:

Bužančić, R., „Srednjovjekovne geminae na otoku u Solinu“, u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, vol. 37, no. 1, 1998., 57-95.; Delonga, V., *Latinski epigrafički spomenici u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj*, Split, 1996., 130-134., T XLIV, kat. 97.; Marasović, T., *Dalmatia praeromanica: ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji*, sv. 3, korpus arhitekture srednja Dalmacija, Split - Zagreb, 2011., 218., sl. 295.

CRKVA SV. MOJSIJA I PETRA, (ŠUPLJA CRKVA) SOLIN

Sl. 135. Crkva sv. Petra i Mojsija u Solinu unutar ranokršćanske crkve (M. Zekan)

Lokalitet Šuplja crkva je mikrotoponim, nalazi se na desnoj obali rijeke Jadro, sjeveroistočno od Gospina otoka. Jedan je od najznačajnijih lokaliteta iz vremena hrvatske narodne dinastije. U ranom srednjem vijeku tu se nalazio kompleks opatije Sv. Petra i Mojsija, koja je bila *monasterium regale*, usko vezana uz hrvatski vladarski dvor. Crkva je ranoromanička građevina sagrađena oko sredine 11. stoljeća unutar monumentalnog sklopa starokršćanske ceterijalne križne bazilike Justinijanova doba. To je trobrodna građevina s apsidama uklopljenim u začelje, te lezenama na vanjskom i unutarnjem zidu. Na pročelju je imala westverk, te zvonik. Prema tlocrtnom rješenju imala je trodijelnu oltarnu ogradu pred svetištem i ciborij nad središnjim oltarom. Među brojnom arheološkom građom nađenom na lokalitetu izdvajaju se ostaci crkvenog kamenog namještaja i arhitektonske plastike predromanike različitih stilskih i vremenskih faza, s karakteristikama zadarsko - splitske ranoromaničke grupe iz četvrtog desetljeća 11. stoljeća. Arheološki nalazi ranosrednjovjekovnih natpisa i skulpture potvrdili su, da je Zvonimirova krunidbena bazilika Sv. Petra i pripadajući joj samostan Sv. Mojsija (čiji se ugledni opat Urso nalazi u kraljevoj pratnji 1078. godine), bila na položaju Šuplje crkve.

U Gliptoteci HAZU nalazi se jedan impost te krsni zdenac za koji se u literaturi navodi da potječe iz splitske katedrale.

177. Impost s pleterom, crkva sv. Mojsija i Petra, Solin

Autor / radionica: Nepoznat

Datacija: odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,13 m, š. 0,46 m, d. 0,35 m

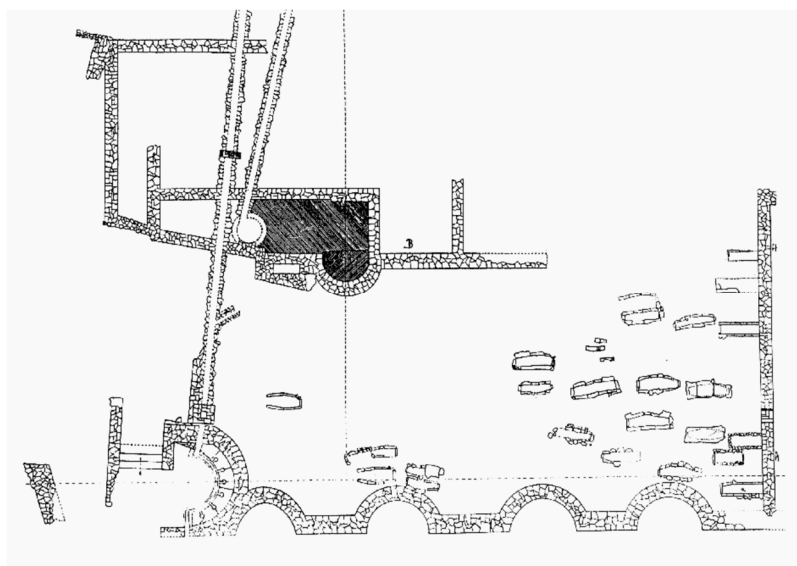
Inventarni broj: HZ-121

Smještaj originala: in situ? (podatak preuzet iz kataloga Gliptoteke HAZU)

Opis:

Impost je s jedne strane ornamentiran troprutom kružnicom u čijem se središtu križa tropruta vrpca, koja ima uglati završetak. S druge strane ornament čini tropruta vitica koja ima lisnati zavinuti kraj, a kuteve u gornjem rubu ispunjava mali trolatični ornament.

CRKVA NA MAJDANU KOD SOLINA

Sl. 136. Antička građevina na Majdanu unutar koje su pronađeni ranosrednjovjekovni ulomci (preuzeto iz: Marasović 2011: 228., sl. 307.)

Predromanička crkva nalazila se na mjestu antičke gospodarske zgrade na Majdanu, ali o imenu ni o točnom položaju nema podataka. Ulomci njenog liturgijskog namještaja pronađeni su nakon što je 1934. godine društvo "Bihać" započelo s istraživanjem tijekom kojeg su otkriveni ostaci gospodarske zgrade, s relativno dobro sačuvanom latrinom i s vodovodnim i odvodnim kanalima sa starohrvatskim grobljem.

178. Pilastar s pleterom, Crkva na Majdanu, Solina

Autor / radionica: Nepoznat

Datacija; original: 11. st.; odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,76 m, š. 0,18 m

Inventarni broj: HZ-141

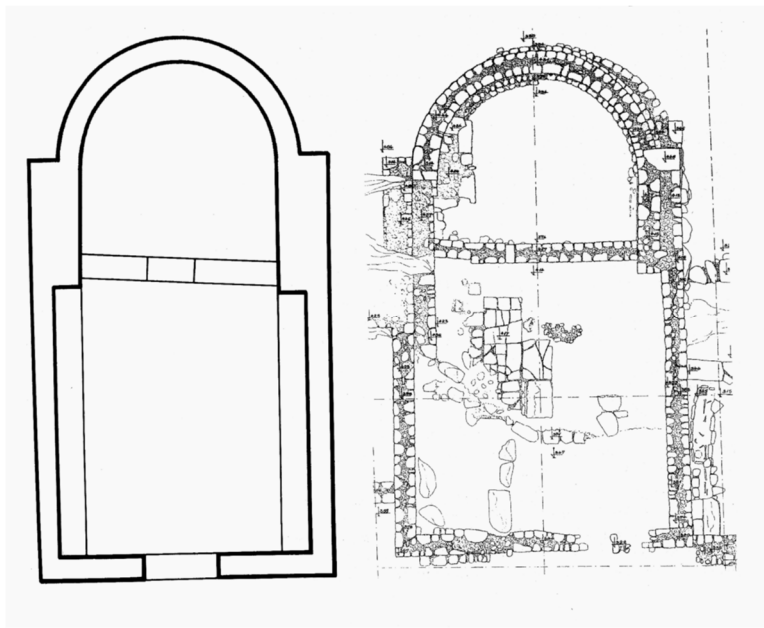
Smještaj originala: Arheološki muzej, Split, inventarni broj: S 88

Opis:

Pilastar spojen od dva fragmenta nabavljen je za Arheološki muzej u Splitu istraživanjima društva Bihać 1934. godine. Ornament čini okomiti niz u kojem se četiri puta ritmički ponavlja dvopruta mreža koja je sastavljena od dviju dijagonalno prepletenih zaobljenih elipsa, međusobno odvojenih trima praznim plohami. Vrpce u kutovima okvira završavaju parom sučelice postavljenih pasjih glavica sa šiljastim uhom, naglašenim okom i rastvorenim čeljustima svinutih jezika koji im se dodiruju. Geometrijska mreža vrlo je precizno izvedena.

Literatura: Piteša, A., *Ranosrednjovjekovni kameni spomenici u Arheološkome muzeju u Splitu*, Split, 2012., 128-129., sl. 69.

RIŽINICE (RUPOTINA), SOLIN CRKVA I SAMOSTAN U RIŽINICAMA

Sl. 137. Pretpostavljeni izvorni tlocrt i sačuvani ostaci crkve (Zavod za zaštitu spomenika kulture Split)

Lokalitet Rižinice nalazi se sjeverno od Solina, uvala gdje su smještene nosi ime Rupotina. Hrvatski knez Trpimir utemeljio je ranosrednjovjekovni benediktinski samostan kao svoju zadužbinu na prostoru ranijeg starokršćanskog samostanskog sklopa i *ville rusticae*. Arheološki su istraženi dijelovi samostana s crkvom i grobljem koje ima kontinuitet od antike do novog doba. U središtu otkrivenog dijela benediktinskog arhitektonskog sklopa nalazi se crkva koja baštini prostor ranijeg starokršćanskog oratorija, s više prostorija uokolo. Crkva je jednobrodna ima neuobičajenu orijentaciju sjever-jug, i široku polukružnu apsidu te mali brod. Njezine skromne dimenzije upućuju na namjenu manjoj redovničkoj zajednici. Od kamenog liturgijskog namještaja sačuvani su donji dijelovi predromaničke oltarne ograde i trabeacije s latinskim natpisima u duhu benediktinskog nauka, vjerojatno pod utjecajem benediktinca Gottschalka koji je boravio na Trpimirovu dvoru. Najveću pozornost u historiografiji izazvao je natpis s imenom kneza Trpimira, koji je čvrsta vremenska okosnica za datiranje predromaničke skulpture u sredinu 9. stoljeća. U Gliptoteci HAZU nalazi se odljev zabata oltarne ograde s natpisom kneza Trpimira.

179. Natpis kneza Trpimira, Rižinice

Autor / radionica: klesarska radionica iz vremena kneza Trpimira

Datacija; original: oko 845. – 864. god.; odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,25 m, š. 0,52 m

Inventarni broj: HZ-94

Smještaj originala: Arheološki muzej, Split, inventarni broj: S 54 (A 1647)

Opis:

Sadreni odljev natpisa na oltarnoj ogradi, koji je slučajno pronađen u travnju 1891. godine kod naselja Rupotine, a za Arheološki muzej u Splitu otkupljen je za 2 fiorina. Fragment lijeve strane zabata oltarne ograde, u obodnom pojasu ima kuke spiralnih zavojnica s izduženom dvoprutom drškom koja se naslanja na istaknuti stilizirani kimation. Kimatij je ukrašen nizom troprutih arkadica zašiljenih lukova i plitkih trokutastih niša. Između arkadica su profilirani listići oštih vrhova. Od središnje kompozicije sačuvan je dio paunova repa ukrašen ornamentom stilizirane riblje kosti. Na donjem luku uklesan je natpis s imenom kneza Trpimira i njegov vladarski naslov (*dux*).

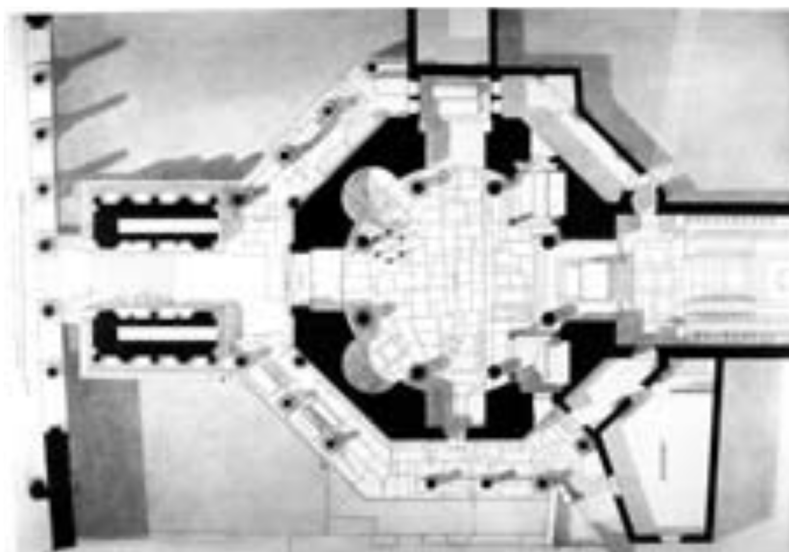
Natpis glasi: *PRO DUCE TREPIME(ro)*, u prijevodu: ...Za vojvodu Trpimira...

Literatura:

Delonga, V., *Latinski epigrafički spomenici u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj*, Split, 1996., 128., T XLIII, 94.; Piteša, A., *Ranosrednjovjekovni kameni spomenici u Arheološkome muzeju u Splitu*, Split, 2012., 123-125., sl. 65.

SPLIT

KATEDRALA UZNESENJA BLAŽENE DJEVICE MARIJE (SV. DUJMA), SPLIT

Sl. 138. Tlocrt splitske katedrale 1910. godine (prema: G. Niemann)

Katedrala je smještena u kompleksu Dioklecijanove palače u Splitu, a prvotno je bila carski mauzolej, sagrađen početkom 4. stoljeća. Posvećena je Uznesenju Blažene Djevice Marije, a u narodu je poznata kao Katedrala sv. Dujma (sv. Duje). Splitska katedrala u kontinuitetu je uporabe u sklopu palače cara Dioklecijana (oko 243.- 313. g.), jednog od najvažnijih rimskih careva, stoga se na jednom mjestu može sagledati slojevitost građevine od razdoblja kasne antike i vladavine Dioklecijana, preko njene transformacije u kršćansku katedralu u 7. stoljeću, do današnjeg doba. U svom izvornom izgledu antički mauzolej pripadao je tipu peripterskoga hrama osmerokutnog tlocrta s pravokutnom prostazom na zapadnoj strani. Prilikom ranosrednjovjekovne preobrazbe antičkoga hrama u katedralu uglavnom je u cjelini zadržana izvorna arhitektura. Nadograđena je prostaza, koja je zamijenjena srednjovjekovnim zvonikom, tada se otvaraju južna vrata; postavlja se liturgijski namještaj u različitim fazama ranosrednjovjekovne upotrebe; upotrebljava se kripa kao kršćanski kulturni prostor, gradi se ranosrednjovjekovni zvonik; upotrebljava se vanjski hodnik kao prostor u kojem su smješteni ranosrednjovjekovni sarkofazi. Predromaničku pregradnju Dioklecijanova mauzoleja dokazuje prije svega veliki broj pronađenih ostataka liturgijskog namještaja. Likovna analiza tih dijelova i ulomaka pokazuje da su oni nastali u dugom rasponu ranosrednjovjekovnoga razdoblja i da se mogu svrstati u više faza liturgijskog namještaja. U Gliptoteci HAZU nalaze se odljevi svih faza preuređenja i transformacija.

180. Plutej, katedrala sv. Dujma, Split

Autor / radionica: Splitska klesarska radionica

Datacija; original: 2. pol. 8. st., odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 1,06 m, š. 1,24 m

Inventarni broj: HZ- 655

Smještaj originala: Arheološki muzej, Split, inventarni broj: S 1

Opis:

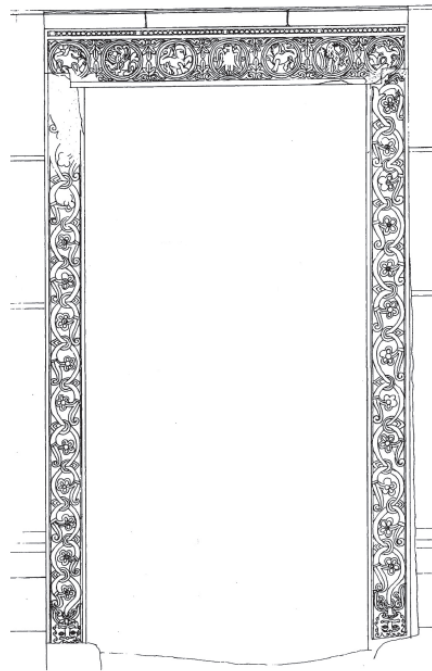
Sadreni odljev gornjeg dijela pravokutnog pluteja oltarne ograde, koji je polukružno obrezan u donjim uglovima, što je posljedica reutilizacije. Prema Lj. Karamanu, prvobitni antički ulomak prerađen je uklesavanjem reljefnog ukrasa u srednjem vijeku, a poslije još jednom mijenja funkciju, u vrijeme preobrazbe bočnih oltara katedrale 1428. (Bonino da Milano) ili 1448. godine (Juraj Matejev Dalmatinac). U sekundarnoj upotrebi plutej je na poleđini prerađen dodavanjem dekorativnog polja s motivom gotičkog romboida višestruko profiliranim motivom od četiri šiljka spojen s četiri luka. U 18. stoljeću ugrađen je u barokni oltar sv. Dujma. Gornji rub pluteja istaknut je i ornamentiran motivom tordiranog užeta unutar kojeg je dekoracija prepletenih troprutih arkada. Glavna ploha podijeljena je na šest kvadratnih polja obrubljenih motivom tordiranog užeta. U središnjoj kaseti gornjeg pojasa te lijevoj i desnoj kaseti donjeg pojasa nalazi se reljefni ornament ukriženog ljiljana. U lijevoj kaseti gornjeg pojasa smještena je osmerolatična rozeta. U desnoj kaseti iste zone je ornament križ-rozeta s krakovima koji završavaju volutama ili dijagonalno ušiljenim laticama. Trolisti sačuvani u

uglovima donje lijeve i donje desne kasete dopuštaju rekonstrukciju. Središnju kasetu donjeg pojasa ispunjava virovita rozeta. Rozete gornje i donje zone smještene su u troprute kružnice, a preostali prostor kadra svakog kvadrata u uglovima je popunjen malenim volutama. Plutej je rad Splitske klesarske radionice koja radi crkveni namještaj za splitsku prvostolnicu i sarkofage uglednih crkvenih dostojanstvenika.

Literatura:

Basić, I., Jurković, M., „Prilog opusu Splitske klesarske radionice kasnog VIII. stoljeća“, u: *Starohrvatska prosvjeta*, Vol. III, No. 38, 2011., 149-185., sl. 3.; Piteša, A., *Ranosrednjovjekovni kameni spomenici u Arheološkome muzeju u Splitu*, Split, 2012., 36-38., kat. 9.

Južna vrata katedrale u Splitu

Sl. 139. Južni portal splitske katedrale (preuzeto iz: Marasović 2010: 177-201., 180.)

Južna vrata Katedrale probijena su na zidu antičkog mauzoleja iz liturgijskih razloga, a bila su veza s mauzolejem splitskih nadbiskupa (crkvom sv. Mateja), koji se nalazio između periptera mauzoleja i južnog ogradnog zida temenosa. Ona rasvjetljavaju funkcionalnu vezanost katedrale s malenom crkvom sv. Mateja, sinkronizirajući dva zahvata - izradu južnih vrata i nadbiskupske kapele s njegovim sarkofagom, kojoj se preko njih pristupalo u razdoblju episkopata Ivana iz Ravene.

181. Južna vrata katedrale sv. Dujma

Autor / radionica: Nepoznat

Datacija; original: 7. ili 8. st.; odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,23 m, š. 1,38 m

Inventarni broj: HZ-104

Opis:

Nadvratnik je ornamentiran nizom od sedam kružnica unutar kojih su likovi ptica i fantastičnih zvijeri. Raspored i ritam likova je simetričan: u sredini je frontalno postavljen orao, a u krugovima do njega po jedna sfinga prikazana u profilu s glavom okrenutom prema sredini. U daljnje dvije kružnice su ptice (desno orao, a lijevo grifon), također u profilu, ali okrenute prema vanjskim stranama, dok su u krajnjim kružnicama lavice u profilu, okrenute prema sredini cijele kompozicije. Prazan prostor među kružnicama ispunjavaju stilizirani trolisti. Gornji okvir čini niz sitnih kružnica (bisernih zrna). Dovratnici su ornamentirani savijenom lozicom s peterolisnim cvjetovima, koja izlazi iz usta dvaju maskerona u donjem rubu.

Literatura:

Basić, I., Prilozi proučavanju crkve svetog Mateja u Splitu, u: *Ars Adriatica*, Zadar, 1(2011) 67-96.; Marasović, T., „O južnom portalu splitske katedrale“, u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, Vol. 32, No. 1, 1992., 165-179.

182. Sarkofag splitskog priora Petra, katedrala sv. Dujma, Split

Autor / radionica: Nepoznat

Datacija; original: kraj 8. st.; odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,75 m, š. 2,33 m

Inventarni broj: HZ- 105

Smještaj originala: in situ

Opis:

Sarkofag splitskog priora Petra, sina Kuzmina originalno je bio starokršćanski, ali je reutiliziran. Na pročelju ima ornament medaljona s križem u središtu. Po uzoru na sarkofag nadbiskupa Ivana, koji se pripisivao Ravenjaninu, (kat. br. 197.) doklesani su ornament četiri kasete s motivom ukrštenih ljiljana u 8. stoljeću. Natpis na rubovima poklopca također je naknadno doklesan, u 9. stoljeću (Jakšić 2015., 125.; Basić 2011., 4-80.). Reljef je plošan a profilacije stabljike i listova ljiljana pretočeni su u tročlanu vrpcu kakvu upotrebljavaju klesari u 9. stoljeću.

Natpis glasi:

+ *IN N(O)MINE D(OMI)NI EGO PETRUS
DO(MINUS) ET PRIOR NATUS NUTRITUS ET
ERUDIT(US) IN SOALATO FILIUS BENE MEMORIE
D(OMIN)O COSME INCLITO PRIORI Q(UI)
TUMULU(M) RECEPSIONIS PECCATRICI CORPORIS MEI.*

Odabir mjesta za sarkofag priora Petra neposredno uz ulaz u crkvu sv. Mateja u 9. stoljeću, kao i oblikovanje reljefnog ukrasa te njegov razmještaj naspram epitafa preuzeti sa sarkofaga nadbiskupa Ivana, utvrđuju da je priorov sarkofag posterioran nadbiskupovom sarkofagu i crkvi u kojoj se nalazi, te je nastao po uzoru na njega.

Literatura: Basić, I., „Prilozi proučavanju crkve svetog Mateja u Splitu“, u: *Ars Adriatica*, Zadar, 1, 2011., 67-96.; Rapanić, Ž., „Dva splitska ranosrednjovjekovna sarkofaga“, u: *Arheološki radovi i rasprave*, VIII-IX, 1982., 237-251.

183. Luk pregrade svetišta, Katedrala sv. Dujma, Split

Autor / radionica: Splitska klesarska radionica

Datacija; original: posljednja četvrtina 8. st.; odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,75 m, š. 1,17 m

Inventarni broj: HZ- 138

Mjesto pronalaska: Biskupska palača, Sućurac

Opis:

Luk oltarne pregrade izvorno je iz splitske katedrale, a pronađen je uzidan u Biskupskoj palači u Kaštel Sućurcu. Luk u presjeku ima razvedenu profilaciju, niske masivne kuke sa spiralno formiranim zavojnica koje se susreću na tjemenu oboda luka, a intrados je zakošen samo s prednje strane. Donji pojas ornamentiran je kimationom. Fragment po visokoj kvaliteti obrade pripada krugu umjetnina talijanskih primjera s obostranom obradom lukova klesanih u duhu liutprandske renesanse, stoga se datira u 8. stoljeće. Natpis koji teče u središnjem polju spominje donatora i glasi: *ASPICE HUNC OPUS MIRO*

QUO DECORE FACTO QUO D(omi)NO IUBANTE PRE(sul...), u prijevodu: Pogledaj ovo djelo koje je čudesno izvedeno po zapovijedi gospodinu Pre...

Natpis s luka ima specifičnu mješavinu kapitalnog i uncijalnog pisma istovjetno natpisu na sarkofagu nadbiskupa Ivana iz splitske Krstionice (kat. br. 197.). Uz paleografsko-epigrafičke

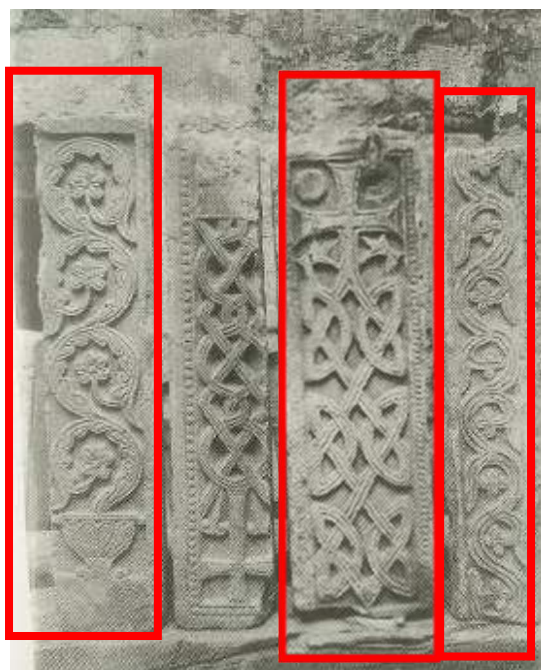
osobitosti koje ih povezuju, kao i stilsko kronološke ovaj se luk pregrade smatra dijelom Splitske klesarske radionice.

Literatura:

Basić, I., Jurković, M., „Prilog opusu Splitske klesarske radionice kasnog VIII. stoljeća“, u: *Starohrvatska prosvjeta*, Vol. III, No. 38, 2011., 149-185., 159-162., sl. 9.

ZVONIK KATEDRALE SV. DUJMA U SPLITU I SPOLIJI

Jedinstvenim arhitektonskim zahvatom oko sredine 13. stoljeća nad prostazom, predvorjem Dioklecijanova mauzoleja, podiže se romanički zvonik katedrale koji je harmonično vizualno uklopljen među arkade Peristila i križnim svodom spojen s mauzolejem. Tijekom 15. i početkom 16. stoljeća, na njegovim popravcima i dogradnji sudjelovali su brojni majstori: Tvrdoje, Juraj Dalmatinac, Andrija Aleši i Nikola Firentinac. Brojni kameni ulomci pronađeni u Splitu ili doneseni iz Salone, korišteni su kao spolije pri gradnji zvonika (vidi sl. 140). Od ranosrednjovjekovnih spomenika uzidanih u zvonik navode se oni koji su identificirani i odliveni u sadri u Gliptoteci HAZU.

Sl. 140. Pilastri izvađeni iz zvonika katedrale sv. Dujma (preuzeto iz: Piteša, 2012., 9., sl.1.), crveno su označeni pilastri koji se nalaze kao sadreni odljevi u Gliptoteci HAZU

184. Nadvratnik s lozicom, katedrala sv. Dujma, Split

Autor / radionica: Nepoznat

Datacija; original: kraj 8. – početak 9. st.; odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,26 m, š. 0,99 m

Inventarni broj: HZ-143

Smještaj originala: Arheološki muzej u Splitu, inventarni broj: S 7

Opis: Nadvratnik je izvađen iz krune drugog kata zvonika prilikom njegove restauracije 1896. godine. Gornji i donji okviri su ravni, a središnja ploha je ukošena i ukrašena motivom troprute valovite vitice iz koje izlaze tropruti listovi s dvoprutim petiljkama i trolatičnom cvjetovima. Listovi su povijeni u istom smjeru, a cvjetovi u međusobno suprotnim smjerovima. Ovakav dekorativni motiv čest je u ornamentici razdoblja liutprandske renesanse u 2. polovice 8. i početkom 9. stoljeća, a kasnije se nešto izmijenjen javlja u 11. stoljeću.

Literatura:

Piteša, A., *Ranosrednjovjekovni kameni spomenici u Arheološkom muzeju u Splitu*, 2012., Split, 19-21., kat.1.

185. Pilastar, Split (možda zvonik katedrale sv. Dujma)

Autor / radionica: Splitska klesarska radionica

Datacija; original: kraj 8. st. – početak 9. st.; odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 1,08 m, š. 0,23 m

Inventarni broj: HZ-118

Smještaj originala: Arheološki muzej u Splitu, inventarni broj: S 6

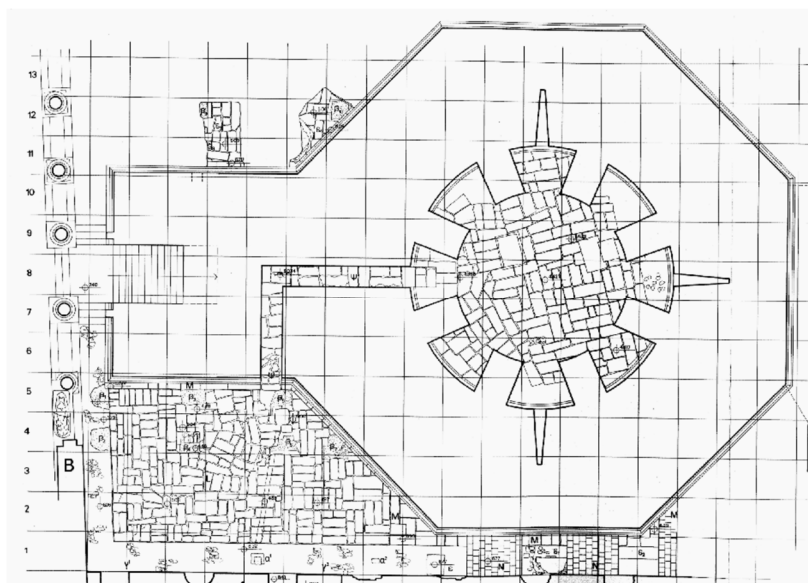
Opis:

Pilastar oltarne ograde za koji se pretpostavlja da je bio u zvoniku splitske katedrale. Ornamentiran je s vegetabilnom viticom s listićima i rozetama koje izlaze iz kantarosa koji na dnu ima nožicu koja završava volutama, i ukrašen je s četiri profilirana lista. Iz njega izlazi povinuta vrpca vitice sa žlijebom po sredini iz koje izlaze ritmički savinute vitice izmjenično okrenute u suprotne strane. U unutarnjem obodu polukrugova vitice nižu se listići u obliku kapljica koji zbog položaja odaju dojam vrtložnog spiralnog kretanja. Vitice završavaju listićem i peteljkom s peterolatičnim rozetama s naglašenim ispupčenjem u sredini. Ovaj se fragment s manjom sigurnošću svrstava među ulomke pronađne u zvoniku, iako je čest na arhivskim fotografijama, jer je snimljen uz fragmente za koje je potvrđeno da su izvađeni iz zvonika.

Literatura: Piteša, A., *Ranosrednjovjekovni kameni spomenici u Arheološkom muzeju u Splitu*, 2012., Split, 36., kat. 8.

KATEDRALA SV. DUJMA, KRIPTA SV. LUCIJE

Sl. 141. Tlocrt kripe splitske katedrale (sv. Lucija)

Kripta antičkoga hrama u kršćanskoj uporabi postala je crkvom sv. Lucije, čiji je kružni prostor raščlanjen nišama. Tu je pronađen niz ranosrednjovjekovnih nalaza ulomaka liturgijskog namještaja. U oltaru kripe pronađen je pilastar oltarne ograde, koji se datira u prvu polovicu 9. stoljeća, kao i ulomci grede oltarne ograde, koji su mogli pripadati glavnom prostoru Katedrale, ali i mogućoj oltarnoj ogradi same kripe. U Gliptoteci HAZU nalazi se pilastar oltarne ograde.

186. Pilastar oltarne ograde, katedrala sv. Dujma, kripta sv. Lucije

Autor / radionica: Nepoznat

Datacija; original: 1. pol. 9. st.; odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 1,05 m, š. 0,33 m

Inventarni broj: HZ-153

Smještaj originala: Arheološki muzej u Splitu, inventarni broj: S 73, (E 275)

Opis:

Pilastar oltarne ograde bio je kao građevni materijal uzidan u stipes zidanog oltara u kripti sv. Lucije. Uokviren je tankom letvicom s desne strane, i debljom s lijeve. Ornamentiran je povinutom troprutom vrpcom kojoj se u zavojima na sredini kompozicije polukružno odvajaju grane s listićima svinutim u suprotnim smjerovima, tvoreći

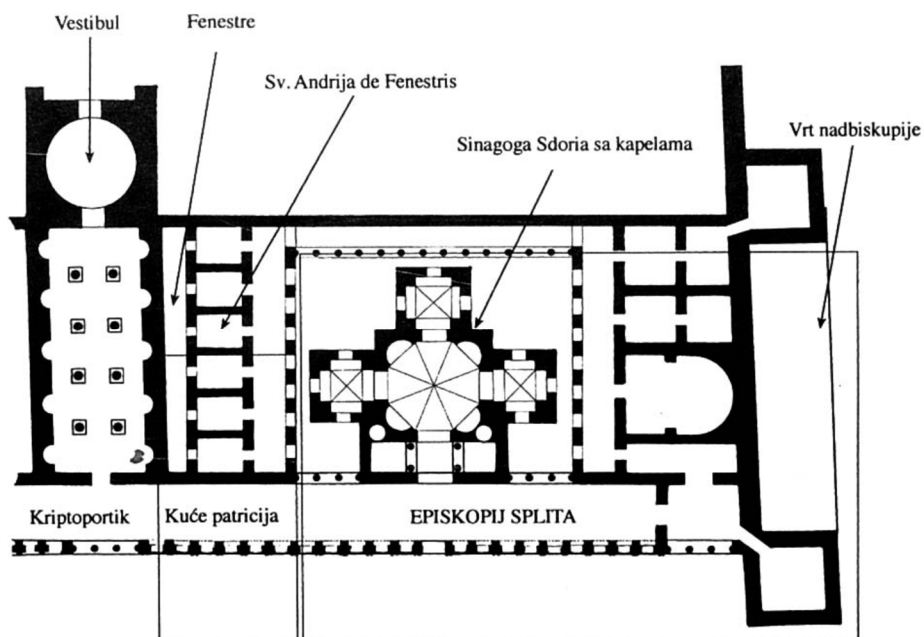

četiri otvorena medaljona. Mjesta račvanja označena su dvoprutim prstenom. Medaljon na dnu gotovo zatvara punu kružnicu i oblika je Ω .

Literatura:

Piteša, A., *Ranosrednjovjekovni kameni spomenici u Arheološkom muzeju u Splitu*, 2012., Split, 56-58., kat. 24.

SAMOSTAN SV. KLARE I SV. ANDRIJA “*DE FENESTRIS*”, SPLIT

Sl. 142. Tlocrt jugoistočnog dijela Dioklecijanove palače (preuzeto iz: Bužančić 2004.)

Nekadašnji samostanski kompleks sv. Klare nalazio se u jugozapadnom dijelu Dioklecijanove palače. Na području Sdorium od 1424. godine splitske klarise dobile su novu lokaciju za crkvu i samostan sv. Klare. Samostan je iskoristio prostore crkve sv. Andrije *de Fenestris* koja je u 7. stoljeću nastala adaptacijom jedne od spavaonica (*cubiculum*) carskoga rezidencijalnog dijela palače. Crkva svetog Andrije *de Fenestris* ubicirana je u jednoj od šest pravokutnih povezanih prostorija jugoistočno od Vestibula, a s istočne strane dograđena joj je vrlo plitka pravokutna apsida. R. Bužančić datirao je crkvu u treću četvrtinu 7. stoljeća u doba nadbiskupa Ivana Ravenjanina.

187. Fragment pregrade svetišta, Samostan sv. Klare, Split

Autor / radionica: Splitska klesarska radionica

Datacija; original: kraj 8. st.; odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,215 m, š. 0,92 m

Inventarni broj: HZ-108

Smještaj originala: Arheološki muzej u Splitu, Inventarni broj: S 41 (A 2151)

Opis:

Arhitrav oltarne ograde kupljen je 1896. za Arheološki muzej za 1 fiorin. Bio je uzidan u stubište u vrtu nekadašnjeg samostana sv. Klare. Ornamentiran je motivom prekrivenih troprutih polukružnica oslonjenih na nožice koje završavaju volutama. Sa stražnje strane u donjem dijelu fragmentarno je sačuvan natpis između dviju ravnih linija. Autori različito smještaju izvorno mjesto fragmenta tj. crkvu sv. Andrije *de Fenestris* koja se prije nalazila na mjestu samostana sv. Klare.

Natpis glasi: *(Aedifica)VI ECCLESIA(m)ISTA(m)ET CO(enobium) PROPRIO.MEO. ORATE PRO ME AD DE(u)MM(en).*

Literatura:

Marasović, J., „Samostan sv. Klare u Dioklecijanovoj palači u Splitu“, u: *Kačić* 26., god. 26. Split, 1994.; Marasović, T., *Dalmatia praeromanica, ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji, sv. 3. korpus arhitekture srednja Dalmacija*, Split, Zagreb, 2011., 298.; Piteša, A., *Ranosrednjovjekovni kameni spomenici u Arheološkom muzeju u Splitu*, 2012., Split, 69., kat. 31.

SPLIT, NEPOZNAT LOKALITET

188. Pilastar pregrade svetišta, nepoznat lokalitet, Split

Autor / radionica: Nepoznat

Datacija; original: ?; odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,96 m, š. 0,32 m

Inventarni broj: HZ-111

Smještaj originala: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, lapidarij

Opis:

Sadreni odljev pilastra oltarne ograde na kojem je ostala baza monolitno isklesanog okruglog stupića. Ornament pilastra u srednjem polju čine tri vertikalno postavljena niza dvostrukih troprutih tzv. pereca ispresijecanih dijagonalnim troprutim vrpčama, koje se spajaju u križu na vrhu kompozicije. Iznad hasti križa su rozete a ispod stilizirani ljiljanovi cvjetovi. Pilastar je na obje strane obrubljen bordurom sitnih kružnica (bisernim nizom). Pilastar se nalazi na slici s ostalim fragmentima izvađenim iz zvonika katedrale sv. Dujma (sl. 140).

Literatura:

Marasović, T., *Dalmatia praeromanica, ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji, sv. 3, korpus arhitekture srednja Dalmacija*, Split, Zagreb, 2011., 428., sl. 591.

189. Nadvratnik, nepoznat lokalitet, Split

Autor / radionica: Nepoznat

Datacija; original: kraj 8. i poč. 9. st.; odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,19 m, š. 0,9 m

Inventarni broj: HZ-109

Smještaj originala: Arheološki muzej u Splitu, Inventarni broj: S 42

Opis:

Sadreni odljev nadvratnika unutar jednostavnog ravnog okvira ima dekorativno polje s latinskim križem u sredini, koje je profilirano urezanom linijom. S obje strane simetrično su postavljene polukružne troprute arkade koje se dodiruju na vanjskom obodu, dok u unutrašnjem završavaju savijenim volutama. Unutar arkada su peterolatične polurozete, profilirane urezanom linijom. Na spojevima arkada prostor je ispunjen trolatičnim cvjetovima ljiljana.

Literatura:

Piteša, A., *Ranosrednjovjekovni kameni spomenici u Arheološkom muzeju u Splitu*, 2012., Split, 107., kat. 53.

190. Nadvratnik s lozicom, Split - okolica

Autor / radionica: Nepoznat

Datacija: odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,23 m, š. 1,25 m

Inventarni broj: HZ-120

Literatura: nije publicirano

191. Plutej oltarne ograde, nepoznat lokalitet, Split

Autor / radionica: Nepoznat

odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 1,04 m, š. 0,69 m

Inventarni broj: HZ-123

Smještaj originala: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, lapidarij

Opis:

Sadreni odljev pluteja oltarne ograde ornamentiran dvijema koncentričnim kružnicama koje dijagonalno sijeku dvostruke troprute vrpce, oblikujući u središtu i na samim krajevima manje kružnice. Prazni prostori kompozicije ispunjeni su trolisnim ljiljanovim cvjetovima. Bočna letva ispunjena je ornamentom troprute kružnice isprepletene s dijagonalnim troprutim vrpcama.

Literatura:

Marasović, T., *Dalmatia praeromanica, ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji, sv. 3, korpus arhitekture srednja Dalmacija*, Split, Zagreb, 2011., 429., sl. 592.

192. Nadvratnik s lozicom, Split - okolica

Autor / radionica: Nepoznat

odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,2 m, š. 0,8 m

Inventarni broj: HZ-148

Literatura: nije publicirano

193. Fragment s lozicom, Split - okolica

Autor / radionica: Nepoznat

Datacija: odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,17 m, š. 0,78 m

Inventarni broj: HZ-156

Literatura: nije publicirano

194. Fragment pluteja, nepoznat lokalitet, Split

Autor / radionica: Nepoznat

Datacija; original: 2. pol. 11 st.; odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,59 m, š. 0,46 m

Inventarni broj: HZ-157

Smještaj originala: Arheološki muzej u Splitu, inventarni broj: S 81

Opis:

Sadreni odljev donjeg dijela pluteja, koji je obrubljen tankom profiliranom linijom. Plohu ispunjava vegetabilni ornament kojeg čine dvije sučelice postavljene vijugave troprute vitice koje zatvaraju tri para zatvorenih kružnica. U donjem redu troprute vitice završavaju s dva lista koja zatvaraju ovale unutar kojih su dvije rozete u obliku križa, ozašiljenih latica, s dubokim žlijebom po sredini. U srednjem i gornjem redu dvostruki listovi zatvaraju ovale iz kojih izlaze dvoprute peteljke s peterolisnim listovima loze. Sredinom pluteja prolazi višestruka vrpca, a na spojevima vitica tropruti vodoravni prstenovi povezuju ovale s florealnim motivima. Svi međuprostori između vitica i ruba okvira ispunjeni su udubljenim, koso rezanim trokutićima.

Literatura:

Piteša, A., *Ranosrednjovjekovni kameni spomenici u Arheološkom muzeju u Splitu*, 2012., Split, 202., kat. 168.

195. Fragment pluteja, nepoznat lokalitet, Split

Autor / radionica: Nepoznat

odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 1 m, š. 0,8 m

Inventarni broj: HZ-158

Smještaj originala: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, lapidarij

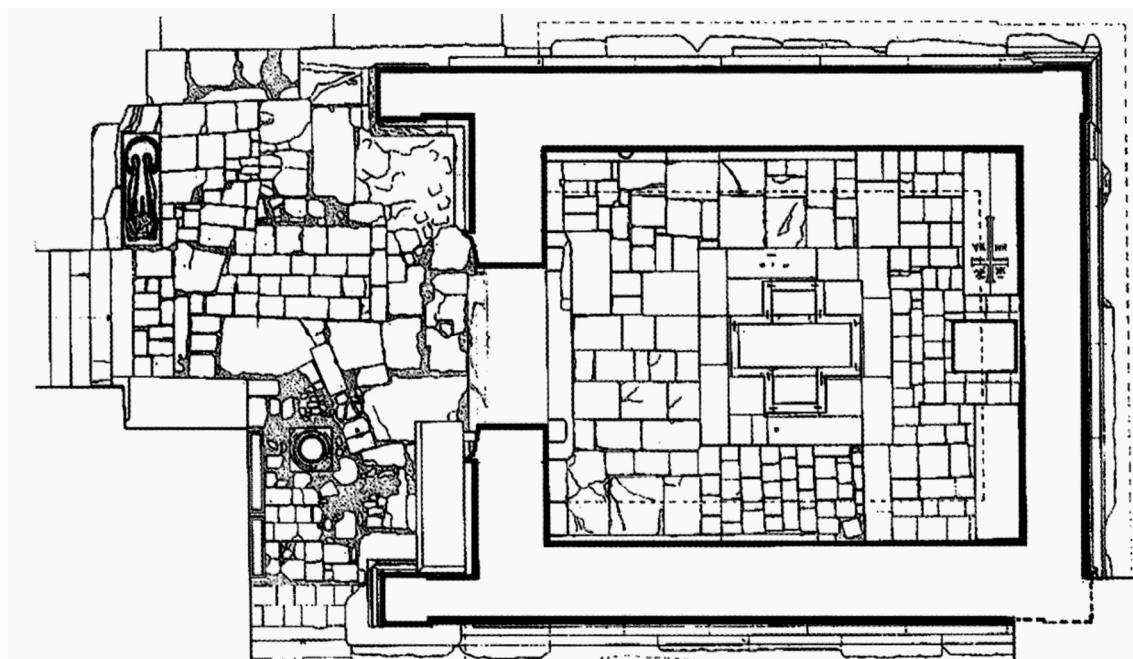
Opis:

Plutej oltarne ograde bio je naknadno upotrijebljen kao oltarna menza, kojoj je stipes oštetiio središnji dio ukrasa. Gornja zona ukrašena je višestruko isprepletenom troprutom pletenicom. Glavno ukrasno polje čine tri niza po tri učvorene kružnice isprepletene s troprutim dijagonalnim vrpcama.

Literatura:

Marasović, T., *Dalmatia praeromanica, ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji, sv. 3, korpus arhitekture srednja Dalmacija*, Split, Zagreb, 2011., 428., sl. 592.

KRSTIONICA SV. IVANA, SPLIT

Sl. 143. Današnji tlocrt hrama-krstionice

Mali hram Dioklecijanove palače, koji se u literaturi spominje pod različitim imenima (Marsov, Janov, Eskulapov, Dijanin, Jupiterov hram, Dioklecijanov mauzolej), pretvoren je u srednjem vijeku u krstionicu. Građevina se spominje pod imenom sv. Ivana Krstitelja (*Ecclesia sancti Johannis Baptistae* ili *de Fonte*), a njezina kriptu pod imenom sv. Tome.

U historiografiji najviše pažnje pobudio je sarkofag nadbiskupa Ivana, koji se nalazi u Krstionici, za kojeg pojedini autori predlažu različite datacije od kraja 7. do kraja 8. stoljeća ili čak kasnije, kao i krsni zdenac. U crkvi (antičkom *naosu*) danas stoji krsni bazen koji je ovdje prenesen u srednjem vijeku, a sastavljen je od predromaničkih ploča oltarne ograde, izvorno iz neke druge crkve, vjerojatno splitske katedrale. U Gliptoteci HAZU nalaze se odljevi krsnog zdenca te sarkofazi nadbiskupa Ivana i Lovre. U krstionicu se 1896. godine unose sarkofazi nadbiskupa Ivana i nadbiskupa Lovre, koji su ranije stajali u crkvi sv. Mateja, mauzoleju splitskih nadbiskupa.

196. Krstionica sv. Ivana, Jupiterov (Mali) hram, Split

Autor / radionica: Zadarsko solinska radionica

Datacija; original: 11. st.; odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 1,06 m, š. 1,94 m

Inventarni broj: HZ-110

Smještaj originala: in situ, Jupiterov (Mali) hram, Split

Opis:

Sadreni odljev krstionice o čijoj se ikonografiji, datiranju i podrijetlu raspravlja u historiografiji umjetnosti od sredine 19. stoljeća do danas. Prvobitni raspored ploča krsnog bazena bio je drugačiji, a promijenjen je tijekom restauracije 1931. godine. Tada su zbog važnosti motiva zamijenjene dvije ploče istočnoga kraka, pa je kompozicija s vladarom dospjela na čelni položaj, zamijenivši ploču s motivom pleternih kvadrata. Budući da je sastavljen od mramornih ploča starijeg postanka, Igor Fisković odgonetava tehnički i idejni sustav njihova uklapanja u novi sadržajni program. Smatra da pripada drugoj fazi uređenja svetišta sv. Ivana Krstitelja, kad je nad antičkim hramom podignut i ranoromanički zvonik, veže ga se uz djelovanje protiv patarenskog pokreta koji je Dalmaciju zahvaćao sredinom 12. stoljeća. Iz ondašnjih prilika objašnjava tipski arhaično rješenje križnog i visokog bazena - prikladnog za krštenje odraslih ljudi uranjanjem čitavog tijela. Na južnoj ploči južnoga kraka glavni motiv je pentagram, uokviren kružnicom od pletenice. Između kružnice i krakova pentagrama četiri su stilizirane ptice i jedna rozeta, a samo središte pentagrama ispunjava

također rozeta. Preostale četiri ploče ornamentirane su različitim pleternim motivima. Sjeverna ploča istočnog kraka ukrašena je troprutim pravokutnicima, unutar kojih su uzlovi i rozete. Na južnoj su ploči istočnoga kraka isto kao i na istočnoj ploči sjevernoga kraka isprepletene kružnice i uzlovi savijeni u obliku dijagonalnih križeva. Istočnu ploču južnoga kraka ukrašavaju također kružnice, ali isprepletene s dijagonalno postavljenim troprutim trakama. Svih šest ploča imaju istaknute gornje letve, karakteristične za pluteje oltarnih ograda, koje su ispunjene motivima višestrukih pletenica i uzlova. Ostale ploče na zapadnom dijelu krsnog bazena prerađene su od mramornih strana antičkih sarkofaga. Prednja ploča koja je ranije bila bočna ima vrlo uravnoteženu kompoziciju, više statičnu nego dinamičnu. Nizom specifičnih detalja najrazvedeniji desni lik posjednut je frontalno na tronu s postoljem dok s obje prekratke ruke drži znamenja vladara. U lijevoj mu je kugla – kraljevska jabuka ili globus kršćanstva, a desnom uzdiže križ jednakih krakova u središte prizora. Na glavi ima krunu osobitog tipa sa zauškama i tri široka križića na gornjem rubu. Odjeven je u kratki plašt prebačen preko ramena, koji se spušta i uvija na prsima. Cijeli je prizor stiliziran, ali vrlo precizno oblikovan. S desne strane od kralja stoji lik frontalno okrenut s kratkim rukama u kojima je vjerojatno držao neki predmet, možda rotulus. Pod njim potbuške leži manji lik, zbijen u uglu i pruža otvorene ruke prema kralju. Reljef je prvobitno bio u solinskoj crkvi sv. Petra i Mojsija koja pripada 11. stoljeću, a prema recentnim zaključcima I. Fiskovića neosporno prikazuje Petra Krešimira IV, alegorijski prikazanog prema uopćenom predlošku *Rex iustus*. Prepoznavanje toga kralja obrazlaže povijesnim razlozima, a potkrepljuje sličnim prikazom na pečatu tog istog vladara. Također dokazuje kako je politički program kralja Petra Krešimira IV. uklopljen i u opremu njegove dvorske crkve sv. Petra i Mojsija u Solinu. Pripadnost tom središtu vezuje se uz trajno gospodstvo hrvatskog vladara na tome tlu u sklopu kliške župe i priraslost dinastije Trpimirovića uz uže područje njihova povijesnog dokazivanja.

Literatura:

Fisković, I., *Reljef kralja Petra Krešimira IV.*, Split, 2002.

197. Pročelje sarkofaga nadbiskupa Ivana, krstionica sv. Ivana (Jupiterov ili Mali hram)

Autor / radionica: Nepoznat

Datacija; original: 2/2 8. st.; odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,68 m, š. 2,08 m

Inventarni broj: HZ-106

Smještaj: ranije u kapeli sv. Marije, Split

Opis:

Sarkofag nadbiskupa Ivana izrađen je od prokoneškog mramora, antičkog podrijetla i reutiliziran je. Na pročelju je ukrašen s četiri pravokutne kazete s motivom ukrštenih ljiljana. U gornjem uskom pojasu nalazi se epitaf: *HIC REQUIISCET FRAGELIS EI INUTELIS IOHANNIS PECCATOR HARCHIEPISCOPUS*. U prijevodu: Tu, dakle, počiva neki nadbiskup Ivan. Na poklopcu sarkofaga nalazi se urezana verzija Kristova monograma, u kraticama oko krakova grčkoga križa: *ISXC NHKA* (‘Ιησους Χριστος νικα, odn. *Jesus Christus vincit*). Tipska formula uklesana na poklopcu sarkofaga, njene epigrafičke karakteristike i usporedba s pokojnikovim epitafom, povezuju je s vremenom uklesavanja natpisa i izradom reljefnog ukrasa prednjeg dijela sarkofaga u isto vrijeme, kraj 8. stoljeća. Brojni su historiografi pripisivali sarkofag Ivanu Ravenjaninu, ali smatra se da je to bio sarkofag nadbiskupa Ivana (oko 787. god.). Farlatijev opis unutrašnjosti crkve potvrđuje da su sarkofag i crkva kojoj je namijenjen nastali istovremeno, te da je nadbiskupska grobnica od početka zamišljena u okviru arhitektonske cjeline građevine.

Literatura:

Basić, I., „Venerabilis presul Iohannes: historijski Ivan Ravenjanin i začetci crkvene organizacije u Splitu u VII. Stoljeću“, u: *Povijesni prilozi*, Vol. 24, No. 29, 2005., 7-28.

198. Sarkofag nadbiskupa Lovre Dalmatinca, krstionica sv. Ivana, Split

Autor / radionica: Nepoznat

Datacija; original: kraj 11. st.; odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,61 m, š. 2,02 m

Inventarni broj: HZ-115

Opis:

Sadreni odljev sarkofaga nadbiskupa Lovre, istaknutog poglavara splitske Crkve iz druge polovice 11. stoljeća. Original se nalazi u sjeverozapadnom kutu krstionice sv. Ivana. Prednja ploha stepenasto je profilirana i na njoj je natpis s latinskim stihovima:

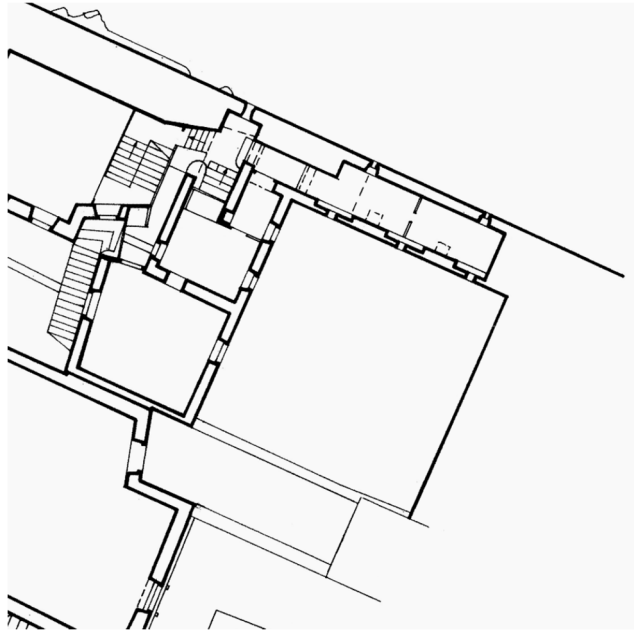
QUIS SIM, SCVIRE VENIS, QUI MORTIS STRINGO HABENIS!

PASTOE ERAM TURBIS HUIUS LAURENTIUS URBIS;

*QUAM EGO DUM REXI SI GUID UTILE GESSI IT PRECE TE FLAGITO TERGAS UT
OPIFICE XRISTO CRIMINE TE SANCTUS REX PURGET VIRGINE NATUS.*

U prijevodu (Ž. Rapanića): Dolaziš doznati tko sam! Ja koji sam stegnut uzdama Smrti Bijah Lovre, pastir ovoga grada kojemu, dok sam upravljao, ako učinih nešto štetno zaklinjem te, popravi molitvom da bi te Kristovom zaslugom očistio od grijeha sveti Kralj, rođen od Djevice.

CRKVA SV. MARTINA, SPLIT

Sl. 144. Tlocrt crkve sv. Martina, stanje 1950. (J. Marasović)

Crkva Sv. Martina nastala je preinakom stražarskog hodnika iznad Sjevernih vrata Dioklecijanove palače, već u 9. stoljeću. Do znatnijeg preuređenja crkve gradnjom oltarne ograde i zvonika nad ulazom došlo je krajem treće četvrtine 11. stoljeća, tada se pretpostavlja da je crkvica priključena ženskom benediktinskom samostanu. Od 13. stoljeća crkva sv. Martina ostaje samostanska crkva ženskoga dominikanskog reda, kojoj se dograđuju stambeni prostori sa zapadne strane. Danas je to kapela ženskog dominikanskog samostana, dobro je sačuvana i još uvijek u kulturnoj funkciji.

199. Nadvratnik s natpisom prezbitera Dominika, sv. Martin, Split

Autor / radionica: Nepoznat

Datacija; original: 2/2 11. st.; odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,31 m, š. 1,36 m

Inventarni broj: HZ- 112

Opis:

Sadreni odljev nadvratnika na kojem je natpis:

+REX BENEDICTE D(eu)S LAUDIS DECUS INPERIU(m)Q(ue) AC N(omen) CONSTITUIT SUB ONORE BEATI MARTINIS LIMITES EC(clesiae) ATQ(ue) PO(s)TES P(res)B(yte)R DOMINICUS SALVE PAT(ter placea)T TIBI P(er) N(ost)RI PECATORIS ANTRA COLI.

Natpis prezbitera Dominika govori o gradnji (pregradnji) crkve, jer spominje pregrade i vrata, ali nije sa sigurnošću datiran. *Limites* i *postes*, tumače se kao pregradni zidovi i vrata. U literaturi se uvriježilo mišljenje da je istodoban s oltarnom ogradom iz druge polovice 11. stoljeća, iako ostaje mogućnost da je do preinake stražarskoga hodnika u crkvu došlo u ranijem predromaničkom razdoblju.

Literatura:

Marasović, T., *Dalmatia praeromanica, ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji, sv. 3, korpus arhitekture srednja Dalmacija*, Split, Zagreb, 2011., 317.-324.

200. Oltarna ograda, sv. Martin, Split

Autor / radionica: Splitska klesarska radionica

Datacija; original: 2/2 11. st.; odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 2,68 m, š. 1,9 m

Inventarni broj: HZ-113

Smještaj originala: in situ, sv. Martin, Split

Opis:

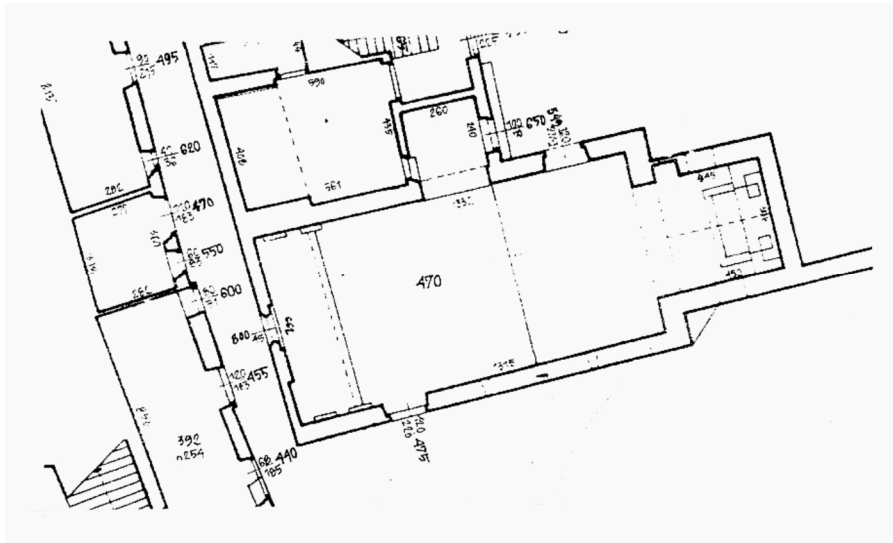
Sadreni odljev oltarne ograde, koja je jedan od rijetkih ranosrednjovjekovnih *cancelluma* sačuvanih *in situ*. Pluteje čine bočni okviri, tj. vertikalni pilastar i gornja horizontalna letva, pa se pretpostavlja da je ostali prostor prekrivala zavjesa. Ukrašeni su troprutom povijenom lozicom iz koje se granaju listovi. Na spoju gornjega horizontalnog i bočnoga vertikalnog polja uklesan je mali tropruti križ, sačuvan samo na lijevoj strani. S jedne i druge strane vertikalnoga i horizontalnog polja rubni je cik-cak ukras koji se podvlači i pod stupić. Posebnost *cancelluma* čine monolitno isklesane vertikalne i horizontalne letve pluteja zajedno sa stupićem i kapitelom. Stupići su osmerokutni s kapitelima glatkih listova. Trabeacija je u cjelini sačuvana, a sastoji se od središnjeg zabata i dviju greda. U gornjoj su zoni dvotrupe kuke, a u donjoj natpis koji teče od lijeve grede preko luka zabata do kraja desne grede i glasi: *HOC IN*

*TEMPLO PATROCINIA IN HONORE BEARTI MARTINI AC GENITRICIS D(e)I MARIE
S(an) C(t)I Q(ue)G(regorii) P(a)P(ae).*

Literatura:

Burić, T., „Jedna splitska ranoromanička radionica iz treće četvrtine 11. stoljeća“, u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, Vol. 32, No. 1, 1992., 207-219.; Marasović, T., *Dalmatia praeromanica, ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji, sv. 3, korpus arhitekture srednja Dalmacija*, Split, Zagreb, 2011., 317.-324.

SV. DUH, SPLIT

Sl. 145. Tlocrt današnje crkve sv. Duha, Split

Ranosrednjovjekovna crkva Sv. Duha bila je jednobrodna građevina pravokutnog tlocrta, vjerojatno presvođena bačvastim svodom, s apsidom nepoznatog oblika. Predromanički reljef koji se nalazi ugrađen kao spolija u kući De Caris (Geremia) u Splitu istočno od crkve smatra se da je pripadao Sv. Duhu iz predromaničkog razdoblja, a čiji se odljev nalazi u Gliptoteci HAZU.

201. Ploča s križem i pleterom, Crkva sv. Duha, Split

Autor / radionica: Nepoznat

Datacija; original: 11. st.: odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,61 m, š. 0,51 m

Inventarni broj: HZ-114

Smještaj originala: reljef se nalazi in situ na palači De Caris (Geremia), Split

Opis:

Sadreni odljev reljefa s križem koji se nalazi ugrađen na palači De Caris (Geremia) istočno od sv. Duha, smatra se da pripada predromaničkoj fazi crkve, te da pripada pluteju oltarne ograde. Kompoziciju čini križ ispunjen troprutnom pletenicom uokviren arkadom s tordiranim stupićima, nad kojim je luk također ispunjen troprutom pletenicom. Iznad haste križa u gornjem dijelu su rozete, a u donjem stilizirani borovi.

Literatura: Marasović, T., *Dalmatia praeromanica, ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji, sv. 3 , korpus arhitekture srednja Dalmacija*, Split, Zagreb, 2011., 344.-345.; Piplović, S., „Arhitektonski razvoj sakralnog sklopa sv. Duha u Splitu“, u: *Prostor*, 1[41], 19, 2011., 18-29., 20.

Južni portal sv. Duha

Sl.146. Južno pročelje i položaj reljefa iz crkve sv. Duha, Split

Na južnom pročelju zapadno od portala uzidana je kao spolija rimska stela na kojoj su vidljive razne prerade.

202. Reljef s tri lika i hrvatskim natpisom, južni portal sv. Duha, Split

Autor / radionica: Nepoznat

Datacija: odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,62 m, š. 0,42 m

Inventarni broj: HZ-675

Smještaj originala: in situ (južni portal sv. Duha, Split)

Opis:

Sadreni odljev nadgrobnje ploče koja se datira u 2. – 3. stoljeće. U kasnoj antici na njenoj gornjoj polovici isklesane su u reljefu tri biste pokojnika, odrasli muškarac s dvoje djece. Pretpostavlja se da je donesena s nekoga drugog lokaliteta i ugrađena u zid. U njen donji dio umetnut je brončani sandučić za milodare vjernika. Ima uklesani natpis na hrvatskom jeziku, koji glasi *Za posveliscta na odpusctenje griha*, čime sugerira da je to učinjeno u novije vrijeme. Literatura: Piplović, S., „Arhitektonski razvoj sakralnog sklopa sv. Duha u Splitu“, u: *Prostor*, 1[41], 19., 2011., 18.-29.

STUP NADBISKUPA PAVLA, SPLIT

203. Stup s natpisom nadbiskupa Pavla, Split

Autor / radionica: Nepoznat

Datacija; original: 1015. – 1030. god.; odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,62 m, š. 0,34 m

Inventarni broj: HZ- 117

Smještaj originala: Arheološki muzej, Split

Opis:

Stup s natpisom koji je dao uklesati splitski nadbiskup Pavao, prema ranijoj historiografiji podignut je u povodu djelovanja biskupa apostate Cedede (Sedeha). To se mišljenje napušta u suvremenoj historiografiji, a stup je s arheološkoga, povijesnog i epigrafskog stajališta najpotpunije dosad proučila Vedrana Delonga, koja je tekst pripisala đakonu Majonu. Poznato je da je nadbiskup Pavao bio na čelu splitske Crkve između 1015. i 1030. godine. Pri vrhu stupa veliki je uklesani križ proširenih završetaka hasta koji je u središtu natpisa, uklesanog rustičnom kapitalom, sročenog kao pjesma, a koji prema restituciji i prijevodu V. Gortana glasi:

(Crv)R VENERAND(a poli)

(ren) ATOS MVNIAT (alm)OS

AVSTRALI DE PART(e mina)N(s)

VT SIDYS AD A(ltis coel)IS

LY(ceb)IT C(er)T(vs) SVPER (omnia) xps/.

CHR(istv)S/ EOI CRVX ALMA D€I TVEATVR

AB OSTE INTRANTE CVNTOS
QVE PIOS CONCORDIA NEC(tvm)
VIR APOSTATA SEDEN SIMVLA(bat)
ABERE XPS/ . CHR(istv)S / IN ARCE POLI REGIA
MOX EXPVLLIT ILLUD DOMNO
PAVLVS PRESVLVS OFERT
VEXILLV ISTV(M).

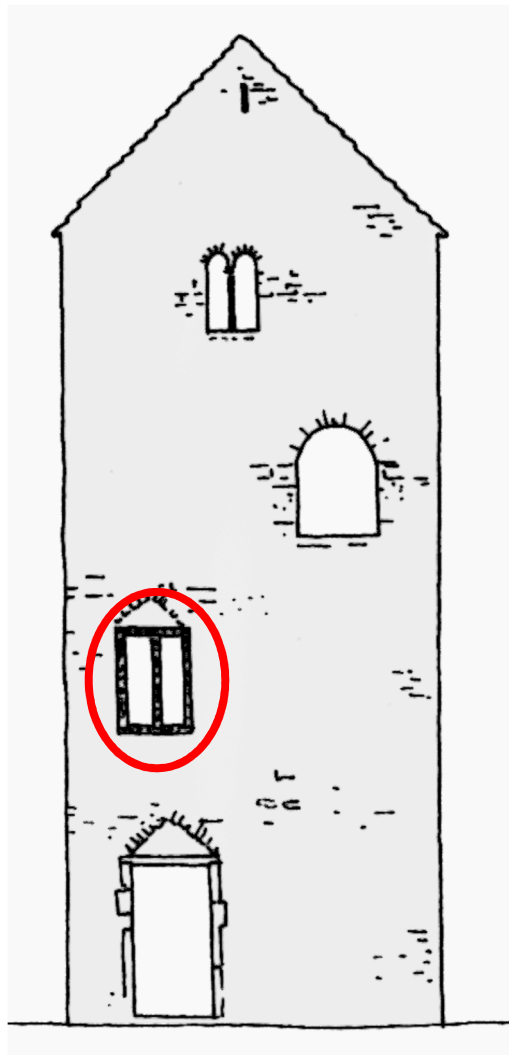
U prijevodu: Časni nebeski križ neka štiti čestite preporođene ljude!

Prijeteći s južne strane zasjat će poput zvijezde s nebeskih visina Krist, najveća stvarnost. Dobrotvorni križ nebeskog boga neka čuva od neprijatelja one koji amo ulaze i sve pobožne. Sloge tada nije bilo, pa se odmetnik gradio da ima biskupsku stolicu. Krist u kraljevskim nebeskim dvorima doskora ga istjera. Gospodin nadbiskup Pavao podiže ovaj stijeg.

Literatura:

Delonga, V., „Dobrotvorni križ nebeskog Boga“, u: *Starohrvatska prosvjeta*, Vol. III, No. 36(2009), 125-161.; Marasović, T., *Dalmatia praeromanica, ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji, sv. 3, korpus arhitekture srednja Dalmacija*, Split, Zagreb, 2011., 281-282.

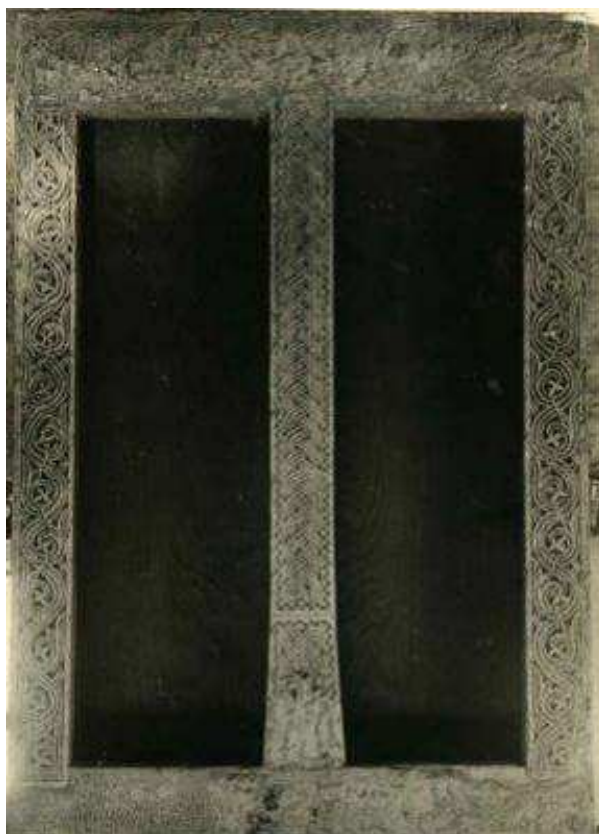
KUĆA U ULICI ILIRSKE AKADEMIJE, SPLIT

Sl. 147. Izvorni izgled pročelja kuće s označenom biferom, (T. Marasović prema skici E. Dyggvea)

Ranosrednjovjekovna kuća u Ulici Ilirske akademije porušena je tridesetih godina 20. stoljeća. Sačuvana je fotografska dokumentacija i skica zgrade koju je izradio E. Dyggve, te jedini sačuvani ostatak je bifora koja se nalazi u Muzeju grada Splita. Zgrada se nalazila po sredini južnog bloka, pravokutnog tlocrta, začeljem prislonjena na antički zid Dioklecijanova rezidencijalnog sklopa, a sjevernim pročeljem okrenuta prema ulici. Zauzimala je pet etaža: prizemlje, tri stambena kata i visoko potkrovlje. U prvom je katu na istoj istočnoj strani bifora. U Gliptoteci HZAU nalazi se odjev bifore s pročelja.

204. Bifora, Ulica Ilirske akademije, Split

Autor / radionica: Splitska radionica

Datacija; original: ¾ 11. st., odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 1,62 m, š. 1,02 m

Inventarni broj: HZ-188

Smještaj originala: Muzej grada Splita

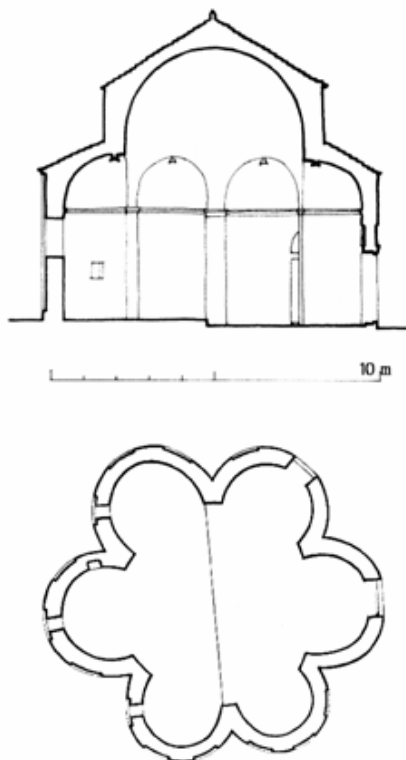
Opis:

Sadreni odljev bifore prvoga kata pravokutnog je okvira, a čine ju monolitni prag, dva doprozornika, natprozornik i središnji stupić s kapitelom. Prag je znatno oštećen, osim donjeg ruba, gdje je ostao ukras troprutih uzlova kao dvostruki niz tzv. pereca. Dovratnike ispunjava stilizirana tropruta savijena lozica s trolisnim završecima. Središnji stup ispunjava tropruta pletenica, a kapitel u donjoj zoni tropruti čvor te u gornjoj križ raširenih hasta. Ukrasno polje s obje strane središnjega stupića i kapitela uokviruje cik-cak vrpca. Ona obrubljuje i donji rub natprozornika, koji je toliko oštećen da mu se preostali dio ukrasa uopće ne raspoznaje.

Literatura: Marasović, T., *Dalmatia praeromanica, ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji, sv. 3, korpus arhitekture srednja Dalmacija*, Split, Zagreb, 2011., 287-288.;

Peković, Ž., *Crkva Sv. Petra Velikoga, Dubrovačka predromanička katedrala i njezina skulptura*, Dubrovnik-Split, 2010., 235., sl. 219.

SV. TROJICA, SPLIT

Sl. 148. Presjek i tlocrt crkve sv. Trojice u Splitu (preuzeto iz: Vežić 2012: 41-74.)

Crkva sv. Trojice najbolji je sačuvani primjer karakterističnoga tipa šesterokonhnog tlocrta, koji je karakterističan za skupinu dalmatinskih građevina predromaničkog vremena koje se datiraju u 11. stoljeće. Najraniji sloj čine ostaci građevine s polukružnom eksedrom iz rimskog razdoblja, na čijem je mjestu, u drugoj polovici 8. stoljeća, sagrađena crkva sv. Trojice. Natpis na oltarnoj ogradi crkve spominje i sv. Mihovila, vjerojatno sunaslovnika crkve. U kružnoj osnovi je šest pilona nad kojima se diže kupola a izvana je valjkasti tambur. Apside u tlocrtu su nepravilne, presvođene polukupolama. S vanjske su strane raščlanjene plitkim nišama, koje su pravilno razmještene na vanjskim površinama istočne polovice crkve. U Gliptoteci HAZU nalazi se maketa i presjek trodimenzionalne crkvice, te luk oltarne ograde.

205. Maketa crkvice sv. Trojice, Split

Autor / radionica: Preparatorska radionica Gliptoteke HAZU

Datacija; original: 11. st.; odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,4 m, pr. 0,415 m, postolje: v. 0,525 m, š. 0,5 m

Inventarni broj: HZ-920-1

206. Maketa presjeka crkvice sv. Trojice, Split

Autor / radionica: Preparatorska radionica Gliptoteke HAZU

Datacija; original: 11. st.; odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,4 m, pr. 0,415 m, postolje: v. 0,525 m, š. 0,5 m

Inventarni broj: HZ-920-2

207. Luk zabata pregrade svetišta, sv. Trojica, Split

Autor / radionica: Nepoznat

Datacija; original: 11. st.; odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,46 m, š. 0,85 m

Inventarni broj: HZ-119

Opis:

Sadreni odljev ulomka polukružnoga luka ukrašen je kukama u gornjoj zoni, koje su simetrično okrenute u odnosu na središnji grčki križ. U donjoj zoni s natpisom, simetrično u odnosu na središnji uklesani križ na lijevoj strani teče natpis sa zrcalno okrenutim slovima: *EXIENTIBU(us pax) +*, a na desnoj *INTANTIBUS P(ax)*.

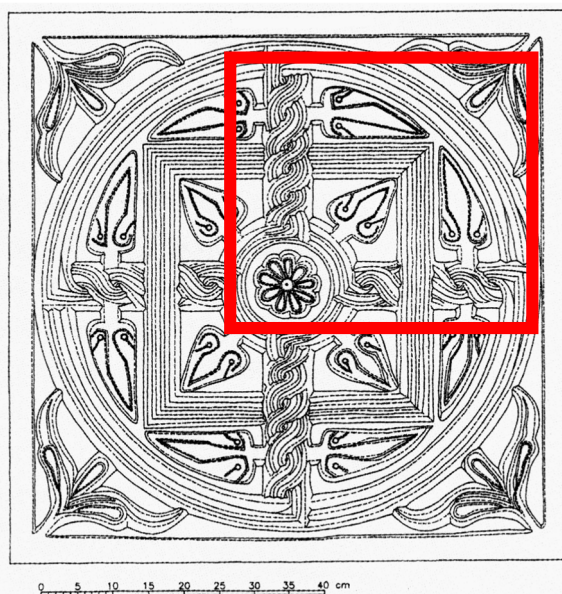
Literatura:

Marasović, T., *Dalmatia praeromanica, ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji, sv. 3, korpus arhitekture srednja Dalmacija*, Split, Zagreb, 2011., 406., sl. 560.

SV. MARIJA (SV. MIHOVIL) NA POLJUDU

Tlocrt i konstrukcija predromaničke crkve na Poljudu do danas ostaju nepoznati jer nisu pronađeni ostaci arhitekture, niti ima podataka o izvornoj arhitekturi crkve.

Sv. Marija, prvi put se spominje u oporuci splitskog nadbiskupa Pavla iz 1020. godine, pod imenom *santa Maria de Paludo*. Crkva se nalazila na prostoru današnjeg franjevačkog samostana na Poljudu izgrađenog u 15. stoljeću, najvjerojatnije na mjestu kasnogotičke crkve sv. Antuna. Nikola Jakšić pretpostavlja da bi se zbog pripadnosti istom samostanu i upravi, liturgijski namještaj iz tri crkve: sv. Mihovila na obali, Sv. Stjepana pod borovima i Sv. Marije na Poljudu mogao međusobno seliti. Jedinствeno upravljanje imovinom svih triju crkava simbolično se ogleda kroz *Korbboden* motiv na plutejima sve tri crkve. Stoga se plutej svrstava u inventar sv. Trojice u Poljudu.

Sl. 149. Rekonstrukcija pluteja s motivom košarastog dna i pretpostavljeni izvorni izgled cjeline, označen je sačuvan dio originala

208. Fragment pluteja, sv. Marija (sv. Mihovil) na Poljudu

Autor / radionica: Trogirska klesarska radionica

Datacija; original: ¼ 9. st.; odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,41 m, š. 0,47 m

Inventarni broj: HZ-92

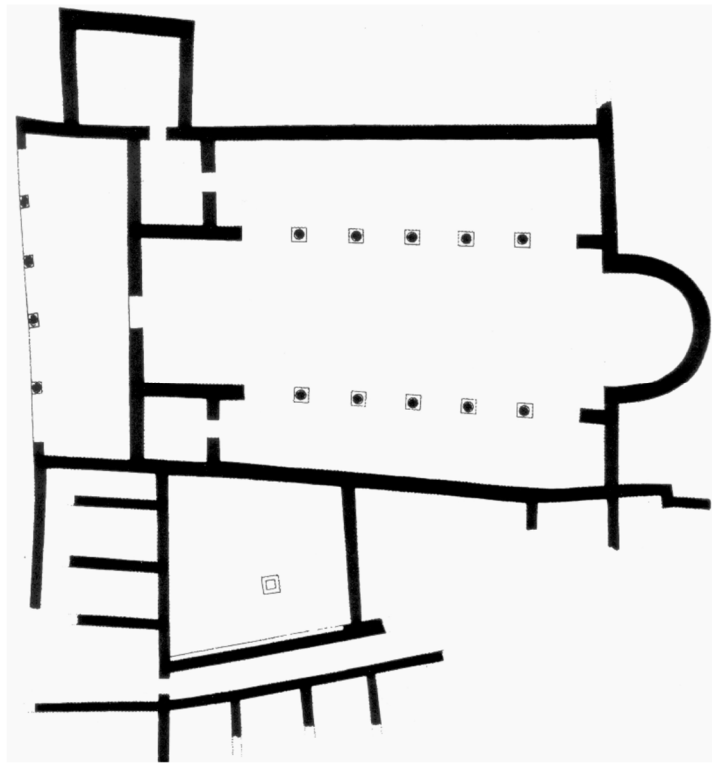
Opis:

Sadreni odljev fragmenta pluteja oltarne ograde od kararskog mramora, ukrašen je motivom košarastog dna (*Korboden*), i sačuvan samo u gornjoj desnoj četvrtini. Ukras čini tropruta kružnica unutar koje je upisan tropruti kvadrat te križ s troprutom pletenicom. U središtu je kompozicije osmerolatična rozeta. Sve prazne prostore unutar kružnice ispunjavaju stilizirani izduženi listovi bršljana, a između kružnice i okvira po jedan stilizirani ljiljanov cvijet. Najbliže stilske analogije nađene su u pluteju iz druge faze crkve sv. Mihovila na obali u Splitu, odnosno iz bazilike na Sustipanu, što istraživače upućuje na zaključak da se radi o jednoj klesarsko-kiparskoj radionici.

Literatura:

Marasović, T., *Dalmatia praeromanica, ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji, sv. 3, korpus arhitekture srednja Dalmacija*, Split, Zagreb, 2011., 394.

SV. STJEPAN POD BOROVIMA NA SUSTIPANU, SPLIT

Sl. 150. Tlocrt crkve i samostana (preuzeto iz: Marasović 369., sl. 500)

Crkva i samostan sv. Stjepana pod borovima smješteni su na stjenovitom poluotoku koji sa zapadne strane zatvara splitsku luku. Prvobitna bazilika i benediktinski samostan sačuvani su samo u arheološkom sloju, u temeljnim ostacima. Danas se na tom mjestu nalazi crkvice sv. Stjepana iz 1814. godine s elementima oltarne ograde ranije crkve kao spolijama. Trobrodna crkva trapezoidnog je tlocrta s polukružnom apsidom na istočnoj i nartekсом na zapadnoj strani te u osnovi slijedi starokršćanski bazilikalni tip. Srednji brod je bio znatno povišen u odnosu na bočne brodove. Zvonik na zapadnoj strani pridodan je u zreloj romanici. Neposredno južno od bazilike ustanovljeni su ostaci samostana. U Gliptoteci HAZU od predromaničke skulpture nalaze se kao spoliji ugrađeni u vanjski zid, zabat oltarne ograde i reljef sa životinjama.

209. Zabat crkvene pregrade s prikazom Krista u slavi, sv. Stjepan pod borovima na Sustipanu, Split

Autor / radionica: Nepoznat

Datacija; original: 11. st.; odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,65 m, š. 0,8 m

Inventarni broj: HZ-189

Smještaj originala: Arheološki muzej u Splitu

Opis:

Sadreni odljev zabata oltarne ograde s likom Krista (*Maiestas Domini*) između dva anđela. Kompozicija je nastala vjerojatno po uzoru na zadani predložak, i prilagođena je trokutnom okviru zabata zbog čega su likovi disproporcionalni. Zabat je na rubovima ukrašen lozicom te pripada ranoromaničkom razdoblju s kraja 11. stoljeća. Klesar pokazuje izuzetno umijeće u klesanju poznatih florealnih i dekorativnih ornamentata, dok se u ljudskom liku vodi zadanim predlošcima i ovisi o stupnju njegova oponašanja. Krist na prijestolju nije proporcionalan, anđeli oko njega smješteni su uz sam rub zabata tako da im jedna noga završava u kutu, a raširena su krila jednom stranom prislonjena na kosi vanjski obod. Figuralna kompozicija klesana je s naglašenom plastičnom modelacijom.

210. Reljef s prikazom vuka i dva lava, sv. Stjepan pod borovima na Sustipanu, Split

Autor / radionica: Nepoznat

odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,31 m, š. 0,88 m

Inventarni broj: HZ-184

Smještaj originala: in situ (sv. Stjepan na Sustipanu, Split)

211. Prag na vratima crkvice, Samostan sv. Stjepana pod borovima na Sustipanu, Split

Autor / radionica: Nepoznat

Datacija; original: 12. ili 13. st., odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,3 m, š. 2,07 m

Inventarni broj: HZ-95

Opis:

Sadreni odjev praga crkve na Sustipanu uzidani je nadvratnik stare benediktinske crkve ili samostana koji je 1814. godine donesen kada se gradila crkva sv. Stjepana. Njegov donji dio bio je zaklonjen zemljom, a danas pločnikom, i sve do arheoloških istraživanja 1961. – 1962. nije bio vidljiv u cijelosti. Objavljen je 1971. uz pretpostavku da datira iz 12. ili 13. stoljeća, iako se u recentnoj literaturi pretpostavlja da je točnija datacija u 13. stoljeće. Natpis:

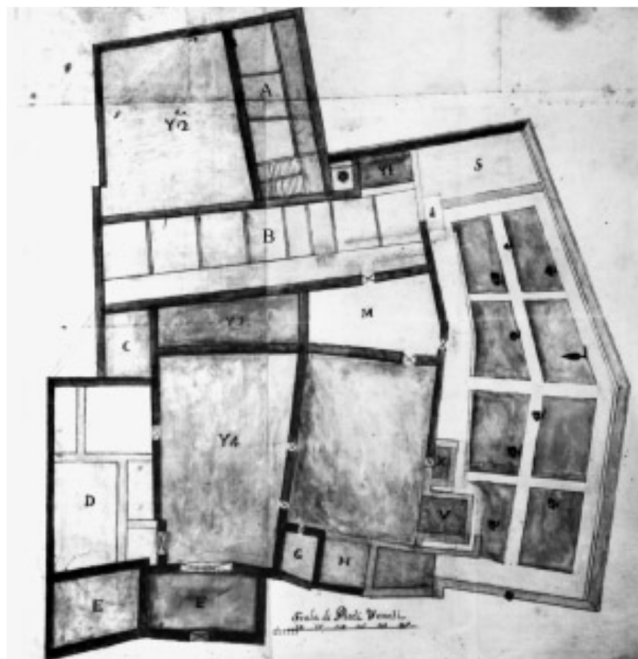
† AD PATRIE PORTVS HEC PORTAT PORTA VENITE ET PERPETVE UITE SECVRUM
LITVS ADITE

(Ova vrata vode k luci domovine: dođite i pristupite sigurnoj obali trajnog života.)

Literatura:

Duplančić, A., „Arhivsko-bibliografski podaci o nekim splitskim spomenicima iz Arheološkog muzeja“, u: *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku*, Vol. 100, No. 1, 2007., 171-220., 202.

SV. MARIJA DE TAURELLO, SPLIT

Sl. 151. Tlocrt samostana sv. Marije de Taurello oko 1810. (preuzeto iz: Marasović 2011: 207.)

Crkva se nalazila na mjestu današnje nedovršene pravoslavne crkve. Sklop bivše crkve i samostana sv. Marije *de Taurello* nije arheološki istražen, nema vidljivih arhitektonskih ostataka ranosrednjovjekovne crkve, a sačuvana su samo dva ulomka liturgijskog namještaja. Prvobitni oblik crkve iz ranosrednjovjekovnog razdoblja pretpostavio je Z. Perković kao jednobrodnu građevinu s polukružnom apsidom. Kao vrijeme gradnje pretpostavlja se sredina 11. stoljeća. Fragment grede na kojem se spominje sveti Kuzma (i Damjan) datira se u 9. stoljeće, stoga neki autori navode i mogućnost da potječe iz katedrale koja je osim uznesenju Marijinom i sv. Dujmu i Stašu posvećena još sv. Kuzmi i Damjanu. U Gliptoteci HAZU nalazi se odljev natpisa koji spominje Kuzmu i Damjana ali u dva dijela.

Arhitrav oltarne ograde - rekonstrukcija

Sl. 152. Rekonstruirani arhitrav oltarne ograde s natpisom sv. Kuzme i Damjana, 9. stoljeće (preuzeto iz Basić 2016: 192.)

Fragment arhitrava sastavljen je od dva dijela. Fragment s natpisom RUM pronađen je prilikom rušenja zgrade u sklopu samostana sv. Marije *di Taurello* 1936. godine, dok je drugi dio pronađen naknadno. Ovakav raspored ornamenata i natpisno polje u sredini čest je kod Trogirske klesarske radionice koja je djelovala početkom 9. stoljeća. Središnja ploha ima natpis koji spominje sv. Kuzmu i Damjana. Natpis glasi: (*sancto*) RUM COSME ET (*Damiani*)

Literatura: Basić, I., „Nova razmatranja o kristijanizaciji Dioklecijanova mauzoleja“, u: *Starohrvatska prosvjeta* III. serija - svezak 43/2016., 192., Duplančić, A., „Arhivsko-bibliografski podaci o nekim splitskim spomenicima iz Arheološkog muzeja“, u: *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku*, Vol. 100 No. 1, 2007., 171-220., 202. Jakšić, N., *Klesarstvo u službi evangelizacije*, Split 2015., 287-288., Marasović, T. *Dalmatia praeromanica, ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji*, sv. 3, korpus arhitekture srednja Dalmacija, Split, Zagreb, 2011., 346.- 349.

212. Fragment grede s natpisom COSME ET, samostan sv. Marije *de Taurello*, Split

Autor / radionica: Trogirska klesarska radionica

Datacija; original: ½ 9. st.; odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,29 m, š. 0,21 m

Inventarni broj: HZ-42

Smještaj originala: Arheološki muzej, Split, inventarni broj: S 50

213. Fragment grede s natpisom "RUM", samostan Sv. Marije de Taurello, Split

Autor / radionica: Trogirska klesarska radionica

Datacija; original: 1. pol. 9. st.; odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,21 m, š. 0,13 m

Inventarni broj: HZ- 43

Smještaj originala: Arheološki muzej, Split, Inventarni broj: S 50

214. Pilastar, samostan Sv. Marije de Taurello, Split

Autor / radionica: Nepoznat

Datacija: odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,66 m, š. 0,17 m

Inventarni broj: HZ-116

Literatura: nije publicirano

SV. PETAR STARI NA LUČCU, SPLIT

Sl. 153. Položaj crkve sv. Petra na Calergijevu planu iz 1675. godine

Stara crkva sv. Petra nalazila se u istočnom predgrađu Splita, nazvanom Lučac. Izvorni izgled ranosrednjovjekovne crkve nije poznat. Po sačuvanim dijelovima oltarne ograde zaključuje se da je bila trobrodna bazilika sa zabatima koji su nadvisivali tri ulaza u prezbiterij.²¹⁶ Elementi oltarne ograde dobro su sačuvani i prema njima se crkva datira u 11. stoljeće. Crkva je porušena sredinom 19. stoljeća.

215. Zabat pregrade svetišta, sv. Petar Stari na Lučcu, Split

²¹⁶ Literatura: T. Marasović, *Dalmatia praeromanica, ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji, sv. 3, korpus arhitekture srednja Dalmacija*, Split, Zagreb, 2011., 350.-353., A. Piteša, „Predromanički kameni namještaj iz crkve sv. Petra Starog na Lučcu u Splitu“, u: *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku*, Vol. 100 No. 1, 2007., 105.-124.

Autor / radionica: splitska klesarska radionica (majstor-klesar Petar Neputus)

Datacija; original: kraj 11. st., odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 1,1 m, š. 0,92 m

Inventarni broj: HZ-70

Smještaj originala: Arheološki muzej, Split, Inventarni broj: S 5

Opis:

Trokut zabata uzdiže se pod vrlo oštrim kutom, njegov rub podijeljen je na dva polja, vanjskim teku masivne gusto zbijene kuke sa spiralnim završetkom, a drugo je ispunjeno kimatijem koji čine duboko zasječene troprute arkadice s listićima na njihovim spojevima. U središnjem polju isklesan je u čisto geometrijskoj, simetričnoj kompoziciji križ, obrubljen jednostavnom urezanom linijom, s dvije višelatične rozete, ispod hasta križa. U donjem epigrafskom polju teče natpis: (...cum coniu)GE MEA EDIFICAVI DOMUS DEI AD ONORE S(an)C(t)I PETRI ET S(an)C(t)I ANDRE(a)... Na poleđini se također nalazi natpis u dva retka: EGO PETRVS NEPUTVS FECIT CANCELLV(m). Natpis spominje majstora Petra koji je dao izraditi oltarnu pregradu.

Literatura: Marasović, T., *Dalmatia praeromanica, ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji, sv. 3, korpus arhitekture srednja Dalmacija*, Split, Zagreb, 2011., 350.-353.; Piteša, A., „Predromanički kameni namještaj iz crkve sv. Petra Starog na Lučcu u Splitu“, u: *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku*, Vol. 100, No. 1(2007), 105-124.; Piteša, A., *Ranosrednjovjekovni kameni spomenici u Arheološkom muzeju u Splitu*, 2012., Split, 74-77.

216. Plutej s križem i pleterom, sv. Petar Stari na Lučcu, Split

Autor / radionica: Splitska klesarska radionica

Datacija; original: kraj 11. st., odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,97 m, š. 0,48 m

Inventarni broj: HZ-107

Smještaj originala: Arheološki muzej, Split

Opis:

Sadreni odljev pluteja oltarne ograde ornamentiran motivom jedne arkade s križem i palmetama. Uz rubove pluteja isklesana su dva masivnija tordirana stupa s naznačenim kapitelima stiliziranim poput dva trokuta. Stupovi nose luk arkade koji je ispunjen gustom troprutom pletenicom. Na središnjem dijelu unutar arkade isklesan je dugi križ čiji su krakovi izduženi i istih dimenzija, završetci hasta konkavno su zaobljeni. Rubovi križa su profilirani, i ispunjeni troprutom pletenicom, koja se od romba u sredini grana na četiri kraka križa. Iznad horizontalnih krakova isklesane su dvije virovite rozete, a ispod dvije palmete. Iznad luka arkade, isklesane su dvije ptice prikazane u letu sučelice postavljene, koje kljunovima dodiruju plod u sredini. Ptice imaju istaknuti volumen zaobljenih formi, s naznakama obrade perja. Plutej se datira u kraj 11. stoljeća, kao retrogradna pojava oživljavanja motiva križa s palmetama unutar arkade, pogotovo jer se specifičnom formom križa i palmeta te voluminozno oblikovanih ptica i tordiranih stupova, odstupa od uvriježenih prikaza ove kompozicije tijekom ranijih razdoblja predromanike.

Literatura:

Marasović, T., *Dalmatia praeromanica, ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji*, sv. 3, korpus arhitekture srednja Dalmacija, Split, Zagreb, 2011., 350.-353.; Piteša, A., „Predromanički kameni namještaj iz crkve sv. Petra Starog na Lučcu u Splitu“, u: *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku*, Vol. 100 No. 1, 2007., 105.-124.

217. Zabat oltarne pregrade, sv. Petar Stari na Lučcu, Split

Autor / radionica: Splitska klesarska radionica

Datacija; original: kraj 11. st., odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,78 m, š. 0,69 m

Inventarni broj: HZ-124

Smještaj originala: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split

Opis:

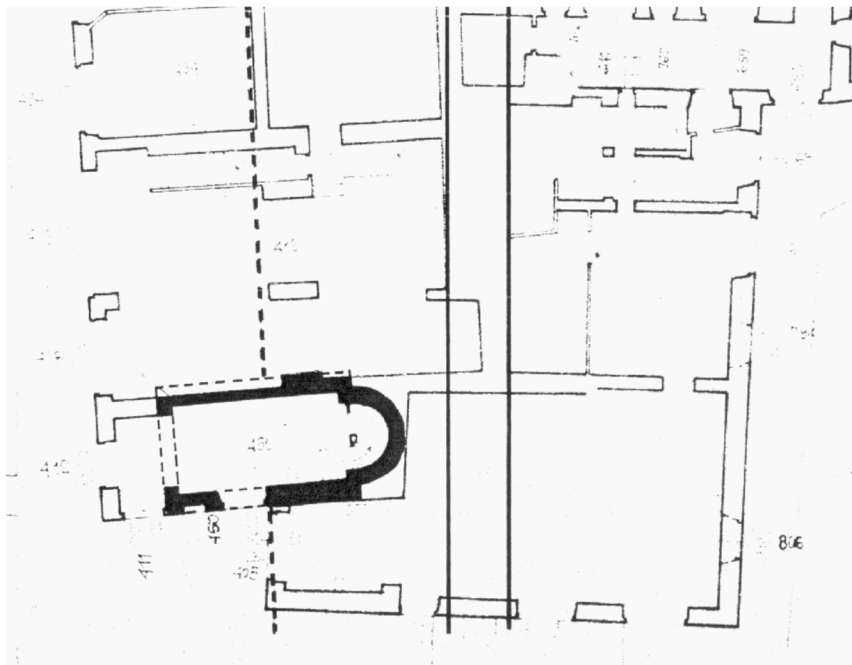
Sadreni odljev zabata koji nije u cijelosti sačuvan, nedostaje mu cijeli donji dio, koji je ravno odrezan preko donje trećine figuralne kompozicije, pa nedostaje i luk zabata na kojemu se nalazio posvetni natpis. Zabat slobodnom kompozicijom odstupa od uobičajenih, simetričnih shema. Trokut zabata uzdiže se pod vrlo oštrim kutom, rub je podijeljen na dva polja. Vanjskim rubom teku kuke sa spiralnim završetcima i plitkim udubljenim brazdama po sredini. Drugo polje čini plastično istaknuti kimation ukrašen nizom dvoprutih arkadica, koje se u vrhu trokuta spajaju oblikujući trolatični cvijet. Središnju kompoziciju čini dugi latinski križ s proširenim i po sredini rastvorenim krajevima. Rubovi križa naglašeni su urezanim linijom, a u sredini, na mjestu gdje se sastaju krakovi križa, uklesane su tri koncentrične kružnice. Iznad horizontalnih krakova križa isklesane su, reljefno istaknute, dvije virovite rozete. U samom vrhu trokuta jedna je manja ptica koja prekriva niz arkadica. Ispod vodoravnih hasta križa dvije su veće, sučelice postavljene ptice, koje kljunovima dodiruju križ. Lijeva ptica, vjerojatno orao, prikazan je u profilu, glave okrenute udesno, a perje ptice prikazano je stilizirano. Drugi orao, ima trup koji je postavljen frontalno, dok je vrat okrenut ulijevo, kao i glava s debelim

savinutim kljunom. Obrada tijela je drugačija nego kod lijevog orla, perje je prikazano urezanim linijama poput ribljih ljuski, s nekoliko usporednih zaobljenih linija naznačen je početak krila, a okomitim linijama početak dužeg perja krila.

Literatura:

Marasović, T., *Dalmatia praeromanica, ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji, sv. 3, korpus arhitekture srednja Dalmacija*, Split, Zagreb, 2011., 350.-353.; Piteša, A., „Predromanički kameni namještaj iz crkve sv. Petra Starog na Lučcu u Splitu“, u: *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku*, Vol. 100 No. 1, 2007., 105.-124.

CRKVA SV. JULIJANE, SPLIT

Sl. 154. Položaj crkve sv. Julijane u odnosu na zapadni zid Dioklecijanove palače (preuzeto iz: Marasović 2011: 336., sl. 452)

Crkva sv. Julijane sagrađena je izvan zapadnoga zida Dioklecijanove palače, između male pravokutne i osmerokutne kule. Iz vidljivih ostataka crkva sv. Julijane bila je jednobrodna, bačvasto presvođena građevina s polukružnom apsidom izrazito visokih proporcija. Apsida je danas jedini vidljivi dio ranosrednjovjekovne crkve, a građena je djelomično i opekama. Podigao ju je đakon Dabro s braćom Fuskom i Domcem sredinom ili krajem 11. stoljeća, što potvrđuje pronađen natpis, koji se u odljevu nalazi u Gliptoteci HAZU.

218. Nadvratnik crkve s natpisom sv. Julijane, sv. Luke i sv. Vitala, Crkva sv. Julijane, Split

Autor / radionica: Klesarska radionica iz Splita

Datacija; original: 2. pol. 11. st.; odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,2 m, š. 1,18 m

Inventarni broj: HZ-139

Smještaj originala: Arheološki muzej, Split, Inventarni broj: S76

Opis:

Plohu nadvratnika ispunjava latinski natpis u tri reda, s tri križa proširenih završetaka hasti, uklesanih u visini cijelog nadvratnika na krajevima i po sredini. Uski gornji rub ispunjava dvostruki niz nasuprotnih arkadica. Natpis glasi:

+ *ECCLESIE SIGNV DIACONVS DABRO CVM
FRATER MEO FVSCO ET CVM FRATER MEO
DOMÇO EDIFICAVI ECCLESIAM AD ONORE
S(an)C(t)A IVLIANAS ET S(ancti) LVCAS ET S(anct)
I BITALIS AM(EN).*

U prijevodu: Znak crkve. Ja đakon Dobre sa svojom braćom Fuskom i Domčom podigoh crkvu u čast sv. Julijane i sv. Luke i sv. Vitala. Amen

Iz natpisa proizlazi da je graditelj crkve bio đakon Dobre. U dijelu historiografije u tom je imenu prepoznata poznata ličnost javnog života grada Splita s kraja 11. stoljeća, čovjek koji je kao učeni benediktinac sastavljao i prepisivao onodobne isprave. Ostaje dvojbeno jesu li Dobrina braća (Fusko i Domac) koja se spominju u istom natpisu njegova krvna braća ili redovnička subraća. Izraženo je i drukčije mišljenje, po kojem bi se ime Dobre s nadvratnika odnosilo na jednoga drugog splitskog arhiđakona, koji se kao svjedok spominje 1040. godine, a uz njega se javlja i arhiđakon Fusko. Nadvratnik je poklonio Arheološkom muzeju Viktor

Altaras oko 1930. godine koji ga je pronašao prilikom rušenja stare kuće prislonjene na zid Palače.

Literatura:

Marasović, T., *Dalmatia praeromanica, ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji, sv. 3, korpus arhitekture srednja Dalmacija*, Split, Zagreb, 2011., 336.-339.; Piteša, A., *Ranosrednjovjekovni kameni spomenici u Arheološkome muzeju u Splitu*, Split, 2012., 71., kat.34.

SV. LOVRO, PAZDIGRAD KOD SPLITA

Predromanička crkva sv. Lovre podignuta je vjerojatno u ranom srednjem vijeku, oko 10. ili 11. stoljeća, u blizini današnje crkve sv. Lovre na Pazdigradu u istočnom dijelu splitskog poluotoka. Arhitektura ranosrednjovjekovne crkve nije sačuvana i nema podataka o prvobitnom obliku, stoga se ne može rekonstruirati njezin izvorni oblik bez sustavnih arheoloških istraživanja. Plutej oltarne ograde, koji je danas u funkciji antependija oltara smatra se da je prvobitno pripadao splitskoj katedrali od kuda je prenesen u ranosrednjovjekovnu crkvicu sv. Lovre. U Gliptoteci HAZU nalazi se odljev tog pluteja.

219. Plutej, sv. Lovro, Pazdigrad kod Splita

Autor / radionica: Nepoznat

Datacija; original: ½ 9. st., odljev: 20. st.

odljev, Sadreni odljev

Dimenzije: v. 1 m, š. 1,45 m

Inventarni broj: HZ-83

Smještaj originala: in situ, crkva sv. Lovre, Pazdigrad

Opis:

Sadreni odljev pluteja uokviren pilastrom s desne strane koji je ukrašen povijenom lozicom s križem na vrhu. Gornju letvu ispunjavaju troprute ispresijecane arkade. Središnje polje ornamentirano je s dvije spojene arkade koje uokviruju po jedan križ okružen palmetama i rozetama. Plutej po svim likovnim elementima, kao i po materijalu (mramor) pripada nekadašnjoj cjelini splitske katedrale. Rastavljanjem te rane oltarne ograde u kasnijim stoljećima predromanike, njeni dijelovi su čuvani, te su kao i ovaj primjer dospjeli u navedene manje prigradske crkve, poput sv. Lovre, dok je dio bio ugrađen u kasnije oltare i kapele u samoj katedrali.

Literatura:

Marasović, T., *Dalmatia praeromanica, ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji, sv. 3, korpus arhitekture srednja Dalmacija*, Split, Zagreb, 2011., 419.-420.

Jakšić, N., *Klesarstvo u službi evangelizacije*, Split 2015., 43.

GOSPE OD POJIŠANA KOD SPLITA

Župna crkva Gospe od Pojišana (Uznesenja Blažene Djevice Marije) nalazi se u istočnom predjelu grada Splita. U današnjem obliku sagrađena je 1771. godine, na mjestu stare crkve koja se prvi put, u do sada poznatim dokumentima, spominje 1216. godine. Na istom je mjestu postojala još starija crkva podignuta krajem 9. ili početkom 10. stoljeća, što potvrđuju ostaci kamene grede oltarne pregrade, danas u Arheološkom muzeju u Splitu. Nema podataka o izvornom izgledu crkve. Poznato je jedino da se u njezinoj unutrašnjosti nalazila oltarna ograda visokog tipa (s trabeacijom).

220. Fragment oltarne ograde, Gospe od Pojišana kod Splita

Autor / radionica: Nepoznat

odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,24 m, š. 1,03 m

Inventarni broj: HZ-85

Smještaj originala: Arheološki muzej, Split

Opis:

Sačuvana greda oltarne ograde ornamentirana je u gornjem dijelu troprutim ispresijecanim polukrugovima. U sredini je uska traka s motivom užeta, plastično istaknuta, a u donjem polju teče natpis: + *ASPICITE DEPICTU(M) CONSTRIPTA LEGALIA D(E) DICATA.*

Literatura:

Duplančić, A., Novi prilozi o crkvi Gospe od Pojišana u Splitu, u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, Vol. 38, No. 1(1999), 245-267.

Marasović, T., *Dalmatia praeromanica, ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji, sv. 3, korpus arhitekture srednja Dalmacija*, Split, Zagreb, 2011., 416.

SV. MARIJA, ŽRNOVNICA

Sl. 155. Župna crkva u Žrnovnici s označenim položajem ranosrednjovjekovnog reljefa

U župnoj crkvi sv. Marije, sagrađenoj početkom 18. stoljeća u Žrnovnici sjeveroistočno od Splitskog poluotoka, uzidan je ranosrednjovjekovni reljef s prikazom lova. Nova istraživanja pokazuju da je reljef vjerojatno podrijetlom iz crkve sv. Mihovila na Gračiću, koji se nalazi u istočnoj zoni Žrnovnice.

221. Reljef sv. Jurja, sv. Marija, Žrnovnica

Autor / radionica: Nepoznat

Datacija; original: 2. po. 8. st.; odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,76 m, š. 1,25 m

Inventarni broj: HZ- 135

Smještaj originala: in situ sv. Marija, Žrnovnica

Opis:

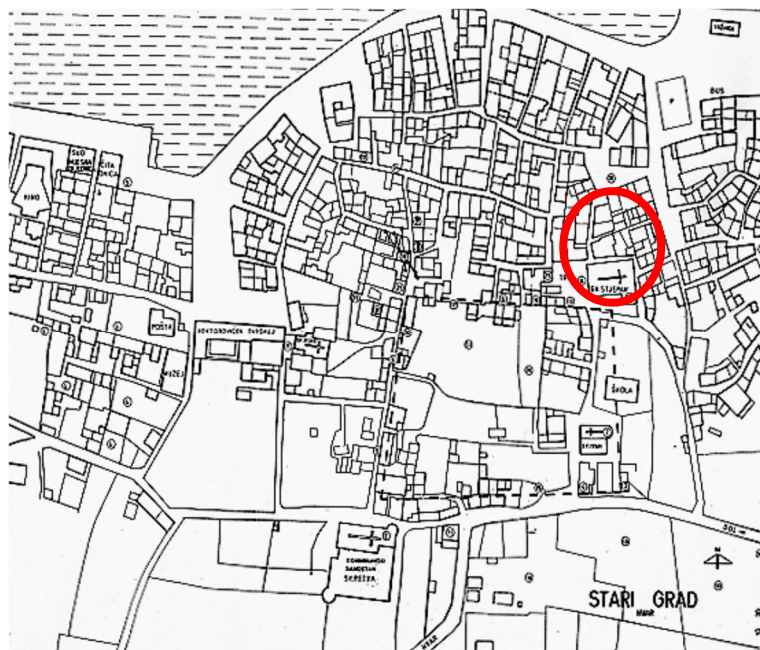
Sadreni odljev reljefa koji ima središnji narativni prikaz konjanika koji kopljem ubija zvijer. Uokviren je s tri strane širokim ukrasnim pojasom, dok je donji dio neukrašen. Novi prilog proučavanju reljefa dao je A. Milošević ikonografskim tumačenjem kompozicije kao scene lova, datiranjem u drugu polovicu 8. stoljeća i povezivanjem s plutejom iz crkve sv. Mihovila u Gračicu, ranosrednjovjekovnom lokalitetu u istočnom dijelu Žrnovnice, odakle je reljef vjerojatno i dospio u župnu crkvu naselja.

Literatura:

Milošević, A., „Il bassorilievo alomedievale del cavaliere di Žrnovnica in Dalmazia“, u: *Godišnjak Akademije nauka i umjetnosti BH*, knj. XXXVII(2008), 181-217.

HVAR

SV. STJEPAN, STARI GRAD, Hvar

Sl. 156. Stari Grad, Hvar s označenom crkvom sv. Stjepana

Crkva sv. Stjepana nalazi se unutar povijesne jezgre Staroga Grada na Hvaru, uz jedan od glavnih gradskih trgova. Na temelju povijesnih podataka pretpostavlja se da je starokršćanska crkva sagrađena u 6. stoljeću, u sklopu makarske biskupije s kontinuitetom imena naslovnika od starokršćanskog vremena. U novijoj je historiografiji napušteno mišljenje da se titular crkve odnosi na biskupa Stjepana, već se smatra da se radi o papi, te da je ovo bila katedralna crkva. Prvobitni oblik starokršćanske, kao ni predromaničke crkve sv. Stjepana nije poznat. Jedini hvarski ranosrednjovjekovni ostatak otkriven je 1880. godine, kad je u popločenju crkve sv. Stjepana pronađen mramorni pilastar oltarne ograde ukrašen pletrom, s natpisom iz 1385. godine na stražnjoj strani. U Gliptoteci HAZU nalazi se odljev spomenutog pilastra.

222. Fragment pilastra oltarne ograde s pleterom, sv. Stjepan, Stari Grad, Hvar

Autor / radionica: Benediktinska klesarska radionica?

Datacija; original: 2/2 9. st., odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,34 m, š. 0,66 m, d. 0,06 m

Inventarni broj: HZ-783

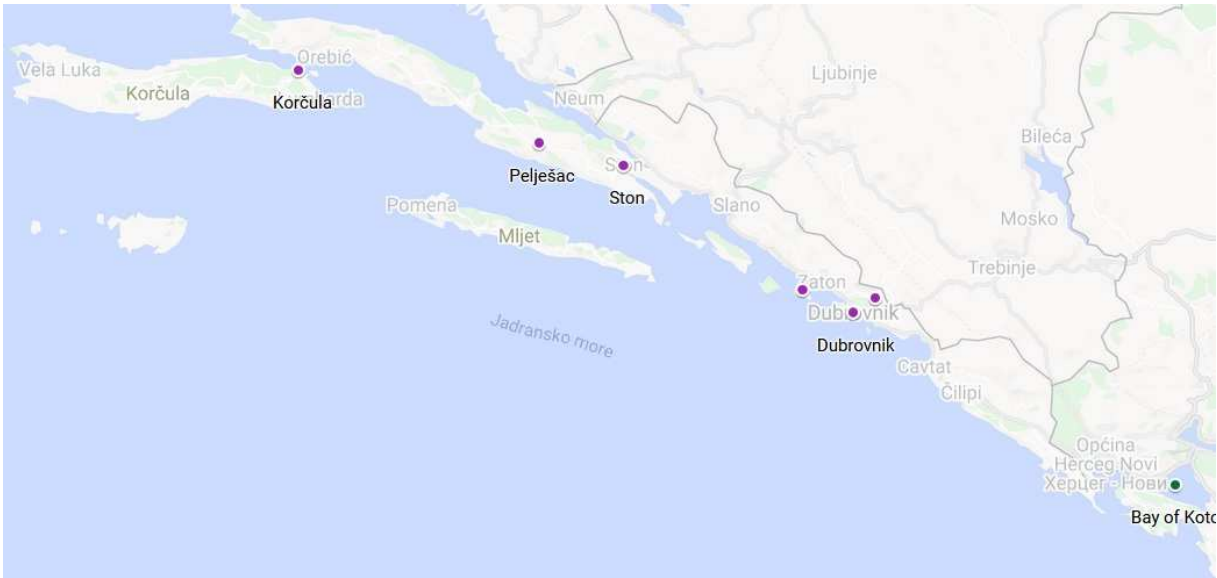
Opis:

Sadreni odljev fragmenta pilastra oltarne ograde ukrašen je pleterom koji čine dvije međusobno učvorene troprute kružnice, ispresijecane troprutim rombovima. Oblikovni ornamenta analogni su i slični radu Benediktinske klesarske radionice koja je djelovala u drugoj polovici 9. stoljeća. Velike su sličnosti s ornamentima iz Biskupije kod Knina.

Literatura:

Marasović, T., *Dalmatia praeromanica, ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji, sv. 3, korpus arhitekture srednja Dalmacija*, Split, Zagreb, 2011., 579-580.

JUŽNA DALMACIJA

Sl. 157. Karta zastupljenih lokaliteta južne Dalmacije iz fundusa Gliptoteke HAZU

KORČULA

Korčula je u ranom srednjem vijeku prema svjedočenju Konstantina Porfirogeneta u sastavu neretvanske kneževine. Mletački dužd Petar II. Orseolo osvaja otok 1000. godine, a potom je u sastavu Zahumske države, da bi početkom 12. stoljeća potpao pod ugarsko-hrvatske kraljeve. U ranijem razdoblju ranoga srednjeg vijeka otok je bio u nadležnosti makarske biskupije, odnosno splitske nadbiskupije. Ostaci ranosrednjovjekovnog graditeljstva na otoku nisu brojni. Na starokršćanskom položaju u Zablaću sagrađena je ranoromanička crkva sv. Kuzme i Damjana. Nalazi pleterne skulpture u Žrnovu kod crkve sv. Vida upućuju na zaključak da je na istočnoj strani otoka postojala jedna ranosrednjovjekovna crkva, posvećena tome naslovniku, a ulomci skulpture u samom gradu Korčuli jedini su tragovi danas nestale predromaničke crkvene arhitekture i na tom položaju.

SV. VID, ŽRNOVO, KORČULA

Naselje Žrnovo nalazi se blizu Korčule na Glavici sv. Vida. Na položaju današnjeg mjesnog groblja u 11. stoljeću postojala je ranosrednjovjekovna crkva posvećena sv. Vidu. U 13. stoljeću na tom je mjestu podignuta romanička crkva posvećena istom svecu. Izvorni izgled i tipologija ranosrednjovjekovne su nepoznati. Crkva se datira prema pronađenom fragmentu koji je ukrašen pleterom, i uzidan u mrtvačnici mjesnoga groblja. On je dokaz da se na tom

mjestu nalazila i predromanička crkva posvećena istom svecu, koja se datira u 11. stoljeće. Ovo je jedinstven ulomak na otoku klesanog ukrasa pleterne obrade i vegetabilnog motiva.

223. Fragment s biljnom i pleternom ornamentikom, sv. Vid, Žrnovo, Korčula

Autor / radionica: Nepoznat

Datacija; original: 11.s st.; odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,26 m, š. 0,42 m

Inventarni broj: HZ-785

Smještaj originala: in situ, mjesno groblje sv. Vid, Žrnovo

Opis:

Sadreni odljev fragmenta ukrašen je savijenom troprutom lozicom iz koje se granaju cvjetovi višelatičnih rozeta. Lozica na mjestu račvanja vodoravno je povezana, a na unutarnjim dijelovima lozice nalaze se listići u obliku kapljica.

Literatura:

Fisković, I., „Kasnosrednjovjekovne crkvice otoka Korčule“, u: *Starohrvatska prosvjeta*, Vol. III, No. 14(1984), 238-239.; Marasović, T., *Dalmatia praeromanica, ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji, sv. 4, korpus arhitekture južna Dalmacija, Bosna i Hercegovina, Crna Gora, Split, Zagreb, 2013.*, 155.

PELJEŠAC

SV. JURAJ, SUĆURAD U JANJINI

Izvorni izgled predromaničke crkve nije poznat, vrijeme gradnje i datiranje crkve zasniva se na ukrasu arhitektonskih dijelova i na liturgijskom namještaju, koji se, prema mišljenju M. Jurkovića, može svrstati između sredine 10. i prve polovice 11. stoljeća. Predromanička crkva sv. Jurja sagrađena je oko 10. - 11. stoljeća. U 15. stoljeću zamijenjena je crkvom jednobrodnog tlocrta s polukružnom apsidom na istočnoj strani. Ime naslovnika crkve, sv. Jurja (sv. *Đurđa*, u lokalnom govoru), sačuvano je u tradiciji naselja Janjine na sjevernoj obali Pelješca, a dokazuje ga i toponim *Sućurađ*, kao naziv uzvisine jugoistočno od naselja, nedaleko od Popove Luke.

224. Fragment s ornamentom pletera i natpisom, sv. Juraj, Sućurađ u Janjini, Pelješac

Autor / radionica: Južnodalmatinska predromanička klesarska radionica

Datacija; original: sred. 10. i 1/2 11. st.; odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,3 m, š. 0,55 m, d. 0,05 m

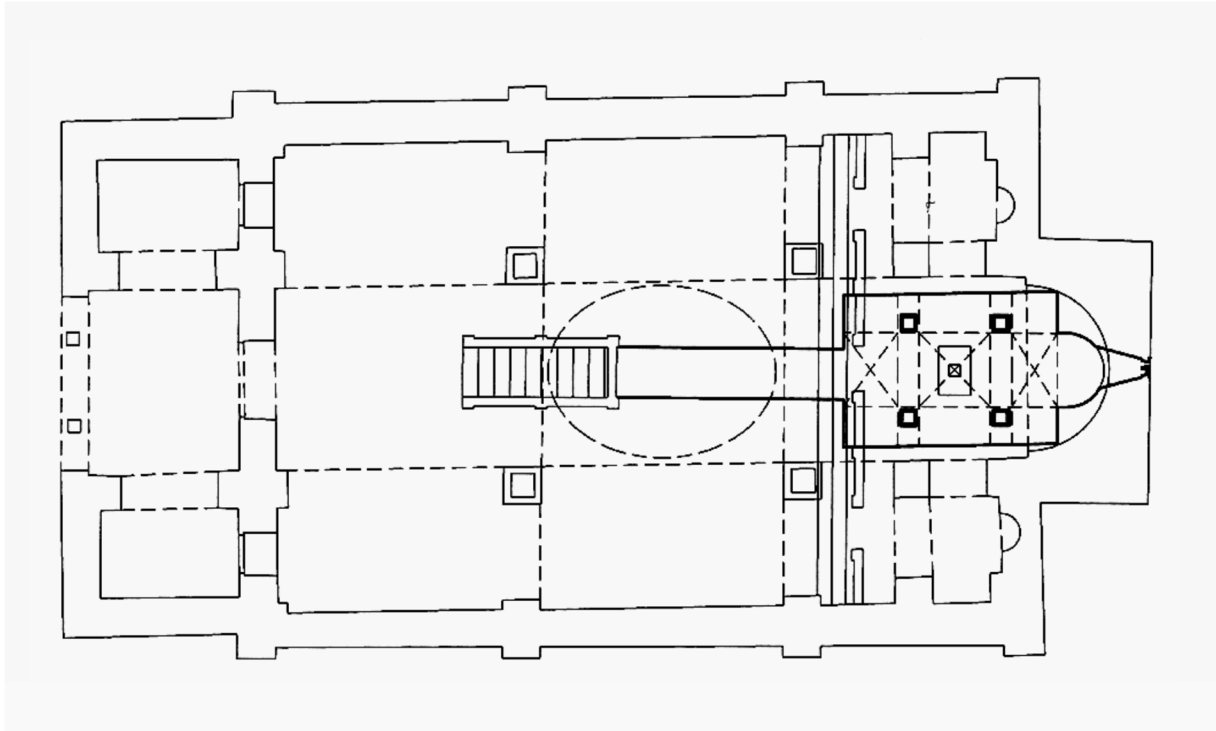
Inventarni broj: HZ-765

Opis:

Sadreni odljev fragmenta oltarne ograde koji čini lijevi početak trabeacije, ukrašen je u četiri pojasa, u donja dva polja je motiv troprutih arkadica šiljastog završetka. U gornjem su polju kuke, a ispod njih je epigrafsko polje na kojem je sačuvan početni dio natpisa: + *INOMINE DOMINI EGO PET(rus)*. Na temelju ukrasa arhitektonskih dijelova i liturgijskog namještaja, crkva se prema mišljenju M. Jurkovića, datira između sredine 10. i prve polovice 11. stoljeća, s time da se smatra kako pripada ranijem razdoblju ove predromaničke radioničke produkcije. Literatura: Jurković, M., „Prilog određivanju južnodalmatinske grupe predromaničke skulpture“, u: *Starohrvatska prosvjeta*, Vol. III, No. 15(1985), 183-199.;

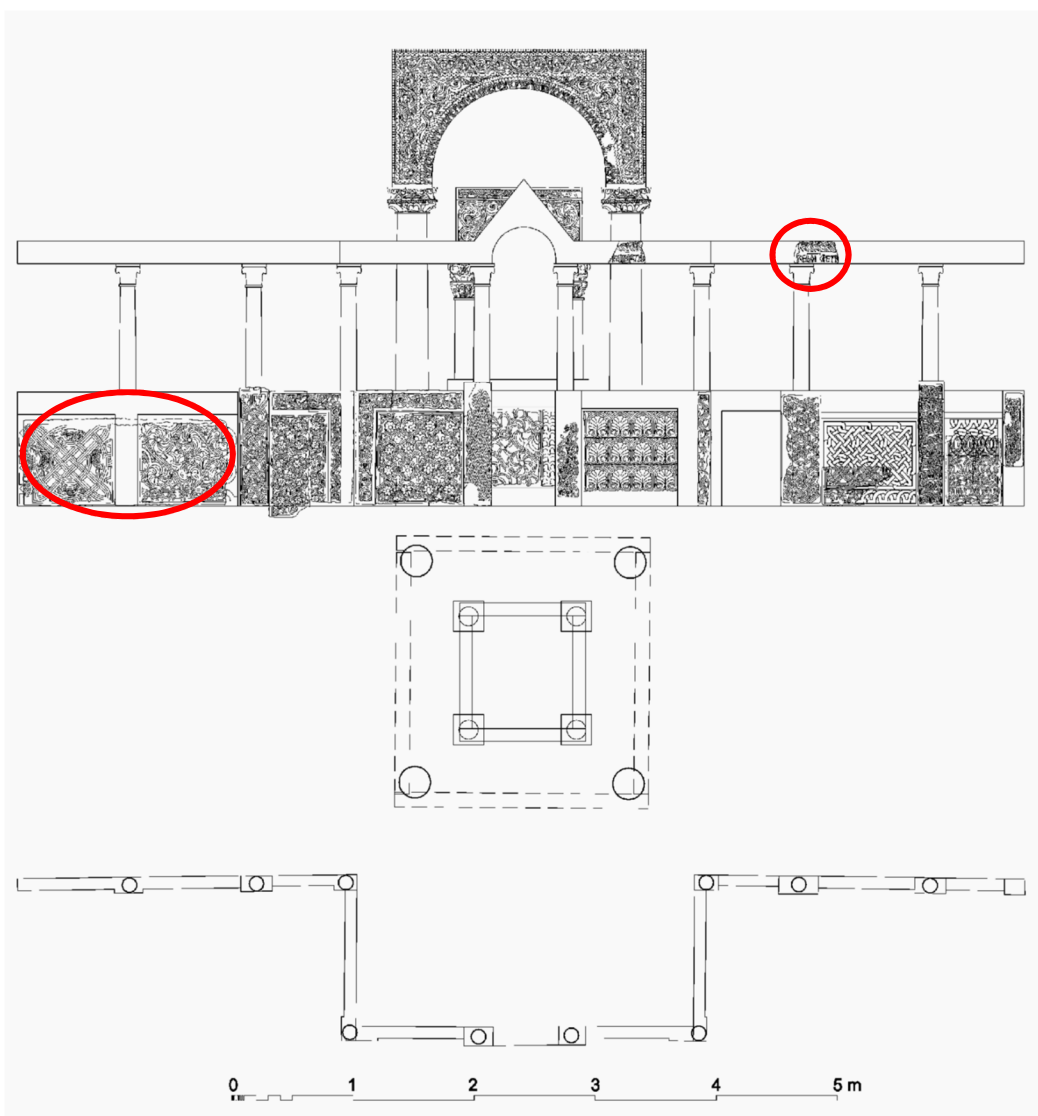
Marasović, T., *Dalmatia praeromanica, ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji*, sv. 4, *korpus arhitekture južna Dalmacija, Bosna i Hercegovina, Crna Gora, Split- Zagreb*, 2013., 18,-21.

SV. PETAR VELIKI, DUBROVNIK

Sl. 158. Pretpostavljeni izvorni tlocrt crkve sv. Petra Velikog u Dubrovniku (Ž. Peković)

Crkva Sv. Petra Velikoga u Dubrovniku najznačajnija je ranosrednjovjekovna dubrovačka građevina kojoj su ostatci istraženi i danas stoje djelomično obnovljeni u sklopu Muzičke škole. Pretpostavlja se da izgradnju prve crkve treba datirati u 6. stoljeće, a njezina se druga faza datira u razdoblje predromanike, o čemu svjedoče sačuvani brojni ostaci predromaničke skulpture. Najstarija dubrovačka katedrala sv. Petra Velikog pripadala je tipu građevina sa svodnom i kupolnom konstrukcijom na četiri stupa, upisanim transeptom i zvoncima na bočnim stranama narteksa. Crkva je bila pravokutnog tlocrta s apsidom na istočnoj strani, pravokutnoj izvana, a polukružnoj iznutra. Unutrašnjost je bila podijeljena s dva pilona u dva reda, te u samom prezbiteriju još jednim parom manjih stupova koji omeđuju bočne prostore protesisa i dijakonikona. Svodnu konstrukciju crkve čine uzdužni i poprečni bačvasti svodovi s nižim bačvastim svodovima iznad bočnih brodova. Od ranosrednjovjekovne crkve gotovo u cjelini sačuvana je samo kripta i donji dio vanjštine apside. Prema tipološko-arhitektonskim osobinama crkve i njezine skulpture ona se datira u kraj 10. stoljeća.

Sl. 159. Rekonstrukcija oltarne ograde s označenim fragmentima u Gliptoteci HAZU (HZ-771, HZ-241), (prema Ž. Pekoviću, 2010., sl.49.)

U Gliptoteci HAZU nalazi se plutej oltarne ograde (kat. br. 226.), koji je ugrađen u sjeverni zid crkve Sv. Nikole na Prijekom, te fragment trabeacije oltarne ograde s natpisom na kojem se spominje titular crkve Sv. Petar, a potječe iz kripte Sv. Petra Velikog (kat. br. 225.).

225. Fragment arhitrava s natpisom, Sv. Petar Veliki, Dubrovnik

Autor / radionica: Nepoznat

Datacija; original: 9. st., odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,19 m, š. 0,38 m

Inventarni broj: HZ-241

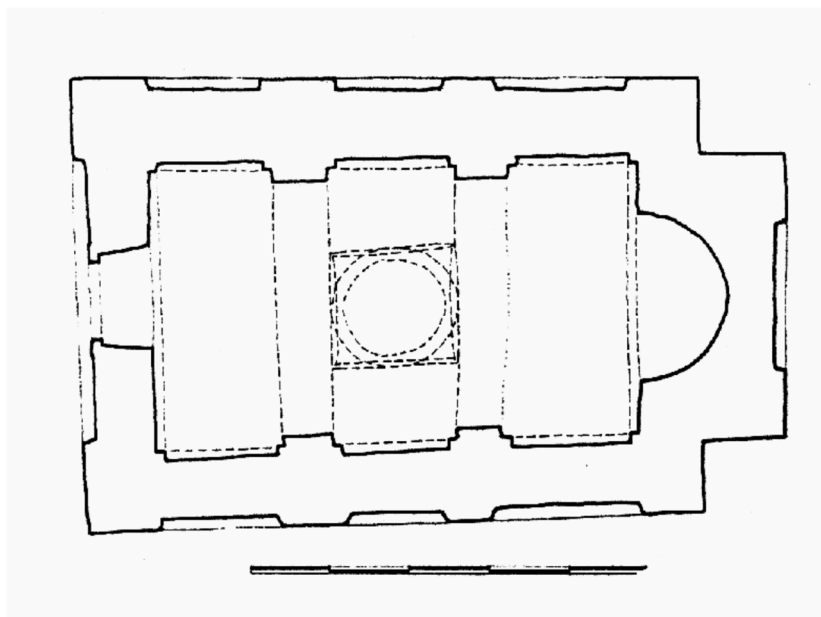
Smještaj originala: Dubrovački muzeji, Arheološki muzej, inv. br 3700

Opis: Fragment arhitrava oltarne ograde, u gornjoj zoni ornamentiran je nizom užljebljenih kuka, ispod kojih je epigrafsko polje s latinskim natpisom koji sadrži invokaciju: REDOI.OPETER. Fragment potječe iz kripte Sv. Petra Velikog. Na natpisu se pojavljuju slova grčkog alfabeta O (omikron) i D (delta), koji su karakteristični za 9. stoljeće i odaju utjecaj Bizantskog carstva koje je u to vrijeme nazočno nakon kratke franačke prevlasti i sklapanja Aachenskog mira 812. godine. Prema Pekovićevoj idejnoj rekonstrukciji pretpostavljena je trabeacija sa zabatom nad jedinim ulazom u sredini *cancelluma*.

Literatura:

Marasović, T., *Dalmatia praeromanica, ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji, sv. 4, korpus arhitekture južna Dalmacija, Bosna i Hercegovina, Crna Gora, Split, Zagreb, 2013.*, 88-103., Menalo, R., *Ranosrednjovjekovna skulptura, Dubrovnik, 2006.*, 75., sl. 89.; Peković, Ž., *Crkva Sv. Petra Velikoga, Dubrovačka predromanička katedrala i njezina skulptura, Dubrovnik, Split, 2010.*, 79. – 81.

DUBROVNIK
SV. NIKOLA NA PRIJEKOM

Sl. 160. Tlocrt sv. Nikole, Prijeko (rekonstrukcija Ž. Perković, 1992.)

Prvobitna predromanička građevina podignuta je na strmoj litici iznad morskog rukavca u 11. stoljeću, prije nego se grad proširio i na sjeverne padine. Pripadala je u skupinu tzv. južnodalmatinskog kupolnog tipa raščlanjene vanjštine i unutrašnjosti. To je jednobrodna građevina pravokutnog tlocrta izvana s pravokutnom, a iznutra polukružnom apsidom. Njezina unutrašnjost bila je podijeljena u tri dijela, presvođena bačvastim svodom, a nad srednjim se travejem dizala kupola. Plutej koji se danas čuva u crkvi porijeklom je, prema recentnim rezultatima istraživanja²¹⁷, iz dubrovačke crkve sv. Petra Velikog. U Gliptoteci HAZU se nalazi odljev tog pluteja koji je lijevan na terenu 1957. godine. U novoj literaturi pripisuje se Crkvi Sv. Petra Velikog.

²¹⁷ Ž. Peković, *Crkva Sv. Petra Velikoga, Dubrovačka predromanička katedrala i njezina skulptura*, Dubrovnik-Split, 2010.

226. Plutej s ornamentom pletera, Sv. Nikola na Prijekom, Dubrovnik

Autor / radionica: Nepoznat

Datacija; original: 9./10. st.; odljev: 20. st. (1957.god.)

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,72 m, š. 1,72 m, d. 0,11 m

Inventarni broj: HZ-771

Lokalitet: potječe iz: Sv. Petra Velikog, Dubrovnik

Smještaj originala: in situ, Sv. Nikola na Prijekom, Dubrovnik

Opis:

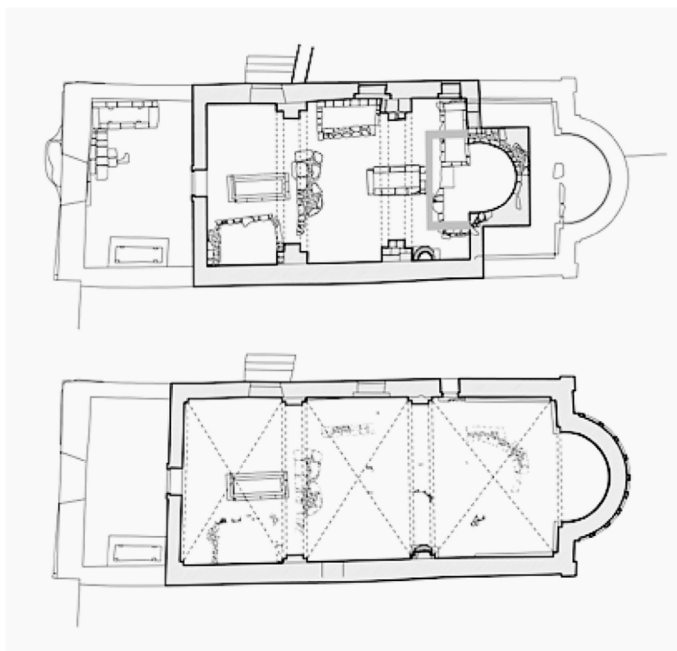
Sadreni odljev pluteja koji ima tri kompozicije, lijevu čine dvije koncentrične troprute kružnice isprepletene s dvjema dvostrukim troprutim dijagonalnim trakama. Između vanjske i unutrašnje kružnice prikazane su u profilu četiri stilizirane ptice s grozdom u kljunu. Od sljedeće kompozicije na lijevoj strani vidi se samo rubni ukras koji čine troprute kružnice ispresijecane dijagonalnim trakama. U sredini sačuvanog dijela pluteja ukrasno je polje sasvim otučeno, ono širinom odgovara pilastru oltarne ograde. Desnu kompoziciju čini tropruta lozica kojoj su izdanci virovite rozete. Pri dnu je niz troprutih, ispresijecanih arkadica. Ranije je bio u funkciji prednje strane oltara, a danas je ugrađen u sjeverni crkveni zid, ali zbog velikih dimenzija smatra se da nije izvorno mogao pripadati staroj Crkvi Sv. Nikole, već da potječe iz Sv. Petra Velikog ili jednoj fazi katedralnog sklopa.

Literatura:

Marasović, T., *Dalmatia praeromanica, ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji, sv. 4, korpus arhitekture južna Dalmacija, Bosna i Hercegovina, Crna Gora, Split, Zagreb, 2013., 135.-139.*; Menalo, R., *Ranosrednjovjekovna skulptura, Dubrovnik, 2006., 54.*; Peković, Ž., „Crkva Sv. Nikole na Prijekom“, u: *Starohrvatska prosvjeta, 21/1991., 1995., 159-170.*,

Peković, Ž., *Crkva Sv. Petra Velikoga, Dubrovačka predromanička katedrala i njezina skulptura*, Dubrovnik, Split, 2010., 125.

SV. STJEPAN U PUSTIJERNI

Sl. 161. Tlocrt ranosrednjovjekovnog sv. Stjepana unutar romaničko-gotičke crkve (preuzeto iz: Ž. Peković)

Crkva sv. Stjepana jedna je od najstarijih crkvenih građevina na području Dubrovnika. Prema istraživanjima arheoloških iskopavanja 1927. godine zaključuje se da je najstarija crkva sv. Stjepana u Dubrovniku bila mala jednobrodna građevina, vjerojatno presvođena bačvastim svodom, s apsidom vanjskog pravokutnog oblika. Pronađeni fragmenti ornamentirani pleterom dokazuju ranosrednjovjekovnu uporabu crkve, u najmanje dvije različite faze njezina razvitka: oko početka 9. stoljeća i na kraju 11. stoljeća. U kasnijem periodu kasnog srednjeg vijeka na istom se prostoru, na većoj površini, gradi nova romaničko gotička crkva, koja je porušena u potresu 1667. godine.

U Gliptoteci HAZU nalaze se fragmenti pluteja oltarne ograde koja je izvorno iz Sv. Petra u Dubrovniku. Ova se skulptura svrstava u prvu fazu dubrovačke pleterne plastike s početka 9. stoljeća.

227. Fragment pluteja, Sv. Stjepan u Pustijerni, Dubrovnik

Autor / radionica: predromanička klesarska radionica u južnoj Dalmaciji

Datacija; original: 9. st.; odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,56 m, š. 0,545 m

Inventarni broj: HZ-243

Smještaj originala: Dubrovački muzeji, Arheološki muzej, inv. br 3695

Opis:

Sadreni odljev fragmenta pluteja s *Korppboden* motivom, kojeg čine dvije koncentrične kružnice formirane od dvoprute pletenice s okulusima. Ista pletenica tvori dijagonale kojima su kružnice međusobno povezane. U samom središtu unutarnjeg kruga četiri su koncentrične kružnice. Između kružnica raspoređeni su biljni motivi, s karakterističnim motivom superponiranih biljnih segmenata, vjerojatno cvjetova akanta.

Literatura: Jakšić, N., *Klesarstvo u službi evangelizacije*, Split 2015., 157., 158.; Marasović, T., *Dalmatia praeromanica, ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji, sv. 4, korpus arhitekture južna Dalmacija, Bosna i Hercegovina, Crna Gora*, Split, Zagreb, 2013., 104.-108., Menalo, R., *Ranosrednjovjekovna skulptura*, Dubrovnik, 2006., 47.

Peković, Ž., *Crkva Sv. Petra Velikoga, Dubrovačka predromanička katedrala i njezina skulptura*, Dubrovnik-Split, 2010., 185., sl.169.

228. Fragment pluteja, Sv. Stjepan u Pustijerni, Dubrovnik

Autor / radionica: predromanička klesarska radionica u južnoj Dalmaciji

Datacija; original: 9. st.; odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,32 m, š. 0,52 m

Inventarni broj: HZ-244

Smještaj originala: Dubrovački muzeji, Arheološki muzej, inventarni broj: 3698

Opis: Sadreni odljev fragmenta pluteja s pilastrom na lijevoj bočnoj strani koji je ornamentiran križem i biljnom povijušom koja se iz njega razlistava. Vijenac je komponiran od vodoravnog niza palmeta smještenih ispod troprutih arkada. Vijenac i pilastri iste su debljine.

Literatura: Marasović, T., *Dalmatia praeromanica, ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji, sv. 4, korpus arhitekture južna Dalmacija, Bosna i Hercegovina, Crna Gora, Split, Zagreb, 2013.*, 104. – 108., Menalo, R., *Ranosrednjovjekovna skulptura*, Dubrovnik, 2006., 47., Peković, Ž., „Crkva sv. Stjepana u Pustijerni“, u: *Zbornik Željka Rapanića, Minuscula in honorem Željko Rapanić*, Zagreb – Motovun- Split, 2012, 341. – 346.; Peković, Ž., *Crkva Sv. Petra Velikoga, Dubrovačka predromanička katedrala i njezina skulptura*, Dubrovnik, Split, 2010., 185., sl.169.

229. Nadvratnik, Dubrovnik

Autor / radionica: Nepoznat

Datacija; original: 10. st.?.; odljev: 20. st.

Apklač izradila Neda Madirazza 1948. godine.

Sadreni odljev

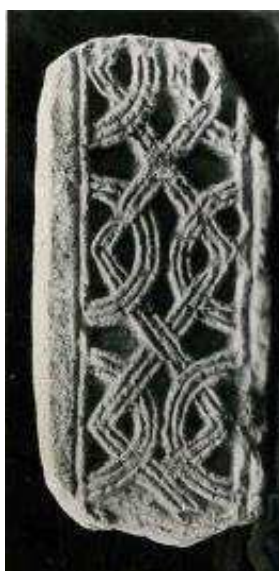
Dimenzije: v. 0,18 m, š. 0,76 m

Inventarni broj: HZ-245

Smještaj originala: Dubrovački muzeji, Arheološki muzej, inv.br. 3734

Opis: Nadvratnik je obrubljen s jedne strane bisernim nizom, a središnja ploha ispunjena je trprutim motivom isprepletenih osmica.

230. Fragment pilastra, crkva sv. Stjepana u Pustijerni, Dubrovnik

Autor / radionica: Nepoznat

Datacija; original: 9. st.; odljev: 20. st.

Apklač izradila Neda Madirazza 1948. godine.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,42 m, š. 0,2 m

Inventarni broj: HZ-240

Opis: Preuzeto iz inventarne košuljice kao bilješka iz inventara Muzeja Rupe: Nađeno u ruševinama porušene crkve sv. Stjepana u Pustijerni, Braća Hrvatskog zmaja u Dubrovniku.

231. Fragment ljudske glave, crkva sv. Stjepana u Pustijerni, Dubrovnik

Autor / radionica: Nepoznat

odljev: 20. st.

Apklač izradila Neda Madirazza 1948. godine.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,19 m, š. 0,16 m

Inventarni broj: HZ-247

Opis: Preuzeto iz inventarne košuljice kao bilješka iz inventara Muzeja Rupe: Nađeno u ruševinama porušene crkve sv. Stjepana u Pustijerni, Braća Hrvatskog zmaja u Dubrovniku. Fragment ljudske glave oštećen, vidljive su samo oči obrazi i dio kose na čelu.

RANOSREDNJOVJEKOVNI ULOMCI U DUBROVNIKU NEPOZNATOG PODRIJETLA

232. Fragment oltarne grede

Autor / radionica: Nepoznato

Datacija; original: 2/2 9. st.; odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,23 m, š. 0,17 m

Inventarni broj: HZ-242

Opis:

Sadreni odljev fragmenta grede oltarne ograde kojoj ima ukras razdijeljen u tri pojasa, u gornjem su jednodrupe kuke, u srednjoj je kimation ukrašen dvoprutim uzlovima, a u trećem je dvopruta pletenica. Fragment je objavio Ž. Peković među komparativnom građom u proučavanju dubrovačke ranosrednjovjekovne skulpture, datira ga u drugu polovicu 9. stoljeća i uspoređuje sa skulpturama iz Kule Atlagića i Sv. Petra u Muću.

Literatura:

Marasović, Tomislav, *Dalmatia praeromanica, ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji*, sv. 4, korpus arhitekture južna Dalmacija, Bosna i Hercegovina, Crna Gora, Split- Zagreb, 2013., 139., Peković, Željko: *Crkva Sv. Petra Velikoga, Dubrovačka predromanička katedrala i njezina skulptura*, Dubrovnik-Split, 2010., 189., sl. 176.

OTOK SVETI ANDRIJA, DUBROVNIK
SV. ANDRIJA NA PUČINI, CRKVA I SAMOSTAN

Otočić je u sastavu elafitske otočne skupine u južnoj Dalmaciji, smješten južno od Lopuda ispred Koločepskih vrata, nosi ime po srednjovjekovnoj crkvi i samostanu sv. Andrije. U povijesnim se izvorima crkva i samostan spominju s oznakom “na morskoj pučini” (*sancti Andreae de Pelago*). U njemu su bili zatočeni i osuđenici, a više je puta samostan i otočić bio u funkciji lazareta. Izvorni izgled crkve i samostana sv. Andrije nisu poznati. Najstariji povijesni izvor za samostan i crkvu je sačuvani nadvratnik ukrašen pleternim ukrasom iz 11. stoljeća, na temelju kojeg se crkva i benediktinski samostan datiraju u to vrijeme. Samostanski sklop porušen je u potresu 1667. godine, a ruševine su uklonjene 1873. godine prilikom izgradnje svjetionika.

233. Nadvratnik s ornamentom i natpisom, Sv. Andrija, otok sv. Andrije, Dubrovnik

Autor / radionica: Nepoznat

Datacija; original: 11. st.; odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,17 m, š. 0,87 m

Inventarni broj: HZ-246

Smještaj originala: Dubrovački muzeji

Opis: Sadreni odljev fragmenta nadvratnika najstariji je izvor prema kojem se datira crkva i samostan. Ukrašen je u dvije zone, gornja šira ima bogati ornament dvoprute povijene lozice iz čijih završetaka izlaze trolisni i četverolatični cvjetovi te izdanci. U donjem užem epigrafskom polju je natpis: *(TEM)PORIB(US) P(ATRIS) BASILII Q(VOND)AM GR(E)GORII HVMILIS P(R)RIORI(S) (ANCTI) A(NDREE)*. U prijevodu: U vrijeme oca Bazilija pokojnog Grgura, poniznog priora svetog Andrije. Iz natpisa proizlazi da je ovdje prior a ne opat vodiosvu skrb o redovničkom životu u samostanu.

Literatura: Marasović, T., *Dalmatia praeromanica, ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji, sv. 4, korpus arhitekture južna Dalmacija, Bosna i Hercegovina, Crna Gora, Split, Zagreb, 2013., 279.-282.*

SLANO KOD DUBROVNIKA

RANOSREDNJOVJEKOVNA CRKVA U SLANOM

Crkva nepoznatog titulara nalazila se u naselju Slano istočno od Pelješca blizu sačuvane gotičko-renesansne franjevačke crkve sv. Jerolima. Izvorni izgled i tipska pripadnost crkve nisu poznati. Prema pronađenim i sačuvanim ostacima tranzene i kapitela, istraživači prema njihovom ukrasu zaključuju da je predromanička crkva sagrađena (ili pregrađena) u drugoj polovici 10. stoljeća.

234. Tranzena s ornamentom pletera, Slano kod Dubrovnika

Autor / radionica: Nepoznat

Datacija; original: 2/2 10 st., odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 1,41 m, š. 0,65 m, d. 0,15 m

Inventarni broj: HZ-766

Smještaj originala: in situ

Opis:

Tranzena ukrašena pleterom, naknadno je ugrađena u zvonik crkve sv. Jerolima u Slanom. Po sačuvanoj tranzeni poznat je i oblik prozorskog otvora, koji pri vrhu završava polukružnim lukom. Tranzenu prošupljuje jedanaest kružnih otvora ne jednake veličine, obrubljenih troprutom trakom. Polja među otvorima ukrašavaju rozete, zvijezde i trolisni ljiljani.

Literatura: Marasović, T. *Dalmatia praeromanica, ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji, sv. 4, korpus arhitekture južna Dalmacija, Bosna i Hercegovina, Crna Gora, Split, Zagreb, 2013., 67.-69.*

KOLOČEP

Koločep je najmanji i najistočniji u nizu naseljenih Elafitskih otoka, oblikovan dvama vapnenačkim grebenima koji čine njegovu osnovnu topografsku značajku. Dva otočna naselja smještena su uz dvije uvale: Donje Čelo na sjeverozapadu i Gornje Čelo na istoku.

SV. MIHAJLO DONJE ČELO, KOLOČEP

Sl. 162. Tlocrt crkve sv. Mihajla, Koločep (Ž. Peković)

Crkvu sv. Mihajla na Koločepu dala je u zadnjoj četvrtini 11. stoljeća sagraditi najvjerojatnije hrvatska kraljica Jelena. Prema idejnoj rekonstrukciji i interpretaciji Ž. Pekovića crkva je izvorno bila jednobrodna, trotravejna građevina s kupolicom iznad srednjeg traveja, s apsidnom polukalotom i s dvostrešnim krovom nad brodom i manjim krovom nad apsidom. Dio njene skulpture ugrađen je i upotrijebljen u crkvu sv. Nikole. Ostaci crkve zatrpani su početkom 20. stoljeća kad ih je prekrila cesta. Ta su dva lokaliteta vrlo su blizu i bila su povezana. Skulptura crkve sv. Mihajla je ranoromanička. Fragmenti ograde pronađeni su na različitim položajima na otoku: u župnoj crkvi u Donjem Čelu, na lokalitetima crkava sv. Mihajla, sv. Nikole, sv. Srđa i u ogradnome zidu kuće Jakova Besjedice u Gornjem Čelu. U Gliptoteci HAZU iz crkve sv. Mihajla nalaze se odljevi oltarne ograde.

Sl. 163. Prijedlog rekonstrukcije oltarne ograde u crkvi sv. Mihajla na Koločepu (preuzeto iz: R. Menalo, 2006., 74.)

235. Ploča s pleternim ornamentom i prizorima iz lova, Sv. Mihajlo, Donje Čelo, Koločep

Autor / radionica: Nepoznat

Datacija; original: 2/2 11. st.; odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 1 m, š. 0,61 m, d. 0,1 m

Inventarni broj: HZ-767

Opis: Istaknuti gornji pojas ukrašen je motivom s tri položene lire, a svaku čine dvije nasuprot postavljene savijene troprute trake s palmetom po sredini. Središnji ukras pluteja čini tropruta kružnica s dijagonalnim pletenicama, a dijagonale od dviju usporednih troprutih pletenica s uzlovima oblikuju i unutrašnji krug. Polja između vanjskog i središnjeg kruga ispunjavaju ljudski i životinjski likovi u sceni lova. Na vrhu je grifon, sa strane dječaci koji pušu u rog, a pri dnu pas koji lovi zeca. Donji ukrasni pojas pluteja čine palmete s vitičastim završecima pod dvoprutim arkadama.

Literatura:

Marasović, T., *Dalmatia praeromanica, ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji, sv. 4, korpus arhitekture južna Dalmacija, Bosna i Hercegovina, Crna Gora, Split, Zagreb, 2013., 250-257.*; Menalo, R., *Ranosrednjovjekovna skulptura*, Dubrovnik, 2006., 74.; Peković, Ž., Violić, D., Brajnov, D., „Oltarna ograda crkve sv. Mihajla s otoka Koločepa“, u: *Prostor: znanstveni časopis za arhitekturu i urbanizam*, Vol. 13 No. 1, 29., 2005., 1.-8.

236. Ulomak pluteja s pleterom i lisnatom ornamentikom, Sv. Mihajlo, Donje Čelo, Koločep

Autor / radionica: Nepoznat

Datacija; original: 11. st.; odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,56 m, š. 0,67 m, d. 0,06 m

Inventarni broj: HZ-780

Opis: Istaknuti gornji pojas ukrašen je motivom s tri uspravno postavljene lire. Središnji ukras čini motiv košarastog dna s vanjskom troprutom kružnicom s dijagonalnim pletenicama, unutrašnjim rombom i manjom središnjom kružnicom po sredini, koju oblikuje sjecište dviju troprutih dijagonalnih traka, unutar koje je rozeta. Prazne prostore unutar vanjske kružnice

ispunjavaju listovi bršljana, a izvan kružnice strukovi lišća. Odljev se sastoji samo od gornjeg dijela ploče pa nedostaje donja polovica s ukrasnom trakom koju čine palmete i vitice pod arkadama, kao na desnoj strani pluteja.

Literatura:

Marasović, T., *Dalmatia praeromanica, ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji, sv. 4, korpus arhitekture južna Dalmacija, Bosna i Hercegovina, Crna Gora*, Split, Zagreb, 2013., 250-257.; Menalo, R., *Ranosrednjovjekovna skulptura*, Dubrovnik, 2006., 74., Peković, Ž., Violić, D., Brajnov, D., „Oltarna ograda crkve sv. Mihajla s otoka Koločepa“, u: *Prostor: znanstveni časopis za arhitekturu i urbanizam*, Vol. 13 No. 1, 29., 2005., 1.-8.

237. Zabat s likom arhandela, Sv. Mihajlo, Donje Čelo, Koločep

Autor / radionica: Nepoznat

Datacija; original: kraj 11. st., odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,59 m, š. 0,56 m, d. 0,07 m

Inventarni broj: HZ-769

Opis: Zabat je pronađen prilikom arheoloških istraživanja u crkvi Sv. Srđa na Koločepu. Novim analizama i spoznajama rekonstruirana je oltarna ograda te je ustanovljeno da pripada predromaničkoj crkvi Sv. Mihovila. Stilskom analizom zabata i usporedbom s pojedinim primjerima iz srednjovjekovne Dalmacije I. Petricioli dokazao je da je zabat proizvod domaće kiparsko-klesarske radionice s kraja 11. stoljeća. Na zabatu je u središnjem polju reljefni lik arhanđela Mihovila u bizantskoj nošnji s uobičajenim atributima (štap u ruci, krila, aureola). Istaknuto polje s arkadicama dijeli središnju kompoziciju od vanjskog ruba s kukama. Uz donji polukružni luk teče natpis:SORORE (E)T REGINA Q(VAE) EDIFICA(VIT).....

Prema interpretaciji V. Delonge, natpis je u cjelini mogao glasiti: Molim sve vas koji ovo gledate da (izrečete iskrene molitve) za sestru i kraljicu, koja je sagradila (crkvu u čast svetoga Mihovila arkandela!)

Literatura: Marasović, T., *Dalmatia praeromanica, ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji, sv. 4, korpus arhitekture južna Dalmacija, Bosna i Hercegovina, Crna Gora, Split, Zagreb, 2013., 250-257.*; Menalo, R., *Ranosrednjovjekovna skulptura*, Dubrovnik, 2006., 74., Peković, Ž., Violić, D., Brajnov, D., „Oltarna ograda crkve sv. Mihajla s otoka Koločepa“, u: *Prostor: znanstveni časopis za arhitekturu i urbanizam*, Vol. 13 No. 1, 29., 2005., 1.-8.

SV. TROJSTVO, DONJE ČELO, KOLOČEP

238. Plutej s ornamentom pletera, Sv. Trojstvo, Donje Čelo, Koločep

Autor / radionica: Nepoznat

odljev: 20. st. (lijevano 1957. g.)

Sadreni odljev

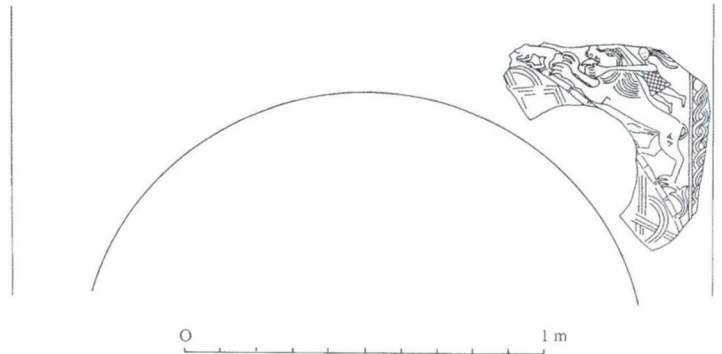
Dimenzije: v. 0,75 m, š. 0,66 m, d. 0,06 m

Inventarni broj: HZ-768

CRKVA SV. DUHA, KOMOLAC

U crkvi sv. Duha kao spolije ugrađeni su ulomci s pleternim ukrasom, koje je I. Žile atribuirao prvobitnoj crkvi, Sv. Mariji u Rožatu, stoga bi prema toj pretpostavci i crkvu trebalo datirati u početak 9. stoljeća. Izvorni izgled crkve nije poznat. Crkve su smještene na nasupotnim stranama brežuljka Rijeke dubrovačke.

239. Fragment ciborija, Sv. Duh, Komolac Rijeka dubrovačka (i grafička rekonstrukcija)

Autor / radionica: Nepoznat

Datacija; original: 9. st.; odljev: 20. st.

Sadreni odljev,

Dimenzije: v. 0,52 m, š. 0,73 m, d. 0,08 m

Inventarni broj: HZ- 770

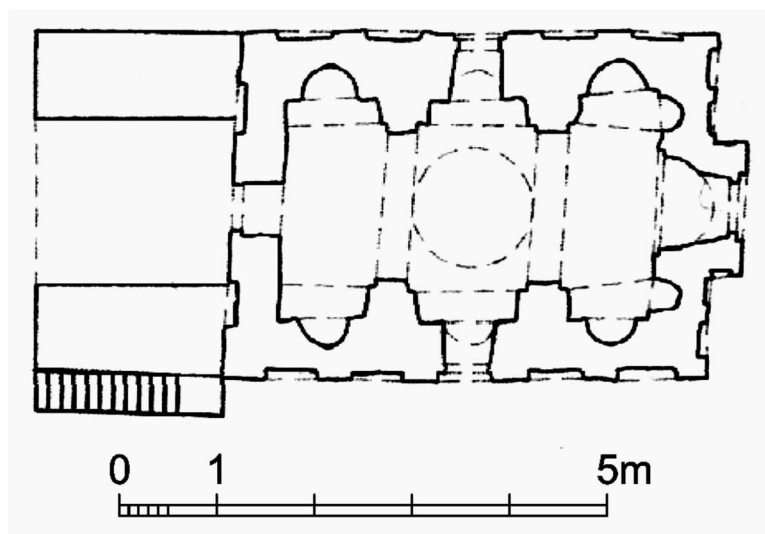
Porijeklo: Sv. Marija u Rožatu, Rijeka dubrovačka

Opis:

Sadreni odljev fragmenta stranice ciborija bočnog ruba koji je ukrašen troprutom pletenicom s okulusima. Donji luk koji prati polukružni otvor ispunjavaju isprepletene kružnice i dijagonalne trake. Glavno ukrasno polje čini kompozicija borbe (dobra i zla), gdje je predstavljen čovjek u kratkom haljetku s kosom koja vijori i s izrazito dugim rukama kojima hvata glavu lava. Na bedru lava zrcalno je ispisan natpis *lav*. Ispred pandži lava bježi manja životinja koja simbolizira dobro, a na fragmentu joj nedostaje glava. Natpis *lav* na reljefu J. Stošić smatra jednim od prvih epigrafičkih spomenika hrvatske latiničke pismenosti.

Literatura: Marasović, T., *Dalmatia praeromanica, ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji, sv. 4, korpus arhitekture južna Dalmacija, Bosna i Hercegovina, Crna Gora, Split, Zagreb, 2013.*, 250-257, Stošić, J., „Kada počinje hrvatska latinička pismenost“, u: *Telegram, N. S.*, 1., Zagreb, 1971.; Žile, I., „Predromanička skulptura s otoka Lokruma, Rožata i Komolca u Rijeci dubrovačkoj“, u: *Starohrvatska prosvjeta*, Vol. III No. 21, 1991. (1995.), 145-158.

STON
SV. MIHAJLO U STONU

Sl. 164. Pretpostavljeni izvorni tlocrt (prema Ž. Pekoviću), (preuzeto iz: Marasović: 2013., 31.)

Crkva sv. Mihajla nalazi se na vrhu uzvisine, koja je po njoj dobila ime (Brdo sv. Mihajla) unutar kasnoantičkog utvrđenja, pronađenog u donjim slojevima zida. Tipična posebnost stonske crkve je u masivnom zvoniku na zapadnom pročelju, koji je odraz karolinško-otonskih utjecaja u oblikovanju same građevine. Bila je u funkciji vladarske kapele i uz nju se nalazio utvrđeni dvor zahumskih knezova. Crkva je od vremena podizanja bila posvećena arhanđelu Mihovilu. U ranom srednjem vijeku prva je predromanička faza, tada se u 9. ili početkom 10. stoljeća podiže prva crkva sv. Mihajla, kojoj oblik nije do sada utvrđen. Druga faza ranosrednjovjekovne crkve datira se u drugu polovicu 11. stoljeća, u vrijeme kada je dukljanski kralj Mihajlo vladao Stonom (1077. – 1082.). Crkva je osim pojedinih dijelova (zvonika i kupole) ostala do danas sačuvana. Pravokutnog je tlocrta s dva pilona s unutrašnje strane bočnih zidova, koji međusobno spojeni, oblikuju sa svake strane tri pravokutne, lučno nadsvođene niše. Na svakom je pilonu i po jedna plica lezana, kojom je oblikovan dvostruki rub (i polukružni okvir) niše. Lezene su, također spojene pojasnicama s lezenama na suprotnom zidu, dijelile svodno polje u tri traveja. U prvom i trećem polju nalazi se križni bačvasti svod, a u srednjem nedostaje kupola, koju dokazuje i model crkve u ruci ktitora, naslikan na sačuvanoj fresci u unutrašnjosti. U Gliptoteci HAZU nalazi se odljev jednog prozorskog okvira apside druge faze.

240. Prozorski okvir s ornamentom pletera, Sv. Mihajlo, Ston

Autor / radionica: Nepoznat

Datacija; original: 2/2 11. st.; odljev: 20. st. (1957.g.)

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 1,54 m, š. 0,75 m, d. 0,23 m

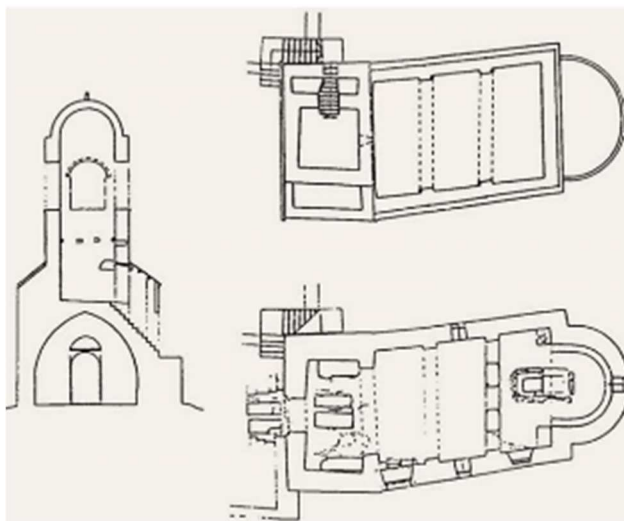
Inventarni broj: HZ-778

Smještaj originala: in situ (Sv. Mihajlo, Ston)

Opis: Sadreni odljev pozorskog otvora na apsidi, sastoji se od praga na koji se naslanjaju dva doprozornika spojena lukom. Prag je ukrašen središnjim motivom palmete, ispod koje iz dvije uvijene volute, izlaze na svaku stranu po jedna tropruta vitica, kojoj se jedan krak kružno uvija u viroviti motiv. Slobodni prostori između dva kruga ispunjeni su listićima koji se valutasto uvijaju, a u svakom krugu izveden je i po jedan rakovičasti motiv. Doprozornici i luk dekorirani su s vanjske i bočne strane troprutom viticom, kojoj se jedan krak uvija formirajući krugove spojene međusobno horizontalnom troprutom viticom. Slobodni prostori između rubne letvice i krugova ispunjeni su trokutićima. Prostori između luka natprozornika i ravne grede ispunjeni su s obje strane prikazom euharistije, tj. motivom dviju ptica koje piju iz kaleža.

Literatura: Jurković, M., „Prilog proučavanju pleterne skulpture na području poluotoka Pelješca“, u: *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, 13, 1983., 165-184.; Marasović, T., *Dalmatia praeromanica, ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji, sv. 4, korpus arhitekture južna Dalmacija, Bosna i Hercegovina, Crna Gora*, Split, Zagreb, 2013., 29.-39., Tomas, I., „Nova promišljanja o crkvi Sv. Mihajla u Stonu“, u: *Ars Adriatica*, 6/2016., 41-60, 41.

GOSPA OD LUŽINA U STONU

Sl. 165. Tlocrt i presjek crkve Gospe od Lužina u Stonu

Današnja se crkva Velike Gospe ili Gospe od Lužina nalazi na istoimenoj maloj uzvisini humcu Lužina, južno od Stona. Bila je i katedralna stonska crkva i sjedište pravoslavne episkopije. Prvobitni izgled predromaničke crkve nije poznat. Djelomično je poznat izgled njezine oltarne ograde koja je bila visokog tipa s trabeacijom. Ranije se kameni namještaj datirao u prvu polovicu 9. stoljeća ili sredine 10. i početak 11. stoljeća, a novija tumačenja Ž. Pekovića²¹⁸ vode do zaključka o kasnoj fazi pleternog ukrasa s početka 12. stoljeća. Crkva Gospe od Lužina je jednobrodna građevina s romaničkom polukružnom apsidom kojoj središnja os ima znatniji otklon u odnosu prema osi broda. Bočni su zidovi raščlanjeni sa po dva pilastra koji nose vitke pojasnice, pa se cjelina dijeli u tri dijela. Središnja os svakog dijela ima otklon prema osi nadsvođenoga zapadnog predvorja, nad kojim je izgrađen zvonik, ali mnogo kasnije od izvorne crkve. Brod je presvođen šiljatim gotičkim svodom.

²¹⁸ Ž., Peković, *Crkva Sv. Petra Velikoga, Dubrovačka predromanička katedrala i njezina skulptura*, Dubrovnik-Split, 2010., 215.

241. Plutej, Gospa od Lužina, Ston

Autor / radionica: Nepoznat

Datacija; original: 10./11. st.; odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,72 m, š. 0,1 m, d. 0,09 m

Inventarni broj: HZ-781

Opis: Sadreni odljev pluteja oltarne ograde, gotovo je u cjelini sačuvan, ukras čini dvanaest troprutih upletenih kružnica unutar kojih su osmerolisne rozete. Prazan prostor između ispunjavaju palmete.

Literatura: Marasović, T., *Dalmatia praeromanica, ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji, sv. 4, korpus arhitekture južna Dalmacija, Bosna i Hercegovina, Crna Gora, Split, Zagreb, 2013., 45.*

242. Plutej, Gospa od Lužina, Ston

Autor / radionica: Nepoznat

Datacija; original: 10./11. st.; odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,69 m, š. 0,9 m, d. 0,09 m

Inventarni broj: HZ-782

Opis: Plutej oltarne ograde sačuvan je u četiri spojena dijela. U pravilnom geometrijskom rasporedu ukras čini dvanaest savijutaka troprute lozice raščlanjene na završetcima trolisnim cvjetovima. Listovi su ubačeni i u sve druge prazne prostore.

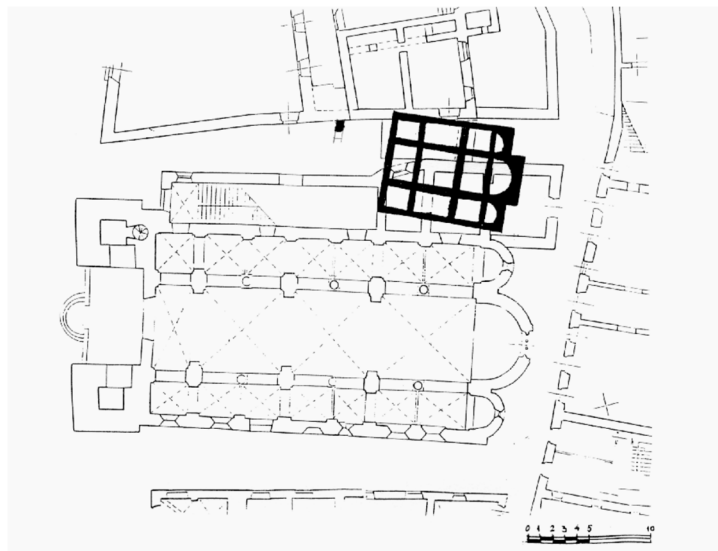
Literatura: Marasović, T., *Dalmatia praeromanica, ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji, sv. 4, korpus arhitekture južna Dalmacija, Bosna i Hercegovina, Crna Gora, Split, Zagreb, 2013.*, 45.

CRNA GORA

BOKA KOTORSKA, CRNA GORA

Predromanička i ranoromanička građa Crne Gore uključena je u ovaj katalog i prikaz skulpture, jer se nalazila na prostoru antičke i ranosrednjovjekovne Dalmacije. Dioklecijanovom podjelom Carstva 297. godine Boka Kotorska ulazi u sastav Dalmacije kao granična zona prema jugoistočnoj provinciji *Prevalis*. Rano kršćanstvo na tom prostoru dokazuju nalazi crkvene arhitekture i skulpture isto kao i povijesni dokumenti o Risanskoj biskupiji, koja je bila podređena salonitanskoj metropoliji. *Rhizinium* i *Acruvium (Decatera)* važni su gradovi ranobizantske uprave u Dalmaciji i prije dolaska Slavena.

SV. TRIPUN, PREDROMANIČKA MEMORIJA

Sl. 166. Položaj predromaničke memorije uz romaničku katedralu sv. Tripuna (prema J. Martinoviću)

Ostaci prvobitne predromaničke crkve pronađeni su uz sjeveroistočni segment zida romaničke katedrale sv. Tripuna, iskopavanjem ispod poda sakristije i u ulici između Katedrale i Biskupije. Na temelju sadržaja natpisa na gredi oltarne ograde, crkva sv. Tripuna točno se datira datumom 13. siječnja 809. godine.

Nalazi ranoromaničkih ulomaka kamenog namještaja, koji se datiraju u kraj 11. stoljeća upućuju na pretpostavku o pregradnjama u crkvi. Prvobitna crkva još je uvijek postojala u 12. stoljeću prilikom gradnje romaničke katedrale sv. Tripuna, koja je respektirala njezine ostatke. Izvorni izgled smatra se da je tip *quincunxa* s konstrukcijskom osnovom od četiriju stupova koji nose uzdužni i poprečni bačvasti svod. Nad središnjom četvrtastom osnovom dizala se kupola, koja je izvana bila kockastog oblika pokrivena četverostrešnim krovom. U unutrašnjosti crkve nalazio se kameni namještaj iz različitih faza gradnje.

Ciborij u katedrali dugo je u interesu istraživača, a jedna njegova poznata i potpuno sačuvana strana potaknula je različita tumačenja ukrasa i vremena izrade. Neki istraživači (J. Martinović) smještaju ga u 11. stoljeće, dok N. Jakšić, P. Vežić i raniji autori datiraju ga u 9. stoljeće u doba bizantskog cara Nikifora (802. – 811.) prema samom natpisu u kojem se još spominju lokalni sveci Andrija, Petar i Lovro. Ciborij je srodan i drugim primjerima iz početka 9. stoljeća poput onih iz Ulcinja ili Dubrovnika. Smatra se da je ciborij najprije bio smješten u prvobitnoj katedrali sv. Marije od rijeke, a potom je dospio u memoriju sv. Tripuna. Ciborij je bio četverostran, a jedna stranica koja je bila uzidana u zgradu Biskupije, sasvim je otučena. U potpunosti je sačuvana samo jedna strana ciborija koja se nalazi u odljevu u Gliptoteci HAZU (HZ-777).

243. Arkada ciborija, katedrala sv. Tripuna, Kotor

Autor / radionica: Nepoznat

Datacija; original: 9. st., odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,97 m, š. 1,29 m

Inventarni broj: HZ-777

Opis: Sadreni odljev arkade začelne strane ciborija tzv. *lavlja arkada*. Na istaknutom pojasu na vrhu ispod arkadica teče natpis: ANDREE S/an/C/t/I AD HONOREM SOCIORVMQ/ ue/ MAIOREM +

Ukras ispod natpisa na ukošenom polju čini motiv kimationa s ovulima. Ukrasno polje pod arkadicama uokviruje tropruta pletenica, koja se spušta i na bočne strane. Ukrasno polje luka i preostalog trokutnog polja ukrašeno je isprepletenim troprutim kružnicama i rombovima na luku, s križem u središtu i dva stilizirana lava u kutovima (označena i slovima *LEO*). Cijela je arkada savršeno simetrična što se vidi po natpisu *LEO* koji je uklesan u trup životinje s desne strane dok se identično samo zrcalno pojavljuje na lijevoj strani. Iz tog je razvidno da je klesar koristio predložak dvostrano.

Literatura: Marasović, T., *Dalmatia praeromanica, ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji, sv. 4, korpus arhitekture južna Dalmacija, Bosna i Hercegovina, Crna Gora, Split, Zagreb, 2013., 380.- 396.*

Oltarna ograda

Oltarna ograda najstarije predromaničke memorije na prostoru kotorske katedrale, odnosno Andreacijeve crkve, pripadala je visokom tipu *cancelluma*, s tri zabata koji su nadvisivali tri ulaza u prezbiterij. Dijelovi ranosrednjovjekovne oltarne ograde upotrijebljeni su i u novoj, srednjovjekovnoj katedrali sv. Tripuna čija je gradnja zaočeta u 12. stoljeću. U originalu su sačuvani ostaci pluteja i trabeacije, a u Gliptoteci HAZU nalazi se odljev pluteja (kat. br. 244)

Sl. 167. Rekonstrukcija prve faze oltarne ograde (prema Z. Čubrović), crveno je označen dio koji se u odljevu nalazi u Gliptoteci HAZU

244. Plutej s pleternom i lisnatom ornamentikom, Katedrala sv. Tripuna, Kotor

Autor / radionica: Klesarska radionica iz doba kotorskog biskupa Ivana

Datacija; original: 9. st., odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,91 m, š. 1,7 m, d. 0,11 m

Inventarni broj: HZ-775

smještj originala: depo katedrale sv. Tripuna, Kotor

Opis:

Plutej je ukrašen u lijevom dijelu troprutim kružnicama, u sredini kojih su biljni motivi, a u desnom su dijelu dvije arkade koje ukviruju po jedan križ ispunjen dvoprutim pleterom. Bočno od križeva u donjem su dijelu ljljanove stabljike, a u gornjem rozete. To je motiv rajskog vrta,

koji dominira u tom razdoblju, na oltarnim ogradama katedrala istočnog Jadrana. Na gornjoj su plohi tragovi stupića trabeacije. Po dužini donjeg ruba ploče teče natpis, koji je naknadno uklesan i različito datiran od 9. do 11. stoljeća.

Literatura:

Jakšić, N., *Klesarstvo u službi evangelizacije*, Split 2015., 83., Marasović, T., *Dalmatia praeromanica, ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji, sv. 4, korpus arhitekture južna Dalmacija, Bosna i Hercegovina, Crna Gora, Split-Zagreb, 2013.*, 380.- 396., isti, „Klesarska radionica iz doba kotorskog biskupa Ivana - doprinos formiranju predromaničke umjetnosti na jugoistočnom Jadranu“, u: *Istorijski zapisi*, 89., 2016., 3/4; 87-118., 103.

245. Ulomak pluteja s paunovima, Katedrala sv. Tripuna, Kotor

Autor / radionica: predromanička klesarska radionica u južnoj Dalmaciji

Datacija; original: 9. st., odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,3 m, š. 0,81 m

Inventarni broj: HZ-779

Opis:

Sadreni odljev ploče na kojoj je sačuvan samo gornji dio ukrasa obrubljen pri vrhu jednoprutom lozicom. Na lijevoj strani u većem dijelu sačuvana je kompozicija dvaju paunova koji se napajaju iz euharistijskog kaleža. U donjem pojasu obrubljena je cik-cak linijom. Na desnom polju je biljni ukras kojem je sačuvan gornji dio.

Literatura:

Marasović, T., *Dalmatia praeromanica, ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji, sv. 4, korpus arhitekture južna Dalmacija, Bosna i Hercegovina, Crna Gora, Split, Zagreb, 2013.*, 380.- 396.

246. Kamenica za krštenje, Katedrala sv. Tripuna, Kotor

Autor / radionica: predromanička klesarska radionica u južnoj Dalmaciji

Datacija; original: 9. st., odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,74 m, š. 0,95 m, d. 1,17 m

Inventarni broj: HZ-774

Opis: Kameni sanduk ima dvije susjedne stranice ukrašene, a dvije neukrašene, pa se smatra da se u prvobitnoj funkciji nalazio u samom kutu neke prostorije. Pojedini autori²¹⁹ zbog toga osporavaju da je bila u funkciji krstionice. Na široj strani plitkoreljefni ukras čine dva simetrična pauna, koji se napajaju iz euharistijskog kaleža ispunjenog troprutom pletenicom i cvjetnom čašicom. Prazan prostor u gornjim uglovima ispunjavaju višelatične rozete.

Literatura: Marasović, T., *Dalmatia praeromanica, ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji, sv. 4, korpus arhitekture južna Dalmacija, Bosna i Hercegovina, Crna Gora, Split, Zagreb, 2013.*, 389.

247. Fragment arhitrava s natpisom, Katedrala sv. Tripuna, Kotor

²¹⁹ I. Pušić, „Preromanska dekorativna plastika u Kotoru“, u: *Zbornik radova iz nauke kulture i umjetnosti*, Boka 3, Herceg Novi, 1971., 39-51., 49.

Autor / radionica: Klesarska radionica iz doba kotorskog biskupa Ivana

Datacija: original: 9. st., odljev: 20. st.

Lijeivano na terenu 1957.g.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,19 m, š. 0,29 m, d. 0,06 m

Inventarni broj: HZ-784

Smještaj originala: svetište katedrale Sv. Tripuna, Kotor

Opis: Sadreni odljev arhitrava čiji je lijevi dio natpisa otkriven prilikom austrougarske restauracije katedrale 1897-1907. godine. Njegova povezanost s kultom svetoga Tripuna potvrđena je spomenom datuma 13. siječnja kojim je datirana i poznata Andreacijeva povelja. Iako nije u sadri odliven krajnji desni dio mramornog arhitrava zajedno predstavljaju datacijsku formulu. Datira se prema čitanju J. Kovačevića u 809. ili prema novijoj interpretaciji M. Lončara, u 805. godinu:

...die i?]AN(uarii) XIII, TE(m)PORIB(us) D(omi)N(i) IOH(anis) EP(i)

S(copi), P(er) I(n)D(ictionem) XIII, A(nno) NA(tivi)TA(tis) CONSTI(tutoris)

MV(n)DI, [d(e)i f?]I(lii?), δ(?)CCCV.

U prijevodu: (...dana?) 13. siječnja, u vrijeme gospodina Ivana biskupa, 13. indikcije, godine od rođenja Stvoritelja svijeta, (Božjeg sina?), 805.

Iz natpisa se saznaje da je biskup Ivan stolovao u Kotoru početkom 9. stoljeća, kada su u taj grad donesene relikvije svetoga Tripuna.

Literatura: Zornija, M., „Klesarska radionica iz doba kotorskog biskupa Ivana - doprinos formiranju predromaničke umjetnosti na jugoistočnom Jadranu“, u: *Istorijski zapisi*, 89,2016., 3/4; 87-118., 90., 91.

248. Fragment grede s pleterom, katedrala Sv. Tripuna, Kotor

Autor / radionica: Klesarska radionica iz vremena biskupa Ivana

Datacija: original: posljednja četvrtina 8. – početak 9. st.; odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,15 m, š. 0,51 m, d. 0,07 m

Inventarni broj: HZ-788

Smještaj originala: katedrala Sv. Tripuna

Okolnosti nalaza: pronađen prilikom austrougarske obnove Katedrale 1897.-1907. g.

Opis:

Sadreni odljev grede, najvjerojatnije gornjeg vijenca pluteja. Prednja strana uokvirena je glatkim rubnim trakama i ispunjena geometrijskim prepletom dvoprutih učvorenih kružnica s isprepletenim dijagonalnim trakama. Dijagonalne trake na lijevoj strani izvedene su od dvoprute, a na desnoj strani od troprute trake. Takve nepravilnosti zapažaju se na još nekolicini reljefa u Boki s istim motivom koje se pripisuju *Klesarskoj radionici iz doba biskupa Ivana*. (Zornija: 2014, 218.) Ulomak je interpretiran kao dio prvotne opreme u memoriji Sv. Tripuna.

Literatura:

Zornija, M., *Ranosrednjovjekovna skulptura na tlu Boke Kotorske*, doktorski rad, Zagreb, 2014., 218., kat. A. 1a. 07.

249. Fragment reljefa s apostolima, Katedrala sv. Tripuna, Kotor

Autor / radionica: Nepoznat

Datacija; original: sredina ili druga polovina 11. stoljeća, odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,27 m, š. 0,25 m, d. 0,07 m

Inventarni broj: HZ-776

Smještaj originala: izguljeno

Porijeklo: katedralni kompleks sv. Tripuna

Opis:

Sadreni odljev ploče neidentificirane funkcije, na kojem su u plitkom reljefu prikazana dva apostola strogo frontalno u gesti blagoslova s tri podignuta prsta desne ruke. Lijevom liku nedostaje desni dio tijela, a desnome lijeva ruka. Smješteni su ispod arkade ukrašene motivom

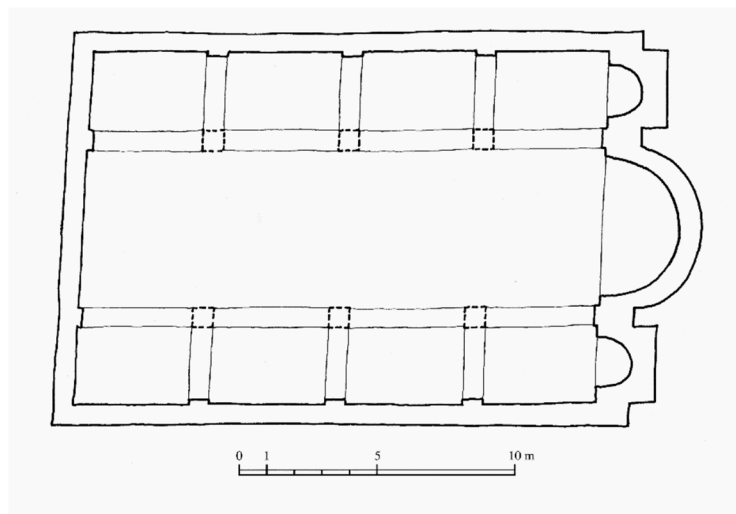
tordiranog užeta. Likovi su odjeveni u duge stilizirane haljine preko kojih je prebačen palij s urezanim križićima. Stilizacija je prisutna i u oblikovanju glava s aureolom, s naglašenim bademastim očima, uskim nosom i kratkom bradom. Desni apostol drži u lijevoj ruci pločicu s imenom *IAC / OBVS*, koja ga predstavlja kao sv. Jakova. Po likovnoj obradi reljef se morfološki povezuje uz zadarsko-splitsku stilsku grupu ranoromaničke skulpture oko sredine 11. stoljeća. M. Zornija (2014., 482.) ističe analogiju s prikazom iz Sv. Mihajla u Stonu iz 11. stoljeća.

Literatura:

Pušić, I.: *Preromanička arhitektura i skulptura Boke Kotorske*, magistarski rad, Filozofski fakultet u Zadru, 1978., 66.; Pušić, I.: *Preromanička umjetnost na tlu Crne Gore*, Podgorica, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, 2006., 47, sl. 4.;

Zornija, M., *Ranosrednjovjekovna skulptura na tlu Boke Kotorske*, doktorski rad, Zagreb, 2014., 482., kat. D. 1a. 06.

SV. MIHAJLO NA PREVLACI KOD TIVTA

Sl. 168. Tlocrtna rekonstrukcija bazilike sv. Mihajla na Prevlaci kod Tivta (V. Korać)

Opatijska crkva sv. Mihajla na Prevlaci u novije doba naziva se samostanom sv. Arhanđela Mihajla. Utvrđeno je nekoliko različitih slojeva gradnje. Bazilika je veća trobrodna građevina s tri polukružne apside, od kojih su bočne izvana pravokutne. U sjeveroistočnom kutu crkve, ne prelazeći vanjske obrise bazilike, dograđena je manja jednobrodna kapelica s polukružnom apsidom na istoku. Trobrodna bazilika bila je presvođena vjerojatno bačvastim svodovima. Uz tu gradnju u literaturi povezuje se druga faza oltarne ograde, kojoj je poznat jedan od pluteja u izvornim dimenzijama, koji se nalazi u Gliptoteci HAZU u odljevu.

250. Plutej s reljefom lava i ornamentom pletera, Sv. Mihajlo na Prevlaci, Boka Kotorska

Autor / radionica: predromanička klesarska radionica u južnoj Dalmaciji

Datacija; original: 9. st., odljev: 20. st.

Lijevano na terenu 1957.g.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,995 m, š. 0,735 m, d. 0,095 m

Inventarni broj: HZ-773

Opis: Plutej je pronađen u obližnjoj crkvi sv. Trojice, sačuvan gotovo u cjelini, pokazuje izvorne dimenzije tog dijela liturgijskog namještaja. Gornji i bočni rubovi su istaknuti, u gornjem pojasu ukras čine tri troprute arkadice koje uokviruju po jednu rozetu iznad ljiljana, a sam gornji rub čini cik-cak traka. Na bočnim stranama tropruta je lozica sa srcolikim lišćem i s križem na vrhu. Srednje polje ispunjavaju dvije troprute kružnice isprepletene čvorovima; unutar gornje je stilizirani lav, a u donjoj rozeta i četiri struka ljiljana. U kružnici gdje je lav zrcalno su ispisana slova VAL. Plutej se različito interpretira i datira, N. Jakšić ga prema morfološkim i stilskim karakteristikama ubraja u djela predromaničke klesarske radionice u južnoj Dalmaciji, iz 9. stoljeća.

Literatura: Jakšić, N., „Predromanički reljefi 9. stoljeća iz Kotora“, u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, Vol. 38 No. 1, 1999., 129.-150.

251. Fragment s pleterom, Prevlaka, Boka Kotorska

Autor / radionica: Nepoznat

Datacija: odljev: 20. st.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,25 m, š. 0,25 m, d. 0,08 m

Inventarni broj: HZ-789

Opis: Fragment ornamentiran troprutim pleterom međusobno učvorenih kružnica.

Literatura: Marasović, T., *Dalmatia praeromanica, ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji, sv. 4, korpus arhitekture južna Dalmacija, Bosna i Hercegovina, Crna Gora, Split, Zagreb, 2013., 411.*

252. Fragment s pleterom, Kotor

Autor / radionica: Nepoznat

Datacija: original: 9. - 10. stoljeće odljev: 20. st.

Lijeivano na terenu 1957.g.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,3 m, š. 0,38 m, d. 0,04 m

Inventarni broj: HZ-786

Smještaj originala: Lapidarij „Muzeja Kotor“ u crkvi Sv. Mihajla u Kotoru

Porijeklo: predromanička crkva na mjestu Sv. Luke u Škaljarima (?)

Opis:

Sadreni odljev fragmenta pluteja koji je u gornjem pojasu ornamentiran troprutim kružnicama koje presjecaju dvije dijagonalne troprute trake. U donjem dijelu su kvadratne kasete uokvirene dvoprutom pletenicom. U kasetama je najvjerojatnije bio geometrijski motiv Salomonovog čvora, a prema M. Zorniji ovaj se motiv u predromaničkoj plastici Boke ovdje javlja po prvi puta.

Literatura: Pušić, I., Preromanska dekorativna plastika u Kotoru, *Boka*, 3, 1971., 39-52, 43., sl. 7.; Zornija, M., *Ranosrednjovjekovna skulptura na tlu Boke Kotorske*, doktorski rad, Zagreb, 2014., 482., kat. D. 1a. 06.

253. Fragment s pletenom, Kotor

Autor / radionica: Nepoznat

odljev: 20. st.

Lijeivano na terenu 1957.g.

Sadreni odljev

Dimenzije: v. 0,15 m, š. 0,18 m, d. 0,04 m

Inventarni broj: HZ-787

Literatura: nije pulicirano

10. POPIS LITERATURE

- Abramić, Mihovil. Quelques reliefs d'origine ou d'influence Byzantine en Dalmatie, u: *L' art byzantin chez les Slaves*, (ur.) Théodore Ouspensky, vol. 2, Paris, 1932., 317-331.
- Amelung, Walter, „Kolossalstatue einer Göttin aus Ariccia“, u: *Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts* 37., 1922
- Anderson, Jaanika, *Reception of Ancient Art: the Cast Collections of the University of Tartu Art Museum in the Historical, Ideological and Academic Context of Europe (1803–1918)*, Tartu, University of Tartu Press, 2015.
- Antički portret u Jugoslaviji*, (ur.) Jevta Jevtović, katalog izložbe, Novi Sad, Forum, 1987.
- Arčabić, Goran, Manufaktura i industrija uz potok Medveščak, u: *Potok u srcu Zagreba: uz potok Medveščak- od izvora do ušća*, Zagreb, Muzej grada Zagreba, 2005., 65-72.
- Arčabić, Goran, *Projekt Zagrebačka industrijska baština: povijest, stanje, perspektive*, u: *Info*, Zagreb, Muzej grada Zagreba, 2010., 3-5.
- Barada, Miho, Branimir, u: *Hrvatska enciklopedija III*, Zagreb, 1942.
- Basić, Ivan, Prilozi proučavanju crkve Svetog Mateja u Splitu, u: *Ars Adriatica*, Zadar, 1, 2011, 67-96.
- Basić, Ivan, Jurković, Miljenko, Prilog opusu Splitske klesarske radionice kasnog VIII. stoljeća, u: *Starohrvatska prosvjeta*, Split, Vol. III, No. 38, 2011., 149-185.
- Basić, Ivan, Venerabilis presul Iohannes: historijski Ivan Ravenjanin i začetci crkvene organizacije u Splitu u VII. stoljeću, u: *Povijesni prilozi*, Vol. 24, No. 29, 2005., 7-28.
- Bauer, Antun, *Gipsoteka: zbirka grčke plastike*, Zagreb, 1949., tipkopsis
- Bauer, Antun, Pedesetgodisnjica zbirke sadrenih odljeva antičke plastike, u: *Alma mater croatica: Glasnik hrvatskog sveučilišnog društva*, Zagreb, god. VI, 1942/43.
- Bauer, Antun, *Gipsoteka 1937.-1947.*, izdano kao rukopis, Zagreb, arhiv Gliptoteke HAZU, 1948.
- Beard, Mary "Casts and Cast-offs: The Origins of the Museum of Classical Archaeology," *Proceedings of the Cambridge Philological Society* 1993, 1–29; *Guidebook to the Cast Gallery, Museum of Classical Archaeology in The University of Cambridge* (Cambridge 1995).
- Beard, Mary, Henderson, John, *Classical art from Greece to Rome*, Oxford University Press, 2001.
- Bekavac, Silvija, „Silvan u Saloni“, u: *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku*, Vol. 104 No. 1, 2011., 151-166.

- Bengtson, H. *Griechische Geschichte: Von den Anfängen bis in die römische Kaiserzeit*, München, 2009.
- Benjamin, Walter, Umjetničko djelo u razdoblju tehničke reprodukcije, u: *Život umjetnosti*, 78/79, Zagreb, 2006., 22–32.
- Bieber, Margarete, „The Portraits of Alexander the Great“, u: *Proceedings of the American Philosophical Society*, Philadelphia, vol. 93., No. 5., 1949., 373. – 427.
- Bilić, Tomislav, Zagrebačka zbirka sadrenih odljeva antičke skulpture, u: *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, Vol. 41, 1, 2008., 439-456.
- Boardman, John, *Greek Art*, London, Thames & Hudson Ltd, 2012.
- Boardman, John, *Greek Sculpture. The Classical Period*, London, Thames and Hudson, 1985.
- Bognár, Zsófia, Rózsavölgyi, Andrea, The Collection of Medieval and Renaissance Plaster Casts of the Budapest Museum of Fine Arts, u: *Hungarian Review*, Budimpešta, 2016., vol. VII., br. 2., 93.-107.
- Borbein, Adolf H. Zur Geschichte der Wertschätzung und Verwendung von Gipsabgüssen antiker Skulpturen (insbesondere in Deutschland und in Berlin), u: *Les moulages de sculptures antiques et l'histoire de l'archéologie. Actes du colloque international Paris, 1997*, (ur.) Henri Lavagne, François Queyrel, Ženeva, 2000., 29–43.
- Boehring, C., Lehrsammlungen von Gipsabgüssen im 18. Jahrhundert am Beispiel der Gottinger Universitätsammlung, u: *Antikensammlungen im 18. Jahrhundert*, (ur.) H. Beck, P. C. Bol, W. Prinz, H. von Steuben, Berlin, 1981.
- Born, Pamela, The Canon is Cast: Plaster Casts in American Museum and University Collections; u: *Bulletin of the Art Libraries Society of North*, vol. 21, 2002., 8.
- Bregovac Pisk, Marina, Gotić, Kristian, *Iso Kršnjavi, veliki utemeljitelj, ministar europskog duha*, katalog izložbe, Zagreb, Hrvatski povijesni muzej, 2012.
- Brucciani, Domenico, et al., Catalogue of casts for schools: Approved by the Science and Art Department (1889), Kessinger Publishing, 2008.
- Brunn, Heinrich, Denkschrift über die Gründung eines Museums von Gipsabgüssen klassischer Bildwerke in München (1867), u: Heinrich Brunn's, *Kleine Schriften III*, G.B. Teubner, Leipzig i Berlin, 1906., 235–243.
- Brunn, Heinrich, Arndt, Paul, *Griechische und römische Porträts*, München, 1891.
- Brunet, François J. Talley, Jessica, Exhibiting the West at the Paris Exposition of 1867: Towards a New American Aesthetic Identity?, u: *Transatlantica*, 2, 2017., <http://journals.openedition.org/transatlantica/11280> (Pristup: 22. 7. 2020.)

- Brunšmid, Josip, „Kameni spomenici Hrvatskog narodnog muzeja u Zagrebu“, u: *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, Zagreb, 1904. – 1911., 38-39.
- Brunšmid, Josip, „Colonia Aelia Mursa“, u: *VAMZ*, Vol. 4 No.1, Zagreb, 1900., 21 -42.
- Burić, Tonči, „Jedna splitska ranoromanička radionica iz treće četvrtine 11. stoljeća“, u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, Vol. 32, No. 1, 1992., 207-219.
- Burić, Tonči, Predromanička skulptura iz crkve Sv. Spasa u Cetini, u: *Starohrvatska prosvjeta*, Split, III/22,1995., 91-116.
- Burić, Tonči, Posljednji salonitanski klesari, u: *Disputationes salonitanae IV*, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, Split, 85, 1993., 177-189.
- Burić, Tonči, „Crkvina u Šopotu kod Benkovca“, u: *Benkovački ljetopis*, Zadar, god. II, br. 2, 1994., 45-50.
- Burić, Tonči, Ranosrednjovjekovna skulptura s Kapitula kod Knina, u: *Starohrvatska prosvjeta*, Split, 18, 1990., 91-117.
- Burić, Tonči, Predromanička skulptura u Trogiru, u: *Starohrvatska prosvjeta*, Split, Vol. III, No. 12, 1982., 127-160.
- Burić, Tonči, „Kameni namještaj bazilike u Žažviću“, u: *Starohrvatska prosvjeta*, 15, 1985., 165-181.
- Buschor, Ernst, *Medusa Rondanini*, Stuttgart, Kohlhammer, 1958.
- Bužančić, Radoslav, Srednjovjekovne geminae na otoku u Solinu, u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, Split, Vol. 37, No. 1(1998), 57-95.
- Bužančić, Radoslav, Nova saznanja o gradnji crkve sv. Martina u svjetlu urbanističkog razvoja jugozapadnog dijela glavnog gradskog trga Trogira, magistarski rad, Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 1996.
- Bužančić, Radoslav, Predromanička pregradnja crkve Sv. Martina u Trogiru, u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, Split, Vol. 35, No. 1, 1995., 241-251.
- Cain, Hans-Ulrich; Kader Ingeborg (ur.), *Dionysos. Die Locken lang, ein halbes Weib?*, katalog izložbe, Museum für Abgüsse klassischer Bildwerke, Munchen, 1997.
- Caley, Earle Radcliffe, Richards, John, Chatterton, Francis, *Theophrastus on Stones*, Columbus, Ohio, The Ohio State University Press, 1956.
- Cambi, Nenad, *Kiparstvo rimske Dalmacije*, Split, Književni krug Split, 2005.
- Cambi, Nenad, *Antika*, Zagreb, Naklada Ljevak, 2002.
- Cambi, N., „Bilješke uz reljef Epone iz Koprna“, u: *VAMZ*, 2002.,
- Cambi, Nenad, *Imago animi - antički portret u Hrvatskoj*, Split, Književni krug Split, 2000.

- Cambi, Nenad; Kolega Marija. *Antički portret u Dalmaciji i Istri*, Zadar, Arheološki muzej Zadar, 1990.
- Cambi, Nenad, „Enonska Venera Anzotika“, u: *Diadora*, 8, 1980., 273-278.
- Cambi, Nenad, *Atički sarkofazi u Dalmaciji*, Split, Književni krug Split, 1988.
- Cambi, N., „Personifikacije godišnjih doba na spomenicima Salone“, u: *VHAD LXII*, 1960. (1967.)
- Choremi-Spetsieri, Alkistis, *The Sculptures of the Parthenon: Acropolis, British Museum, Louvre*, Athens, Ephesus Publishing, 2004.
- Chvála, Josip, Nove srednje škole u Zagrebu, u: *Viesti društva inženira i arhitekata u Hrvatskoj i Slavoniji*, godina XV., 1, 1896.
- Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu: monografija*, (ur.) Stjepan Damjanović, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1998.
- Cuzin, Jean-Pierre et al., *D'après l'antique: Paris, musée du Louvre, 16 octobre 2000-15 janvier 2001*, katalog izložbe, Pariz, Réunion des musées nationaux, 2000.
- Dacos, Nicole, Le Pâris d'Euphranor, u: *Bulletin de correspondance hellénique*. Vol. 85, 1961., 371-399.
- D'après l'antique*, Jean Pierre Cuzin, Jean-René Gaborit, (ur.), Réunion des musées nationaux, Pariz, 2000.
- Degmedžić, Ivica, „Sadržaj antiknih kamenih spomenika nađenih u Zagrebu i okolici“, u: *Iz starog i novog Zagreba 1*, (ur.) Franjo Buntak, Zagreb, Muzej grada Zagreba, 1957., 91-117.
- Delonga, Vedrana, Burić, Tonči, „Crkvina - Šopot kod Benkovca“, u: *Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva*, 19/1, Zagreb, 1987.
- Delonga, Vedrana, „Dobrotvorni križ nebeskog Boga“, u: *Starohrvatska prosvjeta*, Vol. III, No. 36, 2009., 125-161.
- Delonga, Vedrana, *Latinski epigrafički spomenici u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj*, Split, 1996.
- Dennison, Walter, New Head of the So-Called Scipio Type: An Attempt at Its Identification, *American Journal of Archaeology*, Vol. 9, No. 1, 1905., 11.- 43
- Despot, Miroslava, *Industrija Zagreba u drugoj polovici XIX. stoljeća: prilog privrednoj povijesti Zagreba u XIX. stoljeću*, u: *Iz starog i novog Zagreba*, knj. 5., Zagreb, Muzej grada Zagreba, 1957., 165-176.
- Disalvo, Lauren: Plaster Cast Collections from the 1904 Louisiana Purchase Exposition in Context: Examining Culturally Determined Significance through Environment and

- Time (<https://journals.lib.unb.ca/index.php/mcr/article/view/20454/23617> (Pristup: 10. svibnja 2019.)
- Dobronić, Lelja, Zgrade i pogoni nekih zagrebačkih tvornica devetnaestog stoljeća u očima suvremenika, u: *Iz starog i novog Zagreba*, knj. 4, Zagreb, Muzej grada Zagreba, 1974., 225-240.
- Domanig, Andrea, Rainald Franz, Gipsmodell und Fotografie im Dienste der Kunstgeschichte 1850-1900., Wissenschaftliches Kabinett, Beč, 2011.
- Draper, James David, Two Bronze Busts after François Girardon, u: *Metropolitan Museum Journal*, New York, The Metropolitan Museum of Art, Vol. 46, No. 1., 2011.
- Duplančić, Arsen, „Arhivsko-bibliografski podaci o nekim splitskim spomenicima iz Arheološkog muzeja“, u: *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku*, Vol. 100, No. 1, 2007., 171-220.
- Dyson, Stephen L., *In Pursuit of Ancient Pasts: A History of Classical Archaeology in the Nineteenth and Twentieth Century*, New Haven – London, Yale University Press, 2006.
- E. E. Kleiner, Diana, *Roman Sculpture*, New Haven – London, Yale University Press, 1993.
- Eitelberg, R., *Mittelalterlichen Kunstdenkmaler Dalmatiens*, Beč, 1884. *Encyclopaedia of the Ancient World*, Brill's New Pauly, (ur.) Schneider, H., Christine F. Salazar (et al.), vol. 13, Leiden - Boston, Brill, 2008., 132-144.
- Fernie, Eric, *Art History and its Methods: A Critical Anthology*, London – New York, Phaidon Press, 2003.
- Fisković, Igor, *Reljef kralja Petra Krešimira IV.*, Split, 2002.
- Fisković, Igor, „Kasnosrednjovjekovne crkvice otoka Korčule“, u: *Starohrvatska prosvjeta*, Vol. III, No. 14, 1984., 238-239.
- Frederiksen, Rune, Plaster Casts in Antiquity, u: *Plaster Casts: Making, Collecting and Displaying from Classical Antiquity to the Present*, u: *Transformationen der Antike*, (ur.) Rune Frederiksen, Eckart Marchand, De Gruyter, vol. 18, 2010., 13.-34.
- Frederiksen, R.; Smith, R. R. R., *The Cast Gallery of the Ashmolean Museum. Catalogue of plaster casts of Greek and Roman sculpture*, Oxford, The Ashmolean Museum, 2011.
- Gabričević, Branimir, *Studije i članci o religijama i kultovima antičkog svijeta*, Split, Književni krug Split, 1987.
- Galjer, Jasna, Industrijska arhitektura u Hrvatskoj u drugoj polovini 19. stoljeća, u: *Historicizam u Hrvatskoj*, (ur.) Vladimir Maleković, sv.1, Zagreb, Muzej za umjetnost i obrt, 2000., 139-148.

- Getaldić, Magdalena, „Izidor Kršnjavi - inicijator zbirke sadrenih odljeva antičke skulpture i Gyps-Museuma“, u: *Iso Kršnjavi – veliki utemeljitelj: zbornik radova znanstvenog skupa*, (ur.) Ivana Mance, Zlatko Matijević, Zagreb, Institut za povijest umjetnosti - Hrvatski institut za povijest, 2015., 182-198.
- Getaldić, Magdalena, Povijest Gliptoteke Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, u: *Kroatologija : časopis za hrvatsku kulturu*, Zagreb, Vol. 9, No. 1-2, 2018., 43- 67.
- Gerber, August, *Reproduktionen Klassischer Bildwerke aus der Kunstanstalt August Gerber*, Köln, 1910.
- Giuliani, Luca, Zerströte, wiederverwendete und konservierte Antike – Rom auf dem Weg zur Museumsstadt, u: *Erinnerungsorte der Antike: die römische Welt*, (ur.) Elke Stein-Hölkeskamp,; Karl- Joachim Hölkeskamp, München, C. H. Beck, 2006., 677-700.
- Girardi Jurkić, Vesna, *Duhovna kultura antičke Istre*, Zagreb, Školska knjiga, 2005.
- Giunio, A. Kornelija, „Religion and myth on monuments from Zadar and surroundings“, u: *Akti međunarodnog kolokvija o problemima rimskog provincijalnog umjetničkog stvaralaštva*, (ur.) Mirjana Sanader, Ante Rendić Miočević, Zagreb, 2005.
- Godin, Frederik Theodoor Johannes, *Antiquity in plaster: production, reception and destruction of plaster copies from the Athenian Agora to Felix Meritis in Amsterdam*, doktorska disertacija, Amsterdam, Faculty of Humanities, Universiteit van Amsterdam, 2009.
- Gorenc, Marcel, *Antikna skulptura u Hrvatskoj*, Zagreb, Državno izdavačko poduzeće Hrvatske, 1952.
- Goss, Vladimir Petar, „The Three – Header from Vaćani“, u: *Starohrvatska prosvjeta*, Split, 36, 2009., 35-54.; Stipčević, A., *Iliri, povijest, život, kultura*, Zagreb, 1989.
- Gunjača, S., Jelovina, D., Grčević, M., *Starohrvatska baština*, Zagreb, Grafički zavod Hrvatske, 1976.
- Gunjača, Stjepan, Ostaci starohrvatske crkve Sv. Cecilije na Stupovima u Biskupiji kod Knina, u: *Starohrvatska prosvjeta*, Vol. III, No. 5, Split, 1956., 65-127.
- Gunjača, Stjepan, Četvrta starohrvatska crkva u Biskupiji kod Knina i groblje oko nje, u: *Starohrvatska prosvjeta*, Vol. III, No. 2, Split, 1952., 57-79.
- Gunjača, Stjepan, Tiniensa archeologica-historica-topografica I, u: *Starohrvatska prosvjeta*, Split, Vol. III, No. 6, 1958., 105-164.
- Gunjača, Stipe, Srednjovjekovni Dolac kod Novigrada, u: *Starohrvatska prosvjeta*, Vol. III, No. 8-9, 1963., 7-66.

- Gvozdanović, Vladimir, [Vladimir Peter Goss], *Starohrvatska arhitektura*, Zagreb, Izdavačka djelatnost Saveza arhitekata Hrvatske, 1969.
- Habetzeder, Julia, „The impact of restoration The example of the dancing satyr in the Uffizi“, u: *Opuscula Annual of the Swedish Institutes at Athens and Rome* 5, 2012., 133.-163.
- Hamiaux, Marianne, *Les sculptures grecques, I*, Pariz, Réunion des musées nationaux, 2001.
- Hansen, Maria Fabricius, *The Eloquence of Appropriation: Prologomena to an Understanding of Spolia in Early Christian Rome*, Rome, “L’Erma” di Bretschneider, 2003.
- Harrison, Evelyn B., Alkamenes' Sculptures for the Hephaisteion: Part I, the Cult Statues, u: *American Journal of Archaeology*, Vol. 81, No. 2, 1977.
- Haskell, Francis, Penny, Nicholas, *Taste and the Antique: The Lure of Classical Sculpture 1500–1900.*, New Haven – London, Yale University Press, 2006.
- Haskell, Francis, Penny, Nicholas, *Taste and the Antique: The Lure of Classical Sculpture 1500-1900*, New Haven – London, Yale University Press, 1981.
- Haskell, Francis, *History and its Images: Art and the Interpretation of the Past*, New Haven – London Yale University Press, 1993.
- Havelock, Christine Mitchell, *The Aphrodite of Knidos and Her Successors, A Historical Review of the female Nude in Greek Art*, University of Michigan, 1995.
- Helbig, Wolfgang, *Führer durch die öffentlichen Sammlungen klassischer Altertümer in Rome*, 4. ed., Tübingen, 1963-1972.
- Hilje, Emil, *Toponimija otoka Pašmana*, Zadar, 2006.
- Hilje, Emil, Kiparstvo zadarske nadbiskupije od XII. do XVI. stoljeća, u: *Umjetnička baština zadarske nadbiskupije: Kiparstvo 1*, (ur.) Nikola Jakšić, Emil Hilje, Zadar, Zadarska nadbiskupija, 2008.
- Hrust, Nikolina, *Zbirka kopija fresaka i starih majstora u zagrebačkoj Gliptoteci HAZU*, u: *Informatica museologica*, vol. 34., br. 1-2, Zagreb, 2003., 61-65.
- Ideal, forma, simbol. Povijesnoumjetničke teorije Winckelmannna, Wölfflina i Warburga, Milan Pelc (prir.), Institut za povijest umjetnosti, Zagreb, 1995.
- Iveljić, Iskra, *Uloga zagrebačke privredne elite u modernizaciji Hrvatske (1860.-1883.)*, doktorska disertacija, Zagreb, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 1997.
- Jakšić, Nikola, *Klesarstvo u službi evangelizacije: studije iz predromaničke skulpture na Jadranu*, Split, Književni krug – Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, 2015.
- Jakšić, Nikola, „U selu Uzdojlu kod Knina nije bilo izgrađene crkve u vrijeme kneza Muncimira“, u: *Starohrvatska prosvjeta*, III. serija, sv. 40, 2013., 135-153.

- Jakšić, Nikola, „Varvarina praeromanica“, u: *Studia Varvarina I*, (ur.) M. Jurković, B. Kuntić Makvić, Zagreb – Motovun, Sveučilište u Zagrebu - Međunarodni istraživački centar za kasnu antiku i srednji vijek, 2009., 11- 41.
- Jakšić, Nikola, „Romanička klesarska radionica iz Knina“, u: *Peristil*, 24, 1981., 27-33
- Jakšić, Nikola, Biskupija kraj Knina, Crkvina, Hrvati i Karolinzi, katalog, Split, 2000.
- Jakšić, Nikola, Klesarska radionica iz vremena kneza Branimira, u: *Starohrvatska prosvjeta*, Split, Vol. III, No. 22, 1995., 141-150.
- Tisuću godina hrvatske skulpture*, (ur.) Igor Fisković, katalog izložbe, Zagreb, Muzejsko galerijski centar, 1991.
- Jakšić, Nikola, Zabati oltarne pregrade iz Crkvine u Biskupiji kod Knina, u: *Prilozi povijesti umjetnosti Dalmacije*, Split, Vol. 21, No. 1, 1980., 97-110.
- Jakšić, Nikola, Majstor koljanskog pluteja, u: *Izdanja HAD-a*, 8, 1980., 243-253.
- Jelić, Luka, Spomenici grada Nina, u: *Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva*, N.S., IV, 1902., 104.
- Jeličić, Jasna, Narteks u ranokršćanskoj arhitekturi na području istočnog Jadrana, u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 23, 1983., 5-39.
- Jeličić Radonić, Jasna, Ta katechoumena Crkve sv. Trojice (sv. Donat) u Zadru, u: *Diadora : glasilo Arheološkog muzeja u Zadru*, 14, Zadar, 1992., 345-355.
- Jeličić Radonić, Jasna, Dioklecijan i salonitanska Urbs orientalis, u: *Dioklecijan, tetrahija i Dioklecijanova palača o 1700. obljetnici postojanja*, (ur.) Nenad Cambi, Split, 2009, 307-322.
- Jeličić Radonić, Jasna, Dioklecijan i salonitanska Urbs orientalis, *Dioklecijan, tetrahija i Dioklecijanova palača o 1700. obljetnici postojanja*, (ur.) Nenad Cambi, Split: Književni krug Split, 2009., 307-322.
- Jeličić Radonić, Jasna, *Urbanizam i arhitektura rimske Dalmacije*, Split, Filozofski fakultet Sveučilište u Splitu, 2014.
- Jeličić Radonić, Jasna; Torlak, Ana, Sculptures of the Imperial Cult in Salona, u: *Akten des 15. Internationalen Kolloquiums zum Provinzialrömischen Kunstschaffen, Der Stifter und sein Monument Gesellschaft – Ikonographie – Chronologie*, (ur.) Barbara Porod, Peter Scherrer, Graz: Dravski tisk d.o.o., 2019., 192-198.
- Jeličić Radonić, Jasna, Votivni darovi iz salonitanskih hramova, u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 43., 2016. , 5-27.

- Jeličić Radonić, Jasna, Dvggve's Salona in the Light of New Research, u: *Ejnar Dyggve: Creating Crossroads, International conference*, (ur.) Joško Belamarić, Slavko Kačunko, Zagreb, Institut za povijest umjetnosti, 2013., 14-17.
- Jeličić Radonić, Jasna, Salona u svjetlu novih arheoloških istraživanja, u: *Illyrica antiqua 2 - in honorem Duje Rendić-Miočević*, (ur.) Dino Demicheli, Zagreb: Odsjek za arheologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Muzej grada Šibenika, Arheološki muzej u Zagrebu, 2013., 22-23
- Jeličić Radonić, Jasna, Venus Victrix in the Salona Urbs Orientalis, u: *XI Coloquio internacional de Arte romano provincial „Roma y las provincias: modelo y difusión“*, Roma, 2011., 305-311
- Jeličić Radonić, Jasna, Genre Sculpture in Salona, u: *Les ateliers de sculpture régionaux : techniques, styles et iconographie. Actes du Xe colloque international sur l'art provincial romain, Aix-en-Provence et Arles, 21-23 mai 2007*, (ur.) Vassiliki Gaggadis-Robin, Antoine Hermary, Michel Redde, Claude Sintès, Arles: Musée départemental Arles antique, Centre Camille Jullian, 2009., 219-226
- Jeličić Radonić, Jasna, Tragovi carskoga kulta u Saloni, u: *Znakovi i riječi - Signa et litterae II: Zbornik projekta "Mythos - cultus - imagines deorum"*, (ur.)Tomas, Helena, FF press, 2008., 83-104.
- Jeličić-Radonić, Jasna, Sedlar, Ana, Topografija antičke Salone (I) Salonitanska Urbs vetus, u: *Tusculum*, 2, 2009., 7-32.
- Jeličić Radonić, Jasna, Pereža, Darko, Topografija antičke Salone (II), Istraživači Salone u XIX. stoljeću, u: *Tusculum: Časopis za solinske teme*, 3, 2010., 1, 167-203.
- Jeličić Radonić, Jasna, Sedlar, Ana, Topografija antičke Salone (III) Salonitanska Urbs occidentalis, u: *Tusculum: Časopis za solinske teme*, 4, 2011., 1; 67-86.
- Jelovina, Dušan, Ranosrednjovjekovni položaj Crkvena u Gornjim Koljanima kod Vrlike, u: *Izdanja HAD-a*, 8(1980), Split, 227-243.
- Jenkins, Ian, *Archeologists & Aesthetes in the Sculpture Galleries of the British Museum 1800-1939*, London, 1992.
- Jenkins, Ian, *The Parthenon Frieze*, London, British Museum Press, 1994.
- Jenkins, Ian, *The Parthenon Sculptures in the British Museum*, London, British Museum Press, 2007.
- Jones, Mark, *Fake? The Art of Deception*, katalog izložbe, British Museum , London, 1990.
- Jones-Roccas, Linda, The Kanephoros and her festival mantle, u: *American Journal of Archaeology*, 99(1995), 654-659.

- Schau mir in die Augen, das antike Porträt*; (ur.) Friederike Fless, Katja Moede, Klaus Stemmer, katalog izložbe, Abguss-Sammlung Antiker Plastiken der Freien Universität Berlin, 2006-2007.
- Jooss, Birgit, Zwischen Antikenstudium und Meisterklasse: der Unterrichtsalltag an der Münchner Kunstakademie im 19. Jahrhundert, u: *Ateny nad Izarq: malarstwo monachijskie ; studia i szkice*, (ur.) Eliza Ptaszynska, Suwałki, 2012., 23-45.
- Josipović, Ivan, Nova zapažanja o trabeaciji oltarne ograde iz Šopota kod Benkovca, u: *Starohrvatska prosvjeta*, Vol. III., No. 42, 2015., 133-144.
- Josipović, Ivan, *Predromanički reljefi na teritoriju Sklavinije Hrvatske između Zrmanje i Krke do kraja 9. stoljeća*, doktorska disertacija, Zagreb, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2013.
- Josipović, Ivan, Radionica plutejâ zadarske katedrale, u: *Ars Adriatica*, 4, 2014., 43-62.
- Josipović, Ivan, Predromanički reljef s prikazom konjanika-kopljonoše iz Novigrada, u: *Novigrad nekad i sad*, (ur.) Slobodan Kaštela, Zadar, Sveučilište u Zadru, 2016., 294-301.
- Josipović, Ivan, Biogradska predromanička skulptura, u: *Ars Adriatica*, 7, 2017., 65-82.
- Josipović, Ivan, „Prilog Trogirskoj klesarskoj radionici“, u: *Ars Adriatica*, 1, 2011., 97-109.
- Josipović, Ivan, Pridraga u zaleđu Zadra, Split, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, 2018.
- Jurčević, Ante, Usporedba skulpture i arhitekture s lokaliteta Crkvina u Gornjim Koljanima i Crkvina u Biskupiji kod Knina, u: *Starohrvatska prosvjeta*, Vol. III, No. 36, 2009., 55-84.
- Jurčević, Ante, *Arhitektura i skulptura s lokaliteta Crkvina u Biskupiji kod Knina*, doktorski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2016.
- Jurjević, M., Čondić, N., *Cvijina gradina: tragom zaboravljene prošlosti*, katalog izložbe, Zadar, Arheološki muzej u Zadru, 2014.,
- Jurković, Miljenko, Skulpture s prikazom Bogorodice u Dalmaciji 11. stoljeća u okviru političkog programa reformirane crkve, u: *Starohrvatska prosvjeta*, Vol. III, No. 25, 1998., 63-80.
- Karaman, Ljubo, *Iz kolijevke hrvatske prošlosti: historijsko-umjetničke crtice o starohrvatskim spomenicima*, Zagreb, Matica hrvatska, 1930.
- Karaman, Ljubo, „Starohrvatska umjetnost u Bosni i Hercegovini“, u: *Poviest Bosne i Hercegovine*, Nova tiskara Vrčec i dr., Sarajevo, 1942.
- Karaman, Ljubo, O vremenu krstionice kneza Višeslava, u: *Peristil*, 3, 1960., 107-109.
- Kähler, Heinz, *Die Augustusstatue von Primaporta*, Verlag M. Dumont, Cologne, 1959.

- Kiderlen, Moritz, *Die Sammlung der Gipsabgüsse von Anton Raphael Mengs in Dresden*, München, 2006.
- Kirigin, Branko, *Grčko-helenistička zbirka u stalnom postavu Arheološkog muzeja u Splitu*, Split, Arheološki muzej u Splitu, 2008.
- Knežević, Snješka, *Zagreb u središtu*, Zagreb, Barbat, 2003.
- Kolega, Marija, *Aenona stambena arhitektura*, Zadar, Sveučilište u Zadru, 2019.,
- Kolega, Marija, *Aenona - stambena arhitektura*, Zadar, Sveučilište u Zadru, 2019.
- Kolega, Marija, Ranokršćanski sloj arhitekture u Nadžupnom kompleksu Sv. Asela u Ninu, u: *Ars Adriatica*, 4, 2014., 15-28.
- Kolega, Marija, Nalazište Ploče - prilog poznavanju liburnske Enone, u: *Diadora: glasilo Arheološkog muzeja u Zadru*, 26/27, 2013., 277-331.
- Kolega, Marija, Pravci urbanih komunikacija u antičkoj Enoni, u: *Histria antiqua : časopis Međunarodnog istraživačkog centra za arheologiju*, 17, 2009., 123-132.
- Kolega, Marija, Nin - Sv. Duh, u: *Hrvatski arheološki godišnjak*, 2, 2006., 310-312.
- Kolega, Marija, Nin - nastavak sustavnih iskopavanja na lokalitetu Banovac, u: *Obavijesti - Hrvatsko arheološko društvo*. 37, 2005., 1, 90-97.
- Kolega, Marija, Vodič: Arheološki muzej Zadar, Zadar, Muzej ninskih starina, 2004.
- Kolega, Marija, Nin - Nadžupni kompleks Sv. Anselma (Asela). Istraživanja godine 2001.. u: *Obavijesti - Hrvatsko arheološko društvo*, 34, 2002., 2; 73-78.
- Kolega, Marija, Nin - arheološka istraživanja ispred župne crkve Sv. Asela (Anselma), u: *Obavijesti - Hrvatsko arheološko društvo*, 33, 2001., 2; 91-95.
- Kolega, Marija, Damnatio memoriae u rimskoj portretnoj umjetnosti: Domicijan / Nerva u Ninu, u: *Diadora : glasilo Arheološkog muzeja u Zadru*, Zadar, 14, 1999., 59-82.
- Kolega, Marija, Nin-zaštitna istraživanja u sklopu župne crkve Sv. Asela.u: *Obavijesti - Hrvatsko arheološko društvo*. 28, 1996., 3; 43-48.
- Kolega, Marija, Rimski portretna plastika iz zbirke Danieli u Arheološkom muzeju u Zadru, Zadar: Arheološki muzej Zadar, 1989.
- Kovačić, Vanja, *Koludrice na zidinama grada: Benediktinski samostan sv. Nikole u Trogiru*, Split, Književni krug Split, 2019.
- Kovačić, Vanja, „Tragurij“, u: *Antički Grci na tlu Hrvatske*, (ur.) Jasminka Poklečki Stošić, katalog izložbe, Zagreb, Galerija Klovićevi dvori, 2010.
- Kovačević, V., *Blago antičke Boke*, Tivat, Centar za kulturu Tivat, 2007.
- Krauskopf, Ingrid, Der Schild der Parthenos und der Typus der Medusa Rondanini – Tarent, Orvieto und Athen, u: *Kunst und Kultur der Magna Graecia: Ihr Verhältnis zum*

- Mutterland und zum italischen Umfeld*, (ur.) Ellen Schwinzer, Stephan Steingraber, Symposium des Deutschen Archäologen-Verbands. Mönchengladbach 8. – 10. 1. 1988. (= *Schriften des Deutschen Archäologen Verbandes*. Band 11), Tübingen, Deutscher Archäologen-Verband, 1990., 22-34.
- Kraševac, Irena, Legalne kopije: zbirke odljeva antičke skulpture, u: *Anali galerije Antuna Augustinčića: Simpozij Original u skulpturi: zbornik radova*, (ur. Božidar Pejković), god. XXVIII-XXXIX, 28-29(2008-2009), Klanjec, GAA, 2010., 195-208.
- Kraševac, Irena, Petra Vugrinec, Darija Alujević, Daniel Rafaelić. Alegorija i arkadija: antički motivi u umjetnosti hrvatske moderne, katalog izložbe, Galerija Klovićevi dvori, Zagreb, 2013., 9.
- Kraševac, Irena, Antički žanr u umjetnosti 19. stoljeća, u: *Alegorija i arkadija: antički motivi u umjetnosti hrvatske moderne*, (ur.) Petra Vugrinec, katalog izložbe, Galerija Klovićevi dvori, Zagreb, 2013., 9-15.
- Kreem, Tiina-Mall, Suhtekolmnurk: originaalid – koopiad – valandid 19. sajandi skulptuurikogus, u: *Meistriteoste lummus: Koopia Eestis 19. sajandil = The Magic of Masterpieces: Coping in Estonia in the 19th Century*, (ur.) Tiina-Mall Kreem; Mai Levin; Anne Lõugas, Tallinn, Kadrioru Kunstimuuseum, 2005., 32–47.
- Kršnjavi, Iso, *Zapisci: iza kulisa hrvatske politike*, (prir.) Ivan Krtalić, Zagreb, Mladost, 1986.
- Kršnjavi, Isidor, Kako da nam se domovina obogati, u: *Vienac: list zabavi i pouci*, 21(1874).
- Kukoč, Sineva, „Histarska plastika u kontekstu umjetnosti jadranskog područja od 7. do 5. st. pr.n.e.“, u: *Radovi Filozofskog fakulteta, razdio povijesnih znanosti* 26, br. 13, 1987.
- Kultermann, Udo, *Povijest povijesti umjetnosti. Put jedne znanosti*, Zagreb, 2002.
- Kuntić-Makvić, B., „H ΕΙΚΩΝ Η ΚΑΛΗ“, u: *Archaeologia Adriatica*, Vol. 2, No.1, 2009., 335-34.
- Kurtz, Donna, *The Reception of Classical Art in Britain: An Oxford story of plaster casts from the Antique*, Oxford, Archaeopress. (Studies in the History of Collections). 2000.
- Landwehr, Christa, *Die Antiken Gipsabgüsse aus Baiae: griechische Bronzestatuen in Abgüssen römischer Zeit*, Berlin, Gebr. Mann Verlag. (Archäologische Forschungen; Bd. 14), 1985.
- Landwehr, Christa, The Baiae Cast and the Uniqueness of Roman Copies, u: *Transformationen der Antike: Plaster Casts: Making, Collecting and Displaying from Classical Antiquity to the Present*, (ur.) Frederiksen, Rune; Marchand, Eckart, De Gruyter, vol.18, 2010., 13-33.

- Laude nitens multa, Zbornik radova s kolokvija u povodu 900. obljetnice Vekenegina epitafa*, (ur.) P. Vežić, I. Josipović, Zadar, Sveučilište u Zadru, 2018.
- Lawrence, Arnold Walter, *Classical Sculpture*, London, Jonathan Cape, 1928.
- Lebendiger Gips – 150 Jahre Museum für Abgüsse Klassischer Bildwerke, Museum für Abgüsse Klassischer Bildwerke München, Andrea Schmölder Veit, Nele Schröder Griebel (ur.), München, 2019.
- Jirsak, Libuše, Izidor Kršnjavi und die Wiener Schule der Kunstgeschichte, Matica hrvatska, Zagreb, 2008.
- Liebl, H., Wilberg, W., „Iskopavanja u Aseriji“, u: *ASSERIA*, 4, 2006., 203-246.; Cambi, N., *Antika*, Zagreb, Naklada Ljevak, 2002., 88-89.
- Lochman, Thomas, Der Internationale Verband zur Bewahrung und Förderung von Abgüssen (IVFBA/AICPM): Von einem alten Wunsch zu neuen Zielen, u: *Archäologische Universitätsmuseen und -sammlungen im Spannungsfeld vor Forschung, Lehre und Öffentlichkeit*, (ur.) F. M. Müller, Wien - Berlin, Lit Verlag, (Archäologie: Forschung und Wissenschaft. Vol. 4), 2013., 607-619.
- Mach, Edmund Von, *Greek Sculpture and its spirit and its principles*, New York, Parkstone International, 2012.
- Mach, Edmund Von, *Greek Sculpture: Its Spirit and Its Principles (Temporis)*, New York, Parkstone Press, 2006.
- Malone, Peter , The Gherardis Castmakers in Paris and Rome, *In Situ, Revue des patrimoines*, Ministère de la culture, Pariz, 28, 2016. (Pristup: 20.8.2020) <http://journals.openedition.org/insitu/12712>)
- Mansuelli, Guido Achille, *Galleria degli Uffizi. Le sculture I*, Rim, 1958.
- Marasović, Tomislav, *Dalmatia praeromanica, ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji, sv. 4, korpus arhitekture južna Dalmacija, Bosna i Hercegovina, Crna Gora*, Split- Zagreb, 2013.
- Marasović, Tomislav, *Dalmatia praeromanica: ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji: korpus arhitekture srednja Dalmacija*, sv. 3, Split – Zagreb, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika – Arhitektonski fakultet Sveučilišta, 2011.
- Marasović, Tomislav, *Dalmatia Praeromanica: ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji: 2. Korpus arhitekture Kvarner i sjeverna Dalmacija*, Split-Zagreb, 2009.
- Marasović, Tomislav, *Dalmatia praeromanica ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji 1.*, Split-Zagreb, 2008.

- Marasović, Tomislav, O južnom portalu splitske katedrale, u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, Vol. 32, No. 1, 1992, 165-179.
- Marasović, Jerko, Samostan sv. Klare u Dioklecijanovoj palači u Splitu, u: *Kačić: zbornik Franjevačke provincije Presvetoga Otkupitelja*, Split, 26, 1994., 347-351.
- Martin, Thomas, „Der Zeus von Otricoli: Ein «vergessener» Klassiker“, u: *Antike Welt*, No. 3, 2016.
- Marun, fra Lujo, Ruševine crkve sv. Luke u Uzdolju kod Knina s pisanom uspomenom hrv. kneza Mutimira, u: *Starohrvatska prosvjeta*, vol. I, 3-4, 1927., 272-315.
- Marun, fra Lujo, „Starohrvatska bazilika u selu Zažviću u bibrirskoj županiji“, u: *Starohrvatska prosvjeta*, Knin, 11/2, 1896.
- Maruševski, Olga, *Iso Kršnjavi kao graditelj: izgradnja i obnova obrazovnih, kulturnih i umjetničkih objekata u Hrvatskoj*, Zagreb, Institut za povijest umjetnosti, 2009.
- Maruševski, Olga, Školski forum Ise Kršnjavoga, u: *Studije muzeja Mimara*, 8, 1992.
- Maruševski, Olga, Iso Kršnjavi ili Kako da nam se domovina obogati?, u: *Kaj: časopis za književnost, umjetnost i kulturu* 33, 5, 2000., 47-72.
- Matijaško, Martina, Gipsani odljevi antičkih umjetničkih djela smješteni u prostorijama Filozofskog fakulteta u Zagrebu, u: *Muzeologija*, 46, 2009., 37-135.
- Matijević Sokol, Mirjana, „Natpis kneza Muncimira u kontekstu ranosrednjovjekovne epigrafije“, u: *Zbornik o Luji Marunu: zbornik radova sa Znanstvenog skupa o fra Luji Marunu u povodu 150. obljetnice rođenja (1857. – 2007.)*, Skradin - Knin, 7. – 8. prosinca 2007., (ur.) Željko Tomičić, Ante Uglešić, 2009., 149-158.
- Matijević Sokol, Mirjana, Krsni zdenac Hrvata: paleografsko-epigrafska raščlamba natpisa s krstionice kneza Višeslava, u: *Croatica Christiana Periodica*, Zagreb, Vol. 31, No. 59, 2007., 1-31.
- Mažuran Subotić, Vesna, Dr. Antun Bauer kao osnivač Gipsoteke u Zagrebu, u: *Muzeologija*, 31, 1994., 82-86.
- Meine-Schawe, Monika. Abgüsse griechischer Bildwerke in der Münchener Kunstakademie. U: *Isar/Athen. Griechische Künstler in München: Deutsche Künstler in Griechenland*, (ur.) Christian Fuhrmeister, Birgit Jooss. München: ZIKG, Sv. XX, 2008., 37–51.
- Menalo, Romana, *Ranosrednjovjekovna skulptura*, Dubrovnik, 2006.
- Mendonça, Ricardo, Plaster Cast Workshops. Their Importance for the Emergence of an International Network for the Exchange of Reproductions of art, u: *Casting. Ein analoger Weg ins Zeitalter der Digitalisierung?*, Universitätsbibliothek Heidelberg, Staatliche Museen zu Berlin – Preußischer, Berlin, 2016., 96.-106.

- Mensch, Peter van, Obilježja izložbi, u: *Informatica museologica*, Vol. 34, No. 3-4, 2005., 6-12.
- Mihalić, Veljko, Privatne zbirke darovane gradu Zagrebu i njihova uloga u kulturnom razvoju grada, u: *Muzeologija* 45, 2009., 1-267.
- Mikić, Vesna, *Gliptoteka i moguća restrukturiranja utilitarnih objekata 19. stoljeća za potrebe slobodnog vremena*, magistarski rad, Zagreb, Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 1991.
- Milinović, Dino, *Nova post vetera coepit: ikonografija prve kršćanske umjetnosti*, Zagreb, Filozofski fakultet u Zagrebu – Hrvatska sveučilišna naklada, 2016.
- Milošević, Ante, „Il bassorilievo alomedievale del cavaliere di Žrnovnica in Dalmazia“, u: *Godišnjak Akademije nauka i umjetnosti BH*, knj. XXXVII, 2008., 181-217.
- Milošević, Ante, Crkva Sv. Marije, mauzolej i dvori hrvatskih vladara u Biskupiji kraj Knina: kulturno-povijesni vodič, Split, 2002.
- Milošević, Ante, Prva ranosrednjovjekovna skulptura iz crkve Sv. Marte u Bijaćima, u: *Starohrvatska prosvjeta*, Vol. III, No. 26, 1999., 237-263.
- Milošević, Ante, „Dvori hrvatskih vladara na Crkvini u Biskupiji kraj Knina“, u: *Zbornik Tomislava Marasovića*, Split, 2002.
- Mladin, Josip, *Umjetnički spomenici prahistorijskog Nezakcija*, Pula, Arheološki muzej Istre Pula, 1966.
- Montani, Miroslav, *Antička skulptura (Grčka)*, (ur.) akademik Antun Augustinčić, Zagreb, Institut za likovne umjetnosti Jugoslavenske akademije znanosti umjetnosti, 1958.
- Moltesen, Mette, Zahle, Jan, Carl Jacobsen's Ideas for Exhibiting Sculpture in Public: in Parks, in the First and Second *Glyptotek* and in the *Royal Cast Collection* in Copenhagen, u: *Gipsabgüsse und antike Skulpturen: Präsentation und Kontext*, (ur.) Charlotte Schreiter, Berlin, Reimer, 2012., 201-248.
- Muzej sadrenih otisaka u Zagrebu, u: *Viestnik Hrvatskoga arheološkoga društva: Nove serije godina I.*, 1895.
- Neer, Richard, *The Emergence of the Classical Style in Greek Sculpture*, University Of Chicago Press, 2010.
- Nekić, Nevenka, *Život i rad dr-a Antuna Bauera*, Đakovo, Karitativni fond UPT Ne živi čovjek samo o kruhu, 1994.
- Neils, Jenifer, „Reconfiguring the Gods on the Parthenon Frieze“, u.: *The Art Bulletin*, Vol. 81, No. 1, 1999., 6-20.

- Nikoloska, Aleksandra, The Word of Dionysos on monuments from the Republic of Macedonia, u: *Cult and votive monuments in Roman provinces, proceedings of the 13th International Colloquium o Roman Provincial Art, Bucharest-Alba Iulia-Constanta, 27 th of May-3rd of June 2013. within the frame of Corpus Signorum Imperii Romani*, (ur.) Cristina-Georgeta Alexandrescu, Cluj-Napoca: Mega, 2015.
- Ohly, Dieter, *The Munich Glyptothek: Greek and roman Sculpture*, München, Verlag C.H. Beck, München, 1974.
- Paladino, Zrinka, Zaštita zagrebačke industrijske baštine izradbom konzervatorskih elaborata Gradskoga zavoda za zaštitu spomenika kulture i prirode u Zagrebu, u: *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, 33/34, 2009/2010., 147-172.
- Pantermales, Dimitrios, *Untersuchungen zu den klassischen Strategenköpfen*, Freiburg, 1969.
- Paul, Carole, The Grand Tour and Princely Collections in Rome, u: *The First Modern Museum: The Birth of an Institution in 18th and Early 19th Century Europe*, (ur.) Carole Paul, Los Angeles, The J. Paul Getty Museum, 2012., 1-17.
- Paškvan, Fedora, *Vodič kroz historijsku zbirku Gliptoteke*, Zagreb, JAZU, 1955.
- Payne, Emma Comparative 3D scanning of historical Casts. The Parthenon Casts at the British Museum, u: *Casting.Ein analoger Weg ins Zeitalter der Digitalisierung?*, Universitätsbibliothek Heidelberg, Staatliche Museen zu Berlin – Preußischer, Berlin, 2016., 213 – 220.
- Payne, Ema, Casting a new Canon: Collecting and treating casts of Greek and Roman sculpture, 1850-1939., *Cambridge Classical Journal*, 2019., 113-149.
- Pejaković, Mladen, *Broj iz svjetlosti: starohrvatska crkvice Svetog Križa u Ninu*, Zagreb, Nakladni zavod Matice hrvatske, 1978.
- Peković, Željko, „Crkva sv. Stjepana u Pustijerni“, u: *Zbornik Željka Rapanića, Minuscula in honorem Željko Rapanić*, Zagreb – Motovun- Split, 2012, 341. – 346.
- Peković, Željko, *Crkva Sv. Petra Velikoga, Dubrovačka predromanička katedrala i njezina skulptura*, Dubrovnik-Split, 2010.
- Peković, Željko, „Crkva Sv. Nikole na Prijekom“, u: *Starohrvatska prosvjeta*, 21/1991., 1995., 159-170.
- Peković, Ž., Violić, D., Brajnov, D., „Oltarna ograda crkve sv. Mihajla s otoka Koločepa“, u: *Prostor: znanstveni časopis za arhitekturu i urbanizam*, Vol. 13 No. 1, 29., 2005.,1.-8.
- Petricioli, Ivo, Ciborij katedrale hrvatskog biskupa u Ninu, u: *Peristil*, Vol. 38, No. 1, 1995., 23-26.

- Petricioli, Ivo, Crkva sv. Lovre u Zadru, u: *Starohrvatska prosvjeta*, Vol. III, No. 17, 1987., 53-73.
- Petricioli, Ivo, *Katedrala sv. Stošije*, Zadar, Zadarska nadbiskupija, 1985.
- Petricioli, Ivo, „Krstionica s imenom "Vuissasclavo duci" i problem ninskog podrijetla“, u: *Starohrvatska prosvjeta*, III/14, 1984., 125-134.
- Petricioli, Ivo, „Osvrt na ninske građevine i umjetničke spomenike srednjeg i novoga vijeka“, u: *Radovi instituta JAZU u Zadru*, sv. 16-17, (Povijest grada Nina), Zadar, 1969., 319.-320.
- Petricioli, Ivo, *Pojava ranoromaničke skulpture u Dalmaciji*, Zagreb, Društvo historičara umjetnosti Hrvatske, 1960.
- Petricioli, Ivo, Spomenici srednjovjekovne arhitekture na otoku Pagu, u: *Starohrvatska prosvjeta*, Vol. III, No. 2, 1952., 105-111.
- Piplović, Stanko, „Arhitektonski razvoj sakralnog sklopa sv. Duha u Splitu“, u: *Prostor*, 1[41], 19, 2011., 18-29.
- Piteša, Ante, *Ranosrednjovjekovni kameni spomenici u Arheološkome muzeju u Splitu*, Split, Arheološki muzej, 2012.
- Piteša, Ante, „Predromanički kameni namještaj iz crkve sv. Petra Starog na Lučcu u Splitu“, u: *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku*, Vol. 100, No. 1, 2007., 105-124.
- Plaster Casts: Making, Collecting and Displaying from Classical Antiquity to the Present, Transformationen der Antike*, Frederiksen, Rune; Marchand, Eckart (ur.), De Gruyter, vol. 18, 2010., 1.-11.
- Pollini, John, A new marble head of Tiberius: Portrait typology and ideology, u: *Antike Kunst*, vol. 48., Basel, 2005.
- Premerl, Nada, *Potok u srcu Zagreba: uz potok Medveščak - od izvora do ušća*, Zagreb, Muzej grada Zagreba, 2005.
- Pollitt, Jerome Jordan, *Art in the Hellenistic Age*, Cambridge, Cambridge University Press, 1986.
- Pryce, Frederick Norman, Smith, Arthur Hamilton, *Catalogue of Greek Sculpture in the British Museum, I-III*, London, BMP, 1892.
- Puschi, Alberto, „Nesatio, Scavi degli anni 1906., 1907., e 1908.“, u: *Atti e memorie*, br. 33/225, 34/138, str. 50-53.
- Pušić, Ilija, *Preromanička arhitektura i skulptura Boke Kotorske*, magistarski rad, Filozofski fakultet u Zadru, 1978.

- Radić, Frano, „Ostaci starohrvatske crkvice sv. Mihovila u Nevidanima na otoku Pašmanu“, u: *Starohrvatska prosvjeta*, Knin, VI, sv. 3-4, 1901.
- Radić, Frano, Ostaci starinske crkve i groblja u Gornjim Koljanima kod Vrlike, u: *Starohrvatska prosvjeta*, Vol. V, No. 3-4, 1900., 107-122.
- Radić, Frano, Mrtvački prilozi pronađeni u starohrvatskim grobovima u Koljanima kod Vrlike, u: *Starohrvatska prosvjeta*, Vol. III, No. 3-4, 1897., 99-109.
- Radić, Frano, Nekoliko ulomaka lezenâ, pluteja, vratnih pragova i lukova sa starohrvatske bazilike sv. Marije u Biskupiji kod Knina, u: *Starohrvatska prosvjeta*, I, 1895., 166-170.
- Rapanić, Željko, *Predromaničko doba u Dalmaciji*, Split, Logos, 1987.
- Rapanić, Željko, „Dva splitska ranosrednjovjekovna sarkofaga“, u: *Arheološki radovi i rasprave*, VIII-IX, 1982., 237-251.
- Rapanić, Željko, Kamena plastika ranog srednjeg vijeka u Arheološkom muzeju u Splitu, u: *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, Split, LX, 1963., 115-116.
- Rapanić, Željko, Bilješka uz četiri Branimirova natpisa, u: *Starohrvatska prosvjeta*, vol. III, no. 11, 1981., 179.- 190.
- Raid, Niina, Tartu ülikooli muuseumi ajaloost 1803–1917., u: *Kunst*, 3(1968), *Replication in the Long Nineteenth Century: Re-Makings and Reproductions*, (ur.) Julie Codell, Linda Hughes, Edinburgh University Press, 2018.
- Richter, Gisela M. A., *Sculpture & Sculptors of the Greeks*, New Haven – London, Yale University Press, 1950.
- Richter, Gisela M. A., *The portraits of the Greeks II*, London, vol. 3., 1965.
- Rolley, Claude, *La sculpture grecque: La période classique*, Pariz, 1999.
- Roussel, Jules, Enlart, Camille, Catalogue général du Musée de sculpture comparée au palais du Trocadéro (moulages), Nouvelle édition entièrement refondue, Pariz, 1910.
- Sanader, Mirjana, „Uz skulpturu Ikara iz Daruvara“, u: *Opuscula archaeologica*, Vol. 36, No.1, 2012., 133-134.
- Sarti, Susanna, *Giovanni Pietro Campana, 1808-1880: the man and his collection*, Oxford, Archaeopress, 2001.
- Schrader, Hans, *Phidias*, Frankfurt am Main, Frankfurter Verlags-Anstalt, 1924
- Schreiter, Charlotte, Moulded from the best originals of Rome, u: *Transformationen der Antike: Plaster Casts: Making, Collecting and Displaying from Classical Antiquity to the Present*, (ur.) Frederiksen, Rune; Marchand, Eckart, De Gruyter, vol. 18, 2010. 121.-141.

- Schreiter, Charlotte, Competition, Exchange, Comparison: Nineteenth-Century Cast Museums in Transnational Perspective, u: *The Museum is Open: Towards a Transnational History of Museums 1750–1940.*, (ur.) Andrea Meyer, Bénédicte Savoy, Berlin – Boston, De Gruyter, 2014., 31-43.
- Schreiter, Charlotte, Europa und der Gips. Formereien, Museen und Abgüsse, u: Casting. Ein analoger Weg ins Zeitalter der Digitalisierung? Ein Symposium zur Gipsformerei der Staatlichen Museen zu Berlin Christina Haak, Miguel Helfrich (ur.), Berlin, 2016., 23-36.
- Schwan, Wolfgang, Oft übersehene Kleinigkeiten. Was verbirgt sich hinter Abgussmarken?, u: *...von gestern bis morgen... ; zur Geschichte der Berliner Gipsabguss-Sammlung*, Nele Schröder, Lorenz Winkler-Horacek (ur.), Rahden, Westf., Leidorf, Berlin, 2012., 113 – 116.
- Sedlarz, Claudia, Incorporating Antiquity- The Berlin Academy of Arts' Plaster Cast Collection from 1786 until 1815: acquisition, use and interpretation, u: *Transformationen der Antike: Plaster Casts: Making, Collecting and Displaying from Classical Antiquity to the Present*, (ur.) Frederiksen, Rune; Marchand, Eckart, De Gruyter, vol. 18, 2010., 198. – 229.
- Smith, A., *A Catalogue of Sculpture in the Department of Greek and Roman Antiquities*, London, British Museum, William Clowes and Sons, 1892.
- Smith, Roland Ralph Redfern, *Hellenistic Sculpture: a handbook*, London, Thames and Hudson, 1991.
- Spomenica o 25-godišnjem postojanju Sveučilišta Franje Josipa I. u Zagrebu*, Zagreb, Akademski senat Kraljevskog sveučilišta, 1900.
- Stewart, Andrew, *Greek Sculpture: An Exploration*, New Haven – London, Cambridge University Press, 1990.
- Landfester, Hubert Cancik, Helmuth Schneider; Leiden – Boston, Brill, 2006., 677-696.
- Sinn, Ulrich, *Die 101 wichtigsten Fragen: Antike Kunst*, Nördling, C. H. Beck, 2007.
- Smirnich, G., *La collezione dei monumenti medioevali nel Museo di S. Donato in Zara*, Ephemeris Bihačensis, Zadar, 1894.
- Stiebing, William H. Jr., *Uncovering the past: A History of Archaeology*, New York – Oxford, Oxford University Press, 1993.
- Stošić, Josip, „Kada počinje hrvatska latinička pismenost“, u: *Telegram, N. S.*, 1., Zagreb, 1971.

- Šeparović, Tomislav, Katalog ranosrednjovjekovne skulpture iz crkve Sv. Marte u Bijaćima kod Trogira, u: *Starohrvatska prosvjeta*, Vol. III, No. 26(1999), 141-187.
- Šepić, Ljiljana, *Industrijsko naslijeđe u Hrvatskoj u kontekstu svjetskog industrijskoga naslijeđa*, u: *Grad za 21. stoljeće: prvi hrvatski simpozij o preobrazbi industrijskog naslijeđa u novu urbano-pejsažnu scenografiju*, Karlovac, Psefizma, 2001., 21-32.
- The Munich Glyptothek, Greek and roman Sculpture*, München, 1974.
- Tocha, Veronika, *Near Life, The Gipsformerei: 200 Years od Casting plaster*, Berlin, 2019.
- Tomas, Ivana, „Nova promišljanja o crkvi Sv. Mihajla u Stonu“, u: *Ars Adriatica*, 6/2016., 41-60.
- Tomičić, Željko, Predromanički ulomak sa životinjskim likom iz Crkvine u Biskupiji kraj Knina: prinos raspravi o mogućim utjecajima inzularne umjetnosti, u: *Rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. Razred za društvene znanosti*, No. 525=51(2016), 107-125.
- Torlak, Ana, Nekoliko podataka o salonitanskim spomenicima u privatnim zbirkama početkom 19. stoljeća, u: *Peristil: zbornik radova za povijest umjetnosti*, 62, 2019., 9-19.
- Torlak, Ana, Prilog poznavanju zbirke antičkih spomenika Carla i Francesca Lanze, u: *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Splitu*, 9, 2017., 153-163.
- Truhelka, Ćiro, „Arheološko ispitivanje jajačkog grada i najbliže okoline“, u: *Glasnik Zemaljskog muzeja*, Sarajevo 4, 1892.
- Uggeri, Giovanni, Sculpture, u: *Brill's New Pauly: encyclopaedia of the ancient world: Antiquity*. Vol. 13, Sas–Syl, (ur.) Hubert Cancik, Helmuth Schneider, Christine F. Salazar et al., Leiden – Boston, Brill, 2008., 132-144.
- Uglešić, Ante, *Ranokršćanska arhitektura na području današnje zadarske nadbiskupije*, Zadar, Filozofski fakultet u Zadru – Zadarska nadbiskupija, 2002.
- Uroda, Nikolina, Katalog kamene skulpture s lokaliteta Kula Atlagić, u: *Starohrvatska prosvjeta*, Vol. III, No. 34, 2007., 213-247.
- Vasić, Miloje M., *Arhitektura i skulptura u Dalmaciji od početka IX. do početka XV. stoljeća*, Beograd, 1922.
- Vežić, Pavuša, *Dvije memorije križnoga tlocrta: Sv. Vid u Zadru i Sv. Križ u Ninu*, Zadar, Sveučilište, 2017., 17-41.
- Vežić, Pavuša, „Bazilika Sv. Ivana Krstitelja (Sv. Nediljica) u Zadru: prilog poznavanju ranoromaničke arhitekture u Dalmaciji“, u: *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, No. 23, 1999.

- Vežić, Pavuša, Ninska crkva u ranom srednjem vijeku: problem kontinuiteta i rezultati arheoloških istraživanja, u: *Starohrvatska spomenička baština Rađanje prvog kulturnog pejzaža*, (ur.) Miljenko Jurković, Tugomir Lukšić, Zagreb, 1996., 87-100.
- Vežić, Pavuša, Prezbiterij katedrale u Zadru, u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, Vol. 30, No. 1, 1990., 49-68.
- Vežić, Pavuša, *Episkopalni kompleks u Zadru*, Zadar, Sveučilište u Zadru, 2013.
- Visconti, E. Q., Labus, G., Visconti, G. A., *Il Museo Pio Clementino*, N. Bettoni, Milano, vol. 1., 1818. – 1822.
- Vujić, Žarka, Postanak i razvoj umjetničkih muzeja i galerija u Zagrebu, u: *Muzeologija* 29/30, 1991-1992., 12-141.
- Vujić, Žarka, Obrazac osnutka prvih muzeja u Zagrebu, u: *Muzeologija*, 37, 2000., 21-23.
- Vujić, Žarka, Postanak i razvoj umjetničkih muzeja i galerija u Zagrebu, u: *Muzeologija*, 29/30(1991), 12-141.
- Vujić, Žarka, Izidor Kršnjavi – pionir muzealne znanosti u Hrvatskoj, *Muzeologija*, No. 46, 2009., 9 -35.
- Wade, Rebecca, *Domenico Brucciani and the Formatori of 19th-Century Britain*, Bloomsbury Publishing PLC, 2018.
- Wallach, Alan, *Exhibiting Contradiction: Essays on the Art Museum in the United States*, Amherst, The University of Massachusetts Press, 1998.
- Warren, Jeremy, Bode and the British, u: *Jahrbuch der Berliner Museen*, Berlin, 1996.
- Walther, Gerrit, Antiquarianism (Humanism until 1800), u: *Brill's New Pauly: encyclopaedia of the ancient world: Classical tradition*. Vol. 1, A–Del, (ur.) Manfred Landfester, Hubert Cancik, Helmuth Schneider, Francis G. Gentry et al., Leiden – Boston, Brill, 2006., 141-156.
- Wegner, Max, *Hadrian, Plotina, Marciana, Matidia, Sabina*, Das römische Herrscherbild, Abteilung 2; 3, Deutsches Archäologisches Institut, Berlin, 1956.
- Weiss, Roberto, *The Renaissance Discovery of Classical Antiquity*, Oxford, Basil Blackwell, 1969.
- Winkelman, Johan Joakim, *Gedanken über die Nachahmung der griechischen Werke in der Malerei und Bildhauerkunst*, Dresden, 1755.
- Zaninović, Marin, Stoljeće nastave arheologije u Hrvatskoj, u: *Opuscula Archaeologica. Radovi Arheološkog zavoda*, vol. 17, No.1, 1993., 18.
- Zekan, Mate, Pregled istraživanja lokaliteta Otres – Lukačuša, u: *Starohrvatska prosvjeta*, Vol. III, No. 27(2000), 261-270.

Zornija, Meri, *Ranosrednjovjekovna skulptura na tlu Boke Kotorske*, doktorski rad, Filozofski fakultet, Zagreb, 2014.

Zornija, Meri, „Klesarska radionica iz doba kotorskog biskupa Ivana - doprinos formiranju predromaničke umjetnosti na jugoistočnom Jadranu“, u: *Istorijski zapisi*, 89,2016., 3/4; 87-118.

Žile, Ivica, „Predromanička skulptura s otoka Lokruma, Rožata i Komolca u Rijeci dubrovačkoj“, u: *Starohrvatska prosvjeta*, Vol. III No. 21, 1991. (1995.), 145-158.

Izvori:

Plinije Stariji, *Naturalis historia*, XXXV, 44

Arhivski izvori:

Arhiv Akademije likovnih umjetnosti u Zagrebu.

Arhiv Arheološkog muzeja u Zagrebu

Arhiv Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

Arhiv Gliptoteke HAZU

Arhiv Muzeja za umjetnost i obrt u Zagrebu

Arhiv Muzejskog dokumentacijskog centra

Arhiv Rektorata Sveučilišta u Zagrebu

Arhiv za likovne umjetnosti HAZU

Državni arhiv u Zagrebu

Hrvatski državni arhiv

Mrežni izvori:

Boban, Tihana, *Arhitektura bivše tvornice koža u Zagrebu: (sklop zgrada Gliptoteke HAZU)*, Zagreb, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2016. Diplomski rad <<http://darhiv.ffzg.unizg.hr/id/eprint/7538/1/Diplomski%20rad%20Tihana%20Boban.pdf> > (Pristup: 20. 12. 2018.)

Brunet, François, Talley, Jessica, Exhibiting the West at the Paris Exposition of 1867: Towards a New American Aesthetic Identity?, u: *Transatlantica*, 2, 2017.,

<http://journals.openedition.org/transatlantica/11280> (Pristup: 22. 7. 2020.)

Jirsak, Libuše, *Izidor Kršnjavi und die Wiener Schule der Kunstgeschichte*, Zagreb, 2008., <https://www.matica.hr/media/knjige/izidor-krsnjavi-und-die-wiener-schule-der->

kunstgeschichte-994/pdf/libuse-jirsak-izidor-krsnjavi-und-die-wiener-schule-der-kunstgeschichte-vollstandige-textfassung-pdf.pdf (Pristup: 20. 7. 2020.)

Lourenço, Marta C., *Between two worlds: The distinct nature and contemporary significance of university museums and collections in Europe*, Thèse de doctorate, Histoire des Techniques, Muséologie. Conservatoire national des arts et métiers, École doctorale technologique et professionnelle. Paris. 2005.

<http://webpages.fc.ul.pt/~mclourenco/> (Pristup: 15. srpnja 2019.)

Association Internationale pour la Conservation et la Promotion du moulages, A.I.C.P.M., <https://www.aicpm-new-iacpc.org/repertoire-geographique/> (Pristup: 28. 7. 2020.)

Near Life, The Gipsformerei: 200 Years od Casting plaster, <https://www.smb.museum/museen-einrichtungen/gipsformerei/ueber-uns/virtuelle-rundgaenge/nah-am-leben/> (Pristup: 10. 11. 2020.)

Friz iz Bassae u *Städelsches Kunstinstitut* u Frankfurtu, <https://zeitreise.staedelmuseum.de/en/kunstwerk/stp47/> (Pristup: 20. 7. 2020.)

B. Frischer, *Digital Sculpture Project: Laocoön. An annotated chronology of the 'Laocoön' statue group*, 2009. <http://www.digitalsculpture.org/laocoon/chronology>, (Pristup: 15. 10. 2020.)

<http://www.sothebys.com/en/auctions/2006/historic-plaster-casts-from-the-metropolitan-museum-of-art-new-york-n08176.html#&page=all&sort=lotSortNum-asc&viewMode=list&lot=5&scroll=1653.5999755859375> (Pristup: 20. 8. 2020.)

<http://antunbauer.mdc.hr/index.php/static/opis> (Pristup: 20. 12. 2018.)

<http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1217> (Pristup: 20. 12. 2018.)

<https://archive.org/details/istruzioneelemen00carr/page/n59/mode/2up> (Pristup: 5.8.2020)

<https://www.beazley.ox.ac.uk/images/sculpture/classical-art/MuseeNapoleon.jpg>, (Pristup: 20.10.2020)

<https://www.facebook.com/ateliersdartdesmuseesnationaux/photos/a.772364872833842/3505421846194784/?type=3&theater> (Pristup: 29.10.2020)

<https://zeitreise.staedelmuseum.de/en/neue-mainzer-strasse-raeume/zweiter-antikensaal/#2an-1> (Pristup: 20.10.2020)

<https://files.artbutler.com/file/1335/419e908e205b4371.pdf> (Pristup: 20.10.2020)

<https://www.pafa.org/sites/default/files/documents/press-kits/Cast%20Collection%20by%20Cheryl%20Liebold.pdf> (Pristup: 20.10.2020)

<https://www.capronicollection.com/blogs/blog/55295747-the-stories-and-the-people-part-1-caproni> (Pristup: 20.10.2020)

<https://www.nashville.gov/Parks-and-Recreation/Parthenon.aspx>
(Pristup: 12.11.2020)

<https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/4/4e/060807-002-GettyVilla001.jpg/1024px-060807-002-GettyVilla001.jpg> (Pristup: 29.10.2020)

<https://journals.openedition.org/insitu/docannexe/image/12712/img-4.jpg>(Pristup: 29.10.2020)

https://www.academia.edu/38353208/P._Miniero_Il_contesto_scultoreo_dei_calchi_in_gesso_da_Baia._Omaggio_a_Christa_Landwehr (Pristup: 29.10.2020)

https://www.ulixes.it/italiano/Visita_Castello_di_Baia.html (Pristup: 29.10.2020)

https://en.wikipedia.org/wiki/Diana_of_Versailles#/media/File:Fontaine_Diane_Fontainebleau_5.jpg (Pristup: 29.10.2020)

<https://www.khanacademy.org/humanities/renaissance-reformation/rococo-neoclassicism/rococo/a/the-formation-of-a-french-school-the-royal-academy-of-painting-and-sculpture> (Pristup: 29.10.2020)

<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/437244> (Pristup: 29.10.2020)

<https://heiup.uni-heidelberg.de/journals/index.php/transcultural/article/download/9083/3101?inline=1> (Pristup: 15.10.2020)

<http://www.museanum.net/abgus.htm> (Pristup: 15.10.2020)

<http://www.anothertravelguide.com/destinations/europe/germany/munich/culture/culture/glyptothek> (Pristup: 15.10.2020)

<http://www.hellenicaworld.com/Greece/LX/en/KobkePlasterCollection.html>
(Pristup: 15.10.2020)

<https://collection.sciencemuseumgroup.org.uk/objects/co47993/machine-for-reproducing-sculpture-machine> (Pristup: 15.10.2020)

http://ezramagazine.cornell.edu/FALL10/Arts_Humanities.html (Pristup: 15.10.2020)

<https://alchetron.com/Rudolf-Eitelberger> (Pristup: 29.10.2020)

<https://histoire-image.org/fr/etudes/musee-monuments-francais-alexandre-lenoir> © Photo RMN-Grand Palais - M. Bellot, 89DE4450/RF 5279, fol. 27 (Pristup: 25.10.2020.)

file:///C:/Users/MMIHAL~1/AppData/Local/Temp/falser_rihajournal_0071.doc.html#__RefHeading__22_563247069 (Pristup: 20.10.2020.)

http://employees.oneonta.edu/farberas/arth/Images/ARTH209images/Sculpture/classical/Olympia/met_recon2.jpg, (Pristup: 20.11.2019.)

<http://dyggve.min-kulture.hr/hr>, (Pristup: 15.9.2019.)

11. SAŽETAK

Prikazom povijesti sakupljanja sadrenih odljeva u radu se naglašava bogata tradicija velikih europskih zbirki različitih institucija i muzeja u prikupljanju sadrenih odljeva skulpture iz razdoblja antike i srednjeg vijeka. Povratak interesa i znanstvene pozornosti za sadrene odljeve krajem 20. i početkom 21. stoljeća, svjedoče o intenzivnom istraživanju njihove povijesti i vrijednosti. Na nizu recentno novopostavljenih zbirki i pojačanom interesu za njima, gdje se odljevi izvlače iz depoa, popisuju, katalogiziraju, restauriraju, digitaliziraju, u nacionalnom kontekstu, doprinosi i ovaj rad.

Mreža europskih radionica i ljevača odljeva vrlo je razgranata i dokaz je potrebe za školovanjem na temeljima antičkog obrazovanja. Kroz čitavo 18. i 19. stoljeće odljevima se opskrbljuju brojne škole, fakulteti, instituti, muzeji i privatne zbirke. Na sveučilištima se koriste za nastavu arheologije, povijesti umjetnosti, a na likovnim akademijama bili su temelj umjetničkog obrazovanja. Od 19. stoljeća zbirke odljeva postaju sve brojnije i sveobuhvatnije, sve su rašireniji javni muzeji umjetnosti koji su postali standard svih većih gradova diljem Europe i šire. Osobit naglasak u radu stavljen je na primjenu sadrenih odljeva pojedinih povijesnih epoha od antike do danas. To je osobito važno za razumijevanje recepcije antičkih odljeva gdje se kroz sintezu prikazuje njihova valorizacija i značaj u različitim razdobljima europske povijesti.

U Hrvatskoj inicijator i pionir stvaranja *Gips Museuma* je Izidor Kršnjavi čija je snaga ličnosti nezaobilazna točka promicanja reformi u nastavi, kulturnom životu te nacionalnoj umjetnosti sa središtem u Zagrebu, krajem 19. stoljeća. Cjelovitim sagledavanjem važnosti znanstvenog istraživanja sadrenih odljeva u nacionalnom kontekstu, po prvi se puta revalorizira jedan segment bogatog fundusa Gliptoteke HAZU, odnosno korpus antičke i srednjovjekovne skulpture. Radom je istaknuta važnost i svrha Gliptoteke HAZU kao jedine muzejske institucije koja sabire sadrene odljeve, u njenom europskom kontekstu kojem povijesno pripada.

Ključne riječi: sadreni odljev, skulptura, antika, srednji vijek, Izidor Kršnjavi, *Gips Museum*, Gliptoteka HAZU

12. SUMMARY

Through its depiction of the history of the collection of plaster casts the dissertation emphasises the great tradition of the large European collections of diverse institutions and museums in the gathering of plaster casts of sculpture from Antiquity and the Middle Ages. The regained scholarly interest in and attention to plaster casts at the end of the 20th and in the early 21st century tells of the vigorous contemporary research into their history and value. The thesis also contributes in the national context to the series of collections that have been recently re-displayed and to the enhanced interest in them, the casts being pulled out of the stores, inventoried, catalogued, restored and digitised.

The network of European workshops and casters is much ramified and provides evidence of the need for training on the foundations of ancient education. Throughout the 18th and 19th centuries, numerous schools, universities, institutes, museums and private collections were furnished with casts. At universities they were used during lectures about archaeology and art history, while at art academies they were one of the foundations of the training of artists. From the 19th century, plaster cast collections became ever more numerous and comprehensive; public art museums greatly increasing in number, setting up the standards for all major cities in Europe and beyond. The work places a particular emphasis on the application of plaster casts of particular historical periods since Classical Antiquity. This is particularly important for the reception of Antique casts, where a synopsis presents their evaluation and importance in various periods of European history.

In Croatia the initiator of and pioneer in the creation of the *Plaster Museum* was Izidor Kršnjavi, whose strong personality was an essential element at the end of the 19th century, in the promotion of reforms in education, cultural life and the country's art, with a centre in Zagreb. This integral overview of the importance of scholarly research into plaster casts in the national context provides the first revaluation of the ample holdings of the Croatian Academy of Sciences and Arts Glyptothèque, that is, of its body of Antique and medieval sculpture. The thesis underlines the importance and purpose of the Croatian Academy of Sciences and Arts Glyptothèque, the only museum institution in the country that collects plaster casts, in the European context to which it historically belongs.

Key words: plaster cast, sculpture, Antiquity, Middle Ages, Izidor Kršnjavi, Plaster Museum, Croatian Academy of Sciences and Arts Glyptothèque

13. POPIS SLIKA

Sl. 1. Izložba sadrenih odljeva skulptura s Partenona u Skulpturhalle Basel, nakon obnove 2006. godine

Preuzeto s: <https://files.artbutler.com/file/1335/419e908e205b4371.pdf> (Pristupano: 20.10.2020)

Sl. 2. Odljevi antičke skulpture u *Akademisches Kunstmuseum Bonn*, 2000. godine, nakon obnove (preuzeto iz: Godin, F.T.J., 2009., 446., sl. 8.27)

Sl. 3. Sadreni odljevi u spremištu, College of Arts and Sciences, Cornell, SAD, prva polovica 20. st.

Preuzeto s: http://ezramagazine.cornell.edu/FALL10/Arts_Humanities.html (Pristupano: 15.10.2020)

Sl. 4. Museum für Abgüsse Klassischer Bildwerke, München

Sl. 5. Demonstracija izrade odljeva i potreban alat, Francesco Carradori, Istruzione Elementare per gli Studiosi della Scultura, Firenca, 1802, pl. VI

Preuzeto s: <https://archive.org/details/istruzioneelemen00carr/page/n59/mode/2up> (Pristupano: 5.8.2020)

Sl. 6. Benjamin Cheverton, stroj za reprodukciju i umanjenje skulptura, Science Museum, London, 19. st.

Preuzeto s: <https://collection.sciencemuseumgroup.org.uk/objects/co47993/machine-for-reproducing-sculpture-machine> (Pristupano: 15.10.2020)

Sl. 7. Napoleon kod Laokonta u Musée Napoléon, kraj 18. stoljeća

Preuzeto s: <https://www.beazley.ox.ac.uk/images/sculpture/classical-art/MuseeNapoleon.jpg>, (Pristupano: 20.10.2020)

Sl. 8. Atelier de Moulages, Louvre, Pariz, 2020.

Preuzeto s:

<https://www.facebook.com/ateliersdartdesmuseesnationaux/photos/a.772364872833842/3505421846194784/?type=3&theater> (Pristupano: 29.10.2020)

Sl. 9. Čuvaonica kalupa, Gipsforemerei u Charlottenburgu, Berlin 2015., foto: M. Getaldić

Sl. 10. Kraljevska zbirka South Kensington muzeja, London, kraj 19. st.

Preuzeto s: [https://heiup.uni-](https://heiup.uni-heidelberg.de/journals/index.php/transcultural/article/download/9083/3101?inline=1)

[heidelberg.de/journals/index.php/transcultural/article/download/9083/3101?inline=1](https://heiup.uni-heidelberg.de/journals/index.php/transcultural/article/download/9083/3101?inline=1) (Pristupano: 15. 10.2020)

Sl. 11. Agostino Aglio: Izložba meksičke umjetnosti u egipatskoj dvorani Piccadilly, London, 1824. godine (preuzeto iz: Mendonça, R., 2016., 98.)

Sl. 12. Stranica prodajnog kataloga sadrenih odljeva antičkih i renesansnih odljeva radionice ljevača Gherardia u Parizu, 19. stoljeće

Preuzeto s: <https://journals.openedition.org/insitu/docannexe/image/12712/img-4.jpg>
(Pristupano: 29.10.2020)

Sl. 13. Musée de sculpture comparée, Trocadéro, Aile de Pussy, sala 12. i 13. stoljeća (preuzeto iz: Roussel, Jules, Enlart, Camille, Catalogue général du Musée de sculpture comparée au palais du Trocadéro (moulagés), Nouvelle édition entièrement refondue, Pariz, 1910., 9.)

Sl. 14. Charles Joseph Natoire: Sat crtanja prema antičkim odljevima na Kraljevskoj akademiji u Parizu, 1746.

Preuzeto s: <https://www.khanacademy.org/humanities/renaissance-reformation/rococo-neoclassicism/rococo/a/the-formation-of-a-french-school-the-royal-academy-of-painting-and-sculpture> (Pristupano: 29.10.2020)

Sl. 15. Friz iz Bassae, sjeverni zid, *Städelsches Kunstinstitut* u Frankfurtu, 19. stoljeće

Preuzeto s: <https://zeitreise.staedelmuseum.de/en/neue-mainzer-strasse-raeume/zweiter-antikensaal/#2an-1> (Pristupano: 20.10.2020)

Sl. 16. Augustin Terwesten: Kraljevska akademija likovnih umjetnosti u Berlinu, crtanje akta prema antičkim odljevima (preuzeto iz: Sedlarz, C., 2007., 198., sl. 10.1)

Sl. 17. Charles Truscott, Dvorana za crtanje Akademije likovnih umjetnosti u Philadelphiji sa sadrenim odljevima, fotografija oko 1890. godine

Preuzeto s: Cheryl Leibold The Historic Cast Collection at the Pennsylvania Academy of the Fine Arts by <https://www.pafa.org/sites/default/files/documents/press-kits/Cast%20Collection%20by%20Cheryl%20Liebold.pdf> (Pristupano: 20.10.2020)

Sl. 18. Dijana Versajska, brončani odljev antičke skulpture na fontani kraljevske palače u Fontainebleau, Pariz

Preuzeto s:

https://en.wikipedia.org/wiki/Diana_of_Versailles#/media/File:Fontaine_Diane_Fontainebleau_5.jpg (Pristupano: 29.10.2020)

Sl. 19. Zbirka odljeva Antona Raphaela Mengsa, 18. stoljeće, Dresden

Preuzeto s: <http://www.museum.net/abgus.htm> (Pristupano: 15.10.2020)

Sl. 20. Goetheova kuća u Weimaru, Žuti salon s antičkim odljevima, razglednica oko 1900. (preuzeto iz: Tocha, V., 2019., 220.)

- Sl. 21. Christen Købke: Pogled na zbirku sadrenih odljeva u Charlottenborg palači, Kopenhagen, ulje na platnu, 1813. godina
Preuzeto s: <http://www.hellenicaworld.com/Greece/LX/en/KobkePlasterCollection.html>
(Pristupano: 15.10.2020)
- Sl. 22. Giovanni Paolo Panini (Piacenza, 1691. – 1765. Rim), Antički Rim, 1757., ulje na platnu
Preuzeto s: <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/437244> (Pristupano: 29.10.2020)
- Sl. 23. Berlin, Dvorac Tegel, antička sala (razglednica: Horst Urbschat, Deutscher Kunstverlag)
- Sl. 24. Svjetski pariški sajam 1867. godine u Parizu, fotografija talijanskog paviljona (odljev Michelangelovog Davida)
- Sl. 25. Caproni galerija, Boston, SAD, oko 1911.
Preuzeto s: <https://www.capronicollection.com/blogs/blog/55295747-the-stories-and-the-people-part-1-caproni> (Pristupano: 20.10.2020)
- Sl. 26. Posjet grupe djece zbirci odljeva u Metropolitan Museum of Art, 1931.
Preuzeto s: <https://decoration-ancientandmodern.com/post/28924661695/in-praise-of-plaster>
(Pristupano: 20.10.2020)
- Sl. 27. Replika Partenona u Nashvillu, SAD
Preuzeto s: <https://www.nashville.gov/Parks-and-Recreation/Parthenon.aspx>
(Pristupano: 12.11.2020)
- Sl. 28. J. Paul Getty Museum u Malibuu, Kalifornija
Preuzeto s: <https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/4/4e/060807-002-GettyVilla001.jpg/1024px-060807-002-GettyVilla001.jpg> (Pristupano: 29.10.2020)
- Sl. 29. Izidor Kršnjavi, 1894., (izvor: Izidor Kršnjavi, Arhiv za likovne umjetnosti, Osobni fond Kršnjavi, fotografija, 1894.)
- Sl. 30. Rudolf Eitelberger von Edelberg
Preuzeto s: <https://alchetron.com/Rudolf-Eitelberger> (Pristupano: 29.10.2020)
- Sl. 31. Izidor Kršnjavi Indeks s položenim predmetima kod R. Eitelbergera, Philosophische Fakultät der Universität Wien, 5. semestar, 1868./69., (izvor: Arhiv za likovne umjetnosti HAZU, Ostavština Izidora i Štefe Kršnjavi, K2-f5)
- Sl. 32. Izidor Kršnjavi: Venera Medici, olovka, 202 x 124 cm, München, 1870., Gliptoteka HAZU, Zbirka crteža hrvatskih umjetnika, inv. br. ZC-8307

- Sl. 33. Zbirka odljeva u Museum für Abgüsse Klassischer Bildwerke München, oko 1900. (preuzeto iz: *Lebendiger Gips*, 2019., 69.)
- Sl. 34. Idejna skica Školskog foruma, *Viesti društva inženira i arhitekata u Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb, godina XV., 1, 1896., prilog
- Sl. 35. Tlocrt Ludwiga i Hülssnera Kraljevske velike realke, gimnazije i trgovačke škole, aula s Muzejom sadrenih otisaka označena je crveno, u: *Viesti društva inženira i arhitekata u Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb, godina XV., 1, 1896., prilog
- Sl. 36. Plan postava Josipa Brunšmida za Muzej gipsanih odljeva, Arhiv Arheološkog muzeja u Zagrebu
- Sl. 37. Praksitel: Hermes s malim Dionizom, sadreni odljev, prizemlje Akademije likovnih umjetnosti u Zagrebu, 2017., fotografija: Vedran Vrhovac
- Sl. 38. Donjogradska gimnazija, postav Muzeja gipsanih odljeva, Arhiv Muzeja Mimara, nepoznati fotograf, oko 1900.
- Sl. 39. Zbirka sadrenih odljeva u Arheološkom zavodu Sveučilišta u ulici Ruđera Boškovića 3, 1936., Arhiv Gliptoteke HAZU, knjiga negativa, inv.br. G-Č-8
- Sl. 40. Dr. Bauer i gradonačelnik Pečić, povodom predaje darovnice 27. 10. 1937. čime je osnovana Gipsoteka, Knjiga negativa Gliptoteke HAZU, inv.br. G/Z-1
- Sl. 41. Antun Bauer: Glavna dužnost i svrha Gipsoteke, rukopis, Zagreb, prosinac 1937. godine, arhiv Gliptoteke HAZU, kutija Povijest Gliptoteke
- Sl. 42. Prva zgrada Gipsoteke u Bednjanskoj ulici 23, 1937., Fototeka Gliptoteke HAZU, inv.br. F-21
- Sl. 43. Gipsoteka smještena u Burgstallerovu vilu na Ksaverskoj cesti 21., 1938., Fototeka Gliptoteke HAZU, inv.br. F-23
- Sl. 44. Tvornica kože u Medvedgradskoj ulici 2, Zagreb, 1937., Fototeka Gliptoteke HAZU, inv.br. F-37
- Sl. 45. Ostaci tvorničkih postrojenja, 1940., Fototeka Gliptoteke HAZU, inv.br. F-4
- Sl. 46. Montaža odljeva Laokoontove skupine i djelatnici restauratorske radionice Gipsoteke s Antunom Bauerom, Fototeka Gliptoteke HAZU, inv.br. F-333
- Sl. 47. Stalni postav zbirke sadrenih odljeva antičke skulpture u Gipsoteci, 1945., Fototeka Gliptoteke HAZU, inv.br. F-341
- Sl. 48. Stalni postav antičke zbirke u Gipsoteci 1950., Fototeka Gliptoteke HAZU, inv.br. F-253
- Sl. 49. Stalni postav antičke zbirke odljeva iz Dalmacije u Gipsoteci, 1947. 2. kat južne zgrade Gliptoteke, Fototeka Gliptoteke HAZU, inv. br. F-356

- Sl. 50. Stalni postav Zbirke sadrenih odljeva antičkog kiparstva Gliptoteke HAZU, 2017.
- Sl. 51. Stalni postav Zbirke sadrenih odljeva antičke skulpture, nakon potresa u ožujku 2020., fotografija: M. Getaldić
- Sl. 52. Friz i metope s Partenona na prvom katu Filozofskog fakulteta, Ivana Lučića 3, Zagreb, fotografija: M. Getaldić
- Sl. 53. Prostor Zbirke na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, prizemlje, bivša knjižnica Odsjeka za arheologiju, 2012., fotografija: M. Getaldić
- Sl. 54. Markacije radionica na zagrebačkim sadrenim odljevima s lijeva na desno: Gipsformerei iz Berlina, D. Brucciani & Co. iz Londona, August Gerber iz Kölna, G. Geiler Akademie der Bildenden Künste u Münchenu, *Musee nationaux moulage* iz Pariza, Leopoldo Malpieri iz Rima
- Sl. 55. Markacija radionice D. Brucciani & Co iz Londona na odljevu Glave konja sa zabata Partenona na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, fotografija: M. Getaldić
- Sl. 56. Odljevi iz radionice D. Bruccianija & Co na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, 2015.
- Sl. 57. Odljevi iz radionice D. Bruccianija & Co u Gliptoteci HAZU, 2018.
- Sl. 58. Spremišta Gipsformereia u Berlinu, 2015., fotografija: M. Getaldić
- Sl. 59. Metalna pločica Gipsformerei der Königlichen Museen Berlin na odljevu Ranjene Amazonke (kat. 9.1.a, 37.)
- Sl. 60. Odljevi radionice Gipsformerei iz Berlina u Gliptoteci HAZU, na Filozofskom fakultetu i Akademiji likovnih umjetnosti u Zagrebu, 2018., fotografija: M. Getaldić
- Sl. 61. Odljevi antičke skulpture i obojani odljev imitacija brončanog Apoksiomena ljevača Augusta Gerbera u Palači liberalne umjetnosti, 1907. godine
Preuzeto s: <https://journals.lib.unb.ca/index.php/MCR/article/view/20454/23617> (Pristupano: 12.11.2020)
- Sl. 62. Pločica s natpisom radionice Augusta Gerbera iz Kölna na odljevu Stratega (Periklo?) u Gliptoteci HAZU (kat. 9.1.a, 40.), 2018., fotografija: M. Getaldić
- Sl. 63. Odljevi iz radionice Augusta Gerbera iz Kölna: Strateg (Periklo?), čuvaonica Gliptoteke HAZU, 2019. i ožujak 2020. nakon potresa; Eshil, Filozofski fakultet u Zagrebu, 2018.
- Sl. 64. Žig ljevača G. Geilera s *Königliche Akademie der Bildende Künste*, München
- Sl. 65. Aleksandar Rondanini, sadreni odljev rad ljevača G. Geilera s *Königliche Akademie der Künste*, München, Filozofski fakultet u Zagrebu, fotografija: M. Getaldić
- Sl. 66. Metalna pločica Leopolda Malpiera na odljevu Ezopa, (kat. br. 9.1. a, 70)

- Sl. 67. Odljevi Leopolda Malpiera u Gliptoteci HAZU i na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, 2015., fotografija: M. Getaldić
- Sl. 68. Žig radionice Musée nationaux moulage u Parizu na zagrebačkim odljevima, fotografija: M. Getaldić
- Sl. 69. Odljevi u Gliptoteci HAZU iz radionice Musees nationaux moulage, Pariz, fotografija: M. Getaldić
- Sl. 70. Lijevanje Buvininih vratnica u radionici Gipsoteke, 1950. godine, Knjiga negativa Gliptoteke HAZU, G/O-12
- Sl. 71. Alexandre Lenoir: Musée des Monuments français, salle du XVIe siècle, 19. stoljeće
Preuzeto s: <https://histoire-image.org/fr/etudes/musee-monuments-francais-alexandre-lenoir>
© Photo RMN-Grand Palais - M. Bellot, 89DE4450/RF 5279, fol. 27 (Pristupano: 25.10.2020.)
- Sl. 72. Fotografija prvog postava *Musée de sculpture comparée* oko 1882. godine
(izvor fotografije: Falser, Michael: From Gaillon to Sanchi, from Vézelay to Angkor Wat. The Musée Indo-Chinois in Paris: A Transcultural Perspective on Architectural Museums, u: RIHA Journal 0071, 2013.)
- Sl. 73. Pogled na dvoranu Muzeja francuskih spomenika, sadreni odljev portala katedrale sv. Petra u Moissacu, oko 1120. – 1130.
Preuzeto s: <https://www.citedelarchitecture.fr/en/article/monumental-sculpture>, (Pristupano: 20.10.2020.)
- Sl. 74. Galerija Davioud, Musée des Monuments Français, u središtu je kapela poznata kao Recevresse d'Avioth s početka 15. stoljeća, sadreni odljev. Eduard Pouzadoux, oko 1899.
Preuzeto s: <https://www.citedelarchitecture.fr/en/article/monumental-sculpture>
(Pristupano:20.10.2020.)
- Sl. 75. Dvorska zbirka odljeva Victoria and Albert Museuma, 2018., fotografija: M. Getaldić
- Sl. 76. Nadvratnik đakona Gumperta, Sv. Marta, Bijaći (HZ-4), Knjiga negativa Gliptoteke HAZU, G/G-4
- Sl. 77. Natpis kneza Trpimira, Rižinice (HZ-94), Knjiga negativa Gliptoteke HAZU G/G-92b
- Sl. 78. Lijevanje Radovanovog portala u Trogiru 1940., Fototeka Gliptoteke HAZU
- Sl. 79. Postav u Gipsoteci, odljev Radovanovog portala iz Trogira i lunete s portala Male braće u Dubrovniku, Fototeka Gliptoteke HAZU
- Sl. 80. Prvi postav zbirke srednjovjekovnih sadrenih odljeva u Gipsoteci, 1942., Fototeka Gliptoteke HAZU

- Sl. 81. Postav izložbe *Srednjovjekovna umjetnost naroda Jugoslavije* u Umjetničkom paviljonu, 1951., Fototeka Gliptoteke HAZU
- Sl. 82. Rad na terenu za izložbu u Parizu, uzimanje otiska i lijevanje stećaka u Radimlji, 1950., Knjiga negativa Gliptoteke HAZU, L-R-4-68
- Sl. 83. Radovi postavljanja odljeva povijesnih spomenika u Gipsoteci, Višeslavova krstionica, ploča splitske krstionice, korska sjedala splitske katedrale, 1950., Fototeka Gliptoteke HAZU, F-158
- Sl. 84. Postav povijesne zbirke, prizemlje, iza 1950., Fototeka Gliptoteke HAZU
- Sl. 85. Izložba Juraj Dalmatinac i njegov krug, Umjetnički paviljon u Zagrebu 1967, Fototeka Gliptoteke HAZU
- Sl. 86. Stalni postav zbirke Gliptoteke HAZU, 2018.
- Sl. 87. Rekonstrukcija metopa sa Zeusovog hrama u Olimpiji s označenom metopom – odljevom koji se nalazi u Gliptoteci HAZU
(http://employees.oneonta.edu/farberas/arth/Images/ARTH209images/Sculpture/classical/Olympia/met_recon2.jpg, (Pristupano: 20.11.2019.))
- Sl. 88. Istočni zabat Partenona s označenim odljevima u Gliptoteci HAZU, Arhiv Gliptoteke HAZU
- Sl. 89. Zapadni zabat Partenona s označenim odljevima u Gliptoteci HAZU, Arhiv Gliptoteke HAZU
- Sl. 90. Crtež istočnog friza Partenona s označenim dijelovima koji se nalaze u Gliptoteci HAZU (preuzeto iz: J. Neils, 1999., 7.)
- Sl. 91. Zapadni friz Partenona, crtež s označenim odljevom u Gliptoteci HAZU (preuzeto iz Boardman, 1995., sl. 92.)
- Sl. 92. Južni friz Partenona s označenim odljevima u Gliptoteci HAZU
- Sl. 93. Karta s prikazom lokaliteta po regijama u katalogu (sjeverna, srednja, južna Dalmacija i Crna Gora)
- Sl. 94. Karta zastupljenih lokaliteta sjeverne Dalmacije iz fundusa Gliptoteke HAZU
- Sl. 95. Tlocrt Svete Nediljice (preuzeto iz: Marasović, T., Gvozdavnović, V., Sekulić-Gvozdavnović, S., Mohorovičić, A., *Prilozi istraživanju starohrvatske arhitekture*, Split, 1978)
- Sl. 96. Tlocrt ranokršćanske katedrale u Zadru (preuzeto iz: Vežić 1990: 51.)
- Sl. 97. Tlocrt ostataka bazilike sv. Marije Velike (preuzeto iz Marasović 2009: 342.)
- Sl. 98. Rekonstrukcija tlocrta sv. Lovre, Zadar (preuzeto iz Petricioli 1987: 71.)

- Sl. 99. Rekonstruirani plutej iz crkve sv. Lovre u Zadru, Arheološki muzej Zadar, (označeni su dijelovi koji su u Gliptoteci HAZU), fotografija: M. Getaldić
- Sl. 100. Tlocrt sv. Donata
- Sl. 101. Tlocrt samostanskoga sklopa s označenim osnovnim fazama izgradnje (prema I. Petricioliju)
- Sl. 102. Tlocrt Sv. Križa u Ninu
- Sl. 103. Tlocrt crkve sv. Marije Zbirka Ejnar Dyggve (<http://dyggve.min-kulture.hr/hr>, pristupano: 15.9.2019.)
- Sl. 104. Tlocrt hrama i kasnosrednjovjekovne crkve sv. Mihovila (preuzeto iz: Marasović 2009: 203.)
- Sl. 105. Tlocrt starokršćanskih dvojnih crkava (prema P. Vežiću)
- Sl. 106. Rekonstrukcija oltarne pregrade s označenim odljevom u Gliptoteci HAZU (preuzeto iz vodič Arheološki muzej Zadar, Muzej ninskih starina, Nin, M. Kolega, 2004.)
- Sl. 107. Crkva sv. Martina, preuzeto iz: Josipović 2018: 13., sl. 9.
- Sl. 108. Oratorij sv. Mihovila, preuzeto iz: Josipović 2018: 20., sl. 19.
- Sl. 109. Tlocrt crkve sv. Petra u Bojišću
- Sl. 110. Tlocrt crkve u Šopotu kod Benkovca (prema T. Buriću i V. Delongi)
- Sl. 111. Crtež s pronađenim ostacima natpisa iz Ždrapnja (prema Delonga 1996.)
- Sl. 112. Tlocrt ostataka ranokršćanske crkve u Žažviću
- Sl. 113. Tlocrti predromaničke (lijevo) i romaničke crkve (desno) u Otresu
- Sl. 114. Rekonstruirana trabeacija ograde svetišta iz Otresa, označeni su dijelovi koji se nalaze u Gliptoteci HAZU (preuzeto: Jakšić, 2009: 22.)
- Sl. 115. Položaj pet predromaničkih crkava u Biskupiji (preuzeto iz Gunjača 1975: 154.)
- Sl. 116. Pretpostavljeni tlocrt ranosrednjovjekovnoga sklopa na Crkvini (prema A. Miloševiću)
- Sl. 117. Rekonstrukcija oltarne ograde iz Biskupije, označeni su odljevi u Gliptoteci (preuzeto iz Jurčević 2016: 72., sl. 11.)
- Sl. 118. Rekonstruirana tranzena s označenim odljevima u Gliptoteci HAZU
- Sl. 119. Ostaci starohrvatske crkve sv. Cecilije na Stupovima u Biskupiji kod Knina (preuzeto iz: Gunjača 1956: 65-127., sl. 3a)
- Sl. 120. Tlocrt četvrte crkve na Bukorovića podvornici u Biskupiji iz 1939. (Gunjača 1952: sl. 73.)
- Sl. 121. Kapitul kod Knina, arheološka situacija, 1886. (prema A. Beziću)
- Sl. 122. Crkva u Uzdoľju, tlocrt i prijedlog rekonstrukcije, (prema: Lj. Gudelju)

- Sl. 123. Crkva u Gornjim Koljanima, rekonstrukcija A. Jurčević (preuzeto iz: Jurčević 2009: 55-84., tl. 3.)
- Sl. 124. Tlocrt iskopina unutar porušene crkve Porodenja Marijina u Gradcu (prema M. Zekanu)
- Sl. 125. Tlocrt pronađenih ostataka zidova oko današnje crkve sv. Petra (M. Zekan)
- Sl. 126. Rekonstrukcija oltarne ograde s fragmentima trabeacije, označeni dijelovi nalaze se u Gliptoteci HAZU
- Sl. 127. Tlocrt Crkva Majke Božje Novalja, Pag
- Sl. 128. Tlocrt crkve sv. Jurja (preuzeto iz: Petricioli 1952.)
- Sl. 129. Karta zastupljenih lokaliteta sjeverne Dalmacije iz fundusa Gliptoteke HAZU
- Sl. 130. Tlocrt katedrale sv. Lovre, Trogir
- Sl. 131. Pretpostavljeni tlocrt ranoromaničke crkve sv. Martina (prema R. Bužančiću)
- Sl. 132. Tlocrt predromaničke crkve sv. Marte u Bijaćima (preuzeto iz: Marasović 2011: 157., sl. 204.)
- Sl. 133. Tlocrt crkve u Gradini, stanje 1950. (J. Marasović)
- Sl. 134. Razvoj crkava na Otoku, (prema R. Bužančiću, 1998: 93.)
- Sl. 135. Crkva sv. Petra i Mojsija u Solinu unutar ranokršćanske crkve (M. Zekan)
- Sl. 136. Antička građevina na Majdanu unutar koje su pronađeni ranosrednjovjekovni ulomci (preuzeto iz: Marasović 2011: 228., sl. 307.)
- Sl. 137. Pretpostavljeni izvorni tlocrt i sačuvani ostaci crkve (Zavod za zaštitu spomenika kulture Split)
- Sl. 138. Tlocrt splitske katedrale 1910. godine (prema: G. Niemann)
- Sl. 139. Južni portal splitske katedrale (preuzeto iz: Marasović 2010: 177-201., 180.)
- Sl. 140. Pilastri izvađeni iz zvonika katedrale sv. Dujma (preuzeto iz: Piteša, 2012., 9., sl.1.), crveno su označeni pilastri koji se nalaze kao sadreni odljevi u Gliptoteci HAZU
- Sl. 141. Tlocrt kripte splitske katedrale (sv. Lucija)
- Sl. 142. Tlocrt jugoistočnog dijela Dioklecijanove palače (preuzeto iz: Bužančić 2004.)
- Sl. 143. Današnji tlocrt hrama-krstionice u Splitu
- Sl. 144. Tlocrt crkve sv. Martina, stanje 1950. (J. Marasović)
- Sl. 145. Tlocrt današnje crkve sv. Duha, Split
- Sl. 146. Južno pročelje i položaj reljefa iz crkve sv. Duha, Split, foto M Getaldić, 2019.
- Sl. 147. Izvorni izgled pročelja kuće s označenom biforom, Ulica Ilirske akademije, Split, (T. Marasović prema skici E. Dyggvea)

- Sl. 148. Presjek i tlocrt crkve sv. Trojice u Splitu (iz: Vežić 2012: 41-74.)
- Sl. 149. Rekonstrukcija pluteja s motivom košarastog dna i pretpostavljeni izvorni izgled cjeline, označen je sačuvan dio originala
- Sl. 150. Tlocrt crkve i samostana (preuzeto iz: Marasović 369., sl. 500)
- Sl. 151. Tlocrt samostana sv. Marije de Taurello oko 1810. (foto: Državni arhiv - Zadar), iz: Marasović 2011: 207.
- Sl. 152. Rekonstruirani arhitrav oltarne ograde s natpisom sv. Kuzme i Damjana, 9. stoljeće (preuzeto iz Basić, I., 2016., 192.)
- Sl. 153. Položaj crkve sv. Petra na Calergijevu planu iz 1675. godine
- Sl. 154. Položaj crkve u odnosu na zapadni zid Dioklecijanove palače (iz: Marasović 2011: 336., sl. 452)
- Sl. 155. Župna crkva u Žrnovnici s označenim položajem ranosrednjovjekovnog reljefa
- Sl. 156. Stari Grad, Hvar s označenom crkvom sv. Stjepana
- Sl. 157. Karta zastupljenih lokaliteta južne Dalmacije iz fundusa Gliptoteke HAZU
- Sl. 158. Pretpostavljeni izvorni tlocrt crkve sv. Petra Velikog u Dubrovniku (Ž. Peković)
- Sl. 159. Rekonstrukcija oltarne ograde s označenim fragmentima u Gliptoteci HAZU (HZ-771, HZ-241), (prema Ž. Pekoviću, 2010., sl.49.)
- Sl. 160. Tlocrt sv. Nikole, Prijeko (rekonstrukcija Ž. Perković, 1992.)
- Sl. 161. Tlocrt ranosrednjovjekovnog sv. Stjepana unutar romaničko-gotičke crkve (Ž. Peković)
- Sl. 162. Tlocrt crkve sv. Mihajla, Koločep (Ž. Peković)
- Sl. 163. Prijedlog rekonstrukcije oltarne ograde u crkvi sv. Mihajla na Koločepu (preuzeto iz: R. Menalo, 2006., 74.)
- Sl. 164. Pretpostavljeni izvorni tlocrt (prema Ž. Pekoviću), (preuzeto iz: Marasović: 2013., 31.)
- Sl. 165. Tlocrt i presjek crkve Gospe od Lužina u Stonu
- Sl. 166. Položaj predromaničke memorije uz romaničku katedralu sv. Tripuna (prema J. Martinoviću)
- Sl. 167. Rekonstrukcija prve faze oltarne ograde (Z. Čubrović), crveno je označen dio koji se u odljevu nalazi u Gliptoteci HAZU
- Sl. 168. Tlocrtna rekonstrukcija bazilike sv. Mihajla na Prevlaci kod Tivta (V. Korać)

ŽIVOTOPIS

Magdalena Getaldić rođena je 1982. godine u Zagrebu. Gimnaziju je pohađala u Zagrebu, kao i studij povijesti i povijesti umjetnosti na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, gdje je diplomirala 2008. godine. Na istom fakultetu 2013. godine stekla je zvanje diplomiranog muzeologa. Godine 2017. upisala je poslijediplomski doktorski studij Humanističkih znanosti, smjer povijest umjetnosti na Sveučilištu u Zadru. Radi u Gliptoteci Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu.